

Digitaliseret af | Digitised by



**DET KGL.
BIBLIOTEK**

Royal Danish Library

Forfatter(e) | Author(s): tegnede af Ferd. Richardt ; beskrevne af C. E. Secher.
Titel | Title: Danske Kirker, Slotte, Herregaarde og Mindesmærker
Udgivet år og sted | Publication time and place: Kjøbenhavn : i Kommission hos N. B. Kousgaard, 1867-68
Fysiske størrelse | Physical extent: 1 bd.

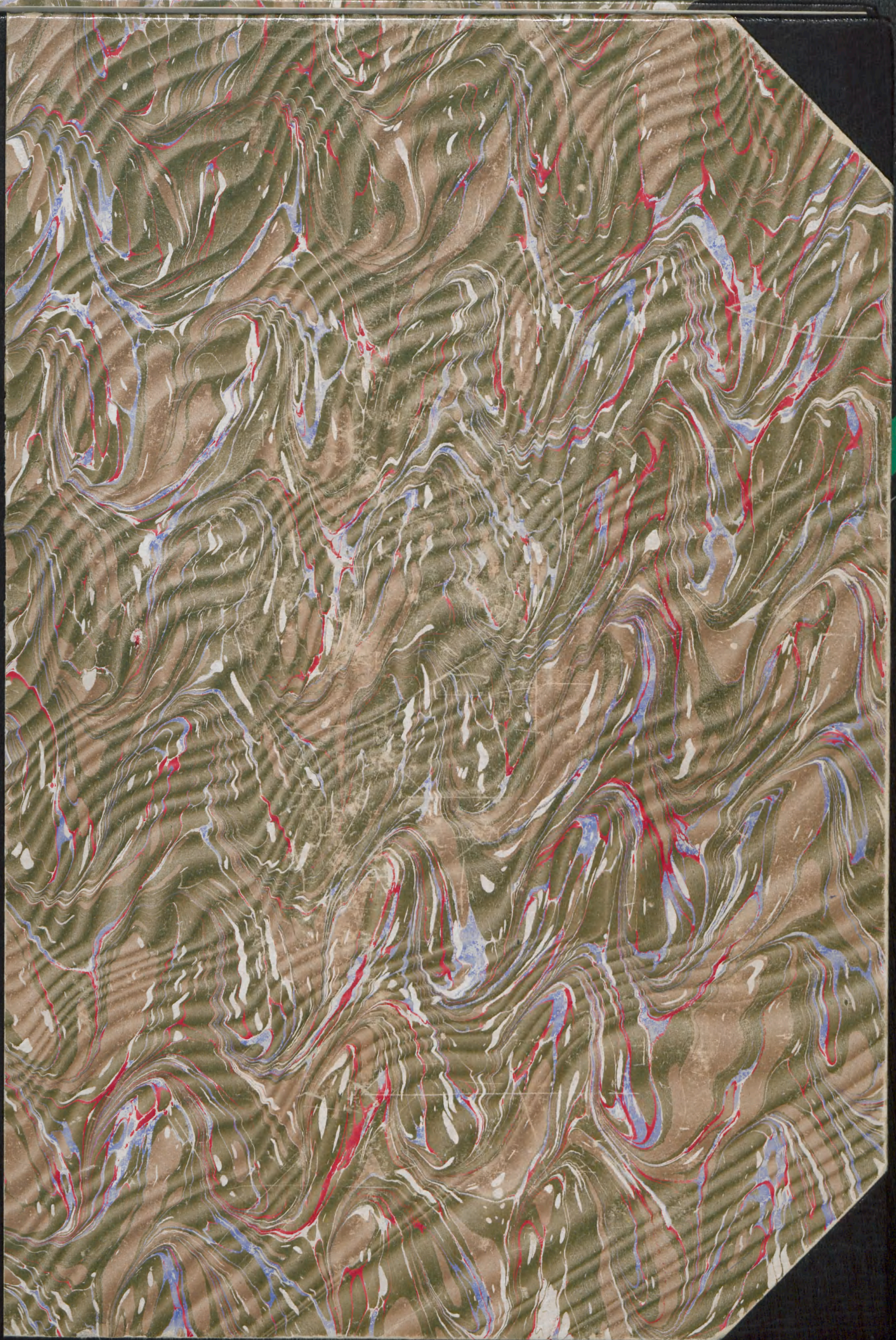
DK

Materialet er fri af ophavsret. Du kan kopiere, ændre, distribuere eller fremføre værket, også til kommercielle formål, uden at bede om tilladelse. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

UK

The work is free of copyright. You can copy, change, distribute or present the work, even for commercial purposes, without asking for permission. Always remember to credit the author.





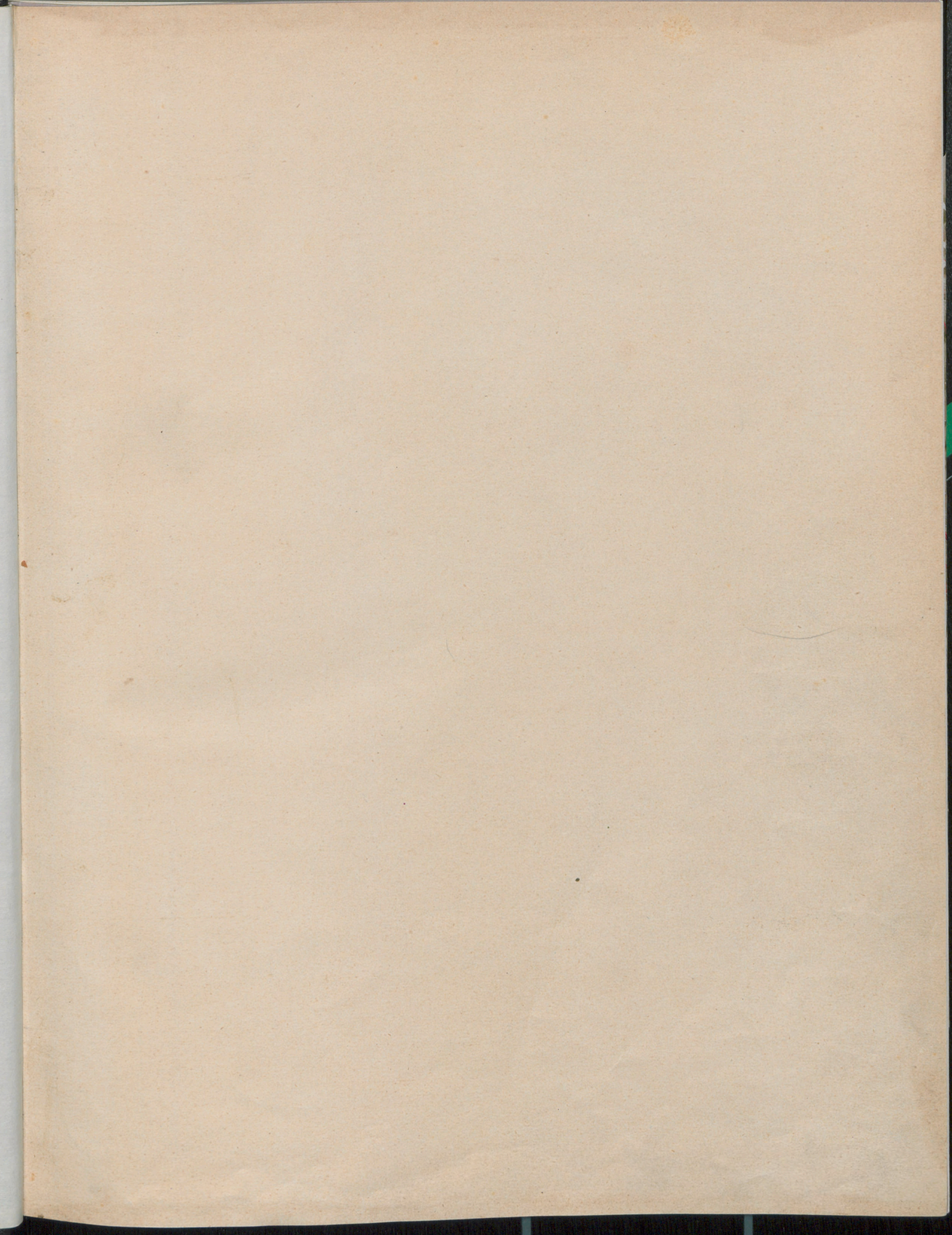
32, -42, -2°



DET KONGELIGE BIBLIOTEK



130019387845



DANSKE

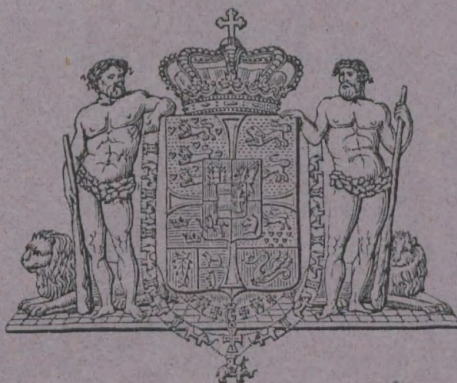


Kirker, Slotte, Herregaarde og Mindesmærker.

Tegnede

af

FERD. RICHARDT,
Landskabsmaler.



Beskrevne

af

C. E. SECHER,
Cand. mag.

1867.

1^{ste} Hæfte.

Fra Sælland.

Nr. 1. Gjentofte Kirke.
N. V., optaget 1865.

Nr. 3. Lyngby Kirke.
V., optaget 1865.

Nr. 5. Vallø Kloster.
S. V., optaget 1865, bygget 1586.

Nr. 2. Bernstorff Slot.
S. Ø., optaget 1865, bygget 1765.

Nr. 4. Sorgenfri Slot.
N. V., optaget 1865.

Nr. 6. Vallø Port.
S. Ø., optaget 1865, bygget 1586.

Kjøbenhavn.

I Kommission hos N. B. Kousgaard, Nørregade 36, 2. Sal.

Subskription kan tegnes i alle Boglader.

C. J. Elvius's Tryk, Nybrogade 6.

Subskriptionen er bindende for en Aargang (8 Hæfter), som koster 4 Rdlr.
Aargangen bestaar af 48 Prospekter, 6 i hvert Hæfte.

Enkelt Astryk faas hos F. Richardt og N. B. Kousgaard.

NB. Kun for Subskribenterne.

11198-20

DANSKE

Kirker, Slotte, Hætzegarde og Mindesmærker.



E. E. BEGNER

FERD. RICHARDT

1867

Pro Ballade

Nr. 2. Børnsøst Slot
Nr. 3. Børnsøst Slot
Nr. 4. Valls Fort

Nr. 1. Østerrøst Kirke
Nr. 3. Fjerrøst Kirke
Nr. 5. Valls Kirke

Udgivet af
I Kommission hos H. B. Knudsen i København Nr. 2. Sal
Subscription kan bestilles i alle Boghandl.

Subscription er pligt for alle, der ønsker at støtte den danske Kirke og Hætzegarde.



Danske

Kirke, Skole, Højskole og Mindesmærker

Denne bog er udgivet af Højskoleforbundet i Danmark, og den er en af de mange bøger, som forfatteren har skrevet. Den er en af de mange bøger, som forfatteren har skrevet.

Opnået gennem en lang og hård arbejdsproces, er denne bog en af de mange bøger, som forfatteren har skrevet. Den er en af de mange bøger, som forfatteren har skrevet.

Denne bog er en af de mange bøger, som forfatteren har skrevet. Den er en af de mange bøger, som forfatteren har skrevet.

Denne bog er en af de mange bøger, som forfatteren har skrevet. Den er en af de mange bøger, som forfatteren har skrevet.

Denne bog er en af de mange bøger, som forfatteren har skrevet. Den er en af de mange bøger, som forfatteren har skrevet.

Udgivet af Højskoleforbundet i Danmark, 1885

Højskoleforbundet i Danmark
Indbydelse til Subskription

Subskriptions-Indbydelse

paa

Danske

Kirker, Slotte, Herregaarde og Mindesmærker.

Dette Værk vil udkomme i 8 Hæfter aarlig, et omtrent hver 6te Uge; et Hæfte vil bestaa af 6 Prospekter, udførte af Landskabsmaler F. Richardt, med en historisk-statistisk Text af Cand. mag. C. E. Secher.

Øjemedet hermed er at udgive en nyttig Haandbog, der ej alene vil indeholde en saavidt muligt fuldstændig Skildring af de forskjellige Sognes (især Landsogdenes), Slottes og Herregaardes Historie, men tillige ved de optagne Billeder vil give Adgang til paa en anskuelig Maade at blive bekendt med de interessanteste Mindesmærker og mange af de betydeligste Bygningsværker i vort Fædreland. I Almindelighed ville ikkun Hovedsogdenes Kirker blive optagne.

Hæfterne ville udkomme i følgende Orden: Nr. 1 Prospekter fra Sælland, Nr. 2 fra Jylland, Nr. 3 fra Fyn og Nr. 4 fra de mindre Øer, og saa fremdeles afvekslende i samme Orden.

Subskriptionen er kun bindende for en Aargang, som skal bestaa af 48 Prospekter og koste 4 Rdlr. aarlig; saaledes vil hvert enkelt Prospekt med Text ikkun koste 8 Sk. Med Hensyn til Værket „Prospekter af Danske Herregaarde“, der udkommer paa C. A. Reitzels Forlag, maa det bemærkes, at de heri udkomne Herregaarde ville blive optagne paa ny, men tildels sete fra en anden Side; ikke faa af dem have faaet ny Hovedbygninger, siden hine Prospekter optoges, og disse ny ville da komme i Steden for de ældre. Dette Værk vil desuden indeholde et langt større Antal Hovedgaarde, da der her saavidt muligt foruden de egenlige gamle Herregaarde ogsaa vil blive optaget andre større Gaarde med indtil 20 Tønder Hartkorn.

Subskription modtages i alle danske, norske og svenske Boglader, hvor første Hæfte ligger til Eftersyn, samt hos undertegnede Hovedkommissionær

Kjøbenhavn i Januar 1867.

N. B. Kousgaard,
Nørregade Nr. 36, 2^{den} Sal.



DANSKE

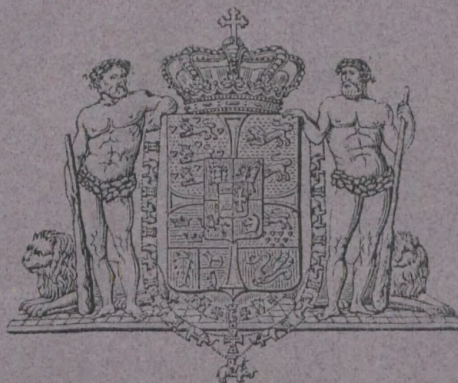


Kirker, Slotte, Herregaarde og Mindesmærker.

Tegnede

af

FERD. RICHARDT,
Landskabsmaler.



Beskrevne

af

C. E. SECHER,
Cand. mag.

1867.

5^{te} Hæfte.

Fra Sælland.

Nr. 7. Skovkappellet.
S. Ø., optaget 1866, bygget 1864.

Nr. 9. Eremitagen.
S. V., optaget 1866, bygget 1736.

Nr. 8. Den Slesvigske Sten.
Ø., opsat 1861, optaget 1866.

Nr. 10. Kirsten Pils Kilde.
V., optaget 1866.

Litografierne udførte hos **J. W. Tegner & Kittendorff.**

Kjøbenhavn.

I Kommission hos N. B. Kousgaard, Nørregade 36, 2. Sal.
Subskription kan tegnes i alle Boglader.

Trykt hos C. J. Elvius's Enke, Nybrogade 6.

Subskriptionen er bindende for en Aargang (8 Hæfter), som koster 4 Rdlr.
Aargangen bestaar af 32 Prospekter, 4 i hvert Hæfte.

Enkeltte Aftryk faas hos F. Richardt og N. B. Kousgaard.

NB. Kun for Subskribenterne.

DAHLE

Kirker, John. Herrschafts- und



DANSKE

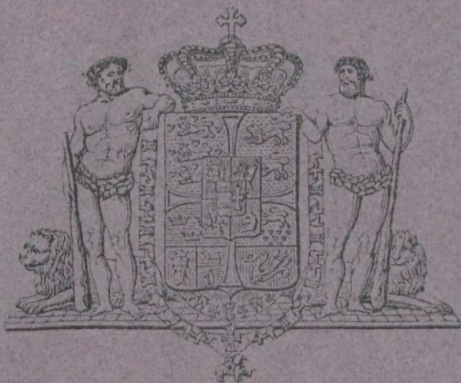


Kirker, Slotte, Herregaarde og Mindesmærker.

Tegnede

af

FERD. RICHARDT,
Landskabsmaler.



Beskrevne

af

C. E. SECHER,
Cand. mag.

1868.

1^{ste} Hæfte.

Fra Sælland.

Nr. 11. Vedby Kirke.
N. V., optaget 1867.

Nr. 13. Havrebjærg Kirke.
S. V., optaget 1867.

Nr. 12. Vedbygaard.
S. N., optaget 1867.

Nr. 14. Valbygaard.
S. Ø., bygget 1855, optaget 1867.

Lithograferne udførte hos **J. W. Tegner & Kittendorff.**

Kjøbenhavn.

I Kommission hos N. B. Kousgaard, Nørregade 36, 2. Sal.

Subskription kan tegnes i alle Boglader.

C. J. Elvius's Bogtrykkeri, Nybrogade 6.

Subskriptionen er bindende for en Aargang (8 Hæfter), som koster 4 Rdlr.
Aargangen bestaar af 32 Prospekter, 4 i hvert Hæfte.

Enkeltte Aftryk faas hos F. Richardt og N. B. Kousgaard.

NB. Kun for Subskribenterne.

0111011

Kirker, Zlotte, Berggaard, W. H. Berggaard

1911

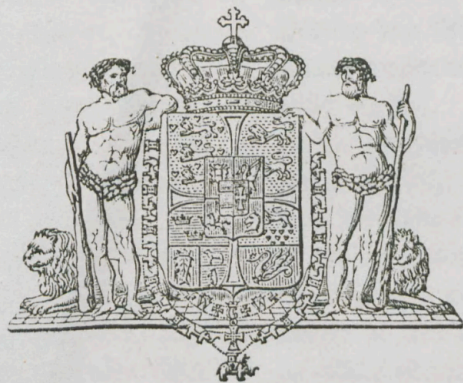
1911

1911

D a n s k e

Kirker, Slotte, Herregaarde og Mindesmærker.

Tegnede
af
Ferd. Richardt,
Landskabsmaler.



Beskrævede
af
C. E. Secher,
Cand. mag.

1867.

Kjøbenhavn.

I Kommission hos N. B. Rousgaard, Nørregade 36, 2. Sal.
Subskription kan tegnes i alle Boglader.

C. F. Elvius's Tryk, Nybrogade 6.

Deutsche

Königliche Bibliothek, Halle, Magdeburg, Paderborn, Regensburg, Tübingen, Wiesbaden, Zürich.



Verlag
v. C. G. Schmidt
Halle

Verlag
v. C. G. Schmidt
Halle

1887



Erhalten durch
Königliche Bibliothek
Kopenhagen
1887

Gjentofte Kirke og Sogn.

Naar man ad Strandvejen fra Kjøbenhavn er kommen til Stedet Gamle Bartov, som har faaet sit Navn deraf, at Bartov Hospital fra 1606 til 1630 har ligget her, da er man i Sockelunds Herred og Gjentofte Sogn. Dette strækker sig langs Stranden fra Gamle Bartov til Bellevue, noget over en Mil i Længden, imedens dets største Bredde er imellem tre Tjerdingsvej og en Mil; det omgives af Kjøbenhavns Grund, Drefund, Lyngby, Gladsaxe og Brynshøj Sogne. Til Sognet høre Byerne: Bangede imod Vest, Ordrup og Fisserlejet Skovshoved imod Øst, Jægersborg imod Nord og Gjentofte omtrent midt i Sognet.

Vidt nord for Gjentofte ligger Sognets Kirke paa den vestlige Side af Kirkegaarden og omtrent en Mil fra Kjøbenhavn. Kirkens Længde er 58 Alen, dens Bredde 14 Alen, og Muren har en Tykkelse af $1\frac{3}{4}$ Alen; for saa vidt som man har undersøgt Muren, har man fundet denne indvendig fyldt med Kampesten og Mursmuler i Kalk. Murens Højde er $8\frac{1}{2}$ Alen, Tagets 9 Alen og Taarnets 35 Alen. Ydermuren har sit oprindelige Udseende, den røde Sten med Kalk i Fugerne. Imod Syd omtrent midt for Kirken er Hovedindgangen igjennem Baabenhuset, der er 11 Alen bredt og 13 Alen langt og hvælvet. Her findes to Malerier, et Kristusbillede og en maadelig Kopi af den hellige Madveres Indstiftelse af den navnkundige hollandske Maler Rubens eller rettere efter et Kobberstik heraf; det har tidligere været benyttet som Altertavle. Desuden findes i Baabenhuset et Marmor-Basrelief, forestillende Mariæ Bebudelse. Kirken er en Korskirke, har 10 spidsbuede Vinduer, der ere 5 Alen høje og $2\frac{1}{4}$ Alen brede; den har ved Ydervæggene 7 Pulpiturstole, som optage megen Plads. Kirken er rigtig nok lys og venlig, men som Kirkebygning højt ubetydelig, da den er uden Hvælvinger, hvilket ikke oprindeligt har været Tilfældet. Imod Nord er den udvidet, 11 Alen i Længden og 20 Alen i Bredden. Alteret er paa en ophøjet Plads, $1\frac{1}{2}$ Alen fra Muren; det er malet og ferniseret. Den nuværende Altertavle har til Æmne: Frelseren, der stiller Stormen paa Havet. Oven over den findes et mindre Maleri: Kristus paa Korset tilige med Jomfru Marie og Johannes; ved Altertavlens Fod er der et forgyldt Billede af den korsfæstede. Nær ved Alteret staar Døbefonten, der er af Sten med et Fod af Nyhølv, en Gave (1854) af den nuværende Sognepræst; den gamle Døbefont var (1693) givet af Præsten Frederik Plum. Prædikestolen er midt paa Kirkens sydlige Side. Kirken har et godt

Orgel, der er bekostet af Menigheden; det er nær ved Taarnet. Midt i Kirken hænger et Skib, som forestiller Linieskibet „Frederik den sjette;“ det er givet af Fiskerne i Skovshoved. De Mænd af Sognet, der have mistet Livet i de to Krige for Sønderjylland, mindes ved en Tavle, som er ophængt i Kirken. Af siddende Pladser paa Gulvet har Kirken omtr. 300, og den kan i alt rumme noget over 400 Mennesker. I Taarnet er der to klangfulde Klokker.

Kirkegaarden er smuk, og en Graver lønnes for at holde den i tilbørlig Stand. Af de Mænd og Kvinder, som her have faaet det sidste Hvilested, mærkes: Statsminister og første Medlem af Universitets-Direktionen Dve Malling, død i en Alder af 83 Aar den 17de November 1829. Hans Portrætmedaillon er udført af den afdøde Billedhugger, Professor H. E. Freund, og Mindestenen paa Graven har Indskriften: „Dve Malling rejstes denne Sten af erkjendtlige Medborgere.“ Nær ved hans Grav ligger Landskabsmaler F. J. Spdring (død 1862) og hans Hustru (død 1855). Han har stiftet et stort Legat for Kunstnere. Her hviler ogsaa Støvet af en Kunstner af stor Betydning: Blomstermaler J. L. Jensen, død den 26de Marts 1856 i en Alder af 56 Aar. Gravstenen har følgende Indskrift:

„Han Danmark gav en dejlig Blomsterflor,
Deri hans Navn igjennem Slægter grov.

Sat af Elever og Venner.“

Paa Kirkegaarden ligger nogle Medlemmer af Slægten Bernstorff; Gravstenenes Indskrifter ere dels danske, dels tyske. Men den mærkeligste Begravelse er Grosserer J. L. Suhrs (død 1858) og Hustrus (død 1856). Den er af Sten, har Form af en Sarkofag og er prydet med Basrelieffer, allegoriske Fremstillinger af Suhrs Liv som Handelsmand. Det hele er udført af Billedhugger Peters og har stor Kunstværd. Denne Grav ligger i en Udkant paa Kirkegaardens nordlige Side.

Gjentofte Kirke hørte i Middelalderen under Domkapitlet ved Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn; Kapitlet ejede den i det mindste fra første Halvdel af det 14de Hundrebaar. Efter Reformationens Indførelse inddroges den under Kronen, og 1570 fik Bartov Hospital ved Magestikste denne Kirke i Steden for Uggeløse Kirke (i Lyng-Frederiksborg Herred), som Hospitalet tidligere havde faaet. I Aaret 1567 var der givet Hospitalet fri Græsning ved Hvidøre Skov. Kirketienden tillige med den Hospitalet ligeledes tilhørende Rongetiende af Sognet fæstedes Aar 1680 i Følge kongelig

Bevilling til Jægersborg Slot imod en uforanderlig Afgift af 307 Rdlr. (Specier) 83 Sk. Dette Fæsteforhold bestaar endnu; men Afgiften er ifkun 306 Rdlr. 67 Sk., som udredes til Hospitalet af Kjøbenhavns Amtstue, der opkræver Tienden hos Yderne. Halvdelen deraf er Kirketiende. Desuden har Kirken Renten af 1,400 Rdlr. for bortsolgt Kirkejord, og for Jord og Monument=Kettighed paa Kirkegaarden, Klokkernes Ringning m. m. efter Gjennemsnit af de sidste ti Aar: 185 Rdlr. aarlig. Kirken har ingen Gæld, men svarer aarlig 1 Tønde Rug og 4 Tdr. 3 Skpr. Byg efter Kapittelstaxt til Sognepræsten for afstaaet Jord til Kirken.

Før vi omtale de nuværende Forhold i Gjentofte Sogn, ville vi dvæle lidt ved Sognets Historie. I lang Tid hørte det til Krongodset; men dette har ikke været Tilfældet i den tidligere Middelalder; først fra Midten af det 14de Hundrebaar begyndte Kongerne at samle Gods her ved Kjøb og Mageffikter, og dermed fortsattes, indtil det hele paa en enkelt Undtagelse nær var kommet under Kronen. Vi ville først omtale selve Gjentofte By. Dens oprindelige Navn er Gefnetofte, Gysnetofte, hvis første Del er et Personnavn og maaske staar i Forbindelse med Gudinden Gefjun. Ordet Tofte betyder aabne Steder, Byggesteder. I Aaret 1347 ejede Peder Nielsøn eller Nielsøn noget Gods i denne By, hvilket han i Følge et af ham udstædt Brev pantsatte til Oluf Ebbesøn for 10 lødige Mark (1 Mark er 16 Lod) Sølv paa tre Aar. Hvis han ikke inden Udløbet af denne Frist indløste Godset, skulde Oluf Ebbesøn have det til evindelig Eje; men det var i Forvejen pantsat for 7 lødige Mark til en anden, og fra ham skulde den ny Panthaver først selv indløse det. To Aar efter fik Oluf Ebbesøn af Niels Skræder, Borger i Slangstrup, al den Ejendom i Gefnetofte Sogn og By, som den sidst nævnte havde faaet med sin Husfrue efter dennes Moders Død, og for hvilken han havde givet sin Husfrue en Gaard i Slangstrup. 1354 fik den samme Mand i Pant af Peder Jepsøn i Bedinge (Faarevejle Sogn, Oddes Herred) alle dennes Ejendomme i Gefnetofte for 10 Mark rent Sølv, og hvis de ikke indløstes inden næste St. Hans Dag, skulde de tilhøre Oluf Ebbesøn. Denne beholdt dog ifkun kort Tid det ikke ubetydelige Gods, han saaledes havde samlet; thi den 14de Februar 1356 skjødede han alt dette, og hvad han ellers ejede der af Gods, nævnt og unævnt, til Kong Baldemar Atterdag. Disse Kronens Ejendomme i Gjentofte pantsattes senere til Biskop Peder Jensen (Lodehat) af Roskilde, som imod andet Pantegods atter overlod dem til Dronning Margrete i November 1401.

Det ældre Navn for Bangede er Bangvith, Bangvede, hvis sidste Del betyder Skov. Den 22de Juli 1346 gav Niels Eriksen (Saltensee) af Lynde (d. e. Store Linde, Karise Sogn, Faxe Herred) sin Dattermand Niels Knudsen til Svandholm (Horns Herred, Krogstrup Sogn) iblandt meget mere Gods ogsaa 4 Gaarde i Bangveth. 1374 pantsatte Anders Pedersen af Vindekilde (Faarevejle Sogn, Oddes Herred) til Erik Nielsen, en Søn af den oven nævnte Niels Eriksen, af Hørningsholm (Hørsholm) sit Gods i Bangvede. Til Henrik Skytte af Vallekilde (Oddes Herred) pantsatte Sjunde Nielsen af Strø i Aaret 1377 sin og sin Broders Del i Bangvede. Ridder Bent Bjerg til Gunderslevholm (i Gunderslev Sogn, Øster

Flakkebjerg Herred) var gift med Fru Eline, Søster til Erik Nielsen, og han ejede henimod Slutningen af det 14de Hundrebaar Hørningsholm, men maatte for Gæld i Marts 1391 pantsætte denne Gaard med tilhørende Gods til Dronning Margrete. Han døde kort efter, og hans Enke folgte i December s. A. Gaarden og Godset til Dronningen. Hermed har Ridder Johan Olsen (Bjerg) af Sjøholm (Stovns Herred, Magleby Sogn) først ikke været tilfreds; men senere har han fundet sig deri, da han i Aaret 1400 udstædte et Brev om, at han lod sig forlige med det Kjøb, der var gjort imellem Dronningen og Fru Eline om Gods, som lød paa Bangvith og mere. Paa samme Tid har der ogsaa været andre Adelsmænd, som ejede Gods i Bangede; 1403 skjødede saaledes Niels Grubbe, der maaske har været en Paarørende af Hr. Bent Bjerg, og ligeledes Fru Margrete, den oven nævnte Henrik Skyttes Enke, alt sit fællandske Gods til Biskop Peder Jensen, undtagen hvad de ejede i Bangede. Om trent paa denne Tid eller maaske en Del Aar i Forvejen fik Domkapitlet i Kjøbenhavn ogsaa nogen Ejendom i Bangede By, i det nemlig Peder Pedersøn pantsatte for 12 Mark rent Sølv en Gaard der til Bor Frue Kirkes Bygning, imod at faa en Aartid (d. e. en aarlig Sjælemesse til hans Minde) i Kirken; selv havde han denne Gaard i Pant af Jakob Karlsøn for samme Sum. 1424 gav Anders Jepsøn Lunge til (Somsfrøns) Egede (i Øster Egede Sogn, Faxe Herred) 2 Gaarde i Bangede til det af ham stiftede Hellig Trefoldigheds Alter i Frue Kirke. I Aaret 1534 ejede St. Jeps Alter en Gaard i Bangede, hvilken kort efter blev Universitetets Ejendom. Aar 1560 havde den siden saa navnkundige Sphelt Otte Rud noget Gods i Bangede, hvorpaa han den Gang gav Frederik den anden Skjøde. 1622 fik Christian den fjerde af Frue Kirke og 1623 af Klavs Daa Skjøde paa Gods i Bangede. Ogsaa i andre Byer i Sognet havde Frue Kirke Ejendomme, som efterhaanden kom under Kronen. Hr. Jens Jonsen, Præst og Vikar til den hellige Birgittes Alter, gav Kong Hans Aar 1507 Skjøde paa 10 Gaarde i Orderup, hvorimod Kirken ved dette Mageffikte fik andet Gods i Steden. Ogsaa Roskilde Bispestol havde Gods her. Biskop Johan Jepsen (Ravensberg) overlod saaledes Kongen 3 Gaarde i Orderup imod en Gaard i Kjettinge og en Gaard i Verolt (i Blomstrød Sogn, Lyngskronborg Herred). Dette Mageffikte fandt ligeledes Sted i Aaret 1507.

I ældre Tider har der foruden de nævnte Landsbyer i det mindste været to andre i dette Sogn: Hellerup og Hvidøre. Hellerup hed fordm Helgetorp (Hælghætorp), d. e. Helges Torp. I Aaret 1331 gav Hr. Jakob, Dekan (d. e. Degn, en af de øverste Kanniker) i Domkapitlet ved sin Død 1331 til Frue Kirkebygningens Bedligeholdelse en Gaard i Helgetorp, hvorfor Kirkens Værger skulde give de Kanniker, der vare tilstede ved hans Aartid, 2 Mark Penge. Navnet Hellerup findes nu ifkun i Nylsgaarden Hellerup og i den nærliggende Jærnbanestation. Den sidste Del af Navnet Hvidøre betyder en lav, sandig Strandbræd eller groft Sand. Byen laa nær ved Stranden, og paa en Høj ved Byen laa fordm Kongsgaarden Hvidøre Gaard. Her var det, at den ædle Elisabeth af Kastilien og Nederlandene, Kong Christiern den andens trofaste og ulykkelige Dronning, om Vaaren 1515 steg i Land, da hun kom til sit ny Fædre=

land. Den unge Prinsesse havde paa Vejen været meget søsyg og var derfor ved Ankomsten saa udmattet, at hun ikke kunde udholde at staa og høre paa den lange latinske Tale, Biskoppen af Roskilde Læge Urne holdt til hende; desaarfsag maatte hendes Hofmesterinde Fru Anne Meinstrup sætte sig ned paa Jorden, og Elisabeth tog da Sæde paa hendes Skjød. Kongsgaarden beboedes den Gang om Sommeren af Kong Christierns Raadgiverinde, den bekjendte Hollænderinde Sigbrit, og hendes Datter Dyveke, hvilken sidste døde i Aaret 1517. Frederik den første overlod den senere som Len til Mester Anders Glob, Provst i Odense og Rannik i Kjøbenhavn, som 1545 afstod til Christian den tredje det Lensbrev, han havde paa Gaarden tillige med Hvidøre og denne Bys Fang (Grund), Skov, Mark, Enge, Mølegaarde og Bundgarns Sætning og desuden Ordrup By og det Hus, han havde der, ligesom og al den ham givne Herlighed og Afgift af Byen. Frue Kirke ejede senere noget Gods i Hvidøre, hvilket 1622 tilskjødtes Kongen. Den gamle Kongsgaard synes at være nedbrudt i det 17de Hundrebaar. Navnet Hvidøre er nu ikkun tillagt Skolen, der staa paa den omtalte Høj, og nogle nærliggende Landsteder. Under den ulykkelige Krig med Sverige 1658 til 1660 led Sognet særdeles meget. Ved det i Januar 1661 optagne Syn viste det sig, at de 18 Gaarde i Gjentofte og 8 Gaarde i Bangede, som Kronen ejede, vare aldeles ødelagte under Kjøbenhavns Besæring; en Del havde man atter begyndt at gjenopbygge af Lønner fra den forladte svenske Lejr. I Hvidøre vare der 2 Fiskerboliger, ogsaa disse vare ødelagte; ligeledes vare alle de 11 Fiskerboliger i Skovshoved afbrudte, og kun en Mand var kommen tilstede; han havde da begyndt at bygge — et Krohus. De 8 Gaarde i Bangede, hvilke tilhørte Kronen, vare pantsatte til Baltzar Seckman i Kongens Kædefammer. Ikkun en Smule Landgilde kunde der ydes for Aaret 1660; thi Bønderne havde faaet, hvad de sidst havde avlet, hvilket kun var lidet.

Bøndergaarde og Huse vare nu komne under Kronen, imedens en og anden Privatmand dog ogsaa havde Ejendomme i Sognet. Saaledes fik Kansleren Peder Needy i Oktober 1662 efter Ansøgning Kongens Tilladelse til at lade indhægne et Stykke Jord af Gadepladsen til den Gaard, han havde bygget i Gjentofte; dette Stykke strakte sig i en lige Linie op imod Kirken 114 Aln. Ogsaa denne Gaard, Gjentoftegaarden, der udgjorde 3½ Bøndergaards Marker, blev snart helt Kronens Ejendom. Bygningerne vare hans, men Markerne Kronens. I Januar 1666 havde Kansleren afstaaet den til Kongen, og denne satte da Hoffurere Bernt Sauer (Suhr) til Forvalter paa Gaarden. Besætningen var 19 Heste, 2 Hopper og 27 Køer, og Rugudsjæden 11 Pd. (1 Pd. Rug var 20 Skjepper). Forvalteren skulde have Gaarden afgiftsfri, men holde Huset ved Lige og Bærelserne rene og vel oppudsede. Han maatte intet skrive paa Regning for Mælk og Smør, naar Herskabet vilde nyde noget paa Gaarden; af Haven maatte han have Afgrøden, men skulde yde, hvad der hørte til Maden, naar Herskabet en Gang imellem kom der ud. Gaarden skulde han drive paa egen Bekostning uden Hjælp af Bønderne. I Maj 1669 havde Kronprinsesse Charlotte Amalie faaet Gaarden, og Bygmesteren Lorens Tuxen modtog da 500 Rdlr. for at sætte Bygningerne i Stand. 1672 overtog Bernt Sauer Fiskeriet

i Gjentofte Sø i Forpagtning for 32 Rdlr. aarlig. I Tiender til Bartov Hospital skulde han yde 30 Tdr. Byg aarlig; men dette undlod han, i det han paastod, at han havde ondt nok med at udrede Skatterne. 1676 fik Gaarden en ny Forvalter, der fratraadte 1687. Han maatte da bede Dronningen om Overbærelse, eftersom han ikke kunde yde Godtgjærelse for en stor Del af den Besætning, han havde modtaget; han havde bl. a. mistet 64 Heste i den Tid, han havde været der. Præstetienden af Gaarden var 20 Rdlr. (Specier) aarlig, og den ydedes ej heller i rette Tid. I Gjentofte Sogn laa Bøstrup Hovedgaard (Bægersborg), og under denne Gaard bleve Bønderne Fæstere, efter at den i det 17de Hundrebaar var kommen under Kronen. Efter at Christian den femte og Frederik den fjerde havde gjort en Del af Krongodset til Rytterdistrikter, henlagdes dette Sogn under det Kjøbenhavnske Rytterdistrikt. Bønderne paa et saadant Distrikt maatte underholde et Regiment, hvilket var en endnu værre Plage for dem end de høje Skatter, de hidtil havde maattet udrede, eftersom nu baade Officererne og de menige Ryttere behandlede dem som Trælle. Fodfolk have maaske i Begyndelsen af det 18de Hundrebaar ogsaa været indkvarterede i Sognet; disse have da ikke baaret sig bedre ad end Rytterne. Om Sommeren 1703 blev næmlig en Musketeer af Kapitajn von der Weides Kompagni ved Brigadeer v. Schwertzels Regiment ihjelslagen af Bønderne i Gjentofte, saaledes lød i det mindste Beskyldningen. Da man kunde vente, at Bønderne ikke vilde finde retfærdig Medfart, fik Amtmanden over Kjøbenhavns Amt Knud Urne i December s. A. Paabud om at have Tilsyn med, at alt ved denne Sag, som Procurator Mathias Daugaard skulde føre imod Bønderne, gik lovlig og vedbørlig til.

Bønderne i Gjentofte Sogn vare vel ikke betyngede med det Hoveri til Hovedgaarden, som de store Kornmarker krævede andensteds i Landet; men en udstrakt Høhøst i Dyrehaven og paa de til Bægersborg hørende Hovmarker tillige med jævnlige Høagter til de kongelige Stalde gav Bønderne liden eller ingen Tid til at arbejde for sig selv, og især var det haardt for dem, netop i Høstetiden jævnlig at maatte age Hø til Hammermøllen ved Helsingør. Hertil kom, at Jagtbetjentene ligeledes gjorde Krav paa Bondens Tid og Arbejde; han skulde skære Tørv, gjøre lange Brænde- og Tørvæagter og stundum kjøre med selve Betjentene. Ogsaa Hoffets Nærhed paaførte Bønderne her mange Kjørsler, som man andensteds ikke kjendte til.

Nær ved Hovedstaden var Folkelønnen meget dyr: en dygtig Karl fik 32 til 40 Rdlr. Kurant (5 Rdlr. Kur. er 8 Rdlr. R. M.) og en Pige 8 til 10 Rdlr. aarlig, tildels mere end det dobbelte af, hvad de fik andensteds. Algerdyrkningen var i Midten af det 18de Hundrebaar i en saa uheldig Tilstand, at flere end 25 Familier paa Godset i Almindelighed saa sig nødte til om Høsten, for at kunne udrede Skatterne for det forgangne Aar, at sælge flere hundrede Tønder Rug, Byg og Havre for 1 til 4 Mk. mindre Tønden, end de siden selv igjen maatte kjøbe dem for hos andre. Vel havde Bønderne nogen Indtægt ved at sælge Halm i Hovedstaden, men ogsaa denne Handel var til Skade for dem; thi de fattige Menneſter saa sig ofte nødte til at sælge saa megen Halm, at de næppe havde Foder til sine Køer om Vaaren og derfor alt for tidlig maatte lade disse komme paa Græs. I hele Sognet var der i det højeste ti Gaardmænd,

hvis „Naar man næppe uden under den flettefte Forfatning kunde kalde maadelige.“ En anden Indretning medvirkede til at gjøre Bønderne fattige; det var Fællesskabet. Om nogen af dem end havde den største Lyft til at gjøre de Forandringer, som hans Jorder kunde modtage, og han end havde Mod og Arbejdsomhed nok til at udføre dem, kunde han dog ikke; thi det skortede hans Naboer paa Dje for Sagens Nytte og Mod til at lægge Haand paa Bærket. Han maa pløje, saa og høste, ikke til rette Tid, men til den Tid, hans Naboer finde for godt. Naar han undtager de tre til fire Maaneder, hvori Sulen eller Svøben tvinger dem til at arbejde paa sine Marker, maa han være fornøjet ved at vorde tilfagt til Hoveri de otte Maaneder af Aaret, eftersom han ikke holder af at sidde hjemme med Hænderne i Skjødet og end mindre af at sidde i Kroen. Der var den Gang i Gjentofte Sogn i alt 44 Gaarde; den ene af disse var Præstegaarden, og en i Bangede By tilhørte Universitetet, de andre vare Kronens Ejendom. Til disse Gaarde hørte et Fladeindhold af 3,100 Tønder Land af god, maadelig og slet Jord i Ager og Eng. Heraf vare omtrent 1,000 Tdr. Land af alle tre Byer, Marker og Overdrev, fra Maj til Høstens Ende udlagte til Græsning for de Heste, Køer og Faar, som fandtes paa Gaardene, og af denne store Strækning kunde der ikke opnaas en større Indtægt end 500 til 600 Rdlr. eller 14 Rdlr. til hver af de 44 Familier. Henimod 600 Tønder Land vare udlagte til Indavling af Vinterfoder, som bestod af maadeligt Hø og Mosefoder. Kratskov, Mosejord og dyndede Strækninger, som Fællesskabets Love forbyd at udtørre og oprense og saaledes forandre ænten til de frugtbareste Enger eller til gode Fiskedamme, udgjorde 160 Tønder Land. Omtrent 70 Tdr. Land indtoges af Landsbyerne med de for største Delen unyttige Markveje og Fodstier. Paa denne Maade var der ikkun omtrent 1,200 Tdr. Agerland tilbage. Deraf udgjorde Toftejorderne, der kaldtes saaledes, fordi de laa Byerne nærmest, 300 Tdr. Land; de vare de bedst dyrkede Jorder og gave i Gjennemsnit 5 Fold. Det Agerland, som laa imellem disse og Udlodderne, kaldtes Aaringer og indeholdt 330 Tdr. Land, der gave 3 til 4 Fold. De øvrige 570 Tdr. Land bestode af de længst fra Byerne liggende Lodder, der gave 2 til 3 Fold; de vare for største Delen ikkun besaaede med Havre og ofte saa ilde behandlede, at Bonden ikke en Gang fik sin Udsæd igjen. Disse Jorder ansaa man i Almindelighed for at være meget flette, og dog vare de stundum lige saa gode og endog bedre end Toftejorderne. De maatte være usle, eftersom de laa Bonden saa langt fra Haanden, at han ikke havde Tid til at frede om og forbedre dem. Saa sørgelige vare Bøndernes Naar i Aaret 1764; men nu forestod der en stor Forandring, som havde de gavnligste Følger for dem. Da havde Grev Bernstorff faaet alt Krongodsjet i Sognet, men paa saadanne Vilkaar, at han, dersom han ikke ophjalp Agerdyrkningen, hvert Aar vilde faa Tab deraf. Han indsaa snart, at dersom Tilstanden skulde forbedres, maatte Gaardene udfilles af Fællesskabet, og Hoveriet ophæves. Greven vilde, at hver Bonde skulde have sin Lod samlet paa et Sted, da der ellers ikke kunde holdes over Markfred. Begyndelsen gjordes med Ordrup By som den mindste, og fra den 7de Septbr. 1764 til 1ste Juli 1765 optog Landmaaler Wilster, understøttet af den svenske Baron Frederik Wilhelm Hastfer og nogle yngre Medhjælpere, et nøjagtigt Naar over hver Bys

Tilliggende, og Jordernes Burdering udførtes af fire Mand i Sognet, hvoraf to altid hørte hjemme i den By, hvis Marker undersøgtes; i den Tid vare de fritagne for alt Hoveri. Efter den naturlige Beskaffenhed inddeltes Jorden i god, maadelig og slet. Den bestod ænten af sort Muld, hvidagtig Ler, blandet med Sand, eller hvidt Sand, blandet med Muld. Lodtrækningen, i Følge hvilken Gaardene fordeltes imellem Bønderne, foretoges med stor Højtidelighed paa Grevens Herregaard: for Ordrup By den 1ste og for Gjentofte By den 10de September 1765, men for Bangede By den 22de Juli 1766. Om Eftermiddagen, naar Lodtrækningen havde fundet Sted, gik de fleste af Bønderne med Koner og Børn om paa de dem tilfaldne Lodder for at glæde sig ved Synet af det, der nu var deres Ejendom, og om Aftenen mødtes de i Kroen for at tale derom; mange kom da for sidste Gang i Kroen, som de tidligere alt for ofte havde besøgt. Flere Forslag om Bytning gjordes; men i Almindelighed fandt enhver, at netop hans Mark var den bedste. En og anden var dog mindre tilfreds med sin Skæbne, hvilket især var Tilfældet med den Bonde, der havde faaet Onsgaarden nær ved Hellerup. Det var en driftig og arbejdsom Mand, der tog sig det meget nær, at hans ny Marker, 91 Tønder Land Ager og Eng, bestode af Udjorder og et Stykke af Gjentofte Bys Overdrev. Han gik endog til Sengs af Sorg derover. Man vilde trøste ham ved en Godtgjørelse af et Par hundrede Daler, om han vilde flytte Gaarden ud paa Jorderne, ved Løfte om Henstand med Skatterne o. s. v.; men han var utrøstelig, med mindre man vilde nedsætte Gaardens Hartkorn fra 9 til 6 Tønder. Dette afflog man aldeles, og Manden bad da tilfids om den lovede Henstand med Skatterne. Han gav sig nu for Alvor til at arbejde; efter et Aars Forløb betalte han sine Skatter, senere udflyttede han sin Gaard, og hans Markers Afgrøde overgik snart den, der høstede paa de gamle Toftejorder. Ved den ny Inddeling af Jorderne fik Husmændene ingen Lodder; thi man antog det for skadeligt at gjøre dem til smaa Agerdyrkere med 6 til 8 Tønder Land, som de ikke kunde drive uden Plov og Heste, men derimod gavnligt at overlade dem en liden Haveplads og i det højeste Græsning til en Ko. Fra denne Regel nødtes man til at undtage 32 Tønder Land stenig Sandjord ved Bangede, som deltes mellem fire Husmænd. Endelig udlagdes ogsaa en Strækning af 5 Tønder Land til Bangede Kilde for at faa ophevet det Baghold, som hidtil havde fundet Sted ved Kilden St. Hans Aften, og hvis Djemed havde været at forebygge Nedtrædelse af det nærmest derved vægende Græs. Af Gaardene skulde efter Planen ikkun 14 blive liggende paa sit gamle Sted, de andre udflyttes, og for at indgyde Bønderne Lyft til at foretage denne Forandring, gav Greven hver Udflytter 100 Slettedaler (en Eldr. er 4 Mk.), og tre og tyve Familier udflyttede saaledes fra 1767 til 1771 og opførte 1,100 Tag Hus. I det Djemed at aabne en bekvem Afgang til de udflyttede Jordlodder anlagde Greven mange og gode Veje, af hvilke især maa nævnes Bernstorffvejen, som gennemskærer Sognet fra Lundehus Søen igjennem Ordrup By til Hvidøre; den er 10,700 Alen lang og 14 Alen bred med tilsvarende Sidegrøfter; ligeledes lod han bygge en Del ny Broer og Vandsluser, hvilke Indretninger for Fremtiden skulde vedligeholdes af den Sognekasse, han fik oprettet. Denne Kasse fik nogle visse Indtægter, og dens Be-

styrelse paatog Greven sig. Af Klassen bestemtes det, at en examineret Jordemoder, som antoges af Sognet i Aaret 1768, for Fremtiden skulde lønnes med 30 Rdlr. aarlig; desuden skulde hun have frit Hus og Brændsel.

Bønderne vare nu Arvefæstere og fritagne for Hoveri imod aarlig Afgift af hver Tønde Hartkorn: 1 Rdlr. i Landgilbe, 5 Mk. i Tiendepenge og 2 Rdlr. 3 Mk. i Godtgjærelse for Hoveriet foruden Skatter til Kronen; Skjødterne ere udstædte den 1ste Oktober 1767. De trange Naar, hvorunder Bønderne levede, vare dog ikke strax afhjulpne derved. Kvægshygen havde fort tilførn bortrevet største Delen af Kvægbesætningen. Fem Gaardmænd i Gjentofte ejede ikke en Ko, og de andre havde til sammen 24 Stykker; i Bangede vare to Gaarde ligeledes uden Kvægshybeder, og i alt fandtes der 17 Køer og 7 Kalve, imedens Tilstanden var bedst i Ordrup, hvor der fandtes 23 Køer og 4 Stude. Da i Aarene 1768 og 1769 Godset atter hjemspøgtes af Kvægshygen, gav den adelmødige Godsejer Bønderne yderligere Hensstand med Landgilben og de andre Afgifter; men ingen Eftergivelse i Paalæggene fandt Sted. Herved kom man saa vidt, at der efter 1767 ikke udtrævedes nogen Hjælp i Korn eller Penge til Bønderne, end ikke 1771, som dog var et meget haardt Aar, og at Arvefæstterne snart skammede sig ved at have en nok saa liden Atterstade (Restance), nagtet deres Udgifter meget forøgedes.

Naar man nu følger Strandvejen, ser man en Mængde smukke Landsteder langs med denne. Anderledes var det for henimod hundrede Aar siden. Da omtales der ikke andre Landsteder end tæt ved Luborg en ottekantet Bygning, hvor den spanske Minister boede, en Gaard, som tilhørte Grev Knuth, Treuenfand, Johanneshvile ved Hvidovre, Christiansholm og See-lust; et Par af disse Navne vise, hvorledes Dykkeriet ogsaa i den Henseende gjorde sig gældende. Man saa den Tid og flere Aar derefter langs Kysten for det meste ikkun den hvide Sand med enkelte Græspletter, som ydede tarveligt Foder for nogle Faar. Endnu i Aarene imellem 1820 og 1830 ansaa man en Fodtur til Charlottenlund for en meget lang Vandring.

Hvorledes Landejendommenes Værd har tiltaget paa Grund af Kornprisernes Stigen og den forbedrede Agerdyrkning, ses deraf, at imedens i Aaret 1839 en Tønde Hartkorn kostede omtr. 1,000 Rdlr. og en Tønde Land næppe 100 Rdlr., saa er Gjennemsnitsprisen for en Tønde Land nu 500 Rdlr. og for en Tønde Hartkorn omtr. 4,500 Rdlr. I Forpagtningsafgift af en Tønde Land paa Bernstorfs Gaards Hovmarker udrededes for hundrede Aar siden 3 til 4 Rdlr. af adskillige Bønder i Sognet, som efter Hoveriets Ophævelse overtog denne Forpagtning, nu er den sædvanlige Afgift af en Tønde Land 25 Rdlr., og undertiden er den noget højere. For hundrede Aar siden (1764) var Besætningen paa Gaardene i Sognet 435 Heste, 75 Stykker Hornkvæg og 410 Faar, og efter Optællingen den 15de Juli 1861 var der 439 Heste, 742 Stykker Hornkvæg, 166 Faar og Lam og 254 Svin. Man vil heraf se, hvor meget Hornkvæget har tiltaget, imedens Hestenes Tal er det samme; det var en Følge af det strænge Hoveri, at der maatte holdes en saa stor Mængde Heste, og disse vare ikkun maadelige. Efter den oven nævnte Optælling holdtes der et Stykke Hornkvæg paa 5 til 6 Tønder Land, hvis den har været nøjagtig, og

ved den i Juli 1866 foretagne Optælling var Hornkvæget meget forøget. Kvægbesætningen er meget ulige fordelt, efterfom der paa Gaardene lægges Vind paa Mælkehandel eller ikke. Imedens enkelte Gaardejere kun holde et Par Køer og have sin hele Indtægt af Kornavlens, have andre med Gaarde paa 50 til 60 Tønder Land 12—15 Køer, og en enkelt Mand, Ejeren af Nordre-Ballegaard tæt ved Kongevejen, har paa 28 Tønder Land en Besætning af 14 Mælkekøer, hvilket er et usædvanlig stort Antal. En Gaard i Jægersborg paa 79 Tdr. Land med 8 Tdr. 6 Skpr. Hartkorn har en Besætning af 6 Heste, 20 Køer og 30 Svin. Den største Gaard i Sognet er Bernstorfs Hovmarksgaard, 19 Tdr. 1 Skp. „ Fdk. 2 Alb. Hartkorn og 192 Tdr. Land letmuldede Jorder; den havde tidligere 400 Tdr. Land. Der sælges en Del Hø og Halm, og hentes nogen Gjødning og Drav (Maff) fra Kjøbenhavn. I Sognet var der 1861 75 Bistader. Af Areallet vare 110 Tønder Land tilfaaede med Hvede, 417 Tdr. med Rug, 731 Tdr. med Byg, 575 Tdr. med Havre og 63 Tdr. med Kartofler. Der kan høstes 16 til 20 Fold Rug og stundum over 20 Fold Byg. Hartkornet udgjorde efter den gamle Matrikkel fra Aaret 1688 407 Tdr. Ager og Eng, og efter den ny fra 1844 462 Tdr. 2 Skpr. 1 Fdk. 1³/₄ Alb.; der gik omtr. 10¹/₃ Tde. Land paa en Tønde Hartkorn efter den gamle Skylbsætning, nu er Forholdet 9 Tdr. Land til en Tønde Hartkorn. Det hele Fladeindhold er 4,211 Tønder Land Ager og Eng. Den vestlige Del af Sognet har gode muldede Jorder for det meste med Lerunderlag; den øvrige Del har sandede Jorder, der ved Dyrrkningen ere godt muldblandede, og Underlaget er her i Almindelighed Sand og Grus; ved Strandkanten er der i en Allens Dybde under det sandede Jordsmon fundet Mergel. De til Sognet hørende Skove udgjøre et Fladeindhold af 340 Tønder Land, nemlig: Ermelunds Skov paa omtr. 130 Tdr. Land, Charlottenlund Skov paa omtr. 140 Tdr. Land og Ordrups Krat omtr. 70 Tdr. Land. Det Skovene paahvilende Hartkorn er 5 Tdr. 5 Skpr. 3 Fdk. „ 1¹/₂ Alb. De tilhøre Staten. Af Tørvemoser har Sognet adskillige: i Ermelunds Skov ligger en Mose paa 23 Tdr. Land, Christiansholms Mose er 20 Tdr. Ld., ved Bernstorfs er der en paa 25 Tdr. Ld. og ved Bangede Gammelmosen paa henimod 40 Tdr. Ld. og Svinmosen paa 8 Tdr. Ld., i alt 116 Tdr. Land foruden flere mindre Moser. Paa flere Steder i Sognet findes Teglværker, saasom ved Høgsminde, Vintappergaarden og Schæfergaarden i Jægersborg; ved Skovshoved er der et Kalkværk. I Sognet findes nogle Søer, af hvilke de største ere Gjentofte Sø paa 52 Tdr. Land, Spønder Søen paa 28 Tdr. Ld. og Hunde Søen paa 22 Tdr. Ld.; de to sidste ligge ved Jægersborg. Hunde Søen er dog nu for største Delen udtørret. Gjentofte Sø var tidligere Hovedbeholdningen for Kjøbenhavns Springvand. Gjentofte Sogn har to Kilder, som forud havde Ny for Hellighed og Vægekraft. Den ene er Bartov Kilden ved Kildedal, som tidligere var et bekjendt Traktørsted; den fik sit Navn af Gaarden Gamle Bartov. Denne Kilde var i anden Halvdel af det 17de Hundrebaar et yndet Samlingssted for Kjøbenhavnerne. Den anden Kilde er Bangede Kilde, som skal have været berømt der i Eguen fra gammel Tid af. En Graver ved Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn besøgte den St. Hans Aften 1710; han havde Skade

paa Synet, og da han fandt sig hjulpen ved dens Band, lod han paa egen Bekostning hense en Blok ved Kilden til Indsamling af Gaver paa det Vilkaar, at de der indkomne Penge skulde tilhøre Gjentofte Sogns fattige. At Vangede Kilde endnu for hundrede Aar siden besøgte af mange Mennesker, ses af det foregaaende. Lægerne holdt dette Kildevand, „blandet med alle Slags spirituose Drikke,“ for gavnligt imod Bandsot, Fodværk og Brystsygdom.

Vi komme nu til en Beskrivelse af de til Sognet hørende Byer. I Gjentofte By, som ligger smukt ved Gjentofte Sø, er der nær ved Præstegaarden et Børneasyl, som Provst Boisen og hans Hustru have bygget for et Par Aars Tid siden, og hvortil de have givet en Sum af 10,000 Rdlr. Asylet modtager fattige Folks Børn fra 2 til 7 Aars Alder. Det har senere faaet 2 Læger, af hvis Kenter nogle af Børnene hvert Aar faa Klæder, og det besøges for Tiden af omtrent 60 Børn. Naar det en Gang mulig ikke svarer til sit Djemed, skulle dets Midler benyttes til Understøttelse for fire trængende og værdige Enker i Sognet, der ikke nyde Fattighjælp. Ved Siden af Asylet ligger en Stiftelse for otte værdige og trængende Enker, som fra først af fik 24 Sk. Kurant, men nu faa 7 Mark ugelig; de have hver sit hyggelige Værelse, og to ere fælles om et Kjøkken. Stiftelsen er bygget for 130 Aar siden efter Forslag af Præsten Mangor og ved Hjælp af de Penge, der indkom i Blokken ved Vangede Kilde; men den Gang og noget senere var det stundum vanskeligt nok at udrede de 24 Sk. ugelig til de i Stiftelsen værende Kvinder. Senere er der ved de Afgifter, som svares af Teltholderne i Dyrehaven, opsamlet en Kapital af over 45,000 Rdlr. (for en halv Snes Aar siden: 37,000 Rdlr.) Fire Enker uden for Stiftelsen faa 3 Mk. 8 Sk. ugelig hver. Da Lyngby Sogn ved Oprettelsen af denne Stiftelse havde fælles Præst med Gjentofte, fastsattes det, at Halvdelen af Indtægten skulde komme dette Sogn til gode. Kapitalen udlænes i mindre Summer til de to Sognes Beboere. I de senere Aar har Indtægten fra Dyrehaven været langt mindre end tidligere. Et Fattighus for 12 fattige ligger tæt ved denne Stiftelse. I Vangede er der en Skole, som besøges af henimod 100 Børn. I Drdrup er der mange Lyststeder, og Byen har en Kro; her findes ogsaa et Asyl, der er oprettet ved frivillige Gaver, Huset er kjøbt og givet af Grosferer Saks; i Byen er der tillige en Privatskole, som bestyres af to Damer og besøges af omtrent 50 Børn. Jægersborg bestaar af flere Aulsgaarde og Lyststeder og har en Kro. Den herværende Skole har et Antal af henimod 100 Børn. Fiskerlejet Skovshoved er beboet af over 100 Fiskerfamilier, der drive Fiskeri i Sundet med Drivgarn og Baad. Her fanges især Torf og Silde, men ogsaa Rødspætter og anden Fladfisk, Makrel m. m. Savnet af en Baadehavn er søleligt; man har derfor sidste Sommer, da man den 20de Juli højtideligholdt Hundreedaarsfesten til Minde om Bøndernes Frigjørelse der i Sognet, begyndt paa Indsamling af en Kapital for at raade Bod paa dette Savn. I Skovshoved var der i Middealderen et St. Anne Kapel. Hvidøre bestaar af adskillige Landsteder. Den herværende Skole besøges af omtrent 180 Børn; paa Grund af den lange Afstand fra Kirken holdes der i Skolen hver anden Søndag Eftermiddag om Vinteren Bibellæsning for Beboerne af Hvidøre og Skovs-

hoved, og i Almindelighed er der 60 til 80 Mennesker tilstede. Af de mange Gaarde og Lyststeder, der ligge langs Strandvejen eller i Nærheden af denne, mærkes: Store Tuborg, Aulsgaard og Lystgaardene Hellerup, Dregaard, der begge have skønne Lystkove, Sølyst, der, som oven for omtalt, oprindelig hed Seelust, i en Række af Aar tilhørte Grev J. H. v. Schimmelmann og henimod Slutningen af forrige Hundreedaar tillige med den nærliggende „Emilie Kilde“ blev besunget af Digteren Pram; ogsaa denne Gaard har en smuk Lystkov. Ved Hovedlandvejen imellem Kjøbenhavn og Helsingør, som gaar igjennem Gjentofte By, men nu, efter at Jærnbanen for to Aar siden er kommen i Gang, benyttes langt mindre end før, ligge Lyststedet Søholm, Gaardene Bjærggaard, Kildegaard og Bintappergaarden, og vest for denne Hulgaardene og Nordre og Søndre Bakkegaard, imellem den og Strandvejen Gaardene Lunde- gaard, Rygaard, Haslegaard, Tjørneggaard, Skovgaard, Lyststederne Ermelundshuset i Ermelundskoven, Drdrups- høj og Drdrupsdal i Drdrup, og ved Drdrupsvejen Aulsgaarden Hesselgaarden, der tilhørte den 1827 afdøde Statsminister Kaas, Lyst- og Aulsgaarden Christiansholm o. fl. Sognet har i alt 76 Gaarde, 19 Huse med Jord og henimod 400 Huse uden Jord.

I dette Sogn ligge Slottene Bernstorff og Charlottenlund. Det sidst nævnte hed fordim Gyldeulund og var opkaldt efter Christian den femtes Halbroder Ulrik Frederik Gyldeuløve. Det tilhørte Christian den sjette som Kronprins. Senere gav han det til sin Søster Prinsesse Charlotte Amalie, som i Aaret 1733 lod opføre den nuværende Bygning og opkaldte det efter sig. Det har nu i en Del Aar været beboet af Landgrev Wilhelm af Hessen-Kassel. Det er et lidet Lystslot paa to Etager, ligger smukt, omgivet af Skov, og derfra har man et skønt Skue ud over Drefund. Skoven, som tillige med Slottet maatte forandre Navn, udmærker sig ved sin Plante- rigdom, der allerede i Aaret 1684 er beskrevet af Botanikeren Peder Khylling (død 1696). Han har her opregnet 404 Planter med deres latinske og danske Navne. Ved Gyldeulunds Strand var der tidligere en Pælebro. Under denne laa en Gang i Aaret 1718 den skotske Væventyrer John Norcross, Røver i svensk Tjeneste, paa Lur med 4 Mand i en Chaluppe for at bortføre Kronprins Christian, som ofte boede paa Slottet. Forsøget mislykkedes, og Væventyreren maatte otte Aar efter bøde med livsvarigt Fængsel i Kastellet ved Kjøbenhavn, hvor han i mange Aar sad i et Jærnbur.

Et andet Slot, som tidligere har ligget her i Sognet, er omtalt i det foregaaende, nemlig Jægersborg. Det var fordim Herregaarden Ibstrup og havde i længre Tid tilhørt Witten Ulfeld, da Christian den fjerde kjøbte Gaarden. Han byggede her et Jagthus, som fik Navnet Jægersborg, men dog længe ogsaa kaldtes ved sit gamle Navn. Det beboedes jævnlig for en kort Tid af Hoffet, især naar dette vilde nyde Jagtens Glæder. Saaledes fandt her i Aaret 1655 mange Festligheder Sted i Anledning af nogle tartariske Sendebuds Nærværelse. Ibstrup ødelagdes meget under Krigen 1659, Sejerværket (Uret) nedtoges af Taarnet, og Ladegaarden nedbrødes næstes aldeles. Christian den femte fik som Prins 1669 Ibstrup Hovedgaard til Ejendom imod Afstaaelse af andet Gods. Ligesom Farfaderen

synes han særdeles godt om Stedet og modtog der sin Brud Prinsesse Charlotte Amalie af Hessen-Kassel. I Christian den sjettes Tid var Slottet meget brøstfældigt og fattes da i saadan Stand, at det atter kunde bebos, i det den øverste (trede) Etage nedtoges, fordi Grunden ikke kunde bære den, og nogen Tid var det nu den første Hofjægermesters Bolig. Frederik den femte ombyggede det atter og valgte det igjen til sit Jagtslot. I Aaret 1749 beskrives det som det bekvæmme Kongelige Jagtslot, Jægergaarden som den anseeligste og mest regelrette i Europa, og det tilføjes, at den dertil hørende Dyrehave kun har faa eller ingen Lige i Verden. Det var dog snart efter forbi med denne Herlighed. Kongen havde en Dag 1760 det Uheld at bryde sit Ben i Slotsgaarden, i det han steg ned af Hesten, og han maatte ligge længe, indtil der kom en Hofmand, som var fornem nok til at hjælpe ham op; dette Benbrud bidrog ikke lidet til at forførte hans Dage. Heri var nu til visse ikke Slottet, men derimod Kongens eget Levned Skyld; men desuagtet gif det, som faa ofte ellers i denne Verden, ud over den uskyldige; thi Aaret efter nedbrødes Slottet. Nogle Udbygninger benyttes af Kavalleriet.

Gjentofte Sogn havde i Aaret 1801: 1,962 Indbyggere; 1834 var disses Tal 2,596, 1840: 2,780, 1845: 3,029, 1855: 3,291 og 1860: 3,660. Familiernes Tal var sidst nævnte Aar 747, og der vare i alt 1,843 Mandfolk og 1,817 Kvindfolk. Nu maa Tallet i det mindste være 4,100, og det har altsaa mere end fordoblet sig siden dette Hundreaars Begyndelse. Om Sommeren bor her desuden omtrent en Trediedel flere Mennesker end den øvrige Tid af Aaret. Agerdyrkning og Avægavl ere Hovednæringsvejene, hvortil kommer Salg af Løv fra Ordrup og Bangede, Fiskeriet fra Skovshoved og Teglværksdriften. Her findes ogsaa en Sikoriefabrik. Havedyrkingen er meget udviklet, og Dyrkingen af Peberrod ikke uvigtig. Daglejen er 1 Rdlr. til 1 Rdlr. 1 Mk. om Sommeren og 5 Mk. om Vinteren for Mænd, 4—5 Mk. om Sommeren og 2—3 Mk. om Vinteren for Kvinder, alt paa egen Koft. I Tiden fra 1833 indtil Enevældens Ophør have nogle Haandværkere, saasom: tre Glasmestere, en Maler, en Ufsestøber og en Sadelmager igjennem Kancelliet faaet Tilladelse til at nedsette sig der; men de maatte ifkun virke med sine egne Hænder. 1814 fik en Værtshusholder Tilladelse til i sin Gaard at udsælge Urtefram- og Høkervarer. Bageri havde der den Gang i nogle Aar været drevet i Gjentofte. Der ere to Sognekogeder, en for den vestlige og en for den østlige Del af Sognet. Ved Hellerup, Gjentofte, Charlottenlund og Klampenborg ere der Jærnbanestationer. Sognet hører under Kjøbenhavns Amts nordre Birk og nordre Lægedistrikt og Kjøbenhavns Amtstuedistrikt. Med Hensyn til Udskrivning til Krigstjeneste udgjør det Gamle Kjøbenhavns Amts 5te Lægd, og med Hensyn til Folketingsvalg hører det under Kjøbenhavns Amts anden Valgskreds.

Imedens Gjentofte Kirke tilhørte Domkapitlet, havde et Medlem heraf dette Kald som Præbende, d. e. han havde Indtægterne, men lod Embedet bestyre af en Kapellan. I Aaret 1343 var Kapitlets Dekan Hr. Hasten Gjødesen eller Gundersen paa denne Maade Sognepræst. De ældste Præster (Kapellaner), der nævnes ere: Rasmus Andersen, Oluf Nielsen, Niels Nielsen og Hans Pedersen; men det er uvisst, hvilke af disse der til-

høre den katholske Tid. I Aaret 1558 var Mester Jakob Nielsen kaldet til Sognepræst ved Nikolaj Kirke i Kjøbenhavn. Han havde formaaende Belyndere og fik derfor den 20de Februar 1562 et Kongebrev om, at han maatte faa Kronens Kirke Gjentofte og dertil hørende Præstegaard og aarlig oppebære Præstens Indtægter; men da han ligesom hidtil skulde være Sognepræst i Kjøbenhavn, skulde han holde en god, gudfrygtig og lærd Mand som Kapellan; imidlertid skulde han ikke have dette Embede, førend den daværende Sognepræst havde faaet et andet Kald, med mindre han kunde komme overens med denne om Kaldets Afstaaelse. Om Mester Jakob virkelig har faaet Gjentofte Kald, vides ikke; han døde den 11te September 1571. Paa den Tid var det, at Helliggejstshus eller Bartov Hospital havde faaet Gjentofte Kirke som Gjendom, og i en Del Aar have vist nok Kapellanerne til Helliggejsts Kirke tillige været Sognepræster til Gjentofte. I Aaret 1580 var dette Tilfældet med Hr. Henrik; han var her ifkun til 1583, da han i det mindste for en Tid af en for ham meget hæderlig Marsag maatte give Afkald paa præstelig Virksomhed. Han havde næmlig i Skriftestolen sagt til en Stormands Frille, at dersom hun vilde leve et saadant Levned som hidtil, kunde hun lige faa godt gaa til Skrifte hos en Træklods som hos ham. Den nidkære Præst affattes; men sandsynligvis har han siden og maaske kort Tid efter faaet et andet Kald. Nogle Aar senere, imellem 1590 og 1600, nævnes Hr. Jakob som Sognepræst i Gjentofte.

Først fra Midten af det 17de Hundreaar kjendes Præsterækken nøjagtig. Jens Sanderfen, tidligere Præst til Bartov Hospital, blev 1637 Sognepræst i Gjentofte og var her til sin Død 1651. Hans Eftermand Jørgen Nielsen Næstved, hidtil Præst i Skaane, døde 1657. Rasmus Olsen, som fulgte efter ham, udnævntes den 16de Juli 1657 og døde 1672. Han var i sine sidste Aar sygelig, og derfor fik den 7de November 1670 Peder Pedersen Galschjøtt Kaldsbrev som hans Kapellan med Løfte om at vorde hans Eftermand, om han viste sig duelig; men dette Løfte gif ikke i Opfyldelse. Den næste Sognepræst var næmlig Frederik Klavsen Plum, der var født i Kjøbenhavn 1643 og Søn af Professor i Lovkyndigheden Klavs Plum; hans Moder hed Kirstine Kortsdatter; 1663 blev han Student, og rejste siden udenlands. Han indfattes som Præst i December 1672 og blev Magister 1675. I Aaret 1682 blev han tillige Sognepræst for Lyngby Menighed. I sin Embedsvirksomhed havde han Strid med en af de reformerte Præster i Kjøbenhavn ved Navn Kyhn. Denne havde først i sin egen Kirke døbt et Barn, der var født paa Dronningens Gaard i Gjentofte (Gjentoftegaarden), „uanset, at Daaben skal foregaa i den Kirke, hvorunder Forældrene høre, og at Barnets Forældre hidtil have ladet sine Børn døbe i Gjentofte Kirke.“ Dernæst havde Kyhn kort efter besøgt Jægersborg og der døbt en kongelig Jægers Barn, „uagtet han aldeles ikke havde Ret til uden særegen allernaadigst Tilladelse at hjemmedøbe noget Barn.“ Højesteretsassessor Rasmus Bornemann og Andr. Hübsch fik i Decbr. 1690 det Paalæg at foreholde Præsten Kyhn disse Forseelser og lade ham vide, at man af kongelig Naade for denne Gang vilde tilgive ham; men for Fremtiden maatte han afholde sig fra slikt, hvis han vilde undgaa Straf. At den reformerte Kirkes Præst saaledes torde vove sig ind paa en af Statspræsternes

Enemærker, var en Følge af, at Dronning Charlotte Amalie selv hørte til hin Kirke. Hun var omgivet af tykke Hofdamer og Tjenestefolk, der for største Dele ligeledes vare Reformerte. Mag. Plum var henimod 56 Aar Præst i Gjentofte og 46 Aar i Lyngby og døde 1728. Paa Grund af sin høje Alder og Skrøbelighed fik han den 31te Januar 1727 en Medhjælper i Christian Sigfred Mangor. Denne skulde i Følge det ham givne Kaldsbrev „uden nogen Belsønning“ være hans Medtjener i Embedet og efter hans dødelige Afgang efterfølge ham som Sognepræst for begge Menigheder. I den unge Alder af 27 Aar blev Mangor Sognepræst for Gjentofte og Lyngby; men det varede ikkun kort Tid, inden han selv fik en Medhjælper. Den 9de Januar 1739 udnævntes nemlig Hans Stødt til hans Kapellan, efter denne Niels Mourath den 6te Marts 1744, og tilsidst Niels Christoffersen Wahl den 24de Juni 1747. Endnu længe efter Mangors Død mindedes Bønderne ham med Taknæmmelighed, efterdi han paa Grund af deres trange Kaar lod sig nøje med den ubetydelige Tiendeafgift 3 Mk. af hver Tønde Hartkorn, i Steden for at tage Tienden i Kærven. Ligeledes viste han megen Omhu for den omtalte Stiftelse i Gjentofte By, der, som omtalt, indrettedes efter hans Forslag. Ved sin Død 1758 efterlod han sin Enke Anna Gjertrud Winechen, der var hans anden Hustru, med en talrig Børneskole i meget trange Kaar, og det blev derfor ved Skrivelse af 4de August s. A. til Biskop Ludvig Harboe og efter dennes Indstilling paalagt hans to Eftermænd at udrede i Enkepension til hende foruden den sædvanlige Afgift: Præsten i Gjentofte 20 Rdlr. og Præsten i Lyngby 30 Rdlr. At de to Sogne atter skulde fillies, var der meddelt Biskop Peder Hersleb Underretning om ved Skrivelse af 2den Marts 1742.

Det varede nogen Tid, inden Gjentofte fik en ny Sognepræst; men der var jo en Kapellan, som kunde bestyre Embedet. Denne skulde i Følge først nævnte Skrivelse snarest muligt forflyttes. Andreas Benjamin Poulsen, der havde gaaet i Roskilde Skole, var bleven Student 1746 og Præst i Gjerslev i Søllund 1755 og tilsidst havde været udnævnt til Præst i Lyngby et Par Maaneder, kaldedes den 24de Oktober 1758 af Direktørerne for de fattiges Væsen i Kjøbenhavn til Præst i Gjentofte og fik Stadfæstelse den 27de s. M. Her var han til 1762, da han kaldedes til Præst ved Frederiksborg Slotskirke. Han havde i sin Tid et Navn som Digter. Hans Eftermand i Gjentofte var Johannes Siverud, Student fra Christiania Skole 1750 og hidtil Præst ved Børnehuset paa Christianshavn, til Gjentofte kald fik han Udnævnelse den 16de Marts 1762. Denne Mand oversatte theologiske Skrifter og skrev nogle Psalmer. Han blev Magister 1768 og døde den 21de Januar 1783, og ham efterfulgte den 19de Febr. Provst Hans Jørgen Christian Høegh, Broder til den bekjendte Dve Høegh-Guldberg. Han var Student fra Horsens Skole 1756, havde i ti Aar været Præst til Hillerslev og Raastrop i Aalborg Stift og gjorde sig bekjendt som landøkonomisk Forfatter. Hans Hustru var Dorthea Nyland. Ved hans Død den 10de December 1805 blev Sønnen Jørgen Høegh hans Eftermand, skjønt endnu ikke 25 Aar gammel. Den 21de Februar 1806 afstod Fattigdirektionen sin Kaldsret til Kongen, imod at Høegh maatte faa Kaldet, og dennes Udnævnelse er af 28de s. M. Det paalagdes ham at udrede 200 Rdlr. aarlig til

Kjøbenhavns Fattigvæsens Skoler i Steden for den tidligere Afgift til Seminariefondet. Han døde 1852, og den 18de Juni s. A. blev Præsten i Søllerød Provst Boje Frederik Duzen Boisen Præst i Gjentofte. Den 13de Oktober 1848 var Søren Lavrids Worsøe udnævnt til personel Kapellan for Gjentofte Menighed, og den 20de Oktober 1854 blev Christen Wolf hans Eftermand. Siden dennes Udnævnelse den 22de Juni 1864 til Sognepræst for Egebjerg Menighed i Søllund har der ingen Kapellan været her; men efter al Sandsynlighed vil der, naar Kaldet næste Gang skal besættes, werde udnævnt en Kapellan pro loco paa Grund af Sognets Udstrækning og store Befolkning.

I Aaret 1758 vare Sognepræstens Indtægter følgende: Af 375 Tønder Hartkorn gave de 43 Tiendehdere i Følge Overenskomst med Præsten Mangor 187 Rdlr. 3 Mk., Offeret var 200 Rdlr., Kvægtiende og Smaaredsel 50 Rdlr. og de tilfældige Indtægter (Accidenser) vare 80 Rdlr., i alt 517 Rdlr. Kurant. Ved Kongebrev af 16de Januar 1674 havde Gjentofte Kald som særskilt Kald faaet Halvdelen af Herlev Sogns Kongetiende 12 Tdr. Byg og 1½ Tdr. Havre, imedens Frue latinke Skole (Metropolitanskolen) fik den anden Halvdel. Da Lyngby Kald lagdes sammen med Gjentofte, fastsattes det, at Præsten for sin Halvdel skulde svare 25 Rdlr. 24 Sk. til Staten og end videre i Landgilde til Bartov Hospital af Præstegaarden 4 Tønder af hver af de tre Kornsorter Rug, Byg og Havre tillige med 6 Lam og 6 Gæs; denne Afgift var tidligere svaret af Statens Proviantgaard. Hidtil var der ydet Kaldet 12 Rdlr. fra Jægersborg i Steden for 2 Pd. (6 Tdr.) Byg og 4 Læs Hø og 1 Pd. Byg og 6 Læs Hø for nogen Ager og Eng ved Smalle Led, som havde tilhørt Kirken, men var lagt til Jægersborg Sp. Biskoppen havde indstillet til Regeringen, at Jdelsen af de 12 Rdlr., hvis Ophør fra den Tid af, at Mangor døde, nogle Aar i Forvejen var vedtaget, maatte vedvare, og at Kaldet maatte fritages for Landgilden; men denne hans Indstilling afsløges, og Kaldet blev saaledes mindre end det havde været før 1682. De staaende Udgifter skulde deles lige imellem de to Kald. Paa den Tid hørte der til Præstegaarden 44 Tdr. Land paa forskjellige Steder blandt Byens Marker med 10 Tdr. 7 Skpr. Hartkorn foruden 3 Tdr. Land, som Præsten havde i Fæste af Kirkens Jorder, skuldsatte for 1 Td. Hartkorn, for at forsyne Kirken med Brød og Vin til Altgang; men ved Udskiftningen 1765 fik Præsten forlods 55 Tdr. Land gode Jorder tæt op til Præstegaardens Have. Desuden paatog Greven sig at svare 12 Rdlr. aarlig til Kaldet og at betale Skatterne af den nævnte Tønde Hartkorn Kirkejord. Nu hører der til Præstegaarden 48 Tdr. Land, skuldsatte for 8 Tdr. 4 Skpr. Hartkorn, og de andre Indtægter ere følgende: Korntiende 380 Tdr. Byg af Gjentofte Sogn og 35 Tdr. 4 Skpr. Rug, 55 Tdr. 3 Skpr. Byg og 35 Tdr. 1 Skpr. Havre af Herlev Sogn efter Kapittelstaxt, Offer og Accidenser 1,000 Rdlr., Udbyttet af en 300 Rdlr. stor Bankaktie, af 4 Tdr. Land bortarvefæstet Præstegaardsjord 16 Tdr. Byg efter Kapittelstaxt foruden den omtalte Afgift af Kirken. Byrder: Skatter og Afgifter m. m. 320 Rdlr., den oven omtalte Landgilde til Bartov Hospital, den nævnte Afgift til Metropolitanskolen og 21 Rdlr. til Statskassen og Rente af Laan til Bankhæftelsens Indfrielse 12 Rdlr. Reguleringssummen

er 2,200 Rdlr., men de virkelige Indtægter have i de sidste Aar i Gjennemsnit været 4,210 Rdlr. aarlig.

Af de 4 til Sognet hørende Skoler ere de i Gjentofte og Hvidøre byggede af Frederik den fjerde; Gjentofte Skole var den første, der opførtes paa Rytterdistrikterne og blev Mønsteret for de andre. Jægersborg Skole er senere med sit Jordtilliggende af Staten givet til Sognet. Derimod er Bangede Skole opført af den ældre Bernstorff, der ved Udfikstningen tillagde de to først nævnte Skoler 4 Tønder Land hver, hvoraf Indtægten

1774 opgaves til 26 til 30 Rdlr. aarlig. Nu have Gjentofte og Hvidøre Skoler et Tilliggende af 3 Tdr. Land hver, Jægersborg Skole har 4½ Tde. Land og Bangede Skole 2 Tdr. Land. Skolelærerne have foruden de almindelige Indtægter Renten af nogle smaa Legater. For ti Aar siden var Reguleringssummen for hvert af de 4 Skolekald imellem 600 og 660 Rdlr., nu er den imellem 900 og 1,000 Rdlr. for hvert. En Andenlærer er der ved hver af de to Skoler, hvis Børnetal er over 100, nemlig Gjentofte og Hvidøre. De have 200 Rdlr. i aarlig Løn, 30 Rdlr. i Skolepenge, Bolig m. m., i alt omtr. 300 Rdlr.

Bernstorff Slot.

Til Jagtslottet Jægersborg hørte forud en Fasangård. Denne Gaard tillige med Krongodset i Gjentofte Sogn overlod Frederik den femte ved to Gavebreve af 13de Juli 1761 og 2den Juli 1764 til den daværende Udenrigsminister J. H. E. v. Bernstorff. Godset fik han paa det Vilkaar, at Kronen ligesom hidtil skulde have alle Skatter og Afgifter, ikkun med Undtagelse af de uvisse Indtægter, saasom Indfæstning, og Gaardens Ejere skulde ligesom alle andre Herremænd indestaa for Udredelsen af Bøndernes Afgifter til Kronen. Til Gaarden henlagdes tre af Jægersborg Hovmarker, 274 Tdr. Land Ager og Eng, og her opførtes en Aulsgaard, Bernstorff Hovmarksgaard; men i Steden for det Hø, som disse Marker efter uvillige Mænds Skjøn vurderedes til, skulde Gaardens Ejere udrede 682 Rdlr. Det var altsaa i Hovedsagen ikkun Hoveriet af Godsets Gaardmænd og Husmænd, som Ministeren fik. Allerede før Godset overlodes til denne, havde han begyndt at bygge sit ny Herresæde Bernstorff, og Bønderne fik altsaa Godtgjørelse for det Arbejde, de udførte herved. Den franske Bygmester Jardin forestod Fasangårdens Ombyggelse, og 1765 angives som det Aar, da den ny Bygning blev færdig. Flere Aar havde Bernstorff attraaet at faa en Sommerbolig i denne Egn; Bøndernes spørgelige Kaar vare ham velbekjendte, og den menneskekærlige Mand ønskede intet hellere end at forbedre deres Tilstand. Det var derfor en let Sag for hans Brodersøn A. P. v. Bernstorff at faa ham overtalt til at foretage de store under Gjentofte Sogns Beskrivelse omtalte Forbedringer, hvorved Agerdyrkingen gjorde store Fremskridt, og Bønderne snart bleve velhavende. Bernstorff var født i Hannover i Aaret 1712, kom 1732 i den danske Konges Tjeneste og var i adskillige Aar Sendemand ved flere tyske Hoffer og ved den tyske Rigsdag, indtil han 1751 blev Udenrigsminister og Præsident i det tyske Kancelli; 1768 blev han tillige med sin Brodersøn optagen i den danske Grevestand. 3 Septbr. 1770 fik han

Afsted, drog derpaa til Hamborg og døde her i Februar 1772. Han var selv fremmed og holdt mere af at indkalde fremmede end af at udvikle Landets egne Kræfter; men et skjønt Minded har han efterladt sig som den ædelmodige Godsejer, der gjorde det første store Skridt til at opbjaelpe den forkuede danske Bøndestand. Foruden hans Brodersøn havde ogsaa Torckild Baden, der var hans Godsinspektør, Fortjeneste af Bøndernes Frigjørelse; han har udgivet en „Beskrivelse af den paa Godset Bernstorff iværksatte ny Indretning“ (1774). Den næste Ejere var Grevens oven nævnte Brodersøn, der har faaet et berømt Navn som Udenrigsminister fra 1773 til 1780 og fra 1784 til sin Død i Juni 1797; ogsaa havde han stor Del i Bøndestandens Frigjørelse 1788 og følgende Aar. Han var født i Hannover 1735. I hans Tid ombyggedes atter Bernstorff, som da smykkedes med adskillige, senere borttagne, Dørstykker, malede af Professor ved Kunstakademiet N. A. Abildgaard. Endnu i Begyndelsen af det 19de Hundrebaar ejede Slægten Bernstorff dette Herresæde; men senere folgtes det, ligesom ogsaa de tidligere Arvefæstegaarde 1842 bleve fuldstændig Selvejendom. Bernstorff tilhørte nogen Tid Statsminister Kaas, derpaa en Engländer ved Navn Mac-Evoy og efter ham H. Kalko. Siden købte Kong Christian den ottende det; da var det tildels forfaldent og ombyggedes atter under Bygningsinspektør J. H. Kochs Ledelse. Kongen boede her sædvanlig en Del af Sommeren, og her modtog han i Aaret 1846 et Besøg af Kong Oscar den første. Slottet tilhører nu Staten og har i en Del Aar været beboet af Kong Christian den niende baade som Prins og som Konge. Det er to Etager højt med en Kuppelbygning. Det ligger paa en Skraaning i en smuk Lyttkov, og fra Slottet har man et herligt Skue ud over Sundet og til Kjøbenhavn. Jægersborg Allee, der fra Lyttkoven fører til Charlottenlund og Jægersborg, skal efter Sagnet være plantet af de Svenske under Kjøbenhavns Belejring 1659.

1771 opgjordes til 26 til 30. 1772 opgjordes til 26 til 30. 1773 opgjordes til 26 til 30. 1774 opgjordes til 26 til 30. 1775 opgjordes til 26 til 30. 1776 opgjordes til 26 til 30. 1777 opgjordes til 26 til 30. 1778 opgjordes til 26 til 30. 1779 opgjordes til 26 til 30. 1780 opgjordes til 26 til 30. 1781 opgjordes til 26 til 30. 1782 opgjordes til 26 til 30. 1783 opgjordes til 26 til 30. 1784 opgjordes til 26 til 30. 1785 opgjordes til 26 til 30. 1786 opgjordes til 26 til 30. 1787 opgjordes til 26 til 30. 1788 opgjordes til 26 til 30. 1789 opgjordes til 26 til 30. 1790 opgjordes til 26 til 30. 1791 opgjordes til 26 til 30. 1792 opgjordes til 26 til 30. 1793 opgjordes til 26 til 30. 1794 opgjordes til 26 til 30. 1795 opgjordes til 26 til 30. 1796 opgjordes til 26 til 30. 1797 opgjordes til 26 til 30. 1798 opgjordes til 26 til 30. 1799 opgjordes til 26 til 30. 1800 opgjordes til 26 til 30.

Lyngby Kirke og Sogn.

Lyngby Sogn ligger nord for Gjentofte Sogn og er omgivet af dette og Gladsaxe Sogn, Drefund, Lyngby og Bagsværd Sær, Smørum Herred, Fure Sø og Søllerød Sogn, fra hvilket sidste Mølle Aaen skiller det. Det strækker sig omtrent en halv Mil i Længden langs Sundet fra Klampenborg til Strandmøllen, og Bredden fra Kysten og til Fure Sø er omtrent $1\frac{1}{4}$ Mil. Til dette Sogn høre Byerne: Birum imod Vest, Runtøfte imod Nord, Lyngby imod Syd, og Fiskerlejet Taarbæk imod Øst.

I Byen Lyngby ligger Sognets Kirke, paa en Bakke tæt ved Hovedlandevejen imellem Kjøbenhavn og Helsingør og $1\frac{1}{2}$ Mil nord nordvest for Hovedstaden. Kirken, der er bygget som Korskirke saaledes, at Taarnet danner Korsets ene Gren, er indvendig 43 Alen lang, 12 Alen bred og $9\frac{1}{2}$ Alen høj og har 5 spidsbuede Hvælvinger; Murens Tykkelse er $1\frac{1}{2}$ Alen. I Hovedgangen, der er 3 Alen bred, i Stolene og den 4 Alen brede Korskang er der malet Brædegulv; her ere 5 store Vinduer med en Højde af 5 Alen og en Bredde af $2\frac{1}{2}$ Alen, og paa begge Sider af Prædikestolen 2 mindre Vinduer af 3 Alens Højde og $2\frac{1}{2}$ Alens Bredde. I Hovedgangen er der 45 lukkede Stole, som afgive siddende Plads for omtrent 280 Personer, og i alt kan Kirken rumme omtrent 400 Menneſker; den er temmelig liden i Forhold til Menighedens og Kirkegængernes Tal. Koret udgjør omtr. 55 Kvadratalen, og Alteret er $5\frac{1}{2}$ Alen i Højden og 1 Alen i Bredden. Det er prydet med en Altartavle af stor Kunstværk, malet af den 1853 afdøde Profesſor ved Kunstakademiet E. V. Eckersberg og en Gave af Christian den ottende som Prins. Dens Billede er den hellige Nadveres Indstiftelse. Fra Gulvet til Alterets øverste Del er der 9 Alen. Til venstre for Alteret staar Døbefonten, en simpel tilhuggen Sten; derover hænger en Kobbertavle, hvorpaa ses et Billede, der forestiller Frelserens Daab ved Johannes, med følgende Vers af Thomas Kingo:

„O kommer I, som Pagt med Christo ind vil gaa,
I Daab og Christendom saa gierne her skal faa!
Her kalder Jesus og ved Daabens Kense-Band
Opplukker Porten for hans Naades rige Land!
Af Adams Skibbrud og hin dybe Synde-Flood
I frelste blive skal ved Ordet, Vand og Blood!
Men hvo du est, som gjør med Gud i Daaben Pagt,
Striid, som en Christen bør, mod Synds og Satans Magt.“
Den er en Gave af Povel Badstjber, Ejer af Brede Mølle, 1727.

1771 opgjordes til 26 til 30. 1772 opgjordes til 26 til 30. 1773 opgjordes til 26 til 30. 1774 opgjordes til 26 til 30. 1775 opgjordes til 26 til 30. 1776 opgjordes til 26 til 30. 1777 opgjordes til 26 til 30. 1778 opgjordes til 26 til 30. 1779 opgjordes til 26 til 30. 1780 opgjordes til 26 til 30. 1781 opgjordes til 26 til 30. 1782 opgjordes til 26 til 30. 1783 opgjordes til 26 til 30. 1784 opgjordes til 26 til 30. 1785 opgjordes til 26 til 30. 1786 opgjordes til 26 til 30. 1787 opgjordes til 26 til 30. 1788 opgjordes til 26 til 30. 1789 opgjordes til 26 til 30. 1790 opgjordes til 26 til 30. 1791 opgjordes til 26 til 30. 1792 opgjordes til 26 til 30. 1793 opgjordes til 26 til 30. 1794 opgjordes til 26 til 30. 1795 opgjordes til 26 til 30. 1796 opgjordes til 26 til 30. 1797 opgjordes til 26 til 30. 1798 opgjordes til 26 til 30. 1799 opgjordes til 26 til 30. 1800 opgjordes til 26 til 30.

Imellem Alteret og Prædikestolen er der en Afstand af $16\frac{1}{2}$ Alen. Foruden Altartavlen findes flere Oliemalerier i Kirken: et, hvis Billede er Jesusbarnets Fremstilling i Templet 40ende Dagen efter Fødselen; et større, maaske en tidligere Altartavle, der forestiller Profeten Elias's Himmelfart, med bibelske Randtegninger: den barmhjertige Samaritan, Vandringen paa Søen o. fl., det har Aarstallet 1649; end videre et, hvorpaa der findes ti Portrætter, henhørende til en Præstefamilie, uden Aarstallet, hvilket maa antages at være Præsten Valentinus Merchel med sine to Hustruer og Børn. Det er derimod ingen Prydelſe for Kirken, at der findes adskillige tyſte Indskrifter til Minde om de tidligere tyſte Beboere af Sorgenfri Slot, især om Fyrstinden af Østfriesland. Kirke-døren er $2\frac{1}{4}$ Alen bred og 4 Alen høj. Kirken har et særdeles godt Orgel, opsat 1853. Korsbygningen i Syd er 10 Alen i Længden og 10 Alen i Bredden med en Hvælving og 2 Vinduer. Her er Murens Tykkelse $1\frac{1}{4}$ Alen. Det tidligere Gravkapel, hvorunder der staa Marmorlister med Statsraadene Lowfens og Barkmanns Lig, er nu indrettet til et Opholds-værelſe for Gudmødrene med de smaa Børn, som skulle døbes. Dette Kapel ligger til venstre for Indgangen og er en nyere Tilbygning. Taarnbygningen i Nord har en Hvælving og er 8 Alen lang og 7 Alen bred, og Murens Tykkelse er $2\frac{1}{2}$ Alen for neden, men aftager med Højden. Til Tagværket er Højden 26 Alen og til det øverste af Kammen 34 Alen. I Taarnet findes to gode Klokker, omstøbte 1844; de to gamle Klokker vare støbte 1605 og 1687. Taarnet er ligesom Kirken, der har takkede Gavle, takket med Bly. Det er imidlertid ikke bygget i et med Kirken, men noget senere opført; imedens Kirke-murens Fod er af tilhugne Kampesten, er Taarnmuren af røde Mursten fra Grunden af. I Taarnet er Baabehuset og Indgangen til Kirken.

Om Lyngby Kirke og Kirkegaard habes følgende Sagn. Paa Kirkegaarden havde i gamle Dage to Lindorme bygget Nede. En Dag, da Folk vare i Kirke, kom de to i Strid med hinanden uden for Kirke-døren, som den Gang laa paa den søndre Side af Kirken, og en tilstedeværende Krigsmand sprang da med draget Sværd ud imod dem; men deres udspjuede Gift dræbte ham snart. Uden for Døren lagde nu den ene Lindorm sig, og da Folk ikke torde gaa ud af Kirken, huggede de inden fra Hul paa Muren imod Nord, hvor Kirke-døren er den Dag i Dag; den tidligere Dør tilmurede man; men inden man kom saa vidt,

gik Lindormene en Gang imellem ind i Kirken, og den ene tog endog et Barn, der skulde døbes. For at stille sig af med disse Uhyrer lod Menigheden opføre en Tyr med sød Mælk og Røddetærner, indtil den blev meget stor og stærk. Den gik ogsaa ud imod Lindormene og fik dræbt dem begge; men den maatte lade sit Liv. Det fortælles, at den blev begravet under en Sten paa Lyngby Kirkegaard, hvorpaa en Tyr er indhugget. Denne Sten staar endnu ved Kirketaarnets Fod, og paa selve Kirken ses Afbildninger, der have Hentydning til denne Begivenhed.

Lyngby Kirke tilhørte i Middelalderen Frue Kirkes Domkapittel og har siden Reformationen tilhørt Staten.

Af de Mænd og Kvinder, der hvile paa Kirkegården, maa nævnes: Landskabsmaler F. Krafft (død 1854, 31 Aar gammel), den i sin Tid meget ansete og yndede Skuespillerinde Eline Marie Heger, født Smidth (gift med J. St. Heger og død 1842 i en Alder af 68 Aar). Et meget smukt Gravsted er opført over den tidligere engelske Minister i Kjøbenhavn Buchanan's 1854 afdøde Hustru, og for dets Vedligeholdelse i 100 Aar er der betalt til Kirken 200 Rdlr. Lady Buchanan skal kort Tid før sin Død have kjørt forbi Kirken og da ytret, at hvis hun skulde dø i Danmark, ønskede hun at have sit sidste Hvilested paa denne Kirkegaard, som hun fandt saa smukt. I det man gaar ud af Kirken, har man et herligt Skue ud over Lyngby Sø og Frederiksdal. Over den 1833 hedengangne Præst B. F. Rønne har Menigheden opsat et Mindesmærke. Foruden denne ældre Kirkegaard har Sognet en Assistentkirkegaard, indviet den 1ste August 1851. Her ligger et Ligkapel, der er bygget 1857, og senere er der paa den uindviiede Forgrund opført et „Benhus“ til midlertidigt Gjemmested for Ligene af Selvmordere, hvis Tal i Dyrehaven des værre især paa Grund af Hovedstadens Nærhed ikke er lidet, og af andre, som ere fundne døde.

I det vi derpaa gaa over til Sognets Historie, dvæle vi først lidt ved Byen Lyngby. Den, der nu ser de velbyrkedede Marker, vil maaske undres over, at Byen har et saadant Navn; men saa frugtbart har her ikke altid været. Byen, hvis ældre Navn er Ljungby, har netop sit Navn af Ljungen, som forud fandtes her, og hvoraf der ved Luntoftegaard endnu var en Levning indtil Aaret 1812, da den forsvandt ved Skovplantning. Byen kaldes jævnlig endnu Kongens Lyngby, hvilket Navn den ikke, saaledes som nogle tro, har faaet til Hædersnavn, men for derved at skjelne den fra Lyngby i Bolborg Herred, som 1370 var kommen under Roskilde Bispestol og derfor kaldtes Bispens Lyngby, imedens Lyngby i Søkkelunds Herred, der for en Del hørte under Kronen, fik Navnet Kongens Lyngby. I „Könings Lyngby“ boede i Aaret 1473 Bæbneren Frits Paris. Byen Luntofte hed forud Lugnetofte, d. e. de lune Løfter, hvilket Navn svarer til dens Beliggenhed i en Dal, omgivet af Bakker. Navnet har intet at gøre med Ordet Lund. Tidlig i Middelalderen havde Roskilde Biskopper Ejendomme i Sognet; thi Aar 1275 udstædte Biskop Peder Bang fra sit Slot Hjortholm adskillige Særrettigheder for Kjøbenhavn, og dette Slot tilhørte Bispestolen indtil Reformationen. Allerede mange Aar i Forvejen, i Slutningen af det 12te eller Begyndelsen af det 13de Hundrebaar havde Frue Kirke i Kjøbenhavn faaet Rjumulne (Rymølle) og mere Gods i Lyngby Sogn af Adels-

manden Lavrens Sunesøn, hvis Broder Biskop Peder Sunesøn havde bygget Frue Kirke. I Aaret 1361 døde Kanniken Hr. Absalon; for at Kirken skulde holde hans Aartid, gav han den foruden mere noget Gods i Lugnetofte; de tilstedeværende Kanniker skulde nyde i Godtgjørelse 3 Skilling Grot (1 Sk. Grot var 12 Grot). Ved Mageffiste med Domkapitlet fik Biskop Jens Andersen (Rodehat) i November 1417 Gaarden Mølletorp ved Lyngby Kirke og Rymølle med Fisseri og Aalefangst, hvorimod Kapitlet fik 2 Gaarde i Brøndbyhøster med Bispetiende og alt Tiliggende. Til Biskop Niels Skave i Roskilde overlod St. Anne Kloster i Helsingør i Aaret 1496 den Rettighed, Adelsmanden Truels Nielsen tidligere havde givet Klosteret i en Trediedel af en Gaard i Luntofte (Seventofte), som skyldte 20 Grot (20 Sk.; 1 Tønde Byg kostede den Gang 4 eller 6 Sk. danske). Hans Fader Erik Truelsen havde haft Gaarden, før han fik den, og Klosteret skulde mindes ham ved en Aartid hver Midfaste for sliig Gave. Biskop Niels Skade i Aarhus havde ogsaa Gaarde og Huse i dette Sogn; thi han udstædte 1520 til sin Frænke Fru Anne Nielsdatter til Egholm, Ejler Haks Enke, Brev paa Gods i Lyngby Sogn og By og paa en Mølle, hvilke Ejendomme hun skulde have efter hans Død. — Før det 15de Hundrebaar har Kronen haft Ejendomme i Sognet; disse pantsatte Dronning Margrete til Biskop Peder og Domkapitlet i Roskilde, men indløste dem atter imod andet Gods. I Aaret 1401 kundgjorde næmlig Bispen og Kapitlet, at de havde tilbagegivet Lyngby og Lyngby Fang og Stokkorp til Dronningen og Kong Erik. Efterhaanden samlede Kronen mere og mere Gods her. Saaledes fik Kong Hans i Aaret 1489 ved Mageffiste med Broder Peder, Abbed i Esrom, paa Klosters Begne 4 Gaarde i Luntofte imod Tikjøb Kirke (i Lytge-Kronborg Herred). 1561 fik Frederik den anden ved Mageffiste med Roskilde Domkapittel Gods i Torbæk (Taarbæk), Aar 1565 Skjøde paa 1 Gaard i Lyngby af Axel Urne og nogle Aar efter 2 Gaarde i Luntofte, 1574 af Fru Kirstine Bølle 1 Gaard i Luntofte og 1622 af Universitetet noget Gods i denne By. Til sidst blev Kronen Ejer af næsten hele Sognet.

I Sognet løber en Aa, der er af megen Betydning i økonomisk Henseende, eftersom den driver adskillige Møller og Fabrikker. Denne Aa er Mølle Aaen, der har sit Udspring fra Fure Sø og derefter løber igjennem Lyngby Sø. I Aaret 1617 gjorde Mogens Bertelsen Dalin, navnkundig ved sine Kundskaber i Fysikken og derfor stundum kaldet Troldmand, Forslag om Hovedstadens Vandforsyning fra Fure Sø. Han havde overvejet alt og fundet, at Gjentofte (Seventofte) Sø laa en Alen lavere end Lyngby Sø. Naar Jbstrup Sø fik to Dæmninger og kom til at ligge i lige Højde med Lyngby Sø, kunde en Grøft (Kanal) føre Lyngby Møllestrøm igjennem Jbstrup og Gjentofte Søer og ned i Emmindrup (Emdrup) Sø, og de 4 Søer kunde da drive hver sin Mølle. Allerede i Midten af det 17de Hundrebaar har denne Aa fremkaldt Fabrikvirksomhed i Lyngby Sogn. Med Hensyn hertil maa det omtales, at det i Juni 1669 paahøvedes at udlade af Lyngby Sø 4 Fod Vand, for at Bærket ved Kronens Hus Frederiksdal ikke derover skulde hindres.

Den 1ste Februar 1649 udstædtes Fæstebrev for Tyfkeren Henrik Müller, Tolder i Kjøbenhavn, paa Hjortholms (Frederiksbøls) Mølle med Halegaard, Hestehave og anden Lejlighed som Henrik Schmalkald havde haft den, og som Tolderen nu havde faaet sig den overladt af hans Børn, fri for Landgilde, Vegt, Arbejde og andre Byrder; det tillodes ham at oprette ny Bærker, saa vidt Strømmen kunde taale. Efter hans og hans Livsarvinges Død maatte de, som derefter fik Møllen, beholde den for 50 Daler aarlig og 100 Daler i Stedsmaal (Indfæstning), naar en ny Fæster tiltraadte. Det skulde være ham og hans Arvinge tilladt at sætte Kuser i Kronens Søer ved Møllen, dog ikkun at fiske til eget Brug. Ogsaa var der forundt ham 100 Læs Ved og fornødent Bygningstømmer til Stedets Beholdelse. Hermed fulgte 16 Gaarde i Birum, af hvilke han skulde svare i Forpagtning 219 Rdlr. 5 Mk. 4 Sk. aarlig efter følgende Takt: 1 Tønde Rug og Rugmel 10 Mk., 1 Tønde Byg 9 Mk., 1 Tde. Havre 5 Mk., 1 Ko 5 Rdlr. (Kurant), 1 Lam 4 Mk., 1 Gaas 20 Sk., 1 Høne 10 Sk., og desuden af hver Gaard med Undtagelse af Bondesfogedens 4 Rdlr. Arbejdspenge. Bønderne skulde han holde ved Ret og Skjel, Mølle-diger, Sluser og Dæmninger ved Magt. I Begyndelsen af det følgende Aar tilskrev Henrik Müller Regeringen, at han var til Sindss ved Møllen at oprette et Bærk, „hvor adskillige Manufaktur af Kobber, Messing og Jern“ kunde forarbejdes, hvisaarsag han udbad sig Skoven til Kollekolle og andet mere til Bærkets Fortsættelse. Men Kongen fandt det betænkeligt at undvære nogen af Kronens Skove i Kjøbenhavns Len, især da slikt ønskedes saa nær ved Residens og Hofholdning; Lensmanden skulde udtale sig om, hvor Henrik Müller for billig Betaling bekvæmmost kunde faa Skov og til hvilken Pris; dog synes denne at have faaet sit Duffe opfyldt. Paa samme Tid foretoges der et Magelæg, hvorved Birum Mænd imod Bederlag afstode nogle Forder til Hjortholms Mølle. Det varede ikke længe, inden denne Møllefæster kom i Strid med Bønderne i Omegnen. I Septbr. 1656 udstædtes der et Kongebrev til Hovedsmanden paa Kjøbenhavns Slot Frans Brokkenhus til Sebbær Kloster (Slet Herred, Nalborg Amt) paa Grund af, at Henrik Müller, der nu var Amiralitetsraad, ankede over, at han led megen Skade paa sit Kvæg paa Harreflov Overdrev, skjønt Bønderne i Bagsværd, Kollekolle, Bærløse, Ballerup og Tøpperup havde faaet Eftergivelse af 20 Eldlr. for det Stykke Skov, som det var tilladt ham at indeluffe til Hjortholms Bærk, uagtet Møllen i flere end 30 Aar i hans Formænds Tid havde haft dette Overdrev. Nys havde Bagsværd Mænd optaget hans Kvæg og først givet ham det tilbage meget udsultet, efter at han havde løst det med Penge. Lensmandens Betænkning æfstedes. Et Par Aar efter udbrød Krigen, og baade Henrik Müller og Bønderne fik andet at tage vare end disse Kævlerier.

Tre Aar efter at Henrik Müller havde faaet dette Fæste, søgte han og fik kongelig Tilladelse til paa egen Bekostning at lade indrette Stolestader i og Begravelser under det søndre Kapel i Lyngby Kirke til sine Arbejdere; der saanedes Plads til dem i selve Kirken. End videre tillod Kongen, at dette Kapel maatte blive ved Møllen, imod at Fæsteren skulde holde det ved Rige og efter sit eget Tilbud give 50 Eldlr. til Kirken. Under Krigen laante Henrik Müller ved Hjælp af

sin egen Kredit Kronen en stor Sum Penge, og snart kom han til at indtage en langt mere betydende Stilling i Lyngby Sogn end hidtil. Han fik næmlig strax efter Gnevældens Indførelse som Godtgjærelse for de laante Summer en stor Del af Kron-godset i dette Sogn. Her oprettede han adskillige ny Fabrikker, og da han nu havde faaet mange og store Godsfer, maatte han have en Forpagter til sine Fabrikker. Den 1ste Maj 1664 overlod han saaledes Hjortholms Mølle med den ny Mølle og Kobberhammer til Tyfkeren David von Cölln paa 10 Aar. En Sum af 10,000 Rdlr. havde Ejereren sat deri, og Forpagteren skulde deraf svare 9 af Hundrede, og i Leje af Kobbermøllen, Kornmøllen og den store Kobberhammer skulde der gives 600 Rdlr., i alt 1,500 Rdlr. aarlig; alle de Messinghjædler og Messingbækkener tillige med alt det Kobber og deslige, som Henrik Müller skulde have til egen Tarv eller til den ham overladte Handel paa Island, skulde han have for 13 Sk. lybsk Pundet, og det gamle Kobber skulde Forpagteren tage igjen for 3 Sk. Pundet. Naar noget skulde istandsættes, var det Ejerens Sag at bekoste dette, med mindre Skaden var en Følge af Skjædesløshed. Af Malefisket skulde hver nyde Halvdelen, men Forpagteren bære alle Omkostninger derved. Trækul, Brænde og alt andet til Bærkets Drift skulde Forpagteren selv holde sig med, ej heller maatte han hugge noget i Skoven uden Ejerens Samtykke. For at Bærkets Drift ikke skulde ophøre, paalagdes det David altid at have en Tjener (Medhjælper) „af gode ærlige Forældre“ saaledes undervist, at han kunde overtage det, naar Forpagteren afgik ved Døden. Kongen og Dronningen syntes imidlertid ikke om, at Krongodset saa nær ved Kjøbenhavn ret længe skulde være i en Undersaats Hænder, og det varede derfor kun Aar, inden Henrik Müller maatte afstaa sine Ejendomme i Lyngby Sogn imod Bederlag andensteds.

Hvordan Tilstanden var i Lyngby Sogn efter den sørgelige Krig med Sverige 1658—1660, ses af det i Begyndelsen af Aaret 1661 optagne Syn. I Byen Lyngby laa den Gang 17 Gaarde, som tilhørte Kronen, foruden den da aldeles øde Gaard Møllestrup, der var lagt under Brede Mølle; alle 17 Gaarde vare pantfattede til Albret Thön; men af disse vare to afbrudte og helt øde. En af Gaardene var fæstet til Bondesfogeden, der havde faaet paa sin egen og en øde Gaards Forder 3½ Pd. Rug, 3 Pd. Byg (1 Pd. Byg var 24 Skpr.) og ½ Tønde Blandkorn; Besætningen udgjorde 4 han selv tilhørende og 2 borgeede Køer, 4 Stude, 5 Faar, 3 unge Svin, 4 Heste, af hvilke 2 vare hans egne og 2 borgeede. Manden kærede meget over Kongens Folk, som drog frem og tilbage imellem Kjøbenhavn og Frederiksborg; af dem maatte han lide meget, fordi han var Sognefoged og boede lige ved Bejen. I Landgilde kunde han, der havde en talrig Børneskole, ikke yde mere for Aaret 1660 end 6 Skpr. Rug og 6 Skpr. Byg; men for Fremtiden haabede han, at han selv og flere af Bønderne nok kunde udrede den fulde Landgilde, saa fremt de ikke for meget skulde vorde betyngede af Rytter- eller Soldater-Indlæg (Indkvartering). Den almindelige Besætning paa hver Gaard var 1 Ko og 2 maadelige Heste, saa at Sognefogeden var bedre stillet end de andre Bønder. I Almindelighed var der ikkun faaet 2—3 Tdr. Rug, nogle, men langt fra alle havde faaet lidt Byg og Havre, hvorfor de færreste kunde yde noget i Landgilde.

Mølleren i Lyngby Vandmølle skulde svare i aarlig Afgift 28 Tønder Mel; men i Tjendetiden var den ene Kværn ødelagt, og han havde ikke haft nogen Søgning og Møring. Desaarfag kunde han ikke for Aaret 1660 give mere end 5 Tdr. Mel og først ad Aare hele Landgilden. Luntofte, der bestod af 8 Gaarde, var pantsat til Herman Isenbergs Enke i Kjøbenhavn. Paa Gaardene var den almindelige Besætning ifkun 1 Ko og 2 til 3 usle Heste. Bønderne kunde aldeles intet yde i Landgilde for 1660, da al den sidst avlede Rug var faaet igjen, og der havde været Misvæxt paa Bygget; thi deres Jord var „sandvorn“, og sidste Sommer havde været meget tør. Desuden havde de „megen Besværing med Krudmøllens Gjæringer.“ Den Gang var endnu den før omtalte By Stokkerup til; den bestod af 15 Gaarde, hvilke alle vare pantsatte til Borgemeester Peder Pedersen i Kjøbenhavn. Ifkun tre af Fæsterne vare saa velstaaende, at de kunde yde nogen Landgilde for 1660, efterfom de alene havde faaet Byg. Af Rug havde de alle faaet 2—3 Tdr. hver. Besætningen var ogsaa her i Almindelighed 1 Ko og 2 Heste. En af Gaardene var helt ødelagt, dog havde Manden atter begyndt „at fly noget derpaa.“ Brede og Fuglevad Møller vare ogsaa pantsatte til Borgemeester Peder Pedersen og til Karl Rosenmeyer, Borger i Kjøbenhavn; disse Møller vare ved Magt og kunde yde Landgilde med Undtagelse af Krudmøllen paa Brede, der var øde. Virum By-mænd vare armelig stædte med Undtagelse af en, som dog nogen Tid af Tjenden havde været dreven fra Hus og Hjem. Denne Mand kunde yde for 1660 2 Tdr. Rug og $\frac{1}{2}$ Tde. Byg og for 1661 hele Landgilden.

Den 16de Marts 1668 udstædtes til Kronen Skjøde af Henrik Müller paa Hjortholms (Frederiksdals) Mølle med tilhørende Sluser og Manufakturværker, Bygninger i Ladegaarde, Borgegaarde, Huse til Haandværksfolkene og ved Bangene, med Kvæg og Faar, med Havevæxter og Fiskerianlæg, Ejendomsstove, indgræfede Marker og Sædeland, end videre den ham tildelte Benaadning paa Virum By og Bønder tillige med Lyngby Sogns Tiender og et Kapel ved Kirken, saa og den neden for Krudmøllen liggende Kobbermølle, 10,000 Rdlrs. Kapital i disse Værkers Redskaber og i Materialier af Kobber, Messing og deslige Varer, hvoraf hans Fuldmægtig David von Colln ydede 9 af Hundrede eller 900 Rdlr. aarlig, ligesom og for Møllerne 600 Rdlr., hvortil kom hans Afgift af Bryggeri og Kroer og end videre 10 Sldr. for et Hus. For alt dette havde Kongen givet Henrik Müller i Bederlag 800 Tdr. Hartkorn, nemlig Tyrrestrup Gaard (i Vor Herred i Nørrejylland) og Gods m. m. Da var der paa Frederiksdal et Bryggeri, hvilket Christoffer Parsberg paa Kronens Begne den 1ste Marts 1668 gav i Forpagtning til den ofte nævnte David for 100 Rdlr. (Specier) aarlig, dog saaledes at denne selv skulde holde sig med Redskaber og Brænde m. m. Virum Kro og den ny Kro i Harrefov ved Frederiksborg Landevej overtog han imod 40 Rdlr. i aarlig Afgift. De to Humlehaver ved Frederiksdals Mølle fik han Lov til at benytte uden Godtgjørelse. 3 Februar 1669 fik Christoffer Parsberg et Kongebrev, hvori det heder, at han, efterfom Kongen havde udnævnt den forhenværende Lieutenant Hans Eskildsen Kof til Kapun- og Kaninmester ved Kronens Gaard Frederiksdal, skulde anvise

denne en bekvæm Plads ved den ny Bro samnstedes, hvor et Hus kunde opføres og en Plads indhægenes til at oplække Kapuner paa; dog skulde han tillige have Opsyn med Broen, saa og vogte Dyrene deromkring, hvorfor der skulde gives ham Foder til en Hest. Med Hensyn til Byerne Lyngby og Luntofte, der hidtil havde ligget under Ibstrup Hovedgaard, udstædtes der i April 1668 Paabud til Kammerkollegiet, at de skulde lægges under Frederiksdal for at yde Vegt og Arbejde dertil, hvorimod Landgilde og Skatter ligesom hidtil skulde udredes paa Kjøbenhavns Amtstue. To Aar efter tog man en Del Jord fra Luntofte til den ny Dyrehave, hvilken Jord tillige med et Stykke Kvat ved Søllerød, som ogsaa lagdes under Dyrehaven, otte uvillige Mænd strax skulde udnævnes til at taxere.

De Vilkaar, hvorpaa Henrik Müller havde faaet Kapellet i Lyngby Kirke, havde han ikke opfyldt, da han i Aaret 1668 forlod Sognet, og han opfyldte dem heller ikke senere, hvisaarfag Kirkens Bærgter stævuede ham for Retten. Hofretten dømte ham nogle Aar efter til at udrede til Kirken 273 Sldr. 2 Mk. 4 Sk. med 5 af Hundrede i Rente fra 1668, og i Decbr. 1683 fik Stiftsforiveren i Sælland Klavs Toft paa Kirkens Begne Højesterets Stadsfæstelse paa denne Dom, hvorfor Kirken fik Ret til at gjøre forsvarlige Udlæg og Indførsel i Henrik Müllers Gods og Midler, hvor de fandtes. 3 Netsomkostninger skulde han udrede 20 Rdlr. Som Følge heraf udlagdes en Gaard i Byen Kjøge til Kirken. Da denne ingen ligefrem Nytte kunde drage deraf, vilde man sælge den; men ingen Kjøber mældte sig paa Grund af Gaardens Brøstfældighed. Allerede nu indblandede Regeringen sig saa meget i alle Forhold, at Kirkens Bærgter ikke paa egen Haand torde nedbryde et Baghus i Gaarden, der ikke kunde istandsættes, men først maatte have Kronens Tilladelse dertil. Den gaves endelig i Januar 1686 ved en Skrivelse til Stiftamtmand Otte Krabbe og Biskop Hans Bagger.

Efter Frederik den tredies Død den 19de Februar 1670 fik den unge Dronning Charlotte Amalie strax Naadighed over Frederiksdal. Allerede den 1ste Maj d. A. sluttede hun en Forpagtningskontrakt paa 5 Aar med Klavs Lihm, Videregod over den til Frederiksdal hørende Ladegaard og Bagsværd Gaard, om disse to Aulsgaarde, saaledes at han skulde tilsvare Udsæden, som paa Frederiksdal var 10 Tdr. 3 Skpr. Rug, 28 Tdr. Byg, 8 Tdr. Havre og paa Bagsværd 42 Tdr. 4 Skpr. Rug, 56 Tdr. $5\frac{1}{2}$ Skpe. Byg, 8 Tdr. Havre, end videre stattesfrit nyde de tre Tiender til Frederiksdal, d. e. Kongetienderne af Lyngby, Gladfaxe og Bærløse Sogne, hvortil der i Aaret 1669 var givet kongelig Tilladelse, Lyngby Kirketiende ligeledes stattesfrit; dog skulde den aarlige Afgift til Kirken, 13 Tdr. 2 Skpr. Rug og 26 Tdr. 2 Skpr. Byg, svares i rette Tid, efter at Trediedelen var afdragen for Luntofte, Stokkerup og Lyngby for den til Dyrehaven indtagne Jord, hvorfor Kirken maatte søge Kongen om Godtgjørelse. Desuden skulde Forpagteren have Landgilden af Virum og Bagsværd Byer, hvis Gaardmænd aarlig maatte pløje, saa og høste paa Aulsgaardens Marker hver 1 Tde. Rug, 1 Tde. Byg og 1 Tde. Havre, arbejde tre Dage i Høhøsten og kjøre Gjødning paa 3 Tdr. Land, age Kornet til Kjøbenhavn, kjøre ham og hans Tjende til Kirke, til Tinge, og hvor han ellers skulde hen i Dron-

ningens Vrende, dog var han selv forpligtet til at hjælpe med sine egne Heste og sit Tyende. Husmændene skulde gjøre Ugedage, og Bønderne holde Hægn og Grøfter ved Lige, hvortil der skulde ydes dem Gærdsel af Kronens Skove. Besætningen paa Bagsværd Aulsgaard, der var 13 Køer, 6 hollandske og 2 danske Kvier, 18 unge Stude, 2 Tyre, 5 gamle Heste, 5 gamle Hopper og de Faar, som monne overleve den da hærgende Sygdom, skulde taxeres og overgives ham, og disse Dyr skulde han ved Fratredelsen enten tilbagegive eller og godtgjøre med Penge, med mindre i Fejdetid fjendlige Soldater hjemføjte Gaarden. Han maatte benytte de to Humlehaver ved Frederiksdal og de andre Haver, den ved Bagsværd liggende Skov, for saa vidt Gaarden havde Ret dertil, Fiskeriet i Bagsværd Sø og Fiske-damme, ligesom den 1668 afdøde tyske Kansler Lente havde benyttet dem, i Fur Søens Afløb fra Teglladens Hægn indtil paa den anden Side Sluserne, ligesaa i Dammene i Dyrehaven, i Aaen oven og neden for Møllerne, uden for Haven og i Gul Sø i Dyrehaven, ligesom han og maatte nyde de uvisse Indtægter, Fæste, Bøder o. d. og Olden i Dyrehaven. Ogsaa skulde han have 100 Læs Brænde og 20 Læs Bogtømmer, hvilket alt skulde udvises ham i Kronens Skove, hugges og hjemages af Bønderne. Den Jord, han ryddede af Skoven, skulde han have frit i to Aar, men siden deraf give, hvad billigt kunde være. De 4 øde Gaardssteder i Birum og Bagsværd, hvis Jorder vare lagte under Aulsgaardene, skulde han besætte med Husmænd, og, saa længe Forpagtningen varede, nyde de deraf flydende Indtægter. Al Gjødning skulde benyttes paa Markerne med Undtagelse af 40 Læs, hvilke aarlig skulde ydes til Dronningens Urtegaardsmand til den store Have som og til den lille bag ved „Davids Hus“, hvilket Forpagteren nu skulde bebo. Han skulde underholde Folk og Heste eller Stude til 3 Plove og ligeledes benytte dem i Høstens Tid. Bangevogteren ved Frederiksdal maatte han selv lønne. Til Præsten i Lyngby skulde aarlig udredes til de tre store Højtider 12 Rdlr., ligesom til Kapellanen 6 Rdlr. og til Degnen 3 Rdlr., saa og til Præsten i Gladsaxe for Tiende og Offer af tre da nedlagte Gaarde i Bagsværd 30 Rdlr., til Degnen 6 Rdlr. 4 Mk., til dennes Medhjælper 3 Rdlr., til Herredsfogeden og Tingskriveren hver 4 Rdlr., alt uden Godtgjørelse i Forpagtningsafgiften. Ogsaa skulde han af Bagsværd Aulsgaard svare i Kirketiende enten 1 Pd. Rug og 1 Pd. Byg i Korn eller 8 Rdlr. i Penge, imedens Kongetienden af Gaarden var affortet i Afgiften. Bygningerne skulde istandsættes og overgives ham ved Syn. Af alt dette skulde han aarlig svare 380 Rdlr. i to Terminer.

Til de allerede nævnte Fabriker kom der snart nogle ny. I November 1671 havde en Tysker Hans Balzer Duell tilbudt „at ville lave allehaande strikket og knyttet Gods samt Stoffer, Klæde, Baj og deslige“ paa Dronningens Mølle ved Frederiksdal, og paa hendes Spørgsmaal om det gavnlige heri svarede Kommercekollegiet, at hun godt kunde laane ham 1,000 Rdlr. imod Borgen og 8 af Hundrede, ligesom og det fornødne Husrum imod tilbørlig Leje. Som Følge heraf laante Dronningen ham den ubetydelige Sum af 300 Rdlr. grov Mønt til denne Rente til at indrette en Klædefabrik for paa Frederiksdal. Et Bilkkaar var, at han skulde betale det „lange Brændeved“ fra Skovene, Dronningen monne forunde ham, til samme Pris som

David von Eöln gav. Denne sidste vedblev at være Forpagter i nogen Tid, efter at Bærkerne vare komne under Kronen; men det gif ham ikke videre heldig. Messingværket paa Frederiksdal kunde ikke trives, hvortil Aarsagen var, at man ikke overholdt den med Forpagteren indgangne Overenskomst; Kommercekollegiet ytrede i Maj 1673 i sin Betænkning, at slikt dog var nødvendigt i hver Handel. Et Messingværk kunde ikke holde sig der, uden Kongen vilde overlade det sit Tiendekobber for en vis Pris og tage alt Kobberet til Hoffets Brug derfra. Det var umuligt at arbejde saa billig der som de Svenske kunde, efterdi disse fik sine Trækul for en langt mindre Pris; saa nær ved Hovedstaden var Brændselet alt for dyrt. Ved Frederiksdal borde der være en Kornmølle, som kunde yde 200 Rdlr. aarlig, en Papiromølle og en Valkemølle til Klæde. Snart forpøgedes Fabrikkernes Tal med et Farveri. I Aaret 1675 ansøgte atter to Tyskere Mathias Freude og Augustin Hinrichs, som af Kongen havde faaet Særrettighed til at anlægge et Kamisol- og Skarlagens-Farveri, hvortil de behøvede en Plads ved Vandet uden for Byen og havde fundet, hvad de attraaede, i den saa kaldte gamle Dyrehave imellem Lyngby og Bagsværd paa denne Side Vandet, hvilken tilhørte Dronningen og nu var øde, om imod en rimelig aarlig Afgift at faa en slikt Plads paa 5—600 Alens Længde og Bredde, hvilken de kunde afgrave, indpæle, bygge og paa bedste Maade indrette til Manufaktur. I Juni s. A. fik de Dronningens Skjøde paa en Plads, der kaldtes Basager paa Bagsværd Gaards Grund langs med Lyngby Sø; til Forvalteren paa denne Gaard skulde de udrede 10 Rdlr. aarlig. Men denne lille Afgift vare de ikke meget villige til at svare; thi fem Aar efter fik de begge fra Dronningens Sekretær en Paamindelse, eftersom de i den Tid slet intet havde betalt, og det til dem opførte Hus skammelig forfaldt. Hvis det ikke snart blev anderledes, maatte der gribes til andre Forholdsregler.

I Juni 1672 bortforpagtede Dronningen til Kobbersmed Henrik Ehm i Kjøbenhavn sin ny Kobber- eller Hammermølle ved Luntøfte (Rymølle) for 280 Rdlr. og 360 Rdlr. i Rente af de indestaaende 6,000 Rdlr. Han havde haft den i Forpagtning i 6 Aar for 400 Rdlr., og 1670 havde Dronningen lovet at udvirke ham Tilladelse til frit at udføre sine Varer af Riget. 1673 fik han Ret til at skære Tjørn til Bærket; derved kom Bønderne i Birum snart i Strid med ham, da han forbyd dem Tjørvesker i Gelts Lyng og Mose, som de havde nydt fra Arilds Tid af, og Græsning til Kvæget. 1676 kærede de over hans Fremfærd: han vilde snart skære Mosen op, og deres Kvæg var nær ved at drukne i Tjørvegravene. Et Par Aar vedblev deres Kæremaal, da holdt han endelig op dermed. Imidlertid stod han sig ikkun maadelig ved sin Forpagtning nagtet Afgiftens Nedsættelse. I Marts 1681 skrev han dette til Dronningen, og som Aarsager hertil nævnedes han, at Undersaatterne i Sælland vare saa forarmede, at de ikke kunde kjøbe af hans Arbejder, og at de Soldater, der enten laa i Lejr ved Bærket, eller kom tilbage fra Skaane efter Krigen og droge der forbi, havde stjaalet fra Bærket. Man havde desuagtet krævet Afgiften af ham for fire Aar og opagt ham den laante Kapital uden det halve Aars Barsel, han efter Kontrakten skulde have. De Særrettigheder, Dronningen havde lovet ham, havde han ej faaet, og han havde sat 4,000 Rdlr. til ved Forpagtningen. Som Følge heraf fik

ni Værket, som længe havde staaet stille, en Maaned efter en ny Forpagter i Kobbersmeden Lorenz Badstuber, der boede paa Nørregade i Kjøbenhavn.

I Steden for David v. Cölln blev Hans Häuser Forpagter paa Frederiksdal. Han fik strax 1673 og 1674 Eneret til i Sælland og ellers overalt i Danmark uhindret at lade samle Klude til den af ham ved Frederiksdal oprettede Papirfabrik; men han kom kun maadelig ud af det med sin Forpagtning. Han havde baade Møllerne paa Frederiksdal og Strandmøllen og skylde i Juli 1692 foruden meget mere Afgift for et Aar 450 Rdlr. og Renter 144 Rdlr. og fik da Paamindelse om at betale, eftersom det ej var Dronningens Lejlighed at vente længer. Aaret efter gjorde han Opbud og kom da strax i Sluttoriet, hvorpaa begge Møller i November 1693 gaves i Forpagtning til Johan Drewsen (Drewitsen). Dronningen havde ogsaa en Kaartfabrik ved Siden af Papirfabrikken, og da den i Sluttoriet siddende Hans Häuser vedblev at lave Spillekaart ved Hjælp af en Soldat ved Navn Gutter, skrev Dronningens Kammer skriver Mademacher til Soldatens Kapitajn, at han maatte sørge for, at slikt ikke længer fandt Sted. Häusers hele Gæld til Dronningen var 5,170 Rdlr. foruden 1,555 Rdlr. for savnet Værktøj ved Kobber- og Messingværket, hvilke Summer han ved Højesterets Dom kjendtes skyldig at udrede. Han og hans Kone maatte nu aflægge Ed paa, at de tre Maanedes efter hans Udsættelse af Fængslet skulde opskrive alt, hvad de ejede af Jordegods, Røspore og rede Penge, og at de vilde leve tarvelig og ej forlade Riget uden Dronningens Samtykke; hvis de forbrøde sig derimod, skulde de lade sig domsfælde for Mened. Denne Ed holdt de ikke; i det mindste paastodes det, at Manden i Steden for at afdrage noget som helst af den store Gæld oprettede Kroer og Kipper, hvorved han forførte Dronningens Folk paa Strandmøllen og voldte hende Bryderier. Desaar sag udstædtes der i August 1695 Brev fra Dronningens tykke Overhofmester v. Geismær til hendes Kammer skriver om, at Hans Häuser skulde sættes i Fængsel i Stokhuset, indtil han efter Højesteretsdommen havde stillet Borgen for Gældens Betaling. I April 1694 mældte sig en Mand ved Navn Lorenz Schön som lysthavende til Kaartfabrikken. Han udbad sig 100 Rdlr. til Laans for at gjøre det første Indkjøb, hvilken Sum han vilde betale i Løbet af to Aar med Renter. Fremmede Arbejdere kunde man ikke faa, og han maatte desaar sag oplære Dreng; i et halvt Aar troede han at kunne komme saa vidt, at han kunde forarbejde 50 Dussin Spil Kaart, og han kunde udvide Fabrikken ved at oplære flere Dreng. I et Aar vilde han være fritagen for Afgift og derefter udrede denne i Forhold til sin Indtægt. Det maatte imidlertid forbydes Häuser at lave flere Kaart, da denne i det første Aar kunde skade ham ved at sælge sine Varer billig; efter nogen Tids Forløb vilde imidlertid slikt Virksomhed bortfalde af sig selv. Man skulde tro, at det maatte være højst fordelagtigt at oprette Fabrikker paa Frederiksdal, da Dronningen sørge for, at der tildeles disse saa udstrakte Særrettigheder som muligt; men det ses af det foregaaende, at hendes Forpagtere i Almindelighed vare meget langt fra at spinde Silke der.

For sine Haver paa Frederiksdal bar Dronningen megen Omhu, saa at hun sendte en Mand til Udlandet for at kjøbe Frugttræer, hvilket ses af et Brev til en af Dronningens Kammer-

herrer, hvis Navn var Rosenkrands. Manden hed Christoffer Ulrich, og han skrev i December 1671, at han var kommen til Hamborg efter en langvarig Sygdom. Til Dronningen havde han kjøbt 166 Frugttræer, hvilke han havde faaet en Ven til at tage med ned ad Rhinen til Amsterdam, hvorfra de med første Lejlighed skulde afgaa til Kjøbenhavn. Ogsaa Urtegaardsmanden var en Tysker, der hed Georg Kempfe. I Marts 1676 henvendte han sig til Kammersekretæren Johann Linder med en Fortegnelse over de Læs Gjødning, han med stor Vanskelighed havde pint ud af Dronningens Forvalter, langt færre end han efter Kontrakten skulde have, hvisaarsag han beder Sekretæren sørge for, at han faar, hvad der tilkommer Haven. 1680 kom i Steden for ham en anden Tysker Mester Christoffer Schale, og da optoges der en Fortegnelse over de Frugttræer og andre Planter, som fandtes i begge Haverne, i den store ved Aaen og i den lille paa Bassen. Haverne vare særdeles vel forsynede med almindelige Frugttræer og Blomster, og der fandtes desuden en Del udenlandske Træer. Det var ikke vanskeligt for Urtegaardsmanden at faa Arbejderne i Haven udførte; thi dertil fik han Soldater anviste. Saaledes udbad Samuel Zimmermann sig i Midten af Februar 1681 i et Brev til Kammersekretæren nogle Soldater til Hjælp, ligesom det hidtil havde været Sædvane; det var nu blevet mildt Vejr, og man havde begyndt at grave i Haven. Heraf ses, at Dronningen da havde faaet en ny tysk Urtegaardsmand.

Paa sine Avlsgaarde havde Dronningen Mælkeforpagtere, eller dog i det mindste paa den ene af dem. I Februar 1683 lod hendes Forvalter paa Frederiksdal Johan Butt optage et Tingsvidne paa Sockelunds Herredsting, og da havde han indstævnet Peder Eskildsen, Mælkeforpagteren paa Bagsværd Gaard, angaaende Utterstaden af Forpagtningsafgiften for Køerne fra Aar 1682. Manden undskyldte sig med, at Foderet var saa slet, at det ej kunde strække til, imedens Forvalteren paastod, at det havde været upaaflageligt, og denne førte en Del Vidner for sit Udsagn: først en Karl, der havde tjent som Kogter og vidnede, at der havde været god Fodring paa Halm og Hø, indtil han for Sygdoms Skyld var kommen bort fem Uger før Paaske 1682; da vare vel 4 eller 5 Køer saaledes tilredte, at de maatte rejsses op, og en Ko maatte man hænge op i Seler; dog dette var af Sygdom, ej paa Grund af Fodertrang. Hans Eftermand som Kogter udsagde, at det havde været nogenlunde med Foder, skjønt man havde maattet fodre med gammel Halm, og otte Dage før Paaske havde han maattet drive Kvæget ud paa Marken, fordi den ny Halm slog fejl; men der var nogen gammel Halm, og Forvalteren kjøbte 4 Læs Hø, som Køerne fik, naar de kom ind, tillige med den gamle Halm, skaaren i Hakkelse og blandet med Avner. Imedens han var paa Gaarden, bleve 13 Køer ilde tilredte, to døde i Stalden og en paa Marken. Da man tilspurgte ham, om Mælkefejden (Mejersten) gav Køerne Korn, svarede han, at han ikke kunde nægte, at hun jo tog og ligeledes fik ham til at tage rent Korn ud af Læden og bære det for Køerne, hvilke siden ikke vilde æde Halmen alene. Der vare to Tærskere hver i sin Læde, af hvilke den ene tarst al Rugen, den anden alt Bygget, og de vidnede begge, at der strøedes rent Korn for Køerne paa den ny Halm, og at Mælkefejden, naar man foreholdt hende det utilladelige deri, altid svarede: „Lad det

kun gaa, Forvalteren har Penge nok, lad ham købe mere." Det samme vidnede ogsaa andre Folk. Peder Eskildsen udtalte, at han først ifkun havde faaet 35 Læs Hø til Køerne og sine Heste; siden var der købt 4 Læs til. 3 Marts s. A. optoges der atter Tingsvidne; da var Forvalteren indstævnet. Det oplystes da, at Foderet havde i Hovedsagen været gammel Halm, blandet med Avner, at 16 Køer havde kastet Kalv før og efter Jul, at alt Kvæget var sluppet ud fjorten Dage før Paaste, skjønt der var gammel Halm og gammelt Hø tilovers. Naar Køerne skulde malkes, maatte nogle af dem rejse op, ligesom og naar de vare komne til at ligge; til at hjælpe Hyrden dermed var der antagen en Pige. Forvalteren havde tilladt, at der gaves de yngste Køer paa en fjorten Dages Tid af det „græsede“ Byg; men det havde aldrig været hans Paabud, at de alle skulde have Korn; han paastod, at han havde omgaaets forsvarlig med Fodringen. — 3 Aaret 1683 overtog Forvalter Johan Dreyer Forpagtningen af begge Aulsgaarde med det derpaa værende Løspre, Bryggeri og Brændevinsbrønderi, begge Kroer, Udvisning af Skovene, Fiskeriet efter den gamle Overenskomst og det til Gaardene hørende Bøndergods tillige med Papirmøllen, for hvilken han skulde give 500 Rdlr. aarlig, dog skulde Dronningen modtage hvidt Papir efter en vedlagt Prøve til 2 Rdlr. for Riset; men hans Hæuser skulde endnu Aaret ud vedblive at være Papirmager; og han havde Papirfabrikken flere Aar derefter. Den hele aarlige Afgift fastattes til 1,100 Rdlr., der skulde udredes i to Terminer. Fra samme Aar haves Johan Butts Udgiftsregnskab for Aarene 1679 til 1682; hele Summen er 3,040 Rdlr. 27 Sk.

Man vil af det foregaaende se, at der paa den Tid havde samlet sig en liden tyk Koloni paa og omkring Frederiksdal: Fabrikkerne vare tykke, og deres Arbejdere naturligvis i det mindste for største Delen ogsaa, ligesaa og Urtegaardsmændene og mange andre Folk i Dronningens Tjeneste. Kun Forpagterne vare tilbels danske. Dette vækker Mistanke om, at Charlotte Amalie næppe har været saa dansk som hun har faaet Ord for, hvortil kommer, at det synes, som om Ansøgninger fra Bønderne nødvendig maatte skrives paa Tyssk for at hjælpe noget. Saaledes haves der en tyk Ansøgning fra en Gaardmandsenke i Birum, som havde maattet sige sig fra sin Gaard. Hun beder Dronningen om at overtage Bygningerne for de 200 Eldlr., de ere vurderede for, da Sekretæren Lincker har underrettet hende om, at hun skal sælge Gaarden, og hun ej ved nogen Køber. Hendes afspøde Mand havde sat 1,000 Rdlr. til paa den. Uagtet Ansøgningen er paa Tyssk, har Sognepræsten i Lyngby Frederik Plum dog paa Dansk paategnet den (1685). Hvorledes man paa den Tid bar sig ad imod de Borne, viser et Brev, som Dronningens Forvalter paa Frederiksdal Tysskeren Seibert har skrevet til hende i December 1693. Der var den Gang en øde Gaard i Birum, og dertil maatte man have en Fæster, som havde Penge til at købe Heste, Køer og Plove m. m. En saadan havde han opdaget; Manden havde nogle hundrede Eldlr. staaende hos sin Formynder Lars Müller, Kirkeværg i Lyngby; Dronningen kunde nu gjøre Krav paa Formynderstabet og sætte ham til Gaarden, eller hvis han, der paa Grund af Sygelighed havde givet sig i Lære hos en Skræder i Kjøbenhavn, ikke var

dygtig nok dertil, kunde hun jo tvinge ham til at stille en anden og til af sine egne Midler at forsyne Gaarden med alt, hvad der hørte til Besætning m. m., eller og købe sig et Fribrev hos Dronningen for sine Penge. Sligt var ikke i Strid med de bestaaende Love, og Dronningen gav strax sit Samtykke her til. Hun var til visse ikke værre imod sine Bønder end de fleste andre Godsejere paa den Tid, men ej heller bedre, og hun fortjener ikke de mange Lovtaler, hun har faaet baade i ældre og nyere Tid.

En protestantisk Franskmænd ved Navn La Combe de Brigny, som i Aaret 1702 rejste omkring i Danmark og fulgte med den daværende engelske Sendemand, fortæller ibl. a., at en Bønde, som førte ham fra Frederiksborg til Lyngby, forvild om Natten, da han ikke kunde finde Vejen igjennem de tætte Skove. Paa Frederiksdal, saaledes fortæller han videre, boede paa den Tid den franske Sendemand Grev Chamilly om Sommeren med Enkedronning Charlotte Amalies Tilladelse, eftersom denne saa godt som aldrig selv opholdt sig der. Franskmænden tog sig da den Frihed at regne alt, hvad han fandt paa Slottet, som sig tilhørende, og han gif saa vidt, at han endog tog Hø fra Bønderne i Lyngby Sogn, som om han havde været i Fjendeland. Han fik ogsaa en Gang Lyft til et Hyttefad med en hel Del Fisk, der vare ydede af Fæsterne og skulde nydes ved Kongens eget Bord. Dette Hyttefad laa ude i Lyngby eller Fur Sø, Vandet var dybt, og man kunde ikke komme til Fisken uden ved at svømme ud. 3 Franskmændens Følge var der ifkun en Page, der kunde svømme eller havde Mod til en saadan Daad lige for sin Herres Dje. Han tog altsaa sine Klæder af, sprang i Vandet og kom tilbage med Hyttefadet, hvilket Greven lod føre hjem til sig. Men Bønderne, der netop samme Aften kom for at forsyne det kongelige Kjøkken med endnu flere Fisk, forundredes saare ved ikke at finde noget Hyttefad. De fik snart at vide, hvorledes man havde baaret sig ad med deres Fisk, og en af dem skyndte sig hen til Hoffet, som ikke var langt derfra. Saa snart Kongen havde hørt, hvad der var foregaaet, sendte han strax Folk til Frederiksdal, og Greven maatte finde sig i at miste alt, hvad Bagen havde hentet til ham. Man sagde, at Grevens Hustru end ikke fik Lov til at smage Fisken, og at hun blev syg af Uergrelse herover. Foruden den franske Sendemand boede paa den Tid ogsaa den hollandske Resident i Lyngby.

Paa den Tid var Lyngby Sogn ligesom Gjentofte Sogn henlagt under det Kjøbenhavnske Kysterdistrikt, og stundum laa en Del af Hæren i Lejr i Sognet. Dette var Tilfældet i Septbr. 1691, og da fik Amtmanden over Kjøbenhavns Amt Paabud om at lade Herremændenes Bønder i Amtet komme Kronens Bønder til Hjælp med Uegter. Efter den oven omtalte Franskmænds Udsagn vare Markerne i Lyngby og Gjentofte Sogne veldyrkede; Tilstanden synes altsaa da at have været bedre, end den var et halvt Hundrebaar senere. Dette er troligt nok, eftersom det da nylig indførte Stavnbaand endnu ikke har kunnet udøve sin hele ødelæggende Indflydelse. Nogle Aar senere, nemlig den 24de Juli 1721, hjemspørgtes Byen Lyngby af en stor Ildbrand. Brandforsikringer kjendte man ikke til, og man vidste intet kraftigere Middel til at hjælpe de brandlidte end at lade sætte Bækkener uden for Kirkedørene. Det varede

længe, inden Regeringen gav Tilladelse dertil; thi ikke førend i Slutningen af Januar 1722 gjorde den dette med Hensyn til Kjøbenhavn og Christianshavn og hele Kjøbenhavns Amt.

I Aaret 1720 ankede Ejeren af Stubbemøllen (Stampen) over, at Lyngby Mølle stemmede Vandet højere og anderledes end, at hin Mølle kunde have Vand nok. Som Følge heraf paalagdes det i Maj 1720 den daværende Amtmand over Kjøbenhavns Amt Pver Rosenfrands, Amtsforvalteren J. F. Kohde og Stadskonduktøren i Kjøbenhavn J. F. Ramus at undersøge Sagen i Forening med to kyndige Møllere, som de selv kunde vælge. Den Bedtægt, disse Mænd i December 1721 enedes om, fik endelig i November 1724 kongelig Stadfastelse. De 9 Møller, som den Gang dreves ved Møllelaen eller Furesø Møllestrøm, og som den endnu tilbels driver, vare: Strand- eller Papir-Møllen, Raavads eller Kongens Krudmølle, Stubbe- eller Balkemøllen, Nymølle, som ogsaa den Gang var et Kobberværk, hvilket tilhørte Prinsesse Sofie Hedevig, der havde arvet det efter sin Moder Charlotte Amalie (død 1714), Ørholms Mølle, et Krudværk, som tilhørte en Overstelieutenant v. Buchwald, Brede (Breide) Mølle, et Kobber-Hammerværk, som tilhørte Mad. Badstjyber, Fuglevad Mølle, en Melmølle med dertil hørende Leværk, Frederiksdals og Lyngby Mølle. Det paalagdes Fæsteren af Lyngby Mølle, at han, naar Møllen stod stille, altid skulde lade Vandet have saa meget frit Løb, at et af Møllehjulene kunde drives derved. Denne Stadfastelse er fornyet af de senere Konger.

Førend vi derpaa gaa over til den nyere Tids Begivenheder og Forhold, maa nævnes en ret mærkelig Mand, som i Midten af det 17de Hundrebaar boede i Lyngby. Denne Mand var Kaspar Herbach, ogsaa kaldet Kunst-Kaspar. Han var af Fødsel en Tysker og ansaas for meget kyndig i Kemi og Møntvæsen og ikke mindre i Guldmageri, hvori han gik Frederik den tredie til Haande. Paa Kongens Beføstning rejste han i Udlandet for at forpge sine Kundskaaber. Han boede endnu i Begyndelsen af 1650 paa Rosenborg Slot, men fik i Marts s. A. af Kongen Skjøde paa Møllen i Lyngby for 2,000 Eldr. Kongen havde selv kort i Forvejen kjøbt denne Mølle for samme Sum af Jakob Pedtz. Af Kjøbesummen betalte han de 200 Eldr. paa Haanden, og Resten skulde affortes i den Løn, der tilkom ham i Følge den ham givne Ud-nævneise af Februar 1649. I Febr. 1657 gaves ham Kvittering for hele Summen. Han og hans Hustru fik for Livstid Frihed for Landgilde, Wegt og Arbejde af en Bondeggaard i Sognet, som de havde kjøbt. I Lyngby havde han desuden et Beværtningssted og drev en Balkemølle og et Stenskereri. Sin Hustru Margrete mistede han i Aaret 1653, og hun blev begravet i Lyngby. Ligeledes mistede han en Søn ved Navn Benjamin Aaret efter, da Pesten hjemstogte Sognet. Kaspar Herbach arbejdede ogsaa med megen Dydighed i Guld, hvisaarfag, som Holberg fortæller, Dronning Sofie Amalies Krone lavedes af ham. Nogle Dage før Kroningen kom Kongens Søster Eleonore Christine, Fr. Korfits Ulfelds Hustru, igjennem Lyngby og indfandt sig da i Kunst-Kaspars Hus, hvor hun udtalte Dusket om at se Kronen. Man gav hende den, og hun tog den paa Hovedet, men tabte den, og en meget kostbar Sten, som sad deri, gik i Stykker. Kaspar underrettede Kongen

og Dronningen derom, og den sidstes Had imod sin Mand's Søster voxede, om muligt, end mere derved. Hvor Kaspar Herbach boede i Lyngby, vides ikke; men at han havde en ret anseelig Stilling her, ses ibl. a. deraf, at han holdt sin egen Fiske; 1650 havde han af Kongen faaet frit Fiske i „Amoos Sø.“ Ved sin Død i Oktober 1664 var han Møntmester; han blev begravet i St. Petri Kirke i Kjøbenhavn. Hans anden Hustru Anne, Datter af Diderik Holtzschard, overlevede ham og beholdt Møllen i Lyngby.

Et hundrede Aar senere havde Lyngby jævnlig Besøg af en langt mere berømt Tysker, Digteren Klopstock, som Bernstorff allerede i Aaret 1751 fik indbudet til det danske Hof. Om Sommeren, naar Hoffet opholdt sig paa Fredensborg, forlod han jævnlig dette Slot, hvor han ikke ret fandt sig hjemme, og boede da hele Uger i Lyngby. Ogsaa om Vinteren var han stundum her, da han helst løb paa Skjeter paa Lyngby Sø; han boede i Danmark, indtil Bernstorff drog bort 1770. Det danske Folk var ham intet, og han var heller intet for Folket; med desuagtet nød han i 52 Aar indtil sin Død en Pension af 600 Rdlr. Kurant af den danske Statskasse.

Hvad angaar Lyngby Sogns Historie i den nyeste Tid, er der intet andet at omtale end en Begivenhed, der staar i Forbindelse med Engländernes Ophold i Sælland i Aaret 1807. Den 16de August d. A. drog engelske Tropper igjennem Lyngby, og Dagen efter besattes Sognet af en Bataillon. Dens Kommandør sendte den 18de Bud efter Sognepræsten Rønne og lod denne vide, at han ænten maatte indlægge Soldater i hver Mand's Hus og da ej kunde vaage over disses Udfærd, eller ogsaa maatte man udrede Levnedsmidler til Hæren, og han vilde da holde sine undergivne sammen ved Hovedkvarteret og gaa i Borgen for, at ingen Sold uretstet skulde øves af nogen, der stod under hans Befaling. Efter derpaa at have faaet den Underretning, at alt skulde vorde betalt efter de sædvanlige Priser, sørgede Præsten for at skaffe til Beje, hvad der krævedes af Fjenden, og traadte da sammen med flere af Byens Mænd for at faa Penge til at kjøbe disse Levnedsmidler for, dersom Engländerne skulde faa i Sinde ikke at ville holde sit Ord. Med Dpofrelse af Tid og Kræfter gjorde han sig al mulig Umage for at skaffe Fjendens Tropper, hvad de trængte til; han selv slap ikke for Smaatyverier, men Sognet slap for Plyndring. To Mænd især vare hans Medhjælpere ved denne Lejlighed; det var Grev L. S. Schulin til Frederiksdal og Statsraad Grosferer de Coninck til Dronninggaard (i Søllerød Sogn). De modtog Tittel af Kommissærer for den engelske Hær, hvorved de fik Tilfyn med Politiet og Civilbestyrelsen og gavnede i høj Grad den hele Egn, men lagdes for Had og beskyldtes for at have vist sig som Venner af Fjenden, ej af Fædrelandet. Og dog havde Rønne, saa snart han fik den Tidende, at Engländerne vilde gjøre Landgang, samlet adskillige unge Mænd i sit Hus for at spørge dem, om de ikke tænkte paa at sætte sig til Modværge; hans Djemed var at stille en Landstorm paa Venene. De unge Mænd vare redebonne dertil og lovede at hvarve flere. Rønne udbad sig da en Fører til dem, Befalinger og Vejledning fra Generalitetet, men fik, som man kunde vente, intet Svar. Derimod fik i Januar 1808 Advokat Bilsted af Kancelliet Paalæg om at tiltale de tre Mænd, „der havde til-

sidesat og overtraadt sine Pligter som Kongens Undersaatter og danske Mænd." Han nedlagde da Paastand paa, at de som Fjender af Konge og Fædreland borde miste Værelse og Liv; men deres Forsvarer Kammeradvokat J. M. Schönheyder gjendrev med stor Dygtighed alle hans Ankeposter. Forsvareren gjorde først opmærksom paa, at alle Amtets civile Embedsmænd dels havde været i Kjøbenhavn lige fra Belejringens Begyndelse og dels nogen Tid i Englændernes Hænder. Ved den til Sagens Paadømmelse nedsatte Kommissions Dom af 19de Oktober 1808, som fik Stadsfæstelse af Højesteret den 9de Februar 1809, frifjendtes de tiltalte aldeles med Undtagelse af, at Schulin maatte bøde 100 Rdlr. for sin „uærbødige Skrivemaade“ i et Brev til General v. Beymann, den øverste Befalingsmand i Kjøbenhavn. Retten maatte dog udtale, „at Justitsen havde haft Marsag til Sags Anlæg,“ og derfor maatte de udrede Sagens Omkostninger, der vare meget betydelige. Om denne Retsfag udgav de tre Mænds Sagsfører efter deres Døds et Skrift, for at enhver deraf kunde skjønne, at deres Uskyldighed og Fædrelandsfærlighed fuldelig var godtgjort.

I det vi gaa over til at beskrive de nuværende Forhold i Sognet, omtale vi først Flækken Lyngby. Denne havde for ti Aar siden 150 Gaarde og Huse, og dens Indbyggertal var den Gang omtrent 1,000; men dette ligesom Boligernes Tal er siden meget forøget; der antages nu at bo imellem 1,500 og 2,000 Mennesker her. Marsager til denne Forøgelse ere Jærnbaneens Anlæggelse og de mange som følge deraf indflyttede Familier, især tidligere Embedsmænd. Adskillige af Boligerne have to Etager, og de fleste ere teglhængte og godt vedligeholdte; herved faar Lyngby Udseende af en Landstad, og Byen er ikke lidet større end en Del af Danmarks Kjøbsteder. Af Bygninger mærkes: Præstegaarden, en Stiftelse for Enker ligesom den tilsvarende i Gjentofte, et Sygehus, hvortil hører det Drewsenfke Legat, et Fattighus med Arbejdsanstalt, et Børneasyl og Stiftelejerne Børnely og Aldersly. I Byen findes adskillige Handelsboder. 1782 udstædtes den første bekjendte Tilladelse til at handle her med „Urte- og Fienkrum samt tørre og fede Varer,“ og en Snes Aar efter fik en Literatus en lignende Tilladelse. 1841 og 1842 udstædtes der Bevillinger til her at drive Handel med de for Landalmuen updbvendige Høsekrumvarer, hvilke de vedkommende selv skulde kjøbe i Kjøbstederne. Det herværende Apothek oprettedes i Aaret 1806; L. K. Seehausen, der fik Ret til at anlægge et saadant, havde i sin Ansøgning derom fremhævet, at der i Lyngby Sogn og Omegn boede en stor Del Familier „uden for Bondestanden,“ som maatte søge Hjælp i Kjøbenhavn, hvilken ofte paa Grund af den lange Afstand kom for sent. Her ere ogsaa adskillige Haandværkere, af hvilke der allerede har været enkelte i Enevældens senere Dage. 1809 gaves der saaledes Tilladelse til at anlægge et Væststøberi og til at „falholde og sælge“ de her støbte Væst. Da havde der allerede længe været en Bager i Lyngby. 1830 fik to Smedkere, af hvilke den ene havde hjemme i Lyngby, Ret til her at arbejde for Landboerne, og fem Aar efter fik den ene Lov til at holde en Svend. 1830 fik ligeledes en Urmager Bevilling til her at istandsætte Ure med egne Hænder, saa vidt han kunde overkomme. 1833 fik en Blikslager og 1843 en Gjørtler Lov til at bo her og

arbejde med egne Hænder, og 1845 fik en Rebslager Tilladelse til at drive sit Haandværk her med en Svend og en Dreng til Medhjælp. I Lyngby er der end videre en Vandmølle, et Jærnstøberi, et Maskinbyggeri og tæt ved Byen et Teglværk. Den tidligere Fabrik for Volsredskaber er nu nedlagt. Her ere Jærnbanestation og Postkontor og to Gæstgiversteder eller Kroer, og ved Sorgenfri er Traktørstedet Lottenborg. De skolepligtige Børns Tal var den 1ste Januar 1866 i alt 249; deraf gik 146 i Almueskolen, og 103 undervistes i Privatskoler. — Af de andre Byer i Sognet har Virum en Skole, der besøgtes af 76 Børn, imedens 8 andre Børn i Skoledistriktet fik privat Undervisning; i denne By er der ogsaa en Vejrmølle og en Kro. Til Luntofte hører Luntoftegaarden, ved hvilken den i saa mange Henseender fortjente J. Chr. Drewsen i Aarene 1807 til 1812 anlagde den før omtalte Granplantage, 20 Tdr. Land stor. Taarbæk, der ligger ved Drefund, har en Skole, som besøgtes af 95 Børn, imedens 20 Børn undervistes privat. I dette Fiskerleje ligger Kroen Taarbæksdal, og her findes mange Sommerboliger for Hovedstadens Beboere og i alt over 100 Huse. I Sognet er der i alt 51 Gaarde og 426 Huse, af hvilke 34 Gaarde og 400 Huse ligge i Byerne, 17 Gaarde og 26 Huse ere udflyttede. Iffun 21 Huse have Jordlodder. Udflytningen i det 18de Hundrebaar var ikke godt ledet, for saa vidt den vedkom Lyngby og Virum Byer. Den sidst nævnte By savner meget en let Udgang til Drikkevand; for at finde Vand maa man i Almuelighed grave til en Dybde af 40 Alen, i den højere liggende Del af Lyngby maa der ligeledes graves indtil 35 Alens Dybde, hvorimod den lavere liggende Del af Lyngby har Overflødhed af Vand. — I Sognet findes en Herregaard, Frederiksdal, der har en dejlig Beliggenhed i Nærheden af Fure Sø; ikke langt fra Gaarden findes nogle lave Bolde, Levninger af det omtalte Hjortholm Slot. Gaardens Hartkorn, noget Fæstegods iberegnet, er i alt 35 Tdr.; under selve Gaarden drives iffun 140 Tdr. Land Ager og Eng. Af større og mindre Volsgaarde mærkes: Dyrehavegaard, der ligger nær ved Traktørstedet Fortunen, bestaar af den tidligere Fortunaard, Trongaard og en Gaard fra Luntofte, er skyldsat for 27 Tdr. 6 Skpr. Hartkorn og har omtr. 300 Tdr. Land Ager og Eng; Hummeltofte, der har 164 Tdr. Land og er skyldsat for 15½ Tde. Hartkorn; Stenrød nær ved Jægersborg har 110 Tdr. Land og 13 Tdr. Hartkorn; Ranningaarden, Virumgaard, Holmegaard, Lystofte, Fuglsang, Rønnerødgaard og Hvidegaard; den sidst nævnte Gaard ligger nær ved Bejen fra Lyngby til Fortunen, og i en Høj ved denne Gaard gjorde man for adskillige Aar siden et rigt Fund af Oldsager. Ved Frederiksdal ligger en Kro, ligesom og en Række smukke Landsteder, det saakaldte Ny Frederiksdal, hvis Ejere tilbels svare Arvefæstefgift til Herregaarden; af disse Landsteder maa nævnes Sofieholm (paa godt Dansk: Sofieholm), hvor den rige Grosserer, Geheimeraad Brun og hans Hustru Sofie Christiane Friederike, født Münter, boede om Sommeren adskillige Aar før og efter 1800, og her havde de „en behagelig elegant Kreds omkring sig paa et Dpholdssted, forstjønnet af Velstand og Smag“; iblandt deres Gæster vare Dhlenslæger og andre danske Digtere; men dette Hus var ligesom de fleste af slige fornemme Huse paa den Tid aldeles tyftt.

Til Lyngby Sogn hører et Fladeindhold af 6,243 Tønder Land. Langs Mølle Na findes Enge og Moser, og der ligesom og syd for Fure Sø er Jordsmønet temmelig bakket, og Jorderne ere sandede, imedens de i de andre Dele af Sognet dels ere lermuldede, dels sandmuldede. Dette Sogn er i det hele taget mindre frugtbart end Gjentofte Sogn; men efter at Fæsteforholdet til Kronen i Slutningen af det 18de eller Begyndelsen af det 19de Hundrebaar var afløst, gjorde Agerdyrkningen ogsaa her store Fremskridt. Hvorledes Landejendommenes Værd har tiltaget i de senere Aar, ses deraf, at en Tønde Land, der i Aaret 1839 kostede henimod 100 Rdlr., nu opnaar en Gjennemsnitspris af 400 Rdlr.; en Tønde Hartkorn, der den Gang kostede omtr. 1,000 Rdlr., har nu en Værdi af omtr. 3,500 Rdlr. Forpagtningsafgiften er omtr. 20 Rdlr. aarlig af en Tønde Land; men desuden maa Forpagteren ofte udrede de paa Gaarden hvilende Skatter. Den 15de Juli 1861 var der i Sognet 460 Heste, 691 Stykker Hornkvæg, 430 Faar og Lam og 480 Svin, og samme Dag 1866 var der 518 Heste, 746 Kvæghoveder, 402 Faar og Lam og 278 Svin. 1861 var der 175 Vistader i Sognet. Der holdes altsaa et Stykke Hornkvæg paa 5—6 Tønder Land. Kvægbefætningen er ogsaa her højst ulige fordelt. En Gaard i Lyngby paa omtr. 90 Tdr. Land og uden Eng har sædvanlig en Besætning af 8 Heste og 4—6 Køer; Halm og Hø sælges; Hartkornet er 7 Tdr. 5 Skpr. En Gaard i Birum paa omtr. 45 Tdr. Land har 4 Heste, 12 Køer og nogle Faar og Svin; Hartkornet er 4 Tdr. 7 Skpr. Paa Hummeltofte, der har 125 Tdr. Land Ager, holdes 8 Arbejdsheste, 25 Køer, nogle Svin og om Høsten og Vinteren undertiden Faar. Der fodres i dette Sogn for en Del med Rodfrugter og Klib, og for saa vidt som der holdes en Besætning af Hornkvæg, der svarer til Fladeindholdet, hvilket imidlertid ikke er det almindelige, drives der som oftest Mælkehandel. Fra Kjøbenhavn hentes megen Latringjødning; men paa Grund af Rodfrugters Dyrkning kjøbes der mindre Drav end tidligere. Af Arealet vare 1861 71 Tdr. Land tilfaaede med Hvede, 520 Tdr. med Rug, 692 Tdr. med Byg, 709 Tdr. med Havre og 141 Tdr. med Kartofler. Der kan høstes ligesaa mange Fold af Rug og Byg her som i Gjentofte Sogn, og man har endog avlet indtil 20 Fold Hvede og 33 Fold Havre. Efter den gamle Matrikel udgjorde Hartkornet 382 Tdr. Ager og Eng, efter den ny er det derimod 469 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdk. $\frac{1}{2}$ Alb. Efter den gamle Skylsætning gif der $10\frac{2}{3}$ Tde. Land paa en Tønde Hartkorn; nu er Forholdet $8\frac{3}{4}$ Tde. Land til en Tønde Hartkorn. Det hele Areal Ager og Eng er 4,113 Tdr. Land. De i Sognet liggende Skove, der udgjøre et Fladeindhold af 2,130 Tdr. Land, ere Fægersborg Dyrehaves sydlige Del, Frederiksdals Skove og en Skov ved Sorgenfri. Dyrehaven med det derværende Skovkapel, Jagtloftet Eremitagen og Vandkuranstalten Klampenborg ligesom og Herregaarden Frederiksdal skulle nærmere omtales i et senere Hæfte, i hvilket ogsaa de dertil hørende Billeder optages. De største Søer ere Lyngby, Fure og Bagsværd Sø, hvilke dog kun tildels ligge i dette Sogn. Af Lyngby Sø er en liden Del opfyldt, da Jærnbanen gaar derover.

Af Fabrikkerne langs med Mølle Na høre Rymølle, Stampen og Strandmøllen til Søllerød Sogn, endsfjænt den

første ligger helt og de to andre tildels syd for Naen. Den største af dem, der høre til Lyngby Sogn, er: Brede Klædefabrik, der 1832 anlagdes af J. K. Modeweg og da flyttedes did fra Kjøbenhavn, hvor den var oprettet 1811. Den drives ved en Vandkraft af omtr. 15 Hestes Kraft og ved to Dampmaskiner af omtr. 38 Hestes Kraft og har 21 Kartemaskiner og 8 Spindemaskiner, hvoraf nogle meget store, og af disse have to tilsammen 240 Tene; en saadan Maskine spinder hver Minut omtr. 720 Alen Garn, og derved arbejder ifkun en Dreng; Bøvenes Tal er 40. De faste Arbejdere ere i alt 170 (for ti Aar siden 139), nemlig 55 Mandfolk, 85 Kvindfolk og 30 Børn, og der forarbejdes nu omtr. 100,000 Alen Klæde aarlig. Fabrikken opvarmes ved en Ledning af Dampsrør, hvortil benyttes Spildedampen fra Dampmaskinerne. Den har sit eget Gasværk, der kan yde 2,000 Kubikfod Gas om Dagen. Til Brede høre 50 Arbejderboliger, og af et Legat paa 5,000 Rdlr. nyde trængende Arbejdere Renten. Ved Brede er der en Skole, som den 1ste Januar 1866 besøgtes af 88 Børn, imedens 32 Børn undervistes i Fabrikskolen. Det tidligere herværende Kobberværk er for nogle faa Aar siden nedlagt. Nær ved Brede ligger Ørholm Papirfabrik, der for ti Aar siden tillige med Rymølle Papirfabrik havde 76 faste Arbejdere. I Dyrehaven ligger Naavad (ikke: Naadvad) eller Naavaddan Fabrik, som i Aaret 1759 traadte i Steden for den tidligere Krudmølle, der tilhørte Landetaten. Den kjøbtes da af en kongelig Kammertjener N. Jessen, som fik Ret til der at anlægge et Filehuggeri eller andet nyttigt Værk; fra den Tid af kaldes Fabrikken jævnlig Fileværket. Efter ham kjøbtes det 1767 af Kjøbenhavns Istenkræmmere for 27,500 Rdlr. De fik nu Ret til toldfrit at indføre alt Slags Naæmne, som de kunde benytte i Fabrikken. Naar deres egne Varer havde naaet den Godhed, man kunde ønske, skulde al Indførsel af slige Varer forbydes, og ingen andre end Medejerne af Værket maatte indføre Istenkræmvarer for at udsælge dem igjen. Hver Istenkræmmer maatte tidligere indskyde 3,000 Rdlr. i Fabrikken, og desuden maatte de i lang Tid give hver 250 Rdlr. aarlig i Tilskud til Driften, hvorimod hver fik saa mange Varer, han kunde affætte, for den Pris, som de havde for selve Fabrikken. Siden Næringsfrihedens Indførelse 1862 er dette tvungne Indskud bortfaldet, og Fabrikken tilhører nu et Bolag (Interessentskab) af 21 Istenkræmmere, der enedes om at drive Værket paa sædvanlig Maade, og uagtet dette har mistet det tidligere Tilskud, har det nu kunnet bære sine Udgifter. Filehuggeriet er langt tilbage i Tiden forfundet; men derimod findes der: en Vandhammer, Sømklipperi, Smede-, Gjørtler-, Blikflager- og Drejerværksteder og Træstæreri, ligesom der ogsaa tidligere har været Børstebinderi og Naalemagerværksteder m. m. 1769 forøgedes Fabrikkens Særrettigheder saaledes, at de Mestere, der vare i dens Tjeneste, skulde beholde sine Rettigheder og have Tilladelse til at oplære Dreng. Arbejdernes Tal er for Tiden: 81 Mandfolk, 4 Kvindfolk og 10 Børn, i alt 95. I Aaret 1865 benyttedes i Fabrikken Naæmmer til en Værdi af 34,000 Rdlr.; det aarlige Produkt har for Tiden en Værdi af omtr. 100,000 Rdlr. Denne Fabrik har tillige med Strandmøllen og Stampen en Skole, der ogsaa er til Gavn for nogle Skoleløbere og andre Familier i Nærheden; Børnetallet var 73, desuden fik 10 Børn privat Undervisning, og 9 andre

gik i Aften skole. Raavad Fabrik udgiver aarlig for Børnernes Undervisning omtr. 250 Rdlr. Ved hver af disse Fabriker er der en Kro. Vandmøllerne i Sognet ere tre: Frederiksdals, Lyngby og Fuglevad (Folevad) Møller, og Vejrmøllerne to: Fuglevad og Virum Møller. Møllestylden er 77 Tdr. 6 Skpr. „ Fdk. 2 $\frac{3}{4}$ Alb.

Lyngby Sogn havde i Aaret 1801: 1,984 Indbyggere, og 1834 var disses Tal: 2,719, 1840: 3,035, 1845: 3,448, 1855: 3,769 og 1860: 3,977; den Gang havde det altsaa fordoblet sig siden dette Hundreedaars Begyndelse. Familiernes Tal var sidst nævnte Aar 850, af Mandkjønnet vare 1,897 og af Kvindekjønnet 2,080 Personer; Kvindekjønnet udgjorde altsaa et Flertal af 183 Personer eller næsten 10 af Hundrede. Nu maa Folketallet mindst være 4,600, og om Sommeren bo her mange Kjøbenhavnere. Hovednæringsvejene ere: Agerdyrkning og Kvægavl og Fiskeriet ved Taarbæk, hvortil kommer Fabrikdriften, som giver ikke faa Familier Udkommet. Arbejderbefolkningen er i det hele taget ret vel stillet, i det Mændene have en Indtægt af 5 til 10 Rdlr. ugelig, imedens Kvinderne og Børnene have fra 1 til 4 Rdlr. ugelig; paa Papirfabrikerne arbejde ingen Børn. Arbejderne ved Landbruget have det mindre godt, i det Daglejen for Mændene er 3 Mk. til 1 Rdlr. daglig og for Kvinderne 2 Mk. til 3 Mk. 8 Sk. daglig paa egen Koft. Sognet har to Sognefogeder, en for Virum med Frederiksdal og en for hele den anden Del af Sognet. Det hører under Kjøbenhavns Amts nordre Birk og nordre Lægedistrikt, hvis Læge bor i Lyngby, og Kjøbenhavns Amtstuedistrikt; her er Valgstedet for Amtets anden Valgkreds til Folketinget, og med Hensyn til Udskrivningen er det Gamle Kjøbenhavns Amts 6te Lægd.

Af Sognets Præster i den katolske Tid kjender man to: Hr. Evend Østensøn, der 1397 var Præst her og sandsynligvis Vikar eller Kapellan for en af Kannikerne ved Domkapitlet. Han laante da 3 Mark rent Sølvs af Kanniken Hr. Johan Lavrensen og pantsatte ham derfor en Gaard. Til Frue Kirke gav han en Gaard i Kjøbenhavn for en Aartid. Hr. Peder var Sognepræst i Aaret 1483. Han havde da begyndt at udskrive en „Forbog“ (Haandbog for Præster) og „kunde nu ikke lempelig fuldkomme hende“, med mindre han fik Hr. Jens Ungers Bog at skrive efter, hvisaarsag Biskop Oluf Mortensen i Roskilde bad Vikarerne ved Vor Frue Kirke laane eller leje Hr. Peder denne Bog. I Aaret 1536 var Lavrids Nielsen Sognepræst og fik da tillige med tre andre Mænd i Sognet Beskyttelsesbrev af Christian den tredie. Han var maaske Sognets første lutheriske Præst, og maaske vare Hans Dinesen og derpaa Hr. Niels hans nærmeste Efterfølgere. 1581 blev Ingvar Olsen Præst i Lyngby og var her i tolv Aar; over ham har der været en Gravskrift i Kirkens Kor; han døde i en Alder af 42 Aar. Niels Rasmussen fulgte efter ham 1593 og var Præst her indtil 1611, og derpaa Jakob Sørensen, tidligere Kapellan i Hvidovre, indtil 1618. Hans Eftermand var Hans Pedersen, der indviedes til Præst den 2den Decbr. 1618. Efter ham kom Valentin Hansen Merchel, der den 1ste April 1640 modtog den præstelige Indvielse af Biskop Jesper Brochmand. Den 27de August 1669 fik hans Søn Hans Valentinsen Merchel Kaldsbrev som „Vice-Sognepræst“, saa fremt han efter foregaaende Prøve fandtes dygtig til Præstembedet og til at betjene

Kaldet, naar hans Fader ikke selv kunde bestyre det; og naar Faderen ved Døden afgik, eller Kaldet paa anden Maade blev ledigt, da skulde han som Sognepræst nyde og betjene det. „Saa længe Faderen lever, og Kaldet ikke vorder ledigt, maa han ikke gjøre Paastand paa Sognepræstens Rettighed, videre end de med hinanden i Mindelighed komme overens.“ Valentin Merchel var to Gange gift, hans anden Hustru var Anne Hansdatter, og han havde i disse Ægteskaber to Døtre og fem Sønner. Hans Søn og Medhjælper blev dog ikke hans Eftermand; thi i Aaret 1681, imedens Faderen laa paa sin Sotteseng, brændte Præstegaarden ned til Grunden. Han døde s. A., og den 4de Marts 1682 udstædtes et Kongebrev til Biskop Hans Bagger, at Lyngby Sogn skulde lægges under Gjentofte Sogn, hvorhos Hans Merchel skulde være Sognepræst til Følleslev og Særsløv Sogne i Skippinge Herred i den nylydte Sognepræst Israel Hansens Sted; derom skulde Bispen underrette Hr. Hans og sørge for, at han indfattes i sit ny Kald. Samme Dag fik Præsten i Gjentofte Magister Frederik Plum Brev, at han tillige skulde være Præst til Lyngby. Aarsagen til denne Sammenlægning har maaske været den, at Hr. Hans ikke havde Raad til at gjenopbygge den afbrændte Præstegaard. Under Krigen 1658 til 1660 havde begge Sogne lidt meget; men dette kan næppe have været Aarsagen til, at de nu sammenlagdes; thi 1672 havde Gjentofte Kald været ledigt, og dette Sogn fik dog strax efter en ny Præst. Allerede den 26de Februar 1704 var det paatænkt, at de to Sogne atter skulde skilles; thi da fik Enkedronning Charlotte Amalie Brev paa Kaldsretten til Lyngby Kirke efter Præstens Død, hvorpaa igjen hvert Sogn skulde betjenes af sin egen Præst. Enkedronningen døde imidlertid flere Aar før Præsten, og det var først 1742, at det endelig afgjordes, at Adskillelsen skulde finde Sted, naar Christian Sigfred Mangor, Præst fra 1728 til 1758, var afgaaet ved Døden.

Den 18de August 1758 kaldedes Andreas Benjamin Poulsen til Præst i Lyngby; men da han kort efter kom til Gjentofte, fik han til Eftermand Jokum Gregersen Bruun, der var født 1729 i Gjerrild i Aarhus Stift, hvor hans Fader Gregers Bruun var Præst, og siden 1755 havde været Hører ved Aarhus Skole. Ham tillodes det 1769 at bytte med Søren Borch, Sognepræst til Nykjøbing og Nørvig i Odde Herred, og den 25de August s. A. kaldedes denne til Præst for Lyngby Menighed. Han var født i November 1727, blev 1758 Præst paa St. Thomas og St. Jan og 1766 Sognepræst i Nykjøbing; den 23de Oktober 1780 gaves ham Tittel af overordenlig theologisk Professor. Den 26de Juli s. A. fik han fra næste Nytaarsdag efter Ansøgning Afsted, „da han paa Grund af en ham paakommen Krampesygdom med andre Svagheder ikke kunde bestride sit Embede, men havde maattet betjene sig af andre“. Samtidig hermed udstædtes Kaldsbrev som Sognepræst til Michael Christian Müller, født 1744 i Kjøbenhavn, hvor hans Fader var Skræder, 1764 Student fra Roskilde Skole og 1773 Lærer ved „Baisenshuset“. Han skulde svare Formanden 300 Rdlr. aarlig, Halvdelen St. Hans Dag og Halvdelen Nytaarsdag. Borch skulde have 1ste Prioritet i Kaldets visse og uvisse Indtægter og nyde „fri Varelses til en liden Husholdning“ i Præstegaarden, 10 „Borgerlæs“ Løv

og Græsning til 2 Rper. Hans Enke skulde nyde 65 Rdlr. i Pension. I Juni 1793 kaldedes Müller til Sognepræst i Højby i Sølland, og Frederik Christian v. Haven blev den 9de August f. A. hans Eftermand i Lyngby. Det fastfattes nu, at Professor Borch i Steden for Bolig skulde have 60 Rdlr. aarlig. Saa længe v. Haven svarede Afgiften til Formanden, skulde Müller i Følge det denne givne Kaldsbrev yde ham en aarlig Hjælp af 180 Rdlr. Borch døde i Kjøbenhavn den 30te Decbr. 1803 i en Alder af 76 Aar og 5 Uger og blev begravet i Lyngby. F. Chr. v. Haven var Søn af Professor i Theologien og Sognepræst i Corp Peder v. Haven og Mariane Grüner og født i Corp 1752. Fra Kjøge Skole afgik han til Universitetet 1769, rejste udenlands 1772, blev Magister 1783, senere Præst hos den danske Sendemand i Paris og 1789 Sognepræst i Nykjøbing og Rørvig. Han døde i Lyngby den 8de Januar 1802.

Hans Eftermand var den før omtalte, i flere Henseender højt fortjente Bøne Falch Rønne, der var født den 20de Decbr. 1764 i Fredericia, hvor hans Fader Albert Rønne var Klokker ved en af Byens Kirker og tillige Maler og Forgylder; hans Moder Bolette Lumholtz døde i Lyngby 1831 i en Alder af 96 Aar. Rønne blev 1784 Student fra sin Fødeby's Skole, 1790 theologisk Kandidat og kort efter Lærer for Prins Christian (Christian den ottende) og dennes Søstre. I April 1794 kaldedes han til Sognepræst for Tjæreby og Alshunderup i Sølland og den 26de Marts 1802 til Præst i Lyngby. Som Skribent var han meget virksom og har ibl. a. skrevet en stor Mængde Afhandlinger i „Landøkonomiske Tidender“, hvoraf han var Medudgiver, og mange af disse have endnu stor Værd; ogsaa har han skrevet en „Veiledning til at behandle sine Bier med Klogskab“. En Dyst, der skrev om Mælbrygning og vilde vise sin store Lærdom, nævner iblandt sine Kilder dette Skrift om „Bier“. Imidlertid var han ogsaa en nidkær Præst. I Fortalen til sin 1819 udgivne „Samling af Prædikener“ siger han, at han nogle Aar tilbage ikke havde været aldeles fri for at henrives af Tidens Aand. Aldrig havde han nægtet Aabenbaringsens høje Oprindelse eller fortaget nogen af Religionens Lærdomme; men han havde stundum indrømmet den menneskelige Granskeevne for meget med Hensyn til det guddommelige og ikke saa omhyggelig, som han havde bordet, bygget Sædelæren paa Troens urokkelige Grundvold. Da havde imidlertid hans Tilhøreres Tal formindskets, ligesom han havde set de blotte Moral-Prædikanters Kirker vorde aldeles tomme. Flere af Christendommens Aand besjælede Skribenter ledede ham til Eftertanke, og han følte da mere levende, hvor uundgaaelig nødvendigt det er ved alle Lejligheder at indskærpe den christelige Tro. Nu virkede han utrættelig for at fremme christelig Oplysning, fik 1817 oprettet et Bibelselskab i Lyngby og søgte tillige at faa et Traktatselskab, d. e. et Selskab, hvis Djemed er at udgive Smaaafskrifter af christeligt Indhold, i Gang. Det var vanskeligt nok for ham at sætte Sagen i Værk; men ved Understøttelse fra England fik han stiftet et Traktatselskab i Lyngby. Ogsaa skrev han mange opbyggelige Fortællinger og omtalte deri jævnlig Tidender fra den protestantiske Mission i Hedningelande. Dette førte til, at han 1821 ogsaa fik oprettet et Missionselskab, hvorved han tillige haabede bedst at fremme

den indre Mission. De Missionsstimer, han holdt Søndag Eftermiddag paa forskjellige Steder i Sognet, nyttedes tillige til Bibellæsning, og denne hans Virksomhed var ikke uden Frugter. Da han 1821 inderlig ønskede en Stue til at holde Bibellæsning i for Taarbæks Fiskere, overlode to Mænd ham uden Godtgjørelse dertil et Lyststed. Efter hans Indbydelse samlede i Aaret 1829 nogle Mænd for at lægge Grundvolden til en Forening for at fremme forladte Børns christelige Opdragelse. Det maatte anses nødvendigt at have Regeringens Samtykke til et slikt Foretagende, hvis det ret skulde lykkes; men den kunde man ikke opnaa, efter som Biskop Münter fandt, at et saadant Selskab kunde — gribe ind i Fattigvæsenets Rettigheder. Da havde et Medlem af Foreningen kjøbt en Gaard i Lyngby (Ulrikkenborg), for at Foreningen der kunde indrette et Asyl. Det var Præstens Haab, at sliige forladte Børn i det mindste kunde opdrages til gode Ager- og Havedyrkere, om det end ikke skulde lykkes at opdrage dem til gode Christne. I „Dansk Religionsblad“, som han udgav fra 1825 til sin Død, gav han Meddelelse om sin Virksomhed og søgte at formaa andre til at arbejde med. Hans Nidkærlighed, der stødte paa mange Hindringer, undergrov hans Kraft, og i de sidste Aar kunde han ikke ene røgte sit Kald. En trofast Medhjælper fik han da i Hans Broge Berg, der den 22de Juli 1831 blev hans Kapellan. Han syntes i sin sidste Tid atter at komme til Kræfter; men den 13de Maj 1833 døde han efter et Par Dages Sygeleje. Han var gift med Frederikke Marie Brandt, der døde i Lyngby 1839, 72 Aar gammel. H. B. Berg blev 1835 residerende Kapellan for Bjerregrav, Alrum og Tanum i Nørrejylland.

Rønnes Eftermand blev Peter Diderik Jbsen, den Gang Præst til St. Nikolaj Menighed i Svendborg og Thurø; han udnævntes den 4de September 1833. Han var født 1793 og døde i Lyngby den 7de Oktober 1855. Den 26de November 1853 kaldedes Edvard Spreckelsen til personel Kapellan, og han blev den 30te November 1856 Kapellan pro loco. Det fastfattes nemlig, imedens Kaldet efter Jbsens Død var ledigt, at der fremtidig ved Lyngby Menighed skulde være en Kapellan pro loco, og ved hans Hjælp skulde der hver Søndag holdes Guds-tjeneste afvejlende i Naavad og Taarbæk Skolehus. Den 14de Januar 1856 kaldedes Peter Rørdom, hidtil Sognepræst i Mern i Sølland, til Sognepræst i Lyngby.

I Aaret 1758 vare Sognepræstens Indtægter følgende: Tiende 145 Rdlr., der ydedes af 43 Tiendeydere, Offer 200 Rdlr., Kvægtiende og Smaaredsel 50 Rdlr. og tilfældige Indtægter 180 Rdlr., i alt 575 Rdlr. Kurant; det Tiende ydende Hartkorn var 300 Tdr. Præstegaarden var ubeboelig. Naar denne Gaard, der 1695 var kjøbt fri fra Børnehuset for 100 Rdlr., var istandsat, skulde den have samme Friheder som andre Præstegaarde og overlades til Eftermanden paa den Maade, Loven foreskrev. Præstegaardens Areal var 116 Tdr. Land med 12 Tdr. 4 Skpr. Hartkorn. Nu har Kaldet følgende aarlige Indtægter: Korn- og Kvægtiende 50 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdk. 1 $\frac{1}{3}$ Ottk. Rug, og 269 Tdr. „ Skpr. 2 Fdk. „ $\frac{5}{8}$ Ottk. Byg efter Kapittelstaxt, Offer og Accidenser 1,200 til 1,300 Rdlr.; Arvefæsteafgift og Grundskat 187 Tdr. 6 Skpr. 2 $\frac{1}{2}$ Fdk. Byg efter Kapittelstaxt og 393 Rdlr. i Penge foruden Skatterne af 3 $\frac{3}{8}$ Tde. Hartkorn; Afgift af en Mensalgaard i Runtoste 11

Rdrl. 1 Mk. 8 Sk.; en Bankaktie, 300 Rdrl. stor, og Renten af 2,000 Rdrl. Til Præstegaarden høre nu ifkun 25 Tønder Land, af hvilke der for Tiden svares i Forpagtning 104 Tdr. Byg aarlig, hvori er beregnet for Skatter 16½ Tde. Byg, at betale med Penge efter Kapittelstagt. Udgifterne ere: Skatter til Staten omtr. 150 Rdrl., til Kommunen 150 til 200 Rdrl., andre Udgifter 35 Rdrl., Rente til Roskilde Domkirke 3 Rdrl. 12 Sk., Enkepension 7 Tdr. Rug, 69½ Tde. Byg og 72 Rdrl., Afgift til Gjentofte-Lyngby Enkefistelse 5 Tdr. Byg, hvortil kommer Løn og Underhold til Kapellanen 700 Rdrl. aarlig. Denne sidste har desuden en Dfferdag af Menigheden. Kaldets Reguleringssum er 2,200 Rdrl.; men de virkelige Indtægter have i de sidste Aar været i Gjennemsnit 4,151 Rdrl.

Af de 5 Skoler i Sognet have Skolerne i Raavad og Taarbæk ingen Jordlod, hvorimod der til Skolen i Lyngby hører

5 Tdr. Land, imedens 1 Tde. Land er bortarbefæstet til Byggepladser imod 113 Rdrl. i aarlig Afgift; til Skolen i Birum hører der 5 Tdr. Land og til Skolen i Brede 3 Tdr. Land. For ti Aar siden fattes Reguleringssummerne saaledes: for Læreren i Lyngby 786 Rdrl., for Læreren i Taarbæk 492 Rdrl. og for de tre andre Lærere omtrent 550 Rdrl.; men de virkelige Indtægter opgaves 1866 efter Gjennemsnit for de ti sidste Aar at være følgende: Læreren i Lyngby havde 1,200 Rdrl. 39 Sk., Læreren i Birum 785 Rdrl. 56 Sk., Læreren i Brede 799 Rdrl. 5 Sk., Læreren i Raavad 802 Rdrl. 81 Sk. og Læreren i Taarbæk 830 Rdrl. 16 Sk. Ved Skolerne i Lyngby og Taarbæk er der Undenlærere; de have 200 Rdrl. i Løn, Bolig og Brænde; den første opgav sine Indtægter til 282 Rdrl. 45 Sk., og den sidste til 276 Rdrl. 24 Sk. Denne er ansat i den senere Tid paa Grund af det tiltagne Børnetal.

Sorgenfri Slot.

Læt ved Lyngby byggede Grev Karl von Ahlefeld i Begyndelsen af det 18de Hundrebaar et Herresæde, som han gav det tyfte Navn Sorgenfrei, hvilket man senere har villet gjøre lidt mere dansk ved at kalde det Sorgenfri; paa godt Dansk maa det hede Sorgfri. Det tilhørte siden Storkansleren Grev Ulrik Adolf von Holstein og efter ham Kong Frederik den fjerde. Christian den sjette beholdt det som Konge ifkun et Par Maaneder; thi 1731 fik hans Fæster Prinsesse Sofie Hedevig dette Slot i Nytaarsgave af ham; Prinsessen døde fire Aar efter. Da gav Kongen Slottet til sin Dronnings Søster Enkefyrstinde Sofia Karolina af Ost-Friesland, som han holdt meget af, og hun ejede det endnu 1764. Den næste Ejer var Grev Johan Henrik Desmercieres, der døde 1778. Efter ham købtes det af Arveprins Frederik, ved

hvis Død i Aaret 1805 hans Søn Prins Christian Frederik arvede det; han boede her om Sommeren baade som Prins og som Konge, og hans Enke Dronning Karoline Amalie har ogsaa siden Kongens Død haft dette Slot til Sommerbolig; men nu tilhører det Staten. Slottet har ifkun en Etage med Kvist og Kjelder og er prydet med et lidet Spir, som tilspjedes, da det i sin Tid ombyggedes af Fyrstinden af Ost-Friesland. Det har desuden flere Bygninger for Hoffolk og Lyende. Paa Slottet er der en liden Malerisamling af den danske Skole fra Prins Christians Tid. Slottet er omgivet af en smuk Have, i hvilken der findes et Mindesmærke over Arveprins Frederik, og en Skov, som er 50 Tdr. Land stor. Fra denne Skov fører en for sin Skjønhed bekjendt Vej imod Nord forbi Julevad Mølle til Brede og derfra langs den højre Bræd af Mølle Aaen til Orholm.

Vallo Kloster.

En af Danmarks ældste Herregaarde er Ballø, der ligger en Mil syd for Rjøge i Præstø Amt og Bjevverskov Herred. Gaardens ældre Navn er Balløve (Balløffue), d. e. Balløve, Balløje, Balens eller de faldnes Høje. Den var maasse Herregaard før det 14de Hundrebaar; i Aaret 1351 skjødede Oluf Tensen Slug den til Hr. (d. e. Ridder) Bo Falk, der saa Nar i Forvejen var optagen iblandt de kongelige Raader og 1350 havde ledsaget Baldemar Atterdag til Tyskland, hvor Kongen higede efter at forlige Kejser Karl den fjerde og Markgreve Ludvig af Brandenburg, og han var en af de Raader, med hvilke Hertugerne Albrekt og Johan af Mecklenborg underhandlede om Giftermaal mellem den først nævntes Søn Albrekt og Kongens Datter Margrete; Giftermaalet kom ikke i Stand, da Margrete døde samme Aar. Under Kongens Graværelse 1352 var Hr. Bo Falk en af Statens fem Styrrere. Aar 1356 var han i Baldemars Vrende hos Kong Magnus Smek i Sverige; men Magnus's egen Søn Erik, der var i Strid med sin Fader, tog ham til Fange. 1360 var han tilstede ved det mærkelige Danehof (d. e. Forsamling af de to højere Stænder) i Kalundborg, hvor Kong Baldemar udstødte til sine Underfaatter Østet om en god Regering. Gaarden tilhørte efter ham Sønnen Eskild Bosen Falk, der i Aaret 1376 nævnes som Herre til Ballø, var gift med Fru Kirstine Moltke, var en af Næstved Klosters Belgjører og døde 1387. Han forpøgede Bøndergodsset, og ligesaa gjorde hans Søn Tens Eskildsen Falk, der 1395 og 1400 nævnes som Herre til Ballø. Han havde to Døtre: Kirstine, hvis Ugtesfælle var Hr. Henning Podebusk, og Karine, som Hr. Oluf Axelsen Thott fik til Husfrue. 3 Juli 1419 udstødte Hr. Henning Podebusk et Vidnesbyrd om, at han skuldte Rigens Marsk Axel Pedersen til Herlevgaard og hans Svende 800 gamle engelske Nobler for deres Penge og Gods, som han havde faaet paa Ballø, hvisaarsag han pantsatte ham og hans Arvinge den Halvdel af Ballø, som tilkom ham paa hans Husfrues Begne. Gaarden med alt, hvad der laa til den i Sælland, paa Møn og Falster, skulde deles i to Dele, og Hr. Axel kunde da vælge, hvilken Del han vilde. To Aar efter gave Hr. Henning og hans Hustru tilkjende, at de med Hr. Axel Pedersen paa hans Søns Oluf Axelsens Begne havde skiftet Ballø Gaard i to Dele ligesom og Forborgen, Ladegaarden og Abildgaarden, saa at Hr. Axel havde taget den østre Del af Gaard og Gods,

hvorimod den vestre havde tilfaldet dem selv. Ydermere skulde de yde Hr. Oluf Axelsen eller hans Arvinge 25 lødige Mark (1 Mark = 16 Lod Sølv) og derfor give det halve af det Hus, der stod paa deres Del, takt med Tegl. Ligeledes skiftedes alt det andet Gods, som Hr. Tens Falk aatte (ejede), i to Dele, og Hr. Axel eller hans Søn kunde vælge, hvilken Del de vilde, hvad enten Hr. Henning vilde skifte hver Bondegaard i to eller lægge hele Gaarde med Tiliggende i hver Del. Dette skulde ikke senere gaa for sig end et halvt Aar, før Hr. Henning Podebusk og hans Hustru vilde indløse den Del af Ballø, de havde pantsat til Hr. Axel Pedersen. Det maa være usagt, om denne Deling har været kort eller længe; men vist er det, at Hr. Oluf Axelsen Thott atter samlede det hele.

Denne mægtige Mand, der tillige med nogle af sine otte Brødre havde stor Indflydelse i Christiern den førstes Dage, gjorde sig først historisk bekendt i Aaret 1449, da han af Kongen fik det Hærv at overtage Befalingen paa Den Gulland, hvor den affatte Kong Erik af Pommern saa sig tvungen til at love at afstaa Bisborg Slot og hele Den til de Danske; thi Svenskerne trængte ham haardt. Efter nogen Kamp lykkedes det Ridderen at vorde Herre over Den, som han derpaa fik i Pant af Kong Christiern, og han beholdt denne „Østersøens Perle“ indtil sin Død, til stor Værgelse for Kongen, imod hvem han og hans Brødre (Axelsønnerne) optraadte meget fjendelig, da Kongen vilde stille dem ved de betydelige Pantelen, de havde i Danmark. Deres Forbindelse med Karl Knudsen og Sten Sture den ældre skilte endog Kong Christiern ved Sveriges Krone. Selv Hr. Oluf Axelsens Død i Aaret 1464 førte ikke Gulland tilbage under Danmark; thi hans Broder Filip Axelsen, der var tilstede paa Den, tog den i Besiddelse, og da han døde samme Aar, efterfulgte den tredie Broder Hr. Iver Axelsen ham som Høvedsmand, og i flere Aar styrede han Den som uafhængig Herfker.

Hr. Oluf Axelsen var to Gange gift; hans sidste Hustru var Fru Anne Tensdatter Present, som overlevede ham. 3 sine Ugtesfæller var han Fader til Sønnen Oluf og Lavrids og fem Døtre. Den ældste af disse sidste, Fru Birgitte, der var af første Ugteskab, var gift med Hr. Crengisl Nielsen, en af de mægtigste Adelsmand i Sverige. 3 Steden for den Del af Ballø, som kunde tilkomme hende, fik hun 1460 af sin Fader

1200 rhiuste Gylden og 700 Mark, for hvilken Sum hendes Ægtefælle udlagde hende en Gaard med Gods i Hammerstad under Strengnæs Bispedømme. Ballø skulde derimod tilfalde en af hendes Halvsøstre, der ogsaa hed Birgitte. Men hin underfundige Kvinde var ikke tilfreds dermed, og 1467 kærede hun for Kong Christiern over, at hun ikke havde faaet sin Del af Ballø Gaard og Gods. Kongen tog intet Hensyn til, hvem Gaarden virkelig tilhørte, kjøbte den af hende og overlod den til sin Dronning Dorothea. Saa længe Kongen levede, stod Sagen hen, uagtet det 1479 var godtgjort, at Fru Birgitte af Hammerstad havde faret med Løgn, da det Brev, hun beraabte sig paa, var falskt. Sten Sture og nogle svenske Rigsraader fældede i Jönköping den Dom, at Fru Anne Present og hendes Datter vare de rette Arvinge til Ballø. Fru Birgitte, der uden videre havde hængt sin Faders og sine Farbrødres Hr. Ivers og Hr. Eriks Segl under det omtalte Brev, og som desuden havde forfalsket andre Breve og tidligere indladt sig i en for den svenske Konge Karl Knudsen farlig Brevverkling, dømtes til Baalet, men fik Naade for sin store Æts Skyld; dog først 1483 opnaaede Jomfru Birgitte af Kong Hans at faa Stadfæstelse paa Ballø og alt det Gods, som hørte derunder.

Bed Jomfru Birgittes Giftermaal med Rigens Marsk Hr. Niels Eriksen Rosenkrands til Bjørnholm (nu Højholm, i Randers Amt, Sønder Herred), kom Ballø til denne ligeledes navnkundige Æt, og ved Hr. Niels Eriksens Død i Aaret 1515 arvede hans og Fru Birgittes Søn Hr. Oluf Nielsen Rosenkrands Gaarden. Denne Mand var en af de verdslige Rigsraader, der længst holdt ved den katholske Lære, og derfor var han ogsaa i nogen Tid Formynder for Frederik den førstes umyndige Søn Hertug Hans, som Bisperne havde i Sinde at opdrage i den gamle Tro. Efter hans Død 1545 deltes Ballø Hovedgaard med Jorder, Bygninger og alt Tilliggende imellem hans to Døtre Fru Mette og Fru Birgitte, saaledes at den første fik den Grund med Huse, hvor den egentlige Hovedgaard endnu staar, og Søsteren den Grund med Huse, hvor Stiftsbygningen senere opførtes; derved deltes Gaarden atter i Vester- og Øster-Ballø, der længe vare to særskilte Gaarde.

Fru Mette Rosenkrands opførte den gamle herlige Hovedbygning med de to skønne Taarne; naar hun lagde Grundstenen dertil, vides ikke; men hun synes at have villet nævne det i den Overskrift, hun lod sætte over Porten. 1586 fuldførtes Bygningen. Ligeledes lod hun opføre en Mur til Skillerum imellem Gaardene med Galleri og Bindeltrappe; men over denne Bygning kærede hendes Søster, fordi den tillige med det ene høje Taarn var Skyld i, at fem af hendes bedste Kamre hjemløgtes af Røg, eftersom Skorstenene ikke kunde trække. Muren og Galleriet holdt desuden Solen ude fra Fru Birgittes Gaard den halve Dag, da den var meget højere, end salig Peder Dye og Peder Bille i Aaret 1568 havde aftalt, at den skulde være; Skillerummet var bygget paa deres fælles Bekostning. Siden Galleriet og Bindeltrappen vare paabegyndte, havde Muren revnet. Fru Birgitte udtalte, at esterdi det var Søskendesliste, maatte den ene Søster ikke bygge til den andens Skade. Dertil svarede Oluf Rosenparre, at denne Mur havde været bygget, inden Gud havde kaldet hans salig Moder; alle Ejendommene

vare jo skiftede, og dette Taarn var bygget paa den Grund, der havde tilfaldet hans Moder, hvisaarfag han tænkte, at det ikke kunde forbydes hende at bygge paa sine Enemærker saa højt, som hun vilde bekoste. Ligeledes var Galleriet bygget paa hans Moders Grund op til Mantelmuren imellem begge Gaarde, for at der under dette Galleri kunde have Indgang fra det ene Hus ind i det andet; Muren under Galleriet maatte kunne styrke den fælles Mantelmur og kunde hværken være sidst nævnte Mur eller Fru Birgittes Hus til Skade paa nogen Maade. De Adelsmænd, til hvis Bødsel denne Sag i August 1588 overgaves, vare: Admiral Peder Munk, Jørgen Rosenkrands, Hak Alfstand, Arild Hvitsfeld, Oluf Daa og Erik Lange. Ved Forliget afgjordes det, at Fru Birgitte ikke skulde anke over det store Taarn; men dersom hun fandt slikt uundværligt, var hendes Søstersøn villig til at lade hende faa et Muranker igjennem hans Mur, om hun derved kunde forbedre sine Skorstene; dog maatte dette gøres uden Skade for hans Gavl og Mur. Galleriet lovede han ikke yderligere at forhøje med Mur eller Tag; men hvad der endnu stod tilbage at gøre, kunde han fuldføre. Den Skade, Fru Birgitte mulig havde lidt paa Hus og Mur, skulde Oluf Rosenparre paa sin Bekostning lade istandsætte. Hvis hans Kloster derved fik nogen ny Skade paa sin Mur og Bygning, skulde fire af deres fælles Benner afgjøre den Sag. Bindeltrappen skulde han ikke lade gøre saa høj, at den kunde hindre hendes Skorstene i at trække. Til Minde om denne Trætte lod Oluf Rosenparre indsætte en Sten i Muren, hvori hans og hans Frues Baabener vare udhuggede og derimellem de Ord: „Forlad Unaade og overgiv Hastighed, fortrøst dig ikke, saa at du gjør ilde. Psalm. 37, 8.“

Oluf Rosenparres Fader og Fru Mette Rosenkrands's første Mand var Sten Rosenparre til Skarholt (i Skaane), Søn af Danmarks Riges Raad Jens Rosenparre og Fru Berte Bille. Ogsaa han optoges i Rigsraadet, og han var 1554 Hovedsmand paa Kalundborg Slot; senere var han Lensmand paa Bøjsø Kloster (i Skaane). Da den nordiske Syvaarskrig udbrød 1563, udnævntes han til øverste Kommissarius ved Hæren, og han fandt Heltedøden i Slaget ved Svarteraa den 20de Oktober 1565. I Skarholts Kirke fandt hans Støv det sidste Hvilested. To Aar senere giftede Fru Mette sig med den navnkundige Rigens Raad og Hofmester Peder Dye til Gisselsfeld, der døde barnløs 1575 i sit 56de Aar. Selv forlod Fru Mette denne Verden i Aaret 1588. Oluf Rosenparre, der arvede Vesterballø, var gift med Fru Elisabeth Henriksdatter Gyldenstjerne og døde i en høj Alder 1638 som den sidste Mand af sin Æt. Vel havde han haft tre Sønner i sit Ægteskab; men af disse naaede ikkun Sten Rosenparre, der havde Del i Vesterballø, den modnere Alder, og han faldt ugift 1612 i en Strid imod de Svenske paa Kollerydhe. Han havde Aaret i Forvejen trolovet sig med Jomfru Margrete Brok paa Bemmetofte; hans unge Brud fulgte ham i Graven Aar 1615. Hans Søster Fru Berte Rosenparre, der var Enke efter Korsfitts Rud til Fuglsang (paa Laaland), arvede Vesterballø efter Faderen; hun døde 1645. Hendes Datter Fru Birgitte Rud havde 1629 ægtet Christen Skeel, der saaledes fik Vesterballø.

Fru Birgitte Rosenkrands's Mand, Rigsraad Peder Ville til Svanholm, var død 1580, og Fru Birgitte døde 1592. Deres Søn Oluf Ville arbejdede Vestervallø; han døde 1602, og da hans Enke Fru Margrete Rosenkrands overlevede sin Søn Peder Ville og sin Datter, der begge døde ugifte, arbejdede hendes Broder, den lærde Holger Rosenkrands til Rosenholm (i Randers Amt, Øster Lisbjerg Herred) Gaarden, og han solgte den 1616 til Fru Ellen Marsvin, efter hvis Død 1649 den tilfaldt hendes Datter Fru Kirstine Munk, der havde været gift med Kong Christian den fjerde; hun solgte 1651 Østervallø til Christen Skeel, der saaledes samlede begge Gaarde, hvilke ikke senere have været adskilte. Han forskønnede Hovedbygningen. Da han var en af sin Tids mest fædrelandsfæindede Adelsmænd, maa han nærmere omtales.

Christen Skeel Albertsen var Søn af Hr. Albert Skeel til Fusinge (i Sønderlyng Herred, Viborg Amt), Danmarks Riges Raad og Amiral og Lensmand paa Nibershus, og Fru Birgitte Friis. Han var født paa Nibershus den 27de Juli 1603 og kom i en Alder af to Aar i sin Farmoders Fru Margrete Brahes Hus, hvor han opholdt sig til 1611, da han tillige med sine to Brødre Christoffer og Otte fattes i Ribe Skole, som de forlode 1619 for at besøge fremmede Højskoler. Christoffer Skeel døde i Udlandet; men de to andre kom først hjem 1627 efter at have rejst i Nederlandene, England, Frankrige, Italien og en Del af Tyskland og samlet sig mange Kundskaber. Kort efter Hjemkomsten tog Christen Skeel med 6 Heste Tjeneste ved Hoffanen i Krigen imod den tyttende Keiser, da Christian den fjerde den Gang til Danmarks store Ulykke havde blandet sig i Trediveaarskrigen. Derefter fulgte han med den kongelige Kansler Hr. Christian Friis og Hr. Tage Thott til Sverige i et overordenligt Vrende til den store Gustav Adolf, og siden gik han med Kansleren til Fredsunderhandlingerne i Lybek (1629). 1632 blev han Lieutenant ved et af de tyttende Kompagnier til Hest, 1638 valgtes han af Rigsraadet og Adelen til Landkommisær for Nørrejylland og 1645 til Landkommisær for Sælland; som saadan havde han det Hverv at modtage og bestyre de Pengebidrag, der udfreves i vedkommende Landskab og nedlagdes i dets Landekiste for at benyttes, naar Krig udbrød. Endelig valgtes han i Juli 1649 til Medlem af Rigsraadet; han fik omtrent paa samme Tid Tryggevelde Len (nu en Del af Præstø Amt), og 1652 var han i Norge for at dømme i de Sager, der førtes for den norske Herredag. Aaret efter bleve han og Hr. Niels Trolle Generalkommisærer for Danmark og fik derved Over-tilsynet med Landekisterne, og 1657 fik han og Rigsens Amiral Hr. Ove Gjedde det ingenlunde misundelsesværdige Hverv at sørge for Hærens Forsyning, saa længe Krigen varede. Der vare saa faa Penge i Statskassen, at det næsten var umuligt at skaffe de tarveligste Fornødenheder til Beje, og Krigssolkene fik hverken Sold eller Klæder, hvorfor de især i Skaane hjem- søgte Bønderne, uden at deres Officerer forebyggede dette; paa Krudt og Baaben var der den samme Brist. Amiralen paa Holmen havde lagt Beslag paa Skibe, som skulde sendes til Jylland for at hente Korn; men endog saa dertil fattedes Penge. I nogen Tid kunde Kommisærerne af sine egne Midler raade en Smule Bod paa disse ulykkelige Forhold; men snart blev

det dem umuligt. Derfor bad Christen Skeel kort efter om at vorde fritagen for at bestyre Statens Midler, som han nu i 19 Aar havde haft med at gjøre, da han ellers var udsat for at miste sit gode Navn og Rygte. Det var nu kommet saa vidt, at Proviantskriveren ikke længer havde Brænde til at brygge og bage ved, Bagerpændene løb bort, Møllerne vilde ikke male mer, Hestene, som slæbte til og fra Møllen, vare ødelagte eller døde; der var intet til at kjøbe Hø for. Paa samme Tid bad han Kongen om at sammenkalde hele Rigsraadet og give de gamle Medlemmer yngre dygtige Medhjælpere; men hertil toges intet Hensyn. Han havde altid modsat sig, saa meget han kunde, Kongens Lyft til Krig med Sverige; han var, som han selv siger, overtydet om, at de Danske og Svenske som Naboer og Trosvæller borde og kunde leve i Fred og Ro med hverandre; hvisaarsag han, da der i Rigsraadet nogle Aar i Forvejen havde været Tale om at slutte Forbund med Holland, havde foreslaet, at man skulde indbyde den svenske Regering til at tiltræde dette. Men desværre vilde Kongen ligesaa lidet lytte til hans Raad den Gang som senere. Frederik den tredie og hans herskesyge Dronning vilde have Krig, ikke fordi de troede at kunne forøge det danske Folks Hæder, men fordi de higede efter udvidet Magt. Christen Skeels og de fleste andre Rigsraaders sørgelige Anelser gik kun alt for snart i Opfyldelse. Det var umuligt med den uvæde og maadelig udrustede Hær at modstaa de krigsvante svenske Tropper og deres Heltkonger; man maatte hurtigst mulig tænke paa Fred. I Februar 1658 fik Christen Skeel det sørgelige Hverv tillige med Rigsens Hovmester Hr. Jokum Gersdorf at underhandle med de Svenske om Fred i Høje Taastrup og i Roskilde; og i August s. A. gjorde han og Rigsraad Mogens Høg uden Nytte Indsigelse imod Karl Gustavs andet Indfald i Sælland. Under Kjøbenhavns Belejring var han ved Skjærbug og Bryst- syge, hvoraf han led i det sidste Aar af sit Liv, hindret i personlig at virke til Stadens Forsvar; men hans Pung var altid aaben til Fædrelandets Lær. I sin Dagbog ytrer han herom: „Jeg fik nogle Penge at laane under denne Belejring, ellers havde jeg ikke haft til at kjøbe mig Brødet for, og har givet mere end Halvparten ud til Folkets Underhold, og jeg har ikke haft Hjælp saa meget som en Knappenaals Værd; enddog jeg havde 9 Herresæder og har nu ikke et Gadehus deraf.“ Disse Fædrelandets og hans egne Gjenvordigheder fremskyndede hans Død. Harmfuld over, at han og de andre Rigsraader næsten vare udelukkede fra Statsstyrelsen, skrev han i November 1658 til sine Væbudsbrødre, at han ikke længer vilde være Rigsraad ikkun af Navn, og kort før sin Død paamindede han Kongen i et Brev om, at en dansk Konge ikke bør søge sine Raadgivere iblandt fremmede, der intet Kjendskab have til Landets Historie og ikkun ville berige sig paa dets og Kongens Bekostning, og at uden Folkets Hengivenhed maa Tronen vakle. Efter omtrent et Aars Sygelighed døde han den 30te Marts 1659 i sin Sønns Ottes Arme, og den 14de Juli blev han begravet i Hellig- geists Kirke, hvor Biskop Hans Svane holdt Rigtalen over ham. Christen Skeel var en from og gudfrygtig Mand, behjærtet i Modgang, forsigtig i Medgang og alvorlig i hele sin Afsærd. Han var lærd, en Ven af Videnskabernes Dyrkere og stiftede et stort Legat for fattige Studenter; ogsaa andre

trængende betænkte han. Imod Bondestanden viste han altid et velvilligt Sindelag og talte dens Sag, naar der i Rigsraadet var Tale om Paalæg af ny Skatter. Til betydelige Dpofrelser til Statens Gavn var han altid redebon ligesom saa mange andre af hans Standsfæller. I Aaret 1649 giftede han sig, efter at have været fire Aar Enkemand, med Fru Margrete Lunge, Enke efter Mogens Bille; med hende havde han Sønnen Mogens, der arvede Fusinge. Den ældre Søn Otte Skeel fik Ballø, hvis Bygninger ogsaa han forstjænnede. Han var født 1633 paa Holbækgaard (i Røgsø Herred, Randers Amt), fik Undervisning først i Hjemmet, siden ved Sorø Akademi og rejste derpaa til Udlandet, hvorfra han kom hjem nogle faa Dage før Faderens Død. Han giftede sig 1662 med Jomfru Kirsten Bille, blev 1672 Justitsraad eller Medlem af Justitskollegiet (Højesteret), 1677 Deputeret i Generalkrigskommissariatet, var under den skaanske Krig Feltkommisær, blev 1680 Geheimeraad og senere Ridder (d. e. Storkors) af Dannebrog. I Aaret 1695 forlod han denne Verden og fik sit sidste Hvilested i Balløby Kirke. Hans Søn Christen Skeel, der var Amtmand over Tryggevælde Amt, arvede Ballø; han døde 1709 og efterlod sig en Søn af sit første Ægteskab; men dennes Stifmoder, der var født v. Plessen, folgte 1713 Gaarden til Frederik den fjerde.

Med denne Herregaard fulgte ogsaa Hovedgaarden Billesborg og en stor Del Bøndergods, og heraf oprettede Kongen nogen Tid efter et Grevskab for sin anden Dronning Anna Sofie, der var Datter af den afdøde Storkansler Grev Konrad von Reventlow og Fru Sofie Amalie v. Hahn. Ballø skulde være hendes Enkesæde; men strax efter sin Tronbestigelse 1730 forviste hendes Stifsn Christian den sjette hende til Klavsholm (i Galten Herred, Randers Amt). Han overlod nu Ballø med alt Tilliggende til sin Dronning Sofie Magdalene, der udmærkede sig ved Herkesyge, Sindhellighed og Had til alt dansk. Hun oprettede her en Stiftelse for adelige Jomfruer. Fundatsen, en tyk skreven Foliant, er af 28de Novbr. 1737 og stadfæstet af Kongen den 14de Maj 1738. Som man kunde vente, er den skreven paa Tysk og udstædt igjennem det tyske Kancelli; det danske Kancelli synes at have følt sig stødt over denne Tilfidsættelse. Men Klosteret var i Virkeligheden oprettet for tyske adelige Kvinder; thi af de ti første Stiftsdamer vare ifkun tre af dansk Æt. En af disse, Jomfru Nikoline Rosenkrands, kunde Dronningen, ihvor gjerne denne end vilde, ikke udelukke, eftersom hun var en Frænke af Statsministeren, den udmærkede og danskfindede Jver Rosenkrands til Rosenholm, og det var netop af den Grund, at den tyske Dronning hadede hende. Den Dag, da Klosteret indviedes, gik Sofie Magdalene omkring i Stiftsbygningen og lod sig vise Damernes Værelser. Da hun nu kom til dem, hvor Jomfru Rosenkrands skulde bo, sagde hun med dyb Foragt paa Tysk: „Det lugter ogsaa her saa dansk!“ De to andre Jomfruer vare Hille Trolle og Frederikke Holt. Hvor godt Dronningen sørgede for de af hende indkaldte tyske fyrstelige Personer, viste sig, da den første Abbedisse paa Ballø 1743 ikke længer fandt for godt at opholde sig her. Hun fik da Lov til at nyde sine Indtægter uden Afkortning i sit Hjem, saaledes at endog det hende tillagte Bildt m. m. beregnedes i Penge og udrededes til hende.

Af de ti Stiftsdamer fik hver nogle Værelser med Kjøkken, og hvad der hørte til en Husholdning, hvis Styrelse overlodes hende selv; en Abbedisse, der skulde være af et fyrsteligt Hus, skulde med en Dekanesse af et greveligt Hus som Medhjælperiske have Overstyrelsen af Stiftets Sager i Forening med to Provisorer (Kuratorer), der skulde være af adelig Slægt. For at werde indskreven i Stiftelsen udkrævedes den Gang efter tyss Sædvane 16 Aar paa fæderne og møderne Side, dog ikke med Hensyn til de 3 Hofpladser, som skulde besætted med adelige Damer i Hoffets Tjeneste. Abbedissen skulde have 1,000 Rdlr. og Rang med en gift Fyrstinde af sit Hus, Dekanessen 600 Rdlr. og Rang, som om hun var gift med en Ridder af Dannebrog, Damerne i Hofpladser 400 Rdlr. og Rang med en Kammerherres, de andre 300 Rdlr. (alt: Kurant) og Rang med en Generalmajors Frue. Den daglige Klædning skulde være fort; men ved højtidelige Lejligheder skulde der bæres en særegen Klædning. Stiftet fik sit eget Vaaben og Tilladelse til ligesom Grever og Baronier at forsegle med rødt Vox. Til Klosteret anvistes 380 Favne Brænde aarlig. Naar en Abbedisse døde eller forlod Ballø, skulde Stiftsdamerne samles hos Dekanessen for at stemme paa tre Damer af et eller andet (tyss) fyrsteligt Hus, efter at den første Provisor havde formanet dem til at gjøre et godt Valg efter egen Overtydelse; naar Stemmerne vare afgivne, skulde den anden Provisor holde en Tale og derpaa samle Stemmerne; de tre Damer, der havde faaet de fleste, skulde derpaa foreslaas Dronningen til Valg. Paa samme Maade skulde der i Abbedissens Værelser stemmes paa en ny Dekanesse. Abbedissen maatte ikke være under 25 Aar, Dekanessen ikke under 26 og Stiftsdamerne ikke under 16 Aar. Damerne skulle føre et gudfrygtigt Levned og følge den augsborgske Trosbekjendelse. Hvis nogen viser uanstændig Adfærd, skal Abbedissen først advare hende og, naar dette ikke frugter, fratage hende indtil Halvdelen af hendes Indtægt, og tilsidst kan hun fjærnes fra Stiftelsen og taber da sit Indstud. Den højtidelige Indvielse fandt Sted den 14de Maj 1738 i Kongens, Dronningens og hele Hoffets Nærværelse; da modtog den første Abbedisse Prinsesse Frederikke af Württemberg-Neustadt, knælende for Tronen, Stiftelsesbrevet; Dekanessen Enkegrevinde Beate Henriette af Neuss og Stiftsdamerne stode hos, pyntede med det dem tillagte røde Ordens Baand og Tegn. Paa dette gamle danske Herresæde, hvor Modersmaalet og dansk Bidskabelighed tidligere havde været holdt højt i Ære, blev nu i en lang Arrække Tysk det herskende Sprog; de allerfleste af Damerne vare tyske, og mange af dem vilde næppe nedlade sig til at lære Dansk. Det viste sig efterhaanden, at Fundatsen maatte forandres, og den 14de Maj 1838 udstædtes en ny Fundats, som siden har faaet flere Tillæg. Abbedissen skal være Prinsesse af det kongelige eller et dermed beslægtet Hus, Dekanessen Enke efter en Mand, der har beklædt et Æmbede, eller været benaadet med Rang, i første Klasse af Rangforordningen. Abbedissen er der tillagt en Indtægt af 3,750 Rdlr., Dekanessen af 2,200 Rdlr. og hver af de virkelige Stiftsdamer, hvis Tal for Tiden er 25, hvoraf 3 i Hofpladser, 1,150 Rdlr.; 33 overordenlige Stiftsdamer, der ikke have Bopæl paa Ballø, og hvoraf 3 i Hofpladser, faa hver 550 Rdlr. De 53 først indskrevne Jomfruer faa hver 300 Rdlr. aarlig, de andre ifkun Renterne af Indskrivningssummen, der er fastsat til 2,000 Rdlr. Desuden

nyde 24 Enker eller Døtre efter Mænd i de 2 første Rangklasser hver 500 Rdlr., og en Sum af 5,000 Rdlr. aarlig er bestemt til Pensioner for 10 Enker i trængende Aar, der tidligere have udredet Indskrivningssummen. Der skal være enten en Abbedisse eller en Dekanesse, som vælges af Kongen, saa at ifkun et af disse Embeder besættes. Abbedissen skal have 80, Dekanessen 40 og hver af Stiftsdamerne 20 Favne Bøgebrænde. Af Klosterets Jagt skal Abbedissen eller Dekanessen have 12 Dyr og 12 Hare og hver Stiftsdame 3 Dyr. Abbedissen eller Dekanessen skal have Græsning og Foder til 6 Køer, og den først nævnte, om hun holder egen Ekvipage paa Gaarden, desuden Græsning og Foder til 6—8 Heste, de virkelige Stiftsdamer Græsning og Foder til en Ko; de nødvendige Havesager skulle ligeledes anvises dem. Damerne kunne benytte Klosterets Bogu til kortere Rejser, saaledes at Bognen kan være tilbage samme Dag. En Sum af 200 Rdlr. skal aarlig tjene til Opmuntring for nidkære og dygtige Skolelærere ved Klosterets Skoler, 800 Rdlr. skulle aarlig uddeles iblandt Agerdyrkere som Understøttelse til forbedrede Driftsmaader, Kvægets Forædling m. m., og 800 Rdlr., 32 Tdr. Rug og 32 Tdr. Byg til Understøttelse for værdige trængende.

Hovedbygningen, der ved Klosterets Oprettelse fik Navn af Slot, udgjør 4 Fløje, hvoraf de tre have 3 Etager; de indeslutte en meget rummelig Gaardsplads af over 50 Alens Længde og Bredde. Den sydlige Fløj med begge Taarnene er det gamle Bester-Ballø, bygget af Fru Mette Rosenkrands, den nordlige og den vestlige ere opførte af Frederik den fjerde, og den østlige, den egenlige Stiftsbygning, af Sofie Magdalene ved Generalbygmester L. de Thurah. Den nordlige Fløj havde oprindelig en Havestue i Stuetagen; men denne er nu indrettet til Kapel; oven over dette ligger Ridder salen. De saakaldte kongelige Værelser, d. e. Protektricens, f. T. Prinsesse Karolines Værelser, ere i den vestlige Fløj, hvorimod den søndre Fløj bebos af Klosterets Damer, nemlig Stuen og 1ste Sal af Dekanessen og 2den Sal af Stiftsdamer, der have 3—4 Værelser hver, ligesom det og er paatænkt at indrette 2den Sal af den vestlige Fløj til Stiftsdamer. Stiftsbygningen bebos udelukkende af disse. Hver Dame har sit Kjøkken i Kjelderens. Af Taarnene er det ene rundt, det andet firkantet. I Slutningen af det 18de Hundrebaar ombyttede man uheldigvis Spiret paa det runde Taarn med et spidst Kobbertag, der endte i en Skorsten af Standsten. Både dette Tag og Spiret paa det firkanterede Taarn ere nu nedbrudte paa Grund af Tømmerværkets maadelige Beskaffenhed, og i Steden er der opført to ensartede kobbertakte Spir, hvert med en Kuppel fornedet. Den gamle Hovedbygning havde røde Sten med mange Prydelser af Sandsten; senere, vist nok i forrige Hundrebaar, fandt man for godt at overfalke dem, ligesom og Stiftsbygningens gule Sten. Nu ere de røde og gule Sten ved den Aar 1863 til 1866 foretagne, grundige Ombygning atter komne frem for Dagen lys. Denne Ombygning har været ledet af Stiftsbygmesteren Kammerraad Zeltner. Stiftsbygningen, to Etager med en ottekantet Pavillonbygning paa en Etage i Midten, er ret smuk, men ikke lidet forskjellig fra de andre Bygninger. Taarnene have en Højde af 48 Alen til Murkronen, og Spirene ere 32 Alen høje. Paa Ballø findes i Salene og paa Gangene en hel Del Portrætter af de oldenborgske Konger og andre fyrstelige

Personer, af Klosterets Abbedisser og Dekanesser; men med Undtagelse af nogle faa, der tildels ere af Jens Suel (født 1745, død 1802), have de kun liden Kunstværk.

Særlig maa omtales Indkjørselsporten, der hører til den gamle Hovedbygning, da den er det sjette Billede i Hæftet. Den ligger lige for Broen, som fører over Graven. Midt over Porten er indmuret Vægen Rosenkrands's, paa den ene Side deraf Dørnes og paa den anden Rosenparrernes Vaaben, og derunder staar Aarstallet 1581. I en fort Marmorsten over Porten har Fru Mette ladet udhugge følgende Indskrift: „Ikke os, Herre, ikke os, men giv dit Navn Væge for din Naade og Sandhed. Psalm. 115. Udi Navn Gud Faders, Søns og den hellig Aands haver jeg Mette Rosenkrandses Datter til Ballø Anno 15.. begyndt at bygge dette store Hus med disse to store Taarne her paa Ballø, og haver jeg af Guds Naade, Gud være herfor lovet i Evighed, fanget det under Spær og Tag 1586. Gud allermægtigste give nu naadeligen sin Aand og Naade til, at det maa være fast og bestandigt opfat og bygget, den hellig Trefoldighed til Lov, Pris, Væge og Taksigelse, mig, mine Børn og vores tilkommende Arvinge til Gavn og Gode. Amen.“ Broen over Graven hviler paa tre brede Hvalvinger, og paa Fodstykker derimellem staa paa hver Side tre store i Sten udhugne Løver, hver med sit Skjold i Klørerne. Porten og Broens Kælværk ere rigt forsynede med Sandstensprydelser.

Haven er tildels i gammel fransk Stil med stive Alleer; foran den vestre Fløj er der et smukt engelsk Anlæg. I Haven findes meget kostbare Drivhuse og Blomsterhuse, og den staar i Forbindelse med den smukke Dyrehave. Sydvest for Hovedbygningen ligger en stor og smuk Kjøkkenhave, gennemskaaen af Kanaler. Ladegaarden ligger paa den østre Side af Graven og bestaar af en stor Lade- og Kostald-Længe, der vender imod Nord, en Hestestald-Længe, som vender imod Øst, og Forpagterboligen med Mælkeriet imod Syd. Kostalden er Grundmur, de andre Længer ere Bindingsværk. Ogsaa Ladegaarden er omgivet af Grave. Hensides denne Grav ligger en Sø, der kaldes Billes Sø. Imod Syd fører en brolagt Gade med Boliger for Stiftsforvalteren, Stiftspræsten, Urtegaardsmanden og flere Embeds- og Bestillingsmænd, og for Enden af Gaden ligger Stiftslægens Bolig. Disse Huse ere omgivne af Haver og Gaardspladser. En Gæstgivergaard ligger lige over for Urtegaardsmandens Bolig.

Denne rige Stiftelse ejer foruden en Kapital, som altid forpæges med Renterne og om nogle Aar vil udgjøre 3 Millioner Rigsdaler, en stor Mængde Fordegods, nemlig foruden selve Ballø Hovedgaard med 66 Tdr. 2 Skpr. „ Fdk. 1½ Alb. Ager og Engs Hartkorn, 38 Tdr. 5 Skpr. „ Fdk. 1 Alb. Skovskjold og 564 Tdr. 1 Skp. 2 Fdk. „ ½ Alb. Ager og Engs Hartkorn Bøndergods, Hovedgaardene Gunderup, Billesborg, Gamle Lellinge og Ny Lellinge med i alt 1260 Tdr. 1 Skp. 3 Fdk. 2 Alb. Ager og Engs Hartkorn, hvoraf 148 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdk. 2¼ Alb. under Hovedgaardene; det hele Ager og Engs Hartkorn er saaledes 1,890 Tdr. 6 Skpr. 2 Fdk. 1 Alb. Klosterets Skovskjold er 294 Tdr. 4 Skpr. „ Fdk. 2¼ Alb., og Skovene have et Fladeindhold af 5,168 Tdr. Land. Gamle Lellinge har 13 Tdr. Møllestylds Hartkorn. Klosteret ejer følgende Kirker: Balløby, Taarnby, Haarlev, Himlingøje, Endeslev, Braaby, Herfølge,

Sæder, Lidemarke, Kellinge, Højelse, Ejby, Havdrup, Solrød, Berfte og Skjensved, og det matrikulerede Tiende=Hartkorn udgjør ialt 310 Tønder. — Til Ballø Hovedgaard hører et Fladeindhold af omtr. 600 Tdr. Land Ager og Eng. — I en lang Aarrække have Besidderne af Grevskabet Bregentved haft Styrelsen af Stiftets Ejendomme. Grev J. G. Moltke var Kurator fra 1792 til sin Død 1818; indtil 1805 havde han Geheimeraad Chr. Brandt til Medkurator og var siden Enekurator, derpaa hans Søn Grev A. B. Moltke til sin Død 1864, og nu er Grev F. Moltke Kurator, efter i nogle Aar at have været Faderens Medhjælper.

Ballø Stift ligger vel i Balløby Sogn, men har siden Oprettelsen udgjort en Menighed for sig, til hvilken foruden Stiftsdamerne og deres Tyende høre Stiftets Embedsmænd og Betjente. Da næsten alle Damerne vare tyske, fik Klosteret en tysk Stiftspræst, som naturligvis blev udnævnt til første Præst; Sognepræsten til Balløby og Taarnby Menigheder skulde være anden Stiftspræst; de to første Præster kaldedes af Dronning Sofie Magdalene. Den tyske Præst var Johann August Seydlitz, en Sæger af Fødsel. Da han imidlertid inden Udgangen af Aaret 1738 kaldedes til overordenlig Professor i Theologien og tysk Hofprædikant i Kjøbenhavn, blev en anden Tysker Hermann Schwarz hans Eftermand; han beklædte dette Embede indtil 1760 eller 1761; siden har Klosteret ikke haft nogen særskilt tysk Præst. Fra først af var det fastsat, at Sognepræsten til Balløby og Taarnby skulde afstaa 100 Rdlr. af sine Indtægter til den tyske Præst, der desuden skulde have 200 Rdlr. af Klosteret; men dette maa snart have bortfaldet, da der ikke nævnes noget derom i Kaldsbrevene.

Den af Sofie Magdalene kaldede Sognepræst til Balløby og Taarnby Menigheder og anden Stiftspræst var Hans Jørgen Bang, der fik sin Udnævnelse af Dronningen den 25de Marts 1738 og Stadfæstelse af Kongen den 12te Maj derefter. Han blev 1741 Slotspræst paa Christiansborg, og den før nævnte Abbedisse kaldede derpaa med Dronningens Samtykke Jens Jakobsen Hegelund til hans Eftermand; han fik kongelig Stadfæstelse den 19de Maj 1741. Da Hegelund 1760 blev Sognepræst til Helliggeist's Kirke i Kjøbenhavn, fik Hans Schack Kragelund af Abbedissen Prindsesse Louise Sofie Frederikke af Glücksborg Udnævnelse til tysk og dansk Stiftspræst alene den 13de Juli 1761 og 400 Rdlr. (Kurant) i aarlig Indtægt ligesom de to tyske Præster havde haft. Han var født i Gram Herred i Sønderjylland, havde først studeret i Kjøbenhavn, siden ved tyske Universiteter og var Sognepræst til Lidemarke og Bjæverikø, førend han kom til Ballø. Han har udgivet i Trykken en tysk Prædiken, som han har holdt i Ballø Klosterkirke. Da han 1770 fik Højelse og Kellinge Sognekalb, blev Hans Pontoppidan, hidtil Præst til Dalby og Thureby Menigheder, hans Eftermand, valgt af

Abbedissen med Sofie Magdalenes Samtykke den 19de Marts og stadfæstet af Kongen den 27de April 1770. Efter i syv Aar at have været Stiftspræst blev Pontoppidan Sognepræst i Rønne paa Bornholm, og Abbedissen kaldede da den 20de Maj 1777 Andreas Wøldike, født i Haderslev, til dansk og tysk Stiftspræst; Kaldsbrevet stadfæstedes den 2den Juli. Han udnævntes den 19de Januar 1787 til Slotspræst paa Kronborg og Sognepræst til St. Maria Kirke i Helsingør.

Den 31te August derefter kaldede Abbedissen Hertuginde Sofie Magdalene af Glücksborg i Forening med de to daværende Provisorer, Geheimeraad og Overhofmester hos Protekticen Enkedronning Juliane Marie, Anton Henrik v. Moltke (Brodersøn af Grev Adam Gottlob v. Moltke til Bregentved), og Geheimeraad og Statsminister Henrik Stampe, Iver de Hemmer, hidtil Sognepræst til Højelse og Kellinge, til dansk og tysk Stiftspræst. Da hans Indkomster vare mindre i dette end i hans foregaaende Embede, skulde hans Eftermand i Højelse Manderup Peter Kruse svare ham 100 Rdlr. aarlig, indtil han fik et bedre Kalb. I hans Kaldsbrev heder det end videre, at der nu ogsaa her ligesom ved Benmetofte skal være Raadsens Aar, „som efter inddragne Efterretninger derfra bestaar i, at den efterfølgende Præst ved Benmetofte ikkun nyder et Kammer med Lys og Barne; men Kost skal han skaffe sig selv.“ Andreas Wøldike var saaledes den første, som nød Raadsens Aar paa Ballø. Henimod 40 Aar var de Hemmer Stiftspræst indtil sin Død 1823. Hans Eftermand Frederik Bagger Tauber, hidtil personel Kapellan i Herfølge, fik kongl. Stadfæstelse den 1ste Januar 1824. Den 23de Februar 1839 blev han Sognepræst til Ejby og Dalby i Sølland, og den 13de April s. A. blev Hans Peter Ingerslev Storm, tidligere Stiftskantor og den Gang Præst til Havdrup og Solrød, Stiftspræst. Han var den sidste, der udnævntes til baade dansk og tysk Præst. Men desuagtet er der endnu en Levning af den tyske Kirketjeneste tilbage, i det der ikke, saaledes som i andre danske Kirker, læses i Korsbøren til Indgang og Udgang. Efter Storms Forslyttelse 1858 til Herfølge og Sæder Sognekalb udnævntes Edvard Hanning West, Sognepræst i Næstved, til Stiftspræst den 15de Oktober s. A.; han døde 1866. Den nuværende Præst er Rudolf Emil Scharling, tidligere Sognepræst til Borup i Aarhus Stift; han udnævntes den 17de August s. A. Kaldets Indtægter opgives at være 860 Rdlr. aarlig; men de ere i Virkeligheden meget større. Den til Stiftet hørende Menighed udgjorde 1860: 32 Familier, 61 Personer af Mandkjønnet og 97 af Kvindekjønnet, i alt 158 Personer; 1845 var disses Tal 127 og 1855 147. Tilvæxten i femten Aar havde altsaa været 31 Personer. Denne Menighed har ogsaa sin egen lille Skole, ved hvilken Stiftskantoren er Lærer.

Skovkapellet.

Paa en liden Slette i Dyrehavens østlige Del, lidt nord for Klampenborg, ligger et Kapel, paa hvilket man begyndte at bygge i Høsten 1863, og det fuldendtes i Vaaren 1864. Søndagen den 26de Juni 1864 indviedes det med Taler af Seelands Biskop og af Sognepræsten, hvilken sidste havde valgt til Text: Fiskebrødet i Genesareth Sø (Luk. 5te Kap.), og før og efter den første Tale sang et Chor af Mænd og Kvinder to smukke Psalmer af Chr. Richardt med Musik af E. Siboni. Kapellet er opført efter et engelsk Forbillede, net i det ydre, men indvendig yderst tarveligt uden nogen egentlig kunstnerisk Prydelse. Hele Kapellets indre Længde er 85 Fod, hvoraf Choret indtager de 17 Fod; Bredden er 27½ Fod; Murens Højde indvendig indtil Taget er 20 Fod. Der er intet Loft over Kirken; men under Taget er der i Kirken et smukt udarbejdet Tømmerværk. Skifertaget er lagt paa Panelværk, hvilket er fastgjort paa Sparrerne. Kirken opvarmes om Vinteren i det mindste tildels ved en stor Kaffelovn. Altertavlen, hvis Omme er Frelseren i Gethsemane, er malet af Raadsig og er en Gave af Grosferer H. Jacobsen. De hellige Kar Disken, Kalken og Kanden, alt af Sølv, ligesom en smuk Bibel med et sølobeslaget Bind og 50 Psalmebøger ere ogsaa Gaver af en Privatmand. En smuk Alterduk og

flere net udsyede Tæpper ere Gaver af Kvinder. De skønne Alterstager ere for adskillige Aar siden af Kong Frederik den syvende og Hustru skænkede til Skolen i Taarbæk, hvor man den Gang begyndte at holde Gudstjeneste, eftersom den store Menighed ikke kunde rummes i selve Lyngby Kirke, til hvilken desuden Vejen fra Taarbæk og Omegn er lang og om Vinteren vanskelig. Af Kirkestole er der 40, og Kapellet kan rumme omtrent 400 Mennesker. I denne Kirke hører man godt; Prædikestolen er i det ene Hjørne. Kirken har et Orgel, der er en Gave af Grosferer Koch. Ved Siden af Choret har Præsten en liden Stue, paa hvis Væg der hænger et Billede af Frelseren paa Korset, smukt udskaaret i Træ. Hovedindgangen til Vaabehuset har en smukt udarbejdet dobbelt Egedør. I Taarnet hænger en Klokke, som tidligere har været i Rendsborg. Den er fra Frederik den femtes Tid og støbt 1759, og dens tykke Indskrift viser, at den oprindelig har haft hjemme i et Hospital for Landkrigere. Denne Kirke, der kaldes Skovkapellet, har kostet i alt omtrent 12,000 Rdlr. at opføre og udstyre; deraf har Staten givet den større Del 7,000 Rdlr.; den mindre Del er indkommen ved frivilligt Sammenstøb. Bankdirektør Tietgen og Grosferer D. B. Suhr, der ere Kirkens Bærger, have ydet Broderparten heraf.

Den Slesvigske Sten.

Den 27de Juli 1861 kom 400 Sønderjyder til Kjøbenhavn. Det var første Gang, at Medborgere fra den gamle danske Landsdel Sønderjylland i et større Tal gæstede Hovedstaden. De higede efter at lægge for Dagen sine virkelige Følelser for det danske Fædreland. Det var Mænd og Kvinder fra Haderslev og Flensborg, fra Landet nord for denne By og fra Angel. „De vare komne“, hed det, „for med os at besegle den Pagt, der saa ofte var sønderreven ved ydre Bøld, og som vi nu alle haabede, vilde vorde knyttet fastere end nogensinde før havde været Tilfældet: under Danmarks Riges Grundlov“. Den 30te om Morgenen maatte Hadersleverne vende tilbage; de kunde derfor ikke tage Del i den Udflugt, som fandt Sted samme Dag. En Kælle af 180 Bogne førte de sønderjyske Gæster med sine Værter og mange andre Deltagere ud til en Skovfest ved Eremitagen. Toget kørte ad Strandvejen til Skodsborg, derfra forbi et Par af Møllerne ind igjennem Skoven til Eremitagen. Hele Toget var 1,100 til 1,200 Mand stærkt og drog til den Skandinaviske Sten, der er opsat til Minde om en Fest, som her havde været given i Aaret 1845 af Kjøbenhavns Borgere for de svenske og norske Studenter. Der holdtes adskillige Taler, og i en af disse fremhævedes det som et stærkt Bindemiddel imellem Sønderjylland og det øvrige Danmark, at vi havde en fælles Konge og især en saadan Konge som Frederik den syvende, under hvis folkelige Kongespil alle havde det saa godt. En Taler mindede ogsaa om, at den Skandinaviske Sten nu først havde faaet sin rette Betydning derved, at Spinner og Døtre af hele Danmarks Rige vare samlede om den. „Uden Slesvig“, sagde han, „intet Danmark mere og uden et helt Danmark intet Norden mere! Vi og Sønderjyderne kunne ikke undvære hverandre; uden dem vilde vi gaa til Grunde som Folk og som Nationalitet.“ Forsamlingen fik strax efter den Underretning, at den gæve Stenhugger Kewing i Flensborg, der havde sat mange Mindestene i Sønderjylland, havde tilbudt at rejse en

Sten ved Siden af den Skandinaviske til Tegning paa, at Sønderjylland og Danmark høre uadskillelig sammen som et Led i det hele Norden. Denne Sten, der er af Granit, 55½ Tomme høj og 45½ Tomme bred, har følgende Indskrift:

Intet Slesvig uden Danmark,
intet Danmark uden Slesvig.

Til Minde om Slesvigernes Besøg den 30te
Juli 1861 og den 5te September 1865.

H. A. Kewing.

Den Gang hint Tog gik for sig, var Sønderjylland en Del af Danmark, og man haabede, at det altid fastere og fastere skulde sammenknyttes dermed; men mangen en af de tilstedeværende Sønderjyder havde dog endnu ikke indset, at den saa kaldte Slesvigske Selvstændighed var en Uting. Dog snart maatte enhver, der vilde se, faa Øjnene op. Et Par Aar efter var Danmarks folkelige Konge død, og efter en lykkelig Krig og en dertil svarende Fred sønderreves de politiske Baand imellem Sønderjylland og Moderlandet, og det danske Folks og Tungemaalss Dødsfjender fik Herredømmet i Sønderjylland. I Hjemfærdens Dage følte man saa meget mere længsel efter et kort Samliv med Landsmænd for at styrke Modet under de Trængsler, der forestode. Den 2den September 1865 kom derfor 2,000 Sønderjyder til Kjøbenhavn: 750 fra Haderslev By og Amt, 300 fra Aabenraa og Omegn, 650 fra Als og Sundeved og 300 fra Flensborg og Omegn; men iblandt dem vare endog enkelte fra Hytten Amt, som ikke kunde Dansk, men som alligevel vilde være med at lægge for Dagen, at de intet andet Fædreland havde end Danmark, og at de higede efter den nøjeste Gjenforening dermed; de vilde nu være Danske,

ikke Slesvigere. Torsdagen den 5te September holdtes den sidste Fæst for Sønderjyderne, og man samlede denne Gang ved den Slesvigiske Sten. En Mængde Mennesker fra Byen og Omegnen havde sluttet sig til dem og deres Bærter, og saa stor var Forsamlingen, at det endog for Medlemmerne af Fæstvalgene og for selve Gæsternes Fjere var vanskeligt at aabne sig Vej til Stenen. Af de Taler, der holdtes, gjorde især en et stærkt Indtryk; det hed deri: „Det er tungt at stille dem ad, som gerne tilfammen ville være“. Dette gamle Ord gjennembevæde de mange, der over 20 Aar i Forvejen havde været samlede paa Skamlingsbanken for at vise Verden, at Danske og Sønderjyder ere et, at der er „et dansk Folk, der ligesom Peder Hjort Lorenzen vil vedblive at tale Dansk, selv om hele

Stortyskland vil paastaa, at Dansk ej er noget Tungemaal, der kan føres til Bogs.“ Nu var man atter samlet, men under forværrede Forhold, og dog maatte Taleren haabe, at dette Møde vilde være ligesaa kraftigt til at samle til Daad som hint i Aaret 1844. Hermed vilde han ikke tænke paa den ynkkelige Krig og paa den skammelige Fred, der kastede Sønderjylland i Ørnens Kløber. Han vilde derimod minde om hine Tider, da man kun torde tale Dansk i Slesvigs Stænderforsamling, hvis man ænten ikke kunde tale Tysk eller vilde sværge, at man ikke kunde det. Der maatte nu kæmpes en Kamp paa Liv og Død, og han haabede, at selve Stortyskland en Gang skulde finde, at det er for tungt at stille dem ad, som gerne ville være sammen.

Eremitagen.

En af de Konger i Danmark, der have været heftige Elskere af Jagten, er Christian den femte. For at faa et stort Omraade, inden for hvilket han kunde tilfredsstille denne Lyst, nedlagde han, som tidligere omtalt, Byen Stokkerup i Lyngby Sogn, som ingensinde var en liden Landsby, da den 1661 udgjorde 15 Gaarde. Den var forsvunden 1688, da den ny Matrikkel eller Skylsætning indførtes, og havde den Gang sandsynligvis været nedlagt i nogle Aar, eftersom den ny Dyrehave, hvori dens Forder indlemmedes, omtales 1670, det Aar da Christian den femte kom paa Tronen. Ogsaa andre Bønderjorder lagdes under denne Skov. Paa den Tid var Parforcejagten den mest yndede Jagtforlystelse, og hvor meget Kongen var hengiven dertil, ses af hans i Trykken udgivne Skrifkalender for Aaret 1691. Ved en saadan Jagt gif det til paa følgende Maade. Før Daggrø omgav man den Skov, man vilde jage i, med Garn og Klapper, for at ikke Jægerens Mængde skulde bortskræmme Bildtet. Naar Jagten begyndtes, borttog man Garnene, og Klapperne gave sig til at støje. Saa snart der nu havde vist sig flere Hjorte, udsøgte man sig et enkelt Stykke Bildt, som man da forfulgte med Hundene, indtil det ofte efter flere Timers Løb udmattedes og maatte vorde et Kov for disse. Jo mere Dyrets Løb sagtnedes, des heftigere var Forsølgelsen, da enhver vilde være den første paa Pletten, naar den stolte Kronhjort skulde fældes. Jagten gif ofte over Mose og Dynd og ud i Søer og Damme, og end ikke de kvindelige Jægere brøde sig i sin Hestighed om det kolde Bad. Christian den femte omtaler saaledes i sin Kalender, at han 6 Gange holdt sliq Jagt ikke

langt fra Kjøbenhavn, og deraf de 4 Gange om Sommeren; han forfulgte stundum en Hjort i 2 til 4 Timer og „fangede“ den da som oftest i en eller anden Sø, saasom Fure Søen. Naar Dyret var indhentet, gjorde et Støb i Naffen med Jagtknivens Ende paa dens Løb. En saadan Forsølgelse var meget trættende for Jægerne, som derefter hentede friske Kræfter ved et godt Bord. Naar Kongen havde tilfredsstillet sin Jagtlyst i Dyrehaven, nød han stundum sit Maaltid i Enrum i et Hus, der var bygget paa en af Forder opløstet Høj, hvilket han kaldte Ermitagen (Eneboerhytten). Efterhaanden forfaldt dette Hus aldeles, og det fulgte af sig selv, at Christian den sjettes stolte og ødsle Dronning Sofie Magdalene ikke kunde lade sig nøje med et saa tarveligt Hus.

Det paalagdes derfor den dygtige danske Hofbygmester og Ingeniørkapitajn Lavrids Lavridsen Thura — der var Søn af Biskop Lavrids Thura i Ribe og født 1706, abledes 1739 under Navnet Thurah og døde 1759 som Generalmajor og Generalbygmester — at opføre et Jagtflot, som skulde være 30 Alen i Længden og 20 Alen i Bredden; det kom til at ligge tæt ved det omtalte Jagtflot og kaldtes ligesom dette Ermitagen. Forsiden, som ses paa Billedet, og som vender imod en stor aaben Slette i Skoven, der med sine Grupper af Kron-, Raa- og Daavildt afgiver et smukt Skue fra Slottets Vinduer, prydes med Kongens Brystbillede i hvidt italiensk Marmor oven over det mellemste Vindue i anden Etage, og paa hver Side af dette Vindue satte man i en Fordybning et Billede af Sten: det ene var Jagtens Gudinde Artemis (Diana) og det andet Meleager, der efter Sagnet fældede det Kalydoniske Viltsvin. Oven

over disse faa man paa den ene Side Guden Apollon og Dafne, hvilken sidste efter Mythen var elsket af Apollon og omfaktes til et Lavrbærtræ, og paa den anden Side Skovguden Pan og Aktæon, som Artemis omfaktes til en Hjort og lod sønderrive af Hunde. Disse 4 Figurer ere nu forsvundne. Bagsiden, der vender imod Sundet, ud over hvilket man har et herligt Skue, naar dette en Sommerdag er opfyldt af Skibe under Dpsejling eller til Ankers, prydes ligeledes med Figurer, hvoraf de to i Midten forestillede Sommeren og Vinteren. Og paa hver Side af disse udhuggedes Jagtrebskaber. Balkonen synes at være baaren af to Hjortehoveder med store Tænder; de springe frem ud af Muren, og imellem begge saas Apollon liggende. Bæggene i Forstuen prydes med Tapeter, paa hvilke man faa Jagtstykker, der „ikke vare ilde udførte.“ Gulvet i Salen var af sorte og hvide Marmorfliser, og Loftet fik et broget Udseende, da det prydes med allehaande Jagttøj og Jagtrebskaber. I Hovedsagen er der ikke foretaget synderlige Forandringer med Slottet siden dets Opførelse; det var helt færdigt i Aaret 1736. I den nyeste Tid har det kun sjælden været nyttet af kongelige Personer. En Gang imellem om Sommeren holdt Kong Frederik den syvende Statsraad her. I hans Tid har ogsaa den store Slette omkring Slottet faaet en anden Betydning for det danske Folk end tidligere. Frederik den sjette, der ligesom flere af hans Forgængere holdt meget af fredelige Vaabenspøvelser, foretog her jævnlig Høstmanøvrer, som samlede mange Tilskuere. Derimod begyndte man for nogle Aar siden at holde Grundlovsfest her, og første Gang fandt dette Sted i Aaret 1854, da et udansk og frihedssjendst Ministerium arbejdede paa at skille den folkekære Korge af med Folkets Kjærlighed. Siden har denne Fest oftere været afholdt her.

Jægersborg Dyrehave, hvis sydlige Del 1,757 Tdr. Land ligger i Nyngby Sogn, imedens den nordlige Del 884 Tdr. Land hører til Søllerød Sogn, udgjør saaledes i alt 2,641 Tdr. Land. Af den sydlige Del ere ifkun 1,100 Tdr. Land skovgroede, og af den nordlige ere 300 Tdr. Land ikke skovgroede. Den var i Christian den femtes Tid omgivet af Hægn, for at Dyrene ikke skulde komme ud, og i Midten af Skoven fandtes en Runddel, hvorfra Alleer gik ud til alle Sider, for at Kongen

kunne se, hvor Bildtet løb. Ligesom i de andre danske Skove har Egen i gamle Dage haft Overvægten i Jægersborg Dyrehave, men er senere overvunden af Bøgen; dog have her, som Følge af at denne Skov behandles som Lyftskov, flere gamle Ege kunnet holde sig i Bøgeskoven end i største Delen af de sjællandske Skove, hvortil kommer, at den store Mængde Bildt, der lever her, har ødelagt megen Bøgeopvæxt, som er de gamle Eges værste Fjende. De mange gamle Ege i denne Skov have ogsaa et kraftigere Udseende, end sædvanlig er Tilfældet. Paa Sletten neden for Eremitagen findes nogle af Dyrehavens fagreste Træer, hvoriblandt en Eg, der har et Omfang af 19½ Fod. I denne Skov findes flere Kilder foruden Kirsten Pils Kilde, saasom Kongekilden og Hjortekilden, og ved denne sidste staar en Eg, der er omtrent 18 Fod i Omfang, og hvis Stamme 10 Fod over Jorden deler sig i tre Grene, af hvilke den ene er 2½ Fod tyk; den er lavstammet og bredkronet og viser, hvorledes danske Ege komme til at se ud, naar de voxe op under Bildtets Mishandling. En liden Del af Dyrehaven tæt ved Fiskerlejet Taarbæk overlodes i Aaret 1845 af Staten til et Bolag, som her oprettede Klampenborg Vandkuranstalt. Dette Sted med sine venlige smaa Huse for Badegæsterne og det dejlige Skue ud over Sundet er et af Nordsjællands smukkeste Punkter. Ved Klampenborg ligger en Plantning, der i Hovedsagen bestaar af Eg og Bøg, men ogsaa af Alm, Løn og Edelgran. Disse Træer voxe i Almindelighed frodig, og de stolte Edelgraner kunne opvise en Væxt, som ikke staar tilbage for den, de opnaa andensteds i Verden; ifkun Bøgen ser sygelig ud som Følge af Grundvandet, der endog i en mindre regnsfuld Sommer gjør en Del af Plantningen til et Dynd, hvorved de smukke Spadeseregange vorde meget ubekvemme. Grundvandet kan Bøgen ikke taale, hvorimod Egen godt kan trives her. Bøge, der ere 90 Aar gamle, have ifkun en Højde af 40—55 Fod, imedens de paa faa god Jord under andre Forhold kunde været omtrent 75 Fod høje, Stammerne ere krogede og mosgroede, og Omfanget er ifkun 15—25 Tommer; paa faa god Jord vilde de ellers have været omtrent 70 Tommer i Omfang. Egene have i Gjennemsnit et Omfang af 36—40 Tommer, og ikke faa ere 90 Fod høje. (C. Baupell, De danske Skove).

den gamle Tid, da Dyrehaven anlagdes under Christian den femte; i Holbergs Komædie „Kilderejsen“ siges, at alle gamle Folk af Overtro drog sig til St. Hans Aften, hvilket viser, at det ikke var noget nyt, man den Gang havde fundet paa. Da dette Skuespil første Gang opførtes, i Juli 1724, synes denne Kilde at have staaet i sin højeste Glans, vist nok mindre, fordi man der haabede at gjenvinde sin tabte Helbred, end fordi man der vilde more sig. Jeronimus udtaler i Komædien sin Harm over, at man nu der forlystede sig og det ikke paa den pæneste Maade, imedens man tidligere kom did af Fromhed. Dog saa man endnu paa den Tid St. Hans Dag baade ridende og Fodgængere drage did med Spande, Kruffer og Flasker. Der saas Dptog af Bønder, som gik Sommer i By med Faner, Mundering og Majgrene, gamle Kærlinger, støttende sig til Krykker og med Kruffer hængende ved Siden. Man sloges for at komme først til Kilden, af hvilken nogle øste Vand med sine Hatte, naar de ej havde Kruffer med. Herom heder det i en Drillevis „Kilderejsen“, af K. E. Rahbek, skreven 1784:

Kirsten Pils Kilde.

Af alle de i gamle Dage hellige Kilder i vort Fædreland er ingen mere bekendt end Kirsten Pils Kilde i Dyrehaven, og den er maaske den eneste, hvis Opdagelsestid sættes til et bestemt Aar. I Følge den ved Kilden værende Indskrift skal den næmlig være opdaget i Aaret 1583. Det heder næmlig her:

„Det Kildevand, som her sit Udløb haver taget, Er af Kirstine Pil først fundet og opdaget (Aar 1583), Men nu til manges Lyst og Nytte sat i Stand, Ved Grev af Neventlow som Stiftsbefalingsmand“. (Aar 1750).

Hvo Kirsten Pil har været, ved hværken Historien eller Sagnet at fortælle. Kildens Navnkundighed skriver sig maaske fra den Tid, da Dyrehaven anlagdes under Christian den femte; i Holbergs Komædie „Kilderejsen“ siges, at alle gamle Folk af Overtro drog sig til St. Hans Aften, hvilket viser, at det ikke var noget nyt, man den Gang havde fundet paa. Da dette Skuespil første Gang opførtes, i Juli 1724, synes denne Kilde at have staaet i sin højeste Glans, vist nok mindre, fordi man der haabede at gjenvinde sin tabte Helbred, end fordi man der vilde more sig. Jeronimus udtaler i Komædien sin Harm over, at man nu der forlystede sig og det ikke paa den pæneste Maade, imedens man tidligere kom did af Fromhed. Dog saa man endnu paa den Tid St. Hans Dag baade ridende og Fodgængere drage did med Spande, Kruffer og Flasker. Der saas Dptog af Bønder, som gik Sommer i By med Faner, Mundering og Majgrene, gamle Kærlinger, støttende sig til Krykker og med Kruffer hængende ved Siden. Man sloges for at komme først til Kilden, af hvilken nogle øste Vand med sine Hatte, naar de ej havde Kruffer med. Herom heder det i en Drillevis „Kilderejsen“, af K. E. Rahbek, skreven 1784:

„Vor Frue og St. Hans til Pris,
Det var de gamle Fædres Vis
At gaa til Kirstens Kilde.
Dens Vand de ansaa for en Skat,
Som de St. Hans og Frue Nat,
Undægtig drak af Haand og Hat.
Det var et magert Gilde.“

En Snes Aar efter at Holberg havde skrevet „Kilderejsen“ (1745), siger en tykt Skribent (J. E. Schlegel) om denne Kilde: „En Mil fra Kjøbenhavn ligger langs med Kysten den store Jægersborg Dyrehave, der er 3 Fjerdingvej lang og 1 Fjerdingvej bred. Denne Skovs Ynde er ikke mindre end den her beskrives. Bellevue er et Landsted nær ved en af Indgangene til Dyrehaven, og den i denne Egn værende Kilde besøges endnu stærkt ved St. Hans-Festen og nogle Uger efter. Nu er i Danmark Besøget af Kilderne paa denne Fæst et blot Lidsfordriv, da intet uden den skjønne Aarstid og den Forventning der at finde et talrigt Selskab, fører mange Folk sammen.“ Paa den Tid var Dyrehaven anlagt efter fransk Smag: „Man saa overalt i snorlige Gange „utvungen Kunst“ blande sig med Naturen. For at tjene Djet har man gennemhugget Beje, hvorigjennem man kan overskue Naturens Skjønhed.“ Skjønt denne Forfatter omtaler den gamle Tro paa Kildens helbredende Kraft som forsvunden, var dette dog ingenlunde aldeles Tilfældet; thi 1807 siger den berømte Læge Professor Callisen i sine „Fysiisk-medicinske Betragtninger over Kjøbenhavn“ om Kirsten Pils Kilde: „Ogsaa denne Kilde har man fordom tillagt Lægedomskræfter imod Sygdomme, især Nætterne før St. Hans Dag og før Vor Frue Dag. Denne Tro er ikke aldeles udryddet. Endnu kan man ved Midnats-

Vedby Kirke og Sogn.

Vedby eller Ruds-Vedby Sogn, der er Annez til Kerslev Sogn, ligger i Røve Herred og Holbæk Amt. Det er omgivet af Kerslev, Sæby, Skjellebjerg, Drølev og FINDERUP Sogne. Dets største Længde fra Nord til Syd er omtr. $\frac{1}{2}$ Mil, dets største Bredde fra Øst til Vest er omtr. 1 Mil. Til Sognet hører ifkun en By.

Kirken, der ligger midt i Sognet, 2 Mil fra Slagelse, $2\frac{1}{2}$ Mil fra Sorø og $3\frac{1}{2}$ Mil fra Kalundborg, er hvælvet, lys og venlig og har et Taarn med taffede Gavl. Lige for Indgangen findes Biskop Thomas Ringos smukke Portrætbuste af Bronze i Skibets Bæg; den er for ikke længe siden indsat af den nuværende Ejer, der ogsaa har forsynet Kirken med et stort Vindue med farvede Ruder. Den gamle Altertavle, skaaren i Træ og malet, fremstiller Johannes Døberens Historie i fem Affnit; da Kirken i Aaret 1859 fattedes i god Stand, udbedrede en Kunstner denne Tavle. Paa samme Tid tilbyggedes der ogsaa en liden Præstestue. Kirken har et Orgel, der er givet af den nuværende Ejer. Den kan rumme omtrent 150 Mennesker. Ved Kirken er i sidste Hundrebaar bygget et Gravkapel for Slægten v. Barner, i hvilken Stiftamtmand J. v. Barner, død 1765, hans Hustru Fru Mette Amalie Rosenkrands, død 1755, og flere af Slægtens Medlemmer ere stædede til Hvile i 13 Rister. Kapellet holdes ved Lige af Vedbygaardens Ejer; men Risterne hensmildre mer og mer. I Taarnets nordre Bæg findes en Ligsten saalydende: „Her ligger begravet ærlig, velbyrdig Mand og strenge Ridder Hr. Knud Rnd til Vedby, (død 1554) og hans kære Hustru Fru Dorethe Bøllsdatte (død 1545) og nogle af deres Børn. Gud være dem naadig og barmhjertig.“ En Ligsten i Taarnets søndre Bæg har Indskriften: „Ærlig og velbyrdig Mand Jørgen Rnd med sin kære Hustru Fru Karine Krasse hvile under denne Sten. Gud unde dem den evige Glæde at faa og til den evige Salighed op at staa.“ I Kirken findes ligeledes Ligstene over Fru Helle v. Bülow og hendes to Mænd Sigvard Grubbe og Matthias Frederik v. Lützow. En Tavle i Skibet med latinsk, hebraisk og dansk Indskrift er et Minde om Præsten Wilhelm Sørensen. Den største af Taarnets Klokker har en Indskrift, der viser, at den er fra Aaret 1643, og at Fru Renc Rnd har ladet den støbe. Kirkegaarden er omgivet med en smuk Mur af hugne Kampesten, der er fra Aaret 1859. Sognets Kirke- og Kongetiende der tilhører Vedbygaardens Ejer, udgjør 12 Tdr. Tiende-Hartkorn; Tienden er 180 Tdr. Byg, og det Tiende ydende Hartkorn er 108 Tdr. 6 Skpr. „ Fdk. „ $\frac{1}{2}$ Alb.

Om Sognets Historie vides ifkun, at i Aaret 1346 tilbødte Kong Baldemar Atterdag Jakob Begere til Vedbygaard det Gods i Vedby, som Niels Pedersen Grubbe havde pantfat til ham, og at efterhaanden Bøndergodset i Sognet kom under Vedbygaard. 1647 vare Kirkens Tiende og andre Indtægter: 1 $\frac{1}{2}$ Rug, $1\frac{1}{2}$ Byg og 2 Tdr. Havre og af en Kirkejord i Skjellebjerg Sogn 4 Skpr. Rug. Aar 1770 var der i Byen 27 Gaarde, 29 Huse og 1 Bejrmølle og uden for Byen 8 Huse, i alt 37 Huse.

Det hele opmaalte Fladeindhold er 3.007 Tdr. Land og med Fradrag af Fredskoven 2,686 Tdr. Land. Efter den gamle Matrikel var Hartkornet 178 Tdr., og det er efter den ny 200 Tdr. 1 Skpe. 1 Fdk. Der gik saaledes tidligere 15 Tdr., nu $13\frac{3}{5}$ Tde. Land paa hver Tde. Hartkorn. Af hele Areallet vare i Juli 1861 de 1,132 Tdr. Land tilfaaede og tilplantede og 2,254 Tdr. Land nyttede til Agerdyrking. Udsæden var: 60 Tdr. Hvede, 193 Tdr. Rug, 447 Tdr. Byg, 358 Tdr. Havre, 237 Tdr. Kartofler, 9 Tdr. Boghvede, 44 Tdr. Bølgfæd og 73 Tdr. Blandkorn. Kreaturholdet var: 182 Heste, 577 Stykker Hornkvæg, 997 Faar og 273 Svin. Der fandtes saalunde 1 Stykke Hornkvæg paa hver $4\frac{3}{5}$ Tde. Land. Af Bistader var der 49. Den største Gaard i Sognet er Hovedgaarden Vedbygaard, der har et Areal af 567 Tdr. Land, hvoraf 487 Tdr. ere Agerland, 68 Tdr. Land Eng og 12 Tdr. Land Gaardsrum og Have; her holdes 25 Heste til Gaardens Drift foruden 6 Heste til Ejersens særskilte Nytte, 160 Mallekøer og 4 Tyre foruden Tillægskvøier, 25 Faar og 50 til 100 Svin. Udsæden er: en hel Vintersædsmark 45 Tdr. Hvede og Rug med Afgrøde 15 Fald, 2 Bygmarker 90 Tdr. med 16 Fald og 2 Havremarker 100 Tdr. med 20 Fald, og Høafgrøden er sædvanlig 300 Læs. Gaardens Hartkorn Ager og Eng er 54 Tdr. „ Skpe. 3 Fdk. $2\frac{3}{4}$ Alb. I Aaret 1796 oprettedes af Vedbygaardens Udmarker Afbyggergaarden Konradineslyst, der har et Areal af 372 Tdr. Land Ager og Eng med Hartkorn 25 Tdr. 4 Skpr. 3 Fdk. „ $\frac{1}{2}$ Alb. Arvesæstegaarden Buskysminde, der er oprettet for 30—40 Aar siden af et Par øde Bøndergaarde, har omtrent 220 Tdr. Land Ager og Eng med 14 Tdr. Hartkorn. Dens Besætning er 10 Heste, 50—60 Mallekøer og 1 Tyr, 4—5 Stykker Ungkvæg, 20 Faar og 30 Svin, og Udsæden omtrent 13 Tdr. Hvede, 14 Tdr. Rug, 27 Tdr. Byg og 53 Tdr. Havre. Af denne Gaard svares der til Vedbygaard en aarlig Afgift af 100 Tdr. Byg. En almindelig Bondegaard i begge Sogne har et Fladeindhold af 50—60 Tdr. Land med

omtrent 4 Tdr. Hartkorn og en Udsæd af 6 Tdr. Rug, 12 Tdr. Byg, 8 Tdr. Havre og 7 Tdr. Blandkorn. I Aaret 1852 havde Sognet af Gaarde og Huse: 3 større Gaarde med 101 Tdr. Hartkorn, 1 Selvejergaard med 4 Tdr. Hartkorn, 8 Fæstegaarde med 4—8 Tdr. Hartkorn hver, 10 med 2—4 Tdr og 7 med 1—2 Tdr. hver, i alt 26 Bøndergaarde, 1 Selvejerhus med Jord, 65 Fæste- og Lejehuse med og 18 uden Jord, i alt 84 Huse. Siden hint Aar har Selvejernes Tal ikke lidet tiltaget i begge Sogne. Af Bedbygaard svares i Forpagtningsafgift 2000 Rdlr. og 600 Tdr. Byg aarlig eller ifkun 9—10 Rdlr. af hver Tde. Land. Ejeren udreder Hartkornskatterne. Af en almindelig Fæstegaard svares 2000 Rdlr. i Indfæstning og 40 Rdlr. og 25 Tdr. Byg, d. e. 4—5 Rdlr. aarlig af hver Tønde Land. Bærdien af 1 Tønde Land i begge Sogne er omtr. 200—250 Rdlr. 1856 var Tallet af Huse steget til 113, hvoraf 33 jordløse. Nu er der i alt 33 Gaarde og 114 Huse i Sognet. Uden for selve Byen findes der Samlinger af Huse i Bedby Hestehave, ved Konradineslyst og i Skovlinien. Af Konradineslysts hele Omraade ere 128 Tdr. Land med 7 Tdr. 1 Skpe. 3 Fdk. Hartkorn delte imellem 36 Bolsteder og Huse. Under Buskysminde høre 18 Tdr. Land med 1 Tde. 5½ Skpe. Hff., der ere henlagte til 7 Huse. I Bedby ligger 1 Bejrmølle, der er Arvefæste under Bedbygaard. Sognets Skove ere: Skjellebjerg Bænger, en halv Mil øst for Byen, som gennemskæres af Landevejen imellem Sorø og Bedby; den udgjør efter en i dette Aar foretagen Opmaalning 70 Tdr. Land, især Bøge- og Naaleflov, dog er der ogsaa plantet en stor Del El og Alf. En Fjerdingvej fra Byen ogsaa imod Øst ligger Enemærket, i Følge Opmaalningen 251 Tdr. Land stor, for største Delen ældre Skov, der synes i Aaret 1650 efter Thomas Kingos Kvad om Tis Sø at have gaaet lige ned til denne Sø. Noget vest for Byen ligger Lundebjerg-Bakke, der med mindre Held er tilplantet med flere Slags Naaletræer. Fra 1855 til 1868 er der i det hele plantet over 408,000 Løv- og Naaletræer, og begge Skovene ere i den Tid gennemgravne med en stor Længde Grøfter, hvorved et ikke lidet Omraade er indvundet til Plantning. Ved begge disse Bedbygaards Skove findes der Planteskoler. Til Konradineslyst hører der 90 Tdr. Land Skov med 4 Tdr. 7½ Skpe. Skovskylb. Siden 1801 ere henimod 30 Tdr. Land aabne Steder i Skovene tilplantede. Bedby og Kerslev Sogne have i det hele et meget gennemskåret Jordsmøn. Af Højderne mærkes: Snarebanken („Esbern Snares Banke“) i Bedby Sogn, 220 Fod høj, og Bøgebjærg i Kerslev Sogn, 216 Fod høj; paa denne Bakke staa 6 Stene, der efter Sagnet ere fremkomne deraf, at sex Mænd, som, efter paa Ting at have aflagt falsk Ed, fatte sig til Hvile her, omflabtes til Stene. Jorderne i Bedby Sogn ere i det hele lette, dog findes paa flere Steder i Dalene god Jord med lave Engdrag og Løvemoser og flere rige Kildevæld. En stor Mængde Kæmpehøje og Langdysser findes adspredte i begge Sogne, og der opgraves jævnlig Oldsager. Saaledes fandt man 1867 ved Løvvegravning ved Buskysminde 2 Guldnarringe af omtrent 500 Rdlrs Værdi; de glemmes nu i Museet for nordiske Oldsager i Kjøbenhavn.

Indbyggertallet var i Aaret 1801: 423, 1834: 512,

1840: 587, 1845: 654, 1855: 827 og 1860: 900. Det er saaledes mere end dobbelt saa stort som det var ved dette Hundreedaars Begyndelse. I det sidst nævnte Aar var Familiernes Tal 172, Mandkjønnets 452 og Kvindkjønnets 448. Hovednæringsvejen er Agerdyrkning, hvortil kommer Skovarbejde især ved Plantning i Bedbygaards Skove. I Bedby er der 2 Fabrikker i god Drift, et Jærnstøberi, som sysselsætter 14 Arbejdere, og en Bogfabrik med 15 Arbejdere.

I begge Sogne og især i Bedby findes desuden mange Haandværkere, saasom: Bagere, Skomagere, Skrædere, Hjulmænd, Lømrere, Smede, Murere, Sadelmagere, Bødkere, Glarmestere og Bøvere, desuden 4 Kjøbmænd og nogle Høkere paa forskellige Steder. I Begyndelsen af dette Hundreedaar (1804) udstædtes af Kronen den Tilladelse, at Bedbygaards Ejer maatte give en af sine Fæstere Ret til at holde Værtshus for vejfarende og forsyne dem med Husly, Mad og Drikke; denne maatte brygge Øl til Værtshusets Tarv, men aldeles ikke brænde Brændevin. Og under Tab af sliig Næringsret maatte han ikke holde Kro for Sognets Bønder eller for andre af Almuen, som ej vare vejfarende, en Forfkrift, hvis Efterfølgelse var vanskelig at vaage over. 1817 gaves der Kromanden i Bedby Tilladelse til at sælge Sæbe, Lys og Tran i mindre Dele til Omegnens Folk. Til denne Kro hører nu Kjøbmandshandel og Bryggeri. Den er Valgstedet for Holbæk Amts 3die Folkefings-Valgkreds. Paa Grændsen imellem Sognene, der udgjøre en Kommune, ligger det for begge fælles Fattighus med 8 Kamre. I Steden for det i anden Halvdel af sidste Hundreedaar opførte Hospital, der laa lige op til Kirkegaarden og var meget brøstfældigt, har Bedbygaards nuværende Ejer i Aaret 1863 bygget et nyt og meget bedre af Grundmur i nogen Afstand fra det gamle; i Følge Stifterens Forfkrift have 4 ældre trængende Personer her fri Bolig. Byen har i det hele et net og venligt Udseende, men ligger lavt. Tæt ved den skære to Landeveje hinanden, Slagelse-Nykjøbing og Kalundborg-Sorø Vejene. Bedbygaards Ejer har efterhaanden ombygget og forbedret en stor Del af de i Byen liggende Huse, som høre under Gaarden; adskillige Lejligheder have der ved faaet to Stuer i Steden for en. Ejeren af Konradineslyst Komtesse T. Moltke har vist stor Omhu for Almuen ved at bygge et Sygehjem med tilhørende Haandgjerningsstole og en Bolig for Tilhynsmanden, til hvilken der er lagt 36 Tdr. Land af Gaardens Jorder.

De kommunale Skatter udgjøre omtrent 14 Rdlr. af hver Tønde Hartkorn eller 10 Rdlr. paa selve Hartkornet og 4 Rdlr. paa Formue og Lejlighed. Skatten til Amtskassen har hidtil været 3 Rdlr., men er i Aar (1868) 3 Rdlr. 80 Skilling af hver Tde. Hartkorn. Begge Sogne høre under Løve Herreds Retsomraade, Slagelse Lægedistrikt, Kalundborg Amtstuedistrikt og Holbæk Amts 3die Valgkreds. Kerslev Sogn er Amtets 63de og Bedby Sogn dets 75de Læg.

Efter Reformationen har Bedby Sogn stundum haft sine egne Præster. Den første, der vides, var Oluf Larsen, kaldet 1542 til Bedby og 1562 tillige til Kerslev; han døde 1591. Hans Estermand Henrik Christensen var i Bedby til 1597, da Præsten i Kerslev Lars Oluffen tillige fik Bedby Kald. Ved dennes Død 1631 fik Niels Peder

sen Vedby Kald, og han var her til Vinteren 1641, da han flyttede til Karise og Alslev Menigheder.

I Marts 1641 gjorde Fru Lene Rud vitterligt, at eftersom Vedby Sogneskald nu er ledigt, har Hr. Willum Sørensen ladet sig høre og prædike for hende og menige Sognemænd, hvilke alle have fundet hans Prædiken behagelig, og har hun med Provstens Hr. Peder Kierulds Raad kaldet ham til Sognepræst og Sjælesørger til Vedby Kirke, eftersom han tidligere har været kjendt dygtig og indviet til det hellige Præsteembede; derfor beder hun venlig, at han af Biskop Jesper Brochmand maa faa Stadfæstelse til dette Kald. Willum Sørensen var født i Kjøbenhavn og havde fra Maj 1637 været Kapellan til Gladsaxe og Herlev. Han døde i Vedby den 3die Oktober 1652. Fruen vilde gerne unde sin Præst bedre Indtægter end hun kunde give ham; derfor gav hun omtr. 1645 sin ældste Søn Christian Grubbe det Hørv: at henvende sig til den kongelige Sekretær Otte Brokkenhus i Anledning af en Ansøgning, hun havde indgivet i Kancelliet om at faa de 7 Bøndergaarde i Byen Nørager lagte fra Sæby til Vedby Sogn og Birk, eftersom Præsten i Sæby havde to skjønne Sogner, og der i Sæby Sogn alene var over 80 Bønder foruden Annexfognet Hallenslev, hvorimod Vedby Præst aldrig havde haft mere end 28 Gaarde i sit Sogn; at bede om et Bøntebrev for Vedby Præst paa Skjellebjerg Sogn, som betjentes af Præsten i Tersløse, der var en affældig Mand, og det omendskjendt Tersløse hørte til Merløse Herred, men Skjellebjerg til Løve Herred og altid tilforn havde ligget under en af Herredets Præster, ligesom Provsten aarlig var til Eftersyn der, og Præsten i Vedby, den nærmeste Sognepræst, aarlig krævede Bisitatspenge til Provsten i Løve Herred af Skjellebjerg Kirkeværge. Tersløse Sogn alene var saa godt, at en Præst kunde leve deraf, eftersom dertil hørte over 44 Bøndergaarde foruden Møller og Gadehuse. I hendes Tid vare Præstens Indtægter i Følge Optegnelse af denne fra Aaret 1647 følgende: Saa længe Fru Lene Rud er til Sinds at holde en Præst alene for sig og sine Ugedagstjenere, giver hun ham: 2 \mathring{A} Rug, 2 \mathring{A} Byg og 1 Otting Smør. Dette forandredes i Maj 1648 til 1 \mathring{A} Rug, 1 \mathring{A} Byg, 1 Otting Smør og 30 Læs Brændsel af Krageskoven. Da Fruen ikke vil holde Præsten paa Herregaarden, har hun faaet ham en af sine Ugedags-Bøndergaarde i Vedby at bo paa, hvortil der kan saas 6 \mathring{A} 1 Skpe. Korn. Præsten havde givet hende Brev paa at ville yde Landgilde, Vegt og Arbejde af Gaarden, men fritoges derfor ligesom alle hans Formænd. Ogsaa fastsatte hun, at Præsten skulde have 2 Heste paa Græs paa Herregaardens Enemærker om Sommeren uden Godtgjørelse og af Gardsel og Stavre saa meget som han havde nødig til Have og Markgærder. Willum Sørensens Eftermand var Johan Sørensen, der tiltraadte Embedet i December 1652 og døde 1670. Hans Eftermand var Anders Jørgensen, hidtil Sognepræst i Nerslev alene, hvorved de to Sogne atter fik fælles Præst.

Efter dennes Død 1681 kaldede M. F. v. Lüchow „hæderlig og vellærde unge Mand Peder Bernersøn Mandal, efter at denne „sine Gaver ofte af Prædikestolen

fornujelig har ladet høre, vi og ellers desforuden hans Person i Liv og Levned christelig og skikkelig have fundet“, til Præst, naar han af Bispen var funden dygtig dertil. Peder Bernersøn fik Aaret efter Glumsø og Bavelse, og hans Eftermand var Jørgen Rasmussen Hammer, ligeledes kaldet af M. F. v. Lüchow. I Januar 1694 afstod Jørgen Rud Grubbe endelig Præstegaarden i Vedby med nyt Hartkorn 4 Tdr. 4 $\frac{1}{2}$ Skpe. og en øde Jord paa 2 Tdr. 6 Skpr. Hartkorn, hvilken Gaard med Jorder var tillagt ham og hans Søster Jomfru Lene Kirstine Grubbe ved Skiftet efter deres afdøde Fader, til Præsten og dennes Eftersølgere. Kaldet, heder det i Afstaafelsesbrevet, er lidet af Tiende og anden Indtægt, saa at Præsten ikke vel deraf kan have sit Ophold. De foregaaende Ejere af Vedbygaard have somme Tider haft en egen Præst og somme Tider haft en af de næst liggende Præster; derfor har denne Gaard været tillagt Præsten. Aaret efter den 5te Februar døde Jørgen Hammer, og M. F. v. Lüchow kaldede da den 4de Marts 1695 Peder Jakobsen Holm til Præst for Vedby, og den 12te Marts fik han Stadfæstelse. Efter at have været her i en Tid af 37 Aar fik han i Juni 1732 af Kronen Kaldsbrev paa Gjedsted og Tjelsø Menigheder (i Viborg Stift), og den 19de Marts 1733 kom Niels Heining fra Nerslev til Vedby i Følge R. F. v. Barnewitz's Udnævnelse. Efter 4 Aars præstelig Virksomhed i dette Sogn kom han i Juni 1737 til Faarevejle, og Fru Lene Kirstine Grubbe kaldede i Steden den 4de Juli David Hansen Plesner, hvis Stadfæstelse er af 19de s. M. I Følge dennes Forflyttelse til Byderup og Holmstrup Menigheder i Oktober 1741 kaldede Øverste J. v. Barner Frederik Hugo Christensen til hans Eftermand, der fik Stadfæstelse den 9de Februar 1742. Efter hans Forfremmelse den 12te Maj 1747 til Sognepræst for Ryde, Landet og Nageby Menigheder paa Laaland, kaldede J. v. Barner den 27de s. M. med Stadfæstelse af 4de August Præsten i Nerslev Matthias Herman Læssøe, og fra den Tid have de to Sogne altid haft fælles Præst.

I Aaret 1647 havde Degnen i Vedby følgende aarlige Indtægter: 2 strøgne Skjepper Byg af hver af de 30 Ugedagstjenere, efter gammel Sædvane Mad om Julen og Vegt om Paasken og 4 Skilling af hver Mand for at ringe Kirkeklokken Morgen, Middag og Aften og for Sejerværkets (Arets) Baretægt. En egenlig Skole fik Sognet først i Aaret 1740, oprettet af J. v. Barner. Sognet har nu 2 Skoler, en Hovedskole og en Bugeskole. Læreren ved Hovedskolen er tillige Organist og Kirkesanger. Embedets Reguleringssum var tidligere 493 Rdlr. og er nu indtil 31te Marts 1876 738 Rdlr. Indtægterne ere: 6 Tdr. Rug, 38 Tdr. Byg, Skolepenge omtr. 50 Rdlr., Offer og Accidenser 156 Rdlr., andre Udgifter 50 Rdlr., Brændsel og Foder. Skoleloden er 4 Tdr. 4 Skpr. Land med 5 Skpr. „ Fdk. 2 $\frac{3}{4}$ Alb. Hartkorn og er sat til en ren Indtægt af 158 Rdlr. eller 35 Rdlr. af hver Tde. Land. Børnetallet er omtr. 100. I Bugeskolen, hvis Lærer lønnes med 120 Rdlr. og 10 Læs Tørv aarlig, undervises omtr. 30 Børn til det fyldte 9de Aar.

i den nordlige Ende af Sognet, og her er der en lille Sø, som kaldes "Søen ved Kerslev". Den er omgivet af højtliggende Land, og den er meget frodig. I den nordlige Ende af Sognet er der en lille Sø, som kaldes "Søen ved Kerslev". Den er omgivet af højtliggende Land, og den er meget frodig.

Kerslev Kirke og Sogn.

Lidt over 2 Mil nord for Slagelse udbreder sig Kerslev Sogn, der er omgivet af Annexet Vedby, Sæby og Skjellebjerg Sogne i Løve Herred, Midløse og Holmstrup Sogne i Merløse Herred. Sognets største Længde fra Nord til Syd og dets største Bredde fra Øst til Vest er $\frac{3}{4}$ Mil. Til Sognet høre Byerne: Sønderød imod Nord, Kerslev imod Sydvest og Taagerup imod Øst.

Kerslev Kirke ligger $2\frac{1}{4}$ Mil fra Slagelse og noget længer fra Sorø. Den er hvalvet og har et slankt Tårn, hvilket sidste Sommer (1868) er forsynet med Kamgavle. Imod Nord har den en Udbygning, i hvilken findes en Tavle med Præsternes Navne og Embedstid siden Reformationen. Altertavlen har siden 1859, da Kirken istandsattes, haft et smukt Maleri af Kjølle, der forestiller Kristus bedende i Gethsemane. Prædikestolen er smuk og forsynet med udskåret Arbejde i Egetræ. Kirken er lys og venlig. Den rummer omtrent 200 Menneſker. — Paa Kerslev Kirkegaard opførtes i Maret 1866 et muret underjordisk Kapel, der tjener til Gravsted for Grev E. Moltke til Nørager (i Sæby Sogn) og hans Familie. Fra Maret 1710 har Kerslev Kirke hørt under Vedbygaard. Kirkens Tiende-Hartkorn er 17 Tdr. 4 Skpr., det Tiende ydende Hartkorn er 234 Tdr. $6\frac{1}{2}$ Skpe., og Tienden er 151 Tdr. Byg.

Sognets ældste Navn er Nederslev; om dets Historie vides følgende. I Maret 1346 tildømte Kong Baldemar Atterdag Ejeren af Vedbygaard Jakob Begere det Gods i Hæslbjerg By, som Niels Pedersen Grubbe havde pantsat til ham. 1367 vidnede Hr. Erik Barnimsen, at han havde udlagt til sin Hustru Fru Gertrud Pedersdatter Byen Sunderud (Sønderød) for skaanskt Gods, der havde tilhørt hende, indtil han folgte det. Paa denne Tid ejede Hr. Tuve Galle Gods i Kerslev By, hvilket han 1383 skjøbte til Kort Moltke. 1401 pantsatte Fru Gertrud, der nu var Enke, for 100 Mark rent Sølv til Bent Bille af Solbjerggaard alt sit Gods i Sunderud, og Maret efter tilskjøbte hun ham det. Til Herman Fleming pantsatte 1414 Hr. Erik Barnimsens Søn Barnim Erikſen (til Starsholm i Bjærgsted Sogn, Skippinge Herred) sit Gods i Kerslev By, og 1490 pantsatte Bent Pedersen i Uggerslev for 70 Mark danske sin Gaard i Sønderød til Hr. Bent Bille af Søholm. Ogsaa Maribo Kloster havde Gods i Kerslev; thi 1477 fæstede Johan Benstermand 1 Gaard af Klosteret her. Ligeledes var

Biskop Niels Klavsen (Skade) i Aarhus Ejer af Gods i dette Sogn, hvilket han 1520 overlod til sin Frænde Fru Birgitte Dlusfdatter Thott, Enke efter Hr. Niels Erikſen Rosenkrands til Ballø. Andvordskov Kloster havde ogsaa Gods i Sognet; thi 1528 fik Hr. Tyge Krabbe til Bustrup (i Nørrejyland) ved Mageſkifte med Klosters Prior 2 Gaarde i Kerslev By. 1549 fik Gregers Bryſke ved Søstendeskifte Gods i Kerslev By. I Sønderød laa 2 Gaarde, der tilhørte Kerslev Kirke; paa Herligheden af disse Gaarde udstædte Kronen i Juli 1561 Gavebrev til Kongens Kansler Johan Friis, imod at han og hans Arvinge aarlig skulde lade yde Landgilde deraf til Kirken. Paa 2 Gaarde i Kerslev By gav Peder Skram i Følge Mageſkifte Mar 1576 Kronen Skjøde, og 1580 og 1587 fik Kronen paa samme Måde Skjøde paa Gods i denne By af Niels Skram. 1593 udstædte Peder Munk ligeledes i Følge Mageſkifte Skjøde til Kronen paa 2 Lodder i en Skov ved Kerslev. Esge Brok til Benmetofte folgte 1625 til Kongens Kansler Hr. Christian Friis til Kragerup 2 Gaarde og 1 Gadehus i Kerslev By, og af Henrik von der Wisch købte Kansleren Maret efter 1 Gaard i denne By. Paa Gods i Sønderød fik Kronen 1630 Skjødebrev af Niels Trolle.

Kronen havde efterhaanden samlet meget Gods i Kerslev Sogn, saa at omtrent i Maret 1650 i det mindste den største Del af Sognet var Statens Ejendom. Af Forbeholder til Sæbygaards Len fra Maren 1658 og 1661 ses, at Kronen den Gang ejede i Sognet: i Kerslev By 9 Gaarde paa 6—13 Tdr. Hartkorn hver og 5 Bolsteder paa 3—4 Tdr. hver, 2 Møller, hvoraf den ene tidligere havde ligget ved Skovsø (tæt ved Slagelse) og derfra var ført til Kerslev, og 1 Hus; i Taagerup 2 Gaarde paa 7 Tdr. Hartkorn hver, 1 Bolsted paa 3 Tdr. 5 Skpr. og 1 Gadehus. Heraf vare pde: i Kerslev 4 Gaarde og 1 Bolsted, og Fæsteren af 1 Bolsted var forarmet; i Taagerup var den ene Gaard pde. Desuden var der udlagt til Mænd, som havde Penge til gode hos Staten: i Kerslev 3 Gaarde paa 5—6 Tdr., 1 Bolsted paa 4 Tdr. og 1 Hus med Jord; i Sønderød 7 Gaarde paa 8 Tdr. 5 Skpr. Hartkorn hver, 1 Bolsted paa $2\frac{1}{2}$ Tde., 2 pde Huse med Jord og 2 jordløse Huse. Nogle Mar i Forvejen havde Kronen saaledes ejet i dette Sogn 29 Gaarde og Bolsteder, 2 Møller og 7 Huse. 1670 fik Slagelse Hospital

Biskop Niels Klavsen (Skade) i Aarhus Ejer af Gods i dette Sogn, hvilket han 1520 overlod til sin Frænde Fru Birgitte Dlusfdatter Thott, Enke efter Hr. Niels Erikſen Rosenkrands til Ballø. Andvordskov Kloster havde ogsaa Gods i Sognet; thi 1528 fik Hr. Tyge Krabbe til Bustrup (i Nørrejyland) ved Mageſkifte med Klosters Prior 2 Gaarde i Kerslev By. 1549 fik Gregers Bryſke ved Søstendeskifte Gods i Kerslev By. I Sønderød laa 2 Gaarde, der tilhørte Kerslev Kirke; paa Herligheden af disse Gaarde udstædte Kronen i Juli 1561 Gavebrev til Kongens Kansler Johan Friis, imod at han og hans Arvinge aarlig skulde lade yde Landgilde deraf til Kirken. Paa 2 Gaarde i Kerslev By gav Peder Skram i Følge Mageſkifte Mar 1576 Kronen Skjøde, og 1580 og 1587 fik Kronen paa samme Måde Skjøde paa Gods i denne By af Niels Skram. 1593 udstædte Peder Munk ligeledes i Følge Mageſkifte Skjøde til Kronen paa 2 Lodder i en Skov ved Kerslev. Esge Brok til Benmetofte folgte 1625 til Kongens Kansler Hr. Christian Friis til Kragerup 2 Gaarde og 1 Gadehus i Kerslev By, og af Henrik von der Wisch købte Kansleren Maret efter 1 Gaard i denne By. Paa Gods i Sønderød fik Kronen 1630 Skjødebrev af Niels Trolle.

ved Mageskifte med Kronen 1 Bolsted i Sønderød, og i denne By opstode 1671 Rentemeester Henrik Müller, til hvem Kronen nogle Aar i Forvejen havde udlagt en stor Del af Sæbygaardens Len, hvorunder Løve Herred havde hørt, paa sin ny Afregning med Kronen at faa 1 Gaard i Sønderød. I Kerslev By hørte 1 Gaard og i Sønderød 1 Gaard under Kirken som dennes Ejendom, og 1710 kom disse ved Kirkens Salg under Vedbygaardens Ejer. Aar 1770 var der i Kerslev By 18 Gaarde, 23 Huse og 1 Vandmølle, i Sønderød 10 Gaarde og 8 Huse, i Hesselbjerg 2 Gaarde, 2 Huse og 1 Vandmølle (Løget), i Taagerup 4 Gaarde, 6 Huse og desuden 13 Skovhuse, i alt i Sognet 34 Gaarde, 52 Huse og 2 Møller.

Sognets hele opmaalte Fladeindhold er 3,490 Tdr. Land og med Fradrag af Fredstoven 3,364 Tdr. Land, dets Uger og Engs Hartkorn var efter den gamle Matrifkel 252 Tdr., men er efter den ny ifkun 228 Tdr. 1 Skpe. 2 Fdk. $1\frac{3}{4}$ Alb. Tidligere gif der altsaa $13\frac{1}{3}$ Tde. Land paa hver Tde. Hartkorn, nu derimod $14\frac{3}{4}$ Tde. Af Arealet vare i Juli 1861 i alt 1,497 Tdr. Land tilsaede og tilplantede og 2,792 Tdr. Land nyttede til Agerdyrkning. Udsæden var 56 Tdr. Hvede, 259 Tdr. Rug, 570 Tdr. Byg, 381 Tdr. Havre, 2 Tdr. Boghvede, 102 Tdr. Urter og anden Bælgfæd, 253 Tdr. Blandkorn og 252 Tdr. Kartofler. Sognets Besætning var: 259 Heste, 757 Stykker Hornkvæg, 1152 Faar og 330 Svin. Der er saaledes 1 Stykke Hornkvæg paa $4\frac{3}{4}$ Tde. Land. I Sognet er der ingen Bistader. Jordsmonnet er i det hele højt, banket og sandet; kun i Dalene er det noget leret, ellers ere Jorderne lette. Af Aamosen ligger en Del i Sognets nordøstlige Del, og her danner Halleby Na, som gjennemstrøker Mosen, dets Grændse; den falder ud i Lis Sø. Fredstoven er 126 Tdr. Land, og Skovskylben 7 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdk. $1\frac{1}{4}$ Alb.

I Aaret 1852 var der af Gaarde med over 12 Tdr. Hartkorn 1, af Selvejergaarde ifkun 1 med Hartkorn 11 Tdr. og af Fæstegaarde i alt 44, næmlig: 26 paa 4—8 Tdr., 2 paa 2—4 Tdr. og 16 paa 1—2 Tdr. Hartkorn, i alt 45 Bøndergaarde, og af Selvejerhuse med Jord 4, af Fæste- og Lejehuse med Jord 69 og uden Jord 26, i alt 99 Huse; der er nu ingen Møller i Sognet. Den større Aulsgaard er Hesselbjerggaard med 25 Tdr. Hartkorn Uger og Eng, 3 Tdr. 6 Skpr. Skovskylb og et Fladeindhold af 303 Tdr. Land Uger og Eng og 61 Tdr. Land Fredstov; den er for omtrent 70 Aar siden oprettet af de 2 Bøndergaarde i Hesselbjerg By. Til Gaarden hører desuden 90 Tdr. Land, der er delt imellem 1 Bolsted og adskillige Huse. Præstegaarden har et Areal af 114 Tdr. Land middelgode Jorder med 11 Tdr. Hartkorn. Den er indtil 1ste April 1873 bortforpagtet for en aarlig Afgift af 200 Tdr. Byg efter Kapittelstart, 20 Tdr. Havre i Skjeppen, nogle Kander Mælk daglig, 1 Fdg. Smør, 20 Læs Tørv, Græs og Foder til 2 Heste og 2 Faar. 1855 var Besætningen 8 Heste, 30 Køer, 12 Faar og 6 Svin og Udsæden 13 Tdr. Rug, 14 Tdr. Byg, 15 Tdr. Havre, 7 Tdr. Blandkorn, 7 Tdr. Urter og 1 Tde. Land med Kartofler, og Afgrøden var i Gjennemsnit 8—9 Fald. Nu er Tallet af Gaarde i Sognet 53 og af Huse 107. Foruden Byerne

Kerslev, Sønderød og Taagerup, ligger der i Sognet 2 Samlinger af Huse: Risbjerghusene og Hesselbjerghusene.

Indbyggernes Tal var i Aaret 1801: 517, 1834: 742, 1840: 787, 1845: 898, 1855: 979 og 1860: 1049. Siden dette Hundreedaars Begyndelse har det altsaa mer end fordoblet sig. 1860 var Familiernes Tal 225, Mandfolkene 519 og Kvindfolkene 530. Agerdyrkning er den almindelige Næringsvej.

Omtrent to Hundreedaar efter Reformationen havde Kerslev Sogn sine egne Præster, der dog stundum tillige vare Præster for Vedby Sogn. Den første lutherste Præst i Kerslev var Christoffer Hansen, der døde 1542 og efterfulgtes af Hans Nielsen, død 1562. Dennes Eftermand Oluf Larsen havde været Præst i Vedby fra 1542 og havde begge Kald indtil sin Hedengang 1591. Hans Søn Lars Oluffen, som efter ham kaldedes til Præst i Kerslev, havde fra 1597 tillige Vedby Kald og døde 1631. Daniel Bartholomæussen Krop, der nogle Uger havde været Medtjener ved Slagelse St. Mikkel's Kirke, efterfulgte ham som Præst i Kerslev og var her til sin Død 1660. Den næste Præst i dette Sogn var Anders Jørgensen, som 1670 tillige kaldedes til Vedby og døde 1681. S. A. den 22de April udstædte Frans Müller til Gundetved (Selchansdal) Kaldsbrev for „den hæderlige og vellærde unge Mand Knud Hansen, som fornøjelig har ladet høre sine Gaver af Prædikestolen“; men Bispen skulde først overhøre ham. Stadsfæstelsen er af 21de Maj. Knud Hansen var gift med Anne Plum, hvis Fader var Borgemeester i Rjøge, og hans tre Børn optog Moderens Navn. Han døde i Marts 1726. I hans Tid kom Kerslev Kirke under Vedbygaard, og som Følge deraf er det næste Kaldsbrev udstædt af K. F. v. Barnewitz; det er af 26de Marts 1726 med Stadsfæstelse af 5te April. Niels Heining, hidtil Medtjener for Sorø, Pedersborg og Kindertofte Menigheder, kaldedes derved til Kerslev og ombyttede dette Kald med Vedby i Marts 1733.

Af v. Barnewitz kaldedes derpaa den 27de April med Stadsfæstelse af 8de Maj Matthias Herman Læssøe til Præst i Kerslev. Han var født 1702 i Skjelskjør, hvor Faderen, Birkedommer til Trolholm (Holsteinborg) Birk, var Raadmand og Kontrolør. Han afgik til Universitetet fra Sorø Skole 1725 og tog theologisk Examen 1729. I November 1733 giftede han sig med Formandens Datter Sofie Christine Heining, der døde 1747 i en Alder af 33 Aar. Hans anden Hustru var Margrete Grønberg, med hvem han holdt Bryllup 1748. Den 4de August 1747 fik han Stadsfæstelse paa S. v. Barner's Kaldsbrev som Præst for Vedby Menighed tillige, og siden den Tid have de to Menigheder været forenede. Han havde netop i de Dage vordet Enkemand og takker i et Brev af 30te August Stiftamtmand v. Barner for Tilladelsen til at nedfætte sin Kones Lig i Kirken og udbeder sig nu den samme Tilladelse med Hensyn til hendes ligeledes afdøde ældste Søsters jordiske Levninger. Ved Udnævnelser til Præst for Vedby har han maattet love at opfylde nogle ham af Godsejeren foreskrevne Vilkaar; i dette Brev, hvori han tillige takker for denne Kaldelse, paa hvilken han af-

vigte Søndag med Posten havde faaet den kongelige Stadsfæstelse, nødtes han til at mælde Stifamtmanden, at det med Bedby Præstegaard og Afgiften af Bedbygaard ikke har gaaet efter „vore Tanker“; i Stadsfæstelsen staa nemlig de Ord, at Præsten skal nyde Præstegaarden og alle andre præstelige Indtægter, saalunde som Formanden har nydt og haft. Han sværger nu ved den levende Gud, at han aldeles ikke har vidst noget deraf at sige, før han saa det af Stadsfæstelsen, og han ønsker aldrig at nyde noget Held i sit Embede, om han enten umiddelbart eller middelbart, skriftlig eller mundlig har gjort noget saadant Forslag. Stifamtmanden kan jo henvende sig til Kongen med ny Ansøgning og tilbyde sig at give ham nogen Godtgjørelse for Præstegaarden, som nok vil være — 24 til 30 Rdlr. aarlig. Selv lover han, saa længe denne Godsejer lever, ej at ville kræve nogen Afgift af Herregaarden; men han vilde gerne have en liden Brændeudvisning; om Godsejeren vilde unde ham den, skulde han være højt taknemmelig derfor. Om Matthias Læssøe er endnu at tilføje, at han i Marts 1758 udnævntes til Provst, og at han døde den 7de September 1764.

Allerede mere end 4 Aar forinden havde Kirkejeren sørget for en Efterfølger i Kaldet. Den 20de Juli 1760 havde han nemlig givet Severin Christensen, der havde været Præst ved Hæren, Bæntebrev paa dette Embede, og den 22de Juni 1764 udstædtes Stadsfæstelsen derpaa, „naar Kaldet lovlig vorder ledigt“, altsaa tre Maanedes før Læssøes Død. S. Christensen var her indtil sin Død 1771; han naaede en Alder af 53 Aar. Den 20de Maj s. A. fik Frederik Randrup Kaldsbrev af Generalmajor H. G. v. Barner, og den 21de Juni fulgte Stadsfæstelsen derpaa. Der sørgedes ogsaa i Tide for, at Menigheden ikke skulde savne Sjælesørger, naar der skulde times denne Præst noget; thi den 14de Juni 1777 udstædte Fred. Chr. Lente Adeler som Bærg for H. G. v. Barner Kaldsbrev for Jens Brinch, naar enten Præsten døde, eller Kaldet paa anden Maade monne vorde ledigt. Det varede ikke længe, inden den væntende fik sit Dufte opfyldt; thi den 6te August kaldedes Randrup til Bregninge og Bjærgsted Menigheder, og den 20de s. M. fik Brinch Stadsfæstelse. Ved hans Forflyttelse i Oktober 1790 til Følleslev og Særslev Menigheder kaldede H. G. v. Barner til hans Eftermand Jørgen Christian Sviger, som den 17de December fik Stadsfæstelse. Denne Mand var født i Asnæs i Oddes Herred 1765; Faderen var senere Ejer af Gisingegaard. Han afgik 1782 til Universitetet fra Odense Skole, tog 1787 theologisk Examen og var derefter først Præst ved Hæren, senere ved Flaaden. I Februar 1796 udtalte han sig villig til at overlade den daværende og de fremtidige Ejere af Bedbygaard i sin Embedstid Bedby Sogns Korntiende for 3½ Skp. Byg af hver Tønde Hartkorn i de første 6 Aar og 4 Skp. i de følgende Aar, eller 50 Tdr. 6 Skp. indtil 1802 og senere 58 Tdr. aarlig efter Kapittelstart; deraf skulde 50 Rdlr.

udredes hvert Aars 11te December og det øvrige den 11te Juni. Af Skoven vilde Præsten have udvist 30 forsvarlige gode Læs Brænde af stærkt Bøgetræ; men ved den nærmere Aftale om denne Sag fastsattes Ydelsen til 4 Favne. Som Præst i Nerslev skrev Sviger en Afhandling i et Tidsskrift, dog ikke om kirkelige Sager, men om Staldfodring. Han kaldedes i Oktober 1809 til Herstedøster og Herstedvester, og den 16de Februar 1810 udnævntes Nordmanden Johan Nielsen Bogt til hans Eftermand. Hans Fader var Foged i Nordfjord i Bergens Stift, og han selv var født 1781, Student fra Kongsberg Skole 1799 og Kandidat 1809. Da han i Juli 1820 havde opgivet sit Kald for at modtage Præsteembedet i Norge, fik Thomas Thostrup, der var født i Kjøbenhavn 1769, Student 1789, Kandidat 1799 og 1809 havde faaet Sejers Sognekalb, 29de Novbr. Embedet efter ham. Han døde 1829, og den 25de August s. A. kaldedes Herman Peter Gudme, hidtil Præst for Allesø og Næsbyhoved-Brobby Menigheder (i Fyn) til Sognepræst for Nerslev og Bedby. I November 1853 omstiftede han Tiden med Evigheden, og den 28de Februar 1854 kaldedes Karl August Hansen, hidtil Adjunkt i Sorø, til hans Eftermand. Efter dennes dødelige Afgang i Maj 1863 fik den nuværende Sognepræst Ole Johan Peter Gørge, hidtil Præst i Vindeby (paa Laaland), dette Kald. Til personel Kapellan er theol. Kand. Thomas Ludvig Rørdam udnævnt den 11te September 1868.

Sognekalbets Indtægter ere: Korntiende 240 Tdr. Byg efter Kapittelstart, Kvægtiende og Smaaredsel 21½ Tde. Byg, Offer og Accidenser omtr. 380 Rdlr. m. m. Reguleringssummen er 1,080 Rdlr., de virkelige Indtægter 2,475 Rdlr. Kapellanen lønnes deraf med 600 Rdlr. og har desuden en Offerdag af Menigheden.

Sognet har 2 Skoler, den ene i Nerslev By, den anden i Taagerup, hver med en Lærer; men Børnetallet i Nerslev maa meget snart kræve øgede Lærerkrefter. Dette Skolekalb har følgende Indtægter: 5 Tdr. Rug, 51½ Tde. Byg, Skolepenge 62 Rdlr., Offer og Accidenser 144 Rdlr., andre Indtægter 25 Rdlr. foruden det ved Lovgivningen fastsatte Brændsel og Foder. Skoleloden er omtr. 6 Tdr. Land med 7 Skpr. Hartkorn, meget god Jord, hvoraf den aarlige rene Indtægt er sat til — 234 Rdlr. 5 Mk. Den nuværende Lærer har anlagt en god Have. Ved dennes Afgang ville Indtægterne formindskes. Reguleringssummen var tidligere 591 Rdlr. og er nu indtil 31te Marts 1876: 793 Rdlr. Læreren er tillige Kirkesanger. Børnetallet er 118. Taagerup Skole er oprettet i Aaret 1859 og har en Reguleringssum af 517 Rdlr. Indtægterne ere: 44 Tdr. Byg, Skolepenge 32 Rdlr., Offer og Accidenser 62 Rdlr., Brændsel og Foder. Skoleloden, der af den nuværende Lærer er rørlagt, er ligeledes 6 Tdr. Land, men dens Hartkorn ikkun 3 Skpr. „Fdk. 2½ Alb., Indtægten deraf er sat til 102 Rdlr. 66 Sk. Læreren skal spille Orgelet i Kirken. Børnetallet er 75.

Bedbygaard.

Nordlig i Landsbyen Ruds-Bedby ligger Bedbygaard, der er en af Danmarks ældste Herregaarde; thi i det mindste fra Midten af det 14de Hundrebaar har der været en Hovedgaard i dette Sogn. I Aaret 1364 laante nemlig Hr. Jakob Begere af Bithby til Torfild Niklesen Bing til Gladsaxe (i Skaane) en Sum af 35 Mk. Sølv. I Begyndelsen af det 15de Hundrebaar var Bedbygaard Kronens Ejendom og bortbyttedes i Aaret 1429 imod Skjoldnæsholm, og fra nu af faar Gaarden en Historie.

Den ny Ejer var Hr. Jørgen Rud, hvis Forældre vare Hr. Mikkel Rud til Skjoldnæs og Fru Anne Pedersdatter Fernskæg. Hans Æt ejede i saa lang Tid Bedbygaard, at Sognet har faaet Navn efter den. Som Sælegave skjøbede hans Søn Mikkel Rud s. A. til Sorø Kloster paa sin Faders Begne to Gaarde i Tingorp (Tingerup, Soderup Sogn) i Merløse Herred. I Aaret 1433 fik han af Niels Belovs Arvinge Skjøde paa Nørregaard i Sallinge Sogn i Fyn. Senere forekommer han ikke. Hans Hustru var Fru Ingeborg Hase. Efter ham tilfaldt Bedbygaard hans Søn Hr. Mikkel Rud, der var Gaardens Ejer i Aaret 1438, da Fru Eliane Ranzau, Otte Meinstorps Enke, pantsatte ham en Bondeggaard for en Sum af 20 lødige Mark, hun var ham skyldig. Han var i nogle Aar Lensmand paa Kalundborg Slot, for hvilket han 1448 aflagde sit Regnskab. Aaret i Forvejen havde hans Stiffader Matthias Predbjørnsen i Egmose tilladt, at hans Hustru Fru Ingeborg Ovesdatter maatte være hos sin Søn Hr. Mikkel Rud, eller hvor denne vilde, og i Følge deres frivillige Skilsmisse overlod han Sønnen alt hendes Gods i Sælland, Fyn og Jylland undtagen Rosilde og Sullendorp By og Mølle i Bidinge Sogn i Fyn og de 100 Mk. Rente hvert Aar i Svinborg (Evendborg), som han havde i Pant af Kronen, hvilket alt han selv havde faaet som Laan af sin Stifføn og skulde beholde saa længe han levede, hvorimod Stiffønnen og hans Arvinge ogsaa skulde have dette efter hans Død. Aar 1452 afhændede han sin Del af Svanholm Hovedgaard til Hr. Torbern Bille af Søholm, som 1456 fik Kwittering for alt det Guld og de Bendinge, han havde været den tidligere Ejer skyldig, hvorimod Hr. Torbern vedkjendte sig at have oppebaaret „Fæ og fuld Værd“ af Hr. Mikkel paa sine Broderbørns Begne for 49 Mark og 6 rhinske Gylben, Kjøbesummen for en Gaard i Tersløse Sogn. Til Klement Pedersen, Vikar i Domkapitlet i Roskilde, folgte han sin Trediedel i tre Gaarde i

Spæringsstorp (Spærrestrup) i Hjørlande Sogn og Herred (nu Lyng-Frederiksborg Herred). Endnu i Aaret 1462 var han i Live; thi da var han nærværende paa Kettertinget i Kjøbenhavn i Graabrødre Klosterstue. Han var to Gange gift, med Fru Elsebe Markmand og med Fru Katharine Knudsdatter, hvilken sidste var Søster til Hr. Niels Knudsen til Svanholm. Den næste Ejer af Bedbygaard var Sønnen Jørgen Rud, der 1470 stadfæstede det Gavebrev, hans Fader og hans Broder Otte Rud havde udstædt til Andvordskov Kloster paa noget Gods i Lundsby, Tjæreby Sogn og Flakkebjerg Herred. Aar 1478 udstædte Hr. Laurents, Præsten i Karrebæk, der tillige var hans Kapellan, en Kwittering for 110 rhinske Gylben, som han paa Jørgen Ruds Begne modtog i Sakristiet i Roskilde Domkirke af Kannikken Hr. Esbern Persøn, og s. A. fik Jørgen Rud Bidnesbyrd af Biskoppen i Roskilde, paa hvis Slot Solte (Saltø) han var Hovedsmand, at han havde gjort godt Regnskab for Indtægt og Udgift af Landgilde, Korn, Bendinge og Smør fra den Dag af, da han havde faaet Lenet i Værg. Hans Hustru Fru Kirstine Rosenkrands, Datter af Hr. Erik Ottesen til Bjørnholm og Fru Sofie Gyldestjerne, vidnede tillige med ham i Aaret 1481 at have annammet af Abbedissen i St. Klara Kloster i Roskilde Jomfru Elne en Gaard i det før nævnte Lundsby paa det Vilkaar, at han og hans Hustru skulde nyde og beholde denne Gaard i begges Levedage imod en aarlig Afgift af 2 Pd. Byg og 1 Pd. Rug. Efter i nogle Aar at have været bispelig Lensmand fik han det kongelige Len Rønnebæksholm, hvilket han havde 1489, og Aaret efter var han Hovedsmand paa Holbæk Slot og optog da et Tingsvidne af Merløse Herredsting om Rettighed til Olden i Skovene i de foregaaende Hovedsmænds Tider. Med Jørgen Markmand havde han 1493 en Retsstrid om en Søsterlod i Harrested Hovedgaard, hvilken Lod tilkjendtes ham. Aaret efter havde han Trætte om Jordegods med Hr. Jørgen Parsberg, der skulde ledsage Kong Hans paa en Pilegrimsrejse uden for Riget, og denne Strid, der ligeledes vedkom en Søsterlod i Harrestedgaard, vedvarede ogsaa det følgende Aar. Paa samme Tid skjøbede han to Gaarde til Mariager Kloster, hvor hans Datter Jomfru Elsebe blev Nonne. Af Kongen fik han 1495 et Gælds-brev paa 108 rhinske Gylben og 148 Mk. danske Bendinge, hvorfor han fik i Pant det saakaldte Ranes Gods i Rallø Len med samme Rettighed, som hans Hustrus Fader Hr. Erik Ottesen Rosenkrands havde haft det

med. Aar 1497 fulgte han Kongen paa Toget i Sverige og førte da Skyttebanneret. Endnu 1499 var han Høvedsmand paa Holbæk Slot, men fik kort efter Stegehus paa Møn og blev tillige Rigsraad, hvilken Værdighed han havde opnaaet 1502. I samme Aar skrev han et Brev til sin Datter Fru Anne Rud, der var gift med Hr. Henrik Krummedige, saaledes lydende: „Kære Datter! Skriver du Christine (hendes Moder) til, at du vilst sende din Datter her ned (fra Bahus), hvilket jeg kærlige beder (at maatte ske), og lad hende komme med det snarest. Item haver jeg spurgt, at du haver en sort Gangere, hvilken du vilst sælge; beder jeg dig, at du sender mig hannem; jeg vil betale dig, saa at du skalt takke mig. Item Kornet gælder nu lidet med (hos) os, fordi (desaarssag) haver jeg end intet solgt af dit Korn; men dog haver jeg nogle Pendinge, som du skulde haft for dit Korn i Fjor; byd mig til, om jeg skal sende dig dem med det Bud, som skal føre din Datter neder, eller jeg skal beholde de Pendinge hos mig, indtil vi findes baade (begge). Intet mere; men sig Hr. Henrik mange gode Nætter.“ Kort efter fik han Kongens Paabud om i Forening med flere andre at føre det Folk, der skulde komme den i Stockholm belejrede Dronning Christine til Hjælp, og paa dette Tog var han en Tid lang hos sin Datter og hendes Mand paa Bahus, eftersom denne en Gang under sin Fraværelse betroede Slottet til ham og sin Hustru. Efter sin Fader Hr. Erik Ottesen Rosenkrands arvede hans Hustru 1503 en stor Del Gods. Ikke længe før sin Død laante han Hr. Henrik Krummedige, der 1503 kjøbte Herregaarden Balden i Halland, en Sum af 1000 Mk. og mere, hvilket ses af et Brev fra ham til Hr. Henrik. Jørgen Rud døde i Aaret 1504 og blev tillige med sin Hustru, der forlod denne Verden 1509, begravet i Andvordskov Klosterkirke. Det før nævnte Raues Gods overlod Kongen 1505 til hans Arvinge for Livstid.

Efter Jørgen Rud arvede hans Søn Knud Rud Bedbygaard. Det første Historien mælder om ham, er, at han Aar 1510 enten selv var Høvedsmand paa Borgholm paa Mland eller og ikkun styrede dette Len paa sin Broder Ottes Begne, imedens denne var paa en Balsfart. Slottet blev belejret af de Svenske og taget efter 18 Ugers Forløb i Slutningen af November. Skjønt Besætningen fik frit Vorttog til Danmark, maatte han finde sig i at gaa som Fange til Sverige, og endnu i Maj 1511 var han i Stockholm. Aar 1516 fik han af Hr. Tage Urne, Biskop i Roskilde, for Livstid Forleningsbrev paa Kirkens Del i Benselev By og Arløsetorp i Flakkebjerg Herred med al Bispens Tiende af dette Gods, imod at han skulde sende Bispen 2 Stridsheste, naar de udkrævedes til Kongens Tjeneste, være Bispen og hans Slot Solte redebøn med Vegt og Arbejde, naar det gjordes behov, og give Bispen aarlig 2 Læster Korn i dennes Fædebur i Roskilde. Til sin før nævnte Søster Fru Anne skrev han 1518 følgende Brev: „Broderlig, kærlig Hilsen forsendt med vor Herre! Kære Søster! Takker jeg dig gerne for alt godt, du haver altid bevist mig, hvilket du skalt altid finde mig velvillig til at forstykke med dig, imens jeg lever. Kære Søster! Som jeg skrev dig til sidst om de Pendinge, jeg skulde have af Norge, beder jeg dig gerne, at du vilst sende mig dem, om Hr. Henriks

Foged haver været hos dig og faaet (flyet) dig dine, med det første som der stædes Bud her ned. Item haver jeg aldrig troet, at Blæk og Papir skulde have blevet saa dyrt for dig; forsmaa mig ikke, for jeg er ikke saa rig som du est. Vi have baade ligget i en Barm, og haver jeg Vren endnu. Kære Søster! Raad og byd over mig som dig byr. Hermed Gud befalendes.“ Aaret efter skrev han til hende: „Kære Søster! Bedder jeg dig gerne om at sende mig de Pendinge af Norge og Mikkel Ruds med; skrev han dig, at du skalt sende mig dem; gjøres mig nu behov. Kære Søster! Byd mig til, hvor det gaar dig, om du faar din Forlening igjen, som Hr. Henrik havde Brev paa. Allerkæreste Søster! Bedder jeg dig gerne, at du vilst ikke undfalde mig nu, at du vilst komme til mig; er min Tro god til dig, at du kommer.“ Og paa samme Tid skrev han til hendes Mand, at det sagdes for vist, at hans Broder Mikkel Rud var død af Pest i Sverige, og at denne i sit Testamente havde ytret at ville begraves i Mariager Kloster, og han bad desaarssag Hr. Henrik om at indfinde sig i Kjøbenhavn for at overvære denne Begravelse, og 1521 beder han ham om at være tilstede ved Marsmessen i den Anledning. At han havde Indflydelse paa Besættelsen af Provstiet i Oslo, viser et Brev fra Kannikken Hr. Matthias i Roskilde, hvorved denne lover ham en Ulbeskinds Kjørtel aldeles god og ustraffelig og 20 Gylben, saafremt han beholder sit Provsti i Oslo kvit og frit for hver Mandes Tiltale. I Aaret 1527 var Knud Rud Ridder og indtraadte da i den Forening af Adelsmænd, der paatog sig at beskytte Hr. Mogens Bille til Svanholm, naar han ved Retten tiltalte Hartvig v. d. Wisch, imod dennes Frænder og Venner. Aar 1529 blev han Høvedsmand paa Korsør Slot og var da ogsaa optagen i Rigsraadet. Det følgende Aar indløste han to Gaarde i Kolstrup i Ars Herred fra Axel Brahe. 1532 fik han Kongebrev om at maatte overgive Korsør Slot til sin Søn Jørgen Rud. Aaret efter døde Frederik den første, og urolige Tider begyndte. Det var da af stor Vigtighed for Adelsmændene at staa paa en god Fod med Almuen, og desaarssag lod Hr. Knud Rud den 10de November 1533 sin Foged paa Bedby Per Syde møde paa Slagelse Byting og der optage et Tingsvidne om, at han havde spurgt Borgemeester og Raad ad, om hans Husbonde nogen Tid havde givet den Sag af, han havde haft med en af Borgerne Søren Jensen og dennes Kone om den Særk, der var funden i deres Hus. Tillige forespurgtte han sig hos den menige Almue, om enten Hr. Knud Rud, hans Fogeder eller Svende havde gjort nogen af Slagelse Borgere, Mand eller Svend, Kvinde eller Mø nogen Uret, siden han som Lensmand havde faaet Befalingen over Byen, eller om han havde taget Loven fra nogen. Hertil svarede Borgemeester Peder Sur og Byfoged Søren Persen, at Hr. Knud Rud havde opgivet hin Sag, og at de skulde forlige Christiern Klenfmed med den oven nævnte Søren Jensen om hin Særk; end videre, at Lensmanden ofte havde skrevet Borgemeester og Raad til, at de i alle Sager skulde nytte Loven og sin Bys Særrettigheder til Mindelighed, og at han paa ingen Maade vilde tilståde, at de skulde attraa eller forkrænke nogen Mandes Hæder og Væ. Paa disse Ord fik Ridesfogeden et Tingsvidne af tolv Mænd. Aar 1535 var Hr. Knud Rud

med at forsvare Dragsholm Slot imod Grev Christoffer af Oldenburg. Uagtet det gode Vidnesbyrd, Slagelse Borgere havde givet ham, hjem søgte de dog fort efter hans Gaard Bedby og Korsør Slot; thi den 17de Septbr. 1535 skrev han til sin Søsterdatter Fru Sofie Krummedige, der var gift med Esge Ville (til Svanholm), at hans Gaard næsten var nedbrudt, saa at der intet andet var tilbage end de nøgne Bægge, og af alt, hvad der havde været paa Korsør Slot, fik han intet. For dette sit Løssøre stævnedes han Slagelse Borgere. Paa samme Tid optog han en Fortegnelse over alt det Gods, han havde mistet, ogsaa hos sine Bønder og Tjenere, saasom: 50 Læster Korn, 600 Sider Flæsk, 300 Faaresider, 20 Drenkroppe, 12 Tdr. med Gæs og Bildbrad og allehaande Mad, som man skal holde slikt Hus med; ligeledes 2 Læster Silb, $\frac{1}{2}$ Læst Mal, gammel Fisk, Vax, Orred og Helt, af mere end 150 Marks Værdi; 2 Læster Smør, $1\frac{1}{2}$ Læst Mjød, 2 Amer rhinsk Vin, 2 Fade og 2 Tønder Bryssing Öl, 2 Tdr. Hamborger Öl, $\frac{1}{2}$ Læst Kostocker Öl, 10 Læster Danziger Öl, 1 Læst Veddike, 2 Tdr. Most, 4 Skpd. Humle; 2 forseglede Kister, som tilhørte ham og hans Medarvinge og vare fulde af Breve paa Fordegods; hvad der af Guld, Sølv og rede PENDINGE var taget, vilde han ej tilkjendegive; end videre en Bryggepauze, der var 200 Mark værd, en ny Kjedel paa 4 Tdr., 4 ny Kjedler, af hvilke der gik $1\frac{1}{2}$ Tde. Vand i hver, 8 Halvtønde-Kjedler og Fjerdings-Kjedler, 60 Gryder, 4 Kobberkander, 47 større og mindre Fade, 12 Tintallerkener, 12 Taltlerkener, som daglig vare ved Haanden, 10 Messing-Vyfestager, 2 Messing-Kroner, 6 Jærn-Kroner med mange Piber, 2 store Jærnstager, en Del Rjokkentøj og 2 Sejerværker (Ure). Af Heste havde han mistet 3 store, 2 hvide Vognheste, 6 andre Vognheste, 8 andre Heste, hvoraf 4 tilhørte hans Svende, og adskilligt Hestetøj; end videre sit eget Sværd og sin Hat med en Fjederbusk og andre Fjederbuske til 100 Gylben. Af Kvæghoveder havde de taget 50 Dren, 40 Køer, 10 Kvier, 30 Ungnødd, der havde været til Foder hos Bønder, 3 Tyre, 10 Kalve, desuden 80 Faar, af hvilke 20 engelske, 250 Geder og 50 Svin. Af Klæde havde han mistet et Stykke brunt Engelsk, der havde kostet ham 100 Mark, $\frac{1}{2}$ Stykke askefarvet Kirfaj, $\frac{1}{2}$ Stykke brunt groft Klæde; ligeledes 100 Alen hollandsk Lærred, af hvilket en Del stod ham i 2 Mark Alenen, og 100 Alen Lærred, der var ude for at bleges. Foruden adskilligt Graaværk havde man frataget ham en hel Del andre Klædningsstykker, som en Damastes Kaabe, en fort spansk Mantel, et Par Skarlagens Hoser (Benklæder) af 10 Gylbens Værdi, en Damastes Brystbug med Maarflind, 2 Fløjels Kraver, en leverfarvet Pelsfrakke, en gråa engelsk Kjortel, 4 Huer, hvilke der hang Stykker af Guld i, en Perlehue af 100 Gylbens Værd og 8 Skrin med hans Hustrus Linklæder i. Ligeledes havde han mistet en hel Del Sænge, Sængeklæder, Lagener og Haandklæder, Duge og Servietter m. m. Under Borgerkrigen havde han hjulpet Klosteret i Ringsted i dets store Nød og Trang, og desaaarsag tilstod Abbeden Niels Hansen og Konventet 1536, at han og hans Hustru og de af deres Børn, som senere monne vorde Ejere af Bedbygaard, i al sin Livstid skulde nyde og oppebære Gæsteri, Jordfæstning, Vægter og anden Herlighed, som plejede at gaa af Klosterets

Gods Tjornelunde i Lybe Herred. Som Følge af Traktaten i Brynsebro 1541 imellem Nordens Konger var han en kort Tid Gissel hos Kong Gustav, og Aaret efter var han i Bremen for at underhandle med de nederlandske Sendemænd om Fred imellem Kong Christian og den tyske Kejser. Da Prins Frederik 1548 drog til Norge for at lade sig hylde, var Hr. Knud Rud en af de Rigsraader, der fulgte med ham. Aar 1551 var han endnu tilstede paa Kongens Rætteting, og i dette Aar sang den navnkundige latinske Digter Rasmus Glad eller Erasmus Lætus om hans usvækkede Dygtighed og Kraft. Ogsaa han fik Fornælse paa det saa længe til hans Vælt pantfattede Nænes Gods for 228 rhinske Gylben i Guld, 8 Jokimsdaler, $9\frac{1}{2}$ Mk. lybsk og 248 Mk. danske Penge. Om hans meget store Fordegods haves fra 1553 Tingsvidner af Tusse og Flakkebjerg Herreder. Endelig døde denne rige og mægtige Mand den tredie Paaske dag 1554. I en af de historiske Optegnelser fra hin Tid heder det, at han var lærd og skulde have været Bisp; men det vilde han ikke. Derimod giftede han sig med Jomfru Dortha Bølle, Datter af Mads Bølle til Tersløse og Fru Birte Daa. Hun døde 1545.

Bedbygaard tilfaldt derpaa Sønnen Jørgen Rud, der var født paa denne Gaard 1517. I Følge hans Datters Karen Ruds Optegnelser indbød man efter katolsk Skik ej alene Bispen af Roskilde og andre fornemme gejstlige tillige med adelige Herrer og Fruer til hans Daab Søndagen efter Kyndelmisse, men endog de to Helgene Jørgen og Christoffer som Faddere, medens Jomfru Maria var en af hans Gudmødre. I Aaret 1535 var han Fange hos Grev Christoffer af Oldenburg. Lensmand paa Mariager Kloster blev han 1545, og 1548 fulgte han med Prinsesse Anne til Sæxen og var en af de Adelsmænd, der ved hendes Bryllup i Torgau skulde deltage i Dystløbet. Efter Hjemkomsten herfra ophørte han at være Lensmand, blev atter Hoffinde, og i denne Egenskab sendtes han 1551 tillige med Arild Ugerup, Jørgen Marsvin og Eskild Gjøre til Kalundborg Slot for tillige med Hovedsmanden Knud Pedersen Gyldestjerne at tage vare paa den fangne Kong Christiern den anden. S. A. giftede han sig med Jomfru Karen Krasse, Datter af Hans Krasse til Basnæs og Fru Lene Hak; hun var født 1529 og døde 1560, altsaa i den unge Alder af 31 Aar. Efter en kort Tid at have været Kongens Marskalk var han 1552 Hovedsmand paa Alholm og ejede da Otterslev (Vinttersborg) paa Laaland, som han fik med sin Hustru. Paa denne Tid udstædte han et Gældsbevis paa 1000 Daler til Peder Dre, og deraf skulde han hver Zuleasten paa Gisselsfeld yde 50 Daler i Rente saa længe, indtil Summen var udredet; viste han sig forspømmelig i at svare Renten, skulde Peder Dre og hans Arvinge have Fuldmagt til at annamme 3 Læster Korn af hans Fordegods, hvor de kunde finde det, og beholde dette Pant, indtil Summen var udredet. Hans Ridesfoged paa Otterslevgaard maa have ført et stygt Hus med de stakkels Bønder, naar man skal dømmes efter en Bondekones Kæremaal. Hun og hendes Mand havde et Lam, der løb fra deres Faar og kom ind paa Otterslevs Grund, hvor han fik det igjen. Men Herremanden paastod, at

Bonden havde stjaalet Lammet, og kastede ham i Fængsel. To af Bønderne paa Kærstrup Gods udløste ham; men deres Husbonde Anders Gjæ bed dem at føre ham tilbage til „Stoffen“ og ikke blande sig i den Sag. Det blev haard Frost, og sex Bønder borgede ham derfor ud for 50 Daler. Jørgen Rud og Anders Gjæ bleve imidlertid forligte om alle Sager, der vare dem imellem, og Bonden lod sig da leje til at følge med Jørgen Brahes Korn til Nybek. Under hans Fraværelse blev Lammet Kongen tilbømt, og da han var kommen hjem, blev han ført til Otterslevgaard; Fogeden tvang Forloverne til at udrede de 50 Daler, og Bonden og hans Kone bleve af Forloverne kastede ud af Gaarden og „satte paa Møddingen“. Fogeden undsagde desuden Bonden, at Herremanden skulde hænges ham, hvor han kunde komme over ham, saa at den uheldige Mand maatte rømme fra Laaland og fra sin Kone og deres smaa Børn. Hendes Brødre og Frænder hufedes over hende og lovede Fogeden 6 Tønder Torsk, for at han skulde faa Lov til at komme igjen; men da de paa Grund af den store Hede, det havde været den foregaaende Sommer, ikke kunde skaffe mere end de 2 Tønder til Beje, maatte Bonden atter fly. End videre havde Fogeden taget 2 smaa Gryder fra hende. — Ved Faderens Død 1554 blev Jørgen Rud Lensmand paa Korsør Slot, men allerede 1556 afløste Christoffer Hvitfeld ham; Alholm fik han derpaa igjen. Striden imellem ham og Anders Gjæ, der i det mindste tilbids drejede sig om Otterslevgaard, begyndte atter, og de to Adelsmænd fik i Juli 1557 et alvorligt Kongebrev om, at de skulde vel ihukomme, hvorlunde de havde givet Kigens Marsk Hr. Otte Krumpen Haanden paa, at de skulde være hinanden „ubevarede“ med Ord og Gjerning for den Uenighed, der var imellem dem; nu havde Kongen forfaret, at der lød megen unyttig Snak og Tale dem imellem, hvisaarsag han paalagde dem at holde den „Haandtafning“, de havde gjort Marsken, saaledes som der maatte være dem selv mest Magt paaliggende. Aaret efter i Juni Maaned lod Kongen ham vide, at det viste sig af Hans Bernekovs Regnskab, at han som Ejer af Bedbygaard tilholdt sig nogle Tiender af Bedby, Ørslev, Skjellebjerg og Solbjerg Sogne som og nogle Kirketjenere og Kirkejorder i Slagelse og andensteds. Desaarsag skulde han inden Slutningen af Juli Maaned indfinde sig hos Herluf Trolle, Lensmand paa Roskildegaard, med sine Udkomstbreve; hvis dette Paabud ikke toges til Følge, skulde Herluf Trolle forfølge den Sag med Rette. Nogen Unaade rammede ham imidlertid ikke; thi 1559 fik han den Peder Dye fratagne Hovedgaard Gisselfeld tillige med det meste af den landsflygtiges andre Gods i Forlening. Med Anders Gjæ havde han atter Strid paa denne Tid, i det han paastod, at hin havde fordulgt nogle af sine Bønder et Par Gange og forbudt dem at svare Kongestat, hvilket var Skyld i, at han ej kunde faa Rwittering for Alholm Len. Anders Gjæ fik derfor Paabud om at møde for Kongen og Rigsraadet. Alholm Slot havde Jørgen Rud indtil Mai 1559. En Gaard under dette Len havde staaet fæstledig et Aars Tid, og Jørgen Rud havde derpaa givet den til en Bonde; men hans Eftermand Mogens Erikfen Mormand fæstede Gaarden til en anden Bonde, og af den Aarsag tilskrev Jørgen Rud den kongelige Sekretær

Hans Skovgaard en Anmodning om at give Manden en Stævning over dem begge at møde for Herredagen, „at hver, der Uret haver mod den fattige Mand, maatte stande hannem til Rette for sine Pendinge“. Han ender Brevet med disse Ord: „Kære Broder! Maa du vide, at Hans Steen og Herluf Skave have redet mig til (druffet mig til), saa at Forstanden er ikke til at skrive“. Lensmand paa Gisselfeld var han indtil 1560, og han havde saa i nogen Tid ifkun det lille Len Fredsgaard, som han havde faaet 1559. Da Kongens Søster Frøken Dorothea i Oktober 1561 skulde have Bryllup med Hertugen af Saxe, fik Jørgen Rud tillige med flere Adelsmænd Befaling til at møde i Kolding den 24de Septbr. for at ledsage Enkedronningen did. Han skulde selv have 4 Heste og 1 Staldkloppert med, og de skulde alle tage sine bedste Klæder og Guldklæder paa, saa de „dermed kunde gange Kongen og Riget til Gode“. Efter at Kongen havde lagt Beslag paa Peder Dyes Gods, gjorde dennes Søstre Jomfruerne Sidsele og Johanne Dye Paastand paa Kjeldkærs Gods (i Nørrejylland) som et dem tilhørende Arvegod, hvilket udgjorde $5\frac{1}{2}$ A. Korns Skyld. Kongen havde desangaaende tilskrevet Jørgen Rud og paalagt ham at udlægge dem Godset; men desuagtet forholdt han dem det. 3 Septbr. 1561 lod Kongen ham vide, at han strax skulde til dem udrede den Rente, han havde oppebaaret af deres Gods baade i Nørrejylland og i Sølland, hvis han ej vilde lide Tiltale derfor til Herredsting, Landsting og andensteds, hvor deres Ret monne falde. Aaret efter fik han Lensbrev paa en Del Gods paa Bornholm og i Nørrejylland, der ligeledes havde tilhørt Peder Dye. Under den nordiske Syvaarskrig fik Jørgen Rud i Marts 1566 Paabud om at medvirke sit til, at den søllandske Adel med Heste, Harnisk „illeg Dag og Nat uspart“ kunde indfinde sig i Trælleborg i Skaane, og selv skulde han ogsaa snarest mulig komme did. Som Ritmester paadrog han sig i denne Krig ved sine Opførelser en betydelig Gæld, hvilket hans Søn Ejler Rud til Otterslevgaard tilskrev Regeringen om i Aaret 1589. Efter at Kongen 1566 først havde tiltænkt Jørgen Rud Nummedalen i Nordlandene som Len, gav han ham Aaret efter Hammergaard og Hammer Len med Stiftens Gods i Lenet og 1568 Tromsø Gods. 3 Marts 1570 fik han Herlighedsretten til en Del af Sorø Klosters Gods i Merløse Herred, nemlig til 6 Gaarde i Ribløse Sogn og Kongsted By; denne Landsby ligger saa nær Bedbygaard, at han nok kunde nytte Hovetiet dertil. E. A. laante han af Mogens Godske til Hørbygaard 350 gode Daler, hvorfor han pantsatte ham noget Gods i Slagelse Herred, Bennelev Sogn og Ormidslev By, hvilken Sum hans Arvinge tilbagebetalte 1573. Den 24de Oktober 1571 fik han et Brev fra Kongen om, at denne var kommen i Forfaring, at han af en Bonde havde faaet en graa Jagtkloppert, og da Kongen havde Brug for en saadan, bad og begjærede han, at Jørgen Rud vilde unde ham den og lade andvorde den ind i den kongelige Stald paa Kjøbenhavns Slot. Dette var vist nok det sidste Kongebrev, Jørgen Rud fik; thi han blev kort efter syg og omkastede Tiden med Evigheden den 5te December 1571.

Efter ham arvede Sønnen Knud Rud, der var født den 24de Februar 1554 paa Alholm Slot, Bedbygaard. 3

Juni 1580 var han med i Ringsted at vælge Hertug Christian til Tronsfølger. Han havde 1583 det Hværv at afrette nogle Hunde for Kongen, og med disse fik han Tilfigelse at møde i Skanderborg. Den 22de Febr. 1592 havde han i Slagelse Bryllup med Jomfru Hilleborg Gyldenstjerne, Datter af Mogens Gyldenstjerne til Stjærholm og Fru Anne Sparre. Med sin Frænde Knud Eriksen Rud til Sandholt havde han 1597 en Strid og lod tage en Stævning over ham og hans to Søskende Korfits Rud til Rudebjærggaard og Jomfru Sofie Rud til Mønstrup, fordi deres Fader Erik Rud den Gang, da hans Fader Jørgen Rud var død, havde draget ind paa Bedbygaard, naaget han selv var myndig paa den Tid, og havde taget denne Gaard i Besiddelse tillige med Guld, Sølv, Klenodier, Bostab m. m., ladet forhugge og bortselge Skovene, brugt hans og hans Søskendes Bønder som sine egne og „bortsolgt deres vorrede Spinner“; han mente desaarfag, at de vare pligtige til efter Loven med Kjøns Ed at gjøre Bedbygaards Gods saa godt som det var i Aaret 1571. Ligeledes udstædtes der en Stævning til Christoffer Balkendorf, Peder Munk, Axel Gyldenstjerne, Breide Kantzan og Jørgen Friis, at de skulde vidne, om de ikke havde forliget de to Frænder om den Trætte, der var imellem dem, dog saaledes, at Knud Eriksen skulde give Knud Jørgensen eller hans Arvinge 6000 Daler, hvorved al gjensidig Tiltale skulde være død og magtesløs. Aar 1600 bleve endelig de to Frænder forligte. Paa den Tid var Knud Rud Høvedsmand paa Kjøbenhavns Slot og fik da kongeligt Raad om, at de Postvogne, som holdtes paa Slottet, skulde affattes, og at han skulde sørge for, at de 3 blakkede Heste, Kongen havde faaet af Rentemesteren Sivert Bek, atter bleve nyttede som Rideheste; desligeste skulde en sort Hest, som hidtil havde gaaet for en Postvogn, igjen være Ridehest. Aaret efter udstædte Kongen et Brev til ham om at møde paa Kronborg Slot til Breide Kantzans Bryllup, og paa samme Tid bad hans Maag (Svoger) Peder Grubbe ham om hans Forbøn hos Kongen. I Aaret 1602 blev Knud Rud Lensmand paa Jungshoved Slot. 1607 omtales han som Ejer af Gods i Halland, og sidste Gang, da han, saa vidt vides, forekommer, er i Aaret 1612, da han var tilstede ved sin Søsters Fru Karen Ruds Fordefærd. Han døde uden Tvivl et Par Aar efter; 1615 fik næmlig Palle Rosenkrands Jungshoved Len. Efter Knud Rud arvede hans Datter Lene Rud Bedbygaard, og ved sit Giftermaal med hende blev Jørgen Grubbe til Thostrup (Christiansfæde) Gaardens Ejer. Han døde i Aaret 1643, og Fru Lene Rud fik saaledes sin fæderne Gaard. Da hun vilde holde Skifte efter ham med sine Børn, fik den afdødes Søstersøn Christian v. Bülow, som imidlertid kort efter døde, det Hværv af Kongen, at han skulde være tilstede ved dette Skifte og paatage sig Bærgemaalet for hendes fire Spinner Christian, Alexander, Ejler og Sigvard Grubbe. Sin Datter Jomfru 3de Grubbe giftede hun 1648 med Frederik v. Barnewitz, og til hende afstod hun nogle Aar efter Rudebjærggaard, hvor hun ogsaa selv jævnlig opholdt sig. Paa Bedbygaard havde hun fra 1658 til 1661 den siden saa navnkundige Thomas Ringo til Huslærer. Fra Slangerup

havde han medført et Brev fra en af de svenske Generaler, der skulde værne om Gaardens Folk, saa at de ikke lede nogen Mishandling af de svenske Krigere. En svensk Kornett brød sig dog ikke herom, men vilde med Vold tage en Hest ud af Stalden. Huslæreren overhuggede da Tømmen, hvormed en Karl holdt Hesten, og denne gik da strax tilbage til Stalden. Kornetten drog sit Sværd, og Thomas Ringo ligeledes sit Bærg; men hans Modstander jaldt over sine Sporer og maatte bede om Fred. Da Læreren kort efter red sig en Tur med to unge Mænd af Vættens Grubbe, der havde lært ham at fægte, kom Kornetten bag paa ham og skjød ham en Pistolkugle igjennem Munden, men fik derfor en alvorlig Røvselse af hans Ledfagere. Næste Aar maatte Kornetten, da han atter kom til Bedbygaard, lade sit Liv, dræbt af Gaardens Skytte af Rødværg. Fra denne Tid habes to Kvad af Thomas Ringo; i det ene af disse synger han om Lis Spøns Ynde. Med Fru Helvig Rosenkrands, Borkard Ruds Enke, havde Fru Lene 1664 en Retsfag, som fik det Udfald i Højesteret, at Borkard Ruds Arvinge skulde have 2,250 Rdlr. og en Bondegård; men Fru Helvig vilde ikke efterkomme Dommen, hvisaarfag Fru Lene 1665 udbad sig en ny kongelig Dom imod hende. I Aaret 1673 skænkede hun en Klokke til Kirken i Ruds-Bedby, og kort efter døde hun; thi den 12te Juli s. A. folgte hendes Arvinge en af hendes Hovedgaarde, Sæbygaard. Hun var den sidste af denne gamle danske Vætt. Efter Fru Lene Ruds Hedengang arvede hendes Søn Christian Grubbe, der var gift med Fru Else Raas, Bedbygaard. Nogle Aar i Forvejen havde hans Broder Sigvard Grubbe og dennes Hustru Fru Helle Bülow faaet Bolig her. Begge Brødrene have vist nok været Medejere af Gaarden. Christian Grubbe efterlod sig ingen Børn; Sigvard Grubbe døde 34 Aar gammel 1672, og hans Enke Fru Helle Bülow giftede sig 1680 med Matthias Frederik v. Lützow, Staldmester hos Prins Georg, og denne fik saaledes tillige med sine Stifbørn Lod i Bedbygaard. I Aaret 1681 fik han Regeringens Samtykke til, at nogle Bøndergaarde, der tilhørte dem i Nabobyerne Skjellinge, Mullerup, Helsing o. fl., maatte høre under Gaardens Birketing. M. F. v. Lützow døde 1697 i en Alder af 63 Aar. Hans Enke Fru Helle Bülow forlod denne Verden i Aaret 1718, 78 Aar gammel. Hendes Børn af første Vægtfag vare Jørgen Rud Grubbe, der 1694 var Stykjuncker og 1700 døde ugift i Sagen som Lieutenant i en Alder af 32 Aar, og Lene Kirstine Grubbe. I sin sidste Villie af 8de Maj 1715 indsatte hun denne sin Datter og hendes Mand Jægermester Karl Frederik von Barnewitz til Arvinge af Bedbygaard, som, hvis de ikke efterlode sig nogen Livsarving, efter deres Hedengang skulde tilfalde Fru Lenes Arvinge. K. F. v. Barnewitz døde den 16de Februar 1736, og den 7de December s. A. fik hans Enke Regeringens Samtykke til at opsette sin sidste Villie saaledes som det lystede hende. Nogle Maaneder i Forvejen havde hun afstaaet Gaarden til sin nærmeste Arving, og snart efter gik den over i andre Hænder.

Samtidig med Fru Helle v. Bülow var Overste-lieutenant Frederik August v. Barner Medejere af Gaarden. Denne Mand havde i November 1710 faaet Tilslag paa

Herslev Kirke for en Sum af 1226 Rdlr. eller 38 Rdlr. for en Tønde Hartkorn; men siden havde han faaet at vide, at Kongen ej vilde sælge Kirken. Hvis dette var Tilfældet, vilde det efter hans Mening volde ham et betydeligt Tab; thi han havde for at kunne udrede Kjøbesummen solgt faa meget af Gaardens Gods i Ormidslev By, at det vilde skorte den paa Hartkorn, og den altsaa vorde ufri. Han søgte derfor om at maatte faa Kirken, da den laa lige ved hans Hovedgaard, og han havde fæstet Tienderne. Kongen kunde det ej være til Skade, da den ikke laa i Bildtbanen, og der ingen Jagt var til den. End videre paastod han, at Renten af Pengene ej kunde faas ud af Tienden, og at Kirken maatte forsynes med en Klokke m. m. Hertil svarede Kongen, at slike Indvendinger ikke kunde have nogen Betydning, da han selv havde forbeholdt sig Ret til at stadfæste Salget; men Kjøberen kunde gerne faa Kirken, dog forbeholdt Kronen sig Indløsningsret. F. A. v. Barner faldt i Slaget ved Gadebusch (i Nordtyskland) i Aaret 1712. Efter nogle Aars Forløb kom Gaarden helt i hans Slægts Hænder, og tilhørte den derpaa henimod hundrede Aar. Iblandt Fru Lene Kirstine Grubbes Kreditorer var Overste-lieutenant af Fodfolket og Kapitajn ved Fodgarden Joachim Hartvig Johan von Barner, der havde 6,500 Rdlr. Kurant indestaaende i Gaarden og den 28de Marts 1738 kjøbte den ved offentligt Salg. I Aaret 1766 mageskiftede han, der da var Stiftamtmand over Søllands Stift og Amtmand over Kalundborg, Sæbygaard, Holbæk og Dragsholms Amt, med Joachim Barner Paasche til Bøstrup; den første afstod en Gaard i Mullerup paa 10 Tdr. 6 Skpr. og fik i Steden en Gaard i Herslev paa 9 Tdr. 3 Skpr. Geheimeraad Joachim Hartvig Johan v. Barner oprettede den 17de Maj 1765 Bedbygaard til et Stamhus under Navn af Barnersborg. Han var født 1699 og døde i December 1767. Stamhuset var oprettet for hans Frænde Generalmajor Helmuth Gotthard v. Barner til Allestrup og Egemark; han døde 1775 i en Alder af 64 Aar, og hans anden Søn Hartvig Gottfred v. Barner fik, da denne skulde gaa forud for den ældste, Stamhuset. Han mageskiftede 1784 med Kancelliraad Peder Erreboe til Rattrup og fik derved 2 Gaarde i Skjellebjerg By paa 12 Tdr. Hartkorn og 2 Skpr. Skovskylb imod at afstaa 2 Gaarde i Sønderød paa 10 Tdr. 6 Skpr. Hartkorn og 1 Hus med Have. Han døde 1811, efter 1794 at have sat en Fideikommisskapital paa 60,000 Rdlr. i Steden for Stamhuset. Efter ham tilhørte Gaarden Sønnen Joachim Gottfred v. Barner (død 1824). I Aaret 1828 folgte hans Enke Bedbygaard for 60,000 Specier til Kommerceassessor Neergaard, tidligere Ejer af Bjørnemose, og efter ham tilhørte Gaarden fra 1844 D. D. Meldahl, som kjøbte den for 230,000 Rdlr. og 1853 folgte den for 299,000 Rdlr. til F. V. Schytte, der kort i Forvejen havde solgt Hovedgaarden Mattrup; allerede i Marts 1854 kjøbte Jærnstøber Gamst fra Kjøbenhavn Bedbygaard for 325,000 Rdlr. Med Justitsministeriets Tilladelse udbetaltes i Juni Termin 1854 den i Gaarden indestaaende Fideikommisskapital 60,000 Rdlr.

Aar 1738 var Kjøbesummen 14,000 Rdlr. Kroner, og den Gang var selve Gaardens Omraade langt større. Bedbygaards nuværende Ejer er H. C. Lund, der ogsaa har været Jærnstøber og 1861 har arvet Gaarden efter sin Formand. Siden 1854 er der foretaget mange Forbedringer med Gaard og Gods. Markerne og Skovene ere satte i god Stand.

Gaardens Hovedbygning har 3 Fløje, et Forhus, en Sidebygning og en Bagbygning, af stærk Grundmur og i to Etager. Forhuset og Bagbygningen ere forsynede med Skydehuller foroven og opførte i det 16de Hundrebaar. I Bagbygningens anden Etage har Ridder salen forud været, og Kjelderne under dette Hus bære Spor af at have været nyttede til Fængsler; der var endnu i Aaret 1856 for den ene Kjelder en tyk Egedør med en liden firkantet Lem, sandsynligvis til derigjennem at række Fangerne Maden. Forhuset er af den sidst afdøde og den nuværende Ejer meget forskjønned, og den først nævnte har ombygget Sidefløjen, der er opført af Stiftamtmand J. H. v. Barner, som under en farlig Sygdom skal have lovet, at hvis han kom sig, vilde han bygge paa Gaarden en stor Madsal, til Kirken et Ligkapel og til Byen et Sygehus. Han fik sin Helbred og holdt sit Løfte; den Sidebygning, han har opført, har vel et nyere Udseende, men svarer dog nogenlunde i Stil til Gaardens gamle Huse. Hint Sagt kan dog ikke være aldeles paalideligt; thi Hospitalet er ikke bygget af ham, men af Generalmajor H. v. Barner. Hovedbygningen har i alt 22 Værelser. Om Borgegaarden løber en bred Grav, hvorover en 1863 bygget Bro af hugne Kampesten fører ud til Ladegaarden. I denne ere Staldbygningerne og Laden opførte siden 1861. Gaarden har en smuk Have, der er meget forbedret og forskjønned af den nuværende Ejer; i hans Tid ere ogsaa de tomme Pladser imellem Gaarden og Kirken tilplantede. Gaardens Areal er 567 Tdr. Land Ager og Eng.

I Aaret 1717 var Hovedgaardstaxten: 54 Tdr. 7 Skpr. 2 Fdk. 1 Alb. Ager og Eng, 15 Tdr. 5 Skpr. 1 Fdk. 1 Alb. Skovskylb, " Tde. 5 Skpr. 1 Fdk. Møllestyk, og Fordegodsset var 248 Tdr. 2 Skpr. 1 Fdk. 1 Alb. Ager og Eng og " Tde. 1 Skpe. " Fdk. 1 1/3 Alb. Skovskylb; det matrikulerede Kirketiende-Hartkorn var 23 Tdr. 4 Skpr. og Kongetiende-Hartkornet 23 Tdr. 3 Skpr. 1738 var Bøndergodsset 361 Tdr. 2 Skpr. I Novbr. 1853 var Hovedgaardstaxten 57 Tdr. 3 Skpr. " Fdk. 1 Alb. Ager og Engs Hartkorn, 10 Tdr. 5 Skpr. " Fdk. 1 1/2 Alb. Skovskylb; Bøndergodsset var 213 Tdr. 5 Skpr. og Tiende-Hartkornet 29 Tdr. 4 Skpr. I Aarene 1844 til 1853 var noget af Godsset afhændet. Nu er Fæstegodsset 59 Tdr. 3 Skpr. 2 Fdk. 1 1/2 Alb. og Arvefæstegodsset 67 Tdr. " Skpe. 3 Fdk. " 1/2 Alb., i alt 126 Tdr. 4 Skpr. 1 Fdk. 2 Alb. Fæstegaardene ere 12 og Arvefæstegaardene 15 i Tallet, og Fæstehusene med Jord 53, uden Jord 7 og Arvefæstehusene 12, i alt 27 Gaarde og 72 Huse. 1852 var Fæstegaardenes Tal 40, Arvefæstegaardenes 3, Lejehusenes 15 og Fæstehusenes 81, i alt 43 Gaarde og 96 Huse, hvoraf 26 jordløse.

Havrebjærg Kirke og Sogn.

Den sydligste Del af Holbæk Amt er Havrebjærg Sogn, som grændser til Stillinge, Gjerlev, Solbjerg og Sønderup Sogne og Slagelse St. Mikkels Landsogn. Sognets største Længde fra Nord til Syd er lidt over $1\frac{1}{2}$ Fjerdingvej, dets største Bredde fra Vest til Ost er $\frac{5}{8}$ Mil. Det har Byerne: Havrebjærg imod Syd, Krenkerup imod Vest og Blasinge imod Ost. Landevejen imellem Slagelse og Kalundborg gaar igjennem Sognet.

Kirken ligger i Havrebjærg By paa Sognets Sydgrændse 200 til 300 Alen fra Slagelse-Kalundborg Landevej paa et Højdedrag med Affald imod Syd til Tude Na, som paa dette Sted gjør Skjellet imellem Holbæk og Sorø Amter, imellem Havrebjærg Sogn og Slagelse St. Mikkels Landsogn. Fra denne Kjøbsted er den fjærnet 3 Fjerdingvej. For 5 Aar siden stilte man endelig Kirken ved den tykke Kalkskal, som skjulte dens rette Udseende; nu viser den sig høj og anseelig med Taarn og stort, fagert Baabehus, hvis Gaal i Spidsbuestil strax tildrager sig Opmærksomhed.

Denne Kirkes enkelte Dele ere: det ældre Kampestens Langskib med 2 fagre Spidsbuehvælvinger, 10 Alen 16 Tom. høje til Spidsen, og en Tilbygning til Langskibet, ligeledes med to Hvælvinger i samme Stil, 9 Alen 21 Tom. hver, sandsynligvis fra 1529, hvilket Aarstal findes paa 2 Kalkstens Fodstykker, hvori disse to Hvælvingers Grader ende. Denne Del af Kirken, hvis Murkrans og Top have lige Højde med den ældre, er bygget af store røde Mursten, blandede med Kampesten, hvilke sidste dels sidde i Rader, dels hver for sig, imedens Baabehuset og Taarnet tillige med en liden Præstestue imod Nord ere helt af store røde Mursten. Skibets udvendige Længde er 42 Alen, Bredden 13 Al., Højden til Taget $8\frac{1}{4}$ Al. Taarnet, der, sammenlignet med Kirken, er noget lavt, har en Højde af 20 Al. til over Murkransen og en Bredde af 8 Alen. Baabehuset har Kirkens Højde og en Længde og Bredde af 11 Alen 12 Tom. Præstestuen er $4\frac{1}{8}$ Al. høj til Taget, 6 Al. 7 Tom. lang og ligesaa bred, alt udbvendigt Maal. Indvendig er Kirken lys og meget venlig, de 4 store Hvælvinger og en mindre i Taarnet, $6\frac{3}{4}$ Al. høj, have en meget lys Maling, imedens Graderne imellem Hvælvingerne og Buerne ere udhugne til de røde Mursten, hvilket gjør god Virkning. Binduerne, 3 Fag paa hver Side og 1 Fag i Taarnet imod Vest, ere høje, rundbuede Blyvinduer. Stolene ere brede, aabne og egetræsmaalede med udstaarne Endestykker;

langs Muren gaar et udstaaret, ligeledes egetræsmalet Panel. Prædikestolen, paa Kvindesiden imod Nord, lige nedenfor den store Bue, som gjør Skjellet imellem den ældre og den yngre Del af Skibet, har rige Udførelser i Træ med frit staaende, ophøjede Figurer og en Overflødighed af Engle- og Løvehoveder, Frugter og Blomster m. m. i Gipsarbejde, alt malet lasurblaat dels paa Guld dels paa Sølv i sin oprindelige Stil. 3 4 Fordybninger staa Evangelisterne med sine Tankebilleder, $\frac{1}{2}$ Al. høje; paa de 5 Piller imellem Fordybningerne findes tankebilledige Figurer i samme Størrelse, men ikkun til Væltstedet; i Midten er en mandlig Figur med Jordkloben, sandsynligvis Almagten, og paa hver Side af denne to kvindelige Figurer: Kærfærdigheden med Bindet for Øjet og Bægten i Haanden, Kjærligheden eller Moderen med Barnet, Troen med Korset og Haabet med Ankeret. Himlen derover er i samme Stil med den frit svævende Due og 2 frit staaende Figurer, to Dreng, af hvilke den ene har en Stige, d. e. Bønnen, den anden en Stang, hvis Spids er afbrudt. Paa Midten af Himlen findes Christian den fjerdes Navnetræk og Aarstallet 1630 udstaaret i ophøjet Arbejde og derunder Skriftsproget: „Salige ere de, som høre Ordet og bevare det.“

Altartavlen udgjør en stor Afdeling i Midten, 2 mindre paa hver Side og 3 for neden, hvorover hvælver sig en Himmel med blanke Stjærner, og 2 store Sidefløje med Gipsarbejde, alt af Egetræ og ferniseret, imedens det før var overstrøget med tyk Oliemaling paa Kridtunderlag, hvorved den fine Udførelse helt skjultes. 3 Hovedaffnittet ses Frelseren paa Korset, de to Røvere og femten andre til Korsfæstelsen knyttede Personer, i helt og halvt ophøjet Arbejde, hver Figur omtrent 12 Tom. høj. De 4 Sideaffnit indeholde: Frelseren i Bøn i Gethsemane, Judas's Forræderi, Hudstrygningen og Jesus for Pilatus, især dennes Haandtvætning; alle 4 Affnit have i det hele 36 Figurer, ligeledes i halvt ophøjet Arbejde, hver Figur omtr. 12 Tom. høj. Det mellemste og største af de 3 nederste Affnit indeholder Nadverordene med forgyldt latinsk Skrift paa sort Grund. Til venstre findes Ordene i Joh. 6, 54, til højre i Joh. 3, 16. Fodstykkerne af de 4 Egetræs Syjler, som bære Himlen og dels indesluttede dels adskille disse Affnit, ere prydede med 4 Baabensfløje med Lasurmaling og følgende forgyldte Indskrifter under Skjoldene: Anno 1594 var Christian Friis Høvedsmand paa Andvordskov; „Fru Mette Hardenberg, hans Frue“; „Hr. Oluf Olsen, Sogne-

præst og Kirkeværgen"; „Per Olsen Møllere, Kirkeværgen“. Oven over Himlen staar der: „Herrens Ord varer ved til evig Tid“, men i det latinske Tungemaal, og imellem Himlen og Altertavlen med gyldne Bogstaver, alt i en Linie: „Jesu Christi Blod gjør os rene af al Synd“ (paa Dansk). „Vi høre Ordet, vi føle den indre Nørelse, vi kjende ikke Maaden, vi tro Nærværelsen“ (paa Latin). Disse Ord ere tagne af et latinsk Skrift fra Middelalderen om Herrens Nadvere, hvis Forfatter er Johannes Durandus; Navnet og Skriftet findes over Linien. Alteret er stort, staar paa en Forhøjning, som er omgivet af et Jærnrækværk, og har et Rænfald til en Snes Nadvergæster.

I Choret, som udgjør den ene af de 4 Hvalvinger, staa: Døbefonten af Granit, dybt udhulet og med et glat Messingsfad, og Kirkesangerens Stol af Egetræ med en Udskæring, som tyder paa, at den en Gang har været Skriftestol; indvendig paa et af Endestykkerne ses en Munk, som hører Skriftemaal, udvendig den hellige Andreas med sit Kors, paa et andet Endestykke St. Peder med Nøglerne og paa et tredje et Skjold med en Hammer. I Præstestuen er der 2 smaa rundbuede Blyvinduer. Til Taarnet, der har 2 særdeles gode Klokker, som høres vidt omkring, fører en Sten-Bindeltrappe i en smal Tilbygning udvendig paa Taarnet. Lydhullerne ere i Spidsbuestil.

Kirkegaarden er omgivet af en hvid Ringmur af Mursten med Hovedindgang imod Øst, dobbelt smedet Jærnport med murede Piller og 2 mindre Indgange med smedede Jærnlaager. Kirken, som hører under Sorø Akademi og har en Tiende af omtrent 180 Tdr. Byg, rummer 250 til 300 Mennesker.

Om Sognets Historie vides følgende. I Aaret 1457 skjødede Hr. Johan Bjørnsen til Biskop Oluf Daa af Roskilde 1 øde Gaard i Blæsinge. I denne By afstod Kronen ved Magekister noget Gods 1547 til Ringsted Kloster og 1556 til Mogens Godske, men fik derimod paa samme Maade 1566 andet Gods af Frans Banner, 1587 af Peder Keedy og 1605 af Peder Basse. Efterhaanden maa Kronen have samlet alt Godset i Blæsinge og har vist nok fra Arilds Tid af ejet Havrebjærg By; thi den 27de Juli 1660 udlagde den til Kreditorer: i Havrebjærg By 10 Gaarde paa 11 Tdr. 2½ Skpe. Hartkorn hver, 1 Gaard paa 10½ Tde., 1 paa 7½ Tde. og 1 paa 5½ Tde., i alt 14 Gaarde, desuden 6 Bolsteder paa 2½—4 Tdr. hver, 1 Hus og Havrebjærg Mølle, og i Blæsinge 14 Gaarde paa 5—11 Tdr. Hartkorn hver, 1 Bolsted paa 3½ Tde. Htk. og 3 Gadehuse, i det hele 28 Gaarde, 7 Bolsteder, 4 Huse og 1 Mølle. I Juli 1673 ønstede Henrik Müller (til Sæbygaard) at faa Kalds- og Herlighedsretten til Havrebjærg og Gudum Kirker, hvis Kongetiender var overladte til ham, og den 30te Septbr. afstodes den til hans Søn Frans Müller. I Aaret 1770 havde Havrebjærg By 12 Gaarde, 13 Huse og 1 Bandmølle med Stampeværk, Blæsinge 12 Gaarde og 6 Huse, Krenkerup 6 Gaarde og 3 Huse, i alt 30 Gaarde, 22 Huse og 1 Mølle.

Havrebjærg Sogns hele opmaalte Fladeindhold er 2,050 Tdr. Land. Efter den gamle Matrikel var dets Ager og

Eng Hartkorn 326 Tdr.; efter den ny er det 230 Tdr. 4 Skpr. 3 Fdk. „¼ Alb.; der gik saaledes indtil 1844 ifkun 6 Tdr. Land paa hver Tønde Hartkorn, nu derimod 9 Tdr. I Juli 1861 vare af det hele Areal 1,142 Tdr. Land tilfaaede og tilplantede og 1,999 Tdr. Land nyttede til Agerdyrking. Udsæden var: 59 Tdr. Hvede, 196 Tdr. Rug, 445 Tdr. Byg, 260 Tdr. Havre, 1 Tde. Boghvede, 80 Tdr. Urter og anden Bælgfæd, 106 Tdr. Blandkorn og 336 Tdr. Kartofler. Kreaturholdet var: 187 Heste, 612 Kvæghoveder, 700 Faar og 206 Svin; der var saaledes 1 Stykke Hornkvæg paa hver 3½ Tde. Land. Bistadernes Tal var 41. I Aaret 1852 var der i Sognet: 1 Gaard paa 14 Tdr. Hartkorn, af Selvejer- og Arvesæstegaarde med Ret til at sælge og pantsætte 19, nemlig: 2 paa 8—12 Tdr. Hartkorn, 12 paa 4—8 Tdr., 2 paa 2—4 Tdr. og 2 paa 1—2 Tdr. hver; af Fæstegaarde 14, nemlig: 1 paa 8—12 Tdr. og 13 paa 4—8 Tdr. hver, i alt 33 Bøndergaarde. Af Selvejerhuse var der 13, hvoraf 3 jordløse, af Fæste- og Lejehuse 27 med og 17 uden Jord, i alt 57 Huse. I Aaret 1855 var der i Havrebjærg By foruden Præstegaarden og Møllen 12 Gaarde og 24 Huse, i Blæsinge 14 Gaarde og 25 Huse og i Krenkerup 5 Gaarde og 9 Huse, i alt 33 Gaarde og 58 Huse. For Tiden er der i Sognet: 24 Helgaarde paa omtr. 6½ Tde. Hartkorn, 1 dobbelt Gaard, 5 Halvgaarde, Havrebjærg Vejr- og Bandmølle paa omtr. 8 Tdr. Hartkorn og 3 Bolsteder; Gaardenes Tal er saaledes uforandret; Husenes har derimod tiltaget og er nu: 43 foruden Skolen med, 22 uden Jord og 2 Smedier, i alt 68. Til en almindelig Bondegård paa 55—60 Tdr. Land er Besætningen: 4—5 Heste, 10 Malkekøer foruden Ungkvæg og 10 Faar, og Udsæden er 30—35 Tdr. Korn af alle Slags med en Afgrøde af 10—12 Fold. Præstegaarden har 50 Tdr. Land Ager og 3 Tdr. Land Eng, hvoraf 8 Tdr. Land af bedste Slags, det øvrige er for største Delen god Muldjord. Besætningen var 1855: 4 Heste, 10 Køer og 10 Ungkvæder, og Udsæden: 9 Tdr. Rug med en Afgrøde af 10—12 Fold, 10½ Tde. Byg med 8—10 Fold, 4 Tdr. Havre, 10 Skpr. Urter, 4 Skpr. Vikker og 5—6 Tdr. Vikkehavre. Hartkornet er 6 Tdr. 5 Skpr. Den almindelige Forpagtningsafgift i begge Sogne var 1855 2 Tdr. Byg af hver Tønde Land foruden Skatterne. Paa 6½ Tde. Land nær er Præstegaardens Aving nu bortforpagtet imod en aarlig Afgift af 120 Tdr. Byg, altsaa henimod 3 Tdr. Byg for hver Tde. Land; men Præsten udreder selv alle Skatter og Afgifter. Til Præstegaarden høre 3 Lejehuse med Jord. Havrebjærg og Blæsinge Byer vare tidligere Fæstegods under Sorø Akademi; nu er dette gaaet over til fuld Ejendom eller til Arvesæste med Ret til at sælge og pantsætte, hvilket sidste ogsaa er Tilfældet med Krenkerup By, som hører til Universitetets Kommunitets-Gods. Den nordlige Del af Sognet har jævnt og lerblandet Jordsmon; men midt igjennem Sognet gaar Højdebraget Blæsinge-Banker med tørt og sandet Jordsmon, og fra det højeste Punkt heraf, Barnet, har man et vidt Skue ud over Store Bælt imod Vest og Tis Sø imod Nord. Paa Engene ved Tude Na avles noget Hø. Sognet har ingen Skove. Værdien af en Tde. Land i Havrebjærg og Gudum Sogne er omtr. 300 Rdlr.

Indbyggertallet var i Aaret 1801: 435, 1834: 519, 1840: 568, 1845: 585, 1855: 642 og var 1860 formindsket til 634. Tilvæksten har saaledes siden dette Hundredaars Begyndelse været 46 af Hundrede. Familiernes Tal var sidst nævnte Aar 133, og der var lige mange Mandfolk og Kvindfolk i Sognet, nemlig 317 af hvert Kjøn. Gaardmændene i begge Sogne ere i Almindelighed velhavende, og Fattigdommen er i det hele taget ikke stor. Agerdyrkning er den almindelige Næringsvej. Afgiften af hver Tønde Hartkorn til Sognet er omtr. 5 Rdlr. aarlig og til Amtet omtr. 3 Rdlr. aarlig. De to Sogne have hver sit Sogneraad. Et gammelt Fattighus findes i Havrebjærg By. Havrebjærg Sogn hører under Sorø Birkets Ketsomraade, Slagelse Væge-distrikt og Kalundborg Amtstuedistrikt, Holbæk Amts 3die Folketings-Balgekreds og udgjør Amtets 69de Lægd.

Af Sognets Præster er Zacharias Andersen Lyng eller Schønning den første, som man kjender efter Reformationen; i hans Tid (1568) lagdes Gudum som Annex til Havrebjærg. Han døde 1591. Hans Eftermand Oluf Oluffsen Slagelse var Præst her i 28 Aar og forlod denne Verden i Aaret 1619. Rasmus Hansen Lundforlund var i 6 Aar efter ham i Havrebjærg og fik til Eftermand i Marts 1625 Christen Hansen Bordingborg, efter hvis Død 1656 Mads Sørensen Kimmerslund i August f. A. indviedes til Sognepræst. Efter dennes Hedengang 1668 kaldedes 29de Juli Jakob Hansen Kjæng eller Kyng, rimeligvis fra Kjæng i Sælland. Han roses som en dygtig Præst; men alligevel sørgede Kirkenes daværende Ejer Major Bartlin til Bøstrup for en Eftermand i hans levende Live. Den 8de Oktober 1704 udstødte han nemlig Kaldsbrev for Peder Vollesen, naar Præsten døde eller Kaldet paa anden Maade skulde vorde ledigt. Den 6te December f. A. stadfæstedes denne Udnævnelse; men Peder Vollesen maatte vente paa Jakob Hansens Død indtil Juli 1707. Han giftede sig 2 Aar efter med sin Formands Enke Sidsel Christensdatter og døde i Marts 1717; hans Hustru overlevede ham i 12 Aar. Den 24de April 1717 udstødte Major Bartlin Kaldsbrev for Joachim Gynther, der 6 Dage efter fik Stadfæstelse. Han var født 1688 og opnaaede den høje Alder af 82 Aar. Den 9de Februar 1759 fik han efter eget Ønske Jens Fugleberg til personel Kapellan, og han døde ugift den 28de Maj 1770, efter at have været Sognepræst i Havrebjærg 53 Aar. Han har 1763 givet en Sum af 1500 Rdlr. til Frederiks Hospital i Kjøbenhavn. Den 15de Juni 1770 kaldede Kronen Johannes Aldeweldt til Havrebjærg. Denne Mand havde først 1760 været Skolelærer i Kvandløse og var personel Kapellan for Butterup og Tusse Menigheder, da han kom til Havrebjærg. Efter hans Forslyttelse til Nørre-Tærnløse og Kvandløse Menigheder som Sognepræst i Juli 1778

kaldedes den 2den September f. A. den hidtilværende Skibspræst i det asiatiske Kompagnis Tjeneste Niels Nielsen Schou til hans Eftermand; den 1ste April 1785 udnævntes han til Sognepræst for Esbønderup og Røddebo Menigheder og samme Dag den residerende Kapellan for Vig og Åsmindrup Hans Bech til hans Eftermand i Havrebjærg; som Sognepræst vendte denne den 10de August 1792 tilbage til Vig og Åsmindrup, og f. D. fik Havrebjærg og Gudum Menigheder en ny Sjælesørger i den residerende Kapellan for Korsør og Taarnborg Christian Nikolaj Dahl. Han fik i Oktober 1802 Sognekaldet ved St. Peders Kirke i Næstved, og den 7de Januar 1803 udnævntes Præsten i Rindløse Robert Budde til hans Eftermand. Kort efter fastsattes det, at Præstetienden af de 239 Tdr. Tiende ydende Hartkorn af Havrebjærg og Blasinge Byer skulde være 5 Skpr. Byg af hver Tønde Hartkorn. 3 September 1814 fik Budde Kørby Sognekald, og derefter paalagdes det Embedet, efter Naadsens Aarets Udløb at udrede til Seminariefondet 50 Rdlr. Sølvaarlig af Indtægterne, der den Gang vare omtr. 900 Rdlr. Sølvaarlig. Dette havde til Følge, at Kaldet længe stod ledigt; thi først den 5te Juli 1815 udnævntes den ny Præst. Det var Andreas Hansen Kjeldberg, Student fra Ribe Skole 1799 og Kandidat 1807; fra 1808 til 1813 havde han været Præst til Løppen og Hasvig Menigheder i Vest-Finmarken. Dette Embede, der i hans Ansøgning om Havrebjærg Kald omtales som det ufleste af alle i Finmarken, havde været særdeles byrdefuldt, eftersom han en Tid havde maattet varetage 2 andre Kald foruden sit eget, og tillige havde han i nogen Tid været Provst; hans Helbred havde lidt meget ved de lange Søfærder, saa at han var meget værktbruden. Efter 5 Aars Tjeneste havde han faaet Tilladelse til at nedlægge Embedet med 150 Rdlr. Sølvi Bæntepenge. Biskop Krogh havde givet ham Vidnesbyrd som en nidkær Præst og Provst. I Havrebjærg var han derefter til sin Død den 21de Oktober 1848. Hans Eftermand Andreas Winding, udnævnt den 12te Januar 1849, var den Gang Præst i Nejsby (i Hviding Herred, Sønderjylland). 3 April 1858 fik han Paarup Sognekald (i Fyn), og den 18de Juli f. A. kaldedes den nuværende Sognepræst Povel Johan Budtz, siden 1844 Præst paa Avernæs, til Havrebjærg og Gudum.

Præstekaldets Indtægter ere: Korntiende 260 Tdr. 4½ Skpe. Byg; de 3 Lejehuse yde 30 Rdlr. aarlig, Offer og Accidenser 200 Rdlr. m. m. Embedets Reguleringssum er 940 Rdlr., de virkelige Indtægter 2043 Rdlr.

Sognet har en Skole i Havrebjærg By med et Tal af 80—90 Børn. Skolelærerens Indtægterattes for nogle Aar siden til 546 Rdlr., nu derimod ere de satte til 771 Rdlr. Jordlodden er 6 Tdr. Land.

Gudum Kirke og Sogn.

En halv Mil. Vej nordøst for Slagelse udbreder sig Gudum Sogn, der ligger helt adskilt fra Havrebjerg Sogn, er omgivet af Slagelse St. Mikkel og St. Peders Landsogne og skilles fra det først nævnte ved Gudum Å, og af Sønderup, Sorterup og Ottestrup Sogne. Dets største Længde fra Nord til Syd er lidt under en halv Mil, dets største Bredde fra Øst til Vest er en halv Mil. Landevejen imellem Slagelse og Nykjøbing gennemstrøker Sognet. Dette har ifkun en By.

Kirken, der ligger sydlig i Sognet ved Gudum Å og Mølle, har Hvalvinger og Taarn, men er liden og uanseelig uden nogen som helst Prydelse. Den kan rumme omtrent 50 Mennesker. Kirketienden er omtr. 74 Tdr. Byg. Kirken tilhører nu en Gaardmand i Gudum, for nogle Aar siden tilhørte den Ejeren af Frederikslund Hovedgaard.

Egtesaa lidet som der er at sige om Kirken, er der ogsaa at sige om Sognets Historie; det har fra Arilds Tid hørt under Kronen. I Aaret 1650 havde et meget haardt Haglvejr nedslaaet en stor Del af Kornet i dette Sogn; desaarfag søgte Fæsterne om Eftergivelse af eller i det mindste Afslag i Landgilden for dette Aar, og i Oktober udstædtes Kongebrev til Hovedsmanden paa Andvordskov Slot Hr. Wenzel Rothkirck, at der skulde affortes dem hver 1 \mathcal{R} Korn i Landgilden. Aar 1665 var Landgilde-Hartkornet 147 Tdr. $1\frac{1}{2}$ Skpe., hvilket alt endnu den Gang tilhørte Kronen. 1770 var der i Sognet 9 Gaarde, 5 Huse og 1 Mølle.

Sognets hele opmaalte Fladeindhold er ifkun 957 Tdr. Land. Efter den gamle Matrifkel var dets Ager og Engs Hartkorn 113 Tdr., efter den ny er det 109 Tdr. 2 Skpr. 1 Fdk. $2\frac{1}{4}$ Alb. Tidligere gik der saalunde $8\frac{1}{2}$ Tde. Land paa hver Tde. Hartkorn, nu er Forholdet derimod omtr. $8\frac{1}{5}$ Tde. Land paa hver Tde. Hartkorn. Af Arealet vare i Juli 1861 i alt 427 Tdr. Land tilsaade og tilplantede og 829 Tdr. Land nyttede til Agerdyrkning. Udsæden var: 49 Tdr. Hvede,

72 Tdr. Rug, 190 Tdr. Byg, 124 Tdr. Havre, 17 Tdr. Urter, 58 Tdr. Blandkorn og 84 Tdr. Kartofler, og Kreaturholdet: 79 Heste, 249 Kvæghoveder, 341 Faar og 74 Svin. Der fandtes saalunde 1 Stykke Hornkvæg paa $3\frac{7}{8}$ Tde. Land. Af Bistader var der 6. I Aaret 1852 var der i Sognet ifkun Fæstegods: 8 Gaarde paa 8—12 Tdr., 4 paa 2—4 Tdr. og 3 paa 1—2 Tdr. Hartkorn hver, i alt 15 Fæstegaarde og 3 Fæste- og Lejehuse med Jord. Nu har Sognet de samme 8 større Gaarde paa omtr. 11 Tdr. Hartkorn hver, 6 Bolsteder og foruden Skolen 4 Huse med, 4 uden Jord og 1 Smedie, altsaa 10 Huse, og 1 Vej- og Vand-Mølle. Nu er en Del af Gaardene og Bolstederne Selvejendom; det øvrige er Fæstegods under Frederikslund. Efterhaanden sælges alt Fæstegodset. Paa en saadan Gaard med omtr. 90—100 Tdr. Land holdes der 6 Heste og 18 til 20 Køer; Udsæden er 50—60 Tdr. Korn af alle Slags og Afgrøden 12—14 Fold. En Del Hø faas fra Engene ved Aaen. Sognet har ingen Skov. Jordsmonnet er jævnt og lermuldet.

I Aaret 1801 var Indbyggernes Tal: 134, 1834: 149, 1840: 156, 1845: 160, 1855: 183 og 1860: 199; det har altsaa siden dette Hundreaars Begyndelse tiltaget med 50 af Hundrede. Sidst nævnte Aar var Familiernes Tal 31; Mandkjønnets 107 og Kvindkjønnets 92; det første havde saaledes et Flertal af 16 af Hundrede. Agerdyrkning er den almindelige Næringsvej. Sognet hører under Andvordskov Birks Retssomraade, Korsør Amtstue- og Slagelse Lægedistrikt, Sorø Amts 3die Valgfreds og udgjør Amtets 60de Lægd.

Sognet har en Skole, der er oprettet for nogle Aar siden; da lagdes Ollerup By i Nabo sognet Sorterup under Gudum Skoledistrikt. Børnetallet er 30—40. Lærers Indtægt er nu sat til 493 Rdlr. aarlig. Den til Embedet hørende Jordlod er 4 Tdr. Land.

Valbygaard.

I Slagelse St. Miksels Landsogn laa fordm Landshyen Vester-Valby, som fra Aaret 1310 efterhaanden ved Kjøb eller Gave kom ind under Andvordskov Klosters Gods; saaledes fik Klosteret endnu Aar 1510 Ejendomme i denne By, der ved Reformationen tillige med Klosterets andre Ejendomme kom under Kronen. Vester-Valby udgjorde 1650 11 Gaarde, hvoraf den ene var øde, og 1774 var Gaardenes Tal 14. I sidst nævnte Aar oprettedes der af Byen en Hovedgaard, som fik Navnet Valbygaard og derpaa folgtes den 26de Maj s. A. Hovedgaardstaxten var 68 Tdr. 7 Skpr. 3 Fdk. 2 Alb. Hartkorn Ager og Eng, hvoraf de 5 af Gaardene i Byen med 54 Tdr. 2 Skpr. Hartkorn udgjorde største Delen. Bøndergodset, som lagdes hertil, var 45 Gaarde og 31 Huse i Store-Valby, Øster-Stillinge og Hejninge Byer; Hartkornet heraf var i alt 416 Tdr. 1 Skpe.; hertil kom Hejninge Sogns Kirke-Tiende, 20 Tdr. 5 Skpr. Kjøberen var Major ved Garden til Hest Joachim Melchior von Castenschiold, og Prisen var 65,000 Rdlr.; men det Gods, han fik for denne Sum, var meget større end det, der opgaves i Salgsvillkaarene, og udgjorde i Virkeligheden 1072 Tdr. 1 Skpe. „ Fdk. 2 Alb. Hartkorn af alle Slags, hvoraf det fri Hartkorn var 145 Tdr. 3½ Skpe. og Bøndergodset 906 Tdr. I det Skjøde, der udstædtes til Kjøberen den 23de Decbr. 1776, var hele Vester- eller, som Byen den Gang kaldtes, Store-Valby, lagt under Hovedgaardstaxten, hvilket Kjøberen havde faaet udbirket ved sin Indflydelse ved Hove. Allerede samme Dag, da Skjødet udstædtes til ham, folgte han Gaard og Gods til sin Broder Kapitajn Jørgen Frederik von Castenschiold, Ejer af Hørbygaard, for 100,000 Rdlr. Hele Kjøbesummen blev indstaaende i Ejendommen. Siden øgedes Bøndergodset med 37 Tdr. 5 Skpr., og 1804 fik han Regeringens Samtykke til at bortselge Bøndergaardene til Selvejendom, uden at Hovedgaardstaxten derved skulde tabe sin Skattefrihed og sine andre Særrettigheder.

Kapitajn, senere Generalmajor Castenschiold havde mange Vanffeligheder at kæmpe med. Saaledes hjemsogetes Godset som Følge af Misvæxten 1781 af Brist paa Foder og af Sygdomme imellem Heste og Kvæg, 1783 var Høsten ligeledes maadelig, og Heste, Køer, Faar og Svin sultede i stor Mængde ihjel. Bønderne nedfandt derved i stor Fattigdom,

og deres Kaar bedredes ikke ved det strænge Vejarbejde, Staten paalagde dem i Aarene 1782 og 1783. Alligevel foretog Ejeren store Forbedringer med Gaard og Gods, som han derpaa i Decbr. 1805 folgte til Amtmanden over Sorø Amt, den senere Statsminister Paul Christian v. Stemann; af Godset havde han i et Aars Tid afhændet 131 Tdr. Htk. til Selvejendom. Nu var Kjøbesummen 340,000 Rdlr. Kurant. Bøndergodset var 812 Tdr., og det samlede Hartkorn af alle Slags var 968 Tdr. 4 Skpr. Senere øgedes Godset ved at tilkjøbe nogle Huslodder, og i Forening med Ejerinden af Bøstrup Hovedgaard udtørrede Valbygaards Ejer 1840 Bild Søen, hvorved Valbygaard fik 98 Tdr. Land god Eng. Ej heller Geheimeraad Stemann havde saa Vanffeligheder at kæmpe med; thi snart kom de for Herremændene saa trange Tider, og kun Ejerens høje Embedsstilling i en enevældig Konges Tjeneste kunde fritage ham for at dele Skæbne med saa mange andre Godsejere, der maatte forlade Gaard og Gods; han fik nemlig i mange Aar stadig Henstand med Skatterne. I Decbr. 1846 folgte han Valbygaard til August Willars Bøch, den Gang Ejer af Fredsholm (paa Laaland), nu Høfjægermester, for 500,000 Rdlr. eller i Virkeligheden for 44,000 Rdlr. mindre end Kjøbesummen 1805; men Bøndergodset var noget mindre, nemlig 729 Tdr. 4 Skpr., og det samlede Hartkorn var 885 Tdr. 4½ Skpe. I Aaret 1805 udgjorde Indtægterne af Godset: 16 Tdr. Hvede, 257 Tdr. 6 Skpr. Rug, 318 Tdr. 3 Skpr. Byg, 196 Tdr. „ Skpe. 2 Fdkr. Havre, 31 Rdlr. Bropenge og 3,565 Rdlr. 4 Mk. 8 Sk. Landgilde, Hoveri- og Huspenge; der ydedes 4,866 Ugedage og 3,432 Arbejdsdage, for hvilke der gaves 1 Mk. om Dagen, og 2,680 Favne Grøstegravning. 1846 vare disse Indtægter: 99 Tdr. Hvede, 367 Tdr. Rug, 462 Tdr. Byg, 414 Tdr. Havre og 4,111½ Rdlr. i Penge; der ydedes 5,460 Ugedage, 3,692 Dage imod 1 Mk. i Dagleje for hver, Høstning af 156 Kornlodder og 154 Hølodder, Dptagelse af 3,987 Tdr. Kartofler og Vedligeholdelse af 4,430 Favne Grøster. Af Bøndergodset overgik 1847 en Del til Arvesætte, og fra 1848 begyndte Salget til Selvejendom; indtil nu er der saaledes i alt afhændet omtr. 513 Tdr. Hartkorn. Ved mindelig Aftale hævedes Husmandshoveriet, og for at bøde paa det derved fremkaldte store Savn af Arbejdskraft opførtes der Arbejderboliger for 14 Familier.

Den smukke Hovedbygning i gothisk Stil er opført 1853—55 af den nuværende Ejer efter Bygmester Winstrups Tegning. Haven er nu i engelsk Stil og udvidet ned til en La, der omgiver Haven imod Vest og har bakkede Brædder. Adskillige Udlobder fra Bilsø By ud imod Store Bælt ere tilplantede med Naaletræer. Skovenes Fladeindhold er 464 Tdr. med 3 Tdr. 1 Skpe. $1\frac{2}{3}$ Fdkr. Skovskylde og 10 Tdr. 3 Skpr. Ager og Engs Hartforn. Her findes især Bøg og en Del Ege- og Naalekov.

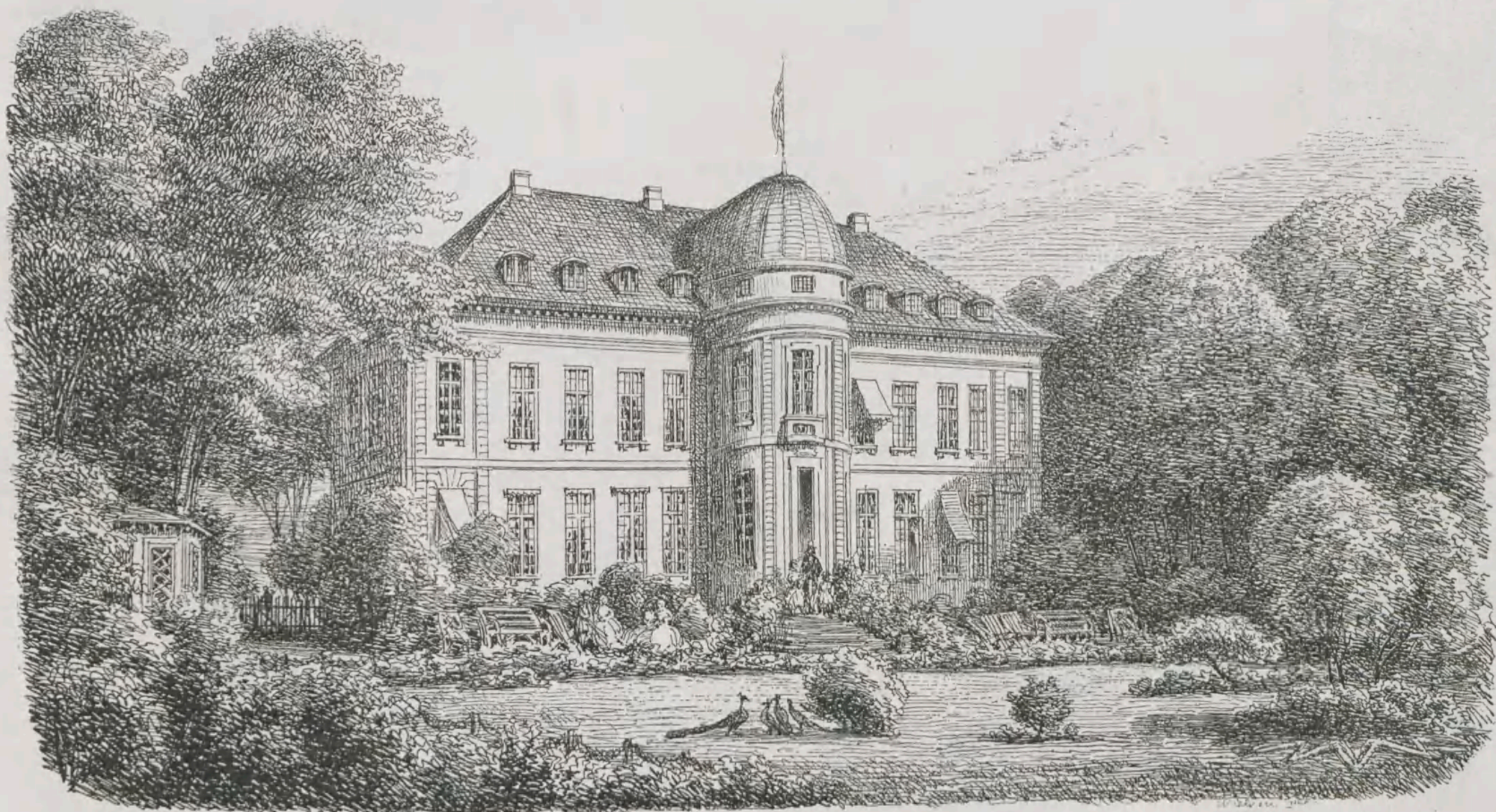
Gaardens eget Hartforn er 121 Tdr. 5 Skpr. 2 Fdk. 2 Alb., og dens Fladeindhold 840 Tdr. Land Ager og 173 Tdr. Land Eng. Hele Arealen er nu rørlagt; Kørene hertil og til det ny Stuehus ere brændte paa Gaardens eget Teglværk. Besætningen er 50 Arbejdshæfte, 200 Køer og 1000 Faar. Mælkeriet er indrettet efter det Destinonske System, i Følge hvilket Mælken opfies, ikke i Mælkebøtter, men i større Kar, hvoraf Fløden drages ved et særegent Redskab; der kærnes ved Damp.

Arvesæstegodsjet udgjør nu 52 Tdr. 5 Skpr. 3 Fdkr. $2\frac{3}{4}$ Alb. Ager og Engs Hartforn, delt imellem 5 Gaarde, 3 Boldsteder og 5 Huse med Jord; Fæstegodsjet, 14 Gaarde, 5 Boldsteder, 48 Huse med Jord og 26 uden Jord og 6 Jordlodder uden Bygninger, udgjør 216 Tdr. 1 Skpe. 3 Fdkr. 1 Alb. Til Gaarden hører ligesom tidligere Hejninge Kirke med Kirketiende. I Aaret 1855 har Ejeren kjøbt Arvesæstegaarden Brorupgaard med 400 Tdr. Land Ager og 100 Tdr. Land Skov. Den ligger ogsaa i St. Mikkel's Sogn.

En Fjerdingvej sydvest for Balbygaard ligger det store Boldsted Trælleborg ved Sammenløbet af Næsby og Baarby Aar; det er næsten rundt, omtrent 700 Alen i Omkreds og 180 Alen i Gjennemsnit. Her findes intet Spor af Bygninger. I det 15de Hundrebaar gav Herluf Bille, Lensmand paa Kollerup (nu Baldemarskilde) sit Gods i Trælleborg til Andvordskov Kloster, hvilken Afstaaelse 1487 stadfæstedes af hans Søner Anders og Jep Bille.



Nr. 1.



Nr. 2

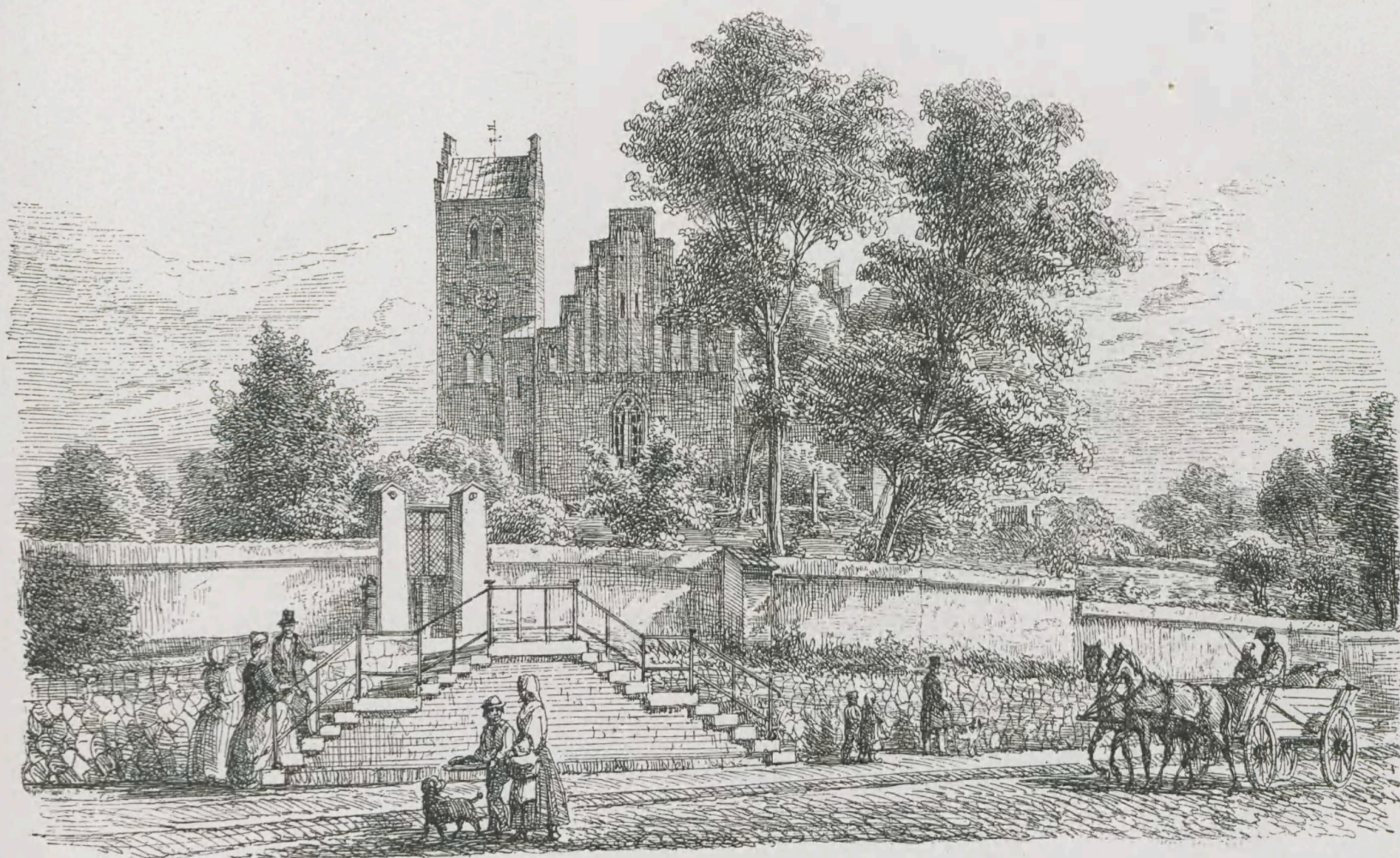
Nr. 1. Gjentofte Kirke.

1865 NV ← SØ 1765
1865

Bernstorf Slot. Nr. 2.

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS



Nr. 3.



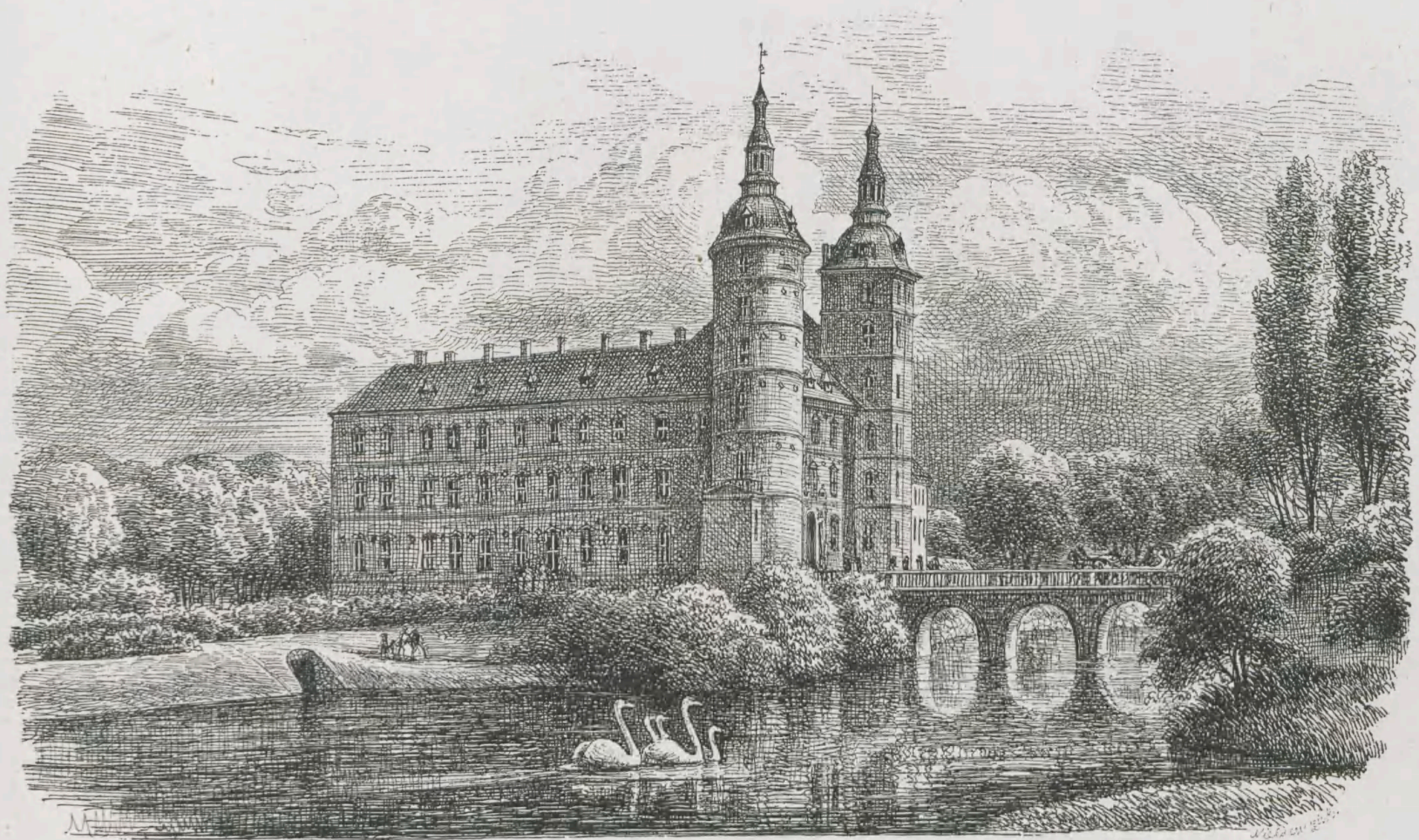
Nr. 4

Nr. 3. Lyngby Kirke.



Sorgenfri Slot. Nr. 4.





Nr. 5.



Nr. 6.

Nr. 5. Vallø Kloster.

1586 SV ← → S 1586
1865 1865

Vallø Port. Nr. 6.

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS



Nr. 7.



Nr. 8.

Nr. 7. Skovkapellet.

1864. SØ — ✦ — Ø 1861.
1866. 1866.

Den Slesviigske Steen. Nr. 8.





Nr. 9.



J.W. Tegner & Litendörffs inh. Smø.

Nr. 10.

Nr. 9. Eremitagen. 1736. SV. ← → V. 1866. Kirsten Pils Kilde. Nr. 10.





Nr. 11.



Nr. 12.

J. W. Toøner & Kittendorff? lith. Inst.

Nr. 11. Vedby Kirke. 1867. NV.  SV. 1867. Vedbygaard. Nr. 12.





Nr.13.



Nr.14.

I.W. Tegner & Kittendorff lith. Inst.

Nr.13. Havrebjerg Kirke. 1867. SV. — SØ. 1855. 1867. Valbygaard. Nr.14.

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS

DANSKE

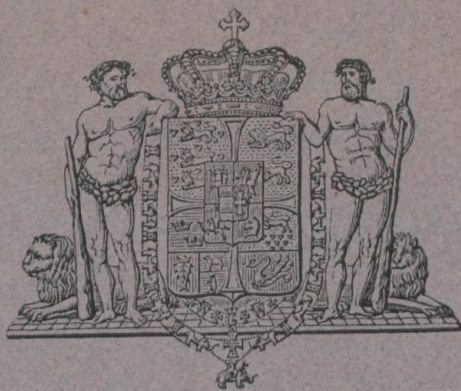


Kirker, Slotte, Herregaarde og Mindesmærker.

Tegnede

af

FERD. RICHARDT,
Landskabsmaler.



Beskrevne

af

C. E. SECHER,
Cand. mag.

1867.

3^{die} Hæfte.

Fra Fyn og Taasinge.

Nr. 1. Bregninge Kirke.
S., optaget 1866.

Nr. 3. Thurø Kirke.
S. Ø., optaget 1866, bygget 1639.

Nr. 5. St. Jørgens Kirke.
S. V., optaget 1866.

Nr. 2. Kirkens Indre.
N. V., optaget 1866.

Nr. 4. Bjørnemose.
V., optaget 1866.

Nr. 6. Hvidkilde.
S. Ø., optaget 1866, bygget 1742.

Zinkraderingerne sæsede af J. C. Nielsen og trykte i Thieles Trykkeri.

Kjøbenhavn.

I Kommission hos N. B. Kousgaard, Nørregade 36, 2. Sal.
Subskription kan tegnes i alle Boglader.

C. J. Elvius's Tryk, Nybrogade 6.

Subskriptionen er bindende for en Aargang (8 Hæfter), som koster 4 Rdlr.
Aargangen bestaar af 48 Prospekter, 6 i hvert Hæfte.

Enkelte Afskrift faas hos F. Richardt og N. B. Kousgaard.

NB. Kun for Subskribenterne.

DANSKE

Litker, Hietle, Herregårde, Mindesmarker.



1880

1880

1880

The First of January

No. 1. 1880

No. 1. 1880

No. 2. 1880

No. 2. 1880

No. 3. 1880

No. 3. 1880

1880

Subscription for 1880

Subscription for 1880

Subscription for 1880

DANSKE

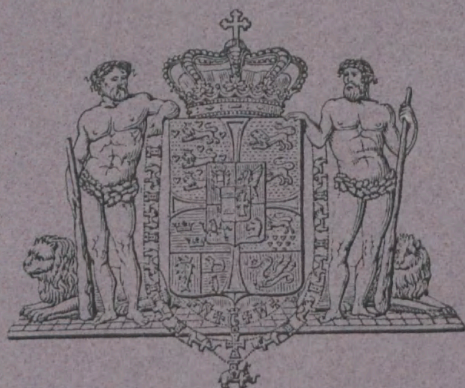


Kirker, Slotte, Herregaarde og Mindesmærker.

Tegnede

af

FERD. RICHARDT,
Landskabsmaler.



Beskrevne

af

C. E. SECHER,
Cand. mag.

1867.

7^{de} Hæfte.

Fra Fyn.

Nr. 7. Paarup Kirke.
N. V., optaget 1867.

Nr. 9. Dalum Kirke.
N. Ø., optaget 1867.

Nr. 8. Aalykkegaard.
S. Ø., optaget 1867.

Nr. 10. Christiansdal.
S. V., optaget 1867.

Lithograferne udførte hos **J. W. Tegner & Kittendorff.**

Kjøbenhavn.

I Kommission hos N. B. Kousgaard, Nørregade 36, 2. Sal.
Subskription kan tegnes i alle Boglader.

Trykt hos C. J. Elvius's Enke, Nybrogade 6.

Subskriptionen er bindende for en Aargang (8 Hæfter), som koster 4 Rdlr.
Aargangen bestaar af 32 Prospekter, 4 i hvert Hæfte.

Enkelte Afstryk faas hos F. Richardt og N. B. Kousgaard.

NB. Kun for Subskribenterne.

DAVID KE

Library of the University of Toronto

1877

1877

1877

1877

1877

1877

1877

DANSKE



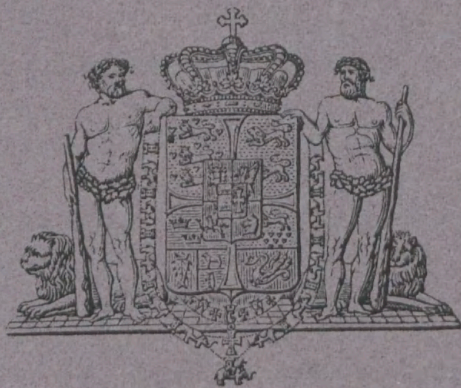
Kirker, Slotte, Herregaarde og Mindesmærker.

Tegnede

af

FERD. RICHARDT,

Landskabsmaler.



Beskrevne

af

C. E. SECHER,

Cand. mag.

1868.

3^{die} Hæfte.

Fra Fyn.

Nr. 11. Kullerup Kirke.

S. Ø., optaget 1867.

Nr. 13. Taxtræet ved Julskov.

N., optaget 1867.

Nr. 12. Julskov.

V., optaget 1867.

Nr. 14. Nielstrup.

N. Ø., optaget 1866.

Lithografierne udførte hos **J. W. Tegner & Kittendorff.**

Kjøbenhavn.

I Kommission hos N. B. Kousgaard, Nørregade 36, 2. Sal.

Subskription kan tegnes i alle Boglader.

C. J. Elvius's Bogtrykkeri, Nybrogade 6.

Subskriptionen er bindende for en Aargang (8 Hæfter), som koster 4 Rdlr.

Aargangen bestaar af 32 Prospekter, 4 i hvert Hæfte.

Enkelte Afskrift saas hos F. Richardt og N. B. Kousgaard.

N.B. Kun for Subskribenterne.

DANKSKE

KIRKBY, JOHN BENEDICT, M.D.

1892

1892

1892

1892

1892

1892

Bregninge Kirke og Sogn.

Det nordlige Sogn paa Den Taasinge er Bregninge Sogn, hvilket paa de tre Sider er omgivet af Svendborg Sund og imod Syd af Landet Sogn. Det har Byerne: imod Nord Vindeby, imod Ost Troense og Frederiksstad, i Midten Bregninge, Nyby og Pederskov, imod Vest Bjernemark og Ny-Nyby og imod Syd Knudsbølle.

Kirken ligger nær ved Svendborg Sund og halvanden Fjerdingvej syd for Svendborg By. Denne Kirke havde oprindelig ifkun en Lønge; senere tilbyggedes Sidesløje, saaledes i Slutningen af det 16de Hundrebaar, da Jakob Rosenkrands opførte den saakaldte ny Kirke imod Syd, der har to Hvalvinger; imod Nord er bygget et Gravkapel for VEtten Juel, og ved disse Tilbygninger har Kirken faaet Korsets Form. Bregninge Kirke er ældre end 1376, hvilket ses af en gammel Rigsten over en af Sognets Præster, der døde i dette Aar. Højkirken har en Længde af 33 Alen, en Bredde af $17\frac{3}{4}$ Alen og en Højde af $9\frac{3}{8}$ Alen. Lavkirkens Længde er $10\frac{1}{4}$ Alen, dens Bredde omtrent 8 Alen og dens Højde $8\frac{1}{8}$ Alen. Taarnet er omtr. 22 Al. højt indtil det her indrettede Observatorium. Hvad Kirkens Indre angaar, da er Altertavlen, der er firkantet og fremstiller Nadverens Indstiftelse, ikke noget Kunstværk. Oven over den staar med forgyldte Bogstaver: „Jeg er Vejen, Sandheden og Livet,“ og derunder findes ligeledes med forgyldte Bogstaver Begyndelsesordene af Psalmen: „Tak for al din Fødsels Glæde.“ Over Altertavlen findes et andet Olie-maleri af oval Form, hvis Gemme er Frelseren paa Korset. Foran Alteret ligge tvende Rigstene uden historisk Værd; de ere sandsynligvis komne ind fra Kirkegaarden. Paa Prædikestolen findes i udstaaret Arbejde Marias Bebudelse, med Overskriften: „Himmel og Jord skalle forgaa; men mine Ord forgaa ikke.“ Mark. 13; Christi Fødsel, med Overskrift: „Hvo, som er af Gud, han hører Guds Ord.“ Joh. 8; Christi Død, med Overskrift: „Salige ere de, som høre Guds Ord og bevare det.“ Luk. 11; og Christi Opstandelse, med Overskrift: „Hvo, som holder mit Ord, han skal ikke see Døden evindeligt.“ Joh. 8. Paa Prædikestolen ses ogsaa Jakob Rosenkrands's og Fru Pernille Gyldenstjernes Navnetræk, med Overskrift: „I skalle ikke aleneste høre Guds Ord, men gjøre derefter.“ Jak. 1. Som Underskrift findes fortløbende under alle disse Fremstillinger i to Rader: „Hvo mig elsker, han holder mit Ord, og min Fader skal elske ham, og vi skalle komme til ham og

gjøre Bolig hos ham.“ Joh. 14. Anno 1621. I Hovedskibet er ophængt under den midterste Hvalving et tremastet, mindre Skib med Marstallerne 1727 og 1795, og i Sideskibet under anden Hvalving og nærmest Prædikestolen et stort tremastet Skib med Marstallerne 1791 og 1842. Under denne Hvalving og henimod Vinduet hænger en Kaarde og en Trompet; hvorfor disse Ting findes her, vides ikke. Kalk og Dist have Admiral Niels Juels og Fru Margrete Ulfelds og Lysestagerne Erik Rosenkrands's og Fru Helvig Hardenbergs Navne og Baabener. De faste Stolestader rumme 324 Mennesker. Under den nordre Side af Kirken lod Fru Pernille Gyldenstjerne indrette en smuk hvalvet Begravelse for sig og sin Ægtefælle; men ingen af dem kom til at hvile her. Over denne Begravelse opførtes senere tre Hvalvinger, som udgjøre et ved tre Jærnstakitporte fra Kirken adskilt Begravelseskapel for VEtten Juel. Over Dørene findes flere Baabener foruden det Juelske, og under dem staar paa den mellemste Dør, paa en Plade, disse Ord: „Salige ere de døde, som dø i Herren.“ I Aaret 1753 istandsattes denne Kirke indvendig og udvendig. Klokkeren i Kirketaarnet har Marstallet 1590 og er given af Fru Helvig Hardenberg og hendes Søn Jakob Rosenkrands. Kirken tilhører Stamhuset Taasinge; dens Indtægter bestaa i Tienden: 46 Tdr. 6 Skpr. Rug, 87 Tdr. 1 Skpe. 2 Fdk. Byg og 68 Tdr. 4 Skpr. 1 Fdk. Havre, alt efter Kapittelstart. Den har været indviet til St. Andreas. Paa Kirkegaarden findes en større Gravplads for de Krigere, som ere døde paa Baldemars Slots Sygestuer i Aarene 1848 til 1851 og 1864. Denne Plet er (1866) omgivet med et Jærngitter. I de første Aar begroves 22, i det sidste 24 Mand. For hine har man opreist et stort Jærnkors og for disse et Mindesmærke af Sandsten med Indskrifter; paa Bagsiderne staa de Ord: Taknæmmelige Medborgere have sat dem dette Minde.

Observatoriet paa Taarnet er ottekantet, indrettet i Slutningen af det 18de eller i Begyndelsen af det 19de Hundrebaar og bestaar af en Stue med Vinduer til alle Sider og oven paa den en aaben Altan. Fra Taarnet har man et ualmindelig vidt Skue: selve Taasinge udgjør overalt Forgrunden; imod Nord hæver sig hinsides Svendborg Sund Fyns Kyst, og her ser man Toed Kirke og Bjørnemoose, Thurs Kirke, hinsides Store Bælt i Baggrunden Sølland, imod Ost ser man Langeland med Tranekær Hovedgaard og Rudkjøbing og Laa-

land i det fjerne, imod Syd og Vest Stryp, Halmø, Værø med Marstal og Værøskjøbing, Lille og Store Egholm, over Østersøen Angels Ryst ved Gelting, Als og Dybbøl, Drejsø, Avernæs og flere mindre Æer, Lille Bælt og Fyns vestlige Del op imod Assens, Ulbølle, Bester og Øster-Skjerninge, Egense og Ollerup Kirker, Skjoldemose Mølle, Sørup Kirke og Hvidkilde Skove, St. Jørgens Kirke og Svendborg By med sine 2 Kirketårne.

Om Sognets Historie vides ikke meget. Den Taasinge var Krongods, indtil den 1395 af Dronning Margrete overlodes til Fyns Bispestol, og kom atter under Kronen 1536. Imidlertid ejede ogsaa Adelsmænd Gaarde og Huse i Bregninge Sogn. Saaledes gav Ejler Rønnoy til Hvidkilde i Aaret 1560 Kronen Skjøde paa 3 Gaarde i Vindeby imod andet Gods, og Stovgaard tilhørte paa denne Tid Otten Grim. 1573 folgte Kongen alt Krongodsset paa Den, hvoriblandt var Herregaarden Kærstrup, til Rigsraad Erik Rosenfrands til Arreskov imod Balsø Gaard og Gods i Ringstedegnen. Om trent 1620 kjøbte Fru Ellen Marsvin Kærstrup og en Del af Bøndergodsset; hun overlod det til sin Datter Fru Kirstine Munk, og denne gav det til sin Søn Grev Baldemar Christian; til ham begyndte Kongen 1627 at sammentjære saa meget af Den som muligt og at opbygge Baldemars Slot i Steden for Kærstrup, som han lod nedbryde. 1641 folgte Christen Skeel til denne Kongens Søn en Del Gods i Nyby, og s. A. udstødte Kongen til ham Brev paa Kirkekorntienden af Bregninge Sogn. 1643 udstødte Falk Gjøe Skjøde til Kongen paa 1 Gaard i Bjernemark. Grevnen døde 1656, og hans Moder kom som hans Arving atter i Besiddelse af Hovedgaarden og det tilhørende Gods; hun døde 1658, hvorpaa denne Ejendom tilfaldt hendes Datter Frøken (den Gang vare ifkun Kongedøtre Frøkener) Hedevig, gift med Ebbe Ulfeld. Hun var i høj Grad tilbøjelig til Spil og nødtes snart til at pantsætte Hovedgaarden med Tiliggende til sin Søsters Mand Hr. Korsfitts Ulfeld, hvem dette Gods tilhørte, da Matriklen optoges i Aaret 1661.

Bregninge Sogn udgjorde den Gang: 1 adelig Sædegaard, 10 Helgaarde, af hvilke den ene var øde, 45 Halvgaarde og Bolsteder, hvoraf 5 vare øde, 3 helt smaa Møller, alle øde, og 28 Huse, hvoraf 5 øde. Hele Udsæden, — Hovedgaardens ikke medregnet, eftersom den ikke er optegnet i Matriklen — var: 113 Tdr. Rug, 64 Tdr. Byg, 86 Tdr. Blandkorn og Havre, 9 Tdr. 4 Skpr. Boghvede, 2 Skpr. Biffer, og hele Høavlen 216 Læs. Sognets Byer vare: Knudsbølle, 7 Gaarde og 3 Huse, Udsæd: 23½ Tde. Rug, 14 Tdr. 4 Skpr. Byg, 14 Tdr. Blandkorn og Havre, 1½ Tde. Boghvede, Høavl 67 Læs; Gaarden Stovgaard havde 16½ Tde. Hartkorn. Bjernemark, 11 Gaarde og 2 Gadehuse, Udsæden: 21½ Tde. Rug, 11 Tdr. 6 Skpr. Byg, 18 Tdr. 2 Skpr. Blandkorn og Havre, 1 Tde. 5½ Skpe. Boghvede, og Høavlen 56 Læs; til Byen hørte Skovene Horsø Skov, Lamberts Mose og Hegned, i alt 400 Svins Olden eller 16 Tdr. 5 Skpr. 1 Fdk. 1 Alb. Skovskyls Hartkorn; Bregninge By, 6 Gaarde, Udsæden: 15 Tdr. 3 Skpr. Rug, 7 Tdr. 7 Skpr. Byg, 8 Tdr. 4 Skpr. Blandkorn og Havre, „ Tde. 6 Skpr. Boghvede, og Høavlen 10½ Læs Hø; Vindeby, 9

Gaarde og 3 Gadehuse, Udsæden: 14 Tdr. 5 Skpr. Rug, 8 Tdr. 4 Skpr. Byg, 12 Tdr. 4 Skpr. Blandkorn og Havre, 2 Tdr. Boghvede, og Høavlen 42 Læs; Troense, 9 Gaarde og 13 Huse, Udsæden: 13 Tdr. 3 Skpr. Rug, 7 Tdr. 5 Skpr. Byg, 10 Tdr. 7 Skpr. Blandkorn og Havre, 1 Tde. 5 Skpr. Boghvede, og Høavlen 20 Læs Hø; Nyby, 13 Gaarde og 4 Huse, Udsæden: 23 Tdr. 5 Skpr. Rug, 9 Tdr. 5 Skpr. Byg, 20 Tdr. 2 Skpr. Havre, 2 Tdr. Boghvede, og Høavlen 17 Læs. Til Bregninge, Vindeby, Troense og Nyby hørte Skov til 310 Svins Olden eller 12 Tdr. 7½ Skpe. Hartkorn. De 3 Møller vare: Bregneskøvs Mølle, der var uden Avl og med 1 Tde. 7 Skpr. Møllestyk, Bukkehøve Mølle, der kunde faa 1 Tde. Rug, 1 Tde. 4 Skpr. Blandkorn og Havre og avle 4 Læs Hø, og Pederskøvs Mølle, der ydede 2 Pd. (= 6 Tdr.) Mel, hørte under Hovedgaardens Tægt og var uden Avl. Hovedgaarden Baldemars Slot havde 108 Tdr. Hartkorn, og dens Værdi var 7,560 Rdlr., da 1 Tde. Alger og Engs Hartkorn regnedes til 70 Rdlr. Præstegaarden var Annergaard til Lande Sogn, men afbrudt for 97 Aar siden, og paa Grunden vare byggede 2 Huse, som tilsammen ydede 12 Læs til Præsten; hvert af disse Huse kunde faa 1½ Skpe. Rug eller Byg; det øvrige af Præstegaardens Marker havde fire Mænd fæstet, og deres Afgift var 3 Tdr. 3 Skpr. Byg; de kunde faa 4 Tdr. Byg og avle 4 Læs Hø. Sognets hele Hartkorn var 489 Tdr. 2 Skpr. „ Fdk. 1 Alb., hvis Værdi i Penge var 30,435 Rdlr. (Spec.) 3 Mk. 12 Sk.

Kort efter inddroges alt dette Hr. Korsfitts Ulfelds Gods under Kronen; men heraf overlodes den 5te Marts 1666 en Del til Fyrstinde Augusta — der var gift med Hertug Ernst Günther af Sønderborg —, indtil Kongen anderledes tilfagde, deraf i Bjernemark 11 Gaarde og 3 Huse, i Vindeby 5 Gaarde, 2 Bolsteder og 8 Huse, hele Bregninge Skov og Bukkehøve Mølle. Aar 1670 den 10de September udlagdes 6 Gaarde i Knudsbølle og Gaarden Stovgaard, som General Hans v. Schack havde overladt Kongen ved Magekifte, til Ryttergods. 3 Marts 1672 tilbød Otte Bogvisk til Saltø (i Sølland) Kronen i Magekifte foruden mere 6 Gaarde i Bregninge By. Saa Aar efter, den 12te Marts 1678, fik Taasinge atter en Mand af gammel dansk Adels og en ypperlig Helt og Fædrelandsven til Godssejer, nemlig Amiralen Hr. Niels Juel, som af Kronen fik en Del af Den for sin tro Tjeneste og især for sine Krav paa de tagne svenske Skibe og for anden Forstrækning til Kronen, og deraf i Bregninge Sogn: Baldemars Slots Hovedgaardstægt med Skove, Mark og Enemærker, Gaardens Mølle m. m., i alt 108 Tdr. Hartkorn, hvoraf Kronens Del dog kun var 55 Tdr. Hartkorn, Bregninge By 5 Gaarde, Bjernemark 11 Gaarde, Vindeby 7 Gaarde og 8 Huse, Knudsbølle 6 Gaarde, Stovgaard med 16½ Tde. Hartkorn, Bregninge Skov med 310 Svins Olden og Horsø Skov med 400 Svins Olden. Efterhaanden kom Otten Juel ved Kjøb i Besiddelse af hele Den, hvis Bøndergods endnu er Fæstegods. 3 Aaret 1769 kærede Gaardmændene i Bregninge ligesom og i de andre Sogne over, at den for saa Aar siden afskøde Stamhusbesidder Niels Juel havde forhøjet deres Afgifter saaledes, at de ikke kunde udrede dem. Den hele Atterstade var 7,000

Rdlr. Hans Eftermand havde indset det uheldige i disse Paalæg, men var død, uden at gjøre noget ved Sagen. Nu nedfattes Afgifterne atter i Følge kongelig Tilladelse af 17de November 1769. Bøndergaardenes Tal var 45 og Bolstedernes og Husenes 78 i Aaret 1738.

Bregninge Sogns hele opmaalte Fladeindhold er 3,564 Tdr. Land; efter den gamle Matrifkel var Sognets Ager og Engs Hartk. 267 Tdr., og der gik altsaa over 13 Tdr. Land paa en Tde. Hartkorn; efter den ny Matrifkel er dette Hartk. 338 Tdr. 6 Skpr. 3 Fdk. $1\frac{1}{4}$ Alb.; der gaar altsaa, naar Fredskovens Fladeindhold fradrages, 9 Tdr. Land paa hver Tde. Hartkorn. Sognets Omraade udgjør næsten en Bakke, der i Midten hæver sig 240 Fod over Havet. Af Arealen vare i Aaret 1861 de 1,603 Tdr. Land tilsaade og tilplantede, og 2,915 Tdr. Land i alt vare nyttede til Agerdyrking. Udsæden var 137 Tdr. Hvede, 344 Tdr. Rug, 576 Tdr. Byg, 523 Tdr. Havre, 115 Tdr. Urter og anden Vælgfæd, 133 Tdr. Blandfæd og 128 Tdr. Kartofler. Udsæden til en Bondegaard af almindelig Størrelse angives til 25 Tdr. Korn af alle Sorter, og der avles i Almindelighed 8 til 9 Fold. Høavlen er ikke af Betydning. Herregaarden Baldemars Slot har et Jordtiliggende af 260 Tdr. Land, og den derunder hørende Afbyggergaard Thæersminde har 240 Tdr. Land, i alt 400 Tdr. Land Ager og 100 Tdr. Land Eng. Til selve Hovedgaarden har den sædvanlige Udsæd været: 25 Tdr. Land med Hvede, 30 Tdr. med Byg, 30 Tdr. med Blandkorn, og til Afbyggergaarden: 22 Tdr. Land med Hvede, 10 Tdr. med Rug, 30 Tdr. med Byg, 36 Tdr. med Havre, 24 Tdr. med Blandkorn og 14 Tdr. Land med Urter; der avles i Almindelighed 12 Fold. De have i alt $63\frac{3}{8}$ Tde. Hartk. I Aaret 1852 var der i Sognet 28 Bøndergaarde med 4 til 8 Tdr. Hartkorn, 9 Gaarde med 2 til 4 Tdr. Hartkorn, 7 Gaarde med 1—2 Tdr. Hartkorn; 146 Huse med 2 Skpr. til under 1 Tde. Hartkorn, 30 Huse med 1 Fdk. til under 2 Skpr. Hartkorn og 27 jordløse Huse. Nu ere der 27 Gaarde med $5\frac{3}{4}$ Tde. Hartkorn hver i Gjennemsnit, 16 Gaarde med over 1 Tde. Hartkorn og 187 Huse med og uden Jord. Fæsteafgiften af en almindelig Bondegaard er 30 Tdr. Korn (Rug, Byg og Havre) aarlig, og Indfæstningen er 3,000 til 5,000 Rdlr. Jordsmonnet bestaar af sandede, sandmuldede og sandblandede Lerjorder. Til Sognet høre de ubeboede Smaager Kildholm, Marholm og Yholm. Præstegaardens Hartkorn er 6 Tdr. 6 Skpr. 2 Fdk. $1\frac{3}{4}$ Alb., og Fladeindholdet er $65\frac{2}{5}$ Tde. Land, hvoraf 2 Tdr. Land Skov, Eg og Ell, og 3 Tdr. Land Have. Avlingen er bortforpagtet paa 9 Aar indtil 1ste Maj 1870 for en aarlig Afgift af 50 Tdr. Rug og 50 Tdr. Byg efter Kapittelstart og 40 Tdr. Havre i Skjeppen, 5 Rander efter Mælk daglig fra Maj til Novbr. og 3 Rander daglig i den anden Halvdel af Aaret, 20 Læs Gjødning til Haven og Hø og Halm til 2 Heste, naar Præsten selv holder disse; i modsat Tilfælde skal Forpagteren yde Kjørsler for indtil 70 Rdlr. om Aaret, beregnede til 4 Mk. 8 Sk. for hver Kjørsel paa Den. Forpagteren vedligeholder tillige selv de Udhus, han har i Brug, og udfører det kommunale Arbejde, som paaligger Præstegaardens Hartkorn. Udsæden til Præstegaardens 60 Tdr. Land er 27 Tdr. Korn, lige meget af Rug, Byg og Havre, og der avles

8 til 10 Fold. Høavlen er i Aar (1867) god, ellers ikke af Betydning. Besætningen er 4 Heste, 18 Stykker Hornkvæg, 16 Faar foruden Lam og 6 Svin. Paa en almindelig Bondegaard holdes 4 Heste, 10 Stykker Hornkvæg og 10 Faar og Lam. Paa Hovedgaarden holdes 20 Heste og paa Afbyggergaarden 12 Heste, og paa begge Gaarde tilsammen 140 Køer foruden Ungkvæg, 100 Faar og 40 Svin. I Aaret 1861 holdtes der i Sognet: 213 Heste, 951 Kvæghoveder, 1,144 Faar og 337 Svin; der var saaledes 1 Stykke Hornkvæg paa omtrent 3 Tdr. Agerland. Af Bistader havde Sognet 25. Til Herregaarden hører der Skove paa 1,317 Tdr. Land, hvoraf 485 Tdr. Land ligge i dette Sogn, hvis Skovfald er 29 Tdr. Skpr. 1 Fdk. $\frac{1}{4}$ Alb. I Sognet ere der 4 Møller: Bregninge og Bukkehøve Vejrmølle, hvilken sidste ogsaa er Vandmølle, Bentepose og Røde Vandmølle. Den før nævnte Pederskov Vandmølle er nu nedlagt. Møllefylden har været 7 Tdr. Hartkorn. Af Byerne mærkes: Bregninge ved Foden af den Høj, hvorpaa Kirken ligger, med Præstegaarden, Vindeby med Tingsted for Taasinge Birk og Færgested, hvorfra der er Overfart til Svendborg, og en Kro, Skipperbyen Troense med Havn, Skibsværfter, Lodsbolig og 4 Gæstgiversteder eller Kroer. Byen er bekendt for sin Byntelighed; en Del af den kaldes Frederiksstad, der bestaar af flere i lige Rækker byggede Husrækker. Sognet har endnu en Kro, nær ved Hovedgaarden.

Indbyggernes Tal var i Aaret 1801: 1,213; 1834: 1,711; 1840: 1,845 og 1845: 1,912; det tiltog altsaa i 44 Aar med næsten 60 af 100; 1855 var det 1,949, og 1860 ifkun 1,747. I de sidste Aar har Folkemængden altsaa aftaget, hvilket er Tilfældet med den egenlige Landbefolkning; Husenes Tal er formindsket siden 1852. Foruden af Agerdyrking og Arbejde i Skovene lever Befolkningen i Særdelshed af Søfart, Fiskeri og Arbejde paa de betydelige Skibsværfter i Troense; denne By har nu omtrent 1,000 Indbyggere. Megen Træfrugt sendes til Skibs ud af Sognet. Den 3die Juli d. A. traadte en nylig bygget Arbejds- og Forsørgelsesstiftelse i Nyby i Steden for det gamle og forfaldne Hospital i Troense, der skal nedlægges som Fattigholig; den ny Stiftelse har kostet 6,000 Rdlr. Den har Plads til 40 Personer, men har kun optaget 24. Sognet hører under Taasinge Birks Netsomraade, Nyborg Amtstue og Svendborg Lægedistrikt, Svendborg Amts 3die Valgkreds og er dets 32te Lægd; Sognet har 2 Sognefogeder. Det ejer flere Legater, der indstaa i Stamhuset og give en aarlig Rente af 121 Rdlr. $16\frac{1}{2}$ Sk., og desuden et Legat paa 800 Rdlr.

Af Bregninge Sogns katolske Præster kendes ikke andre end den før nævnte Benedikt Jakobsen, der efter Indskriften paa hans Ligsten døde den 1ste Januar 1376. Efter Reformationen var Knud Nielsen den første Præst her i Sognet, og han var her 1540. I hans Tid synes Præstegaarden at være brændt. Hans Eftermand var Peder Filosof (Svanesø eller Svanevær), som skrev latinske Vers. Præstegaarden brændte atter, hvorpaa Hr. Peder forlod Kaldet, og han død siden. Kosten paa Kommunitetet i Kjøbenhavn indtil sin Død. Eftermanden Hans Madsen havde næppe faaet Præstegaarden gjenopbygget, før den atter brændte 1564, hvorefter Sognet ved Kongebrev af 20de August 1575 blev Annex til Lande (Landet)

Sogn, fordi, som det hed, „Bregninge skal være et fast ringe Sogn“. Saadant var Forholdet indtil den 5te Septbr. 1738, da Biskoppen over Fyns Stift Christian Ramus fik en Skrivelse fra Kancelliet om, at Overstelieutenant Niels Juel til Taasinge havde udtalt det Dufte, at Bregninge og Lande Sogne atter maatte adskilles, da Sognepræsten nu var død. Sognene vare saa folkerige og havde saa store Indkomster, at to Præster godt kunde have sit Dphold af dem, ligesom Tilfældet havde været tidligere; i Bregninge Sogn fandtes der desuden en Annexgaard. Begge Sogne vare omflynede af Stranden, saa at Præster, naar man trængte til dem, ikke lettelig kunde faas andensteds fra, og der var jo kun et Kald til paa Den (Bjærgby). I begge Sogne var der tilsammen 97 Gaardmænd og over 100 Husmænd foruden Junderster og Fattigfolk, saa at to Præster vilde faa nok at tage vare med baade inden og uden Kirkerne at arbejde paa saa mange Sjæles Opbyggelse. Bregninge Sogn havde en skarp Jordbund uden synderlig Kornavl, og Præstens Tiende var liden, saa at dette Kalds Indtægter vilde være mindre end det andet Kalds, men dog tilstrækkelige til en Sognepræsts „sikkelige“ Underhold. Det tillades derfor, at Sognene adskilles paa de Vilkaar, at Kirkepatronen skal hjælpe den ny Præst med at faa Annexgaarden saalunde indrettet, at han kan have „sikkelige“ og bekvemme Bøvelser at bo i, at den, der kaldes til Præst i Bregninge, tillige skal holde Gudstjeneste i Baldemars Slots Kapel, hvilket nu kan finde Sted med mindre Vanfærlighed end før, naar hvert Sogn faar sin egen Præst, og kan være til stor Opbyggelse for Herregaardens Beboere, som ved den lange og mindre gode Kirkevej ofte afholdes fra at komme i Kirke. For at udføre Kirketjenesten paa Herregaarden skal Præsten foruden Offer og andre Indtægter have en billig Godtgørelse, hvorom Bispen skal komme overens med Stamhusets Besidder. Den 6te Juli havde denne efter Magister Matthæus Kenzges dødelige Afgang udstædt Kaldsbrev for Christoffer Iversen som Sognepræst for Bregninge Menighed, og den kongelige Stadfæstelse herpaa er ogsaa af 5te September 1738.

Den ny Sognepræst fattedes imidlertid Præstegaard. Annexgaardens Bygninger havde nu i henimod et Par hundrede Aar været nedbrudte, og man havde ikke tænkt paa at gjenopføre dem. For at raade Bod herpaa gav man Præsten en Gaard i Nyby til Bolig, og dens Jorder fjædes til Annexgaardens. Men det gamle Uheld fulgte ogsaa den ny Præstegaard; da Præsten havde faaet sit Løse flyttet ind i Gaarden og Dagen efter selv vilde tage Bolig der, brændte Gaarden, og Præsten maatte bosætte sig i Troensegaard, medens man gjenopbyggede Præstegaarden. Christoffer Iversen var født 1710 og Søn af Præsten ved St. Hans Kirke i Odense Iver Lagesen, blev Student 1731 og Kandidat 1734. I Aaret 1740 giftede han sig med Barbara Juliane Steen, en Præstedatter fra Ørsted i Fyn. Efter hans Død i Aaret 1751 kaldede Niels Juel den 20de April s. A. Simon Pedersen Riise til Præst for Bregninge og „Taasingegaards“ Kapel, og Kaldsbrevet stadfæstedes den 14de Maj. Denne Mand var 1715 født i Odense, hvor Faderen var Kjøbmand, blev Student 1736 og Kandidat 1741. I Bregninge var han indtil den 18de April 1760, da han fik Landet Præstekald. Den 18de

Maj kaldedes til hans Efterfølger Jakob Pedersen Clausen, en Kjøbmands søn fra Vråskjøbing og født 1731; Stadfæstelsen paa Kaldsbrevet er af 13de Juni. I Juli 1763 udnævntes han til Sognepræst for Ho og Ørby Menigheder ved Besterhavet, hvorpaa Stamhusbesidderen den 3die September udstædt Kaldsbrev for Daniel Frederik Hansen Kugler, der var født i Kjøbenhavn 1735 og Søn af en Lieutenant. Den afbrændte Præstegaard i Nyby var nu næsten opbygget; men Kugler kom desangaaende i Strid med Stamhusets Bestyrer i Besidderens Frederik Juels Mindreaarighed, og Følgen var, at Præstegaarden ombannedes til en almindelig Bondegaard, en ny Præstegaard byggedes i Bregninge, og Præstekaldet mistede sin Gaards Jorder. Efterhaanden følte han sig mer og mer ilde stædt i Bregninge, saa at han tilsidst byttede med Præsten paa Strynø og nu fik et mindre Kald. Den 12te Febr. 1773 kaldede Geheimeraad Peder Juel paa sin Myndlings Vegne Jørgen Valerius Thormøhlen fra Strynø til Præst for Bregninge og Taasingegaards Kapel, og den 18de Marts stadfæstedes denne Udnævnelse. Thormøhlen var en Kjøbmands søn og født 1717 paa Christianshavn, blev Student 1736, Kandidat 1738 og Magister 1742. Hans Hustru hed Gjertrud Marstrand og var en Præstedatter fra Simmerbølle (paa Langeland). Han skal have været meget skæmtsom og vittig. I Aaret 1799 døde han, og den 9de Novbr. kaldede Frederik Juel til hans Eftermand Christian Jensen Krarup, en Præstesøn, født i Ørbæk 1768, Student 1787 og Kandidat 1791. Han døde den 31te Marts 1845. Eftermanden var Johan Ludvig Møller, Katechet og første Lærer ved Borgerstolen i Kjerteminde, kaldet den 10de Juni. Han døde i en Alder af 46 Aar den 9de Marts 1854. Den 2den Juni s. A. blev Karl August Olivarius, der den Gang var Katechet i Roskilde, Præst i hans Sted, og ved dennes Forslyttelse den 2den August 1865 til Ude- og Oppe-Sundby (i Sølland) blev den nuværende Sognepræst Hans Johannes Gustav Bock, indtil 1864 Præst i Esgerus i Flensborg Amt, hans Eftermand den 24de November s. A.

Dette Præstekalds Indtægter ere: Tiende 46 Tdr. 5 Skpr. Rug, 86 Tdr. 5 Skpr. 2 Fdk. Byg og 68 Tdr. 4 Skpr. 1 Fdk. Havre efter Kapittelstaxt, Offer og Accidenser omtrent 470 Rdlr., Rente 15 Rdlr., for Brød og Vin til Kirken 19 Rdlr. Skatter og Afgifter m. m. ere omtr. 182 Rdlr., hvortil kommer Afdrag paa Laan, som snart ere afbetalte, 56 Rdlr. 4 Mk. aarlig. Reguleringssummen er 920 Rdlr., de virkelige Indtægter ere omtrent 1,976 Rdlr.

Bregninge havde en Skole før 1738; thi det heder i det oven nævnte Brev til Bispen: Og efter som to Degne kunne nyde tarveligt Underhold, og Niels Juel har opbygget et vel indrettet Skolehus og tilstrækkelig lønner en Skoleholder, fastsættes det efter Bispens Indstilling, at Sognets Skoleholder skal overtage Degneembedet, saa længe den nuværende Degn lever, imod at denne giver ham en billig Løn, og naar Degnen i Lande er død, skal der kaldes en Degn til hvert Sogn. Nu har Sognet tre offentlige Skoler: Bregninge Skole med 88 Børn; Læreren har i aarlig Indtægt: 14 Tdr. Byg og 6 Tdr. Rug i Skjeppen, 29 $\frac{1}{2}$ Tdr. Rug efter Kapittelstaxt, Skole-

penge omtr. 43 Rdlr., som Kirkesanger 10 Rdlr., Offer og Accidenser omtr. 74 Rdlr. Jordlobden er 6 Tdr. Land stor. Frederik Juels Skole (eller Asketær Skoledistrikt) med 95 Børn; Læreren har: 6 Tdr. Rug, 41 $\frac{1}{2}$ Tdr. Byg (Afdrag 16 Rdlr.), Skolepenge omtrent 45 Rdlr., Offer og Accidenser omtr. 120 Rdlr. Jordlobden er 4 $\frac{1}{2}$ Tdr. Land. Troense Skole med 95 Børn; Læreren Indtægter ere: 6 Tdr. Rug, 47 Tdr. Byg (Afdrag 30 Rdlr.), Skolepenge omtr. 48 Rdlr.,

Offer og Accidenser omtr. 182 Rdlr. og en Jordlob paa 4 $\frac{1}{2}$ Tde. Land. Reguleringssummerne for disse Skoler fattes for en halv Snes Aar siden saaledes: 529 Rdlr. 94 Sk. for den første, 546 Rdlr. 9 Sk. for den anden og 678 Rdlr. 74 Sk. for den tredje Skole. Desuden er der en offentlig Bogeskole med 15 og en privat med 5 Børn under 8 Aar og en Realskole, der er oprettet af et Bolag, søges af 12 Børn og styres af en theologisk Kandidat, alle i Troense.

Thurs Kirke og Sogn.

Lidt syd for Fyn, hvorfra Svendborg Sund skiller den, og øst og nord for Taasinge ligger Den Thurs eller Thors. Fra denne S har man til alle Sider et smukt Skue: imod Nord Fyns dejlige, bakkede, skovgroede Kyst med Hovedgaarden Bjørnemoose midt i Skovene, imod Vest Taasinge Kyst, Svendborg Sund og Byen i Baggrunden, imod Syd ser man Troenses venlige Haver og Bregninge Bakke med Møllen og Kirken i Baggrunden, imod Øst Langelands Bæltet med Langeland i Baggrunden. Paa Dens vestlige Side skærer en Vig sig dybt ind i Landet; den kaldes Thurs Bund og giver Den Lighed med en Hestefko. Den nordlige Del af Den har en Længde fra Øst til Vest af 6,300 Alen, og den sydlige Del, hvis yderste Spids kaldes den grønne Odde, er 5,000 Alen lang; Dens Bredde fra Nord til Syd er omtr. 4,000 Alen. Det mest fremspringende Punkt imod Nordvest er Nordodden, imod Nordøst Thurs Klint. Den vestlige Del af den sydlige Halv kaldes Grasten. Landet er højtliggende og fladt, og paa Sydsiden har det bratte Klinter ud imod Havet. Paa Den savner man meget en let Afgang til Drillevand, eftersom Gaarde og Huse for det meste ligge paa Højderne, og Kilderne derimod findes i de lavere Egne. I Byen har det ikke kunnet lykkes at grave Brønde.

Paa Dens nordvestlige Side ligger Kirken, omtrent en halv Mil øst-syd-øst for Svendborg nær ved Svendborg Sund, hvis Bredde her er omtr. 1,300 Alen. Denne Kirke er bygget af Fru Ellen Marsvin og i Aaret 1640 indviet af Biskop Hans Mikkelsen; den fik da Navnet Hellig Trefoldigheds Kirke. Den er en regelret, men ikke ligesidet Firkant med et Baabehus paa den sydlige Side. Den er uden Taarn, men har et Klokkespil, der er omtr. 8 Alen højt. Længden er 27 Alen, Skibet er næmlig 20 Al. og Choret 7 Al. langt; men de danne ikke to ved en Forhøjning eller lignende adskilte Dele. Bredden er 13 $\frac{1}{2}$ Al., og Højden til Loftet og til Rygningen af Taget er 8 Al. Murene ere 3 til 5 Al. fra Grunden af

raa Kampesten, 1 $\frac{1}{4}$ til 1 $\frac{1}{2}$ Al. tykke, den øvrige Del af Muren er af brændte Sten og er udpyntet med en smuk, udtunget Murkrans under Taget. Denne Del af Muren synes at være fra en nyere Tid. Paa Baabehusets Gavl staar i Bænkere Fru Ellens Navnetræk og Aarstallet 1639. Indvendig er Kirken uden Hvalving, og den havde Fjæleloft indtil 1852, da dette blev gipset. Prædikestolen staar ved Siden af Alteret over Degnestolen i Kirkens sydpøstlige Hjørne; den danner ved sin Tarvelighed en paafaldende Modsætning til det Billedskærerarbejde, Kirken ellers har, saaledes 14 Billeder af Apostlene (Paulus og Andreas forekomme 2 Gange); disse ere mulig komne fra Dalum Kirke i Fyn; thi Fru Ellen Marsvin havde Dalum Kloster i Forlening. Paa Choret's nordlige Side hænger et meget stort, smukt udskåret Billede af den korsfæstede, i hvis fire Arme de fire Evangelisters Tankebilleder findes. Under dette Kors staar Daaben, en meget simpel Træfod med et Messingbækk, som fremstiller Bebudelsen; det er forsynet med Otterne Rosenkrands's og Gyldenstjernes Baabener, de to Messingstager have det først nævnte tillige med Otten Pødebust's Baaben. Kirkens største Prydelse var dens Altertavle, som ogsaa menes af Fru Ellen at være flyttet did fra Dalum Kloster; den bestod af et Fodstykke og en Midtertavle med to Fløje til at lukke over denne; Tavlen fremstillede Zomsfru Marias Forherligelse. 1828 fik Kirken en anden Altertavle fra den nedlagte Klosterkirke i Svendborg; den bestaar af et Midterparti og to Fløje, som oprindeligt have kunnet lukkes over den. Alle Tavlerne ere opfyldte med højt udskårne Figurer: i Midten Korsfæstelsen med Noverne i mindre Maalestof, og over den ene af disse hvæver en Engel; i Forgrunden ses mange Figurer. I Fløjene findes fire Billeder, der høre til Videlseshistorien. Det hele er 1853 malet hvidt. Denne Altertavle, der heller ikke fattes Kunstværk, har megen Lighed med Altertavlen i Skaarup Kirke paa den anden Side af Sundet. Af den gamle Altertavle, der førtes til det oldnordiske Museum, er der nu

kun lidet tilbage; den var allerede, før den flyttedes, meget medtaget af Ulde.

Hvoraf Den har faaet sit Navn, om det er efter Guden Thor eller efter noget Personnavn eller ej, er uvidt. I Følge et Sagn fra Middeldalderen var det paa Thors, at Balder slog Rune ihjel, hvorom der synges i en af Ræmpeviserne; men dette er ikke mere historisk end det Sagn hos Saxe, i Følge hvilket Rolf Krakes Moder Yrsa og dennes Moder Thore skulle have boet paa Thors. Den første Gang Thors nævnes i historisk Sammenhæng, er i Baldemar den andens Fordebog (fra omtr. 1231). Den kaldes her det større Thors i Modsætning til det mindre Thors, der ligger nær ved Assens, og det siges her, at der paa Den fandtes Hjorte, Raa- og Daavildt. 1253 gav Kong Christoffer den første Indbyggerne i Svendborg Bindfælder (Træer, som Binden har revet om) af Den til Gavntæ og Brændsel, og denne Gave udvidedes af senere Konger. I det 14de Hundrebaar var Thors ligesom det øvrige Fyn en Tid i Holstenernes Hænder; men efter at Den var indløst af Baldemar Atterdag, overdroges den 1421 som et Len til Fyns Biskop, og i dette Forhold til Bispestolen stod Den indtil Reformationen. Det varede ikke længe, inden disse Dboere vakte Misundelse hos Borgerne i Svendborg, eftersom de paa sine Skibe førte Varer til og fra Tyskland. Vel forbydte Kongerne dem dette; men Forbuddet efterlevedes ikke synderlig; Biskopperne vare i den Henseende meget overbærende, saa meget mere som disse selv stundum dreve Handel. Ved Reformationens Indførelse kom Thors atter under Kronen, og det varede nu ikke længe, inden Dboerne ogsaa maatte lægge Bind paa Agerdyrking for at finde sit Udkomme; men der gik lang Tid, inden Agerdyrkingen ret kunde trives paa Den. I Aaret 1584 fik Præsten paa Strøp fri Brændsel og Olden til 10 eller 12 Svin, naar der var Olden, i Thors Skov, og 1601 gjentoges Løftet om denne Understøttelse, indtil Kongen anderledes tilfagde; Præsten fik da Ret til Bindfælder og fornede (af Ulde udgaaede) Træer paa Den, hvilke Lensmanden paa Nyborg Slot — under dette Len hørte Thors — skulde lade udvise ved sin Skovfoged. Ogsaa Præsten til St. Nikolaj Kirke i Svendborg, der var Dens Sognepræst, synes at have haft en lignende Understøttelse fra Den.

Ikke længe efter ophørte Thors at være Krongods. Ved Mageskiftebrev af 8de August 1625 udlagde Fru Ellen Marsvin, hvis Datter Fru Kirstine Munk var Kongens Hustru, til Kronen 8 Gaarde og en Halvgaard i den sydlige Del af Nyborg Len imod at faa Thors i Steden. Den havde den Gang 11 smaa Gaarde eller Bolsteder, 8 Huse; der vare to Mænd, som havde Haver eller indhægnede Græsmarker, og en Mand svarede desuden 2 Mark i Afgift for noget af „alle Mænds Jord“. Dens Hartkorn var omtrent lig de 8 Gaardes, d. e. den ydede næsten ligesaa meget i Afgift som disse; hele Hartkornet var 33 Tdr. 1 Skp., hvortil kom Skoven med 2,200 Svins Olden eller 91²/₃ Tde. Hartkorn Skovskuld. Om ogsaa Fru Ellen har faaet 6—7 Tønder Hartkorn mere end hun afstod, have vist nok til Gjengæld de af hende afstaaede Gaarde været bedre dyrkede end det Gods, hun fik paa Den. 1593 ansaas saaledes 9 Tdr. Korn for en tilbørlig Fæsteafgift for Dens halve Kirketiende, som Kirken i Svendborg skulde nyde.

Den havde sin største Rigdom i Skovene, i det den kunde betragtes som en stor Skov, paa hvis nordlige Side der laa en liden Landsby med højt tarvelig Agerdyrking; men i Fru Ellens Tid lagdes Grunden til Agerdyrkingens Overvægt over Skovdriften. Hun byggede her en Ladegaard, som hun kaldte Marsvinsvold. Før ved Rydning af Skov fik denne Gaard et forholdvis stort Jordtilliggende, og i Aaret 1661 fandtes der ifkun Skov til 500 Svins Olden paa Den. Ladegaarden laa øst for Byen paa den nordlige Halvøs Nordside, hvor endnu Tomten bærer dens Navn. Bønderne fik saaledes en Ladegaard, til hvilken de maatte gjøre Hoveri; men det er et Spørgsmaal, om deres Aar virkelig derved forværedes. Fru Ellen Marsvin døde 1649, og hendes Datter Fru Kirstine Munk arvede Thors. Ved dennes dødelige Afgang 1658 kom Den under Hr. Korfits Ulfeld, som forpagtede Marsvinsvold til to Mænd for en aarlig Afgift af 70 Rdlr. I Aaret 1661 regnedes denne lille Ladegaard for 40 Tdr. Hartkorn og til en Værdi af 2,800 Rdlr. (Specier), i det Prisen for en Tønde Hartkorn var 70 Rdlr. Gaardens Udsæd var 10 Tdr. Rug, 16 Tdr. Havre og 2 Tdr. Boghvede; den havde ingen Høbund. Paa Den var der 11 Bølsmand, som hver kunde paa sin Mark saa 1 Tde. Rug og 2 Tdr. Havre. Der vare end videre 20 Afbyggersteder og Huse, hvoraf 4 øde og 5 uden Jord, og de kunde tilsammen saa omtrent 4¹/₂ Tde. Havre. Hele Dens Udsæd var saalunde: 21 Tdr. Rug, 42¹/₂ Tde. Havre og 2 Tdr. Boghvede. Skoven var medregnet under Marsvinsvold. Et af de jordløse Huse havde Degnen Morten Klemenssen, et andet Hus var beboet af Christen Skibhygger, og et tredje havde Søren Skovfoged; han kunde saa 3 Skpr. Havre og gav 1¹/₂ Mk. i Afgift. Godssets Hartkorn var 44 Tdr. 5 Skpr. „ Fdk. 2 Alb.; hver Tønde Hartkorn regnedes til 60 Rdlr., og den hele Værdi var 2,678 Rdlr. 4 Mk. 8 Sk. Naar hertil lagdes Ladegaardens og Skovens Værdi, havde hele Den en Pengeværdi af 5,478 Rdlr. 4 Mk. 8 Sk. Kort efter fik den eneældige Hersker en Dødsdom fældet over Hr. Korfits Ulfeld, og 1663 var Thors inddraget under Kronen. Paa denne Tid modtog Dens Sognepræst i Svendborg Tilfagn om Brændsel fra Den og Olden til 12 Svin, hvilket maaske kun var en Stadfæstelse af de tidligere Ejeres Gave; men længe nød Præsten ikke Gavn heraf.

Det varede ifkun en meget kort Tid, inden Thors atter afhændedes. Kronen forbeholdt sig Ret til at indløse Den; men denne Ret benyttedes ikke. Den første Kjøber var Proviantforvalter Povel Kornelisen i Nyborg, og Prisen var 50 Rdlr. for hver Tde. Hartkorn, altsaa 10 til 20 Rdlr. mindre end den vurderedes til et Par Aar i Forvejen. Kjøbesummen har altsaa været 4,250 Rdlr. Den næste Ejer var Frederik den tredies Yndling og Eneældens villige Rædstab Geheimeraad Christoffer von Gabel, der i Juni 1669 og i Januar 1670 skrev sig Herre til Thors. Efter ham tilhørte Den en anden Tysker, Grev Konrad von Reventlow, Amtmand i Haderslev, som allerede 1674 folgte den til Grev Ulrik Frederik Gyldenløve, Christian den femtes bekjendte Halbroder, Statsholder i Norge. Han ejede den indtil Aaret 1702, og i denne Tid foregik der adskillige Forandringer. Ladegaarden, som før havde haft to Forpagtere, overlodes nu til fire Bønder, der

dog endnu dreve den som en samlet Ejendom, hvorved det tidligere, næppe betydelige Hoveri maa have bortfaldet; det følgende Skjøde taler om Jagtretten, men ej om Vegt og Arbejde. Ved Matriklen af 1688 fik Byens Bønder større Hartkorn end tidligere, nemlig 58 Tdr., imedens Marsvinsvold styldfattes til 32 Tønder Hartkorn Ager og Eng og $12\frac{1}{2}$ Tde. Skovskjold; Bøndernes Agerdyrkning maa altsaa have gjort Fremskridt, og Ladegaardens Oprettelse kan næppe have haft skadelige Følger for dem. De Marker, der dyrkedes, holdtes altid under Plov, andre nyttedes altid til Græsgange. Under Ladegaarden hørte der saaledes en stor Græsmark til 22 Kvæghoveders Græsning, kaldet Græsbeden, der fattes til 2 Tdr. 6 Skpr. Hartkorn; i Almindelighed regnedes 16 Hoveders Græsning til 1 Tønde Hartkorn. Skovene vare atter formindskede, i det de nu kun svarede til 300 Svins Olden. Flere af de allerede smaa Bøndergaarde deltes, saa at der 1702 vare 6 Helgaarde og 10 Halvgaarde paa Den. Ved denne Forøgelse af Gaardenes Tal maa Kirken have synets for liden i Forhold til Menighedens Størrelse; og da den i Aaret 1697 istandsattes, udvidedes den sandsynligvis ved, at der tilføjedes et Pulpitur i den vestlige Ende imellem de Træpiller, der bære Klokkespiret. Fra s. A. havest der en Tiendeforening, i Følge hvilken Bymændene frit kunde hjemage sin Avl, naar de svarede Tiende i Skjeppen til Præst og Herremand. Kirketienden var matrikuleret til 6 Tdr. Hartkorn. Bøndernes Aar maa den Gang have været bedre end i de fleste andre Egne i Danmark. Ret længe kunde Bønderne imidlertid ikke glæde sig herover; thi Den folgtes 1702 af U. F. Gylbenløve til hans Dattermand Grev Karl v. Ahlesfeld, der 1708 arvede Grevskabet Langeland, og den fik nu en Ejer, som altid var i Pengetrang. Allerede 1703 pantsatte han Thyrø for 4,000 Rdlr. Kroner og 1721 end videre for 5,125 Rdlr. Kroner; men denne tilsyneladende Forøgelse i Værdi havde Den ikkun faaet derved, at baade Gaardenes Tal og deres Afgifter vare forøgede; en Fjerdedel af Ladegaardens Marker beholdt Nidfogeden, de tre Fjerdedele fordeltes imellem 6 Bøndergaarde, som hver fattes til omtrent 4 Tdr. Hartkorn. De større Gaarde skulde nu yde 16 Rdlr., de mindre 8 Rdlr. aarlig, og de 6 Fæstere af Ladegaarden 14 Rdlr. hver, imedens nogle af Husmændene skulde svare 5 til 8 Rdlr. foruden Hoveri. I Aaret 1712 var 16 Rdlr. lige i Værdi med 16 Tdr. Byg og $12\frac{1}{4}$ Tde. Rug, og de Gaarde, der ydede denne Afgift, og hvis Hartkorn var 5 Tdr., vurderedes 1723 ikkun til 201 Rdlr., de 6 Gaarde paa 4 Tdr. Hartkorn til 159 Rdlr. og de mindste paa $2\frac{1}{2}$ Tde. Hartkorn til 101 Rdlr. hver. Afgiften, der 1625 og endnu 1674 var 27 Tdr. Korn, var nu 176 Tdr. Byg. Greven lod saaledes hugge i Skovene, at disses Værdi 1723, Aaret efter hans Død, ikkun fattes til 260 Rdlr. Til Generalmajor Kantau udlagdes derefter Den; men han stillede den strax til Salg, og den 12te Maj 1723 kjøbtes Den af Statsraad Erik Skeel til Bjørnemose. Prisen, hvorfor den folgtes, vides ikke; men den virkelige Værdi var ikkun omtr. 5,000 Rdlr. Under Bjørnemose hørte Den nu i en lang Arrække, og derved kom den 1757 atter under Besidderen af Grevskabet Langeland. Nogle Aar efter heder det i „Danske Atlas“ om Den: Jorden holdes idelig under Ploven. Paa Havefrugter lægge Indbyggerne meget Bind, og de sælge

sædvanlig mange Væbler og Bærer. Ligeledes have de nogen Næring af Skovhugst, Fiskeri og Skibsfart. Paa den Tid omtales Skovene som forbedrede af de sidste Ejere. Derimod var Agerdyrkingen næppe gaaet fremad, efter at Hoveriet var gjenindsført. Til dette hørte, at Bønderne skulde ro Herremanden eller hans Folk til og fra Langeland; men denne Byrde overtoges af en enkelt Mand for et aarligt Bederlag af 20 Rdlr. Det øvrige Hoveri var Arbejde paa og ved Bjørnemose, Vægter og Skovhugst m. m. paa selve Thyrø. 1772 fastsattes Hoveriet til en Ugedag for hver Gaard, 20 Aar senere til 49 Dage om Aaret, og ved Amtmandens Omhu fik de da ogsaa nogen Lettelse i Hoveriet paa Bjørnemose. 1805 fik Den en ny Herremand i Alb. Chr. v. Heinen, som begyndte at udskifte Markerne af Fælleskabet; men allerede 1810 folgte han den til P. J. Neergaard, der forandrede Planen for Udskiftningen og kort efter folgte hele Den til Fæsterne for 150,000 Rdlr., af hvilken Kjøbesum den Del, der blev indestaaende i Gaardene, ved Pengeforandringen meget formindskedes. Gaardmænd og Husmænd bleve nu Selvejere, Kjøbesummen fordeltes efter Hartkornet, og fra denne Tid skriver sig Dboernes store Fremskridt i økonomisk Henseende. 1818 paalagdes det Bønderne som Kirkeejere at udrede Skatten af Kirketiende-Hartkornet, som efter Salget indtil dette Aar var udredet af Bjørnemoses Ejere, naagtet disse intet havde haft at gjøre med Thyrø.

Det hele opmaalte Areal er 1,516 Tdr. Land, af hvilke 1,313 Tdr. ere Agerland, iberegne 41 Tdr. Land Almindinger og Beje og 56 Tdr. Land Overdrev, og omtrent 200 Tdr. Land Skov. Ved Selvejendoms Indførelse fordeltes Hartkornet anderledes end tidligere. Den fik 28 Gaarde af omtrent lige Størrelse; enkelte af dem udstykkedes senere, saa at deres Tal nu ikkun er 24. De ere for største Delen udflyttede. Ved Udskiftningen fik 40 Huse Jordtilliggende; siden udstykkedes adskillige af disse, og en Del jordløse Huse byggedes. I Aaret 1856 var Husenes Tal 125; nu har Den omtr. 80 Huse med Jord og omtrent ligesaa mange uden Jord eller kun med en Haveplet. Gaardene vare oprindelig paa 30 Tdr. Land hver; men ikkun de færreste ere endnu helt ubeskaarne. Den almindelige Udsæd til en Gaard er 4 Tdr. Rug, 5 Tdr. Byg, 5 Tdr. Ørter og 5 Tdr. Havre. Enkelte dyrke Hvede og Kaps, sjælden saas Hør, Boghvede m. m., i alt Fald ikkun til egen Husholdning. Afgrøden kan fattes til omtrent 30 Tdr. Rug, 50—60 Tdr. Byg, 50—60 Tdr. Ørter og 60—70 Tdr. Havre. Den 15de Juli 1861 var Udsæden paa hele Den: 21 Tdr. Hvede, 147 Tdr. Rug, 184 Tdr. Byg, 199 Tdr. Havre og 39 Tdr. Kartofler, og det hele for Agerdyrkingens Skyld tilsaade og tilplantede Areal 557 Tdr. Land. Kun lidet Hø avles, da Markerne ikke egne sig til Græs, og Eng findes næsten ikke. I Gjennemsnit avler en Gaard ikke mere end 6—7 Læs Hø, ofte meget mindre. 1723 var Besætningen paa en Gaard paa 5 Tdr. Hartkorn 8 Heste og 10—14 Køer; nu er den sædvanlige Besætning 1 Par Heste, 4—6 Køer, 5—6 Faar, 1 Par Svin, foruden Tillægsdyr. 1861 var hele Besætningen: 65 Heste, 319 Kvæghoveder, 424 Faar og 133 Svin. Bistadernes Tal var 38. Gaardenes Værdi forøges meget ved den Fælleslod, de alle have i Skov, Klev og andre Goder. Af Skoven faar nemlig hver Gaardmand sit Brændsel, Hus-

tømmer og Savtræ, ligesom han ogsaa kan sælge nogle Favnne stærkt Brænde, hvilket altid er i meget høj Pris, eftersom Omkostningerne ved at føre det fra Fyns Kyst ikke ere ubetydelige (over 1 Rdlr. Favnen). Revet ligger imod Sydpst og danner en lang Landstrækning i Ost og Vest imellem Skoven og Havet, der er saa lav, at den ved Højvande overskylles af dette, hvorfor den er gjennemfaaren af Rønder, ad hvilke Vandet løber tilbage til Havet. Græsningen er tarvelig; dog gaa her hele Sommeren Føl, Ungkvæg, Lam og sene Kper. Skovene paa den sydlige Del af Den bestaa af den gamle Fredskov, der er 75 Tdr. Land, og Østerkoven, som er 90 Tdr. Land stor; begge ere gode og kraftige Skove med Bøg og Eg, og foruden disse findes der en mindre Skov Smormosen og nogle Skovpletter; i en af disse sidste er der plantet Grantræer. Alt er Fredskov, som holdes i en ypperlig Stand, og der finder den største Orden Sted med Hensyn til Udvisning og Fredning. Disse Skove ere alle opvoxede, siden Øboerne fik Selvejendom; thi den Storikov, som fandtes her 1811, er ryddet. Dens Ager og Engs Hartkorn er efter den ny Matrifkel 109 Tdr. 7 Skpr. 1 Fdk. $\frac{1}{4}$ Alb.; der gaar saaledes omtr. 12 Tdr. Land paa en Tde. Hartkorn; efter den gamle Matrifkel havde Den 90 Tdr. Ager og Engs Hartkorn og $14\frac{1}{2}$ Tde. Land til en Tde. Hartkorn. Skovskylten er 12 Tdr. 4 Skpr. Af Vejrmøller har Den to: en paa Gambøts Bakken og en paa den nordøstlige Kant lige over for Fiskerlejet Skaarupør; den sidst nævnte er opført 1819 ved en af de udslyttede Gaarde, hvorved Øboerne endelig fritoges for at sejle med sit Korn over til den paa hin Side Sundet liggende Skovmølle, hvilket de hidtil havde maattet. En ypperlig Vej gaar over hele Den fra den nordlige Halvøs Bestkyst igjennem Byen til Grasten.

Indbyggernes Tal var i Aaret 1770: 329, 1801: 442, 1834: 650, 1840: 719, 1845: 761, 1855: 901, 1860: 946, af hvilke 487 hørte til Mandkjønnet og 459 til Kvindeskjønnet; Familiernes Tal var 190. Nu er der omtr. 1,000 Mennesker paa Den, og Folkemængden har altsaa stærkt tiltaget i dette Hundrebaar. I Forhold til Fladeindholdet giver dette Tal henved 7,000 Mennesker paa Kvadratmilten. Om Thyrøboerne har Udgiveren modtaget følgende Meddelelse: Befolkningen er livlig og meget velhavende. Næsten alle Mændene have været Sømænd, ogsaa Bønderne. Da de have været Selvejere i over 50 Aar og været ligesaa vindskibelige som sparsommelige og paapaselige, er det intet Under, at der her findes almindeligt Velvære, hvilket ogsaa viser sig i de usædvanlig nette, renlige og vel udstyrede Boliger. 1856 vare her tre Fattiglemmer, nogle Aar før havde der været sex; nu er der paa hele Den ifkun et Fattiglem; men der ere nogle, som modtage Understøttelse i og uden for Sognet. Der gives visse mange andre, især gamle Folk, som næppe kunne bjærge sig Føden; men de hjælpes dels ved den enkeltes Godgjørenhed, dels ved at faa Lejlighed til nogen Fortjeneste. Enhver, som vil arbejde, kan let tjene sit Brød, da hele den mandlige Ungdom er til Søes, og Daglejen er høj: om Vinteren 2 Mk. og om Sommeren 2 Mk. 8 Sk. til 3 Mk. foruden Kosten, som ligefrem er overdaadig, hvorfor Øboerne hidtil have været hjemløse af „Udskud“, der ikke andensteds kunde faa Arbejde, men nok ønskede at leve godt paa Thyrø. I den sidste Tid har dette Forhold bedret sig noget,

eftersom adskillige arbejdsføre Husmænd og Underster have nedsat sig paa Den. Kvindernes Dagløn er omtr. 8 Sk. mindre end Mandfolkernes. Tjenestekarlene komme sædvanlig fra Langeland, og de unge Knøse ville strax have fuld Karleløn. Fra selve Thyrø er det nu næppe muligt at faa Tjenestepiger mere, da Dens Døtre ere for fine til at malke, og selv de, der hentes andensteds fra, forfines meget snart: „Malkebøtte og Haarpynt, Krinoline og Træsko ville ikke ret forliges med hinanden eller passe sammen.“ Befolkningen er kirkelig og søger gerne did, hvor Guds Ord høres; den lille Kirke kan næppe give Rum nok og gjenlyder, især om Vinteren, naar mange Søfolk ere hjemme, af en herlig, fuldtonende Kirkesang. Mændene elske Hjemmet, ere gode Ægtefæller og meget kærilige Forældre; men Følelsen af Fædrelandskærlighed, Folkebevidsthed og Folkesamfund svækkes let hos disse Sømænd. Som Følge af at Manden i Almindelighed er borte fra Hjemmet, er Børnenes Opdragelse ene overladt til Moderen, og de faa derfor faare meget Lov til at stjætte sig selv. Derved finde de Lejlighed til at tumle sig paa Søen fra sin tidligste Alder og uddannes til dygtige Søfolk; men at lystre lære de ikke, og det holder haardt for dem senere at faa lært det.

I Aaret 1856 havde ifkun 42 Familier Agerdyrkning til Næringsvej, og adskillige af disse havde desuden Del i Skibsrederi og Fiskeri, 54 Familier havde sit Udkomme af Søfart. Af Fiskeri alene leve omtr. en halv Snes Familier og ligesaa mange af at føre Fisk (Torsk, Rødspætter, Sild, Makrel og Aal) i Kvaser til Kjøbenhavn. I en Mængde Huse, som især ligge paa tre Steder, bor den store Del af Befolkningen, der lever af Søen og af Haandværksdrift, mange i selve Landsbyen, hvis Huse og Gaarde ligge meget spredte; paa den nordlige Halvøs Bestkyst, hvor fordum stod et Kapel, ligger en anden Række Huse, som bjerer ind med Kysten i Thyrø Bund, hvor Den har sin udmærkede Havn; en tredie Samling af Huse ligger i den sydvestlige Del paa Grasten, vest for Skoven og lige over for Frederiksstad paa Taasinge. En Tomt til et Hus med Gaardsplads og en liden Have har en Værdi af 200 Rdlr., og nylig er en Huslod med $2\frac{1}{2}$ Tde. Land uden Bolig solgt for 1,200 Rdlr. Værdien af en Tønde Land, naar Talen er om en Bondegaard paa Den, kan omtr. sættes til 300 Rdlr. Adskillige af Husmændene ere Haandværkere, sædvanlig en i hver Næringsvej. Af Skibsværfter er der tre; Den har ogsaa en Sejlmager, en Blokkedrejer, et Rebslageri og en Skibsmølle, og Arbejdernes Tal i hele denne Virksomhed, som staar i Forbindelse med Søen, er omtrent 50. Den havde 1856 47 Skibe, hvis Redere vare Skippere og Husmænd; i nogle havde ogsaa Gaardmænd Del. Disse Skibe fare paa danske Havne, Norge og England. Hele Sommeren er Dens Havn som oftest tom, og Skibenes Plads betegnes da ifkun ved en Mængde Pæle ude i Bugten langs med Kysten og ved enkelte Ankerpladser, af hvilke Gambøts Bro paa Nordsiden er den største; ved Vinterens Komme derimod fyldes Havnen. Her er ifkun en Kro, i hvilken der drives nogen Handel. Toldkontroløren er den eneste verdslige Uembedsmand paa Den. Thyrø hører under Sunds Herreds Retsomraade, Nyborg Amtstuedistrikt, Svendborg Lægedistrikt, Svendborg Amts 3die Valgkreds og er dets 87de Lægd. Sognet udgjør en egen Kommune.

Siden 1536 har Thursø haft samme Præst som St. Nikolaj Menighed i Svendborg, med Undtagelse af en kort Tid, da Den hørte under Bregninge (1625—27). Allerede de første Præster ankede over, at det var vanskeligt for dem at færdes til og fra Thursø, og da Præsten ifkun havde en Indtægt af 11 Tdr. Rug og 11 Tdr. Byg af Den tillige med en liden Paaasterente af 8 Sk. af hver Gaard, 4 Sk. af hvert Hus og 4 Sk. af hver Tde. Hartk. og desuden 14 Rdlr. aarlig, saa ønskede man længe fra begge Sider dette Forhold hævet. Den store Menighed vilde gerne have Gudstjeneste hver Søndag i Steden for som hidtil ifkun hver anden, og det var umuligt for Præsten, der havde en talrig Kjøbstedmenighed, at varetage sit Kald som Oboernes Sjælesørger. Efter at Fæsteforholdet var afløst, foreslog Biskoppen 1816, at Den skulde have sin egen Præst, og man lod spørge Sognemændene, om de vilde udrede den sædvanlige Tiende; men hertil havde de ingen Lyft, hvorimod de ønskede at forbindes med Tved Sogn, hvis der skulde gjøres Forandring. Man vilde nu lade sig nøje med at give Den en Præst, der tillige skulde være Skolelærer; men Hensynet til Dens Skolelærer og Kirkesanger lagde Hindringer i Vejen. Først for saa Aar siden lykkedes det at overvinde disse; thi da Præstekaldet i Svendborg atter befattes den 15de April 1859, fastfattes det, at Præsten ifkun midlertidig skulde være Præst for Thursø, indtil denne D kunde oprettes til et selvstændigt Sognekald. Den 3die Februar 1860 tilskrives der endelig Biskoppen, at Thursø nu skal have sin egen Sognepræst, som tillige skal være Førstelærer ved Dens Skole og nyde baade Præstekaldets

og Førstelærerembedets Indtægter og i Vederlag for Degneofferet 200 Rdlr., dog med Undtagelse af Kirkesangerlønnen og de 10 Rdlr., som udredes efter Lovbuddet om Almueskolerne af 29de Juli 1814. Samme Dag kaldedes Lavrids Severin Sørensen, hidtil Adjunkt ved Metropolitanaskolen, til Sognepræst og Førstelærer ved Skolen paa Thursø, hvorhos det paa lagdes ham paa egen Bekostning at holde en Medhjælper ved Undervisningen, naar man fandt dette at være til Befolkningens Tarv.

Da Fru Ellen Marsvin byggede Kirken, grundede hun ogsaa et Degnekald paa Den. Degnen var i længre Tid Dens første Mand, og ham var da Omsorgen for Kirken betroet. Han havde 7 Daler 1 Mk. af Herremanden og 1 Mk. 2 Sk. af hver Gaard og 5 Sk. af hvert Hus aarlig foruden Degneoffer og 8 Læs Brænde af Skoven. Den før nævnte Morten Klemenssen var Gaardfæster; men senere var Degnen ifkun Husfæster. 1720 fik Degnen en Jordlod af 4 Skpr. 1 Fdk. Hartkorn, fri for Skatter og Afgifter, og fra den Tid har Den maaske haft sin Sogneskole. Børnetallet var 1786: 54, 1801: 45; nu er det imellem 170 og 180 i 4 Klasser. Andenlæreren er tillige Kirkesanger og har 200 Rdlr. i aarlig Løn, Bolig for en ugift, 20 Rdlr. i Kirkesangerløn og en frivillig Offerdag; siden Aaret 1857 har der været to Lærere ved Skolen. I den sidste Tid har Præsten tillige holdt en Hjælperlærer. — (Af Biskop C. T. Engelstoft haves en „Historisk-statistisk Beskrivelse af Den Thursø“, 1859).

Bjørnemose.

I en yndig Egn en halv Mils Vej øst for Svendborg og lige over for Thurø ligger Herregaarden Bjørnemose, under hvilken denne D i en Narrække har hørt som Fæstegods. Gaardens Navn minder om den Tid, da der endnu fandtes Bjørne i Danmark. Oprindeligt maa her have ligget en liden Landsby, som tilhørte Kronen i Begyndelsen af det 17de Hundrebaar; 1618 fik nemlig Jakob Ulfeld til Egeskov (i Fyn) Skjøde paa Gods i Bjørnemose, og i Juni Aaret efter udstædtes der paa Svendborg Byting et Tingsvidne om, at de Mænd, der havde boet i Bjørnemose, og de, som endnu boede der, havde haft fri Græsgang paa Hallind Skov og paa Ørkels Fang. Et andet Tingsvidne fra Sunds Herreds Ting af Marts 1620 udfiger, at de, der nu boede i Bjørnemosegaard, og deres Formænd fra Arilds Tid havde haft fri Græsbed i Hallind Skov og fri Drift og Græsbed over Ørkels Fang og Svendborg Bys Grund. Efter Jakob Ulfelds Død i Aaret 1630 arvede hans Datter Fru Birgitte Ulfeld og hendes Mand Otte Krasse til Egholm (i Sølland) Gaarden Bjørnemose; men 8 Aar derefter skjødede han den med en Del Gods i Skaarup Sogn i Byerne Øster-Naby og Skaarupør til Henning Balkendorf til Glorup, Lensmand paa Odense Gaard. Ved Mageskifter fik denne Mand det følgende Aar en Del mere Gods i dette Sogn, og i Januar 1641 lovhjemledes ham den hele Ejendom ved et saakaldet Laasebrev. Omtrent 1650 tilfaldt Bjørnemose ved hans Død Sønnen Hr. Henning Balkendorf til Glorup, der af Kronen fik Kalbs- og Herlighedsretten til Tved Kirke i April 1655. I Matriklen af 1661 heder det om Bjørnemose, at den siges at være udlagt til Hr. Henning Balkendorfs Kreditorer; men senere maa den atter i det mindste tildels have været hans Ejendom, da hans tredje Hustru Fru Margrete von Blome Aar 1674 nævnes som Gaardens Ejerinde. I Aaret 1661 var den endnu en meget liden Sædegaard, efter som den ikkun havde 7 Tdr. Hartkorn, hvis Værdi var 490 Rdlr. (Spec.); den Gang var den helt øde. Gaarden var bortfæstet, og Landgilden deraf var $\frac{1}{2}$ Tønde Smør. Den da ligeledes øde Skaarup Skovmølle, hvis Møllestylds Hartkorn var 3 Tønder 6 Skpr., hørte til Bjørnemose; Landgilden deraf var 3 Pund Mel, og den til Gaarden hørende Skov var til 24 Svins Olden eller 1 Tde. Hartkorn Skovstyld. Den næste Ejer var Knud Urne til Julskov, hvis Hustru var Fru Anne Beate Balkendorf, og han ejede Bjørnemose i December 1680. Efter hans Død

giftede Fru Anne Beate Balkendorf sig med Statsraad Erik Skeel til Arrestov (i Fyn), som døde barnløs 1729, og Bjørnemose tilfaldt derpaa Broderen Major Mogens Skeel til Broholm, der allerede Aaret efter bortkaldtes fra denne Verden som gammel Ungkarl. Deres Søster Fru 3de Skeel, der var Enke efter Major Wulf Siegfried von Holsten, arvede nu Gaarden, og hun overlod den til Oberstlieutenant Erik Christian Sehested, der var gift med hendes Datter Fru Sofie v. Holsten. Denne Mand ejede Gaarden Aar 1742; thi da satte han et nyt Spir paa Thurø Kirke. Han folgte Bjørnemose i Aaret 1757.

Den ny Ejer var Grev Christian von Ahlefeld til Langeland, hvis Enke Elisabeth v. Ahlefeld, født Suel, efter hans Død 1791 i nogle Aar ejede Bjørnemose. Hendes yngre Søn Ferdinand v. Ahlefeld arvede 1803 Gaarden efter hende, men afhændede den allerede 1805 til A. Chr. v. Heinen til Høllufgaard, som 1810 folgte Gaarden til P. S. Neergaard. Den Gang hørte de mindre Gaarde Maegaard (Mædegaard; „Mæde“ er en blød Eng), og Skovlyst, Skovmøllen, 14 Bøndergaarde i Tved Sogn, 2 Gaarde i Skaarup Sogn og i det mindste 4 i Brudager Sogn, en Mængde Huse, hvoraf 28 laa i Tved Sogn, og Tved Kirke under Gaarden. Justitsraad Neergaard folgte, hvilket tidligere er omtalt, Den Thurø til dens Beboere, Maegaard tillige med en Del Strøgods til Proprietær Fenger og kort efter selve Bjørnemose til Kommerceassessor P. S. Neergaard (senere Ejer af Vedbygaard i Sølland), der 1812 udstædte det første Fæstebrev. Denne Mand afhændede saa Aar efter Bjørnemose til Dverste Adam v. Bülow, som 1825 overlod Gaarden til sin Søn Rasmus Hartvig v. Bülow, der, efter nogle Aar at have ejet Bjørnemose, skjødede denne Gaard til Forvalter Jens Peter Jensen og selv flyttede til Skovlyst, der saaledes skiftes fra Hovedgaarden. Proprietær Jensen døde i Oktober 1847, og hans Enke folgte Kirken i Tved til Sogneboerne og selve Gaarden i Marts 1848 for 47,300 Rdlr. til S. Chr. Harreschou, der igjen 1854 afhændede den til Grev Wille-Bræhe til Hvedholm, som kort efter skjødede den til sin yngste Søn Baron Erik Wille-Bræhe. Denne beboede Gaarden til sin Død i Høsten 1866 og forbedrede meget dens Forder, som nu ere i særdeles god Drift. Baronens Enke har for nylig solgt Gaarden med nogle Huse for omtrent 70,000 Rdlr. til den nuværende Ejer

Gaardmand Jens Hansen af Naby Mark (i Staarup Sogn). Dennes Fader skal i sin Ungdom have tjent som Avlskarl paa Bjørnemose og senere været Fæster paa Gaardens Gods.

I Aarene 1745 til 1756 opførte Oberstlieutenant Sehested et nyt Stuehus, hvis Hovedsøj var den vestlige Længe; i Forbindelse med den stod en lav Bygning paa 1 Etage, som gik tværs over Gaarden imod Øst, hvortil kom en tredje Længe, der gik jævnsides med den vestlige. Baron Bille-Brahe nedrev de to sidst nævnte Længer og byggede en ny Længe paa 2 Etager imod Syd, der nu blev Hovedsøj og forskjønnede derved Gaarden meget. Den ret anseelige Hovedbygning med sine tallede Gavl taget sig smukt ud især i Graastand; omgivet af en flad Engstrækning med et skovgroet

Bakkestrøg i Baggrunden, kan den ses fra de Skibe, som sejle igennem Svendborg Sund. Til Gaarden hører en Lystskov, der ligger øst for Bjørnemose.

For hundrede Aar siden var Gaardens Ager og Engs Hartkorn 15 Tdr. 2 Skfr. „ Fdk. 1 Alb., og 1852 ligesom nu for Tiden er dette Hartkorn 15 Tdr. 7 Skfr. 1 Fdk. „³/₄ Alb. Fladeindholdet er 130 Tdr. Land Ager, 20 Tdr. Land Eng og 20 Tdr. Land Skov, i alt 170 Tdr. Land. Skovskyllden har været og er 4 Skfr. 1852 hørte der til Gaarden 13 Fæstehuse, hvoraf 4 jordløse, med i alt 2 Tdr. 3 Skfr. 2 Fdk. Ager og Engs Hartkorn. Møllestylden til Bjørnemose Bejr. og Vandmølle har indtil 1862 været 3 Tønder.

St. Jørgens Kirke og Sogn.

Ikkun en halv Fjerdingvej syd-sydvest for Svendborg og paa et yndigt Sted ved Svendborg Sund ligger St. Jørgens Kirke. Denne Kirkes Længde er 36 Alen, Bredden 13 Alen og Højden 8 Alen. Over Skibet er der 4 smukke Hvalvinger, som ere komne til i Aarene 1594—99, da Erik Hardenberg og Fru Anne Knunov satte den da meget brøstfældige Kirke i en særdeles god Stand og gave den en ny Prædikestol, hvis Grundlag var den gamle store Døbefont fra St. Albani Kirke i Odense, og ny Kirkestole. 1737 istandsattes Kirken atter. Taarnet er yngre end Kirken, men ældre end 1594. Alteret har Aarstallet 1598; Altertavlen har to ubetydelige Malerier. I Choret er der en Ligsten med Indskrift over Sognepræsten Anders Mortensen og Hustru Abalone Madsdatter. Selve Kirken er i Hovedsagen fra Aaret 1372; thi den Gang var den ældre Kirke saa brøstfældig, at de danske Biskopper for at ophjælpe den Stiftelse, til hvilken Kirken hørte, udstædte et Afsladsbrev, hvori de tilskyndede alle til at købe Afslad for sine Synder ved at yde Gaver til Kirkens Opbyggelse og Forfjønelse og til de syges Livsophold. — Det medfølgende Prospekt er optaget fra Vindeby Færgested paa Taasinge.

Denne Kirke er Sognekirke for Beboerne af en Stiftelse, der er meget gammel. I det 13de og 14de Hundreaar opstod der en stor Mængde St. Jørgens Gaarde her i Landet, der vare Tilflugtssteder for syge og fattige, især for spedalske og pestsyge. De laa for største Delen nær ved Kjøbstederne; men det var mere Landboerne end Kjøbstedboerne, som nødde Gavn af dem. Et saadant Hospital havde sin Bogn, der til visse Tider hørte omkring i Omegnen og indsamlede Almisse, og de Sogne, som saaledes gave Hospitalet Tilskud, havde Ret til

at faa sine syge og nødlidende Beboere optagne deri. Det kaldtes en St. Jørgens Gaard, fordi det var indviet til den hellige Jørgen (Georg), der efter Legendens bestod en heftig Kamp med en Drage eller Lindorm, som truede med at opsluge en Kongedatter. Den Kamp er ogsaa fremstillet paa denne Kirkes Klokke. Et stedligt Sagn fortæller, at St. Jørgen skal have ihjelslaget Dragen i Præstegaardens nu ryddede „St. Jørgens Lund“, hvor selve Stedet er vist den nuværende Sognepræst med de Ord, at der senere ikke har kunnet voxer noget paa dette Sted. Den Gang var Pletten tilvisse helt bar; men den virkelige Aarsag dertil var, at den var Danseplads for Ungdommen; nu derimod voxer der særdeles godt Korn paa hele Skovpletten. Det er sandsynligt, at denne Stiftelse ikke er lidet ældre end 1372, og at den er kommen i Forsald under den forfærdelige forte Død, som hjemstogte vort Fædreland i Aaret 1348. Kong Baldemar Atterdag tildømte 1372 „de spedalske ved Svendborg“ noget Gods i Sprup Sogn. Hospitalet havde til Bærgen en eller anden Mand af Indflydelse, der herimod Reformationens Tid var Kronens Lensmand. Han havde Gæsteri og Hovet af de under Hospitalet hørende Bønder, som ej havde affjæbt dette med Penge, og ligeledes havde han Stedsmaalet eller Indfæstningen. Hospitalet havde Landgilde af sine Bønder, Korn, Smør, Penge, Lam, Gæs, Høns og Oldengæld. Af Lemmerne skulde de otte være karste, hvilke baade skulde indsamle Gaver og pleje de syge; de kunde være gifte, naar de kom ind i Hospitalet, men bleve de Enkemænd, imedens de vare der, maatte de ikke gifte sig igjen. Ligeledes kunde de syge være gifte, og disse havde endog Lov til at gifte sig igjen. Lemmernes Løspore blev Hospitalets Ejendom ved deres Død,

og de Bøder, hvori nogen, som hørte under Hospitalet, dømtes, deltes imellem Lemmerne. Kirken holdtes ved Rige ved den Tiende, der ydedes af Hospitalets Aulsgaard Brydegaarden, Indtægterne af Kirkeblokkene, Tavlepengene, Sjølegaverne m. m. Præsten fik en Godtgjørelse i Penge for 3 Messer ugelig, Tiende af Brydegaarden og den samme Indtægt som hvert af Lemmerne, naar han ønskede det. Efter Reformationen vedblev denne St. Jørgens Gaard at være en særegen Stiftelse, imedens andre saadanne lagdes med sit Gods under det almindelige Hospital i den nærmeste Kjøbsted. Hertil har vist nok det Forhold, hvori den stod til Ejeren af Hvidkilde, været Hovedsarsagen. Ejler Rønnow var før og efter Midten af det 16de Hundrebaar dens Børge ligesom tidligere den kongelige Lensmand, hvorved Godsset rimeligvis er blevet holdt sammen. Efter hans Død deltes imidlertid Hospitalet, som om det havde været hans Ejendom, imellem hans fire Døtre, saa at hver fik en Fjerdedel af dets Gods. Det saa altsaa ud til, at Stiftelsen efter nogen Tids Forløb helt skulde gaa til Grunde; men dette forebyggedes ved, at Erik Hardenberg, der var gift med Fru Anne Rønnow, den 30te Januar 1590 opfatte et Stiftelsesbrev, hvilket er noget forskjelligt fra et ældre af 1486. Den Gang havde Hospitalet en Ridesvend og en Kirkevørge, der skulde paase Hospitalets og Kirkens Tarr; i Steden for disse traadte nu fire Fogeder, som hver skulde sørge for sin Del af Godsset. Dette maatte ikke yderligere deles; men hvis der var flere Arvinge, skulde en af disse vælges til Børge for hver Fjerdedel. Alle Lemmer skulde to Gange daglig søge Kirken. Hospitalets Bønder skulde være fritagne for at føde dets Heste, naar Vognen drog ud paa Herredsgang i Bog, Sunds, Salling og Gudme Herreder. I Steden for otte skulde der nu ikkun være fire karste „Søfænde“ (Lemmer). St. Jørgens Lund, der var stærkt forhugget, lystes nu i Fred, og Bøndernes Skovhugst sattes under Fogedernes Tilsyn. I Steden for at „Ordningen“ af 1486 henstillede alt under Kongens Villie og Samtykke, saa omtales her ingen højere Myndighed end de fire adelige Herkaber. Dette Stiftelsesbrev var til Gavn for Hospitalet eller Klosteret, som det endnu kaldes i daglig Tale. Den fremtidige Udstyknung forebyggedes, og kort efter fik Erik Hardenberg til Faarevejle (paa Lange-land) en anden Fjerdedel, eftersom Fru Mette Rønnow, gift med Jakob Biffert til Brolykke (i Fyn), ved sin Død ikke efterlod nogen mandlig Arving; 1595, da Biskop Jakob Madsen i Ombeds Medfær aflagde et Besøg paa St. Jørgens Gaard, havde hin næmlig de to Fjerdedele, imedens Markus Bille til Hvidkilde havde den tredje og Ejler Dvitzov til Lyksholm (i Fyn) havde den fjerde af disse Dele. I Aaret 1589 havde de fattige efter Biskoppens Beretning 26 smaa Boliger, somme med Tegltag, somme med Straatag, hvoraf nogle ikkun vare maadelig vedligeholdte, og i dem boede der 24 fattige, af hvilke nogle vare gifte. 1595 var Fru Anne Rønnow i Færd med at opføre et stort Hus af Mur og Bindingsværk med to Stuer, den ene for Mandfolk, den anden for Kvindfolk, til Bolig for de 12 fattige, der hørte til hendes Del; de andre 12 havde endnu hver sin særskilte Bolig. Hver af disse 24 Lemmer havde over 5 Tdr. Korn, $\frac{1}{2}$ Tde. Smør, nogle Lam og Evin af Godssets 24 Bøndergaarde, en Del af

Kvægtienden af Egense og Sørup Sogne og Del i den til Stiftelsen hørende Have, som stundum kunde yde hver af dem 2 Tønder Most. Brændsel og andre Goder (Humlestager, Vognhjul m. m.) havde de af Godsset og desuden nogen Pengeafgift af Lejehuse og en Smule Almisse ved Herredsgangen; men denne ophørte snart, da Stiftelsen ikke længer var Sygehospital, men derimod udelukkende Forsørgelsessted for fattige; de adelige Forstandere have vist nok ogsaa selv tilegnet sig Indlæggelsesretten. De viste imidlertid ogsaa megen Velvillie imod Stiftelsen, og den fik stundum ny Gaver. Ved Fru Anne Rønnows Død 1609 fik Markus Bille til Hvidkilde hendes Del, saa at han nu havde de tre Fjerdedele, hvorimod den ene Fjerdedel, der havde tilfaldet Metten Dvitzov paa Wilkaar, som vare mindre heldige for de fattige, først 1689 forenedes med de andre tre Fjerdedele, i det Ejeren af Hvidkilde Kammerherre W. C. v. Gabel, der 1679 havde kjøbt de tre Fjerdedele, da kjøbte den sidste Fjerdedel af Hospitalets Bøndergods.

Denne Mand, som var af en tyk Slægt, havde ikke i Sinde at vedligeholde den gamle katholske Stiftelse; der var ingen, som kunde paatale Klosterets Tarr og Ret, og man kjendte intet til Stiftelsesbrevet. Men da i Aaret 1702 Biskop Thomas Ringo var død, fik nogle Mænd det Hværv at undersøge de offentlige Stiftelsers Tilstand, og derved kom ogsaa denne Indretnings særegne Forhold frem for Dagens Lys. Der var nu kun 22 fattige, eftersom Præsten fik to Portioner af den tidligere Dvitzovske Del; de boede i to Huse, hvoraf det ene rummede 18, det andet 4 fattige; et fælles Bryghus havde de, og et fjerde Hus indeholdt to Boliger, hvoraf Præsten havde Huslejen. Disse Bygninger vare alle af Bindingsværk. Sognepræsten udtalte for hine Mænd, at Bygningerne vare i en ynkelig Tilstand, og at de fattige ikke fik, hvad der tilkom dem af Godsset, hvilket efter den ny Matrikel af 1688 var mere end 140 Tdr. Hartkorn. Men heraf laa meget Gods øde, en stor Del af det andet kunde ikke svare Landgilde, og Herremanden havde Herligheden og Del i Landgilden af Stiftelsens Gaarde. Ved Højesteretsdom af 10de Marts 1718 paalagdes det Geheimeraad Gabel i Forening med Biskop, Provst og Sognepræst at udstæde et nyt Stiftelsesbrev; men først 1735 iværkfattes dette af Johan Lehn som Ejers af Hvidkilde. I Følge dette Brev overtog han det meste af Godsset for en aarlig Afgift af 9 til 10 Mark for hver Tønde Hartkorn. Fattiglemmernes Tal skulde som hidtil være 22, 18 Gjøfste og 4 Dvitzovske, og til deres Underhold fastsattes der nu: til de 18 første 132 Rdlr. 3 Mk. 8 Sk. og til de 4 sidste 36 Rdlr. „Mk. 8 Sk.; en Levning af Godsset, næmlig en Gaard paa Værø og nogle Huse, beholdt Stiftelsen. Noget Brændsel fik ogsaa de fattige i Steden for Stiftelsens egne Skove, der længe i Forvejen vare indlemmede i Hvidkildes. De 4 sidst nævnte fattige havde noget mere end de andre, eftersom der til deres Del endnu hørte noget Fordegods i Hammerum Herred i Nørrejylland, over hvilket Sognepræsten var Tilsynsmand, og som gav en Indtægt af 34 Rdlr. aarlig. Hver Morgen og Aften skulde Præsten holde og Fattiglemmerne besøge en Bedetime i Kirken. Præsten skulde varetage Lemmernes Tarr, og han henvistes til Stiftamtmanden og Biskoppen, hvis

de fattige ikke fik, hvad der tilkom dem af Landgilden eller af Ydelsen fra Herregaarden. Den Afgift, Ejeren af Hvidkilde her tilbød af Hospitalets Fordegods, svarede omtrent til dets virkelige Værdi den Gang; en Tønde Hartkorn regnedes til 40 Rdlr., hvoraf Renten var 2 Rdlr., og da han selv havde Herligheden, kunde han herfra drage en Trediedel; efter den Tids Kornpriser var Afgiften omtrent lig $1\frac{1}{2}$ Tde. Byg. I Aaret 1738 opfyldte han det Løfte, han havde givet om at opføre ny Bygninger; et nyt grundmuret Hospitalshus med 11 Værelser, hvert til 2 fattige, og et Bryggers traadte nu i Steden for de 3 Huse af Bindingsværk. Senere er det jyske Gods frasolgt, man ved ikke, naar eller hvorledes. Johan Lehmann oprettede omtr. 1750 6 ny Pladser for fattige, og han viste sig som Stiftelsens Belgjører ved at fastsætte, at der foruden hin Pengeafgift skulde svares af Hvidkildes Besidder 120 Rdlr. Kur. aarlig, hvilket i Midten af forrige Hundredeaar har været henimod 100 Tdr. Rug; disse 120 Rdlr. fordeltes imellem de 6 ny Lemmer, til hvilke han byggede et Hus med Bryggers, hvilket kaldes det ny Hospital. De fattige levede saaledes under ret taalelige Vilkaar, indtil Pengenes Værdi stærkt astog som Følge af Kornprisernes Stigen i Begyndelsen af dette Hundredeaar. Desaar sag fik Baroniets Besidderinde 1811 Tilladelse til at indskrænke de fattiges Tal til 15, hvilke efter Fradrag af det, der var fastsat som Præstens Væbudsindtægt, 4 Gange om Aaret skulde have til lige Deling alle

Hospitalets Indtægter, med Undtagelse af at en fik en dobbelt Portion. I Steden for Landgilden af 135 Tdr. Hartkorn har det saaledes omtr. 200 Rdlr., og af de 12 Tdr. Hartkorn, det endnu havde tilbage 1859, var Indtægten 50—60 Rdlr. Hvor meget større vilde dets Indkomster ikke have været, om det havde beholdt sit Fordegods! Den nuværende Besidder af Baroniet har meget forbedret Hospitalets Værelser. Lemmerne, hvoraf de fleste ere uden for Bondestanden, giver han ogsaa fri Læge, Medicin og Sygepleje. (Jfr. „St. Jørgens Gaard ved Svendborg“ af C. T. Engelstoft i „Samlinger til Fyns Historie og Topografi“, 1859).

I Sørup Sogn, der har samme Præst som St. Jørgens Sogn, og som vil blive omtalt i et andet Hæfte, findes ogsaa et almindeligt Fattighus, og en Arbejdsanstalt, fælles for Sørup og Tved Sogne, er for Tiden under Opførelse. Præstegaarden ligger ved Stiftelsen og kaldes tillige med denne St. Jørgens Gaard. Hospitalskirken har i flere hundrede Aar været søgt af de nærmest boende, saa at der her i Tidens Løb har dannet sig en egen Menighed i Forbindelse med Hospitalets Lemmer, for hvilken der i det mindste i to Hundredeaar er ført en egen Kirkebog. I alle andre Henseender kan der kun være Tale om et Sogn. Folketallet i St. Jørgens Sogn var 1801: 220, 1834: 306, 1840: 312, 1845: 315, 1855: 331 og 1860: 333; siden Aaret 1834 har Tilvæksten altsaa været meget liden.

Hvidkilde.

I en meget smuk Egn i Sunds Herred og Egense Sogn ligger den gamle Herregaard Hvidkilde, omtrent 2½ Tjeringvej vest for Svendborg ved Landevejen imellem denne By og Faaborg; paa den anden Side af Landevejen ligger Hvidkilde Sp. Gaarden har sit Navn af to Kilder nær ved Spens Brædder, af hvilke den ene udmærker sig ved sin hvide Bund; de findes i Gaardens Blomsterhave. Hvidkilde nævnes som Herregaard i anden Halvdel af det 15de Hundrebaar og tilhørte da Rigens Raad og Marsk Hr. Klavs Rønnow af en holstenst Slægt. Han var gift første Gang med Fru Kirsten Gyldenstjerne og anden Gang med Kong Gustav den førstes Fæster Fru Birgitte Christiernsdatter Basa og døde i Aaret 1486. Hans Søn Hr. Markvard Rønnow, der ligeledes var Rigsraad, arvede Gaarden efter ham; han er især bekendt ved sin Strid med den sin og myndige Biskop af Fyn Jens Andersen, paa Grund af sin skaldede Isse kaldet Beldenak. Dennes Formand paa Bispestolen var den i Aaret 1501 afdøde Karl Rønnow, og den stolte Adelsmand var meget utilfreds med, at en simpel Skomagere Søn var hans Broders Eftermand paa Bispestolen, hvortil kom, at Bispen skyldte Ridderen for Rættari (Blodskam), fordi denne efter Bispens Mening var for nær en Frænde til sin Hustru Fru Mette Hardenberg. I den Strid indsluttede han en Gang Bispen paa dennes Slot Drkel nær ved Svendborg, og en anden Gang mødte han med en Del Ryttere Bispen, da denne var paa Vejen fra Drkel til Odense næsten uden ledsagere. Hr. Markvard Rønnow gjorde sig rede til at gribe sin Fjende; men Bispen frelst sig ved sin Snildhed. Han tog næmlig helt rolig en Bog op af sin Lomme og begyndte ligesom at mane; da han havde Ord for at være indviet i den forte Kunst, saa Rytterne sig bradt omgivne af en hel Hob væbnede Mænd, der kom ud af de nærliggende Banker, og toge helt forfærdede Flugten. Bispen glemte derpaa rolig sin Bog og drog videre. Hr. Markvard Rønnow levede endnu i Aaret 1503 og var da Lensmand paa Ravnsborg (paa Laaland); naar han døde, vides ikke. Hvidkilde tilfaldt hans Søn Ejler Rønnow, der ejede den i Aaret 1529, da han af Kronen fik Raads- og Herlighedsretten til Egense Kirke; Aaret i Forvejen levede hans Moder endnu. Hun og hendes Sønner Ejler og Joakim (Jakob) Rønnow havde da Strid med Bispen, fordi han havde frataget dem deres Arv og Eje, og fordi han i et Brev havde kaldt hendes afdøde Mand en aabenbar Rætter. Sagen

overgaves til otte Voldgiftsmænd, af hvilke hver Part valgte fire; Biskoppen valgte: de to Bisper Iver Munk i Ribe og Ove Bille i Aarhus, Mester Knud Gyldenstjerne, Provst i Viborg, og Hr. Peder Lykke til Hverringe (i Fyn); Fru Mette og hendes Sønner derimod: Bisperne Lage Urne af Roskilde og Stygge Krumpen af Børglum, Rigens Hovmester Hr. Mogens Gjøe og Rigens Marsk Hr. Tyge Krabbe. I Juni 1528 overgaves Sagen til Voldgiftsmændene, og i Juli s. A. dømte de saalunde, at Biskoppen skulde give Fru Mette 100 rhinske Gylden og 1,500 Mark danske Penge eller og give hende Vederlag derfor i Fordegods. Hr. Ejler Rønnow var gift med Fru Anne Krabbe, Datter af den oven nævnte Hr. Tyge Krabbe til Bustrup og Fru Anne Rosenkrands. Han fik 1531 af Frederik den første Stadfæstelse paa et Pantebrev, som hans Fader havde faaet 1503 paa Kjeldrup By (Kjellerup, Ringe Sogn, Gudme Herred) i Fyn. Hr. Ejler Rønnow døde i Aaret 1563 som sidste Mand af sin Æt, da hans Søn Niels Rønnow var død ugift samme Aar som Faderen. Døtrene arvede Gaarden i Fællesskab; men Jens Bille, der siden Decbr. 1559 havde været gift med den ene af disse, Fru Karen Rønnow, udløste sine Medarvinge og ejede Hvidkilde indtil sin Død i Aaret 1575. Han var Søn af den 1557 afdøde Rigsraad Hr. Klavs Bille til Lyngsgaard og Fru Lisbeth Ulfstand og født i Januar 1530 paa Barberg Slot (i Halland). I Aaret 1574 fik han Brevslev Kloster (i Bendslyssel) som Len og strax efter ved Magestifte med Kronen til Eje. Fru Karen Rønnow døde i April 1592. Ved det endelige Skifte arvede Sønnen Markus Bille Hvidkilde. Han var født i Decbr. 1568, giftede sig i Oktbr. 1594 med Jomfru Susanne Brokkenhus, Datter af Ejler Brokkenhus til Nakkebølle og Fru Berte Friis, og forlod denne Verden i Januar 1631. Sønnen Ejler Bille døde ugift i Aaret 1649, og hans Søster Fru Karen Bille, der var gift med Falk Gjøe, Hovmester for Sorø Ridderakademi og Lensmand paa Børglum Kloster (i Bendslyssel), arvede den fæderne Gaard. Hendes Ægtefælle, der var født i Januar 1602 og døde i Septbr. 1653, ejede saaledes ikkun i 4 Aar hele Hvidkilde. Hans Søn, der arvede Gaarden efter ham, var den navnkundigste af denne Gaards Ejere.

Markus Gjøe var født den 21de Novbr. 1635 paa Hvidkilde, hvoraf hans Forældre den Gang ejede en Del, og opdroges

i Hjemmet, indtil 1648, da Faderen udnævntes til Akademiets Hovmester; til Sorø fulgte han med sine Forældre og udvidede her de Kundskaber, hvortil han nu havde lagt Grunden. Niels Seerup, der den Gang var Rektor for Sorø Skole og siden blev Sognepræst i Ribe, ledede i tre Aar hans Undervisning. Efter en omhyggelig Forberedelse gik han over til Akademiet, hvor han fortsatte sine Studier og jævnlig omgikkes med lærde Mænd, hvilke han altid satte megen Pris paa. 1653 mistede han sin Fader, og baade for at adspredde sig efter dette Tab og for at udvide sine Kundskaber rejste han 1655 udenlands, efter i Forvejen at have gjort sig bekendt med sit Fædrelands mærkeligste Egne, en Omstændighed, der i Rigprædikenen over ham fremhæves som noget usædvanligt. Fra Ribe sejlede han til Amsterdam, drog derpaa til Utrecht, hvor han opholdt sig tre Maaneder, og begav sig derfra til Heidelberg, „hvor enhver med Flid søgte hans Dngængelse; thi hværken hang han i sine Landsmænds Selskab, som en Del, der uden for Danmark i fremmede Lande er dog i Danmark; ikke heller indmurede han sig saa i sit Kammer, at han jo undertiden omgikkes med andre, undertiden gik ind i sig selv og krævede af sig selv nøje Regnskab paa sine Ord og Tanker, især sin Fremgang i Viddommen.“ I 8 Maaneder forblev han i Heidelberg og delte sin Tid imellem Universitetet og Hoffet. Om Vaaren 1656 besøgte han Wien, drog over Svejts og Savoien til Paris, hvor han var 15 Maaneder, derpaa til London og Oxford og over Holland til Kjøbenhavn, hvor han endelig ankom den 4de August 1660, efter i en Tid af over 5 Aar at have studeret og samlet Mennefskundskab i fremmede Lande. Frederik den tredje udnævnte ham s. A. til Kammerherre og sendte ham 1661 som Marskalk med Hr. Hannibal Sehested, der i Statens Vrende afgik til Frankrig. Denne snilde Mand havde særdeles Tillid til ham, da han baade kunde give gode Raad og gjemme Hemmeligheder hos sig selv, og da hin vendte hjem, blev Markus Gjøs tilbage som Sendemand ved det franske Hof. Her blev han indtil 1659, og imedens han med Lidkærlighed og Dygtighed varetoget sit Lands Interesse, vidste han at gjøre sig afholdt af Franskmændene, hvis Karakter han kjendte fra sit tidligere Ophold i Paris. Efter en kort Tid at have dvælet i Hjemmet, blev han udnævnt til Sendemand i Holland, levede der 3 Aar og blev 1672 Minister ved det engelske Hof. Imedens han her virkede for sit Fædreland, blev han af Christian den femte udnævnt til Stats- og Justitsraad, og her ægtede han 1676 en engelsk Kvinde Elisabeth Thomson, da hans første Kærester Ingeborg Suel, Datter af Dve Suel til Billestrup, allerede længe havde hvilet i Graven. Et Par Aar efter gik han som Minister til Spanien. Paa Vejen did dvælede han atter 3 Maaneder i Paris paa Grund af et ham givet vigtigt Sværv og var derefter 5 Aar i Spanien. Over 21 Aar havde han som en udmærket Statsmand tjent sit Fædreland, da Kongen kaldte ham hjem og udnævnte ham til Geheimeraad, da Kongen kaldte ham hjem og udnævnte ham til Geheimeraad, og Medlem af Statsraadet, Assessor i Højesteret og Ridder, og 1685 blev han tillige Stiftamtmand over Laaland og Falster. I December 1690 sendtes han i Uaade bort fra Hoffet og til Laaland. Han havde nemlig haft den Driftighed at foreslaa sine Embedsbrødre i Højesteret, strax at løslade Axel Suel, der sad fængslet paa Slotsvagtten, men af Retten var frikjendt,

uden først at indhente Kongens Tilladelse. Rygtet gik, at Markus Gjøs selv i sin Kærlighed havde hentet ham hjem. Axel Suel havde været Guvernør i Ostindien og var paa Grund af Oversteliutenant og Overkommisær i Ostindien Kalmæins Beskyldninger sat under Tiltale. Retten fik en Frettesættelse. Dog varede Markus Gjøs Forvisning ikke længe; thi allerede den 24de Januar 1691 kaldtes han tilbage, da man ikke kunde undvære denne kyndige Statsmand. Da Christian den femte fornyede Elefantordenen, holdt han, der var berømt for sin Beltaleshed, i Frederiksborg Slotskirke en Tale, som udkom i Trykken 1694. Aaret efter blev han Overhovmester ved det daværende Ridderakademi i Kjøbenhavn, et Embede, hvortil han var særdeles dygtig, da han som Herlufsholms Skoleherre havde indlagt sig store Fortjenester. Men sit ny Embede havde han ikke længe, efter som han allerede den 28de Marts 1698 forlod denne Verden. Han var en Mand af sjælden Dygtighed og derhos beskedent, redelig og velvillig og en alvorlig Christen. Hr. Markus Gjøs var den sidste Mand af sin gamle og navnkundige St. Efter sin første Hustrus Død den 15de Maj 1686 ægtede han den 6te Februar det følgende Aar Fruen Sytte Dorothea Thott, Datter af Knud Thott til Gavnø og Fru Sofie Brahe; hun døde i en Alder af 50 Aar den 14de Novbr. 1717. Tillige med begge sine Fruer er han begravet i et Kapel ved Herlufsholm. Man oprejste ham et prægtigt Gravminde af hvidt Marmor, som prydedes med et rimet Gravskrift af Thomas Ringo. I Haandskrift efterlod han sig adskillige Vers, Taler og Beretninger om sine Statsmandshværv, hvilke sidste vare Mønstere for sin Tid. Han er ogsaa Forfatter af to latinske Smaadigte.

Hr. Markus Gjøs var den sidste Mand af den gamle danske Adels, der ejede Hvidkilde. Efter hans Død solgtes Gaarden til Geheimeraad Baldemar Christoffer v. Gabel, der ogsaa kjøbte Hovedgaarden Lindskov, senere kaldet Lehuskov, i Egenes Sogn. Han døde ugift 1725 og efterlod en saadan Gæld til Staten for Skatter, som han ikke havde kunnet undrede, at begge Gaarde inddroges under Kronen, som dog kort efter solgte dem til Johan Lehn, Søn af en rig Vinhandler i Kjøbenhavn og af tytt Herkomst; han optoges i Adelsstanden 1731. Ved sit Giftermaal med Fru Edle Margrete Brokfenhus-Løvenhjelms blev han Ejer af Nielstrup (i Ollerup Sogn). Han døde barnløs i Aaret 1760 og efterlod sine Godser til sin Brodersøn Povel Abraham Lehn, der ogsaa ejede fire store Godser paa Laaland. Han var en for sin Tid udmærket Godsbestyrer, fremmede Agerdyrkingen og udskiftede sine store Ejendomme af Fællesskabet. Han døde som Lensbaron i Oktober 1804, hvorpaa hans fynske Godser tilfaldt hans ældste Datter Baronesse Sofie Amalie Lehn, der var gift med Major og Generaladjutant Hans Kançau, som inden Arets Udgang blev Baron under Navnet Kançau-Lehn. Denne Mand døde 1808, hvorefter hans Enke havde de fæderne Godser indtil sin Død 1834. Deres eneste Datter Baronesse Poveline Christine Elisabeth Kançau-Lehn arvede nu Baroniet. Hun var gift med Baron Frederik Christian Holsten, der 1835 fik Navnet Holsten-Lehn og var Baroniets Besidder indtil sin Hustrus Død den 1ste Januar 1860. Det arvedes da af Baronesse Christiane Henriette Rosenørn-Lehn,

der imidlertid allerede den 26de Marts s. A. omskiftede Tiden med Evigheden og efterlod det til sin Søn Baron Otto Ditlev Rosenørn-Lehn, som tillige er Besidder af Baroniet Guldborgland (paa Laaland).

Hvidkilbes store og anseelige, grundmurede Hovedbygning paa 2 Etager har 3 Fløje, af hvilke den midterste er opført af Hr. Ejler Rønnow, men 1742 ombygget af Johan Lehn, der den Gang ogsaa opførte de to andre Fløje. Forsiden vender ud imod Hvidkilde Sø, der er helt omgivet af Skove. Gaarden udmærker sig tillige ved sine Blomster- og Frugthaver og sin Lystkov, hvilke ere anlagte i den nyeste Tid. Tæt ved Hovedbygningen ligger Ladegaarden, til hvilken der hører et Fladeindhold af 713 Tdr. Land Ager, hvis Hartkorn er 76 Tdr. 5 Skpr. 2 Fdk. 1 Alb.

Foruden de tre oven nævnte Herregaarde hører ogsaa Aulsgaarden Heldagergaard i Tved Sogn, en Afbygggaard af Hvidkilde, under Baroniet. Disse Hovedgaarde ere skylbsatte for 167 Tdr. „ Skpr. 2 Fdk. 1 Alb. Ager og Engs Hartkorn. I Aaret 1852 hørte der i alt 1,234 Tdr. „ Skpr. „ Fdk. „ $\frac{1}{4}$ Alb. Ager og Engs Hartkorn til Baroniet. Bøndergodset udgjorde den Gang: 196 Fæstegaarde med 949 Tdr. 6 Skpr. „ Fdk. $2\frac{1}{2}$ Alb., 254 Fæstehuse med 86 Tdr. 6 Skpr. 3 Fdk. „ $\frac{3}{4}$ Alb. og 6 Thendehuse med 2 Tdr. 3 Skpr. „ Fdk. $1\frac{3}{4}$ Alb.; af disse 260 Huse vare 21 jordløse. Indtil den 1ste Januar 1860 folgtes deraf: 175 Hel- og Halvgaarde med 870 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdk. $1\frac{1}{2}$ Alb. Htk. for 663,808 Rdlr. og 133 Huse med 48 Tdr. 5 Skpr. „ Fdk. $2\frac{3}{4}$ Alb. Htk. for 101,017 Rdlr. Af Bøndergodset er der saaledes nu tilbage ifkun: 18 Gaarde med over 2 Tdr. Hartkorn hver, 5 Bolsteder fra 1 til 2 Tdr. Hartkorn hvert, i alt 80 Tdr. „ Skpr. „ Fdk. $1\frac{3}{4}$ Alb.,

117 Huse med og uden Jord, hvis hele Hartkorn er 37 Tdr. 6 Skpr. 1 Fdk. $2\frac{3}{4}$ Alb., hvortil kommer 7 Betjentboliger med 5 Tdr. 6 Skpr. 2 Fdk. „ $\frac{3}{4}$ Alb. Hartkorn; desuden 6 Vandmøller: Hvidkilde, Nielstrup, Gundstrup, Øverste og Nederste Ørkels Mølle og Svendborg Bymølle, med i alt 6 Tdr. 4 Skpr. „ Fdk. „ $\frac{1}{2}$ Alb. Ager og Engs Hartkorn. Den tidligere Møllestyld var 44 Tdr. Det hele Ager og Engs Hartkorn er 321 Tdr. 3 Skpr. 3 Fdk. $2\frac{1}{4}$ Alb. Skovstylden er 77 Tdr. 6 Skpr. 3 Fdk. 2 Alb. Det matrikulerede Tiende-Hartkorn er 15 Tdr. Kongetiende- og 130 Tdr. 6 Skpr. Kirketiende-Hartkorn. Baroniets Hartkorn af alle Slags er saaledes i alt: 545 Tdr. „ Skpr. 3 Fdk. $1\frac{1}{4}$ Alb. 3 Fideikommiskapitaler og Bankaktier hører der til Baroniet 666,444 Rdlr. 42 Skilling.

Efter en i Aarene 1862 til 1864 foretagen Opmaaling fandtes Skovene at indeholde et Fladeindhold af omtr. 2,222 Tdr. Land. I Følge Regeringens Tilladelse er der 1866 og 1867 for 30,375 Rdlr. solgt 6 Skovlodder med $95\frac{6}{7}$ Tde. Land og i Steden indtaget til Fredskov et Areal af $115\frac{5}{14}$ Tde. Land, saa at Skovene nu udgjøre 2,242 Tdr. Land. Halvdelen bestaar af Bøg, omtr. 300 Tdr. Land ere Egskov, det øvrige Areal optages af Naaletræ og Blødtræ, og omtr. 60 Tdr. Land ere Tørvemoser.

Til Baroniet høre Egense, Sørup og St. Jørgens, Øster-Skjerninge, Øllerup, Hunstrup, Drejsø, Stryp og Avernæs Kirker med Kirketiender og Egense Sogns Kongetiende. Det Tiende ydende Hartkorn er 1,469 Tdr. 7 Skpr. 2 Fdk. $2\frac{7}{8}$ Alb., og Tiendeydelseerne ere: 223 Tdr. 1 Skpr. 1 Fdk. Rug, 490 Tdr. 3 Skpr. 1 Fdk. Byg og 268 Tdr. 4 Skpr. $2\frac{5}{6}$ Fdk. Havre.

Paarup Kirke og Sogn.

Lidt vest for Odense ligger Paarup Sogn, omgivet af denne Kjøbsted, St. Knuds og St. Hans Landsogne, Næsbyhoved- Broby, Abberud og Sanderum Sogne. Det har Byerne Paarup i Midten, Tarup imod Ost, Snekstrup imod Nord, Stegsted imod Syd og Billestofte imod Vest. Dets største Længde fra Nord til Syd er omtrent 3 Fjerdingvej, dets største Bredde fra Ost til Vest er en halv Mil. Landevejen fra Odense til Mid- delfart gaar igjennem Sognets sydligste Del.

Kirken ligger paa et noget ophøjet Sted i Nærheden af Paarup By og midt i Sognet, en halv Mil nordvest for Odense. Dens Skib har Sidemure, der ere omtr. 8 Alen høje og 2 Alen tykke, og Tegltag. Indvendig er det omtrent 29 Alen langt, 12 Alen bredt og har 3 Hvalvinger, alle i Form af to Cirkelbuer, der skære hinanden i Toppunktet; Højden er $9\frac{1}{2}$ Alen. I eller under Skibets midterste Hvalving findes Prædikestolen i Kirkens søndre Side, og fra Hvalvingens Midte hænger en Messing-Vysekrone. I Skibets øverste eller østre Hvalving findes Alteret, omtrent 4 Alen højt og tildels ligesaa bredt, med udskarne Prydelser i Rammen og smykket med Billedskærer = Arbejder, saasom de 4 Evangelister; Alter- tavlen forestiller Kristus paa Korset og ved dettes Fod Frels- erens Moder og Johannes, taalelig udskarne Figuren, og neden under Begyndelsen af Nadverens Indstiftelsesord. I denne Sommer skal Alteret istandsættes, og det faar da en ny Altertavle. Alterbordet er 2 Alen højt og 2 Alen bredt. I denne Hvalving hænger paa Kirkens Sidevæg et ret smukt Billede af Frelseren paa Korset i Legemsstørrelse. Med den midterste af Skibets Hvalvinger staar et Kapel i Forbindelse. Dette danner en Hvalving omtrent af Form og Størrelse som en af Skibets Hvalvinger, men lidt spidsere. I Kapellet staar Døbefonten, udhuggen af Granit. Taarnet har en Længde af 17 Alen og en Bredde af 12 Alen og ligger vest for Kirkens Skib. Det er 29—30 Alen højt og har Tegltag. Muren er omtrent 2 Alen tyk for neden; men med Højden aftager den efterhaanden noget i Tykkelse. I en Afstand af 19 Alen fra Jorden hænger imod Nord en middelmaadig stor Kirkeklokke. I Taarnets nederste Del er der indvendig en Hvalving, omtr. 11 Alen høj, i hvilken (1777) er opført et Pulpitur, der hviler paa Træspjiler og har aabne Stole for Kirkegangere. Kirkens Indre udgøres saaledes af 5 Hvalvinger, af hvilke de fire, Taarnets og Skibets Hvalvinger, danne Kirkens hele

Længde, omtrent 41 Alen indvendigt Maal, og Kapellets Hvalving er en Udbygning imod Nord. Under hver Hvalving findes en Karm Binduer, omtrent 3 Alen høje og $1\frac{1}{2}$ Alen brede, og i Kapellet to Karne Binduer. Taarnets og Skibets Binduer vende imod Syd og Kapellets imod Nord. I Aaret 1867 istandsattes Kirken, og den har med sine egetrasmalede aabne Stole et ret venligt og hyggeligt Præg. Den kan rumme om- trent et Par hundrede Mennesker. Enkelte Mindestene og Ind- skrifter findes i Kirken; men ingen af dem er videre mærkelig. Baabehuset ligger paa Taarnets nordre Side og er 7 Alen i Længde og $8\frac{1}{2}$ Alen i Bredde. For at styrke Murene ere disse paa forskellige Sider forsynede med tilmurede Piller. Kirken tilhører Graabrødre-Hospitalet i Odense.

Kirkegaarden er 4—6 Skpr. Land stor og indhægnat med en Stenmur. Den holdes i god Orden af en Mand, der bor i et nærliggende Hus og nyder Godtgjørelse for sit Arbejde af Sogneboerne og Kirkens Ejer.

Om Sognets Historie vides følgende. I Aaret 1475 fik Jørgen Daa paa Rønnebæksholm paa sin Husfrues Begne Gods i Billestofte By efter Fru Mette, Hr. Engelbret Albrechtsens Hustru i Torbenfeld (Frydendal). 1506 pantsatte Karl Bryske til Flintholm bl. a. Gaarden Skovsgaard i dette Sogn for 900 Mark, som han skulde Jep Hansen, Prior i St. Knuds Kloster i Odense, og 1523 pantsattes atter denne Gaard til Prioren af Fru Kirstine Gregersdatter, Karl Bryskes Enke; det var da hendes Børns Gaard. I Oktober 1561 optoges der paa Odense Herreds Ting et Tings- vidne om St. Knuds Klosters Gods i Tarup og Paarup Byer. 1576 fik Oluf Vager i Odense ved Magekifte med Kronen Gaarden Ellegaard. Imellem Bymændene i Billes- tofte paa den ene og Bymændene i Paarup, Smedstrup og Tarup paa den anden Side var der 1609 Strid om Gærder og Luffelse paa deres Bymark. Af Landstinget hen- vistes Sagen til gode Mænds Granskning, at de enten skulde jævne Sagen eller dømme dem imellem, og som Følge deraf gav Kongen 21de Juni 1609 det Hverv at møde paa Aastedet og afgjøre denne Trætte til Axel Brahe til Elvedgaard, Rigs- raad, Lage Urne til Sellebjerg, Morten Skinkel til Øster- gaard og Korfits Ulfeld til Bavelse. Ved Magekifte fik Kronen 1647 af Erik Raas Skjøde paa 1 Gaard i Billes- tofte. I Januar 1662 udstædtes af Kronen Paabud om, at

1 Gaard i Tarup skulde udlægges til Axel Sehested til Stovgaard som Godtgjærelse for afftaet skaansf Gods. To Aar senere udlagdes til Borgemeistere og Raad i Odense paa menige Borgeres Begne bl. a. 1 Gaard i Paarup og 2 Gaarde i Billestofte for Gældskrav og Forstud til Kronen, og af samme Aarsag udlagdes der i Januar 1666 af Kronens Gods foruden mere 1 Gaard i Billestofte til Henning Meyer, hvis Fader havde været Hofapotheker.

3 Følge Matricken af 1662 hørte til Paarup Sogn: Kirken, hvortil Odense Hospital havde Herlighedsretten; Tienden havde Præsten efter Kongebrev i Forpagtning for 5 Pund Rug og 8 Pd. Byg. 3 Sognet var der hverken Annexgaard eller Degnebolig. Byerne vare: Tarup med 5 Gaarde paa 10—16 Tdr. Hartkorn hver og med Udsæd af 2 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg, 4 Skpr. Blandkorn, 4 Skpr. Havre, 2 Skpr. Boghvede og Høavl af 4 Læs hver, med Undtagelse af den ene, der var meget større, i alt 66 Tdr. Hartkorn og Udsæd: 18 Tdr. Rug, 20 Tdr. Byg, 16 Tdr. Blandkorn, 8 Tdr. Havre, 1 Tde. 4 Skpr. Boghvede og Høavl 41 Læs. Stegsted, 7 Gaarde, hvoraf 2 øde, paa omtrent 8 Tdr. Hartkorn hver, og Udsæd 1 Tde. 4 Skpr. Rug, 1 Tde. 4 Skpr. Byg, 4 Skpr. Blandkorn, 4 Skpr. Havre, 3 Skpr. Boghvede og Høavl 3 Læs, i alt: 10 Tdr. 4¹/₂ Skpe. Rug, 10 Tdr. 4¹/₂ Skpe. Byg, 3 Tdr. 4 Skpr. Blandkorn, 3 Tdr. 4 Skpr. Havre, 2 Tdr. 5 Skpr. Boghvede og 21 Læs Hø. Munkersø, 2 Gaarde, hver 10 Tdr. 6 Skpr. 1¹/₆ Fdk. Hartkorn, med Udsæd af 2 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg, 4 Skpr. Blandkorn, 4 Skpr. Havre og 2 Skpr. Boghvede og Høavl 10 Læs hver. Gaarden Kroghøj med 9 Tdr. 3 Skpr. Hartkorn og Udsæd af 2 Tdr. Rug, 1 Tde. 4 Skpr. Blandk., 1 Tde. 4 Skpr. Havre, 6 Skpr. Boghvede og Høavl 14 Læs; Gaarden Vejrup (afbrændt) med 3¹/₂ Tde. Hartkorn og Udsæd: 1 Tde. 2 Skpr. Rug, 2 Tdr. Blandkorn og Havre, 2 Skpr. Boghvede og Høavl 3 Læs; Gaarden Ellegaard paa 10 Tdr. 3 Skpr. Hartkorn og med Udsæd 2 Tdr. Rug, 2 Tdr. Blandkorn, 1 Tde. Havre og 1 Tde. Boghvede og Høavl 20 Læs. Paarup By med 4 Gaarde og 2 Huse, hvoraf det ene med Jord. Den største af Gaardene var paa 11 Tdr. 4 Skpr. Hartkorn med Udsæd af 2 Tdr. 4 Skpr. Rug, 3 Tdr. Byg, 2 Tdr. Blandkorn og Havre og 2 Skpr. Boghvede, men en Høavl af ifkun 4 Læs; de 3 andre Gaarde havde fra 7 til 11 Tdr. Hartkorn, og Byens hele Hartkorn var 40 Tdr., og hele Udsæden 6 Tdr. „¹/₂ Skpe. Rug, 7 Tdr. „¹/₂ Skpe. Byg, 5 Tdr. Blandkorn og Havre, 5 Skpr. Boghvede, og Høavlen var 11 Læs. Smedstrup By, 7 Gaarde og 1 Hus; de 4 Gaarde tilhørte Dalum Kloster og havde tilfammen 43 Tdr. 1 Skpe. Hartkorn og Udsæd af 5 Tdr. Rug, 6 Tdr. Byg, 4 Tdr. Blandkorn og Havre og 4 Skpr. Boghvede og Høavl 8 Læs, de 3 Gaarde paa 6—10 Tdr. Hartkorn hørte under Odense Bispestol; Byens hele Hartkorn var 68 Tdr., og Udsæden 8 Tdr. 6 Skpr. Rug, 10 Tdr. 4 Skpr. Byg, 7 Tdr. Blandk. og Havre og 6 Skpr. Boghvede og Høavlen 16 Læs. Billestofte By havde 14 Gaarde og 4 Huse; af Gaardene tilhørte 11 Kronen, og deraf hørte 9 under St. Knuds Kloster og 2 under Odense Gaard; deres Størrelse var imellem 2 og 12 Tdr. Hartkorn; den største af disse Gaarde havde Udsæd: 2 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg, 1 Tde. Blandkorn

og Havre og 2 Skpr. Boghvede og Høavl 5 Læs; 1 Gaard paa 11 Tdr. Hartkorn tilhørte Hospitalet i Odense, 1 Gaard paa 6 Tdr. Hartkorn tilhørte den Gang Professor Christen Hansen i Odense som Embedsgaard, og 1 Gaard paa 5¹/₂ Tde. Hartkorn tilhørte Borgemeister Thomas Brodersen i Odense. Hele Billestoftes Udsæd var 13 Tdr. 5 Skpr. Rug, 17 Tdr. Byg, 7 Tdr. 7¹/₂ Skpe. Blandkorn, 6 Tdr. 3¹/₂ Skpe. Havre og 2 Tdr. 6 Skpr. Boghvede, og Høavlen var 54 Læs. Paarup Sogn udgjorde saaledes i det hele 42 Gaarde og Bolsteder, nemlig: 15 Kronens Helgaarde, 2 andre Helgaarde, 15 Kronens Halvgaarde, hvoraf 3 øde, 8 andre Halvgaarde, 2 Kronens Bolsteder, mindre end 4 Tdr. Hartkorn hvert, hvoraf det ene øde, og 8 Huse, hvoraf de 4 Kronens og de 4 tilhørende andre, og af de sidste var 1 øde. Dette Sogns Tilstand efter Krigen var saaledes ret god. Det samlede Landgilde-Hartkorn var 390 Tdr. 6 Skpr. 3¹/₂ Fdk., hele Udsæden var 66 Tdr. 2 Skpr. Rug, 69 Tdr. 1 Skpe. Byg, 28 Tdr. 3¹/₂ Skpe. Blandkorn, 28 Tdr. 7¹/₂ Skpe. Havre og 10 Tdr. 6 Skpr. Boghvede, og hele Høavlen var 200 Læs. Hver Tønde Hartkorn regnedes til 60 Rdlr. og hele Pengeværdien til 23,250 Rdlr. 3 Mk. 4 Sk.

Hele Sognets Ager og Engs Hartkorn var efter Matricken af 1688: 295 Tdr. og er efter Matricken af 1844: 298 Tdr. 5 Skpr. 3 Fdk. 2 Alb.; det hele opmaalte Areal er 2,697 Tdr. Land; der gaar altsaa omtrent 9 Tdr. Land paa hver Tde. Hartkorn. Af hele Arealet vare i Juli 1861 de 1,467 Tdr. tilsaaede og tilplantede og i alt 2,638 Tønder Land nyttede til Agerdyrking. Udsæden var: 130 Tdr. Hvede, 271 Tdr. Rug, 485 Tdr. Byg, 536 Tdr. Havre, 12 Tdr. Boghvede, 28 Tdr. Urter og anden Bælgfæd, 97 Tdr. Blandkorn og 153 Tønder Kartofler. Besætningen udgjorde: 247 Heste, 729 Stykker Hornkvæg, 588 Faar og 201 Svin; der var saaledes 1 Stykke Hornkvæg paa 3¹/₄ Tønde Land. Bistadernes Tal i Sognet var 27. Paa Tarupgaard med 18 Tønder 6 Skpr. 3 Fdk. Hartkorn og et Tilliggende af 140 Tønder Land Ager og 27 Tønder Land Eng holdes 8 Heste og 56 Køer foruden Ungkvæg, og paa en almindelig Bondegård med 5—6 Tdr. Hartkorn og 40—50 Tdr. Land Ager og Eng holdes i Almindelighed 4 Heste og 10 Køer, undertiden lidt mere. Af Gaardene høre 2 under Nalykkegaard paa 7 Tdr. 3 Skpr. Hartkorn og 62¹/₂ Tde. Land Ager og Eng hver; „af disse drives den ene, der er merglet og rørlagt, godt, og der holdes omtrent 20 Kvæghoveder og 4—5 Heste foruden Tillægget; disse Heste ere bedre end mange Herremænds; den anden derimod har ifkun sultesøvede Kreaturer“. Præstegaarden har 7 Tdr. 2 Skpr. „ Fdk. 2¹/₄ Alb. Hartkorn og 58 Tdr. 4 Skpr. Land Ager og 2 Tdr. Land Eng; Besætningen er 4 Heste, 10—12 Malk Køer og 3 Kvier; hele Udsæden er 26—30 Tdr. Korn af alle Slags. Afgrøden er som i hele Sognet i Gjennemsnit 10—12 Fold. Jordsmønnen er lermuldet og tilbels meget fladt. Værdien af hver Tde. Land er 400—500 Rdlr. En Del af Sognets Nordgrændse dannes af Stavisklaa, et lidet ifkun nogle faa Favne bredt Vandløb, der i sig optager Kalørklaa, en Bæk, der flyder midt igjennem Sognet fra Sydøst til Nordvest. Nu har Sognet ikke længer nogen Sø; men for 5—6 Aar siden laa paa dets

nordøstlige Grændse Næsbyhoved = Sø, hvis til Engjord om-
dannede Leje nu ikkun Stavis = Na gennemflyder. Større Skove
findes ikke i Sognet, men flere mindre Skovpartier. Tidligere
maa der have været meget større Skovstrækninger over hele
Sognet; men det meste er borthugget, og ikkun mindre Dele
staa endnu tilbage. De største Skovstykker findes i den østlige
Del, hvor Tarupgaard's Skov, 10 Tdr. Land, der kun ved en
liden Eng er skilt fra Nalhkegaard's Skov, Præstegaard's Skoven,
6 Tdr. 3 Skpr. Land, og flere Bøndergaard's Skovareal ud-
gjøre en sammenhængende Strækning. Paa Sognets Vest-
grændse ligger en mindre Skovstrækning. Af Bøndergaardene
har Ellegaard en Skov paa 9 Tdr. Land. Det hele Skovareal er
60 Tdr. Land med $1\frac{5}{12}$ Skp. Hartk. Den vigtigste Træarter Bøg;
men der findes ogsaa en Del Ege, Asketræer, Elm og Popler.
Under Skoven er især Hassel og ung Bøg. Her er ingen Fred-
skov. I Aaret 1862 var der i hele Sognet: Aulsgaarden
Tarupgaard paa 15 Tdr. Hartkorn (3 Tdr. af Gaardens Hart-
korn hører til Bolbro By i St. Knuds Landsogn); Bønder-
gaarde: 4 paa 8—12 Tdr., 19 paa 4—8 Tdr., 18 paa 2—4
Tdr. og 10 paa 1—2 Tdr. Hartk., i alt 51 Selvejergaarde,
og 1 Fæstegaard paa 8—12 Tdr. og 4 paa 4—8 Tdr. Hartk.,
i alt 5 Fæstegaarde, og i det hele 56 Bøndergaarde; af Selv-
ejerhuse var der 60, hvoraf 16 jordløse, og af Fæste- og Leje-
huse 25, hvoraf 7 jordløse, i alt 85 Huse, hvoraf 23 jordløse.
Af Bøerne har Paarup 4 Gaarde og 1 Bolsted, Snekstrup
har i alt 8 Gaarde, Tarup 3 Gaarde, nemlig Tarupgaard,
Præstegaarden og 1 Bondegård, Stegsted 14 Gaarde og Bol-
steder, Billestøfte 21 Gaarde og Bolsteder og 1 Vejrmølle.
Gaarden Ellegaard har 11 Tdr. 6 Skpr. Hartk., 135 Tdr.
Land Ager og 6 Tdr. Land Mose; andre Gaarde ere: de 2
Munkersdgaarde, Skovsgaard, Christianslund og
Krogshøj. Karoline = Kildegaard, der ligger ved Sognets
nordøstlige Grændse paa et for sin Ynde bekjendt Sted, er af
den nuværende Ejer, en Borger i Odense, smukt opbygget med
Grundmur og Skifertag. Ved Gaarden er der en Kilde med
fortrinligt Vand i en Lund, som har tilhørt Fjens Bispestol, ind-
til Biskop Plum gav den til Fjens daværende Guvernør Prins
Christian, efter hvis Hustru, nu Enkedronning, Karoline
Amalie, den fik Navn. Tidligere var den et almindeligt Maal
for Lystture fra Odense; nu synes den at have tabt det meste
af sit Ry, og af de tidligere smukke Anlæg er der nu ikkun
faa Minder tilbage. Af disse Gaarde er Præstegaarden
Arvesæstegaard, tidligere Fæstegaard, under Graabrødre-Hospital
i Odense og svarer 30 Rdlr. i Landgilde og desuden Kirke-
tiende 2 Tdr. 5 Skpr. Rug og ligesaa meget Byg og Havre,
og 2 Gaarde i Stegsted ere, som oven omtalt, Fæstegaarde;
alle de andre Gaarde ere Selvejendom. Af større og mindre
Gaarde er der nu i alt 59; Husenes Tal er nu 87. I Tarup
By ligge 7—8 jordløse Huse, der høre under Tarupgaard.
Hist og her er et enkelt Hus Fæste under en Bondegård; men
de allerfleste ere Selvejendom.

Indbyggernes Tal var i Aaret 1801: 662, 1834: 741,
1840: 794, 1845: 850, 1855: 872; det havde saaledes til-
taget siden Hundreedaarets Begyndelse med 32 af Hundrede;
1860 var Tallet 868, Familiernes Tal var 182, Mandfolkens
454 og Kvindfolkens 414; Mandkjønnet havde altsaa et Over-

tal af omtrent 10 af Hundrede. At i det mindste Gaard-
mændenes Kaar i Almindelighed ere gode, derom vidne de mange
smukke, grundmurede og teglhængte Gaarde; Snekstrup især be-
staar saa godt som udelukkende af slige Gaarde, ligesom ogsaa
Stegsted har adskillige saadanne; Billestøfte derimod, hvis Gaarde
ere meget udstykkede, ser tarvelig ud. Agerdyrkning er Hoved-
næringsvej; Skovarbejde, Dyrrkning af Have- og Rjøkkensager,
som Kommen og Peberrod, Fangst og Salg i Odense af
Ferskvandsfisk fysiske sætte adskillige Husmandsfamilier; Lærred og
Bomuldstøj, tilvirket ved Husflid, sælges fra denne By. Sognet
hører under Odense Herreds Retsomraade, Odense Amtstue- og
Lægedistrikt og Odense Amts 1ste Valgkreds, og det er Amtets
32te Vægd. Det udgjør en egen Kommune med 2 Sogne-
fogeddistrikter. Skatterne til Kommunen udgjøre omtrent 3
Rdlr. af hver Tønde Hartkorn, 1867 i alt 1,595 Rdlr. 80 Sk.;
til Amtet ydes sædvanlig 1 Rdlr. 4 Mk. af hver Tønde
Hartkorn. I Billestøfte er der et Fattighus.

Tidligere var Paarup Sogn Annex til Hospitals-Præste-
kaldet i Odense; men ved Kongebrev af 2den Oktober 1816,
der bød, at det residerende Kapellani ved St. Knuds Kirke
skulde forenes med Hospitalskaldet, oprettedes det til et særskilt
Præstekald. Indtil videre styredes det af Provst Edvard
Braem, Præst ved St. Hans Kirke; han døde 1819.

Den første Præst for Paarup Sogneskald alene var
Joakim Begtrup, der 1767 var sødt i Bistøfte, hvor Faderen
Magister Erik Gjærup Begtrup var Præst; han kom til
Universitetet 1788, blev 1794 Kandidat, 1799 Præst paa
Nord-Strøm og Aaret efter i Thorshavn, 1808 Sognepræst
til Svendborg Nikolaj Kirke og Thors og den 28de Juli 1819
kaldet til Paarup; han døde den 5te September 1823. Hans
Eftermand var Severin Hjortsvang, sødt 1774 i Linnerup
(Aarhus Stift); Faderen var Præsten Jens Sørensen. Han
blev Student 1794, Kandidat 1802 og 1815 Sognepræst til
Lomborg og Romb (Ribe Stift) og den 26de Maj 1824 til
Paarup. Han døde allerede den 25de Maj 1825, og den
14de Septbr. f. A. kaldedes Nikolaj Brummer, siden 2den
Novbr. 1804 Sognepræst til Sønderhaa og Hørsted (i Thy).
Han var Præst i Paarup i 22 Aar og døde den 16de Februar
1857. Den 31te Avgust 1846 blev Sofus Skeel Brummer
personel Kapellan, og i Novbr. 1850 overtog han Embedets
Styrelse paa eget Ans og Tilsvær; han styrede Præstekaldet,
indtil A. Winding overtog det. Fra den 9de Maj 1857 til
den 27de April 1858 var Nikolaj Feilberg, nu Sognepræst til
Kirke-Helsing og Drosfelbjerg, Sognepræst; men han tiltraadte
aldrig dette Embede. Han var den Gang Sognepræst til
Allerup i Sønderborg Provsti og ønskede ikke at forlade sit
sønderjyske Kald, fordi han fik at vide, at hans Kaldelse til
„Kongeriget“ havde vakt længsel hos adskillige af hans yngre
Embedsbrødre efter at ombytte Striden i Sønderjylland med
en rolig og fredelig Stilling her, og fordi et tykt Skrift havde
fremstillet hans Kaldelse til Paarup som et Vidnesbyrd om,
at Sønderjyderne ikke kunde lide danskannede Embedsmænd.
Han fik altsaa Tilladelse til at blive i Allerup. Sidst nævnte
Dag kaldedes den nuværende Sognepræst Andreas Winding,
tidligere Præst til Havrebjærg og Gudum (i Sølland).

Personel Kapellan: Georg Frits, kaldet den 22de Januar 1866; nu Johannes Theodor Gleerup, kaldet den 10de Januar 1868.

Præstefaldets Indtægter ere: Korn=Tiende 145 Tdr. Rug, 145 Tdr. Byg og 145 Tdr. Havre, hvoraf de 38 Tdr. af hver Kornsort ydes i Skjæppen, det øvrige efter Kapittelstart. Kaldet nyder foruden Præstetienden ogsaa Sognets Kongetiende, der er medregnet oven for; Doffer og Accidenser 180 til 190 Rdlr. m. m. Skatter og Afgifter ere omtrent 250 Rdlr., Enkepension 41 Tdr. Byg; der svares i Kirketiende af Præstegaarden

2 Tdr. 5 Skpr. Rug og ligesaa meget Byg og Havre og af Kongetienden 12 Tdr. 4 Skpr. Rug og 29 Tdr. Byg. Reguleringssummen er 1,310 Rdlr., de virkelige Indtægter ere 2,487 Rdlr.

Sognet har ifkun en Skole, i Enestrup, der søges af 78 Børn; for Tiden er der desuden en Skole for 17 Smaa børn, som undervises af en Lærerinde. Inden dette Aars Udgang skal der oprettes en Biskole i Stegsted, hvorved den sidst nævnte Skole vil bortfalde. Den tidligere Reguleringssum for Skoleembedet i Enestrup var 567 Rdlr.; den er nu 739 Rdlr.

Aalykkegaard.

I Aaret 1352 skjødede Niels Mikkelson Marsvin, Borger i Odense, paa egne og sin Broders Jep Mikkelsons Begne Aalykken i Odense St. Hans Landsogn og Odense Herred til en af sine Frænder, der ogsaa hed Niels Marsvin. Senere hørte Aalykken tillige med Thorslund og Smedehaven og et Par Holme under St. Hans Kloster i Odense. Paa Aalykken, et Indelukke eller en indhægnat Mark ved Odense Aa, var opført St. Hans Lades Bygning, som skal være flyttet hid fra Norge, hvor den tidligere har staaet; den er bygget af stærkt Egetømmer, og paa en af Bjælkerne er indridset Aarstallet 1590. Endnu staaer den tilbøielig i sin oprindelige Skikkelse og er Tærskelade. Paa Aalykken har man fundet Minder om Strid fra Oldtiden, nemlig adskillige Sværd, Ører, Kiler og deriblandt nogle Sjældenheder, hvilket alt findes i Oldnordisk Museum.

Efter Enevældens Indførelse henlagdes Aalykkegaard under det fynske Rytterdistrikts Gods, der afhændedes ved offentlig Salg paa Odense Slot den 14de November 1764 og følgende Dage. Odense Kommune havde stor Lyst til denne tæt ved Byen liggende Landejendom og overgav til sin øverste Borgemeester Wolrath Holm det Hverv at byde paa Gaarden; men da Hammerlaget gaves for godt Kjøb, fik Borgemeesteren Lyst til selv at eje den, og den solgtes da til ham for en Sum af 35,932 Rdlr. 94 Sk., af hvilke 17,640 Rdlr. 47 Sk. skulde blive staaende i Gaarden imod 4 af Hundrede i aarlig Afgift. Hovedgaardstaxten var 64 Tdr. 4 Skpr. 2 Fdk. 1 Alb. Ager og Engs Hartk. og „Tde. 1 Skpe. 1 Fdk. Hartk. Skovskylb, hvortil kom 229 Tdr. 4 Skpr. 1 Fdk. 1 Alb. Ager og Engs Hartk. Byndergods med 2 Skpr. 2 Fdk. 2 Alb. Skovskylbs Hartk., hvilket laa i Byerne Bolbro, Stegsted, Højbjerg og Næsbjghoved=Broby. Fæstebøndernes aarlige Afgift var omtrent 1 Rdlr. af hver Tunde Hartkorn og fuld Hovning. Wolrath Holm døde i Aaret 1766 og nøb saaledes ikke

længe den Glæde at være Godsejer, hvisaarfag Skjødet af 18de August 1767 er udstædt til hans Bo, der styredes af Landsdommer Jens Matthias Hollendahl, Birkedommer paa Ulriksholms og Østergaards Birk, Prokurator Peter Rønnow og Jakob Holm, Sognepræst for Højen og Terlev Menigheder i Ribe Stift. Den 17de Juni 1768 skjødede de den hele Ejendom til Christoffer Møller, Forpagter paa Nordborg paa Als, for 60,000 Rdlr. Han ejede Gaarden henimod 17 Aar og overlod den ved Skjøde af 18de April 1785 til sin Dattermand Frans Joakim Leth for samme Kjøbesum; men da Sælgeren, som Kjøbekontrakten siger, fandt denne Sum at være meget under Ejendommens virkelige Værd, maatte Leth paa egne, sin Hustrus Anne Katrine Møllers og deres Arvinges Begne give Afkald paa al videre Arv efter sin Hustrus Fader. Leth var i 50 Aar Gaardens Ejer og døde 1835 som Landvæsenkommisær og Statsraad, hvorpaa hans anden Hustru Anne Marie, født Lange, havde Aalykkegaard, indtil hun ved Kjøbekontrakt af 6te Oktober 1842 og Skjøde af 4de Juli 1843 afhændede Gaard og Gods for 192,063 Rdlr. 92 Sk., en for den Tid meget høj Pris, til Konsistorialraad Børge Henrik Rnap, Sognepræst for Brahe=Trolleborg og Krarup Menigheder. Den ny Ejer fratraadte sit Præstefald og flyttede til Aalykkegaard. Han døde 1850, og hans Enke Christine Sofie, født Prætorius, 1854. Deres Bo behandlede i Følge deres sidste Villie af Grosserer Henrik Prætorius og Provst P. E. Hall, indtil deres Dattersøn cand. jur. Jægermester H. Ch. Steenbach ved i Aaret 1864 at vorde myndig selv overtog Ejendommen. Ved Skiftet sidst nævnte Aar vurderedes Gaarden, efter at Jærnvejsanlægget havde berøvet den 2 Tdr. Hartkorn, i det hele Odense Station ligger paa dens tidligere Grund, næppe en halv Fjerdingvej fra Hovedgaarden, tillige med Besætning og Løssøre og det Gods, der endnu var tilbage, for 203,800 Rdlr.

En Del af Gaarden byggedes af B. Holm i Aaret 1765. Stuehuset opførtes 1788 af F. J. Leth, men er senere istandsat af B. Knap og for nylig ombygget af den nuværende Ejer. Det er et Hus paa en Etage med Kjelder, Kvistlejlighed paa Midten og rummelige Gavlverelser. Nogle Udhuse ere byggede af Knap, og den nuværende Ejer har opført 2 ny grundmurede Længer til Kø- og Hestestald. Hovedgaardens Bygninger ere brandforsikrede for 65,240 Rdlr. Gaarden ligger i Udkanten af sin Skov; Hovedbygningen vender ud til de flade Marker, Udhusene derimod for en Del til Skoven.

Malykkegaard har haft et Tilliggende af 320 Tønder Land Ager og 110 Tdr. Land Eng. Den aarlige Udsæd var 24 Tdr. Land med Hvede, 30 Tdr. Land med Rug, 39 Tdr. Land med Byg, 78 Tdr. Land med Havre eller Billehavre og 24 Tdr. Land med Køer eller Bølgæs, i alt vare saaledes 195 Tdr. Land tilsaade. Den sædvanlige Afgrøde er 12 Fold Hvede, 15 Fold Rug og Byg og 20 Fold Havre; af Køer kan den vanskelig opgives, men Ejeren venter for Fremtiden at kunne faa 200 Tønder Gulerødder af hver Tønde Land tilsaat Areal. Til næste Aar, naar den nu udtørrede Næsbyhoved Sø, der udgjør omtrent 66 Tdr. Land, efter at være jævnet og tilsaat, vil være en Eng af bedste Slags, venter Ejeren at kunne af Ager- og Enghø faa 300 Læs; der slaas kun om Baaren, da den sidste Høslæt afgræsses. Foruden Kjøer og Rideheste holdtes der 20 Arbejdsheste, Plage og Føl medregnede, af Køer 130 af Angler- og Fyns-Race, 32 Stykker Ungkvæg, 2—3 Tyre og 1 Par jytte Trækstude til Arbejde paa den udtørrede Sø. Her holdes altsaa 1 Stykke Hornkvæg paa $2\frac{5}{8}$

Tde. Land. Gaardens eget Ager og Engs Hartkorn har været 51 Tdr. 5 Skpr. 3 Fdk. $1\frac{1}{4}$ Alb. I Juni 1868 har Ejeren solgt til Odense Kommune den saakaldte „Kræmmermark“, der ligger tæt ved Byen og udgjør 120 Tdr. Land; saaledes er Arealen nu ifkun 310 Tdr. Land Ager og Eng. Samtidig hermed har han for en Sum af 78,000 Rdlr. og 7,000 Rdlr. for Besætning m. m. kjøbt Tarupgaard i Paarup Sogn. De to Gaarde skulle drives hver for sig og ikke sammenlægges. Gaardens Skov er 80 Tdr. Land stor og er en Højskov af Bøg og nogen Eg.

Allerede i Aaret 1845 begyndte B. H. Knap at sælge af Bøndergodset, og i Aaret 1848 tilbød han alle Fæsterne at faa Gaardene til Kjøbs for den lave Pris 100 Rdlr. for hver Tønde Land. Flere end Halvdelen gik efterhaanden ind herpaa. I Aaret 1852 udgjorde Godset 127 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdk. $\frac{1}{4}$ Alb. Ager og Engs Hartkorn, delt imellem 18 Fæsteguarde med 123 Tdr. 4 Skpr. 3 Fdk. $\frac{1}{4}$ Alb. og 11 Huse med 3 Tdr. 5 Skpr. 3 Fdk. Hartkorn. Husenes Tal var 28, nemlig 19 Fæstehuse og 9 Lejehuse; men deraf vare de 17 jordløse. De Fæstere, der ikke kunde lade sig nøje med en kort Tidsfrist, inden hvilken de skulde have afgjort Sagen, maatte udrede en noget højere Kjøbesum. Af Bøndergodset er der nu ifkun tilbage 4 Gaarde, 1 Bolsted og 3 Huse med et Tilliggende af henved 300 Tdr. Land og med 30 Tdr. 4 Skpr. Hartkorn. Fæsteafgiften er efter Hoveiets Aflysning omtr. 10 Rdlr. af hver Tønde Hartkorn og nogen Smaaredsel. Godsets Bygninger ere brandforsikrede for 15,470 Rdlr.

Dalum Kirke og Sogn.

Dalum Sogn udbreder sig syd for Odense og er omgivet af denne Kjøbsteds St. Knuds og Frue Landsogne, Sanderum Sogn, Stenløse Sogn og en Del af Nasum Herred. Til Sognet høre Byerne Dalum, Hjallesø og Hjallesø Torp. Dets største Længde fra Nord til Syd er omtrent $1\frac{1}{2}$ Fjerdingvej, dets største Bredder fra Øst til Vest omtrent $\frac{1}{2}$ Mil. Landevejen imellem Odense og Assens gaar gennem Sognet.

Dalum Kirke, der ligger vestlig i Sognet, en halv Mil syd for Odense, er som fordums Klosterkirke meget stor til den lille Menighed, hvis Medlemmer alle let kunne rummes i den. Den har et 34 Alen højt Taarn, men intet Spir. Ej heller har den nogen Lavkirke, da den fra Taarnet af er lige høj overalt. Dens Længde er 60 Alen, dens Højde fra Tagrygningen er $25\frac{1}{2}$ Alen og fra Hvalvingen til Gulvet indvendig 16 Alen; Bredden er 11—12 Alen. Choret er ualmindelig

rummeligt. I Kirken er der stærk Gjenlyd, hvorved den er vanskelig at tale i. Altertavlen er uden kunstnerst Bærd, og Kirken er i det hele uden Prydelse; men den har et smukt og godt Orgel, der for en Enes Aar siden er givet af Orgelbygger Demant, som den Gang boede i Dalum Mølle. Paa den nordre Side er der en Udbygning med Begravelsessteder for Otterne Kaas og Benzou, og i Kirkens Chor findes en Gravsten for Katrine von Holsten, til hvis Renholdelse der er udsat en Sum af 200 Rdlr., og for Tilsynet hermed faar Sognepræsten $1\frac{1}{2}$ Tde. Havre aarlig. Indgangen til Kirken er i Taarnet, og da Kirken ligger nogle Trappetrin lavere end Landevejen, er den noget fugtig. Efter Reformationen har Kirken tilhørt Kronen, indtil den afhændedes tillige med Dalum Kloster. Den har Tegltag og er for største Delen bygget af Mursten. Paa Dalum Kirkegaard ligger den paa Als i Juni

1864 faldne Overste Theodor Faaborg begravet. Han var en Præsteføn fra Dalum.

Om Sognets Historie vides følgende. Dets oprindelige Sognkirke var Hjalpsø Kirke; men den nedrevs efter Reformationens Indførelse, og Dalum Klosters Kirke blev Sognets Kirke. I Aaret 1532, da Johan Friis var Lensmand paa Dalum Kloster, lagdes Byen Hunderup, der fra Arilds Tid havde hørt under St. Albani i Odense, til Dalum Sogn, i det Bønderne fik Paalæg om at søge Hjalpsø Kirke. Men saa Maaneder efter Kansler Johan Friis's Død forandredes dette atter. Sognepræsten til St. Albani kærede over, at han ej havde nok at leve af, i det man gif ham for nær med Hensyn til Tiende og anden Rettighed, som tilkom ham af Hunderup By. Ved Kongebrev, udstædt den 6te Juni 1571 paa Frederiksborg Slot, tillades det, at denne By for Fremtiden atter lægges til St. Albani Sogn, hvis Kirke Bymændene skulle holde for sin rette Sognkirke, og de skulle yde Præsten Tiende og anden Rettighed, som de monne være sin Sognepræst skyldige. Det var i Hjalpsø Kirke, at den fynske Adels valgte Christian den tredje til Danmarks Konge den 9de Juli 1534. Under Klosteret hørte Dalum Mølle. Imedens Fru Ellen Marsvin havde Dalum Kloster som Len (1628), anbede Mølleren i Dalum Mølle over, at han, den Gang Holger Rosenkrands var Lensmand, havde maattet svare Skat lige med Bønderne, uagtet dette ikke tidligere havde været Tilfældet, og Næsbyhoved, Munk og Ejby Møller vare aldeles skattefri, endstjønt deres Avling var større end Dalum Møllens. Disse andre Møllere og deres Svende vare fri, imedens han maatte yde 1 Rdlr., og desuden vilde der vorde afkrævet ham 1 Rdlr. til, ligesom hans Svend maatte give $\frac{1}{2}$ Daler; og dog boede ogsaa han ligesom de andre „for Herreporte“ og var Ugedagstjener, saa at han maatte male toldfrit alt det Korn, der brugtes paa Klosteret. Dertil kom, at Møllen i et Aars Tid havde været brøstfældig, og den skulde Klosteret holde ved Rige; derved var han kommen til agters med sin Landgilde, eftersom han intet havde kunnet male i lang Tid, især i 9 Uger, imedens Klosterets Tømmermand byggede paa Møllen. Han søgte derfor om Fritagelse for Skat og om nogen Estergivelse i sin Landgilde-Atterstade.

I Følge Matriklen af Aaret 1662 hørte der til Dalum Sogn: Præstegaarden, hvis Udsæd var $2\frac{1}{2}$ Tde. Korn af alle Slags, og hvis Høafgrøde var 4 Læs; til Præstegaarden hørte et Bolsted, hvis Landgilde-Hartkorn var 1 Tde. 4 Skpr. 1 Fdk. med Udsæd 6 Skpr. Rug og 6 Skpr. Byg, og som avlede 1 Læs Hø. Kronens Gaard Dalum Kloster, som med Ladegaardens Avl, Uger og Eng, Herlighedsretten til Kirken, en liden Skov ved Gaarden paa 45 Svins Olden eller henimod 2 Tdr. Hartkorn Skovskuld, udgjorde 60 Tdr., hvis Værdi var 80 Rdlr. Lønden, i alt 4,800 Rdlr. (Spec.); Udsæden var 44 Tdr. Rug, 50 Tdr. Byg, 10 Tdr. Havre og Høavlen 160 Læs. Dalum Mølle, hvis aarlige Afgift var 8 Mk. Gæsteri, 24 Sk. Landgilde, 3 Læster Mel og 1 Tde. Mal, i alt regnet for 47 Tdr. 3 Skpr. Møllerskyls Hartkorn, hver Lønne var 40 Rdlr., i alt 1,895 Rdlr. Møllen var uden Avl. Hjalpsø By udgjorde: 19 Gaarde med Landgilde-Hartk. 10 Tdr. 5 Skpr. $\frac{1}{2}$ Fdk. hver, i alt 202 Tdr. 1 Skpe. $1\frac{1}{2}$ Fdk.; Udsæden til hver Gaard var 1 Ørte (1 Tde. 2 Skpr.; efter fynsk Maal gif der 8 Skpr. paa hver Lønne)

Rug, 1 Ørte (1 Tde. 4 Skpr.) Byg, 1 Tde. Havre, 2 Skpr. Boghvede, og Høafgrøden var 6 Læs, i alt 23 Tdr. 6 Skpr. Rug, 28 Tdr. 4 Skpr. Byg, 19 Tdr. Havre, 4 Tdr. 6 Skpr. Boghvede og 114 Læs Hø; 1 Gaard paa 12 Tdr. Hartkorn, hvis Udsæd var 1 Tde. Rug, 1 Tde. Byg, 6 Skpr. Havre og 2 Skpr. Boghvede, Høavlen 6 Læs; men denne Gaard var afbrændt, og af de andre Fæstegaarde vare 7 øde. Til Hjalpsø By hørte desuden: 2 Bolsteder, af hvilke det ene saae 1 $\frac{1}{2}$ Skpe. Byg og 1 $\frac{1}{2}$ Skpe. Havre, og det andet 1 Skpe. Rug og 1 Skpe. Byg, 1 Smedie og 2 andre Huse. Der var saaledes i alt 1 Kronens Hovedgaard, Præstegaarden, 20 Kronens hele Gaarde, hvoraf de 8 vare øde, 3 Bolsteder og 3 Gadehuse. Sognets hele Udsæd var saalunde: 72 Tdr. Rug, 83 Tdr. Byg, 32 Tdr. 4 Skpr. Havre, 5 Tdr. Boghvede og Høavlen 285 Læs. Det hele Landgilde-Hartkorn var 332 Tdr. 1 Skpe. $\frac{1}{6}$ Fdk., og hele Værdien var 20,182 Rdlr. 12 Sk. Hver Lønne Hartkorn Fæstegods regnedes til 60 Tdr.

Efter Krigen vare Klosterets Kirker meget brøstfældige. Til Dalum Kirkes Istandsættelse udkrævedes der efter et optaget Syn saaledes 321 Rdlr. og til Sanderum Kirkes Istandsættelse 810 Rdlr. Med Kirkenes Tiender og Indtægter saa det naturligt ligesaa daarlig ud som med Bøndergødet; efterdi en stor Del af Gaardene var nedbrudt og øde, kunde Kirkerne deraf ikkun faa lidet eller intet af det, der tilkom dem, og de andre Bønder kunde ligeledes ikkun yde faare lidet. Sanderum Kirkes Børgere skyldte 209 Slette-Dlr. 2 Mk., som de ej kunde udrede, efterdi Fjendens Umilde intet havde efterladt dem, hværken af deres eget eller Kirkens. Dalum Kirke skyldte til Hr. Iver Vinds Arvinge 53 Rdlr. $5\frac{1}{4}$ Sk.; ligeledes var den i Gæld til Magister Niels Bang for Vin, Brød og Lys, og det samme var ligeledes Tilfældet med Sanderum Kirke for de 4 Aar 1657 til 1661.

Uger og Engs Hartkornet var efter den gamle Matrikel af 1688 306 Tdr. og er efter ny 243 Tdr. 5 Skpr. 2 Fdk.; der gaar saalunde omtrent 9 Tdr. Land paa hver Tde. Hartkorn. Sognet har ingen Skovskuld. Dalum Sogns Areal er i alt 2,123 Tdr. Land. Af det hele Fladeindhold vare i Aaret 1861 de 961 Tdr. Land tilsaade og tilplantede og i alt 1,863 Tdr. Land nyttede til Ugerdyrking. Udsæden var: 90 Tdr. Hvede, 195 Tdr. Rug, 359 Tdr. Byg, 381 Tdr. Havre, 4 Tdr. Boghvede, 8 Tdr. Bælgfæd, 58 Tdr. Blandkorn og 81 Tdr. Kartofler. Besætningen var: 171 Heste, 503 Stykker Hornkvæg, 512 Faar, 158 Svin; der kommer saaledes 1 Stykke Hornkvæg paa omtrent 4 Tdr. Land. Bistadernes Tal var 33.

Af Gaarde var der i Aaret 1852: Hovedgaarde: 2 paa i alt 56 Tdr. Hartkorn; Selvejer-Bøndergaarde: 2 paa 8—12 Tdr., 14 paa 4—8 Tdr., 5 paa 2—4 Tdr. og 2 paa 1—2 Tdr. Hartkorn, i alt 23 Selvejergaarde; Fæstegaarde: 1 paa 8—12 Tdr., 3 paa 4—8 Tdr., 1 paa 2—4 Tdr. og 1 paa 1—2 Tdr. Hartkorn, i alt 6 Fæstegaarde og i det hele 29 Bøndergaarde. Af Huse var der 17 Selvejerhuse med Jord, 26 Fæste- og Lejehuse, hvoraf 11 jordløse, i alt 43 Huse. Den større Hovedgaard er: Dalumgaard, som nu har 42 Tdr. Hartkorn, 260 Tdr. Land Uger og 22 Tdr. Land Eng; Udsæden er: 37 Tdr. Hvede med en Afgrøde af 10 Fald, 8 Tdr. Rug med 11 Fald, 61 Tdr. Byg med 12 Fald, 31 Tdr.

Havre med 20 Fald, 5 Tdr. Kartofler med 6 Fald. Besætningen er 16 Heste, 53 Køer foruden Ungkvæg, 12 Faar og 8 Svin. Den mindre Hovedgaard er: Christiansdal med 15—16 Tdr. Hartkorn og omtrent 130 Tdr. Land Ager og Eng og en Udsæd af 10 Tdr. Hvede og Rug, 20 Tdr. Byg, 16 Tdr. Havre og 8 Tdr. Kartofler, en Besætning af 6 Heste og 22—24 Køer. Under Christiansdal høre nogle Huse med 80 Tdr. Land Ager og Eng. En almindelig Bondegaard i begge Sogne paa 7—8 Tdr. Hartkorn og 60—70 Tdr. Land har en Udsæd af 8—9 Tdr. Rug, 13—14 Tdr. Byg og 15—16 Tdr. Havre med en Afgrøde af 6—7 Fald Rug, 8—9 Fald Byg og 10 Fald Havre; af Agerhø avles 16—18 Læs, Enghø findes næsten ikke; Besætningen er: 6 Heste, 9—10 Køer foruden 6—7 Stykker Ungkvæg og 8—10 Faar. Præstegaardens Hartkorn er 5 Tdr. 3 Ekpr. 3 Fdk. 2 Alb., og Arealen er 40 Tdr. Land Ager og Eng. Udsæden er 4 Tdr. Rug med en Afgrøde af 7½ Fald, 5 Tdr. Byg med 10 Fald og 7 Tdr. Havre med 8—9 Fald; der avles omtr. 35 Læs Hø, og der kan holdes en Besætning af 4 Heste, 12 Køer foruden 5—6 Stykker Ungkvæg. Præstegaarden er bortforpagtet imod en aarlig Afgift i Ydelses af Korn m. m. af omtrent 700 Rdlrs. Værdi, nemlig 20 Tdr. Rug, 20 Tdr. Byg og 30 Tdr. Havre, 10 Kander Mælk daglig i 6 Maanedes og 6 Kander daglig i 6 Maanedes, 8 Fjerdinger Smør, Foder til 3 Heste, 6 Læs Hø, 30 Traver Langhalm, noget Staldfoder og nogle Tdr. Kartofler. En Tønde Land har i begge Sogne en Værdi af 400 til 500 Rdlr., og den sædvanlige Forpagningsafgift er 12—14 Rdlr. af hver Tønde Land. Alle Bøndergaarde i begge Sogne ere nu Selvejendom. Gaardenes Tal er nu 26 og Husenes omtr. 55. Byerne ere: Hjallesø, den største, Hjallesø-Torp, Udflytter-Gaarde og Huse fra Hjallesø og Dalum, til hvilken sidste høre de to Hovedgaarde, Præstegaarden, Dalum Vand- og Bejrmølle, nogle Huse og Gaarden Rikkensminde paa 12½ Tde. Hartkorn. Af Skov findes der i Dalum Sogn 20 Tdr. Land Fredskov, kaldet „Fruens Bøge“, som hører under Christiansdal, og hvori der er en Dansesal; den er et Forlystelsessted for Odense By. Omtrent 25 Tdr. Land Skov, der ikke er Fredskov, hører ogsaa under Christiansdal. Til Præstegaarden hører ogsaa en liden Skov. Jordsmønnet er jævnt og lermuldet.

Sognets Folkemængde var 1801: 309, 1834: 452, 1840: 449, 1845: 508, 1855: 579, 1860: 634 Mennesker; den havde altsaa mer end fordoblet sig siden dette Hundreedaars Begyndelse. Sidst nævnte Aar var Familiernes Tal 110, Mandfolkernes 319 og Kvindernes 315. Om Indbyggernes Karakter og Sæder har Udgiveren faaet følgende Meddelelse: I Almindelighed hersker der Velstand i begge Sogne; denne heldige økonomiske Stilling har haft den Virkning, at Selvfølelsen er vakt, Raahed og Drifkraftighed tage mer og mer af, uden at dog Jævnhed i Omgang med Lyende og andre Mennesker tabes. Mændenes Klædning er tarvelig; men Kvindernes Pyntelyst og især de yngres Sædelighed lade ikke lidet tilbage at ønske. Kjøbstedens Nærhed synes at udøve en i aandelig Henseende mindre heldig Indflydelse, i det Afspredelser og Torvesager alt for meget optage Tid og Tanke; dog er Skolegangen i de fjærnere Egne af Sognet god. Agerdyrk-

ning er Hovednæringsvej. Ved Dalum Mølle findes en Klædefabrik, som sysselætter 4—5 faste Arbeidere. I hvert Sogn findes et Fattighus. Dalum og Sanderum Sogne høre under Odense Amt, Odense Herreds Netsomraade, Odense Amtstue- og Lægedistrikt og Amtets første Valgfreds. Dalum Sogn er Amtets 25de og Sanderum Sogn dets 23de Lægd. Begge Sogne danne en Kommune. De kommunale Afgifter have hidtil været 4—5 Rdlr. af hver Tønde Hartkorn; men de ville vorde større, da ny Laan ere eller ville vorde optagne til Bygning og Jordløb til Skolen i Ravnebjerg og til ny Fattighuse ad Aare. Til Amtet er Udgiften for hver Tønde Hartkorn 3—4 Rdlr. aarlig.

I den katholske Tid udsørgtes Sjælesørgerens Hværv fra 1183 af Munkene i Dalum Kloster. Efter Reformationen er Mester Jens Povelsen eller Paulin den første Præst man kjender. Han var Lektor i Odense fra 1572 til 1574, da han kaldedes til Sognepræst for Dalum og Sanderum Menigheder. Biskop Jacob Madsen giver ham det Studsmaal, at han „prædikede længe“. Han fik til Medhjælper Povel Dlussen, som modtog den præstelige Indvielse i November 1597. Jens Povelsen døde den 3die December 1604, og Povel Dlussen var hans Eftermand; denne døde i Aaret 1643. Den følgende Sognepræst var Niels Bang, hvis Forældre vare Hans Nielsen Bang, Præst i Klinte og Provst i Skam Herred, og Maren Nielsdatter, hvis Fader var Præsten i Skamby Niels Hansen, ligeledes i sin Tid Provst i Skam Herred. Niels Bang var født i Klinte Præstegaard i August 1614, gik i Odense Skole og kom til Universitetet 1634, drog siden udenlands og blev fort efter sin Hjemkomst Kapellan hos sin Formand og præsteviet i Maj 1639, to Aar efter tog han Magistergraden og kaldedes 1643 til Sognepræst. Dalum Præstegaard var øde og forfalden, og Præsten havde derfor store Udgifter med at bygge den op. Desaarssag udstædtes der den 13de Juli 1643 et Kongebrev, at Mester Niels Bang i Godtgjærelse for disse Udgifter for sin Hustrus og sine Børns Levetid skulde nyde Sanderum Annex-Præstegaard; der skulde ikke fragaa hans Enke noget af den Understøttelse, som ellers monne tilkomme hende i Følge Ordinanzen. Derover opstod siden Strid inellem ham og hans Eftermand i Præstekaldet, og den 24de April 1666 udgik der Kongebrev til Statskollegiet om at afgive Betænkning angaaende denne Strid. For Aarene 1657 til 1661 havde Niels Bang desuden til gode for Brød, Vin og Lys til Kirken i Sanderum 71 Rdlr. 1 Mk. 8 Sk. Hans Hustru hed Anne Hansdatter Rølenbrunn, hvis Fader var Borgemeister i Odense. Den 10de September 1663 kaldedes han til Biskop over Fyns Stift. Eftermanden Jens Pedersen Bergendal var gift med Maren Lassen, Søster til Peder Lassen, Ejer af Dalum Kloster. Han roses som en nidfær, lærd og from Præst og meget gæstfri. Efter hans Død i September eller Oktober 1704 kaldede Diderik Schult den 22de November s. A. Magister Jakob Lavridsen Hjort, Præst til Guldbjerg og Nørre-Sandager og Provst i Skovby Herred, til hans Eftermand, og denne fik Stadfæstelse den 29de November. Han var født i Ejlby, hvor Faderen Lavrids Madsen var Præst, Student fra Odense Skole 1674 og

havde i en Tid af 21 Aar været Præst i Guldbjerg. Han var tre Gange gift og døde i Juni 1711. Den 22de Juli s. A. kaldede Fru Ermegaard Sofie v. Gabel Markus Jørgensen Monrad, der siden 1693 havde været Sognepræst i Herringe, til Præst i Dalum, og den 28de Juli stadfæstedes dette Valg. Han var født 1669 i Afsens, hvor Faderen Jørgen Markusen var residerende Kapellan. Hans Hustru var Malene Schytte, Præstedatter fra Olgod (i Ribe Stift); de havde fire Sønner, der alle kaldedes til Præster, og tre Døtre, som alle bleve Præstekoner. Markus Monrad var en Mand, der kun sjælden forlod sit Studerekammer, og foruden i de lærde Tungemaal var han ogsaa kyndig i Engelsk og Italiensk. Paa Grund af sit Vid og sine gode Husfud (Indfald) var han meget afholdt af Omegnens Herremænd, som derfor gjerne saa ham hos sig. Han forlod denne Verden den 13de Oktober 1716. Fru Ermegaard kaldede derpaa den 19de November Klavs Pedersen Borgen, født 1681 i Skive, Student 1702 og theologisk Kandidat 1705, til Sognepræst. Han fik Stadfæstelse den 27de Novbr. 1716, giftede sig med Formandens Datter Anne Margrete Monrad og havde dette Kald indtil sin Død den 11te Juli 1750.

Eftermanden var Jokum Klog, som den 11te Septbr. 1750 fik Kaldsbrev af Kronen. Han havde været Sognepræst til Bindblæs (ved Mariager) fra 1741 til 1749, men frasagt sig dette Kald, fordi han ventede, at Kaldet skulde tages fra ham. Derpaa boede han nogle Maaneder i Kjøbenhavn, indtil han fik det ny Uembede. Til sin „Istandsættelse“ maatte han kort Tid efter laane 700 Rdlr., eftersom det tidligere Uheld ingen gavnlig Virkning havde paa ham; hans Maade at leve paa var ikke bedre i Fyn end i Nørrejylland. Jokum Klog døde den 16de Oktober 1752, og den 8de December s. A. kaldedes Jørgen Baggesen Leth af Kronen til Sognepræst for Dalum og Sanderum. Han var en Præstesøn fra Store-Hedinge og født 1715, Student fra Roskilde Skole 1732 og havde siden 1742 været Præst i Glenstrup (Aarhus Stift). Han fik 24de Decbr. 1772 til personel Kapellan Oluf Frederik Leth, der 1784 kaldedes til Sognepræst i Sønder-Bjært (i Sønderjylland), og derpaa sin egen Søn Jens Matthias Leth, hvis Kaldsbrev er af 15de Oktober 1784. Kun faa Maaneder derefter var Jørgen Leth endnu Sognepræst; han følte sig gammel og svag og ønskede at fratræde Uembedet. Mærkeligt er det, at Kammerherre Christian Benzon til Christiansdal allerede den 18de Juli 1785 kaldede Christian Ditlev Ammentorp til hans Eftermand; denne fik Stadfæstelse af Kronen den 21de Oktober, og endelig samme Dag tillodes det Leth at fratræde. Han skulde have 400 Rdlr. i aarlig Efterløn af Kaldet, hans Hustru skulde som Enke have 70 Rdlr. og hans Arvinge i Steden for Naadsens Aaret 400 Rdlr. Leth døde i Kolding i December 1787. Han levede i trange Kaar, men var virksom og slittig. Hans Enke Bodil Obel, Præstedatter fra Øsløs (i Thy) døde 88 Aar gammel i Aaret 1807. Eftermanden Ammentorp var Præstesøn fra Tirsted (paa Laaland), født 1759, Student fra Naakob Skole 1777

og theologisk Kandidat 1782. Han forlod denne Verden i Oktober 1820 og efterlod sig et elsket Minde. Han fik den 6te Januar 1819 Johan Joakim Ranzau til personel Kapellan. Dankvart Faaborg, født 1784 i Odense, hvor hans Fader var Kjøbmand, Student 1800 fra sin Fødebyss Skole, 1810 Kandidat og 1813 udnævnt til Katechet i Odense, kaldedes til hans Eftermand den 22de December 1820. Han var Provst i en Tid af 3 Aar indtil Juli 1844 og døde den 27de December 1844. Karl Wilhelm Gjellebøll var personel Kapellan hos ham fra 11te August 1843. Den nuværende Sognepræst, Provst Leonard Abel, tidligere Præst til Eltang og Vilstrup (ved Kolding), kaldedes den 20de Marts 1845. Den 28de April 1866 udnævntes Christian Mathæus Carstensen til personel Kapellan.

Ved Kongebrev af 2den Marts 1742 fastsættes det, at der, naar Præstekaldet atter var ledigt, skulde være en residerende Kapellan i disse Sogne. Denne Mand skulde lønnes med 150 Rdlr. af Sognepræsten, en Offerdag af Menigheden og en af Annexgaardene; han fik Bolig i Hjallesø. Den første Kapellan var Hans Tage Fabricius, kaldet af Kronen den 20de August 1751; han var her indtil Oktober 1766, da han udnævntes til Sognepræst i Rise paa Værø. Hans Eftermand Jafet Rehlet fik Kaldsbrev 19de Novbr. 1766, stadfæstet 2den Januar 1767, og var i Hjallesø til April 1769; han blev da Sognepræst i Stenløse. Efter ham kom 30te August 1770 Ove Guldberg Keuze, der i Juni 1772 udnævntes til Præst i Allerup. I nogle Aar var der ingen residerende, men derimod personel Kapellan. Endelig den 24de Decbr. 1794 kaldedes Christian Riefesthal til residerende Kapellan af Christiansdals Besidder, og han stadfæstedes den 9de Januar 1795. Allerede i Maj 1796 fik han Munketo Præstekald, og den 8de Juni s. A. udstædtes Kaldsbrev for Matthias Gottschalk, stadfæstet den 8de Juli. Den 3die August 1798 kom han som Sognepræst til Jordløse, og Hans Christian Wegener blev den 24de s. M. residerende Kapellan i hans Sted. Da han i Juni 1800 forfremmedes til Sognepræst i Guldbjerg, blev Hans Christensen den 25de Juli hans Eftermand, og denne kom allerede i Februar næste Aar som Sognepræst til Lunde, hvorpaa Sognet 27de Marts 1801 fik sin sidste residerende Kapellan Hans Christian Frølich Hansen, der var her længer end alle hans Formænd med Undtagelse af den første. I April 1812 kaldedes han til Sognepræst i Skeby. Nu nedlagdes dette Uembede i Følge Kongebrev af 30te September 1803.

Præstekaldets Korntiende udgjør 174 Tdr. 2 Skpr. 1 Fdkr. Rug, 315 Tdr. 4 Skpr. 1 Fdkr. Byg og 173 Tdr. „ Skpr. 3 Fdkr. Havre, Landgilbe af 2 Annexgaarde paa 18 Tdr. 7 Skpr. 2 Fdkr. Hartkorn: 8 Tdr. 4 Skpr. 2 Fdkr. Rug, 11 Tdr. Byg og 11 Tdr. Havre. Offer og Accidenser udgjøre 650 Rdlr. m. m. Reguleringssummen er 2,440 Rdlr., de virkelige Indtægter derimod ere 4,583 Rdlr.

Dalum Sogn har en Skole, i Hjallesø By, med 75 Skolebørn. Reguleringssummen sattes for en halv Snes Aar siden til 508 Rdlr.

Sanderum Kirke og Sogn.

Sanderum Sogn er omgivet af Dalum, Bellinge, Brendekilde, Abberud, Paarup og Stenløse Sogne. Dertil høre Byerne Sanderum, Elmelund, Ravneshjerg og Højme. Dets største Længde fra Nord til Syd er henimod $\frac{1}{2}$ Mil, dets største Bredde fra Vest til Øst omtrent 1 Mil. Landevejen fra Odense til Assens gaar igjennem Sognets sydpøstlige Del, og fra denne Vej gaar der sydlig i Sognet en Sidevej til Faaborg. Ved Holmstrup er der Jærnvejstation.

Sognets Kirke ligger midt i Sanderum By, $\frac{3}{4}$ Mil fra Odense og $\frac{1}{2}$ Mil fra Dalum Præstegaard. Den er Korskirke og hvælvet, bygget dels af hugne Kampesten, dels af Mursten og er noget kortere og lavere end Dalum Kirke; hidtil har den været tækket med Bly og Tagsten, men faar i denne Sommer Skifertag. Kirken har en stor Altertavle af Træstøberarbejde, som skal være en Gave af Kong Hans's Dronning Christine, da hun som Enke boede paa Kongsgaarden Næsbjrhoved (i St. Hans Sogn); den er efter Kjenderes Dom smuk; men den er ikke godt vedligeholdt, eftersom Forgyldningen hidt og her er affallet. Den antages ligesom Altertavlen i Dalum Kirke at være et Værk af Billedstøbereren Klavs Berg, som Dronningen havde indkaldt fra Lybek, og som havde Bolig i Odense. Kirken har et Orgel, en Gave af dens nuværende Ejer. Den har Taarn uden Spir.

Om Sanderum Sogns Historie vides følgende. I Aaret 1542 tillagde Kongen Fjens Biskopper visse aarlige Indtægter af Odense Herred, deriblandt ogsaa af Høedme i Sanderum Sogn. I August 1579 fik den bekjendte rige Kjøbmand i Odense Oluf Bager kongelig Bevilling for sig, Hustru og Arvinge paa, at Gaarden Østerlev tæt uden for Odense, hvis Aul han selv drev, og som hidindtil havde hørt under Sanderum Sogn, nu maatte høre under hans egen Sognkirke Graabrødre Kirke i Odense, efterdi han havde ladet Gaarden flytte, og dens Folk søgte til denne Kirke; dog skulde han svare i Tiende til Kronen, Kirken og Præsten 3 Pd. rent Korn af Gaardens Aul og desuden give Præsten i Sanderum saadant Bederlag, at denne intet Tab skulde lide; men hvis Præsten i Fremtiden skulde være over, at han fandt sig brøstholden, skulde Gaarden igjen lægges under Sanderum og aarlig udrede for alle tre Tiender 3 Pd. Korn og intet videre. Aar 1652 havde den tidligere General-Proviantmester Hans Vilhelms faaet Tilladelse til at oprette et Teglværk under Klosteret paa 6

Agerender, der tilhørte 6 Mænd i Elmelund i Sanderum Sogn, og disse havde desaaarsag hver faaet Afslag i sin Landgilde paa et Fjødend. For at Kongen ej skulde lide Tab, havde han til Lensmanden indbetalt 100 Rdlr. Spec., og hans aarlige Afgift var 500 Mursten og 500 Tagsten. Rummet var imidlertid for lidet, hvorfor 7 andre Mænd i Elmelund i Lensmandens Fuldmægtigs Nærværelse havde afstaaet ham endnu 9 Agerender paa det Vilkaar, at de maatte noget forskaaes for Landgilde ligesom hine Bønder, nemlig for 1 Foderøxe og 6 Foderøxd eller i Penge 8 Rdlr., og til Sikkerhed derfor vilde han hos Lensmanden henlægge en Sum Penge; men han ansøgte nu om at slippe for en højere aarlig Afgift i Sten. Lensmanden havde selv indfundet sig paa Stedet og talt med Bønderne, der vare vel tilmode med Byttet, og derfor anbefalede han denne Ansøgning paa det bedste i Juli 1652.

I Følge Matriklen af 1662 hørte der til Sanderum Sogn følgende: Kirken, der var Kronens, hvis Lod i Korn-tienden Anne Hansdatter, Præstens Hustru, havde i Fæste for $8\frac{1}{2}$ Pd. (= 21 Tdr. 2 Skpr.) Rug og $8\frac{1}{2}$ Pd. (= 25 Tdr. 4 Skpr.) Byg i aarlig Afgift. Sanderum By: Annexgaarden (øde), hvis Hartkorn var 18 Tdr. 1 Skpe. $1\frac{1}{3}$ Fdk., med en Udsæd af: 4 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg, 3 Tdr. Havre, 4 Skpr. Boghvede og en Høafgrøde af 12 Læs; 16 Kronens Fæstegaarde paa 15 Tdr. 3 Skpr. $2\frac{1}{2}$ Fdk. Hartkorn hver, tilsammen 247 Tdr. 2 Skpr. Hartkorn; til hver Gaard saledes: 2 Tdr. Rug, $2\frac{1}{2}$ Tde. Byg, 2 Tdr. Havre og 4 Skpr. Boghvede, og der avledes 8 Læs Hø. Desuden ydede alle Sanderums Gaardfæstere tilsammen 4 fede Køer, der regnedes for 12 Tdr. Hartkorn. Af alle Gaardene vare de 12 næsten aldeles øde. Hele Byens Udsæd var saaledes: 36 Tdr. Rug, 43 Tdr. Byg, 35 Tdr. Havre, 8 Tdr. 4 Skpr. Boghvede og Høavlen 140 Læs; end videre: 5 Huse, hvoraf et var Smedie og to laa paa Annexgaardens Mark; hvert af disse ydede en Ugedag. Dyrup udgjorde 2 Gaarde, tilsammen 27 Tdr. 5 Skpr. $1\frac{1}{3}$ Fdk. Hartkorn; Udsæden var i alt: 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. 4 Skpr. Byg, 3 Tdr. Havre, 1 Tde. Boghvede og Høavlen 15 Læs. Elmelund By: 1 Gaard paa 8 Tdr. 5 Skpr. Hartkorn, hvortil der saledes: 2 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg, 1 Tde. Blandkorn, 2 Tdr. Havre, 4 Skpr. Boghvede og avledes 10 Læs Hø, og 13 Gaarde paa tilsammen 55 Tdr. 6 Skpr. Hartkorn; til hver af disse saledes: 2 Tdr. Rug og

Byg, 1 Tde. Havre, 4 Skpr. Blandkorn og 2 Skpr. Boghvede og avledes 5 Læs Hø, i alt 13 Tdr. Rug, 13 Tdr. Byg, 19 Tdr. 4 Skpr. Blandkorn og Havre, 3 Tdr. 2 Skpr. Boghvede og 65 Læs Hø; til Byen hørte 2 Huse. Ravnehjærg By: 11 Gaarde paa 5—6 Tdr. Hartkorn hver, i alt 60 Tdr. 6 Skpr.; til hver Gaard var Udsæden: 1 Tde. Rug, 10 Skpr. Havre og 4 Skpr. Boghvede, og Høavlen var 6 Læs, i alt 11 Tdr. 2 Skpr. Rug, 14 Tdr. Havre, 5 Tdr. 5 Skpr. Boghvede og 67 Læs Hø; til Byen hørte 2 Huse. Gaarden Vosmose paa 6 Tdr. $3\frac{1}{2}$ Skpr. med Udsæd af 6 Skpr. Rug, 2 Tdr. 2 Skpr. Blandkorn og Havre, 2 Skpr. Boghvede og Avl af 8 Læs Hø. Gaarden Knudstrup paa 13 Tdr. Hartkorn med Udsæd af 1 Tde. 4 Skpr. Rug, 4 Tdr. 4 Skpr. Blandkorn og Havre, 4 Skpr. Boghvede og Avl af 16 Læs Hø; den var næsten afbrudt. Gaarden Kragemose paa 6 Tdr. 4 Skpr. Hartkorn med Udsæd 1 Tde. Rug, 1 Tde. 2 Skpr. Havre, 4 Skpr. Boghvede og en Avl af 6 Læs Hø; Gaarden Byllemose paa 18 Tdr. 5 Skpr. Hartkorn med Udsæd 2 Tdr. Rug, 2 Tdr. 4 Skpr. Havre, 1 Tde. Boghvede og Avl af 12 Læs Hø; Gaarden Store Hestbjerg paa 17 Tdr. 2 Skpr. Hartkorn med Udsæd af 2 Tdr. 4 Skpr. Rug, 2 Tdr. Blandkorn, 2 Tdr. Havre, 1 Tde. Boghvede og Avl af 30 Læs Hø. Hødmehøvede By havde 12 Gaarde med Hartk. 12 Tdr. hver og en Udsæd af 1 Orte Rug, 1 Orte Byg, $1\frac{1}{2}$ Tde. Havre, 2 Skpr. Boghvede og Avl af 4 Læs Hø, i alt 145 Tdr. 3 Skpr. 2 Fdk. Hartkorn med Udsæd af 15 Tdr. „ Skpe. Rug, 18 Tdr. „ Skpe. Byg, 18 Tdr. „ Skpe. Havre, 3 Tdr. „ Skpe. Boghvede og 48 Læs Hø, og 4 mindre Gaarde paa 7—8 Tdr. Hartkorn med Udsæd tilfammen af 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. 4 Skpr. Byg, 3 Tdr. Havre, 6 Skpr. Boghvede og en Høavl af 10 Læs. Hele Sognets Hartkorn var 641 Tdr. 7 Skpr. $3\frac{1}{6}$ Fdk.; hver Tønde Landgilbe-Hartkorn regnedes til 60 Rd. (Spec.), og Sognets hele Pengeværdi var saaledes 38,955 Rd. 3 Mk. 8 Sk.; hele Udsæden var 92 Tdr. Rug, 84 Tdr. „ Skpe. Byg, 110 Tdr. „ Skpe. Blandkorn og Havre, 25 Tdr. 7 Skpr. Boghvede, og Høavlen var 427 Læs. Sognet udgjorde 31 Helgaarde, hvoraf 20 mer eller mindre øde, 33 Halvgaarde, hvoraf 21 øde, alle tilhørende Kronen, Annergaarden (øde), 1 Kronens Bolsted (øde) og 9 Huse, hvoraf 2 paa Præstens Grund og 2 øde. Kronens Lod i Tienden var tillagt Odense Hospital.

Sanderum Sogns hele opmaalte Fladeindhold er 5,231 Tdr. Land og med Fradrag af Fredstoven 5,051 Tdr. Land, dets Hartkorn efter Matriklen af 1688 var 549 Tdr., og efter Matriklen af 1844 er det 538 Tdr. 3 Skpr. 1 Fdk. $2\frac{1}{2}$ Alb. Ager og Eng. Der gaar saaledes omtrent $9\frac{2}{5}$ Tønde Land Ager og Eng paa hver Tønde Hartkorn. 3 Juli 1861 vare

af hele Areallet 2,346 Tdr. Land tilfæede og tilplantede og 4,646 Tdr. Land nyttede til Agerdyrking. Udsæden var: 122 Tdr. Hvede, 580 Tdr. Rug, 838 Tdr. Byg, 905 Tdr. Havre, 20 Tdr. Boghvede, 8 Tdr. Bælgfæd, 229 Tdr. Blandkorn og 191 Tdr. Kartofler. Til Sognet hører 180 Tønder Land Fredskov (Øghave) med 2 Tdr. „ Skpe. 2 Fdk. „ $\frac{3}{4}$ Alb. Skovstyld. Jordsmønnet er bakket, i Sognets vestlige Hjørne ved Vosmose leret; men Sognet har ellers tilbørlig skarpe Forder. Odense-Na, der danner Sognets sydøstlige Grændse imod Stenløse Sogn, har her bratte Brædder.

Hele Besætningen var 1861: 435 Heste, 1,219 Køer, 1,535 Faar og 354 Svin; der var saaledes 1 Stykke Hornkvæg paa 4 Tdr. Land. Af Bistader var der 111. 3 Aaret 1852 var der i Sanderum Sogn 99 Selvejergaarde, nemlig 16 paa 8—12 Tdr., 33 paa 4—8 Tdr., 27 paa 2—4 og 23 paa 1—2 Tdr. Hartkorn, og 6 Fæstegaarde, 2 paa 8—12, 1 paa 4—8, 1 paa 2—4 og 2 paa 1—2 Tdr. Hartkorn, i alt 105 Bøndergaarde. Af Selvejerhuse var der 89, hvoraf 23 jordløse, og af Fæste- og Lejehuse 43, hvoraf 6 jordløse, i alt 132 Huse, hvoraf 29 jordløse. 1857 var Tallet af Gaarde ogsaa 105, og af Huse var der 135. Begge Sogne have nu i alt 132 Gaarde paa over 1 Tde. Hartkorn og 144 Huse med, 49 uden Jord, i alt 193 Huse.

Af Sognets Byer ligger Sanderum imod Øst, Elmelund imod Nord, Ravnehjærg imod Vest og Højme imod Syd. Af Gaardene mærkes: Byllemose, Store-Grynborg, Lille-Grynborg, Knudstrupgaard, Holmstrupgaard og de 2 Dyrupgaarde. Sognet har en Mølle: Vosmose Vandmølle.

Sognets Indbyggertal var i Aaret 1801: 840, 1834: 1,213, 1840: 1,280, 1845: 1,308, 1855: 1,411, 1860: 1,474 Mennesker; det har altsaa siden dette Hundreears Begyndelse tiltaget med omtrent 76 af Hundrede. 3 Aaret 1860 var Familiernes Tal 287, Mandfolkene 748 og Kvindfolkene 726. Agerdyrking er Hovednæringsvejen.

3 Sanderum fødtes i Oktober 1791 en af Danmarks og hele Nordens ypperste lærde og Fædrelandsvenner: Niels Matthias Petersen; hans Forældre vare Husmændsfolk. 3 en Alder af 2 Aar kom han til Odense, fra hvis lærde Skole han 1808 afgik til Universitetet. Han døde den 11te Maj 1862 som Professor i de nordiske Tungemaal ved Universitetet.

Sognet har 3 Skoler: i Sanderum med 75, i Ravnehjærg med 88 og i Højme med 38 skolejægende Børn. Reguleringssummerne fattes for en halv Enes Aar siden saaledes: for Læreren i Sanderum 711 Rd. og for Læreren i Ravnehjærg 273 Rd. Den sidst nævnte Skole er senere oprettet.

Christiansdal, fordm Dalum Kloster.

I Odense Amt og Herred, Dalum Sogn ligger Herregaarden Christiansdal, det gamle Dalum Kloster, lige over for Dalum Kirke, fra hvilken den ikkun er adskilt ved Landevejen. Gaarden har en meget skøn Beliggenhed en halv Mil syd for Odense og ved den venstre Bræd af Odense Na. Dalum Kloster var grundlagt i Odense eller snarere paa Nonnehjørget tæt uden for Byen i Aaret 1183 af Biskop Simon af Odense, der tillagde det Hjalpsø Kirke paa det Vilkaar, at Klosteret skulde holde Gudstjeneste der. Det var et Nonnekloster af Augustinerordenen og blev styret af en Prior og en Priorinde. Imidlertid varede det ikke længe, før det blev flyttet til Dalum; men naar dette foregik, vides ikke. Paa det ny Sted blev det snart en blomstrende Stiftelse, da dets Indtægter hurtig tiltoge. Det fik dog ikke Lov til at beholde sine Ejendomme i Fred. Aar 1249 blev det af Paven paalagt en Kæmpe i Ribe at jævne Striden imellem Klosteret og nogle Adelsmænd, der traadte dets Ret for nær, og, om fornødent, tvinge dem ved Bannlysning til at holde sig rolige. En fynsk Herremand, hvis Moder havde givet Klosteret nogle Gods, vakte 1279 en Retsstrid med det i den Anledning; men han tabte denne Sag. Blandt de Gaver, Klosteret senere fik, var ogsaa en Gave af Grev Gerts Sønner, der stænkede det Nybølle Sogn for deres dræbte Faders Sjælesfred. I Midten af det 15de Hundrebaar var Amund Jensen Prior i Dalum; han gjorde 1459 bitterlig, at han havde oppebaaret 140 Mk. danske Pendinge af Hr. Philip Arzelsens Kapellan Mikkel Mikkelson, af hvilke Kongen skulde have af den Skat, der blev udredet af Langeland. Den næste Prior hed Ulf; han nævnes som saadan i et Dokument fra Reformationens Tid. I Slutningen af 1466 forekommer Klavs Andersen som Prior i Klosteret. Han var en Søn af Anders Erikson til Kogsbølle og Fru Mette Pallesdatter og Degn i St. Knuds Kloster. Han døde 1497, og hans Eftermand som Dalum Klosters Forstander blev Brodersønnen Anders Ebbesen Ulfeld, der 1486 blev indskreven som Student ved Københavns Universitet og døde efter 1515. Han havde som Forstander en Strid med Rigens Kansler Jørgen Marsvin, der paa en uredelig Maade vilde fravende Klosteret 3 Gaarde. Anders Ebbesen handlede i øvrigt ej tilbørlig med Klosterets Midler; thi Biskop Jens Andersen siger i et Brev af 5te Oktober 1524 til Kongen, at hin, imedens han var Forstander, havde skilt Formandens

Rente fra Klosterjomfruernes og udvirket et Brev fra Kong Hans, at han skulde give Jomfruene nogen Almisje af disses egen Rente. Da denne Konge senere fik Sandheden at vide, fratog han ham Klosterets Styrelse, som derpaa blev overdraget til Jens Andersen, der var Forstander 1504. Kort før sin Flugt fra Danmark i April 1523 pantsatte Kong Christiern den anden Dalum Kloster til Tyskeren Albert van Goch, der 1517 havde været Borgemeester i København og senere var Tolder i Falsterbode. Det oven nævnte Brev til Frederik den første fra Biskop Jens Andersen indeholder Indsigelse imod, at det ved et af Kongens aabne Breve blev forbudt Klosterets egne Tjenere at svare nogen Afgift til selve Klosteret; dette havde Priorissen og Konventet kært for ham, og han fandt det at være et haardt Stykke, at det blev forbudt nogen at modtage sin egen Rente, uden at Ejeren først var „forvunden ved Dom.“ Jomfruernes Indtægter vare ej heller skilte fra Formandens, og siden han selv havde overtaget Formandens Embede, havde han altid givet hine, hvad de havde behov; thi andet var ikke tilbørligt, eftersom det Gods, der laa til Klosteret, var givet dertil af Ridderstabet med dets i Klosteret indtraadte Døtre. Han raader Kongen til for sit eget gode Navns Skyld ej længer at gjøre Forbud imod Klosterets Indtægter og til at lade Dom og Ret adskille Træcten om Formandsposten. Formanden skulde jo være Præst, eftersom der laa Sognekirker til Klosteret, og han borde jo gjøre Klosteret aarligt Regnskab for Kirkegodset. Under Grevens Fejde indtog, i Følge med en Del andre Almuemænd, en Skræder fra Odense Henrik Skræp i Juli 1534 Klosteret og udøvede Bold imod Nonnerne; de maatte siden bøde med Livet derfor. I Aaret 1530 blev Johan Friis, den senere navnkundige kongelige Kansler, Forstander i Dalum, og da Klosteret ved Reformationen var inddraget under Kronen, blev han forlenet dermed paa Livstid. I hans Tid fik Klosteret Birkeregtighed 1548, og 3 Aar senere fik dette Len en Del fynsk Gods ved Magestifte imod sine Ejendomme paa Den Værø, nemlig i Odense Herred, Berninge Sogn i Hjelmerup 2 Gaarde, i Travede Sogn, Byrkum 1 Gaard, i Salling Herred, Nørre Broby 1 Gaard, i Skrybeshave, Aunslev Sogn, Binding Herred 1 Gaard, i Gudme Herred, Rynkeby 1 Gaard, i Masum Herred, Højby, Holluf, Brendekilde og Karby 4 Gaarde, i alt 10 Gaarde; af dette Gods var Indtægten i det hele 2 Læster 1

Pd. 6½ Skpr. Landgilde Rug og Byg og 6 Sk. i Penge. Godset paa Vær udgjorde 14 Gaarde og ydede i Afgift 1½ Læst 3 Pd. 18 Skpr. Rug eller Byg og 4 Mk. 6 Sk. lybste Penge. Efter Kanslerens Død i Aaret 1570 skulde hans Arvinge i Følge det ham givne kongelige Brev beholde Klosteret i 9 Aar endnu; men Kongen ønskede snarest muligt at indløse det, og i April 1571 tilfrev han Bjørn Andersen og Børge Trolle paa Niels Trolles Børns Begne, at han havde ladet underhandle med Niels Friis til Hesselager, saa at denne paa egne Begne og som Børge for sin Moder og sine Brødre og Søstre havde overladt Kronen Dalum Kloster til 1ste Maj s. A. og saaledes, at de Penge, det stod i Pant for, maatte blive staaende for Kronen de 3 næste Aar uden al Rente; da hine Mænd ogsaa havde noget at sige i den Sag, den første paa sin Hustrus, den anden paa sine Broderbørns Begne, bad Kongen dem nu at give sit Samtykke dertil. Dette har næppe mødt nogen Vanskelighed fra deres Side, og i September 1571 fik Klosteret en ny Lensmand; det var Jakob Ulfeld, der tillige fik St. Knuds Kloster i Forlening. Han skulde tjene med 8 Stridsheste og give aarlig 3,837 gamle Dalere, Halvdelen til første Maj og Halvdelen til Mikkelsdag; for den uvisse Rente skulde han gjøre Regnskab og afgive til Kronen det halve for Dalum Kloster og de to Trediedele for St. Knuds Kloster. Klosterjomfruerne skulde han give den sædvanlige Underholdning. Denne Forening af de to Klostre under samme Lensmand varede ifkun kort; thi i November 1573 fik Rigens Hovmester Peder Dye det Paabud af Kongen, at han særskilt skulde lade Dalum Kloster taxere for en liden Afgift, eftersom St. Knuds Kloster nu havde faaet en anden Anvendelse, og vorde enig med Jakob Ulfeld om den Afgift, denne aarlig kunde udrede af Dalum. I Juli 1579 fik Klosteret en ny Lensmand; thi da blev det paalagt Otte Brokkenhus, kongelig Sekretær, og Lavrids Brokkenhus, Embedsmand paa Nyborg Slot, at optage en Fortegnelse over alt, hvad der tilhørte dette Kloster, eftersom Kongen nu havde overladt det til Abjalon Gjøe, og i Overensstemmelse hermed overlevere denne Klosteret. I August s. A. fik Abjalon Gjøe Lensbrev, efter at der tre Ugers Tid i Forvejen var udstædt Følgebrev til Bønderne. Han skulde svare i aarlig Afgift 9 Læster Rug, 19 Læster Byg, 10 Læster Havre, 25 Tdr. Smør, 5 Fedekøer og 4 Volgalte; med denne Afgift skulde han underholde Jomfruerne, hvorimod han skulde have Avlen kvit og fri. Af Stridsheste skulde han udrede 8, og af den uvisse Indtægt svare de to Trediedele. Etersom Klosterets Bygninger vare forfaldne, skulde han holde Teglovnen i god Stand. Aaret 1587 maa have været et strengt Aar for Klosterets Bønder; thi i Juli fik de paa Abjalon Gjøes Forestilling Henstand med sin store Atterstade i denne vanskelige Tid, indtil de efterhaanden fik den ny Afgrøde indhøstet. Abjalon Gjøe til Nørhø og Lygved omskiftede det timelige med det evige i Aaret 1601 eller 1602; thi hans Enke Fru Else Lindenv fik i Juli 1602 Kvittering for al Indtægt og Udgift af Klosteret fra Juli 1579 indtil 1ste Maj 1602, da hun efter sin Husbøndes Død blev det kvit. Axel Brahe til Elved overtog derpaa dette Len, og i April 1603 blev Lensbrevet udstædt til ham. Med Niels Friis til Hesselager, Befalingsmand

paa Tranekær, havde han i Aaret 1609 en Trætte paa nogle af Kronens Bønders Begne, idet disse tilegnede sig noget Nørstær i Klejse Sø. Det blev paalagt Rigens Kansler Jakob Ulfeld til Ulfeldsholm, Niels Bild til Ravnholt, Markvard Bille til Hvidkilde og Henning Balkendorf til Glorup at kjende i denne Sag og desarsag stævne de stridende for sig. Axel Brahe døde 1616, og Aaret efter blev den lærde Holger Rosenkrands til Rosenholm, der var gift med hans Datter Fru Sofie Brahe, hans Eftermand. I December s. A. fik den ny Lensmand kongelig Befaling til at lade annamme de to Gaarde i Demmestrup i Nørre-Lyndelse Sogn, Aalum Herred, med hvilke den afdøde Frans Brokkenhus havde været forlenet, og derpaa indføre dem i Fordebogen og gjøre Regnskab for dem. Da det blev fundet nødvendigt at bygge en Møllebro og en Dæmning ved Dalum Kloster det følgende Aar, og der hertil ikke gaves tilstrækkeligt Tømmer i Klosterets egne Skove, udgik der det kongelige Bud til Jakob Ulfeld og Markvard Bille, at de skulde lade udvise saa meget Tømmer som udkrævedes dertil. I April 1618 blev Holger Rosenkrands tillige Lensmand paa Odense Gaard. Deraf skulde han aarlig svare 500 Rdlr. og desuden udrede følgende Afgifter: til Christian Knudsen Akeleje, der senest havde haft Odense Gaard i Forlening, 1500 Rdlr., til Bispen i Odense 2 Læster 1½ Pd. Rug, 3 Læster Byg, 1 Tde. Smør, 2 Læster 1 Orte Havre og 40 Lam, og til ti Skoledisciple 19½ Rdlr. i Kostpenge til hver især. Desuden skulde Degnen til St. Hans Kirke i Odense have 2½ Rdlr. og 1 Otting Smør, Hospitalsforstanderen i Odense 4 Evin eller 8 Rdlr. i Steden, 4 Faar, 8 Gæs, 10 Høns, 2 Rdlr. i Steden for tør Fisk, 6 Rdlr. for 1 Dye og 1 Mk. 5 Sk. 1 Hvid i Penge; de Bønder, Kongen havde undt Fæstegaardene fri, fordi de tjente som Soldater, maatte Lensmanden ikke afkræve noget, ej heller skrive Kongen slikt paa Regning, ligesaa lidet som Herredsfogeders og Delefogeders (Sagføreres) Landgilde, da de vare fri derfor paa Grund af sine Sysler. Avlen og Affødningen paa Ladegaarden maatte Lensmanden have; men han maatte ikke skrive Kronen nogen Omkostning paa Regning derfor. Naar Kongen kom til Odense, skulde Holger Rosenkrands holde de medfølgende Heste fri med Hø og Rugfoder paa en Dags Tid eller to indtil tre Dage. Af den uvisse Rente skulde han nyde en Tiendedel, men for Told, Sise, Brag og Oldengæld gjøre Kongen Regnskab som og for rodhuggen Skov; dog maatte han have frit Olden til sine egne Evin. Stedsmaal og Sagefald skulde aftinges, de to Trediedele i Penge og en Trediedel i Dyen. Lensmanden skulde selv lønne sine Folk og ej tillade dem at have nogen anden Indtægt i Lenet, undtagen Fogeden sin Tiendepending og Skriveren sin Skriverkjespe. Allerede i April 1620 blev der foretaget Forandring med Dalum Kloster, da dette blev givet i Forlening til den bekjendte Fru Ellen Marsvin. Ligesom Kongen paa sine mange Rejser i Tredstid jævnlig tog ind paa Klosteret, havde han og 1627, imedens de keiserlige hjemføjte Nørrejylland, sit Hovedkvarter her, og under dette hans og Hoffets Ophold her døde et af hans Børn af andet Aegteskab. Fru Ellen Marsvin fik senere det Stedsmaal af Sten Bille, Lensmand paa Rugaard, der efter hende, som var hans Hustrus Moster, i Følge et Kongebud af 1639

havde maattet overtage Dalum Kloster, at hun havde drevet Gaarden ilde. Den Gang kunde der staldes 140 store Oxen paa denne Gaard. Den næste Lensmand var Iver Bind til Nørholm, der synes at have faaet dette Len kort derefter. I hans Tid fattes Klosters Bygninger i Stand, og i Oktober 1650 fik han kongelig Stadsfæstelse paa en Kvittering og Afregning, som Hr. Henning Valkendorf til Glorup og Henning Bogvisk til Hollufgaard, Landsdommer i Fyn, havde udgivet i den Anledning. Iblant Kirkens Indtægter forekomme 400 Daler, som Hr. Iver Bind 1647 havde udredet for sit og sinnes Begravelsessted. I April 1652 fik denne Hr. Iver Bind, Ridder og Rigsraad, atter Forleningsbrev paa Dalum Kloster. To Aar senere fik Klosters Bønder kongelig Bevilling paa, at de aarlig maatte faa nogen Surskov (Kratfskov) til Bageved, for saa vidt som Klosters Skove kunde taale det.

Faa Aar derefter gif Dalum Kloster over i privat Eje. Det blev nemlig i Juni 1659 pantsat til Renteskriver Jens Lassen; dermed fulgte Ladegaard og Avling og alle underliggende Bønder og Tjenere. Da fik Rentemesteren et Kongebrev om, at han skulde sætte det efter Fordebogen til en vis Taxt, for at den siden kunde afkortes i hans Krav. Dette var afgjort det foregaaende Aar af Oluf Parsberg og Gunde Rosenfrands. Han havde indsendt en Fortegnelse over alt, hvad han havde ydet til Flaaden, Hæren og Fæstningerne i Skaane fra 8de Maj 1657 til 8de August 1658, og dette udgjorde da i Penge 209,080 Rdlr. 3 Ort 4 Sk., hvori der dog afkortedes 83,530 Rdlr., som vare udredede til ham, og hvoraf Renten var 2,706 Rdlr. 3 Ort 22 Sk., saa at der endnu tilkom ham 138,523 Rdlr. med 6 af Hundrede i Rente fra 8de August 1658; og herpaa fik han kongelig Stadsfæstelse. Det varede ikke længe, inden største Delen af Kronens Gods var pantsat med lidet Haab om, at de kunde vorde gjenindløste, og desaaarsag paalagdes det i December 1660 Skatmesteren at lade efterse ethvert Krav, ligesom og at undersøge, hvilket Gods der var pantsat og paa hvilke Billaar, og derefter lade det sætte i Hartkorn efter hvert Steds Lejlighed; Kongen vilde da, naar han havde faaet Indberetning desangaaende, nærmere tage Beslutning om, hvor meget der skulde sælges til Pant haverne. I Overensstemmelse hermed blev der den sidste Dag i April 1661 udstædt et Kongebrev til Henrik Gyldenstjerne og Christian Urne Christoffersen, at de strax skulde begive sig til Dalum Kloster for at udtage Folk, der bedst kjendte Stedets Lejlighed, og med dem grænse og forfare Lenets og Godsets Herlighed og Bestaffenhed, alle tilhørende Skove, Ladegaardens Marker og Ejendom, hvad deri kunde faas og avles og anslaa det i Hartkorn, efter som sædvanligt var der i Egnen, og siden i Penge tillige med Klosters og Ladegaardens Bygninger og derhos nøje bestemme, hvad hver Tønde Hartkorn kunde være værd, naar Godset var ved Magt. Den 14de Maj udstædte de følgende „Grænseknings Forretning“: Taxten satte de efter gammel Sædvane til Hartkorn, nemlig 3 Skpr. Rugfæd, 3 Skpr. Bygfæd, 6 Skpr. Havrefæd, 3 Læs Engbund og 3 Svins Olden, hver især imod 1 Skpe. Hartkorn; saaledes bleve selve Klosters Ejendomme i alt 37 Tdr. 6 Skpr. 2²/₃ Fdk. Hartkorn, hvoraf hver Tønde blev vurderet 70 Rdlr., Kirkesfrihed og Herlighedsret til Kirkerne ibereguede. Bøndergodset var

2,103 Tdr. 2 Skpr. 2¹/₆ Fdk. Landgilde-Hartkorn; men af dette vare saa mange Gaarde rent afbrudte og øde, at disses Landgilde omtrent udgjorde 935 Tdr. Korn. Det ødelagte Gods kunde ikke komme paa Fode igjen, uden man vilde hjælpe Bønderne med Heste, Kvæg, Sædekorn og Levnedsmidler; og det vilde tillige vare længe, inden slikt Udlæg kunde faas tilbage, især da der til at gjenopbygge de afbrudte og øde Gaarde vilde udkræves 22,351 Rdlr. foruden anden Hjælp. Bøndergodset borde vel været taxeret til 50 Rdlr.; men paa Grund af disse Forhold kunde meget deraf næppe blive sat højere end 40 Rdlr. Tønden. Dalum Klosters Bygning var meget elændig, og hvad der endnu stod deraf, kunde vurderes til 500 Rdlr., skjønt Mur- og Tømmermesterne i Odense ikkun vilde sætte det til 500 Slettedalere. S. D. udstædedes Synsforretningen om de til Klosteret hørende Kirkers Brøstfælbighed. Jens Lassen var ingenlunde tilfreds med Vurderingen, og det heber i hans Bemærkninger derom af 17de Febr. 1662: Ladegaarden skulde han overtage til 70 Rdlr. for en Tønde Hartkorn, hvilket udgjorde 2,647 Rdlr., Godset til 50 Rdlr. Tden. eller 105,165 Rdlr.; men det vilde koste at faa besat, foruden andet Udlæg, 22,351 Rdlr., i alt 130,163 Rdlr., hvilket for hver Tønde vilde blive 60 Rdlr. 13 Sk. Da Godset næppe kunde forrente 50,000 Rdlr., naar det var ved Magt, vilde han tabe Renten af 80,000 Rdlr., hvilken i en Tid af 12 Aar netop vilde blive denne sidste Sum, saa at Godset vilde koste ham over 210,000 Rdlr., eller 100 Rdlr. for hver Tønde Hartkorn; han vilde da, naar Landgilden blev helt udredet, ikkun have 1¹/₂ Rdlr. af hvert Hundrede. Dette behøvede kun at vedvare nogle faa Aar, for at han med Kone og Børn for sin tro Tjenestes Skyld kunde vorde aldeles ødelagt. Efter som det imidlertid var Kongens Villie, at han skulde modtage Klosteret med Tilhørende som Ejendom i Steden for som hidtil i Pant, og baade Kapital og Rente skulde godtgjøres ham, vilde han, om end til sin egen Skade, overtage det paa de Billaar, at Godset efter Vurderingsmændenes Skjøn blev beregnet til 107,813 Rdlr.; men efterdi heraf de 935 Tdr. Hartkorn vare øde, maatte der til Gaardes Opførelse anvendes den oven nævnte Sum 22,351 Rdlr., og Bønderne maatte fritages for 4 Aars Landgilde, i hvilken Tid Renten blev 25,872 Rdlr.; disse Summer borde altsaa fradrages, og Godsets Pris sættes til 59,590 Rdlr. eller 45 Eldr. for hver Tønde. Om det end var i fuldkommen god Stand, kunde det ikke yde over 3,000 Rdlr. aarlig eller Renten af 50,000 Rdlr.; men til denne Sum havde Rentemesteren ikke tordet beregne ham det, naagt han havde tilbudt sig i rede Penge at godtgjøre Overskuddet. Han spørger nu Kongen om, at Forhandlingerne senere maa vorde førte i Kongens egen Overværelse; han vil være tilfreds med, hvad Kongen afgjør, og denne vil da selv se, at han ej kan nyde en Daler deraf, saa længe som Godset betynges med saadanne Afgifter og er i saa usæl en Stand. Efter hans Beretning i en Skrivelse til Skatammerkollegiet af samme Dag vilde Godset, naar han overtog det paa disse af ham foreslagne Billaar, efter 3 Aars Forløb staa ham i 113,279 Rdlr. 2 Mk., hvilket vilde være 54 Rdlr. for hver Tønde Hartkorn, og det, naagt en Del af det bedste Gods i sin Velmagt ikkun blev udlagt for 50 Rdlr. Tønden; han vilde tabe Halvdelen

af den ham tilkommende Rente, saa at Godset inden 12 Aars Forløb vilde koste ham 170,000 Rdlr. eller 80 $\frac{1}{2}$ Rdlr. for Tønden. Foruden andre Ulykker med det øde Gods har man, siger han, nu ogsaa den, at Fyrsten af Holsten (Gottorp) lader kundgøre, hvorlunde alle de, som ville nedfætte sig paa hans Omraade, skulle nyde 3 Aars Frihed for Landgilde og for alle andre Byrder, saa at der er al Grund til at vente, at det vil skorte paa dygtige Folk til at besætte slikt øde Gods; selv de, der endnu hænge ved Gaardene, kunne let fristes til at gaa did for de tunge Byrders Skyld her i Landet. I Nødens Tid har han nyttet sin Kredit i Kongens Tjeneste til det yderste og er kommen i ti Gange større Gæld end hans Formue er til, hvilket han har anset for sin Skyldighed; men nu „gaar Bandet ham til Tænderne,“ eftersom han maa af denne Kapital paa mange Steder svare dobbelt Rente, da han hverken af Godset eller af sin Anvisning paa Tolbindtægterne nyder saa meget, at han deraf kan udrede Kapital eller Rente, saa at han nu ikke længer kan holde det ud. Han beder derfor om en hjælpsom Haand, for at han nogenlunde kan vorde aflagt efter Fortjeneste; om Godset en Gang kommer paa Fode igjen, kan han dog aldrig opnaa mere end 3 Rdlr. af Hundrede af sine Penge; kun ved at vorde hjulpen kan han undgaa fuldstændig Odelæggelse; stod det i hans Magt, vilde han gerne endnu i fire Aar lade være at kræve en Skilling, ligesom han hidtil har ventet i 4 Aar, og dette, skjønt han nu selv maa svare Rente af Rente. Den 27de April s. A. afgave Medlemmerne af Statkammerkollegiet Hr. Hannibal Sehested, Henning Bogvisk, Sten Hondorf, Mogens Friis, Christoffer Gabel og Henrik Müller følgende Erklæring angaaende Dalum Gods: Naar der først var gjort ret Afregning med Jens Lassen, kunde der ved Afkortning imod Dalum Gods ej gives ham større Afslag end, at hver Tønde Hartkorn af Ladegaardens Enemærker maatte sættes til 60 Rdlr., og at der maatte vorde ham forundt Virkeret og Herlighedsret ligesom andre Godsejere; men Bøndergodset borde han overtage til 50 Rdlr. Tønden, og en Godtgjørelse af 22,351 Rdlr. maatte han have til at sætte det øde Gods paa Fode igjen; men de 25,872 Rdlr. i Afkortning for Landgilde kunde man ej tilstaa ham, eftersom slikt aldrig havde været Sæd før. Den 1ste Maj 1662 fik Jens Lassen, Amiralitetsraad, Landsdommer i Fyn, Befalingsmand over St. Knuds Amt og Gods, Skjøde paa Dalum Amt og Gaard, Herlighedsret til Kirken og Virkeret til Dalum Birk samt det tilliggende Fordegods.

I dette Skjøde er altsaa Burderingen, overensstemmende med oven nævnte Erklæring, følgende:

- 1) Dalum Ladegaard med 37 Tdr. 6 Skpr. 2 $\frac{2}{3}$ Fdk. Hartk. til 60 Rdlr. Tden. 2,270 Rdlr.
- 2) Bygningerne sammesteds 500 —
- 3) Dalum Amts Bøndergods 2,103 Tdr. 2 Skpr. 2 $\frac{1}{6}$ Fdk. Hartk. til 50 Rdlr. Tden. 105,165 $\frac{1}{2}$ — 37 Sk.
- 4) Virkeret til og af Dalum Birk. 1,000 —
- 5) Herlighedsretten til Dalum Kirke

108,935 $\frac{1}{2}$ Rdlr. 37 Sk.

	108,935 $\frac{1}{2}$ Rdlr. 37 Sk.
med 23 $\frac{1}{2}$ Tde. 2 Skpr. „ $\frac{2}{3}$ Fdk. Hartk. til 25 Rdlr. Tden.	594 — 26 —
	109,530 Rdlr. 15 Sk.
6) 274 Tdr. 3 Skpr. 3 Fdk. 2 Alb. Hartkorn i Rugaards Len, som har været pantsat til Jens Lassen, og som han nu begjærer til Ejendom, udgjør til 50 Rdlr. Tden.	13,724 — 46 —
7) Kbornum, en Gaard i Nastrup Amt, 9 Tdr. 3 Skpr. Hartk. til 50 Rdlr. Tden.	468 $\frac{3}{4}$ —
	i alt 123,723 Rdlr. 29 Sk.

Derimod kom ham til gode: 1) Godtgjørelse paa Dalum Kloster 22,351 Rdlr. og 2) paa Godset i Rugaards Amt 2,912 Rdlr. 3) 4,974 Rdlr. havde han forstrakt paa dette sidste Gods, hvilket han havde i Pant, i alt 30,237 Rdlr. Efter Afsligningen blev der tilbage 93,486 Rdlr., hvilken Sum nu affreves paa hans Krav.

Jens Lassen indgav den 11te November 1662 en ny Beregning af sit Krav fra 7de August 1658 indtil den Dag. Hans Udlæg beløb sig til 160,308 Rdlr., Rente og Rentens Rente af en Del Poster 42,216 Rdlr., i alt 202,524 Rdlr. 1 Ort. Heraf var end videre udredet en Del ved Hjælp af Tolbindtægterne, næmlig fra Kolbing 7,628 Rdlr., Ribe 9,500 Rdlr., Varde 1,573 Rdlr., Ringkjøbing 1,570 $\frac{1}{2}$ Rdlr., Assens 1,497 Rdlr., Middelfart 230 Rdlr., Kjøbenhavn 32 $\frac{1}{2}$ Rdlr., og af Konsumtionen 1,082 Rdlr., end videre i Rente 1,374 Rdlr., 300 Tdr. Rug til en Værdi af 600 Rdlr. og for nogle Antegnelser, mest bestaaende i Rentens Rente, 3,714 Rdlr., i alt 122,288 Rdlr. Saaledes tilkom der ham i alt endnu 80,236 Rdlr. 1 Ort 15 Sk.

Denne Jens Lassen var en Byde, født omtrent 1625, og hans fæderne Gaard var Vestergaard i Lundenæs Len, Nørre-Bork Sogn, hvilken han i Aaret 1655 fik fri for Landgilde og Arbejde, først for en Tid af 200 Aar, men kort efter ifkun for 50 Aar. Senere ejede han Grubbesholm i dette Sogn. I Begyndelsen af Frederik den tredies Regering var han Skriver i Christianstad i Skaane og senere Renteskriver. Under den svenske Krig gjorde han sig fortjent ved Fædrelandsfærlighed og Udholdenhed. Den Gang man i Kjøbenhavn forsærbedes ved Tidenden om Kong Karl Gustavs Landing ved Korsør den 8de August 1658, skrev han i Steden for at tage Modet et Dyrab til Borgerne, gjorde Kongen Tilbud om hele sin Formue og Kredit og paatog sig for egen Regning at underholde 50 Mand; ligeledes spurgede han for, at Boldens svageste Steder bleve befæstede, og Baager savede i Isen rundt om Staden. Hans Maag (Svoger) var Hans Kostgaard paa Krogerup, og med ham vedligeholdt han Forbindelse, saa længe indtil hin maatte undfly til Kjøbenhavn. Nogle mængste Skibe hjalp han heldig til Hovedstaden, og i Planen til Bornholms Befrielse havde han Del. Efter Freden blev han meget nyttet i Finanssager, da han var rig paa Forslag og ikke meget nøjeregnende, og fik foruden de omtalte Embeder ogsaa

Sæde i Højesteret og foruden de her omtalte Godsfer ogsaa en Skov ved Andvordskov m. m. Som Ejer af Dalum Kloster skjøbde han 1669 2 Gaarde i Fravede Sogn til Niels Banner, Ejer af Frederiksgave. Hans gode Dage vare forbi efter Frederik den tredies Død; thi man indvilede ham i mange Retsfager, og talrige vare hans Tjender og Misundere; heri var han næppe selv uden Skyld. Han havde ogsaa Del i Hærridslevgaard. Han døde i Aaret 1706; men længe før den Tid var Dalum Kloster imidlertid gaaet over i andre Hænder.

Den ny Ejer var Geheimeraad Diderik v. Schult til Findstrup (Holstenshus), og han havde uden Tvivl i det mindste Del i Gaarden, hvis Navn han Kongen til Ære forandrede til Christiansdal, Aar 1682. 3 Juli 1693 indgik han et Mageeskifte med Kronen, hvorved han fik Den Lys i Salling Herred, der efter den gamle Matrikel udgjorde 23 Gaarde, af hvilke hver skulde 5 Mk., 1 Lam, 1 Gaas, 6 Skpr. Gæsterhavre, 3 Høns, 10 Vg, i alt 2 Tdr. 7 Skpr. „ Fdk. 2 Alb. Hartkorn, altsaa for hele Den 66 Tdr. 4 Skpr. 3 Fdk. 1 Alb. Hartkorn, men efter den ny Matrikel 82 Tdr., end videre Den Bjørup i Faaborg Sogn, paa hvilken 9 sex Mænd svarede i Afgift 6 Mk. 10 Sk. 2 Hvid i Ervidspenge (Arbejdspenge), 1 Tde. Smør, 1 1/2 Pd. Byg, 4 Lam, 4 Gæs, 8 Høns; efter den gamle Matrikel var Hartkornet 21 Tdr. 1 Skpe. 1 Fdk. 1 Alb., imedens det efter den ny var 24 Tdr. 5 Skpr. 1 Fdk. 1 Alb., end videre i Naby Sogn, Pejrup 2 Gaarde, i Stenstrup By og Sogn 1 Bol, i alt 130 Tdr. 6 Skpr. 2 Fdk. Hartkorn. Derimod fik Kronen til Rytterhold følgende Gods, som den i Decbr. 1682 havde tilskjødet ham i Afdrag paa hans Krav som Arving paa sin Frues Begne efter Christoffer v. Gabel, for 50 Rdlr. hver Lønde Hartk.: i Odense Herred, Dalum Sogn og By 18 Gaarde og 4 Huse, i Hjallesø Torp 2 Gaarde, i Sanderum Sogn og By 3 Gaarde og 1 Hus, i Dyrup 2 Gaarde, hvoraf den ene øde, i Brendekilde Sogn og By 1 Gaard, Store Stermose 1 Gaard, i alt 281 Tdr. 3 Skpr. „ Fdk. 1 Alb. Hartkorn, altsaa i det hele 150 Tdr. 6 Skpr. 2 Fdk. 2 Alb. Hartkorn mere; men dette blev nu ifkun beregnet til 32 Rdlr. Lønden, saa at hans Krav ifkun blev 4,824 Rdlr. 2 Mk., hvori der affortedes for Brøstfældighed paa Bygningen 330 Rdlr.; det øvrige afgjordes ved Anvisninger paa de 2 fynske Regimenters Rytterkasser. Ved dette Mageeskifte vare Knud Urne til Julskov og Henrik Gylbenstjerne til Boltinggaard nærværende. Diderik v. Schult døde i Aaret 1704. Den næste Ejer var hans Dattermand og hans Husstrus Brodersøn, Admiral Christian Karl v. Gabel, der 1718 solgte Gaard og Gods til Kongen, som indlemmede Christiansdal i det fynske Ryttergods.

Ved offentligt Salg af dette Ryttergods i Aaret 1765 blev Kammerherre Christian Benzou, Ridder af Danebroge, højstbydende. Dertil hørte den Gang 90 Lønder 5 Skpr. 2 Fdk. 1 Alb. Ager og Engs Hartkorn og „ Tde. 6 Skpr. 2 Fdk. 2 Alb. Skovskuld, fri Hovedgaardstaxt og 592 Tdr. 5 Skpr. 1 Fdk. 1 Alb. Ager og Engs Hartkorn Bøndergods og „ Tde. 1 Skpe. ufri Skovskuld; Godset laa i Dalum, Sanderum og Bellinge Sogne. Dertil hørte end videre Dalum Kirke med Kirketiende og Sanderum Kirke med Kirke- og Kongetiende, med Kirketiende og Sanderum Kirke med Kirke- og Kongetiende, tilfammen matrikuleret Hartkorn 99 Tdr. 4 Skpr. Den 30te

August 1765 blev Skjødet udstædt, og Kjøbesummen var 108,790 Rdlr. Kammerherre Christian Benzou døde i Maj 1801, og hans Enke Albertine Christine v. Heinen 1805.

Christiansdal overgik ved hans Død som Stamhus i Steden for Godserne Katrineberg i Sølland og Rugaard i Nørrejylland til hans ældste Søn Kammerjunker Jakob Benzou. Ejendommen var bleven noget forøget, saa at den udgjorde 91 Tdr. 3 Skpr. 2 Fdk. 1 Alb. Ager og Engs Hartkorn og 1 Tde. „ Skpr. 3 Fdk. 1 Alb. Skovskuld frit og 630 Tdr. „ Skpr. 3 Fdk. 2 3/4 Alb. ufri Hartkorn og Skov- og Møllestuld 20 Tdr. 1 Skpe. Hine to Godsfer havde hans Faders Farbroder Geheimeraad og Statholder i Norge Jakob Benzou til Aggersvold, oprettet til Stamhus for ham. Det ny Stamhus bestod ifkun indtil Maj 1804, da Besidderen fik kongelig Bevilling til at nedlægge det imod at sætte i Steden en Fideikommisskapital paa 200,000 Rdlr. En Maaned senere folgte han Christiansdal til sin Broder Kammerherre Peter Ulrik Frederik Benzou, der ligeledes havde faaet kongelig Bevilling til at nedlægge det for ham af oven nævnte hans Faders Farbroder oprettede Stamhus Tirsbæk, for en Kjøbesum af 405,000 Rdlr. danst Kurant, der blev udredet dels i Penge, dels ved den ny Ejers Overtagelse af den før nævnte Fideikommisskapital som Gæld og dels ved Salget af Tirsbæk til Christiansdals hidtilværende Ejer.

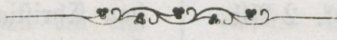
Imedens Kammerherre P. U. F. Benzou, der først var gift med Komtesse Juliane Wilhelmine Wedel=Jarlsberg, død 1802, og senere med Frederikke v. Brüggemann, ejede Christiansdal, blev ikke alene største Delen af Bøndergodsset afhændet til Fæsterne som fri Ejendom; men ogsaa fra Hovedgaardstaxten blev i Aaret 1816 Afbyggergaarden Rikkeminde, der fik et Tilliggende af 130 Tdr. Land med 13 Tdr. „ Skpr. 2 Fdk. 2 3/4 Alb. Hartkorn, afskilt og solgt til hans ældste Søn Kammerherre Frederik Christian Otto Benzou. Denne overtog ved Faderens Død i Januar 1840 Christiansdal, først som en under det Lønborgske Fideikommiss hørende Ejendom. Dette Fideikommiss var traadt i Steden for det store jyske Stamhus Lønborrgaard og Lundenæs, der havde været oprettet for hans Frue Nielsine de Fermiin. Da han 1855 havde udredet en Sum af 100,000 Rdlr. til dette Fideikommiss, blev Christiansdal hans fri Ejendom. Efter en betydelig Alderbrand, der i Aaret 1832 hjemsøgte Christiansdal, og hvorved alle Ladebygninger og andre Udhuse bleve lagte i Aske, var der bleven opført en Forpagtergaard med Udhuse en Tjerdingsvej fra Hovedgaarden, og denne Gaard, der fik Navnet Dalumgaard, blev 1842 solgt med et Tilliggende af over 250 Tdr. Land for 60,000 Rdlr.

Af Hovedbygningen antages den nordre Fløj at hidrøre fra det gamle Kloster, imedens de øvrige Dele deraf ere opførte i den nyere Tid, saaledes et stort grundmuret Hus imod Sønden og en Kvistetage over den vestre Fløj i Aarene 1812 til 1818 af den sidst afdøde Ejer. Efter oven nævnte Alderbrand maatte han ogsaa tilbygge 12 Fag Grundmur til den vestre Fløj, der havde taget Skade af Ilden, og opføre flere mindre Udbygninger paa Gaarden. Imedens det skorter Hovedbygningen paa ligemaal imellem de enkelte Dele som Følge af disse Forandringer, have derimod Omgivelserne vundet meget, da det store

Kum, Udhufene optoge, nu er blevet anvendt til Haveanlæg og Blomsterpartier med Drivhuse, der til alle Sider omslutte Gaardens Bygninger.

Christiansdals Ager og Engs Hartkorn var 1863 18 Tdr. 6 Skpr. 2 Fdk. 2 1/4 Alb., nu 15—16 Tdr., foruden 11 Tdr. 4 Skpr. " Fdk. " 1/4 Alb. Tiende ydende Hartkorn, og Skovstylden er " Tdr. 4 Skpr. 3 Fdk. " 5/12 Alb. Gaardens Areal er omtrent 250 Tdr. Land, hvoraf de 114 Tdr. Land ere Skov, Parkanlægget er 14 Tdr. Tiende-Hartkornet er

ligesom tidligere 99 Tdr. 4 Skpr. I Aaret 1852 udgjorde Gaardens eget Hartkorn 17 Tdr. 3 Skpr. 3 Fdk. 1 1/4 Alb., og Godset var: 7 Fæstegaarde med 33 Tdr. 3 Skpr. Hartkorn, 44 Fæstehuse med 15 Tdr. 2 Skpr. 3 Fdk. 1 1/4 Alb. og 2 Dyendehuse med 1 Tde. 7 Skpr. 1 Fdk. " 3/4 Alb.; 8 Huse vare uden Jord. Hele Ager og Engs Hartkornet var 68 Tdr. 1 Skpr. 3 Fdk. 2 1/2 Alb. og Skovstylden " Tde. 5 Skpr. " Fdk. 2 3/4 Alb. Senere er alt Fæstegodset gaaet over til Selvejendom.



Kullerup Kirke og Sogn.

Omtrent 3 Ottendedel Mil vest for Nyborg udbreder sig Kullerup Sogn, der er omgivet af Annexet Refsvindinge, Bindinge, Munslev, Skjellerup og Ellinge Sogne. Den nordligste Grændse dannes af Bindinge=Ma, til hvilken nordlig i Sognet støder et Aalsøb, der begrænsjer Sognet imod Øst. Sognets største Længde fra Nord til Syd er $\frac{1}{2}$ Mil, dets største Bredde fra Øst til Vest 3 Ottendedel Mil. Sognet har Byerne: Kullerup imod Øst og Saaderup imod Nord; af sidst nævnte By hører dog kun omtrent Halvdelen til dette Sogn.

Kullerup Kirke, i sin Tid kaldet St. Nikolaj, ligger 3 Fjerdingvej fra Nyborg og ret smukt og venlig, men ikke højt. Kun set fra Bejen imellem Kullerup og Ellinge Sogne, der løber i en liden Sænkning lige vest for Kirken, synes den højtliggende. Den har 4 Hvalvinger, hvoraf den vestlige, som er en Del af Taarnet, tydelig viser sig at være senere tilbygget. Kirken er meget gammel og tildels opført af Kampesten. I Forhold til sin Længde er den bred, og Taarnet er af samme Bredde som selve Kirken. Den har ingen anden Tilbygning end Vaabenhuset imod Syd. For en Snes Aar siden fik den en grundig Istandsættelse; men derved fik Altertavlen, der er fra Aaret 1604, et mindre heldigt Maleri, forestillende Treiseren i Gethsemane. Paa den nordre Mur, hvor Skibet begynder, ser man endnu det Sted, hvor den oven nævnte Helgens Alter har staaet. Fra den katolske Tid har Kirken et Kjøkkenskar af Malm. Under Prædikestolen skal Joh. Kalslager, der i sin Tid ejede Julskov, med Familie ligge begravet. Kirken, der er en hyggelig Landsbykirke, er stor nok til Menighed. Den tilhører Ejeren af Julskov Hovedgaard. Kirketienden er omt. 90 Tdr. Rug, Byg og Havre.

Om dette Sogns Historie vides følgende. I Aaret 1554 skjødede Christoffer Balkendorf og hans Brødre, Ejere af Glorup, til Kronen ved Magekifte 1 Gaard i Kullerup By. 1561 overlod Korfits Ulfeld ligeledes til Kronen 1 Gaard i Soderup By. 1579 fik Christoffer Balkendorf ved Magekifte med Kronen noget Gods i denne By, i hvilken Christian Holk 1617 overlod Kronen 1 Gaard. 1623 omtales 3 Kronens Fæstere i Kullerup By, af hvilke den ene havde 1 Halvgaard. 1639 øgedes Kronens Ejendom i Sognet, efter som Jørgen Mund tilskjødede den noget Gods i Soderup.

I Følge Matriklen af Aar 1662 var Kirken Kronens Ejendom; dens Tiende var henlagt til Odense Hospital og fæstet

af Henrik Markdanner til Rønningesøgaard for aarlig Afgift: $2\frac{1}{2}$ \bar{n} Rug (6 Tdr. 2 Skpr.), 4 \bar{n} Byg (12 Tdr.) og 1 \bar{n} (5 Tdr.) Havre, og Tiende=Hartkornet var 20 Tdr. 6 Skpr. I Kullerup By var der 15 Gaarde. Præstegaarden havde 6 Tdr. 5 Skpr. 3 Fdk. Landgilde=Hartkorn og en Udsæd af 7 Tdr. 4 Skpr. Rug, 9 Tdr. Byg, 2 Tdr. Blandkorn og 2 Tdr. Havre og Høavl 8 Læs. Af jordegne Bøndergaarde var der 1, hvortil Kronen havde Herligheden; dens Hartkorn var 8 Tdr. 5 Skpr. 2 Fdk., dens Udsæd 3 Tdr. 6 Skpr. Rug, 3 Tdr. Byg, 3 Tdr. Blandkorn og 4 Tdr. Havre og Høavlen 5 Læs. Af de 13 Fæstegaarde hørte 3 under Kronen, 1 under Kirken og 2 under Sognepræsten i Nyborg. Den ene af disse havde 17 Tdr. 6 Skpr. Landgilde=Hartkorn, men en Udsæd af ifkun 2 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg og 2 Tdr. Havre og en Høavl af 2 Læs; den anden derimod havde 13 Tdr. 2 Skpr. Hartkorn og en Udsæd af 5 Tdr. Rug, 6 Tdr. Byg og 5 Tdr. Havre og en Avl af 6 Læs Hø. Af Kronens Fæstere havde den ene 1 Gaard paa omt. 7 Tdr. Hartkorn og Udsæd og Høavl lige med den oven nævnte Selvejergaard; en anden Gaard havde derimod næsten 9 Tdr. Hartkorn og en Udsæd af 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg og 1 Tde. Havre og en Avl af 3 Læs Hø; den tredie var meget mindre. 4 Fæstegaarde hørte under Dregaard, og deraf vare de to øde og afbrændte; de to største havde 15 Tdr. Hartkorn hver og en Udsæd af 5 Tdr. Rug, 6 Tdr. Byg og 4 Tdr. Havre og Avl af 4 Læs Hø. 1 Gaard, der tilhørte Hans Bille, havde samme Størrelse, Udsæd og Høavl som de to sidst nævnte. Til Julskov hørte 1 Gaard med 11 Tdr. 6 Skpr. Hartkorn og Udsæd af $2\frac{1}{2}$ Tde. Rug, $2\frac{1}{2}$ Tde. Byg og 1 Tde. Havre og Avl af 3 Læs Hø; men denne Gaard var øde; en anden Fæstegaard var noget større. Af Byens Gaarde vare saaledes de 12 ved Magt, de 3 øde. Byens hele Landgilde=Hartkorn var 156 Tdr. 6 Skpr. $1\frac{1}{2}$ Fdk., Udsæden var: 53 Tdr. Rug, 56 Tdr. 6 Skpr. Byg, 9 Tdr. $6\frac{1}{2}$ Skpr. Blandkorn, 36 Tdr. $2\frac{1}{2}$ Skpr. Havre, og Høavlen var 57 Læs Hø. Til Ellinge Kirke hørte i dette Sogn en Skov, hvoraf Kullerup Sognepræst ydede 2 Rdlr. aarlig. Byen havde haft 3 Huse; de vare øde og afbrændte.

Til Soderup By hørte: 13 Gaarde, nemlig: 2 jordegne Bøndergaarde, af hvilke den større havde 12 Tdr. 7 Skpr. Hartkorn, en Udsæd af 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg, 1 Tde. 4 Skpr. Blandkorn og " Tde. 2 Skpr. Havre og en Høavl

af 12 Læs; den mindre havde 5 Tdr. Hartkorn, en Udsæd af 1 Tde. 4 Skpr. Rug, 1 Tde. 4 Skpr. Byg, 1 Tde. Blandkorn og 1 Tde. Havre og en Høavl af 4 Læs. Fæstegaardenes Tal var 11, hvoraf 3 vare øde og de 2 tillige afbrændte; alle de andre Gaarde i Byen vare derimod mer eller mindre ved Magt; heraf ser man, hvor liden Sandhed der er i Sagnet om, at hele Byen skal have været afbrændt i Krigen 1658—1660; der nævnes nemlig ikke, at nogen af de andre Gaarde nylig var gjenopbygget, hvilket vilde have været Tilfældet, om de havde været afbrændte. Af Fæstegaardene tilhørte de 5 Kronen; den ene havde en Udsæd af 2 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg, „ 1 Tde. 6 Skpr. Blandkorn og 2 Tdr. Havre og en Avl af 6 Læs Hø; de andre havde en mindre Udsæd og Høavl; deres Hartkorn var 4—6 Tdr. Kirken ejede 1 Fæstegaard, 2 Gaarde tilhørte Fru Sofie Markdanner, 1 hørte under Ellensborg (nu: Holskøbenhavn), og 2 under Julskov; deres Hartkorn var fra 4 til 16 Tdr., og til den af disse Gaarde, der havde den største Udsæd, saaledes der 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg, 2 Tdr. Blandkorn og 2 Tdr. Havre med en Høavl af 12 Tdr.; til en af de andre, der havde en mindre Udsæd, hørte en Høavl af 16 Læs. Til Byen hørte 2 Huse, hvoraf det ene jordløst. Hele denne Bys Hartkorn var omtr. 100 Tdr., Udsæden var: 21 Tdr. 4 Skpr. Rug, 22 Tdr. 3 Skpr. Byg, 16 Tdr. Blandkorn og 16 Tdr. 6 Skpr. Havre, og Høavlen var 85 Læs. Hele Sognets Vandgilde-Hartkorn var 256 Tdr., hvis Værd fattes til 50 Rdlr., i alt 12,800 Rdlr. (Spec.). Udsæden var i alt 74 Tdr. 4 Skpr. Rug, 79 Tdr. 1 Skpr. Byg, 25 Tdr. 6½ Skpr. Blandkorn, 53 Tdr. „ ½ Skpr. Havre, og Høavlen var 142 Læs. Sagnet havde 28 Gaarde og 5 Huse.

3 Juni 1668 overlod Kronen ved Magestifte til Overste-lieutenant Ulrik v. Demitz 5 Gaarde i Kullerup og 17 Gaarde i Soderup imod andet Gods i Roldinghus Amt. Derimod fik Kronen paa samme Maade i Januar 1689 2 Gaarde i Kullerup og 7 Gaarde i Soderup af Grev Konrad v. Reventlow. Af sit Gods i dette Sogn overlod Kronen ligeledes ved Magestifte i Aaret 1691 til Hans Mortensen Møller 1 Gaard i Soderup.

Hele Sognets opmaalte Fladeindhold er 1545 Tdr. Land. Ager og Engs Hartkornet var efter den gamle Matrifkel 194 Tdr. og er efter den ny 167 Tdr. 7 Skpr. 2 Fdt. Med Fradrag af Fredstoven er Arealet 1502 Tdr. Land. Der gik saaledes tidligere henimod 8 Tdr. Land paa hver Tønde Hartkorn, imedens Forholdet nu er omtr. 9 Tdr. Land til 1 Tde. Hartkorn. Af Arealet vare i Juli 1861 613 Tdr. Land tilsaade og tilplantede og 1201 Tdr. Land i alt nyttede til Agerdyrking. Udsæden var: 33 Tdr. Hvede, 133 Tdr. Rug, 285 Tdr. Byg, 216 Tdr. Havre, 1 Tde. Boghvede, 9 Tdr. Urter og anden Bælgfæd, 38 Tdr. Blandkorn og 49 Tdr. Kartofler. Kreaturholdet var: 135 Heste, 374 Stykker Hornkvæg, 440 Faar og 113 Svin; der var saaledes et Stykke Hornkvæg paa 4 Tdr. Land. Bistadernes Tal var 23. Hovedgaarden Julskov har omtr. 230 Tdr. Land Ager og 25 Tdr. Land Eng; Markerne ere særdeles gode Kornjorder. Der tilsaas aarlig 30 Tdr. Land med Vintersæd, mest Hvede, og 100 Tdr. Land med Byg, Havre og Blandingskorn og nogle faa

Tønder Land med Roer. Som almindelig Afgrøde kan sættes 12 Fold af Hvede, Rug og Byg og 15—18 af Havre. Besætningen er 13 Arbejdsheste foruden Kjøre- og Rideheste samt Plage, 65 Malkkøer og en Del Ungkvæg, 10 Faar, 6 Grise og nogle Fedesvin. Præstegaarden har et Areal af 48 Tdr. Land, gode Jorder med Undtagelse af 8 Tdr. Land, der er Gærdselskov, men saa godt som uden Gærdsel. Besætningen er 4 Heste, 8 Køer og noget Ungkvæg. Udsæden var i Aaret 1856: 6 Tdr. Hvede og Rug, 12—14 Tdr. Byg, 7 Tdr. Havre og 5 Tdr. Urter.

En Helgaard har et Areal af omtr. 50 Tdr. Land med 6 Tdr. Hartkorn; Halvdelen heraf tilsaas især med Rug, Byg og Havre, ikkun lidet med Hvede og Urter. Der avles sædvanlig 10—12 Fold Rug og Byg, lidt større er Afgrøden af Havre. Foruden Præstegaarden er der ikkun 2 Gaarde af denne Størrelse, imedens de andre have fra 5 til 2 og 1 Tde. Hartkorn. Kreaturholdet paa en saadan større Gaard er 4 Heste og 8—12 Køer tillige med noget Tillæg; paa de mindre Gaarde holdes 2 Heste og et dertil svarende Tal Køer. I Aaret 1852 var der i Sognet 33 Selvejergaarde, nemlig: 8 paa 4—8 Tdr., 18 paa 2—4 Tdr. og 7 paa 1—2 Tdr. Hartkorn hver; af Fæstegaarde var der 3, nemlig: 2 paa 2—4 Tdr. og 1 paa 1—2 Tdr., i alt 36 Bøndergaarde. Selvejerhusenes Tal var 22, deraf 5 jordløse; af Fæste- og Lejehuse var der 20, deraf 2 jordløse, i alt 42 Huse. Nu er der i Sognet 35 Gaarde, hvoraf de 16 ligge i Kullerup og 19 i Saaderup, de færreste dog i selve Byerne. Husenes Tal er nu 65, hvoraf 22 ere jordløse. Til Julskov høre omtrent 20 Huse, hvoraf 3 ere jordløse, de andre have omtr. 4 Tdr. Land hvert. Jordsmounet er lermuldet. Den nordlige Del af Kullerup og den østlige Del af Refsvindinge Sogn er bakket, dog uden betydelige Højder; mærkes kunne Ravnshoved ved Julskov og Kongkilds Banke strax vest for Kullerup Kirke. I begge Sogne er der i alt omtr. 130 Tdr. Land Skove, hvoraf de 61 Tdr. Land høre til Julskov, paa hvilken Gaard det hele Skovstyhds-Hartkorn hviler; i Kullerup Sogn er der i alt 43 Tdr. Land Fredskov. Den større Del er Bøgeskov, noget Gran og kun lidet af andre Træarter findes.

Folkemængden var i Aaret 1787 i begge Sogne til sammen: 546. I Kullerup Sogn var Tallet 1801: 297, 1834: 425, 1840: 453, 1845: 488, 1855: 505, 1860: 527 og vil nu vist nok mindst have naaet begge Sognes Folke-mængde 1787. Siden dette Hundreaars Begyndelse har Tilvæksten indtil 1860 været omtrent 80 af Hundrede. Det sidst nævnte Aar var Familiernes Tal 110, Mandfolkens 255 og Kvindfolkens 272; de sidste havde saaledes et Flertal af 7 af Hundrede. Almuens Kaar ere i begge Sogne ret gode; der er ikke megen egentlig Fattigdom, og da en stor Del af de Hus-mænd, som ikke ved sin egen Avling kunne have Arbejde nok, driver forskjellige Haandværker, er der sjælden nogen synderlig Arbejdsløshed undtagen i strænge og langvarige Vintre. I Samlag med Skjellerup og Ellinge Sogne have Kullerup og Refsvindinge Sogne oprettet en Arbejdsanstalt, der ligger i Skjellerup Sogn.

Kullerup og Refsvindinge Sogne høre under Binding Herreds Retsomraade, Nyborg Amtstue- og Lægedistrikt og Svend-

borg Amts første Folketings-Balgfreds. Kullerup Sogn udgjør Amtets 49de, Refsvindinge dets 50de Lægd. Begge Sogne udgjøre en Kommune. Afgifterne til Kommunen udgjorde i Aaret 1868 5 Rdlr. 2 Mk. af hver Tønde Hartkorn. 3 Aar er denne Skat paa Grund af tilfældige Udgifter ikke lidet højere; men i Regelen vil der næppe vorde paalignet mere end 6 Rdlr. af hver Tde. Hartkorn. Afgiften til Amtet var i sidste Halv- aar 2 Rdlr. 24 Sk. af hver Tde. Hartkorn.

De to Sognes Præster siden Reformationen have været: Mester Hans, der var her i Aaret 1537; efter ham kom Rasmus Hansen, som var Sognepræst 1566 og endnu levede 1606. Hans Eftermand Mester Christen Henning- sen, der forekommer Aar 1622, døde 1635 eller 1636 og efter- fulgtes af Lavrids Rasmussen, en Præstesøn fra Herre- sted; han var gift med Sara Christensdatter, hvis Fader var Præst i Jordløse. Paa Grund af Alderdom og Skæbne- lighed afstod han i Følge skriftlig Aftale af 24de August 1670 Kaldet til sin Søn Christen Lavridsen, der efter Sognet optog Tilnavnet Kullerup. Saa længe den gamle levede, skulde Sønnen give ham — 40 Rdlr. aarlig, hvoraf den ene Halvdel skulde udredes til St. Hansdag og den anden til Jul. Hvis Faderen skulde vorde den længstlevende, paalagdes det ved Stadsfæstelsen heraf den 12te Septbr. den eller de efterfølgende Præster i Kaldet at udrede den samme Efterløn. Den 5te Septbr. f. A. havde Sønnen faaet Kaldsbrev som personel Kapellan for de to Sogne. Naar Lavrids Rasmussen døde, vides ikke; men Christen Lavridsen forlod denne Verden i Begynd- elsen af Aaret 1705. Paa den Tid havde Matthias Ros- senbvinge til Orskælunde, Landsdommer i Fyn, Kaldsret, og han kaldede den 16de Febr. kort Matthias Rasmhart til Sognepræst; Stadsfæstelsen paafulgte den 24de f. M. Denne Mand var her indtil den 16de April 1728, da han udnævntes til Præst i Byen Drammen, Agershus Stift. Til hans Efter- mand udnævnte den daværende Ejer af Zulfkov Frederik Seckmann, Kancelliforvalter i Krigskancelliet, Peter Nikolaj Winding, som fik Stadsfæstelse den 31te Maj f. A. Han var Præstesøn fra Farum og født i April 1697 og tog theo- logisk Examen 1718. Han var her indtil sin Død den 16de Maj 1757. Han var to Gange gift; Sara Maria Struch, der var hans anden Hustru, overlevede ham i 19 Aar.

Efter Windings Død kaldede Fru Dortha Egløff, Johan Kallagers Enke, den 6te Juni til hans Eftermand Lavrids Andresen Friberg, som fik Stadsfæstelse den 5te August. Denne Mand var født 1731 i Nyborg, hvor Faderen

Andreas Lavridsen Hansen var Regimentskriver; Mo- deren hed Cecilie Friberg. Han blev Student 1747 og Kandidat 1750. Hans Hustru var Marie Amalie Kal- lager, Datter af Johan Kallager og hans oven nævnte Hustru. Den 5te Septbr. 1783 kaldede Frederik Bagger til hans Medhjælper og Efterfølger Lavrids Engberg; Stadsfæstelsen paa dette Kaldsbrev er af 1ste Oktober f. A., og ved Fri- borgs Død den 24de Maj 1785 overtog Engberg Embedet. Han var Præstesøn fra Flødstrup, født 1741, Student fra Odense Skole 1763 og Kandidat 1768 og derefter i nogle Aar Forpagter paa Nordruplund. Den 31te Januar 1796 mistede han Livet ved at vælte med en Vogn imod Præste- gaardens Stengærde. Allerede den 3die Februar udstædte Justitsraad Lindegaard et nyt Kaldsbrev for Frederik Bagger Zenthen, som den 26de f. M. fik Stadsfæstelse herpaa, og den 8de April modtog han den præstelige Indvielse. Den 12te Oktober 1804 kaldedes han til Skamby Sognekald, og allerede to Dage i Forvejen havde Søren Hillerup, den sidste Gang en Privatmand udøvede denne Ret, udnævnt til hans Eftermand Kandidat Rasmus Aagaard; ved dennes Udnævnelse i Juli 1828 til Sognepræst for Farum og Kirke- værlose (i Sølland) kaldedes Claus Lund, hidtil Sognepræst for Glenstrup Menighed (Aarhus Stift), til hans Eftermand. Da han i Septbr. 1832 havde faaet Øster-Tørslev Sognekald (i Aarhus Stift), kom Overlærer ved Randers lærde Skole Peter Daniel Wohlsen den 5te Decbr. 1832 til Kullerup, og han modtog den præstelige Indvielse den 1ste Marts 1833. Efter at han i Juli 1840 var kaldet til Ledøje og Smørum Sognekald (i Sølland), udnævntes Frederik Christian Fris, hidtil Præst for Bedsted og Grurup Menigheder (i Aalborg Stift) til hans Eftermand. Ved dennes Forslyttelse til Brendekilde og Bellinge Kald kom Sognepræsten for Borbjerg Menighed (Nibe Stift) Provst Anders Knudsen Damgaard til Kullerup. Han var her ifkun to Aar, i det han i Januar 1858 kaldedes til Stiftsprovst over Fyns Stift, og den 30te Marts f. A. fik den nuværende Sognepræst Hans Karl Ludvig Bagger, den Gang Katechet i Korsør, Kullerup og Refsvindinge Sognekald.

Præstekaldet har følgende Indtægter: Korntiende 245 Tdr. Rug, Byg og Havre, Kvægtiende omtr. 10 Tdr. Byg, Offer og Accidenser 300—400 Rdlr., andre Pengeindtægter 98 Rdlr. Dets Reguleringsfum er 1200 Rdlr., de virkelige Indtægter ere 2068 Rdlr.

Sognet har en Skole, i Kullerup. Læreren Ind- tægter ere 648 Rdlr. Børnetallet er 80.

Refsvindinge Kirke og Sogn.

Omtrent 1 Mil sydvest for Nyborg begynder Refsvindinge Sogn, der er omgivet af Kullerup, Bindinge, Drbak, Herrested og Ellinge Sogne. Imod Vest og Ost danne Nalsøb Sognets Grænse. Dets største Længde fra Nord til Syd og dets største Bredde fra Ost til Vest er lidt over $\frac{1}{2}$ Mil. Hovedlandevejen imellem Nyborg og Ladepladsen Bøjden (i Salling Herred), gaar igjennem Sognet, og fra den gaar en mindre Landevej imod Nord til Nyborg-Odense Hovedlandevej. Sognet har kun en By.

Refsvindinge Kirke, fordm helliget St. Dionysius, $1\frac{1}{4}$ Mil fra Nyborg, ligger ret smukt, men endnu mindre højt end Kullerup Kirke. Den er lang og smal, har 5 Hvelvinger og Taarn. Baabehuset vender imod Nord. Omtrent samtidig med Kullerup Kirke istandsattes den og er nu ret hyggelig. I Kirken hænger der et Par Stridshandsker og Sporer, som skulle have tilhørt en Bæbner, fordm Ejer af Jultkov. Udvendig paa Kirkens østre Gavl har Frederik Bagger, død 1791, indsat en stor Sten med en lang Indskrift til Minde om sine egne Fortjenester. Et højt Hærngitter omgiver hans Grav tæt ved denne Sten. Kirken tilhører en i Kjøbenhavn boende Enke; den er stor nok til Menigheden. Dens Tiende er omtr. 142 Tdr. Rug, Byg og Havre.

Hvad angaar Sognets Historie, da vides følgende. I Aaret 1435 overlod Jens Sommer Gods i Refsvindinge By til Hr. Sten Basse. 1585 udstædte Kjeld Brokkenhus og 1586 Ejler Bryske i Følge Mageskifte Skjøde til Kronen paa Gods i denne By. 1623 ejede Kronen her 7 Fæstegaarde, hvilket Gods i Aaret 1642 fik Tilvæxt ved et Mageskifte Skjøde, udstædt af Mogens Sehested.

I Følge Matriklen af 1662 hørte til dette Sogn: Hovedgaarden Jultkov, hvis Hartkorn var sat til 43 Tdr. 4 Skpr. $\frac{2}{3}$ Fdk. til Værdi 70 Rdlr. (Spec.) hver Tønde, i alt 3043 Rdlr. 3 Mk. 4 Sk.; dens aarlige Udsæd var 60 Tønder Korn af alle Slags, og Høavlen var 90 Læs. Præstens Annexgaard, der var øde, havde 12 Tdr. 4 Skpr. Hartkorn, en Udsæd af 5 Tdr. 6 Skpr. Rug, 8 Tdr. Byg, 2 Tdr. 4 Skpr. Blandkorn og 4 Tdr. Havre og en Høavl af 13 Læs. To Selvejergaarde havde hver Hartkorn 7 Tdr. $\frac{1}{2}$ Skpr. 2 Fdk., en Udsæd af 2 Tdr. 4 Skpr. Rug, 3 Tdr. Byg, 1 Tde. 4 Skpr. Blandkorn og 1 Tde. 4 Skpr. Havre og Høavl 6 Læs. Kronen ejede 9 Fæstegaarde, af hvilke den største havde $16\frac{1}{2}$ Tdr. Hartkorn, en Udsæd af 5 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg,

3 Tdr. Blandkorn og 2 Tdr. Havre og Høavl 15 Læs. Tre havde 11—13 Tdr. Hartkorn og en Udsæd af 2 Tdr. 4 Skpr. Rug, 2 Tdr. Byg, 1 Tde. Blandkorn og 1—2 Tdr. Havre; den største avlede 10 Læs Hø, de to andre 6 Læs hver. Kronens andre Fæstegaarde vare mindre, og den ejede desuden 1 Bolsted paa 1 Tde. Hartkorn og 4 Huse uden Avl. Til Jultkov hørte 12 Gaarde, af hvilke den største havde 14 Tdr. 1 Skpr. Hartkorn, en Udsæd af 3 Tdr. 6 Skpr. Rug, 2 Tdr. 4 Skpr. Byg, 1 Tde. Blandkorn og 1 Tde. 4 Skpr. Havre og en Høavl af 12 Læs; de andre 4—13 Tdr. Hartkorn og en Udsæd af $2-3\frac{3}{4}$ Tdr. Rug, $1\frac{1}{4}-2\frac{1}{2}$ Tde. Byg, 1 Tde. Blandkorn og 6—10 Skpr. Havre og 1—5 Læs Hø, med Undtagelse af 1 Gaard, der avlede 12 Læs, og 2 Bolsteder paa $1\frac{1}{2}-2$ Tdr. Hartkorn. Til Ellensborg hørte 6 Gaarde med 8—17 Tdr. Hartkorn hver; den største af disse havde en Udsæd af 4 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg, 2 Tdr. 2 Skpr. Blandk. og 2 Tdr. 2 Skpr. Havre og en Høavl af 12 Læs. Til Drbaklunde hørte 1 Gaard med 12 Tdr. 3 Skpr. Hartkorn. Der var saaledes i alt 34 Bøndergaarde og Bolsteder, hvoraf 10 Gaarde vare øde og 2 afbrændte; 2 vare tildels nedblæste. Til 2 Gaarde hørte der Skov til 10 Svins Olden i alt eller $3\frac{1}{3}$ Skpr. Hartkorn. Sognets Møller vare 4: Jultkov Mølle med 2 Tdr., Ny Mølle med 10 Tdr. Hartk., Kalle Mølle med 4 Tdr. 7 Skpr. Hartk. og Aas Mølle, der hørte under Ravnholt Hovedgaard og havde 15 Tdr. Hartkorn; Husenes Dal var 7, af hvilke 3 vare øde. Den hele Udsæd var 105 Tdr. 5 Skpr. Rug, 86 Tdr. 3 Skpr. Byg, 46 Tdr. 3 Skpr. Blandkorn og 48 Tdr. 1 Skpr. Havre, og Høavlen var 284 Læs. Bøndergodsets Hartkorn var 349 Tdr. 3 Skpr. $\frac{2}{3}$ Fdk. til 50 Rdlr. Tønden, til en Værdi i alt af 17,469 Rdlr. 4 Mk. 12 Sk.; Sognets hele Hartkorn var saaledes 392 Tdr. 7 Skpr., og dets Værdi i Penge 20,513 Rdlr. 2 Mk.

Ved Mageskifte med Kronen i Aaret 1663 fik Fru Katharine Sehested noget Gods i dette Sogn, og paa samme Maade fik i Juni 1668 Ulrik v. Dewitz 7 Gaarde og 2 Huse. Derimod afstod Grev Konrad v. Reventlow i Januar 1689 ligeledes ved Mageskifte med Kronen 3 Gaarde i Sognet.

Refsvindinge Sogns hele opmaalte Fladeindhold er 1933 Tdr. Land og med Fradrag af Fredskoven, der er 21 Tdr. Land, 1912 Tdr. Land. Dets Ager og Engs Hartkorn var efter den gamle Matrikel 208 Tdr. og er efter den nu

187 Tdr. 3 Ekpr. 2 Fdt. 1 Alb. Efter den gamle Matrifkel gif der saaledes $9\frac{1}{2}$ Tde., og efter den ny gaar der $10\frac{1}{2}$ Tde. Land paa hver Tønde Hartkorn. Af det hele Areal vare i Juli 1861 924 Tdr. Land tilsaede og tilplantede og i alt 1706 Tdr. Land nyttede til Agerdyrking: Udsæden var: 32 Tdr. Hvede, 169 Tdr. Rug, 328 Tdr. Byg, 251 Tdr. Havre, 2 Tdr. Boghvede, 50 Tdr. Urter og anden Bælgfæd, 81 Tdr. Blandkorn og 66 Tdr. Kartofler. Kreaturholdet var 138 Heste, 417 Kvæghoveder, 545 Faar og 151 Svin. Der var saaledes 1 Stykke Hornkvæg paa $4\frac{3}{4}$ Tde. Land. Bistadernes Tal var 24. Afgrøden i dette Sogn, der har noget lettere Jorder, er lidt mindre end i Hovedfoguet; Jordsmonnet er tildels gruset med Smaasten (Kald). Ligesom for to hundrede Aar siden have Sognets Gaarde lidt større Omraade end Gaardene i Kullerup Sogn. I Aaret 1852 vare her 43 Selvejergaarde: 1 paa 8—12 Tdr., 14 paa 4—8 Tdr., 16 paa 2—4 Tdr. og 12 paa 1—2 Tdr. Hartkorn hver, og 1 Fæstebolsted paa 1—2 Tdr., i alt 44 Bøndergaarde. Af Selvejerhuse var der 56, hvoraf 15 jordløse, og af Fæste- og Lejehuse 24, hvoraf 2 jordløse, i alt 80 Huse, hvoraf 17 jordløse. Sognet har nu

41 Gaarde, hvoraf 6—7 Helgaarde med over 5 Tdr. Hartkorn. Den gjennemsnitlige Værdi af en Tønde Land er i dette Sogn ligesom i Hovedfoguet omtr. 400 Rdlr. Sognet har 3 Møller, næmlig Aas og Lille Vandmøller, der drives af en liden Aa, som kommer syd fra og falder ud i Store Bælt ved Herregaarden Holkenhavn, og en Vejrmølle, som en Gaardejer for nogle Aar siden har bygget paa sin Mark. Lille Mølle er Fæste under Holkenhavn, Aas Mølle derimod Selvejendom. Husenes Tal er 98, hvoraf 28 uden Jord.

Folkemængden var i Aaret 1801: 379, 1834: 541, 1840: 586, 1845: 657, 1855: 733 og 1860: 727. Fra dette Hundredaars Begyndelse har den saaledes tiltaget med omtr. 92 af Hundrede. Sidst nævnte Aar var Familiernes Tal 148, Mandfolkene 387 og Kvindfolkene 340; de første havde saaledes et Overtal af omtr. 14 af Hundrede.

Sognet har en Skole, i Refsvindinge. Børnetallet, der for saa Aar siden var 130—140, er nu omtrent 90. Skolen har to Lærere. Førstelæreren har en aarlig Indtægt af 629 Rdlr., Andenlæreren har 300 Rdlr.

Julskov.

En venlig og frugtbar Egn, tildels omgivet af mindre Skovstrækninger, ligger Herregaarden Julskov i Kullerup Sogn, Binding Herred og Svendborg Amt, en Mil vest-sydvest for Byen Nyborg. Ingen større Højder findes i Nærheden; ikkun syd for Gaarden hæver sig en Bakke, hvorfra man skuer ud over Nyborg Fjord og Herregaarden Holkenhavn. Gaardens Navn skrives stundum i ældre Dokumenter Hjulskov, hvilket synes at være det oprindelige; i Bendslyssel i Terslev Sogn findes Bester, Mellem- og Øster-Hjulskov, og i Nærheden af selve Gaarden ligger Byen Hjulby. Tæt ved Gaarden har der staaet en Runesten med en Indskrift, som i sin Tid har voldet Oldgrænserne meget Hovedbrud. En af Gaardens Ejere, Generalkrigskommissær Lindegaard, fritog dem i Begyndelsen af dette Hundrebaar for videre Bryderier dermed; han fandt næmlig, at den var ham i Bejen, naar han vilde vende inde i Gaarden med 4 Heste, og lod den derfor hugge i tu; nu findes dette gamle Mindesmærke sandsynligvis i en Stensætning om en Dam nær ved Gaarden.

Julskov forekommer allerede i anden Halvdel af det 14de Hundrebaar; da (1365) nævnes Niels (Nicolaus)

Matthesen af Julskov som Vidue i en Sag. Senere tilhørte Gaarden Slægten Tegenhus eller Tinhus; med Visshed vides Morten Tinhus eller Schinkel at have været dens Ejer i Aaret 1472, og maaske havde han arvet den efter sine Forfædre; thi længe før den Tid nævnes Johanne Tegenhus af Julskov. Han var gift med Margrete Henriksdatter Friis af Hesselager. I det nævnte Aar gjorde Morten Tinhus et Magesifte med Nyborg Sogneskald, hvorved Gaardens Omraade øgedes med en Skov og et Faug. Før Aaret 1480 havde Morten Tinhus forladt denne Verden; thi da var Fru Margrete gift med Niels Mogenssen, som tillige med sin Hustru fik Livsbrev paa 3 Bøndergaarde, der tilhørte Kronen, og disse havde han indløst fra den tidligere Panthaver. 1496 var hun atter Enke og skrev sig da til Julskov, som hun altsaa maa have beholdt efter sin første Mands Hedengang. Efter hende tilhørte Gaarden hendes Søn Lavrids Tinhus, der 1506 forekommer som Julskovs Ejer. Han fik Sæde i Rigsraadet og havde efter hverandre flere vigtige Len, som Bygholm, Krogen (Kronborg), Helsingborg og Gulland; det sidste Len havde han fra 1509 til 1517. Aaret efter købte han Egeføv

Han døde 1533. Hans Enke Fru Hilleborg Bille, Datter af Peder Bille til Svanholm og Fru Anne Gyldenstjerne, overlevede ham til 1536, hvorpaa deres Børn ejede de to Herregaarde og det andet Gods i Forening indtil 1546, da der foretoges endeligt Skifte, og Jullskov tilfaldt da Fru Riggborg Linhus, der var gift med Hans Johansen Lindenov til Fobislet, Lensmand paa Silkeborg; han døde 1568. Hans Enke Fru Riggborg ejede derpaa Gaarden og fik i Oktober 1569 Kvittering for det, hendes Husbonde havde været skyldig paa Silkeborg Slot og Len fra den Tid, da han først fik dette, og indtil sidste Majdag, da Fruen havde afgivet det til sin Søn Hans Johansen, ligesaa og for Alling Kloster for et Aar fra 1ste Mai 1562 at regne, hvorefter han havde haft det som frit Pant, ligeledes for alle Penge, Kvægs- og andre Skatter, hendes Husbonde og hun imidlertid havde oppebaaret. Dette Kongebrev er udstædt i Lejren for Barbjærg Fæstning. Hendes Søn nævnes ogsaa iblandt Jullskovs Ejere; men han har næppe haft den mere end en kort Tid og i Forening med sin Søster Fru Hilleborg Lindenov; ved Giftermaal med hende blev Hans v. Spiegel eller Speil, der var fra Thyfland, Gaardens Ejer. Han efterlod sig Sønnen Frederik Speil, der havde tre Døtre, som skulle have ejet Gaarden i Forening; deres Fader var dog ikke Søn af Fru Hilleborg, men af Hans Speils første Hustru Fru Katrine v. Ahlesfeld. Senere kom Gaarden atter tilbage til Witten Lindenov; den tilhørte næmlich i nogen Tid Hans Johansen til Gavnø, der døde 1642. Han var gift med Fru Elisabeth Sofie Kanyan. Deres Datter Fru Helvig Lindenov var gift med Sigvard Urne til Naarup (nu: Katrinebjerg, i Sølland), som 1647 ejede Jullskov og boede der. Han var Rigsraad og Lensmand paa Odensegaard og døde 1661. Sønnen Knud Urne ejede Gaarden i mange Aar. Ved Magestifte med Kronen fik han, der ogsaa ejede Rønninge-Søgaard, i September 1688 Kalds- og Herlighedsretten til Rønninge Kirke i Nasum Herred med Kirke-Korntienden og Kirkens Landgilde imod at afstaa noget Gods i Skovby Herred og Sogn, Skaarup By, og i Vigerslev Sogn, Farstrup By. Han var den Gang Justits- og Rancelliraad og fik senere Statsraads Tittel. I Januar 1691 fik han ligeledes ved Magestifte med Kronen i Kullerup Sogn og By 1 Gaard, i Saaderup 2 Gaarde, i Skjellerup Sogn og By 1 Gaard, i Saaderup 2 Gaarde og i Refsvindinge Sogn og By 1 Gaard. Derimod afstod han 5 Gaarde i Binding, Gudme, Salling og Skovby Herreder. Han fik saaledes Godset mere samlet end det tidligere havde været. Til Jullskov hørte den Gang omtrent 20 Gaarde i Refsvindinge og 14 Gaarde i Kullerup Sogn m. m. Han døde barnløs 1705 som Ejer af mange Hovedgaarde, iblandt hvilke Bjørnemoose var. Hans Broder Sigvard Urne arvede Jullskov og ejede denne Gaard til 1712, da han døde i en Alder af 76 Aar; hans Hustru var Fru Agathe Rodsteen, der døde 1696. Deres Søn Overste-lieutenant Sigvard Urne arvede Gaarden og var den sidste af Witten, som ejede den. Knud Urne havde paatænkt at bygge et Hospital i Refsvindinge for Godsets fattige, og denne Plan udførtes nu. Alle Arvingerne stiftede i Forening dette Hospital 1714; men Bygningerne opførtes først 1725, og Stiftelsesbrevet udstædtes da af Statsraad Erik Skeel, der

havde giftet sig med Knud Urnes Enke, og Sigvard Urne. Det er grundlagt paa en Kapital af 1000 Rdlr., der indestaar i Jullskov imod en Rente af 5 af Hundrede. Paa samme Tid afhændede Sigvard Urne Jullskovs Gaard og Gods til Krigs-Rancelliforvalter Frederik Seckmann. Der var den Gang ingen øde Gaarde paa Godset, hvilket paa den Tid var en stor Sjældenhed. Den ny Ejer levede i Kjøbenhavn og overlod Godsstyrelsen til sin Nidefoged, indtil han 1744 folgte Jullskov til Johan Kallager, der 1747 fik Tittel af Rancelli-Assessor. Han har af sin Eftermand som Gaardens Ejer faaet det Skudsmaal, at han medtog Skovene meget stærkt. Sognets Præst kærede over, at han forlagde Sognevejen uden om Gaarden, hvorved han tvang hin til at kjøre igjennem Dynd og Uføre. Efter Johan Kallagers Død 1754 tilhørte Gaarden hans Enke Dorothea Egløff, som i Aaret 1760 folgte den til Kammerraad, senere Statsraad Frederik Bagger, bekendt som en dygtig Herremand, der kunde holde Bønderne til Orden og Arbejdsomhed; men han udmærkede sig ikke mindre ved sin Forsængelighed. Godset, som den Gang var noget formindsket, øgede han siden, og til Gavn fordets fattige oprettede han et Hospital i Kullerup, hvis Stiftelsesbrev er af 25de Juni 1776. Kapitalen (2000 Rdlr.) indestaar i Jullskov.

Ved Skjøde af 5te Marts 1789 afhændede han Jullskov, som da havde 26 Tdr. 2 Skpr. Hartkorn Alger og Eng, fri Hovedgaardstaxt, 5 Tdr. „ Skpe. 3 Fdk. 1 Alb. Skovsklyd og 300 Tdr. 4 Skpr. 1 Fdk. 2 Alb. Hartkorn Bøndergods tillige med Kullerup og Refsvindinge Kirker, hvortil der hørte henholdsvis 20 Tdr. 6 Skpr. og 30 Tdr. matrikuleret Tiende-Hartkorn; Kjøbesummen var 50,000 Rdlr., og Kjøberen var Justitsraad Lavrids Lindegaard. Denne Mand døde 1796 og efterlod Gaarden til sin Søn Generalrigskommisær Eskild Salomon Lindegaard, som ikkun ejede den indtil 1799. I dette Aar udstædtes der Fæstebreve af Grev Tramp til Nøragergaard som Jullskovs Ejer. Han folgte Gaarden i Juni 1804 til Rancelliraad Søren Hillerup til Bramstrup for 110,000 Rdlr., og den Gang var Bøndergodsets Alger og Engs Hartkorn øget til 316 Tdr. 4 Skpr. 2 Fdk. 2 Alb. Den ny Ejer skjødte sig saaledes med at sælge af Godset, at der, da han allerede Aaret efter ved Skjøde af 11te Juni afhændede Gaarden til Niels Henrik Haugsted, ikkun var 107 Tdr. 5 Skpr. 3 Fdk. Hartkorn Bøndergods tilbage; ogsaa Refsvindinge Kirke var frasølt. Kjøbesummen var 92,000 Rdlr. Ved Skjøde af 11te Juni 1811 folgte Haugsted Gaarden til Hans Peter Langkilde for 100,000 Rdlr. Bøndergodset udgjorde den Gang ikkun 13 Tdr. 7 Skpr. „ Fdk. 2½ Alb. Hartkorn. Langkilde, der ogsaa var Ejer af Vejlegaard, var en særdeles dygtig Landmand og var desuden Medlem af Stifternes Stænderforsamling, saa længe den var til. I Aaret 1852 forlod han denne Verden, og hans Enke ejede derpaa Gaarden indtil sin Død 1863. Deres Ægtefælle var barnløs, og i Følge begges sidste Villie arvedes Gaarden af den nuværende Ejer cand. juris H. Langkilde, hvis Fader, Justitsraad Langkilde til Bramstrup, var af dem antagen i Søns Sted.

Det nuværende Stuehus er opført i Slutningen af

det 16de eller maaste snarere i Begyndelsen af det 17de Hundre-
daar, efter hvad der fortælles, af to eller tre Bomfruer
Speil. Det er en smuk og ret anseelig grundmuret Bygning
med tykke Mure, taffede Gable og hvælvede Kjelbere. Gaarden
har tidligere haft et Taarn, sandsynligvis imod Sydøst lige for
Bygningens Forside; naar det er nedrevet, vides ikke. Indtil
1862 var Borgegaarden, der laa sydøst for Hovedbygningen,
omgivet af 3 sammenbyggede Fløje, af hvilke de to, der vare
af Bindingsværk og senere tilbyggede, forgik ved Waadeild i
det nævnte Aar. Denne Borgegaard og Tomten, hvor de
nedbrændte Bygninger laa, er nu et Haveanlæg, og fra Stue-
husets nordre Ende imod Vest er der i Steden opført en mindre
Bygning paa to Etager i samme Stil som det egenlige Stue-
hus og indrettet til Bolig og Husholdnings-Bejlighed. Syd og
sydvest for Stuehuset ligge Staldene, Laden og de andre Ud-
huse, der ere store og rummelige og byggede for 30 til 40
Aar siden. Vest for Gaarden, jævnsides med Hovedbygning-
ens Forside og i en Afstand af omtr. 100 Alen fra denne
løber den mindre Landevej imellem Kjertemind og Svendborg,
og paa den anden Side deraf er der efter Aldebranden opført
grundmurede Bygninger til Mælkeriet m. m.

I Haven, der er stor og ret smuk og ender til de tre
Sider i en liden Skov, imedens den imod Vest støder til Land-
evejen, staar et gammelt Taxtræ, hvis Krone er klippet i
Form af en Halvkugle, og til dette Træ knytter sig følgende
Sagn. En af Gaardens tidligere Ejere stod i Forbund med
Menneskenes Fjende og skulde tilhøre ham, naar der ikke
længer var et grønt Træ i Haven. Men for at svige Fanden
plantede denne Ejer i Haven et Taxtræ, der altid er grønt,
og saalunde omgik han Overenskomsten. Imidlertid, saa siges

der, har den onde paa egen Haand overført denne Overens-
komst paa alle Gaardens følgende Ejere siden den Tid, hvis
arsag der maa fredes om Træet, og hvis dette kommer bort,
maa der strax sættes et andet i Steden. For at have Tilsyn med
Træet skal han jævnlig indfinde sig paa Gaarden, og i Have-
stuen, uden for hvilken Træet staar, har der i Bæggen været to
smaa Huller, hvorigjennem han havde sin Gang; alle tidligere
Forsøg paa at tilstoppe dem vare uden Nytte. Af Taxtræet
medfølger en Tegning. Et andet Sagn fortælles om en Mand
ved Navn Strande, der skal have ejet Gaarden. Han var
hovedrig, men higede saaledes efter andres Ejendom, at han
tog sig for at flytte sine Naboers Grændsestjæl. Hans Hustru
var hans medskyldige; om Dagen klædte hun sig i Gylde-
stykke, og om Natten hjalp hun Manden med denne Mørkets
Gjerning. Men efter sin Hedengang maa de lide for denne
onde Daad. Jævnlig ser man endnu Manden kjøre Ploven
over den Jord, han saaledes har tilegnet sig, og hans Hus-
tru staar paa samme Tid ved Markstjællet i sin Gyldestykkets
Kjole. Hun siger da; „Strande, jeg fryser“, hvortil han med
en Kyst, der kan indjage Kædsel, svarer: „Gaa til Iulstov og
varm dig!“ Den stakkels Kvinde giver sig da til at græde og
siger: „Der er ingen Ild.“

Gaardens nuværende Ager og Engs Hartkorn er 33
Tdr. 3 Skpr. 1 Fdk. $\frac{3}{4}$ Alb., og dens Fladeindhold er 255
Tdr. Land Ager og Eng. Skovstykken er 5 Tdr. $\frac{3}{4}$ Skpr. 3
Fdk. 1 Alb. Hartkorn, og Skovens Areal er 61 Tdr. Land.
Til Gaarden hører desuden Kullerup Kirke med Kirketiende.
Bøndergodssets Hartkorn er nu ikkun 8 Tdr. 2 Skpr. 1 Fdk.
 $\frac{3}{4}$ Alb.

Nielstrup.

Entrent 3 Fjerdingvej vest-nordvest for Svendborg, i Sunds
Herred, Ollerup Sogn ligger den gamle Herregaard Nielstrup.
Den er imod Nord omgivet af høje Bakker, hvorfra man har mangt
et dejligt Skue ud over en stor Del af Omegnen og Havet.
Imod Vest ser man den fiskerige Nielstrup Sø og imod Sydøst
og Nordvest nogle mindre Skovpartier. Skjønt Gaarden er
gammel, er dens Historie ikkun lidet kjendt. Henimod Enden
af det 14de Hundrebaar tilhørte Nielstrup Henneke Moltke
af Torbernsfeld (nu: Frydendal, i Sølland); men han havde i
Aaret 1395 pantsat den til Hr. Jens Andersen (Brof) af

Esfendorp (Gammel-Estrup, i Nørrejylland) for 100 Mark
Sølv. Nogle Aar senere tilhørte Gaarden Hr. Bjørn Dlus-
sen (Bjørn), hvis Hustru var Fru Susanne Munk. 1423
var Jakob Basse Gaardens Ejer eller Medejer. Den 21de
April dette Aar udstædtes der nemlig et Tingsvidne paa Sunds
Herreds Ting af Herredsfogeden Jakob Helgesen, Erik
Jensen, Præst i Svendborg, Jesse Krumpen, Foged paa
Orkel Slot, Henning Balkendorf og flere, at Jakob
Basse af Nielstorp havde fremsført et Sognevidne om, at den
Evend, han havde slaaet ihjel, var dræbt i hans egen Gaard,

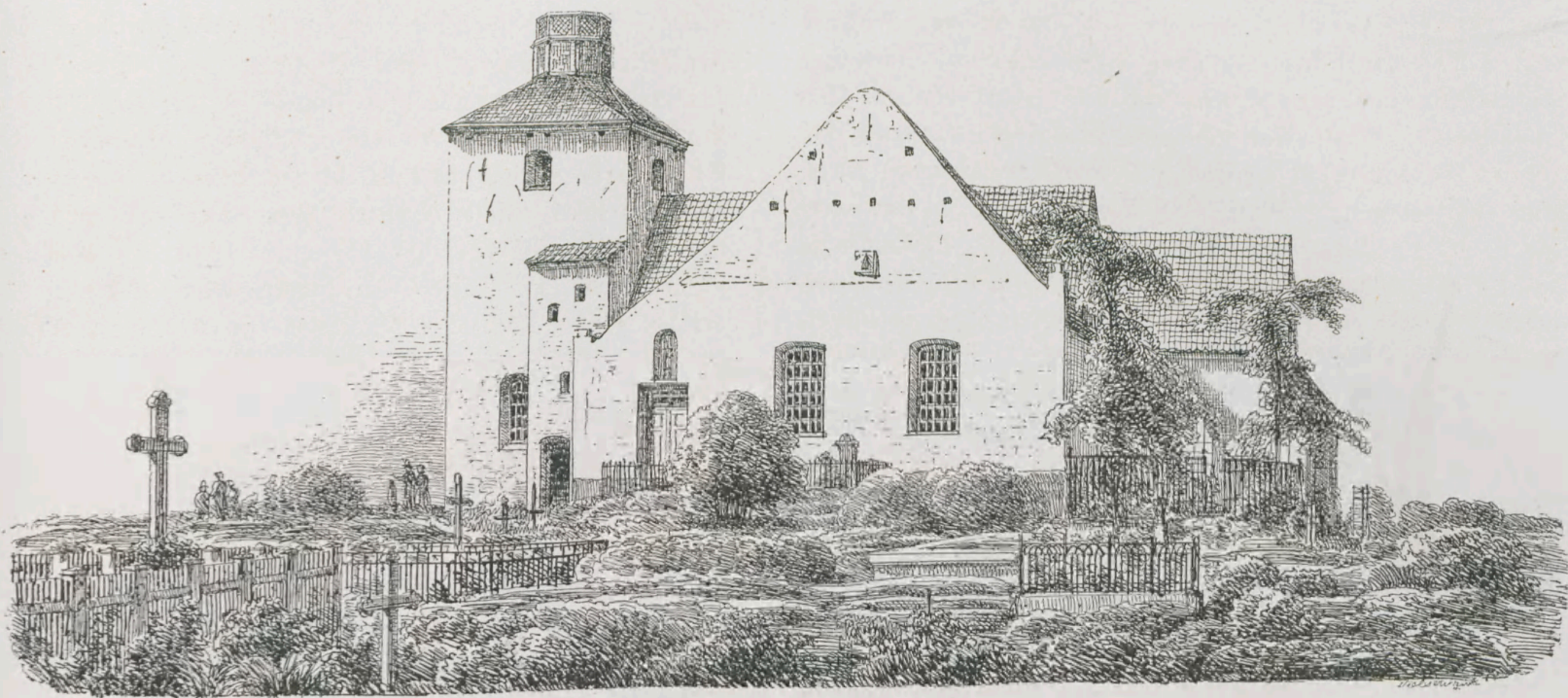
at den anden Svend, der ved denne Lejlighed var saaret, var kommen rendende imod Jakob Basse med spændt Armbrøst (Laasbue), og at de havde vist en meget haanlig Adfærd imod ham, førend han havde lagt voldsom Haand paa dem.

Den oven nævnte Bjørn Oluffsen havde Sønnen Hr. Johan Bjørnsen, der var Fader til Bjørn Johansen til Balbygaard (nu: Juellinge, i Sølland), og dennes Søn Johan Bjørnsen ejede Nielstrup i Begyndelsen af det 16de Hundreedaar. Nogle Aar tidligere var Rigshovmesteren Hr. Povel Laxmand til Asferbo (i Nordfælland) Herre til Nielstrup eller vel snarere Medejer af Gaarden. Han er især navnkundig ved sin Død, efterfom han i Aaret 1502 overfaldtes og dræbtes af „gamle“ Bjørn Andersens til Stenalt (i Nørrejylland) og Ebbe Strangesen af Nørholm. Hovmesterens Rigdomme synes at have vaart ham Fjender og Misundere, og det er nok muligt, at han ikke altid paa den retfærdigste Maade har samlet sine store Ejendomme; saaledes havde Hr. Oluf Dye, af hvem han havde kjøbt Asferbo, paastaet, at Hr. Povel havde faaet Gaarden fra ham paa en uredelig Maade. Bjørn Andersens var ligesom Bjørn Johansen Efterkommer af Bjørn Oluffsen; det er derfor muligt, at han har hævnnet sig for Aret, hans Vet havde maattet lide af Rigshovmesteren med Hensyn til Nielstrup. Kort efter Hr. Povel Laxmands Død tildømtes hans Godser Kronen, efterfom Rigsraadet kjendte ham skyldig i Landsforræderi, og Johan Bjørnsen fik en Del af hans fynske Ejendomme som Kronens Len. I Januar 1508 udstødte han Skjøde til Biskop Niels Klavsen (Skave) i Aarhus paa en Del Gods i Raarup, Barrit, Klagrund (Klaring) og flere Sogne i Bjerge Herred i Nørrejylland, hvilket Gods Bispen tidligere havde haft i Pant. Denne døde i Decbr. 1531, og i August det følgende Aar afslagde Marsken Hr. Tyge Krabbe, Oluf Rosenkrands til Ballø, Erik Eriksen Banner, Hovedsmand paa Skallø, og Christoffer Hak til Egholm Vidnesbyrd om, at de havde været tilstede og hørt, at Bispen nogen Tid før sin Død havde sagt til dem, at han havde noget Gods i Pant af Hr. Johan Bjørnsen, hvilket Gods han vilde tilbagegive tillige med Pantebrevet derpaa; dette vilde han indføre i sin sidste Villie, efterfom han af Rente og Landgilde havde oppebaaret Fyldest

for de Penge, Ejeren havde laant derpaa. Hr. Johan Bjørnsen forlod denne Verden i Aaret 1534, og hans Hustru Fru Gertrud Parsberg overlevede ham til 1552. Ved sit Giftermaal (1546) med deres Datter Jomfru Maren Bjørnsdatter fik Iver Lunge til Tirsbæk senest ved Fru Gertruds Død Gaarden. Han døde 1587, og hans Datter Fru Sofie Lunge, hvis Vegtøjelle var Ditlev von Qualen, som tidligere havde været gift med Fru Rigborg Valkendorf, Søster til den navnkundige Rigens Hovmester Christoffer Valkendorf, fik Halvdelen af Gaarden, hvis anden Halvdel tilfaldt Søsteren Fru Gertrud Lunge og hendes Mand Ejler Bryske (død 1614) til Dallund (i Sønderlys Sogn). Efter dem tilhørte Gaarden Ejler Høg, der var Ejler Bryskes Dattersøn, og Fru Else Krabbe, som døde 1655. Da Ejler Høg var død 1661, maatte hans Arvinge gaa fra Arv og Gæld efter ham. Gaarden fik da en ny Ejer i Borgemeister Niels Lavridsen i Svendborg, hvis Hustru var Katrine Nissen. Deres Datter Anne Nissen (død 1713) var gift med Jørgen Ernst von Hoben (død 1749). Ved at gifte sig med dennes Enke Fru Edle Margrete Løwenhielm, Datter af Hans Brokfenhus-Løwenhielm til Vejrup og Fru Ide Sofie Gersdorf, blev Johan Lehn Nielstrups Ejer, og siden har Gaarden hørt under Hvidkilde.

Gaardens Stuehus, der er bygget for omtrent 50 til 60 Aar siden, er grundmuret, 1 Etage med Kvist og Kjelder; ved Siden af dette ligger en Mælkeribygning, opført i Aaret 1861. Da de ældre Udhuse vare afbrændte ved Lynild 1865, opførtes ny og grundmurede af Baroniets nuværende Besidder.

Nielstrups Hartkorn er 38 Tdr. 7 Skpr. 2 Fdk. 1 Alb.; dens Fladeindhold udgjør 386½ Tde. Land, hvoraf 345 Land Ager, omtr. 32 Tdr. Land Eng og omtr. 10 Tdr. Land Haver og Gaardsplads. Jorderne ere for en stor Del bakkede, men i det hele taget gode; kun den nordlige Del er af et lettere Slags. Udsæden er: af Hvede og Rug 50 Tdr., Byg 54 Tdr., Blandkorn 12 Tdr., Havre 60 Tdr., Urter 6 Tdr. og Kartofler 6 Tdr. Kreaturholdet er 19 Heste, 100 Maltkøer, 32 Stykker Ungtvæg, 30 Faar og 22 Evin.



Nr. 1.



Nr. 2.

Nr. 1. Bregninge Kirke.

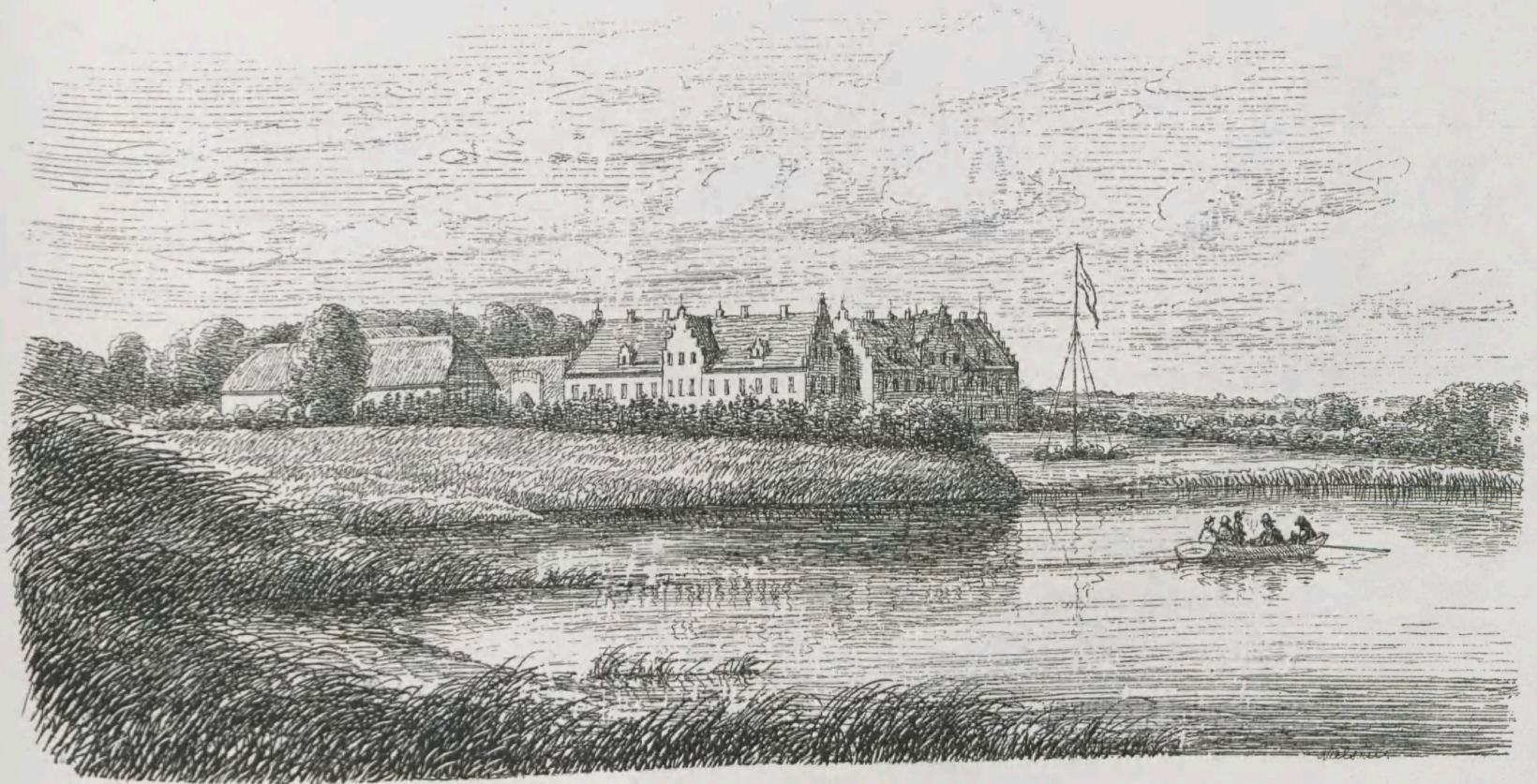
1866 S \longleftrightarrow V 1866

Kirkens Indre. Nr. 2.





Nr. 3.



Nr. 4.

Nr. 3, Thure Kirke.

1639 S  SV 1866

Bjørnemose, Nr. 4.

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS



Nr. 5.



Nr. 6.

Nr. 5, St. Jørgens Kirke.

1866 SØ ← N 1742
1866

Hvidkilde, Nr. 6.





Nr. 7



Nr. 8.

Nr. 7. Paarup Kirke.

1867. N.V. ← SØ. 1867.

Aalykkegaard Nr. 8.





Nr.9.



Nr.10.

I.W. Tegner & Kittendorff's lith. Inst.

Nr.9. Dalum Kirke. 1867. NØ.  SV. 1867. Christiansdal. Nr.10.





Nr.11.



Nr.12.

I. W. Teßner & Kittendorff lith. Inst.

Nr.11. Kullerup Kirke. 1867. S.Ø. — V. 1867. Julskov. Nr.12.

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS



Nr. 13.



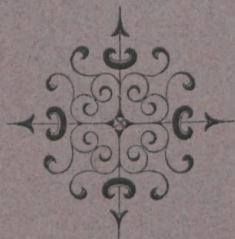
Nr. 14.

J.W. Tegner & Kiltendorff's lith. inst.

Nr. 13. Taxtræet ved Julskov. 1867. N ← * → NØ 1866. Nielstrup. Nr. 14.



DANSKE

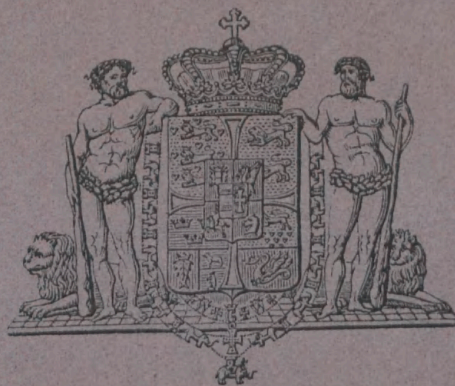


Kirker, Slotte, Herregaarde og Mindesmærker.

Tegnede

af

FERD. RICHARDT,
Landskabsmaler.



Beskrevne

af

C. E. SECHER,
Cand. mag.

1867.

4^{de} Hæfte.

Fra Laaland.

Nr. 1. Hunseby Kirke.
N. Ø., optaget 1866.

Nr. 3. Radsted Kirke.
N. Ø., optaget 1866.

Nr. 5. Søllested Kirke.
S. Ø., optaget 1866.

Nr. 2. Eriksvolde.
N., optaget 1866.

Nr. 4. Hardenberg.
V., optaget 1866, bygget 1631.

Nr. 6. Søllestedgaard.
N. Ø., optaget 1866, bygget 1859.

Zinkraderingerne udsede af J. C. Nielsen og trykte i Thieles Trykkeri.

Kjøbenhavn.

I Kommission hos N. B. Kousgaard, Nørregade 36, 2. Sal.
Subskription kan tegnes i alle Boglader.

C. J. Elvius's Tryk, Nybrogade 6.

Subskriptionen er bindende for en Aargang (8 Hæfter), som koster 4 Rdlr.
Aargangen bestaar af 48 Prospekter, 6 i hvert Hæfte.

Enkeltte Aftryk faas hos F. Richardt og N. B. Kousgaard.

NB. Kun for Subskribenterne.

DANSKE

Kirke, Slot, Herregårde og Mindesmærker.

C. E. BECKER

FERR. RICHARDT

1897

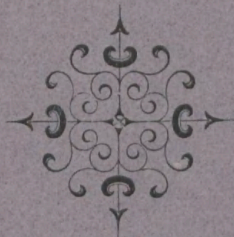
Forfatter

W. 1. 1897
W. 2. 1897
W. 3. 1897

W. 1. 1897
W. 2. 1897
W. 3. 1897

Forfatter
W. 1. 1897
W. 2. 1897
W. 3. 1897

DANSKE

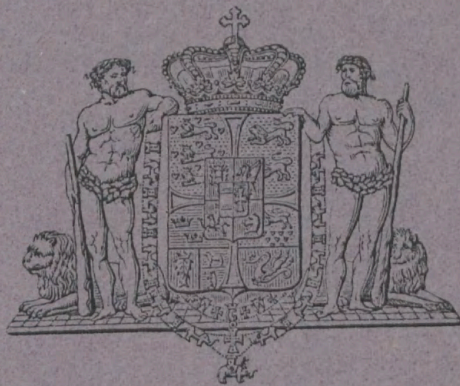


Kirker, Slotte, Herregaarde og Mindesmærker.

Tegnede

af

FERD. RICHARDT,
Landskabsmaler.



Beskrevne

af

C. E. SECHER,
Cand. mag.

1867.

3^{de} Hæfte.

Fra Falster.

Nr. 7. Idestrup Kirke.
N. V., optaget 1867.

Nr. 9. Sønder Alslev Kirke.
S. Ø., optaget 1867.

Nr. 8. Ovrupgaard.
Ø., bygget 1867, optaget 1867.

Nr. 10. Korselitse.
V., optaget 1867.

Lithograferne udførte hos **J. W. Tegner & Kittendorff.**

Kjøbenhavn.

I Kommission hos N. B. Kousgaard, Nørregade 36, 2. Sal.
Subskription kan tegnes i alle Boglader.

Trykt hos C. J. Elvins's Enke, Nybrogade 6.

Subskriptionen er bindende for en Aargang (8 Hæfter), som koster 4 Rdlr.
Aargangen bestaar af 32 Prospekter, 4 i hvert Hæfte.

Enkelt Astryk faas hos F. Richardt og N. B. Kousgaard.

N.B. Kun for Subskribenterne.

DAHLE

Kirchliche Hochschule

1911

1911

1911

1911

1911

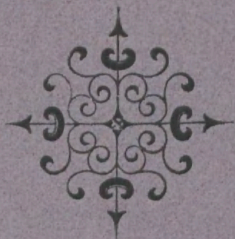
1911

1911

1911

1911

DANSKE

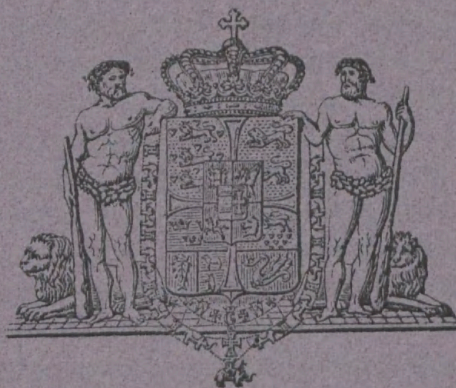


Kirker, Slotte, Herregaarde og Mindesmærker.

Tegnede

af

FERD. RICHARDT,
Landskabsmaler.



Beskrevne

af

C. E. SECHER,
Cand. mag.

1868.

4^{de} Hæfte.

Fra Laaland og Falster.

Nr. 11. Engestofte Kirke.
N. Ø., optaget 1867.

Nr. 13. Skjelby Kirke.
N. V., optaget 1867.

Nr. 12. Engestofte.
N., optaget 1867, bygget 1807.

Nr. 14. Gjedsergaard.
S., optaget 1867.

Lithografierne udførte hos **J. W. Tegner & Kittendorff.**

Kjøbenhavn.

I Kommission hos N. B. Kousgaard, Nørregade 36, 2. Sal.
Subskription kan tegnes i alle Boglader.

C. J. Elvius's Bogtrykkeri, Nybrogade 6.

Subskriptionen er bindende for en Aargang (8 Hæfter), som koster 4 Rdlr.
Aargangen bestaar af 32 Prospekter, 4 i hvert Hæfte.

Enkelte Afskrift faas hos F. Richardt og U. B. Kousgaard.
N.B. Kun for Subskribenterne.

DANSKE

Litker, Slotte, Hertzegs og Kindsamerker.

1808

Fra Aalborg og Falster

W. H. Andersen
N. H. Andersen
N. H. Andersen

W. H. Andersen
N. H. Andersen
N. H. Andersen

W. H. Andersen og N. H. Andersen i Aalborg

1808

Fra Aalborg og Falster

W. H. Andersen og N. H. Andersen i Aalborg

Hunseby Kirke og Sogn.

I den østlige Del af Laaland ligger Hunseby Sogn, omgivet af Bandholms Bugten, Baabensted og Engestofte Sogne og Fuglse Herred. Dets største Længde fra Nord til Syd er omtr. 1 Mil, og dets største Bredde fra Ost til Vest omtr. 3 Fjerdingvej. Det udgjør Byerne: Hunseby, Anderstrup og Skjelstrup imod Syd, Grimstrup imod Sydvest og Maglemer imod Vest. Tre Landeveje, fra Maribo til Bandholm og til Saxkjøbing og fra denne By til Nysted, gaa igjennem Sognet.

Noget sydlig i Sognet ligger Hunseby Kirke, ikke fuldt en halv Mil nord-nordøst for Maribo. Den er bygget af store firkantede Kampesten, har Tegltag og Taarn med tallede Gavle og to Udbygninger ligeledes med tallede Gavle. Af disse er den ene imod Syd tilmuret; den gjemmer sandsynligvis Støvet af de gamle Præster og maaske af andre hedengangne, eftersom en Stentavle er indmuret i Kirkens Skib lige for denne Udbygning med den Indskrift: „Vi ere Guds Medarbejdere, I ere Guds Kornland. 1. Kor., 3.“ Derpaa følge Sogner præsternes Navne efter Reformationen og deres Dødsaar indtil Aaret 1683, da denne Tavle, som Indskriften viser, opsattes af Præsten Samuel Jensen. Derefter følger: „Kommer Eders Ledere i Hu, som have sagt Eder Guds Ord, hvilkes Omgængelses Ende I skulle se til! og efterfølger deres Tro! Hebr. 13. For hans Velske skal være Herlighed. Esai. 24.“ Den anden Udbygning, der nyttes til Skorsten og Brændeoplag til Kirkens Kaffelovn, vender imod Nord. Indvendig maalt er Kirkens Chor, foruden et Rum bag ved Alteret med særegen Indgang for Præsten, omtr. 8 $\frac{1}{2}$ Alen bred og 9 $\frac{3}{4}$ Al. lang med en Korshvælving, 2 spidsbuede høje Jærnvinduer og 2 smaa torubede (med Luftklap i det ene) lige for Alteret, et paa hver Side af Bygningen. Altertavlen, der er gammel og forestiller Nadverens Indstiftelse, er omgivet af en fortrinlig udført Ramme. Ogsaa Prædikestolen udmærker sig ved udstaaret Arbejde fra ældre Tid. Chorbuken, i hvilken Døbefonten staar, er omtr. 1 $\frac{1}{4}$ Al. lang med mindre Bredde end Choret; over den, ud til Skibet hænger et Billede af den korsfæstede. Skibet, der har Gipsloft, er omtr. 32 Al. langt og 12 Al. bredt og har 4 høje Vinduer til søndre Side af samme Slags som i Choret, men ingen Vinduer til den nordre Side. I Stolene rummes omtr. 300 Mennesker, hvilket næsten er Halvdelen af de konfirmerede i Sognet. Skibet strækker sig ind i Taarnet, hvor 2 Brystbilleder af Eggert Christoffer v. Knuth og

hans Hustru Fru Søster Perche findes oven over en Gravskrift til Minde om dem. Under Taarnet er den ældre Begravelse for Slægten Knuth. I denne Del af Taarnet findes 2 almindelige dobbelte Vinduer, et paa hver Side til Rysning for Orgelet og for Opgangen til dette. Orgelet staar oven over den Del af Taarnet, der er Baabehus med Hovedindgang til Kirken. I Taarnet ere der 2 Stjernehvælvinger. Kirkens Form er den sædvanlige med Taarnet imod Vest, og den gjør i det hele et godt Indtryk paa Besueren. I Dørfarmen findes en mærkelig Indskrift, i hvilken nævnes en Mand ved Navn Salomon, der, som man tror, var en Sortebroder (Dominikanermunk), som levede i Aarhus i Begyndelsen af det 13de Hundrebaar; han har da sandsynligvis haft at gjøre med Kirkens Bygning. 1851 har Kirken, der tilhører Grevskabet Knuthenborg, faaet et nyt Orgel, saa og ny Jærnvinduer, ny Stolestader, en Kaffelovn og Flisegulv i Hovedgangen og Choret. Kirkens Indtægter ere i Følge den stadfæstede Tiendeforening 91 Tdr. 2 Skpr. Hvede og 124 Tdr. 4 Skpr. Byg.

Kirkegaarden er vel vedligeholdt og er omgivet af en Ringmur, langs med hvilken store Kastanietræer hæve sig. Paa den nordre Side er den ny Knuthske Begravelse, en muret Hvælving, dækket af en med Vinka tilgroet Jordhøj, paa hvis Midte et stort Kors hæver sig, omgivet af en Gang med Plantning ved Siden og forsynet med Jærngitter i en stor Firkant. Den første, der jordes paa dette Sted, var den 1856 afdøde Grev Frederik Markus Knuth.

Paa en Kampesten i Kirkemuren ses indhugget et Menneskehoved; 5 Alen fra Jorden og 4 Alen neden for Hovedet ses et Mærke, der siges at skulle betyde et Menneskes Navn, og Sagnet fortæller, at saa stor var Kampen Hun, som det lader være den, der byggede Kirken og gav Byen Navn. Ved Huns Na havde Kampen et Telt, og naar nogen paa dette Sted øvede Uterlighed, hævnedes han det med Strængthed. En Gang, da han vilde sejle over til Afsø, druknede han, og det siges, at man rundt om i Egnen lydelig lagde sig Glæde herover for Dagen. Historisk nævnes Hunseby Sogn omtrent Aar 1200; iblandt det laalandske Gods, ved Hjælp af hvilket Fru Bodild Hemmingsdatter paa den Tid gav sig ind i St. Peders Kloster i Næstved, var nemlig Meretved (Lved, et ryddet Sted i en Skov) i Hunseby Sogn. Halvandet hundrede Aar senere forekommer i dette Sogn en Borg ved Navn Grimstorp,

der laa i eller ved Landsbyen af samme Navn; den tilhørte Holsteneren Benedikt von Ahlefeld, som en Tid var Kong Baldemar Atterdags tro Mand og senere (1368) hans arge Fjende. 1390 skjødde han denne Borg med Gods til Dronning Margrete, som nu for en kort Tid gav Borgen i andre Hænder, indtil hun gav den med tilhørende Gods, hvilket, som det heber, hendes Fader havde faaet af sine Fjender og hun havde kjøbt af disses Arvinge, „om de dertil nogen Ret havde“, til Maribo Kloster, hvilket Gavebrev i Maret 1401 stadfæstedes af Erik af Pommern. 1419 gav Søster Ingeborg Nielsdatter i Maribo Kloster dette Kloster Brev paa Gods i Hunseby Sogn. Sognepræsten Hr. Fikke mageskiftede 1441 nogen Jord i Sognet med Klosteret; paa samme Tid fik dette et Skjøde paa mere Gods her, af hvem nævnes ikke, og 1453 gjorde Hr. Jens Due et Mageskifte med det om Gods i Sognet. I Juli 1497 udstædte Kong Hans et Brev, hvorved Strange Andersen i Understorp (Understrup) og hans Arvinge finge Tilfagn om at skulle have og nyde Kronens „Maalsgaard“ (en Gaard, som laa til Kongens Fædubur) i Byen, saaledes at de skulde yde til Nalholm Slot 8 Grot (8 Skill.) hver 1ste Maj og 1ste Novbr., og naar Hovedsmanden paa Slottet tilfagde dem, vaage der, eller og give 2 Mk. danske i Bægterpenge, om saadan Bagt ikke æfledes af dem. Herpaa fik Anders Svendsen i Hunseby Stadfæstelse af Rettertinget i Odense i Juni 1539. I Begyndelsen af det 16de Hundredaar, næmlig 1501, fik Maribo Kloster atter Gavebrev paa Jord i Hunseby, hvilket udstædedes af Kavs Andersen, og s. A. gaves der Stadfæstelsesbrev paa en Ager i Hunseby, som Lasse Hvid og hans Søner havde overladt til Klosteret. Som Godtgjørelse for 3 Gaarde i Sølland, som omtrent 1570 tilhørte Axel Urne til Marsmarke, og hvoraf han i en Tid af 3 Aar ingen Afgift havde faaet, vilde Kongen afstaa ham Kalds- og Herlighedsretten til Hunseby Kirke og intet videre; herom enedes han med Tokum Bek paa Kronens Vegne. 1607 fik Knud Urne af Kronen Gjenbrev paa Gods i Byen Hunseby. 1611 afgave otte Mænd Kjendelse om „Ken“ og „Stening“ (Grændsefjæl) paa Hunseby Skov. 1632 udstædte Christoffer Urne Skjøde til Kronen paa Gods i Skjelstrup imod andet Gods i selve Hunseby.

I Følge Matriklen af 1662 hørte der til Hunseby Sogn: 1 adelig Sædegaard, Præstegaarden og Degnebolet, 81 Fæstegaarde og Bol, af hvilke 33 vare ved Magt helt eller tilbels, 14 vare brøstfældige, hvoriblandt Præstegaarden og Degnebolet, og 36 øde, og 27 Fæstehuse, hvoriblandt 2 Møller; af Husene vare de fleste mer eller mindre brøstfældige eller øde; Sognets Tilstand var saaledes ingenlunde god, saa meget mindre som enkelte af de Gaarde, hvis Bygninger vare ved Magt, dog ikke dyrkedes; en enkelt Gaard havde været øde flere Aar før Krigen. Til Sognet hørte Byerne: Understrup med 10 Fæstegaarde, der tilhørte Kronen og tilfæede 67 Tdr. 3 Skpr. 2 Fdk. god Jord, 33 Tdr. Havrejord og avlede 74 Læs Hø, og 2 Huse; Hovedgaarden Marsmarke, hvortil hørte 1 Vandmølle, Holte Mølle, som skjødte 28 Tdr. Mel og havde 14 Skpr. Sædeland; under Hovedgaarden tilfæedes 64 Tdr. Land god Jord, 12 Tdr. Land Havrejord og avledes 66 Læs Hø; Hunseby med Præstegaarden, Degnebolet og 23 Bøndergaarde, af hvilke 3 vare Selvejergaarde, 2 Fæstegaarde under Maribo

Kloster (Sorø Akademi) og 18 Fæstegaarde under Marsmarke, og 8 Huse; under Gaardene tilfæedes i alt 201 Tdr. 4 Skpr. 3 Fdk. god Jord, 53 Tdr. „ Skpr. 1 Fdk. Havrejord og avledes 209 Læs Hø; Skjelstrup med 12 Gaarde, hvoraf 6 hørte under Kronen og 6 under Maribo Kloster, og som tilfæede 72 Tdr. Land god Jord, 24 Tdr. Land Havrejord og avlede 59 Læs Hø; Grimstrup med 7 Gaarde, under hvilke der tilfæedes 25 Tdr. 4 Skpr. Land god Jord, 15 Tdr. 4 Skpr. 2 Fdk. Havrejord og avledes 28 Læs Hø, og 4 Huse; Maglemær med 21 Fæstegaarde under Marsmarke, til hvilke der tilfæedes 154 Tdr. god Jord, 40 Tdr. Havrejord og avledes 154 Læs Hø, 1 Vandmølle, der ydede 28 Tdr. Mel, og 5 Fæstehuse; Strandby med 8 Fæstebol, under hvilke der tilfæedes 8 Tdr. Land god Jord, 8 Tdr. Land Havrejord og avledes 24 Læs Hø, og 6 Fæstehuse med 4 Skpr. Sædeland hvert. I hele Sognet tilfæedes der saaledes 593 Tdr. „ Skpr. 2 Fdk. god Jord, 189 Tdr. 4 Skpr. 3 Fdk. Havrejord og avledes 614 Læs Hø. Sognets Hartkorn med Undtagelse af Hovedgaarden var 576 Tdr. 2 Skpr. Efterhaanden kom hele Sognets Bøndergaarde og Huse under Marsmarke (Knuthenborg) Hovedgaard. Saaledes fik Eggert Christoffer v. Knuth i December 1668 i Mageskifte med Kronen 20 Gaarde, 9 Huse og Vandmøllen i Maglemær og Skov til 60 Svins Olden, 7 Gaarde og 4 Huse i Grimstrup, imod at han afstod andet Fæstegods i Tyn.

Hunseby Sogn har et jævnt Jordsmøn, som imod Nord daler lidt. Det hele opmaalte Fladeindhold er 4,800 Tdr. Land, hvoraf 4,121 Tdr. Ager og Eng. Sognets Ager og Engs Hartkorn er 492 Tdr. „ Skpr. 3 Fdk. Der gaar altsaa omt. $8\frac{1}{4}$ Tde. Land paa hver Tde. Hartkorn. Efter den gamle Matrikel var Hartkornet 436 Tdr., og der gik altsaa $9\frac{3}{4}$ Tde. Land til 1 Tde. Hartkorn. Af hele Arealet vare i Maret 1861 1,995 Tdr. Land tilfæede og tilplantede og i alt 3,779 Tdr. Land nyttede til Agerdyrking. Udsæden var 392 Tdr. Hvede, 182 Tdr. Rug, 727 Tdr. Byg, 490 Tdr. Havre, 138 Tdr. Værter, 137 Tdr. Blandkorn og 64 Tdr. Kartofler. Af Hvede kan der regnes 10, af Byg 12 og af Havre 10 Fold. Knuthenborg Hovedgaard har 65 Tdr. Hartkorn og et Fladeindhold af 480 Tdr. Land Ager og 112 Tdr. Land Eng. Af Engene overrisles en Del ved Vandledning fra Huns Naen, og for at betrygge en Del af Engene og Markerne imod Oversvømmelse af Havet er der i Maret 1865 opført en betydelig Dæmning, hvis Længde er næsten en halv Mil. I Maret 1861 var der en Besætning i Sognet af 356 Heste, hvoraf 17 Hingste, 899 Køer, 1,582 Faar, og 379 Svin. Der holdtes saaledes et Stykke Hornkvæg paa $4\frac{3}{4}$ Tde. Land. Bistaderne Tal var 42. Paa Knuthenborg er Besætningen 28 Heste, 110 Køer, 300 Faar og Lam og 50 Svin. Paa en Bondegaard af Mellemstørrelse, omtrent 45 Tdr. Land med 5—6 Tdr. Hartkorn, holdes der 4 Heste og 8 Køer. Præstegaarden, hvis Areal er 92 Tdr. Land med 14 Tdr. 6 Skpr. Hartk., har en Besætning af 6 Heste, 20 Køer, 12 Faar og nogle Svin. Fra Maret 1845 begyndte Salget af det store, til Grevstabet Knuthenborg hørende Fæstegods, og dermed har det gaaet saaledes fremad, at der nu næsten ikke ere flere Fæstegaarde i Sognet, og ingen Gaard bortfæstes mere; ligesaa er

ogsaa en Del af Husene gaaet over til Selvejendom. 1852 var der 10 Selvejergaarde: 2 paa 12 Tdr., 5 paa 4—8 Tdr., 2 paa 2—4 Tdr. og 2 paa mindre end 2 Tdr. Hartkorn, 52 Fæstegaarde: 3 paa 8—12 Tdr., 46 paa 4—8 Tdr., 1 paa 3 Tdr. og 2 paa under 2 Tdr. Hartk. hver. Af Husene vare 4 med Jord og 1 jordløst Selvejendom, og af Fæste- og Lejehuse var der i alt 116, hvoraf 23 jordløse; det hele Tal var altsaa 62 Gaarde og 121 Huse. For Tiden er der 69 Gaarde og 128 Huse: Hunseby har 17 Gaarde og Afbyggersteder, 48 Huse og 1 Smedie og 1 Hospital, Maglemer 22 Gaarde og Afbyggersteder, 39 Huse og 2 Smedier, Grimstrup 9 Gaarde og Afbyggersteder og 15 Huse, Understrup 10 Gaarde og Afbyggersteder, 9 Huse og 1 Smedie, Skjelstrup har 9 Gaarde og Afbyggersteder, 12 Huse og 1 Smedie; 2 Avlsgaarde ere Kirstinelund og Idasmunde. Værdien af en Tønde Land er omtr. 300 Rdlr.; med Undtagelse af Præstegaarden er ingen Gaard bortforpagtet. I Sognet er der 679 Tdr. Land Fredskove; heraf ligge Knuthenborg Dyrehave, Hestehaven og Møllesølunden samlede ved Hovedgaarden og udgjøre en Del af et stort Parkanlæg, som Grevskabets Besidder for Tiden udsører. Andre Skove ere Merrits-Skov, Kohave, Maglemer Hestehave, Haveløkken og Nørrehave. Sognets Skove bestaa især af Bøg, Eg og Aak. En stor Del af Merrits-Skoven er ved Selvsaaning forandret fra Ege- til Bøgeskov. Den har tidligere været meget større end nu, efter som den 1776 havde en Længde af 3 Mil i og uden for dette Sogn. Den før nævnte Huns Na kommer fra Grimstrup Sø, der ogsaa kaldes Maribo Nørresø; Naen er Afløbet fra denne Sø ligesom og fra Maribo Søundersø og Hejrede Sø og falder i Bandholms Bugten. I Grimstrup Sø findes Gjedder, Aborrer og Aal.

I Aaret 1801 var Sognets Indbyggertal: 702, 1834: 1027, 1840: 1059, 1845: 1124, 1855: 1254 og 1860: 1320; deraf vare 631 Mandfolk og 689 Kvindfolk; de sidste Overvægt var saaledes omtr. 9 af Hundrede. Nu er Folke-mængden henimod 1400, og den har altsaa næsten fordobbellet sig siden dette Hundreedaars Begyndelse. Agerdyrkning og noget Skovarbejde ere Indbyggernes Næringsveje. For Sognets fattige er der sørget ved det oven nævnte Hospital, der er stiftet af Fru Søster Lerche ved Stiftelsesbrev af 15de November 1715 for 8 Lemmer, og til hvilket der aarlig ydes af Grevskabet: 18 Tdr. Rug, 18 Tdr. Byg, 18 Tdr. Malt, 3 Tdr. Væster, 4 Fedesvin, 2 Slagtekyr, 10 Favne Brænde og 32 Rdlr. Sognet ligger i Musse Herred, men hører under Maribo Birkets Retssomraade, Maribo Amtstue- og Lægedistrikt og Amtets 2den Valgkreds og udgjør dets 66de Lægd.

Af Sognets katolske Præster kendes ingen andre end den før nævnte Hr. Fikke, der levede i Aaret 1441, og den sidste, Hr. Ludolf, der 1527 nedlagde sit Embede. Hans Eftermand, der nævnes som den første lutherske Præst, var Søren Pedersen, den næste Augustinus Keiler, som var Præst i dette Sogn fra 1558 til 1566. Paa samme Tid var Jens Nielsen Kapellan i Sognet og tillige Foged paa Marsmarke. Hans Afsærd i denne Stilling paadrog ham i Aaret 1566 en Retsfag, der stiller denne Guds Ords Forkynder i et meget slet Lys. Han skyldtes for, at han som Foged paa

Gaarden havde uddelt af sin Husbondes Gods hvad ham lystede og selv taget det bedste baade af Heste, Sølv, Klæder og andet. Den foregaaende Vinter havde Gaardens Ejer Axel Urne, da han i Kongens Værende drog igjennem Haderslev, Abenraa og Flensborg syd paa, faaet den Tidende, at Fogeden havde sendt til sin Hustru, der boede i Sønderjylland eller Holsten, en stor Mængde Tødevarer, saa at hans Husbonde ikke i Fremtiden skulde have meget at takke ham for; men først vilde denne ikke tro, at en Præst kunde gjøre sig skyldig i slikt. Efter sin Hjemkomst sendte han imidlertid sin Hustru over til Marsmarke for at faa Lys i Sagen, og Fruen kom netop tidsnok til at hindre Fogeden i at løbe sin Vej med hvad han havde ranet, og da han under Fruens Nærværelse førte et forargeligt Levned og søgte at forføre en af hendes Piger, lod Fruen ham fængsle. Det viste sig, at han havde solgt Axel Urnes Landgilde uden at give denne Indtagten heraf, at han havde solgt 2 Oxen og Gaardens bedste Tyr uden sin Husbondes Vidende, at han havde forhugget Skoven og givet et Kvindfolk i Maribo den skjønneste Eg paa Grunden, hvilken Axel Urne ikke selv havde nænnet at hugge m. m. Desuagtet blev Enden paa Sagen, at Axel Urne, der mødte med sin Modpart for Konsistorium (en Domstol af Universitetets Professore) i Juli 1566, dog paa Professorenes Forbøn tilgav Kapellanen alt, hvad denne havde forbrudt imod ham, hvilket var langt større Mildhed, end man skulde ventet, om ogsaa Bestyldningerne havde været noget overdrevne. Den værdige Præst maa dog vist nok have mistet sit Embede eller i det mindste være forflyttet til en anden Egn af Danmark.

I Aaret 1583 var Provst Dines Jørgensen Sognepræst; han døde 1605. Et Vidnesbyrd om, hvor lidet man den Gang krævede af en Præst med Hensyn til Kundskaber og Dygtighed som Taler, er det, at han ansaas for den lærdeste iblandt sine Embedsbrødre i dette Herred, og dog kunde han ikke prædike anderledes end ved at læse op af en trykt Prædikensamling (Postil). Efter ham kom Jens Olsen Riber, der opnaaede Kaldet ved at frafrive sig noget Fordegods, som tilhørte det. Denne Afsærd angrede han senere, og da Knud Urne til Marsmarke ikke vilde afstaa Præstegaardens Ejendomsbreve, opstod deraf en Retsfag, og Præsten forlod paa samme Tid sit Kald 1615. Paa Landstinget kendtes for Ret, at Fordegodsset skulde tilhøre Kaldet, men Præsten have forbrudt sit Embede. Indtil denne Dom faldt, styredes Embedet af en Præst ved Navn Eskild. Peder Thomsen kaldedes til Hunseby 1619. Herremanden havde ikke Lust til at afstaa det omstridte Fordegods; men en Herredagsdom af 1620 tvang ham dertil; han beholdt det imidlertid, da han gav Præsten andet Gods i Steden. Peder Thomsen, der ombyggede Præstegaarden fra ny af, forlod denne Verden i Aaret 1653. I nogen Tid havde han Niels Jørgensen Pral til Kapellan, og denne efterfulgte ham, men døde allerede 1656. Dines Jens Tersin, Søn af Biskoppen i Ribe Jens Dinesen Tersin, var her i den svenske Krigs Tid, og de Trængsler, han maatte udholde, lagde ham allerede 1660 i Graven. Han efterfulgtes af Søren Jakobsen Morsing, der var her til sin Død 1667. Samuel Jensen Ild, der før er omtalt, kaldedes af Egg. Chr. v. Knuth 2den Paaske dag 1667 til hans Eftermand. Han kom efter nogle Mars Forløb i Strid med denne,

hvilket havde til Følge, at han 1686 imod sit eget Dufte fik Kaldsbrev paa Udby og Drølev Sognekald (i Søllands Stift), og den enevældige Konge paalagde ham uden Indsigelse at drage did; men den modige Præst, der ikke havde fremkaldt Striden med Herremanden, svarede hertil, at enten vilde han dømmes fra sit Kald eller blive i Hunsøby. Han gav først efter, da Herremanden kaldede hans Plejesøn Niels Fransen, Rektor i Stubbekjøbing, til Præst i hans Sted; den sidst nævntes Kaldsbrev er imidlertid først stadfæstet af Kongen den 17de Oktbr. 1690. Denne Mand var født 1657 i Maribo og havde i sin Barndom kjørt Plov i Hunsøby. Samuel Jensen tog sig da af ham og lod ham studere, og 1678 fik han Udnævnelse til Rektor i Stubbekjøbing. Han var en meget nidkær Præst, og i hans Tid var der ingen Uenighed med Herremanden paa Marsmarke. I hans Tid flyttedes Præstegaarden, og uden Udgift for Præsten byggede Hovedgaardens Ejer den op paa sit nuværende Sted. Det heder, at der da tillagdes den et meget større Areal end hidtil, men dette kan ikke have være Tilfældet; thi Præstegaarden havde fra Arilds Tid et stort Fladeindhold. 1662 var Præstegaardens Udsæd 24 Tdr. Korn i god Jord og 6 Tdr. i Havrejord og Høavlen 30 Læs, næsten ligesaa meget som der saædes til Grimstrup By, og Høavlen var større. 1691 afstod han imod Godtgjørelse til Kaldet Præstegaardens Skov til Hovedgaardens. I sine sidste Aar var han sygelig, saa at han maatte have Kapellan. Han var to Gange gift. I Aaret 1713 udnævntes Mavrids Høe, der 1725 fik Døllefjelde Sognekald, til Kapellan hos ham, og den 23de Oktbr. 1725 fik Johan Ernst Boldich af Grev A. Chr. v. Knuth Kaldsbrev som hans Medhjælper i Embedet og som hans Efterfølger, naar han ved Døden afgik, eller Kaldet paa anden Maade blev ledigt, og dette Kaldsbrev stadfæstedes den 12te Novbr. Sognepræsten, hvis Datter blev hans Hustru, døde 1731, og Kapellanen fik nu Embedet, men døde allerede i April 1733. Den 26de s. M. udstødte Grevnen Kaldsbrev for Magister Knud Koll, Rektor ved Raskov lærde Skole, og den 4de Maj stadfæstedes denne Udnævnelse. Han blev 1748 Provst i Herredet og døde den 4de Decbr. 1756. Hans Estermand var Johan With, Sognepræst til Vettørslev og Hømb (i Sølland) — Grevnen ejede Herregaarden Sørup, der ligger i Vettørslev Sogn —, og han havde haft Bæntebrev paa sit ny Kald i 6 Aar. Men kun kort Tid havde han til at glæde sig over sit Dufstes Opfyldelse. Han fik Stadfæstelse i Embedet den 7de Januar

1757 og allerede den 2den Januar 1758 bortkaldtes han fra denne Verden. Den 1ste Februar 1758 udstødtes der Kaldsbrev for Johannes Horneman Suhr, som den 17de s. M. fik Stadfæstelse herpaa. Han havde været Huslærer paa Knuthenborg og senere residerende Kapellan i Østoft, blev i Oktober 1774 Provst og døde den 9de Septbr. 1785. Ogsaa Estermanden Christian Holm, der den 30te Decbr. 1785 fik Stadfæstelse paa sit Kaldsbrev af 9de s. M., var Huslærer hos Grevskabets Besidder og boede med denne i Dresden, hvor Grevnen var Sendemand. Han var en Mand med Kundskaber og Dygtighed, men nedlagde 1815 sit Embede til Gavn for sin Dattermand Ole Christoffer Bjerre, residerende Kapellan i Thirsted, men overlevede ham længe; han døde 92 Aar gammel den 5te Januar 1842; Bjerre var død i Januar 1828. Hans Estermand var Wilhelm Thaning, da residerende Kapellan i Bester Ulslev, død den 17de Maj 1848. Ludvig Jakob Mendel Gude var efter ham Præst i Hunsøby fra 3die Juli 1848 indtil 23de Marts 1866, da han blev Domprovst i Roskilde. Den 11te Juni 1866 kaldedes den nuværende Sognepræst Niels Kirkemoe Bechmann, Præst til Fuglse og Krønge, til Hunsøby Menighed.

Præstekaldets Indtægter ere: Tiende, 86 Tdr. 1 Skpe. Hvede, 13 Tdr. 2 Skpr. Rug, 124 Tdr. 7 Skpr. Byg, 83 Tdr. 7 Skpr. Havre, i Steden for Gæs 27 Rdlr. 3 Mk., Renter af en Bankaktie paa 300 Rdlr., af et Mensalhus (d. e. et Hus henlagt til Præstens Bord), 20 Rdlr., Renter 3 Rdlr. 3 Mk., i Godtgjørelse 20 Rdlr., 6 Tdr. 3 Skpr. Rug, 17 Tdr. 3 Skpr. Byg og 2 Tdr. Havre, for afgiven Jord 6 Skpr. 2 Fdk. Byg. Af Knuthenborg Skove ydes i Godtgjørelse for den afstaaede Skov: 40 Favne Brænde, 4 Favne Gavntæ, 18 Læs Hægning og 2 Bunker Humlestænger. Offer og Accidentser udgjøre omtrent 230 Rdlr. Kaldets Reguleringssum er 1,770 Rdlr., de virkelige Indtægter ere 3,289 Rdlr.

Sognet fik sin første Skole i Aaret 1698, oprettet af Fru Søster Lerche. Den stod til 1806, da Sognet i Steden fik to store og lyse Skoler. Reguleringssummen for disse 2 Skolekald fattes for en halv Snes Aar siden saaledes: Hunsøby: 457 Rdlr. og Maglemer: 442 Rdlr.; nu er det første sat til 598 Rdlr., det andet til 611 Rdlr., og hertil kommer Skjelstrup Skolekald, hvis Reguleringssum er 620 Rdlr. Børnetallet i hver Skole er omtrent 70.

Eriksvolde.

I Østøste Sogn ved Landsbyen Erikstrup findes et mærkeligt Bøldsted, der bestaar af to med Bøge tilgroede smaa Der, paa hvilke man ikke finder Levninger af Mursten; de ere omgivne af Vand, hvilket igjen omgives af en høj Bøld, som skraaner ned imod en anden Kanal, der atter er omgivet af Skov. Om denne Borgs Oprindelse og Tilintetgjørelse tier Historien. Maaske har det været en Fæstning, som man tog sin Tilflugt til, naar Bønderne fra hin Side Østersøen hjemjogte Laaland. Dette Bøldsted ligger ualmindelig smukt, og Besidderen af Grevfabet Knuthenborg, under hvilket det hører, sørger med Omhu for dets Vedligeholdelse. Det kaldes Eriksvolde.

Det er med en vis Nædsel, at Omeguens Beboere se hen til disse Volde, som de ikke gerne gaa forbi om Midnat,

eftersom der skal være Spøgeri der paa Stedet. Ogsaa fortæller Sagnet, at en Bondedreng, som vogtede Faar, en Gang mødte en høj grønklædt Mand paa Bøldstedet; denne gav ham da en gammel Sølvmonnt af en Firkillings Størrelse og lod ham vide, at han, saa længe han kunde tie, hver Morgen skulde finde en sliq Monnt paa det Sted, hvor han stod. Drengen var længe tavs; men da hans Forældre en Gang fandt en Træsko fuld af gamle Smaamonter, sloge de ham saa længe, til han fortalte dem, hvorledes han havde faaet disse Penge. Med det samme var ogsaa Indtægtskilden udtørret, og det nytte intet, at Forældrene grove der paa Stedet, hvor han havde fundet Skatten. Man ser endnu paa den ene af disse Høje Spor af sliq Gravning, og det fortælles den Dag i Dag, at en stor Skat ligger skjult i Bøldstedet.

Radsted Kirke og Sogn.

I Laalands østlige Del og nær ved Byen Saxkjøbing ligger Radsted Sogn, der er omgivet af denne Bys Landsogn, Fjelde, Slemminge, Thoreby og Majbølle Sogne. Dets største Udstrækning fra Nord til Syd ligesom og fra Vest til Øst er omtrent 1 Mil. Til Sognet høre Byerne: Langet og Pogmerstofte imod Nord, Radsted i Midten og lidt syd for denne Sydesby, som egentlig er en Del af Radsted, og noget sydligere Krungerup.

Omtrent midt i Sognet ligger Radsted Kirke paa et Jordsmøn, som sænker sig noget imod Nord, Vest og Syd. Kirken ligger lidt over $\frac{1}{2}$ Mil syd-sydøst for Saxkjøbing, lidt nord for Hovedlandevejen, som gaar fra denne By til Sundby i Thoreby Sogn og Nykjøbing paa Falster. Udvendig maalt er den omtr. 65 Alen lang og 14 Alen bred; indvendig er den af ulige Bredder og afgiver 290 Siddepladser til Menigheden. Den har ingen særegen Chorbygning; Langhuset, hvis østlige Del er Chor, bestaar af 5 Hvalvinger, af hvilke de 3 østlige ere byggede senere end Murene, de 2 vestlige derimod samtidigt med disse. Altertavlen er et maadeligt Maleri, som forestiller Kristus, der velsigner Brødet. Dets Indfatning med 4 fritstaaende Billeder synes at være Levning af en ældre Altertavle. Døbebækket, der er af Messing, er en Gave af Dnuf Rosenparre og Fru Elisabeth Gyldenstjerne. Kirken har et godt lidet Orgel, som er opsat i Aaret 1856. Kirken har oprindelig været uden Taarn; men naar Taarnet er tilbygget, vides ikke. I Begyndelsen af det 17de Hundrebaar har Fru Elisabeth Rosenparre til Krenkerup ombygget en stor Del af Kirken. Paa den nordre Side opførte hun saaledes en Begravelse i den da almindelige Bygningsstil, den saakaldte Renaissancestil (paa Dansk: Gjenfødellesstilen, i det man antog den for at være en Gjentagelse af Oldtidens Bygningsstil). Paa den søndre Side byggede hun et Baabehus i samme Stil, og Taarnet forhøjede hun, i det hun paasatte det et mærkeligt Spir, der er meget skævt og hviler paa 16 blyklædte Billeder. Det smukke Taarn har en Kuppel; Taarn og Spir tilfammen have en Højde af over 60 Alen. Begravelsen er senere vorden en Del af Kirken; Rigkisterne ere henhættede i den neden under værende Hvalving, som nu er tilmuret. Baabehuset nyttes nu som Lighus og Materialhus, imedens Taarnhvalvingen nyttes som Baabehus. Paa den nordre Side har der forundt været endnu en Begravelse, som man nedbrød i det 18de Hundrebaars

sidste Halvdel, og i Steden byggedes der et smagløst Sakristi (en Præstestue). Kirken hører under Grevfabet Hardenberg-Reventlow.

Med Hensyn til Sognets Historie vides ifkun følgende. I Midten af det 14de Hundrebaar var Radsted Sogn eller dog en stor Del deraf pantsat til Benedikt von Ahlefeld, som 1358 imod Godtgjørelse gav Kong Baldemar Atterdag det tilbage. 1416 gav Inger Everlinsdatter Gods i Sognet til Maribo Kloster. I Aaret 1424 udstædte Hr. Axel Andersen til Fuglsang (i Thoreby Sogn) Skjøddebrev paa Gods i Radstede By til dette Kloster. 1564 fik Fru Anne Rosenkrands af Kronen Skjøde paa Gods i Sognet, og 1587 fik Hak Ulstand ligeledes af Kronen Skjøde paa Gods i Radsted og Krungerup Byer. 1615 udbad Christen Hansen Baden til Nørregaard (i Slemminge Sogn), Hovedsmand paa Kronborg, sig af Kronen noget Gods paa Laaland i Magekifte og tilbød i Steden for dette bl. a. af sit Arvegods 1 Gaard i Radsted By, og s. A. udstædte han Skjøde derpaa til Kronen.

Fra Aaret 1635 haves en mærkelig Skraa eller Vedtægt for Radsted Sogn, hvorefter alle Gaardmændene i Radsted og Krungerup Byer skulde rette sig. Rignende Vedtægter haves ogsaa fra andre Egne af Landet; men paa Laaland synes Bønderne at have været større og strengere end andensteds. I Følge denne Vedtægt, der i alt udgjør 47 Artikler, skulde Gærderne om Baarsæden efteres 8 Dage før den 1ste Maj og Gærderne om Rugmarken 8 Dage før Mikkelsdag; fandtes der da Brøst paa nogen Mands Gærde, skulde der bødtes 1 Sk. og siden hver Gang dobbelt, og hvo, som brød ind i Rugmarken, efter at der var sat Gærde, skulde bøde 2 Mk. Om Høsten maatte ingen sætte sine Heste i Tøjr ved sin Bogn eller holde dem der, undtagen naar han bandt og læssede sit Korn, ellers skulde han bøde 1 Mk. Ingen maatte slaa sit Kvæg i Bang, førend alt Kornet var inde, og Oldermændene havde tilfagt ham; gjorde han det uden Tilladelse, skulde han bøde 1 Mk. og desuden godtgjøre Skaden. Men hvis en eller to Bønder af Ladhed ikke havde sit Korn inde til samme Tid som de andre, da skulde de have Paamindelse af Oldermændene. „Kan det ikke hjælpe, da maa de andre drive sit Kvæg derind, og de, som lide Skade, beholde dette til Undervisning.“ Ingen maatte begynde at slaa Hø før 8 Dage efter, at Oldermændene

havde tilfagt ham, for at de andres Hø ej skulde nedtrædes, ellers maatte han bøde 1 Mk. Hvis nogen gif igjennem andres Korn og gjorde Sti der, hvor der ingen havde været i Forvejen, skulde han hver Sinde (Gang) bøde 1 Sk. Husmænd og Underster, som holdt Kvæg paa andres Mark, skulde give 4 Sk. for hver Hest, Ko eller Stud, for et Svin 1 Sk. og for en stor eller liden Gaaschob 4 Sk. Hvo, der brød Hul paa anden Mands Gærder, og ligeledes hvo, der saa slikt og dulgte det, skulde bøde 8 Sk. To Gange om Aaret skulde alle Ildsteder eftersees, i den første Uge efter Paaske og 14 Dage før Mikselsdag; fandtes der da nogen Brøst paa Ildsted, Bagerovn eller Kjøkken, skulde den istandsættes inden 14 Dage, og imidlertid maatte der ikke gjøres Ild paa et saadant Sted. Efter den Tid skulde Stedet atter synes; var det da ej sat i Stand, skulde det „nedslaas“, og vedkommende bøde 3 Mk., hvis nogen atter vilde lappe derpaa for siden at nytte det, skulde det igjen nedslaas, og Bøden være 6 Mk. Lagde nogen Korn i Straa eller Halm for nær et Ildsted, da skulde det føres bort under samme Bøde, eller og Bymændene have Lov til at kaste det ud i Gaarden. Være selve Bymændene forsamlede med Hensyn hertil, skulde de bøde 2 Rdlr. (Spec.). Bogen maatte i sit Hus indtage nogen Kjeltring (Zigger) eller Landstryger uden Pas, med mindre Ratten paakom, og da ikke have ham hos sig længer end en Nat; ellers skulde han bøde 1 Mk.; ej heller maatte nogen tage i sin Tjeneste Svend eller Mø, førend han eller hun havde vist Præsten sit Skudsmaal; forsømtes dette, var Bøden 2 Mk. Den, der havde set nogen gjøre sig skyldig i Tyveri og dulgt det, skulde bøde 3 Mk. og det dobbelte, naar han dulgte, at han havde set nogen ihjelslaa sin Næstes Kvæg. Hvo, som overfaldt eller hødede (truede) Oldermannen med Ukvæmsord, naar denne var sammen med Byvendene for at tale om Byens Nytte og Tarv, skulde hver Gang bøde 1 Mk. Naar Gaardmændene (som i Bedtægten kaldes „Ejere“, og deres Samfund kaldes „Ejerlag“) vare samlede til Gilde eller Videøl (Gilde, som holdtes for Videpengene eller de for Brud paa Bedtægten indkomne Bøder), kunde enhver af dem indbyde mandlige Gæster imod at give 4 Sk. for hver af disse. Dersom da nogen af de tilstedeværende undsagde en anden, skulde der bødtes 2 Mk., og denne Bøde udlægges af den, som havde indbudet den undsigende Gæst. Hvis nogen svor eller bandede i Mændenes Forsamling, skulde han for hver Ed give 1 Sk. til de fattige, og hvis de fattiges Forstander ikke indkrævede slikt Bøde, skulde denne selv give 1 Mk. Under 1 Rdlrs Bøde maatte ingen oplægge til de hellige Aftener, ej heller tilstæde nogen Mands Bud i sit Hus til Dobbel (Spil) eller til eller anden uskikkelig Leg, under Bøde af 1 Rdlr. til Husbonden (Herremanden) og 1 Rdlr. til Bymændene. Hvis nogen udlejede sin Jord til andre, skulde han mælde det til Husbondens Fuldmægtig og til Præsten, for at den, der tilsaade Jorden, deraf kunde give Tiende. Dulgte han det, da var der fastsat en Bøde af 2 Mk. for hver Mand, som havde tilsaaget Jorden, foruden at Tienden skulde udredes af Gaardmanden. Fandtes nogen forsømmelig med at udrede Korntiende og Paasferente m. m. til Præst og Degn, skulde Oldermannen første Gang afkræve ham 3 Sk. og siden dobbelt op; og kunde det ej hjælpe, skulde han ved Udpantning skaffe Præst og Degn,

hvad dem tilkom. Denne Bedtægt skulde gjemmes hos Oldermannen og oplæses to Gange om Aaret samtids med Gærdernes Opsættelse. Den samtyktes af tolv Mænd — af hvilke de to vare Kirkeværger og Præstens Medhjælper, den tredie Bondesfoged og den fjerde Oldermann, de sex andre Bønder i Kadsted og de to sidste Bønder i Krungerup — i Kadsted den 18de Marts 1635 og stadfæstedes af Herremanden Hr. Palle Rosenkrands paa Krenkerup den 7de April s. A. Paa Kadsted Birketing læstes den inden April Maanedes Udgang i menige Kadsted Mænds Nærværelse og uden nogens Modsigelse, og i Oktober 1689 stadfæstedes den af Gaardens daværende Ejer Jørgen Skeel. Da var den fort i Forvejen funden i Kadsted Præstegaard, og man gjemte den derpaa i Kirken.

I Følge Matriklen af 1662 hørte der til Kadsted Sogn: 1 adelig Sædegaard, Præstegaarden, Degnebolet, 61 Bøndergaarde, hvoraf 5 vare Halvgaarde, og af disse vare de 53 ved Magt, 1 nogenledes ved Magt, 6 brøstfældige og 1 næsten afbrudt, og 24 Huse, hvoraf 1 øde, saa at Sognets Tilstand maa kaldes god. Sognet udgjorde følgende Byer: Kadsted, 42 Bøndergaarde, hvoraf 34 vare helt ved Magt, 1 nogenledes ved Magt, 4 brøstfældige og 1 næsten afbrudt, og 20 Huse. I denne Matrikel nævnes heller ikke, hvor mange Tdr. af hver Kornsort der kunde saas, men derimod hvor meget af den gode Jord og af Havrejorden der sædvanlig nyttedes til Udsæd. En Tønde Land var saa megen Jord, som man kunde saa en Tønde Korn i. I Kadsted By tilsaadedes der saalunde: god Jord 248 Tdr. $3\frac{1}{2}$ Skpe., Havrejord 116 Tdr. $2\frac{1}{6}$ Skpe. og avledes 363 Læs Hø, 1 Hus havde Jord, 4 Skpr. Sædeland og en Høavl af 1 Læs. Bugermussetofte, 3 Gaarde, til hvilke der tilsaadedes: 16 Tdr. god Jord, 9 Tdr. Havrejord, og Høavlen var 36 Læs, Krungerup, 9 Gaarde og 4 Huse, der tilsaadedes: 56 Tdr. $3\frac{1}{2}$ Skpe. god Jord, 30 Tdr. 4 Skpr. Havrejord, og der avledes 95 Læs Hø; 1 Hus havde 2 Skpr. Sædeland og en Avl af 3 Læs Hø. Nørre Langet, 3 Gaarde, der tilsaadedes: 20 Tdr. 1 Skpe. god Jord, 23 Tdr. 2 Skpr. Havrejord og avledes 19 Læs Hø; Thulstrup: 3 Gaarde, der tilsaadedes: 15 Tdr. 4 Skpr. god Jord, 9 Tdr. 4 Skpr. Havrejord og avledes 26 Læs Hø; Laaget, 3 Gaarde, der tilsaadedes: 16 Tdr. god Jord, 9 Tdr. 3 Skpr. Havrejord og avledes 9 Læs Hø. I hele Sognet tilsaadedes der saaledes aarlig 373 Tdr. $3\frac{1}{2}$ Skpe. god Jord, 198 Tdr. $3\frac{1}{6}$ Skpe. Havrejord, og Høavlen var 548 Læs. Herved maa mærkes, at der om Hovedgaarden Krenkerup saanes Dplysninger baade om Sædelandet og Høavlen. Om der i den gode Jord, som man stadig gjødede, saadedes Hvede, saaledes som Tilfældet var i mange Sogne paa Laaland, kan ikke ses af Matriklen; Hvedeavlen kan dog næppe have været stor, da der i den oven nævnte Bedtægt ikkun tales om Rugmarken, ej om Hvedemarken. Husmændene ydede en Afgift af 9 Sk. hver; en af dem gav tillige 1 Lam, en anden 1 Eldr. (4 Mk.), og en tredie gav for sit Hoveri 4 Lam og 4 Par Høns. Gaardene vare alle Fæstegaarde under Krenkerup og Rosenlund (i Thoreby Sogn), med Undtagelse af Byen Laaget, hvis Fæstere stode under Berridsgaard (Taars Sogn). Hartkornet (Landgilden), hvori Bispetienden — i Almindelighed 1 Tde. 2 Skpr. Byg af hver Gaard og for enkelte Gaarde tillige 1 Skpe. Havre — var medregnet, udgjorde for

Kadsted By 372 Tdr. 3 Skpr. 3 $\frac{1}{2}$ Fdk., Bugermussetofte 18 Tdr. 3 Skpr., Krungerup 84 Tdr. 5 Skpr. 1 Fdk., Nørre-Langet 33 Tdr. 2 Skpr., Thulstrup 19 Tdr. 4 Skpr. 1 $\frac{1}{2}$ Fdk., og for Laaget 19 Tdr. 1 Skpr. 2 Fdk., i alt 548 Tdr. 2 Skpr. Om Sognets Historie vides senere ikke andet, end at i Sptbr. 1699 udstædte alle Overkammerjunker Adam Levin von Knuths Arvinge Skjøde til Kongen paa Kadsted Sogns Kongetiende, hvilken hin havde faaet som en Del af Godtgjørelsen for Tybjerggaard (i Sølland). Indtil den nyeste Tid have Sognets Gaarde og Huse været Fæstegods under Hardenberg (Krenkerup). I Aaret 1690 havde Sognet 60 Gaarde, 1708 var disses Tal 63 og Husenes 40; 1774 vare her 61 Gaarde og 42 Huse, 1844: 59 Gaarde og 52 Huse.

I Aaret 1861 udgjorde Sognets hele tilsaade og tilplantede Areal 2,256 Tdr. Land, det til Agerdyrkning nyttede Areal var 4,617 Tdr. Land. Det hele Fladeindhold er 6,525 Tdr. Land; naar Fredskoven fradrages, er der 5,384 Tdr. Land Ager og Eng, hvis Hartkorn er 555 Tdr. 2 Skpr. 1 Fdk. 2 Alb., og der gaar saaledes omtr. 9 $\frac{3}{5}$ Tde. Land paa hver Tde. Hartkorn. Efter den gamle Matrifkel var Hartkornet 400 Tdr., og der gik altsaa over 12 $\frac{1}{2}$ Tde. Land paa hver Tønde Hartkorn. Et stort Mosebrug, hvoraf en Strækning kaldes Kadsted Tørvelung, deler Sognet i to Dele, den mindre Del imod Sydvest, den større og lidt højere liggende Del imod Nordøst, igjennem hvilken sidste noget af den store Hane-mose, der ikke er tjenlig til Tørvestær, strækker sig fra Øst til Vest. Igjennem Sognet gaa 3 større Vandløb, der ere undergivne Amtsraadets Tilsyn. En Mærkelighed har Sognet haft i en Del (20) Stensætninger fra Oldtiden, baade Rund- og Langdysser; men de forsvinde mer og mer; den største Langdysse, der har en Længde af omtr. 120 Alen, er endnu dog nogenlunde urørt. I Juli 1861 var Sognets Udsæd 454 Tdr. Hvede, 228 Tdr. Rug, 739 Tdr. Byg, 508 Tdr. Havre, 243 Tdr. Urter, 32 Tdr. Blandkorn og 178 Tdr. Kartofler. Bøndergaardene ere af meget ulige Størrelse, 4 til 8 Tdr. Hartkorn og 40 til 70 Tdr. Land; Udsæden opgives at være: 22—30 Tdr. Korn af alle Slags, Høavlen 16—50 Læs Eng og Kløverhø, og Besætningen i Almindelighed 5 Heste, 7—10 Køer, 6—12 Faar og 2—4 Svin. Herregaarden Hardenberg med 735 Tdr. Land har en Udsæd af 250 Tdr. Korn af alle Slags, en Høavl af 250 til 300 Læs Eng og Kløverhø og en Besætning af 24 Heste, 150 Køer foruden Ungkvæg, 100 Faar og 100 Svin. Afbyggergaarden Idalund med 587 Tdr. Land, har en Udsæd af 300 Tdr. Korn af alle Slags, en Høavl af 100 Læs, mest Kløverhø og en Besætning af 25 Heste, 74 Kvæghøveder, 600 Faar og 40 Svin. Præstegaarden, hvis Fladeindhold er 64 Tdr. 5 Skpr. Land med 8 Tdr. 7 Skpr. 2 Fdk. Hartkorn, har samme Udsæd som en stor Bøndergaard og en Høavl af 15—20 Læs Enghø; dens Jorder ere for største Delen overtagne i Forpagtning af to Bønder. 1861 var Besætningen i hele Sognet: 417 Heste, hvoraf 7 Hingste, 861 Kvæghøveder, 1,961 Faar og 354 Svin; Bistadernes Tal var 112. Der holdtes saaledes 1 Stykke Hornkvæg paa omtr. 6 Tdr. Land. Skovarealet er opgivet at være 1,139 Tønder Fredskove, i hvilke de aabne Steder ere tilplantede. Disse Skove kaldes: Slaahave, Dyrehave, Studehave, Fruemose, Inde-

luffet, Laagekrog, Drengeskov, Haveskov, Hydeskov og Fyrrevænget. Derimod ere Bøndernes tidligere Skovhaver for største Delen ryddede til Agerland, og siden Begyndelsen af dette Hundrebaar er Skovenes Omraade ikke lidet formindsket. I Aaret 1852 vare der i Kadsted Sogn: 1 Selvejergaard paa 8 Tdr. Hartkorn og 2 smaa paa omtr. 1 Tde. hver; 1 Fæstegaard paa 8 Tdr. Hartkorn, 54 paa 4—8 Tdr. hver og 2 paa 2—4 Tdr. hver; 2 Selvejehuse og 49 Lejehuse paa 2 Skpr. til under 1 Tde. Hartkorn hvert og 37 jordløse Huse. 1859 var Gaardenes Tal i alt 63 og Husenes 102. Nu hører der til Sognet: Hovedgaarden Hardenberg med 2 Afbyggersteder Rødehus og Galminagerhus og 3 jordløse Huse, Avelsgaarden Idalund, der ogsaa er en Afbyggergaard af Hardenberg; den oprettedes som Følge af Udsiftningen i Begyndelsen af dette Hundrebaar, og paa dens Grund ligge 5 jordløse Huse; Langet By med 5 Gaarde, 2 Huse med Jord og 3 uden Jord; Kadsted By med Præstegaard, 2 Skoler, 1 Teglværk, 1 Bejrmølle, 1 Hospital, 36 Gaarde, 38 Huse med og 31 Huse uden Jord; Hydesby, der egentlig er en Del af Kadsted og opstaaet ved Udsiftningen, med 6 Gaarde, 1 Skovfogedbolig, 1 Hus med og 2 Huse uden Jord; Krungerup By med 1 Skole, 9 Gaarde, 10 Huse med og 5 Huse uden Jord, og Bogmerstofte med 3 Gaarde og 3 jordløse Huse. Af Bøndergodsset hørte i Aaret 1866 1 Fæstegaard under Baroniet Guldborgland, 28 Gaarde og 35 Huse vare Fæstegods under Hardenberg, imedens alle de andre Gaarde og Huse vare Selvejendom. Værdien af 1 Tde. Land er 250 til 300 Rdlr., og Forpagtningsafgiften deraf er omtr. 2 $\frac{1}{2}$ til 3 Tdr. Byg. Af Fæstegaardene ydes i Almindelighed, foruden Skatter til Staten og Kommunen og Tiender, i Afgifter til Godsejeren eller i Landgilde og Hoverikorn 10 $\frac{1}{2}$ Tde. Hvede, $\frac{1}{2}$ Tde. Rug, 13 $\frac{1}{2}$ Tde. Byg, 3 Tdr. Havre, 5 Rdlr., 1 Lam, 1 Gaas, 2 Snefe Væg og 2 Kyllinger. Bejrmøllen, en Stubmølle, hører under Grevskabet; den havde indtil 1862 en Møllestyld af 9 Tdr. Hartkorn.

Sognets Indbyggertal var i Aaret 1801: 913, 1834: 1,028, 1840: 1,148, 1845: 1,167, 1855: 1,239. Siden Hundrebaarets Begyndelse havde Folkemængden altsaa tiltaget med omtr. 35 af Hundrede, hvilken Tilvæxt ingenlunde var stor; men 1860 havde den aftaget med 24 Mennesker og var 1,215; nu er den næppe saa stor. Af Mandkjønnet var der 1860: 593, af Kvindekjønnet 622; dette sidste havde altsaa en Overvægt af 5 af Hundrede. Familiernes Tal var 241. Baade Gaardmænd og Husmænd ere i det hele velstaaende, saa at det ikke er Fattigdom, der er Skyld i Folkemængdens Aftagelse. Agerdyrkning og noget Skovarbejde ere saa godt som Beboernes eneste Næringskilder. Det i Kadsted værende Teglværk, der i Gjennemsnit yder 100—120,000 Mursten aarlig, har ingen andre faste Arbejdere end selve Teglbrienderen. Her brændes nu ikke, saaledes som for faa Aar siden, Kalk. For Sognets fattige er der sørget ved det oven nævnte Hospital i Kadsted By, der er oprettet i Aaret 1641 af Hr. Palle Rosenkrands til Krenkerup og Fru Lisbeth Lunge for 6 fattige; senere Ejere af denne Herregaard have saaledes udvidet det, at der nu i Følge det ny Stiftelsesbrev af 31te November 1817 underholdes i alt 19 Lemmer og 1 Rokkefane. Det bestaar af en grundmuret, teglhængt Bygning med 2 Lemmestuer, en til

10 Mandfolk og en til 10 Kvindfolk. De fattige, der indlægges her, skulle i Hovedsagen tages fra Grevskabets østre Distrikt. Styrelsen er hos Grevskabets Godsinspektør og Sognepræsten i Rådsted. Sognet, der tidligere hørte under Grevskabet Hardenbergs østre Distrikts Birk, hører nu under Musse Herreds Retsomraade; det hører under Maribo Amtstue- og Lægedistrikt, Amtets 3die Valgfreds og er dets 62de Lægd.

Af Sognets katolske Præster kendes ingen. Den første protestantiske Præst var Broder Jørgen, der kaldtes saaledes, fordi han havde været Munk. Han var Præst her fra 1536 til omtrent 1560. Hans Eftermand var Christen Jensen, der tidligere havde været Kapellan i Horslunde og 1580, da Præstegaarden i Rådsted var afbrændt, fik Horslunde Sognekald. Niels Kjeldsen Winther, der hidtil havde været residerende Kapellan i Nykjøbing paa Falster, kaldedes da til Præst i Rådsted og var her til sin Død den 20de Februar 1629. I to Aar havde han Anders Thøgersen Gunderup til Kapellan, og denne blev hans Eftermand, men døde allerede den 20de Septbr. 1630. Povel Anderssen Thirsted, i Aarene 1625 til 1627 Rektor og derpaa Kapellan i Bordingborg, kaldedes efter ham til Rådsted, hvor han døde den 22de Marts 1636. Den følgende Præst var Klavs Jensen Barbjerg, der giftede sig med Formandens Enke Gunild Jakobsdatter, efter hvis Død han giftede sig med Christine Jørgensdatter. Han var født i Halland 1609, var Magister og havde været Rektor i Bordingborg. Fra 1666 til sin Død den 27de Februar 1671 var han Provst; han omtales som en lærd Mand. Lavrids Hansen, hører ved Nykjøbing Latinskole, efterfulgte ham og døde her 1690. Hans Mikkelssøn Binding, der da kaldedes af Jørgen Skeel til Krenkerup og den 25de Oktbr. 1690 fik kongelig Stadsfæstelse, døde i Aaret 1702. Den 4de Marts s. A. udstødte General Chr. Dittl. von Reventlow Kaldsbrev for Christian Fisker, Sognepræst til Helgenæs (i Aarhus Stift), hvis Stadsfæstelse i Embedet er af 25de Marts. Han døde den 21de Januar 1710 og ligger begravet i Helgenæs, hvorhen hans Enke Maren Stub førte hans jordiske Levninger, da hun kort efter hans Død bosatte sig hos sin Dattermand, som nu var Præst der; men desuagtet fortæller den over hendes Mand fatte Mindesten i Rådsted Kirke, at han ligger begravet her. Niels Klavsøn Lyndesøe, der var Præst ved Hæren eller Huskapellan hos General v. Reventlow, kaldedes af denne til hans Eftermand og fik kongelig Stadsfæstelse den 22de Februar 1710. Den 9de Maj 1731 udstødte Generalen Kaldsbrev for Søren Nielsen Viborg som Vicepastor for Rådsted Sogn og som Efterfølger i Embedet. Denne giftede sig med Sognepræstens Datter Anne; men Forholdet imellem de to Mænd var ikke det bedste. Niels Klavsøn Lyndesøe døde den 11te Decbr. 1744. Hans Eftermand havde som Sognepræst en Rets- sag imod Degnen, hvilken han tabte ved Højesteret 1751, efterdi

Præsten ikke helt kunde godtgjøre sine Bestyldninger imod hin. Søren Viborg døde den 14de Januar 1777 og fik den 23de April til Eftermand Frederik Christian Krag, residerende Kapellan i Rjettinge. I hans Tid afbrændte Præstegaarden Ratten imellem den 22de og 23de April 1799, og det paa- lagdes da hver Kirke i Stiftet at udrede 1 Rdlr. til Hjælp til dens Gjenopbyggelse. I Aaret 1800 nedlagde han sit Embede og flyttede til et af ham oprettet Enkesæde, hvor han døde 1802. Holsteneren Johan Harder, der aldrig havde studeret ved Kjøbenhavns Universitet og var Huslærer hos Grev J. L. v. Reventlow paa Brahe-Trolleborg, kaldedes 3die Oktbr. 1800 til Sognepræst for Rådsted; her døde han den 15de Septbr. 1831. Naar det siges, at han i sin Midkærhed stundum greb de under Prædikestolen siddende Bønder og ruskede dem i Haartoppen, saa kan denne Beretning ingenlunde kaldes paalidelig, naar man tager Hensyn til de stedlige Forhold i Kirken. Ham efterfulgte den 4de Januar 1832 Magister Hans Ulrik Møller, der den Gang var Sognepræst til Rjøbelev og Vindeby og 10de Febr. 1843 kaldedes til Præst for Torkildstrup (paa Falster). Den 27de Marts 1841 udnævntes han tillige til Stiftsprovst. Hans Eftermand er den nuværende Sognepræst, daværende Katechet og første Lærer ved Borger-skolen i Rjerteminde, Karl Anton Dons, der i Historisk Tidsskrift, 5te Bd. har udgivet den oven nævnte Skraa eller Vedtægt for Rådsted Bønder. Det for ham udstødte Kaldsbrev er af 5te April 1843.

Præstekaldets Indtægter ere: Korntiende, 82 Tdr. 6 Skpr. Hvede, 83 Tdr. Byg, Kvægtiende og Smaaarebsel 7 Tdr. 2 Skpr. Byg og 35 $\frac{1}{4}$ Rdlr., i Godtgjørelse 6 Tdr. Rug og 6 Tdr. Byg, Renter af en Embedskapital paa 434 Rdlr. og af en Bankaktie paa 300 Rdlr., Offer og Accidenser omtr. 250 Rdlr.; Udvisning, som Godtgjørelse for den til Grevskabet Hardenberg i det 18de Hundrebaar overladte Skov, 20 Favne Brænde, Bygningstømmer til Præstegaardens Istandsættelse, Gavntømmer og Gærdsel til Rødørst. Det før omtalte Enkesæde med tilliggende 3 Tdr. Land er solgt for 1,355 Rdlr. i Kjøbesum og 4 Tdr. Byg aarlig i Afgift, hvoraf der er oprettet et Legat for Præsteenker paa Kaldet. Kaldets Reguleringssum er 1,400 Rdlr., de virkelige Indtægter ere 2,410 Rdlr.

Sognet har 3 Skoler, hver med en Lærer: i Øster-Rådsted, med en Jordlod paa næsten 8 Tdr. Land med 1 Tde. 1 Skpe. Hartkorn; i Nørre-Rådsted, med en Jordlod af 9 Tdr. Land, hvis Hartkorn er 1 Tde. „ Skpr. 2 Fdk., og i Krungerup, hvortil hører en Jordlod paa 6 Tdr. Land med Hartkorn 5 Skpr. Børnetallet i den først nævnte Skole var den første Januar 1866: 76, i den anden 56 og i den tredie 43. For ti Aar siden var Reguleringssummen for Øster-Rådsted Skole 538 Rdlr., nu er den 694 Rdlr., for Nørre-Rådsted var den 509 Rdlr. og er nu 608 Rdlr., og for Krungerup Skole var den 390 Rdlr. og er nu 482 Rdlr.

Hardenberg, forðum Krenkerup.

En af Laalands ældste Herregaarde er Krenkerup, som allerede forekommer i Aaret 1394 under Navnet Krenketorp. Denne Gaard, hvis nuværende Navn er Hardenberg, ligger i Radsted Sogn i en venlig og særdeles frugtbar Egn, omgivet af frodige Enge og smukke Skove. I det nævnte Aar tilhørte Gaarden Axel Mogensen af den gamle Met Gjøe. Han var Ridder i Aaret 1403, da han solgte noget Gods i Herridslev Sogn ved Nysted; hans Met ejede Gaarden i et Par hundrede Aar. Medejere af Krenkerup vare Jøsse Dlusfen og hans Hustru Fru Mette af Hæsele (Hæsel, i Randers Amt, Nalsø Sogn), og de solgte sin Halvdel af Gaarden til Hr. Mathias Moltke og hans Broder Evert Moltke, hvilke 1434 skjøbde den tillige med 2 Gaarde i Høved By i Radsted Sogn til Mogens Gjøe, der var Søn af Hr. Axel Mogensen og efter sin Fader maa have arvet en Del af Gaarden. Han udstædte 1435 Brev om noget Gods, han havde annammet i Leje af Biskop Jens Pedersen i Roskilde. Han kaldes den gamle og levede endnu i Aaret 1480; hans første Hustru hed Kirstine Markmand, efter hvis Død han var gift med Fru Jde Falk. Efter ham tilhørte Gaarden hans Søn Hr. Eskild Gjøe, Rigsraad og Rigsmarssk, som 1485 havde Strid med Hr. Bent Bille om 2 Gaarde i Kenge i Stevns Herred; han ejede ogsaa Herregaarden Gisselsfeld (i Ringsted Herred). I Juni 1493 udstædte han Pantebrev til Landsdommeren paa Laaland Johan Benstermand paa 200 Mark danske, som gænge og gæve vare paa Laaland, og overlod ham derfor 2 Gaarde paa Falster. Han levede endnu i Aaret 1505, men døde ikke længe efter; Skiftet efter ham holdtes i Aaret 1508. Krenkerup arvedes af Sønnen Hr. Mogens Gjøe, der udløste de andre Medlemmer af Metten Gjøe, hvilke som Efterkommere af Hr. Axel Mogensen ogsaa havde Del i Gaarden. Hr. Mogens Gjøes Moder var Fru Mette Rosenkrands, efter hvem han ligeledes arvede store Godser. Han var Rigsraad og Rigshovmester og havde megen Del i Statsstyrelsen indtil sin Død i Aaret 1544. Ogsaa han var to Gange gift, først med Fru Mette Albertsdatter Bydelsbach og efter hendes Død med Fru Margrete Sture. Den ene Halvdel af Krenkerup tilfaldt ved Skiftet efter ham hans Datter Fru Birgitte Gjøe og hendes Egtesælle Herluf Trolle, hvilke overlode den til Fru Birgittes Broder Albert Gjøe, som selv havde arvet den anden Halvdel, imod hans Del i Gressie-

gaard (en senere nedlagt Herregaard i Nordfjælland). Albert Gjøe døde i Aaret 1558, og Gaarden tilhørte derpaa hans Enke Fru Anne Rosenkrands. Denne havde i Aaret 1560 Retstrætte med Kronens Bønder i Flintinge (i Thoreby Sogn), da disse kærede over hendes Skovfogeder. Kongen udstædte i November d. A. Brev til Rigsmarssken Hr. Otte Krumpen og to andre Rigsraader Peder Bille og Sten Rosen sparre, som Kongen selv udvalgte, og til Bjørn Andersen, Bjørn Kaas og Lage Brok, som Fru Anne havde valgt, at de skulde møde paa Aastedet (det Sted, hvor der skal optages et Syn, eller hvorom der er Strid) tillige med tretten Uldinge, tagne af Bønderne i Musse Herred, for iblandt andet at sætte ret Grændsestjæl imellem Krenkerups Enemærke og Fang og Flintinge Fang. Der afgaves da Kjendelse i Sagen; men hermed var den ikke afgjort; Bønderne kærede atter for Kongen. Som Følge heraf udstædtes der den 9de September 1570 et Kongebrev til Fru Anne, hvori det hed, at Kongen, sidste Gang han var paa Nykjøbing Slot, havde skrevet hende til, at han i egen Person var til Sinds at begive sig, ledsaget af de tilstedeværende Rigsraader, til det Skjel, der var sat imellem hendes Hovedgaards og Flintinge Bønders Enemærker, hvorover disse sidste havde anket. Den Gang havde han dog ikke haft Tid til at komme did; men da han nu atter var i Færd med at drage til Falster, vilde han paa Bejen syne Skjellet. Det paalægges hende derfor at være tilstede, saa at hvilken Dag hun faar videre Tilsigelse, skal hun møde med sine Breve og Bidnesbyrd for at lide og undgælde hvad Ret er, og ved Budbæreren skal hun mælde de Mænds Navne, som have gjort Skjellet, for at de i Tide kunne vorde indkaldte. Aaret i Forvejen havde Fru Anne en Retsdag med Berrite Mattis i Radsted paa Grund af et Skjødebrev, denne havde haft i sit Bærg, og som fandtes at være forfalsket, en Mands Navn udslettet og en andens sat i Steden. Ved Dommen af Kongens Rettefærdighed den 12te August 1569 udtaltes der Bandleysning imod den ukjendte Falskner. Fru Anne fik i Aaret 1565 Tilladelse til at gjenoprette Radsted Birk, som nogen Tid i Forvejen var ophævet. Hendes Søn Otte Gjøe, der havde Del i Krenkerup, faldt 1566 i Krigen imod Sverige; over ham og hans Forældre findes Ligstene i Radsted Kirkes Vaabenhus. Da Fru Anne havde forladt denne Verden i Aaret 1589, arvedes Gaarden af hendes Datter Fru Margrete Gjøe og dennes

Susbonde Peder Brahe til Krogholm (i Skaane). Fru Margrete døde den 11te April 1594; Peder Brahe levede endnu i Aaret 1596. Deres Søn Axel Brahe arvede Krenkerup; han døde 1618, og hans Enke Fru Elisabeth Rosenparre ejede derpaa Gaarden. Denne giftede sig 1621 med Hr. Palle Rosenkrands, som derved blev Medejer af Gaarden, og en Del deraf, som havde tilhørt Otte Brahe, fik han sig udlagt i Aaret 1624. Hans Minde lever endnu i Eguen, hvisaarfsag han maa nærmere omtales, saa meget mere som han uden al Tvivl slet ikke fortjener det Ry, han har i Sognet.

Hr. Palle Rosenkrands fødtes i Aaret 1587 paa Glimminge i Skaane, som tilhørte hans Forældre Axel Rosenkrands og Fru Mette Grubbe. Med sine to Brødre fik han Undervisning i Hjemmet, indtil han kom i Sorø Skole; senere studerede han i Wittenberg, besøgte derpaa Frankrige og Holland og fik, efter at have levet 5 til 6 Aar i Udlandet, Plads i Rancelliet. Aaret efter (1611) udbrød Kalmarkrigen, og Palle Rosenkrands, som hidtil kun havde sysslet med Videnskaberne, vilde ikke holde sig tilbage, da det gjaldt om at værne om Fædrelandet. Kongen overgav ham da den saakaldte Hoffane, og han viste sig overalt, hvor Striden var haard, som en gav Kriger, især ved Stormen paa Kalmar, hvor han var den første baade paa Volden og i Byen; kort Tid efter fik han under Elfsborgs Belejring et haardt Saar, som kastede ham paa et smærteligt Sygeleje. Senere gav Regeringen ham flere Hværv i Udlandet, og han var under den tyfste Krig (1625—29) overordenlig Sendemand i Holland og England. Dmtrent paa den samme Tid, da han ved sit Giftermaal blev Herre til Krenkerup, overtog han Styrelsen af Herlufsholm. Denne Skole var da i Forfald; men hans samvittighedsfulde og kloge Styrelse satte den snart igjen paa Fode. Sagnet fortæller om ham, at han paa Krenkerup levede som en ryggesløs Dranker og endog ikke tog i Betænkning ved Mened at sætte sig i Besiddelse af en Mose, som han fratog Ejeren af Fuglsang; men er det troligt, at den, der ellers viste sig som en samvittighedsfuld Mand, vilde nedlade sig til slikt? Hr. Palle Rosenkrands stod i en Henseende over sin Tid; han var næmliq noget vantro, naar Spørgsmaalet var om at dønmme Folk for Trolddom, og der er intet utroligt i, at man paa Grund af denne hans „Ugudelighed“ i ham har set en Mand, der selv var i Ledtog med Mørkets Mander. Mulig har han været noget hengiven til Drik; men denne Lyst var en almindelig Skjodesynd hos de nordiske og mange andre Folk paa den Tid, og den havde hjemme hos de andre Stænder ikke mindre end hos Adelen. Som Ejer af Krenkerup nedlagde han Byen Høvet eller Hyde, hvisaarfsag Præsten siden fik i Godtgjørelse for Tienden 6 Tdr. Rug og 6 Tdr. Byg. I Gravkapellet ved Kirken findes en Mindetavle, som han har sat over sine to første Hustruer Fru Helvig Kansau og Fru Elisabeth Rosenparre, af hvilke den sidste døde 1626, og i Kirken findes der et godt Maleri med Billeder af ham, hans tredie Hustru Fru Elisabeth Lunge og Sønnen Jørgen Rosenkrands. Hr. Palle Rosenkrands døde i Aaret 1642 og fik sit sidste Hvilested i Kirken. Hans Enke Fru Elisabeth Lunge ejede derpaa Gaarden i nogle Aar. I Novbr. 1646 udstødte Kongen et

Gælds-brev til hende paa 870 Rdlr. for Fødemidler, hun havde hjulpet Kronen med i den sidste vanskelige Tid: 65 Tdr. Rug til 14 Mark Tønden, 36 Tdr. Mel til 2 Eldr. Tønden, 28½ Skpd. Flesk til 14 Rdlr. Skpd. og 12 Tdr. Smør til 7 Skpd. 19 Lpd. 6 Pd. og desuden 2 Skpd. 7½ Lpd., beregnet til 18 Rdlr. Tønden. I Aarene 1648 og 1649 havde hun en Rets-sag med Fru 3de Bogviisk til Højbygaard og med nogle Kronens Bønder i Klingsebølle Sogn om Markeskjel. I det sidst nævnte Aar skiftede Fruen med sin Søn og sine tre Døtre, og Sønnen Jørgen Rosenkrands fik da Krenkerup. Han døde allerede i Aaret 1660, og da hans Moder Aaret i Forvejen ligeledes havde omskiftet Tiden med Evigheden, tilfaldt Gaarden hans Søstre eller deres Børn. Gaardens Hartkorn regnedes et Par Aar efter i Søstendeskifte for 36 Tdr.; dens Skove Havreholt, Kragholt, Holm og Høvedskov (Hydeskov) vurderedes til 1500 Svins Olden eller 62½ Tde. Hartkorn Skovskjyd, og Godset udgjorde i alt 110 Gaarde og Bolsteder og 28 Gadehuse, hvis hele Hartkorn var 927 Tdr. 4½ Skpe. De tre Søstre vare: Fru Elisabeth, der havde været gift med Overste Frans Kansau til Estrvadgaard, men var død 1657, Fru Mette, gift med Erik Rosenkrands til Rosenholm, og Fru Birgitte Rosenkrands, gift med Christen Skeel til Sostrup; disse tre Mænd vare alle nørrejyske Herremænd. I Aaret 1683 kjøbte Jørgen Skeel Christensen den Del af Krenkerup, som Fru Elisabeths Søn Jørgen Kansau (senere General) havde arvet, og efterhaanden samlede han hele denne store Ejendom ved at udkjøbe de andre Medarvinge. Han følte dybt den Tilfidesættelse, den gamle danske Adels maatte taale efter Enevældens Indførelse, da den tyfste og den nyere Adels hævdede sig paa dens Bekostning, og denne hans Tanke udtaltes i et Bægmaleri, der tidligere fandtes i Haven paa Krenkerup og forestillede Harernes Triumf over Hundene: Harer rede paa Hunde, jøge og skjøde paa Hunde, som ligeledes maatte gaa for Borde, imedens Harer nødde Maaltid af Hunde, ogsaa sade to Harer paa en stolt Triumfvogn, som Hunde maatte trække. Jørgen Skeel døde den 7de Marts 1695 i den unge Alder af 39 Aar.

Hans Enke, den ved sin Gjerrighed beryggede Benedikte von Brockdorff arvede efter ham Krenkerup, som Grev Christian Ditlev von Reventlow (til Christiansfæde) ved at gifte sig med hende blev Ejer af. Han oprettede 1731 Stamhuset Krenkerup af Hovedgaardene Krenkerup, Rosenlund og Nørregaard, hvilket ved hans Død 1738 tilfaldt Sønnen Grev Konrad Ditlev v. Reventlow (død 1750), og efter ham hans Søn Grev Christian Ditlev v. Reventlow (død 1759). Dennes eneste Datter Juliane Frederikke Christiane v. Reventlow blev 1774 gift med den senere preussiske Fyrste og Statsminister Karl August von Hardenberg, der nu fik Navnet Reventlow-Hardenberg. Ved hendes Død 1793 tilfaldt Stamhuset hendes Søn Baron Christian August von Hardenberg-Reventlow, der den 13de Decbr. 1815 af sine laalandske Godser oprettede Grevskabet Hardenberg-Reventlow. Han var ikke en Mand med aandelig Dygtighed, men havde ej heller, som man har paaastaet, Ord for at være haard imod sine Bønder. Han døde 1840 og blev begravet paa Sognets Kirkegaard. Grevskabet arvede hans Datter Grevinde

Ida Augusta, Enke efter Grev Harald Holck (død 1839). 1841 giftede hun sig med Christian v. Gersdorf, der fik Navnet Gersdorf-Hardenberg (død 1846). Tredie Gang ægtede hun en Italiener S. D. Almaforte, der, efter at have skaffet Vidnesbyrd fra sit Fødeland om sin Adels, blev Greve under Navn af Almaforte-Hardenberg-Reventlow. Han døde 1864, og efter Grevindens Hedengang for nogle Maanedes siden arvede hendes Søn Grev Karl Ludvig Holck-Hardenberg-Reventlow Grevskabet.

Hardenbergs Hovedbygning er et af de stolteste Herresæder i Danmark. Den er først opført af Hr. Mogens Gjøre, senere noget ombygget af Hr. Palle Rosenfrands i Aaret 1631 og atter i den nyeste Tid af Fyrst v. Hardenberg og hans Søn, især af den sidste; men deres Ombygning indrettedes dog smagfuldt efter den gothiske Bygningsmaade. Den nordre Fløj udgjør 3, den østre og den vestre 2 Etager. Bygningen har 3 Taarne med Kuppelspir og høje og hvælvede Kjelbere; i den ene af disse, den saakaldte Tomfrukjelder paa højre Side af Porten, fortæller Saguet, at en Kvinde har siddet indmuret, fordi hun syndede imod det sjette Bud; men hvo dette har været, vides ikke. Borgegaarden er omgivet af Grave, og dens fjerde Side, som vender ud imod den store og smukke

Have, er afsluttet med en lav Mur, som er forsynet med et Jærnrækværk. Af de gamle Bolde findes der endnu Spor.

Til Grevskabet høre Hovedgaardene Hardenberg med Afbyggergaarden Idalund, Rosenlund, Nørregaard, Nielstrup, Sæbyholm og Christiansdal, hvis samlede Ager og Engs Hartkorn nu er 588 $\frac{3}{4}$ Tde., og hvoraf selve Hardenberg udgjør 80 Tdr. „ Skpr. 1 Fdk. 2 Alb. og Idalund 47 Tdr. „ Skpr. 1 Fdk. 2 $\frac{1}{2}$ Alb. Bøndergodset udgjorde 1852 i alt 1687 Tdr. 1 Skpr. Ager og Engs Hartkorn, hvoraf 439 Tdr. 2 Skpr. hørte under selve Hardenberg og vare fordelte imellem 58 Fæstegaarde med 395 Tdr. 4 Skpr. 2 Fdk., 1 Arvesæstegaard med 17 Tdr. 4 Skpr. 2 Fdk. „ $\frac{3}{4}$ Alb., 54 Fæste- og Lejehuse med 24 Tdr. 4 Skpr. 1 Fdk. „ $\frac{1}{2}$ Alb. og 2 Dyndehuse med 1 Tde. 4 Skpr. 2 Fdk. 1 $\frac{3}{4}$ Alb. Hartkorn; 36 Huse vare jordløse. Nu er en stor Del af Godset solgt til Selvejendom, saa at der ifkun er 911 Tdr. Hartkorn heraf tilbage. Det matriculerede Tiende Hartkorn er 427 Tdr. 2 Skpr., og det Tiende ydende Hartkorn er 3,501 Tdr. 3 Skpr. 1 Fdk. 1 $\frac{1}{4}$ Alb. Skovenes Omraade er 2,525 Tdr. Land med 28 Tdr. 7 Skpr. 2 Fdk. 2 Alb. Skovskylde Hartkorn. 3 Fideikommiskapitaler have 393,000 Rdlr. og i Bankaktier 14,400 Rdlr.

Søllested Kirke og Sogn.

Sydøst for Nakskov i Laalands Sønder Herred ligger Søllested Sogn, omgivet af Græshave, Gurreby, Skovlænge, Stokkemærke, Nyde og Landet Sogne. Til Sognet høre Byerne: Søllested imod Vest, Troelse imod Øst og Højreby imod Syd. Dets største Længde fra Nord til Syd er omtr. 3 Fjerdingvej, og dets største Bredde fra Vest til Øst er omtr. 2 $\frac{1}{2}$ Fjerdingvej. Landevejen fra Nakskov til Nødby gaar igjennem Sognet.

Søllested Kirke ligger 1 $\frac{1}{4}$ Mil fra Nakskov. Den er opført af tilhugne Kampesten ud- og indvendig og har takkede Gavl, hvilke tillige med den øverste Del af Gavlspidserne ere murede af store brændte Sten, og saa vidt disse naa, er Kirken hvidtet udadtil, hvorimod det øvrige Murværk ifkun er fuget med Kalk. Chorflutningen imod Øst er ogsaa bygget af Kampesten; Vaabenshuset med Hovedindgangen til Kirken er paa Sydsiden. I Aaret 1858 istandsattes Kirken, dens 3 Hvalvinger og Bæggene afpudsedes glat, alle Ribber fattedes i skarp Kant, Stolestaderne og Dørene fik Egetræs-Maling, Chor og Stole nyt Fjælgulv, og Gangene fik Stengulv af brændte graa og hvide Fliser. En ny Altartavle, der er malet af Raadsig og forestiller Jesus og Disciplene i Emaus, en Sandstens Døbefont og et nyt Rækværk om Alteret og store buede Vinduer forsynedes Kirken med paa

samme Tid. Senere har Kirkeejeren ligeledes forsynet den med et lidet Orgel i den vestre Del, saa at Søllested Kirke er en af de smukkere Landsbykirker. Den er 30 Alen lang og 13 Alen bred og rummer omtrent 200 Mennesker. I Choret er en Marmortavle indmuret til Minde om en af Kirkens tidligere Ejere, Kammeraad Diderichsen til Dlingesjøgaard (i Græshave Sogn) og hans Hustru Margrete Neander. Op til Kirken paa dennes nordre Side er en muret, hvælvet Begravelse, hvis Dør ind til Kirken nu er tilmuret; her staa der adskillige Rigkister, hvori gjemmes Støvet af Medlemmer af Otten Steensen. Til dette Gravkapels Vedligeholdelse er der givet en Kapital paa 100 Rdlr., som skulde indestaa i Søllestedgaard; men ved Kirkens Salg fra denne Gaard er Kapitalen forsvunden; ikke desmindre vedligeholdes Kapellet fremdeles af Kirkens Ejere, Dlingesjøgaards Ejere, som Kirken har tilhørt i en Aarække, have nu Begravelse ved Kirken. Søllested Kirke har intet Taarn; men i et Hjørne af Kirkegaarden er der et med Bræder opklædt Klokketaarn, hvori Kirkens 2 Klokker hænge. Kirke-tienden udgjør 64 Tdr. Hvede og 87 Tdr. Byg, som dels ydes i Skjeppen, dels efter Kapittelstart, af Sognets 222 Tdr. Tiende ydende Hartkorn.

518 Rper, 1647 Faar og 220 Svin; Bistadernes Tal var 27. Der holdtes altsaa et Stykke Hornkvæg paa 5 Tdr. Land. Bøndergaardernes Tal er nu ligesom i Aaret 1852: 27, hvoraf den større Del er Selvejer- eller Arvefæstegaarde, hvilket 1852 ikkun var Tilfældet med 5, hvoraf 3 havde over 6 Tdr. Hartkorn hver og 2 over 3½ Tde. Hartkorn hver; af de 22 Fæstegaarde havde 3 over 8 Tdr. Hartkorn og 19 i Gjennemsnit 6 Tdr. Hartkorn hver. Selvejerhusenes Tal var 11, nemlig 8 med 4 Skpr. Hartkorn og 3 med over 1 Skp. Hartkorn hvert; 47 Fæste- og Lejehuse havde i Gjennemsnit 3 Skpr. Hartkorn hvert, og 9 Huse vare jordløse, i alt 67 Huse. Nu er Husenes Tal 91, hvoraf 16 ere jordløse. Fæsteafgiften af en Bondegaard paa 50 til 60 Tdr. Land er 8 Rdlr. 24 Sk., 5 Tdr. Hvede og 10 Tdr. Byg, af Husene under Søllesteds- gaard fra 12 til 20 Rdlr. aarlig. I Sognet findes 197 Tdr. Land Fredskov; men desuden hører der under Søllesteds- gaard omtrent 103 Tdr. Land, der ej er Fredskov, og under Vilhelms- høj 10 Tdr. Land Skov; Sognets Skovskylb er 2 Tdr. 6 Skp. 3 Tdr. 2 Alb. Fredskovens Navne ere: Mørkholt, Dyre- haven og Højreby Hestehave.

Søllesteds Sogns Indbyggertal var i Aaret 1801: 420, 1834: 564, 1840: 584, 1845: 618, 1855: 708 og 1860: 716. Siden Hundredaarets Begyndelse har Folketallet altsaa tiltaget med henimod 75 af Hundrede. Ved den sidste Folke- telling var Familiernes Tal 143, Mandfolkens 371 og Kvind- folkens 345; de første havde altsaa en Overvægt af 7 af Hundrede. Algerdyrkning er Hovednæringskilden, hvortil kommer en ikke liden Husflid. I Sognet findes 1 hollandsk Bejrnølle, 2 Pottemagerier og 1 Teglværk, hvilket alt hører under Søl- stedsgaard. Ved Kirken ligger et af Sognet opbygget lidet Fattighus. Sognet hører under Sønder Herreds Retssomraade, Maribo Amtstuedistrikt og Nakskov Lægedistrikt, under Amtets 2den Valgkreds og udgjør dets 91de Lægd.

Af Sognets katolske Præster vides ikkun en, Hr. Henning, som var her i Aaret 1470. Den første, der kjendes efter Reformationen, var en højt maadelig Person, der hed Christen Nielsen. Han var Præst i Søllesteds 1571, men fattedes foreløbig fra Embedet to Aar efter, paa Grund af at han havde ført falske Vidner imod en Mand. Det var imid- lertid langt fra, at han senere forbedrede sig, uagtet han havde aflagt Løfte herom. I Aaret 1578 kærede nemlig hans Hustrus Fader Præsten Christen Jensen i Nadssted, at han havde mishandlet sin Hustru med Slag og Spark og desuden svæltet (sultet) hende. Da han desuden havde slaget en af sine Kalds- fæller, dømtes han til Skilsmisse fra sit Embede, dog kun „over hele Stiftet“, og fra sin Hustru. Den næste Præst, man kjender, er Niels Christensen, der var her i Sognet 1584, og efter ham Jakob Rasmussen indtil 1618. Hans Efter- mand Jofum Nielsen døde allerede i Juli 1619, og efter ham kom Bernt Hansen, der forlod denne Verden i Aaret 1624. Niels Andersen hed den følgende Præst, og han var her i Sognet til sin Død den 29de Maj 1638 i en Alder af 40 Aar; han var den første Præst for Skovlænge og Søl- sted Menigheder i Forening. Hans Eftermand Anders Erik- sen Hvid, der havde været residerende Kapellan i Stokkemark, var kun faa Uger Præst i Søllesteds, hvor han døde den 24de

August 1638. Bertel Nielsen, Rektor i Nakskov, kaldedes til hans Eftermand og havde dette Præstekald indtil sin Død den 31te Januar 1667. I Aaret 1658 afbrændte Præste- gaarden, til hvis Opbyggelse han fik en Hjælp af 1 Rdlr. fra hver af Stiftets Kirker. Den følgende Sognepræst Gregorius Kniphof var født i Sverige 1638. Han udnævntes af Kongen den 13de Februar 1668, saafremt han efter foregaaende Examen fandtes dygtig til at forestaa Præsteembede, dog Kongens mulig tidligere udstædte Kaldsbrev ukrænket. Da han havde været Sognepræst i Søllesteds i en Tid af 20 Aar, fastsattes det, at der til de to forenede Sogne skulde lægges et tredje, Gurreby, hvorom der udstædtes Kundgjørelse den 17de April 1688. Naar Skovlænge Præstekald fik en ny Præst, skulde Thoreby i Skov- længe Sogn lægges til Avnede Kirke for Belejsheds Skylb; indtil denne Forandring fandt Sted, skulde Præsten i Skovlænge intet miste i sin Rettighed. Den 11te Juni 1692 fik Grego- rius Kniphof kongelig Stadsfæstelse som Præst i Gurreby tillige, men paa det Vilkaar, at der skulde udnævnes en residerende Kapellan, som Sognepræsten selv skulde lønne og underholde. Denne fik maaske for en Tid Præstegaarden i Søllesteds til Bolig, imedens Sognepræsten boede i Skovlænge. Som Følge deraf omtales her ikkun de residerende Kapellaner. Den første af disse var Jens Sørensen Røck, der fik Stadsfæstelse som Kapellan den 13de Septbr. 1692. Hans Løn var ikkun 80 Slettedaler i Penge om Aaret, og han skal da, naar han til de store kirke- lige Højtider tog imod Offer, have haft en Fløjte hos sig, hvori han blæste for at give de ofrende Lyft til at yde saa meget mere. Efter ham var Thomas Winther residerende Kapellan, indtil han 1723 kaldedes til Sognepræst i dette Sogn, og dennes Eftermand, Adam Levin Bolt, var her ikkun et Aars Tid, da han af Fru Dorothea Magdalena von Harstal, Enke efter Overste Frederik von Lüchow til Gammelgaard (i Ryde Sogn) kaldedes til residerende Kapellan for Landet Menighed. Derpaa blev Sognepræstens egen Tvillingbroder Henrik Win- ther residerende Kapellan i Søllesteds; men Brodrene kunde ikke enes, hvori Kapellanen vist nok var Skylb. Denne kaldedes derfor allerede Aaret efter til residerende Kapellan i Rødby, og Fru v. Harstal antog da den 3die Juli 1725 Johannes Schougaard til Kapellan i Søllesteds; den 17de s. M. fik han Stadsfæstelse. Denne Mand døde i Nakskov i Januar 1728, hvorpaa Hans Landorph til Baadesgaard (i Græshave Sogn) kaldede Albert Bøgvad til Kapellan den 27de s. M., stadfæstet 27de Marts. Da denne 1729 af Kronen fik Kaldsbrev paa Skærbæk Sognekald i Riber Stift, modtog Povel Danhel den 28de Juni af Fru v. Harstal Udnævnelse til Kapellan i hans Sted; Stadsfæstelsen er udstædt den 11te Juli. Efter hans Død alle- rede 1731 kaldede Rancelliraad Georg Rudolf Müller, hvem Kaldsretten denne Gang tilkom, til residerende Kapellan Knud Müller, hvis Kaldsbrev er af 20de Marts, dets Stadsfæstelse af 4de Maj 1731. Da han 1741 var kaldet til Sognepræst i Halsted, udstædte Stats- og Justitsraad Christian von Stöcken til Gammelgaard og hans Hustru Fru Charlotte Frederikke v. Stöcken den 15de Januar 1742 Kaldsbrev for Rasmus Wind som hans Eftermand; det stadfæstedes den 19des. M. Denne var Søn af en fattig Husmand og Skræder i Vindeby og havde haft en Belgjører i Sognepræsten Proust Bernt Suhr, der

havde holdt ham til Bogen; 1726 var han kommen til Universitetet i en Alder af 24 Aar. Senere havde han faaet Degnekaldet i Søllested og beholdt det nu, da han blev Kapellan, imod at lønne en Medhjælper dertil. Rasmus Wind døde i Aaret 1777; han var to Gange gift. Hans Eftermand var Povel Wichmann, som den 1ste Maj 1774 af Kapitajn Andreas Kiegelsen fik Kaldsbrev som vordende Kapellan, naar Rasmus Wind afgik ved Døden, eller Kaldet paa anden Maade blev ledigt, og Stadsfæstelsen paafulgte den 15de Maj 1777; men da strax efter Vaabensted og Engestofte Præstekald tilbødtes ham, kaldede Grev A. G. v. Moltke til Gammelgaard den 5te Septbr. Laurids Christoffer Busch til residerende Kapellan i Søllested; Stadsfæstelsen er af 1ste Oktbr.; ogsaa han var Sognets Degn indtil sin Forfremmelse 1783 som Sognepræst til Landet. Kammerraad Diderichsen til Dillingesgaard udstædte nu den 24de Februar 1783 Kaldsbrev for sin Huslærer Hans Henrik Müller, som den 26de Marts fik Stadsfæstelsen. Han døde 1790 i dette Embede, og den 1ste Marts s. A. udnævnte Kammerherre Kaspar Wilhelm v. Munthe af Morgenstjerne til Gammelgaard Klavs Nikolaj Clausen til hans Eftermand, og denne fik allerede den 5te s. M. kongelig Stadsfæstelse. Da han fem Aar efter modtog Embedet som residerende Kapellan for Stokkemærke Menighed, kaldede Regeringen den 31te Juli 1795 Kornelius Bagger til Kapellan i Søllested. Ved hans Forfremmelse til Sognepræst for Landet og Nye Menigheder 1807, fik Henrik Wilhelm Breinholm den 13de Februar s. A. Udnævnelse til residerende Kapellan i hans Sted. Ved Kanselliskrivelse af 2den November 1804 paalagdes det Sognepræsten at udrede 100 Rdlr. aarlig til Forbedring af Kapellanens Kaar. Breinholm blev henimod Slutningen af Aaret 1812 Sognepræst i Jylland, og Jens Christian Blicher kaldedes den 19de Februar 1813 til Kapellan i Søllested. Efter fem Aars Forløb fik han ligeledes et nytt Præstekald, og Søren Hagerup Holk blev hans Eftermand ved Kaldsbrev af 20de November 1818. Han og hans Eftermand Christian

Lembvig, der den 12te Januar 1825 udnævntes til Kapellan i Søllested, bleve efter hinanden Sognepræster i Sandby; den 13de Februar 1828 kaldedes Peter Aaby til Kapellan her, 1830 blev han Præst paa Morsø og efterfulgtes af Johannes Galskjøtt, hvis Udnævnelse er af 31te Marts 1830. Da han 1834 blev Præst i Korsør, kaldedes Christian Ernst Krag den 5te December s. A. til hans Eftermand. Han kom allerede Aaret efter til Sønder-Brøby i Fyn. Hans Eftermand Peter Frederik Hansen var her i 6 Aar, indtil han kaldedes til Præst til Espe og Vantinge i Fyn, og Kaspar Peter Kaalund udnævntes den 13de December 1841 til Kapellan i Søllested. Aaret efter døde Sognepræsten Andreas Brünnicke, og det fastfattes nu, at Søllested Sogn skulde have sin egen Sognepræst. Kaalund fik altsaa den 14de Oktbr. 1842 et nyt Kaldsbrev som Sognepræst, og ved hans Hedsengang den 28de December 1853 i sit 48de Aar, udnævntes Frederik Karl Christian Breinholm, der siden 1850 havde været Katechet for Bor Frelvers Menighed paa Christianshavn, den 23de Marts 1854 til Sognepræst; men han var da syg, tiltraadte aldrig dette Kald og døde den 11te August s. A. Hans Eftermand Jørgen Houman Kruse, hidtil Adjunkt ved Roskilde lærde Skole, udnævntes den 27de November 1854.

Præstekaldets Indtægter ere: Tiende, 65 Tdr. Hvede, 90 Tdr. Byg og 11 Tdr. Havre, i Steden for Smaaredsel 24 Rdlr. 2 Mk., Godtgjærelse 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg og 23 Rdlr. 2 Mk., Udvisning 8 Læs Brænde; Offer og Accidenser omtr. 120 Rdlr. Dette Kalds Reguleringssum er 906 Rdlr.; men de virkelige Indtægter ere 2,027 Rdlr.

Sognet har ikkun en Skole, i Højreby, som har to Lærere; Børnetallet er for Tiden omtr. 120. Reguleringssummen for Førstelærer-Embedet fattes for nogle Aar siden til 436 Rdlr., Fordloden er god og 5 Tdr. Land stor. Andenlæreren har 200 Rdlr. i Løn, 30 Rdlr. i Skolepenge, 25 Rdlr. for at spille Orgel og 3 Favne Brænde.

Søllestedgaard.

Omtrent en halv Mil syd for Hovedlandebejen imellem Næstved og Maribo, $1\frac{3}{4}$ Mil fra først nævnte og $2\frac{1}{4}$ Mil fra sidst nævnte By, ligger Søllestedgaard i Søllested Sogn. Denne Herregaard er gammel, efter som den forekommer omtrent fra Midten af det 15de Hundrebaar; 1468 tilhørte den nemlig Anders Graa, efter ham Sønnen Lavrids Graa, dennes Søn Johan Graa og derpaa sidst nævntes Søn Jørgen Graa, som ejede den 1512. Han var 1529 Landsdommer paa Laaland, folgte siden Gaarden og drog til Lavind (Rangeland). Den næste Ejer var Jørgen Brahe til Tostrup. Han havde Strid med Bønderne i Søllested og Troelse om Søllested Skov, og i denne Sag affagdes der Herredagsdom paa Nykjøbing Slot den 24de August 1557. Den udvalgte Prins Hertug Frederik, Kansleren Johan Friis, Hr. Mogens Gyldenstjerne til Stjernholm, Børge Trolle til Killy, Hr. Lave Brahe til Krogholm, Peder Bille til Svandholm og flere Rigsraader vare da nærværende. De to Bønder Christiern Mand i Søllested og Mikkel Rensen i Troelse havde paa egne og alle Søllested og Troelse Bymænds Begne i Kette stævnet Niels Blak i Gurreby og hans tretten Oldinge for et Grændsestjæl, de havde sat imellem Søllestedgaard og de to Byer og derved frastenet dem den Del af Skoven, der kaldtes Raamosen; Jørgen Brahe havde da indhægnat den og derved udelukket Byerne fra den Gærdsel og Skovhugst, som de hidtil havde haft i en Tid af 40 Aar ukæret. De fremlagde nogle Tingsvidner for at godtgjøre det rette i sin Paastand; men dertil svarede Jørgen Brahe adskilligt, som de ikke kunde gjen-drive. Søllested Skov havde i lang Tid ligget ustiftet, og Lodsejerne paa alle Sider havde hver efter sin Villie hugget deri, saa at baade Jørgen Brahes Enemærke og Fællesskoven næsten vare forhugne og ødelagte; derfor havde han hos Kongen anket over, at Søllested og Troelse Byers Lodsejere havde gjort ham Skade paa hans Enemærke Skov, kaldet Ellegaard Skov, hvisaarsag Kongen da havde givet ham et Brev til Mogens Falster, Anders Gjøe og andre Riddermændsmænd, at de skulde grænse og forfare, hvem denne Skov med Kette monne tilhøre. Senere havde Peder Dye og Jørgen Brahe ladet gjøre et ret Skovstjæl ved tretten Oldinge og ladet sætte Sten og Stabel. Et Brev af Mogens Falster, Anders Gjøe, Jørgen Urne o. fl. af 1555 udfagde, at de havde været samlede for at grænse disse Oldinges Stjæl imellem Søllested

Skov og Ellegaards Skov, og at de da funde Skjelstenene ret satte. Et andet Brev af Mogens Falster, Anders Gjøe, Peder Falster og Jørgen Rud af 1556 vidnede, at de havde været samlede i Søllested Skov for at grænse, om Jørgen Brahe havde gravet eller stenet noget over det Skjel, som Oldinge og gode Mænd havde sat; men sligt kunde de ikke finde. Derfor satte han i Kette, om han ikke borde nyde den Ejendom, som saalunde var ham tilstøttet. Kette maa uden Tvivl have givet ham Medhold. Jørgen Brahe døde 1565, og hans Enke Fru Inger Dye, som ejede Søllestedgaard efter ham, døde 1592. Deres Egteskab var barnløst, hvisaarsag Søllestedgaard ved Fruens Død arvedes af Fru Mette Rud, hvis Moder Fru Pernille Dye var Søster til Fru Inger og, ligesom denne, Datter af Hr. Johan Dye til Nielstrup (paa Laaland) og Fru Mette Mogensdatter Gjøe; Fru Mettes Fader var den navnkundige Søhelt Otte Rud til Møgeltønder. Hendes Egteskælle var Henrik Gyldenstjerne til Aagaard, der maaske nogle Uger var Ejer af Søllestedgaard. Denne Mand var født Nytaarsdag 1540 paa Estrup, gik i Viborg Skole 1548—51 og var derpaa i to Aar hos Erik Pødebusk paa Rjorup, hvorefter han tjente Christian den tredie som Kammerdreng (Page). Han giftede sig 1564 med Soufru Lisbeth Brahe. Paa samme Tid gik han som Otte Ruds Lieutenant om Bord paa Flaaden og tjente i nogen Tid til Søs. Efter at have været gift i to Aar blev han Enkemand, og først 1574 holdt han anden Gang Bryllup. Han var Lensmand paa Bahus, døde her den 2den April 1592 og fandt sit sidste Hvilested i Kongeløvs Kirke. Hans Enkes Aar vare ikke de bedste; til sin Moster Fru Sidsel Dye, gift med Erik Pødebusk til Tølløse, skriver hun nemlig den 12te November 1592, efter at have omtalt den store Sorg, hun hver Dag saa paa sin Broder Johan Rud, dennes syge Hustru Fru Anne Hardenberg og paa sidst nævntes Fader Erik Hardenberg til Matrup: „Saa kan jeg aldrig fuldskrive Eder til, hvor ilde tilfreds jeg haver været her i dette Land (Landskab) for nogle Penge, som jeg skulde have til Omflag; saa haver Frans Kantzan lovet mig, at han vilde laane mig 5,000 Daler og betale dem til Omflag paa mine Begne; saa haver jeg haft mit Bud til hannem om samme Penge og ingen faaet af hannem; men Gud forlade hannem, at han lovede mig dem og ikke vilde holde sit Løfte, og jeg

har flaaet min Tid dertil; dersom han ikke havde lovet mig dem, da maatte jeg have forhørt mig hos andre mine Venner. Saa giver jeg Eder ganske venlig til kjende, at jeg haver mit Bud nu et andet Sted henne og forhører, om jeg kan bekomme samme Penge; og kan jeg ingensteds drage, før jeg faar vis Bæfted at vide, om jeg faar dem heller ikke; thi der ligger min og mine faderløse Børns al vor Bæftard paa. Den almægtigste Herre og Gud sende mig nogle gode Raad til dem". Den 1ste Marts 1593 kjendte hun sig skyldig til den udvalgte Konge Christian den fjerde den meget store Sum 10,000 Rdlr. (Specier), som hun skulde udrede til Dmflaget i Kiel Hellige tre Kongers Dag 1594. Ti Adelsmænd gif i Borgen for hende, og iblandt disse var hendes Frænde Knud Rud til Bøbygaard. Hun døde i Nørrejyland den 2den Maj 1596 og blev begravet i Aarhus Domkirke. Ved Skiftet efter Fru Mette fik Døtrene, Jomfru Pernille, senere gift med Jakob Rosenfrands til Rørstrup og død 1622, og Jomfru Sytte Gyldenstjerne; siden gift med Christoffer v. d. Grøben og efter hans Død med Ejler Urne til Marsmarke, Søllestedgaard, hvorimod Sønnen Knud Gyldenstjerne fik Aagaard.

Efter dem tilhørte Gaarden Erik Steensen, der ejede den i Februar 1629, da han skjødede en Bondegaard til Borkard Rud til Utterslev. Han var Søn af Hans Steensen til Stensgaard (paa Langeland) og Fru Margrete Basse, var født 1590 og døde 1653. Hans Hustru Fru Barbara Mormand fra Bramshyffe var død 1646 i en Alder af 51 Aar. Deres Søner Hans og Erik Steensen folgte for 9,000 Rdlr. i Oktober 1665 Søllestedgaard til Jakob Geweke, Kommandant i Raskov. Efter 6 Aars Forløb og maaste noget før afhændede han atter Gaarden til Afsesfor i Kommercekollegiet Jean Andreas Timpf. Gaardens Ager og Engs Hartkorn var 100 Tdr. og blev efter Matriklen af 1688 66 Tdr. 4 Skpr. Det dertil hørende Bøndergods var omtrent 1680: 156 Tdr. 1 Skpe. 1½ Fdk. Hartkorn, som alt laa i en Afstand af mindre end 2 Mile fra Hovedgaarden. Fæstegaardenes Tal var 19, og deraf laa 4 i Søllested og 4 i Højreby, 1 i Utterslev og 1 i Løjtøfte. En Tid vare som Følge af en Landtingsdom baade Gaard og Gods beslaglagte af Kronen paa Grund af Arveafgifter, der ej vare udredede i rette Tid; men Timpf fik dem snart igjen til fri Raadighed, og 1690 folgte han Søllestedgaard til Stiftamtmand H. U. von Lüchow til Søholt, som den 18de Juni 1691 ved Magefifte med Kongen fik Bispens D (Ulriksdal) i Steden for Søllestedgaard. I Aaret 1724 indgif Kongen atter Magefifte, og Kammerassessor Frederik Felthuus afstod nu Bremersvold imod Søllestedgaard. Han døde 1730, Kontre-amiral Henrik Brandt til Pederstrup kjøbte da Gaarden, og efter hans Død 1736 blev Madame Kiegelsen i Raskov Ejerinde deraf. Efter hende tilhørte Gaarden hendes Søn Rancelliraad og Landsdommer Hans Kiegelsen. Denne stod i Aaret 1752 i Underhandling med den rige Abraham Lehn til Højbygaard, til hvem han vilde sælge sin Gaard, naar han kunde faa en anden til Kjøbs, for 34,000 Rdlr.; men Abraham Lehn fandt denne Pris for høj. Til Gaarden hørte to Bejr-møller, Søllested Sogus Kongetiende med matrikuleret Hartkorn 26 Tdr. 2 Skpr. ¾ Fdk., Bøndergods 309 Tdr. 6 Skpr. 2 Fdk. 1½ Alb. Ager og Eng, 2 Tdr. 2 Skpr. Skovskyd;

til Godsjet hørte 37 Gaarde og 35 Huse. Fordebogsindtægterne vare 167 Rdlr. 5 Mk., 1 Tde. Hvede, 1 Tde. Rug, 256 Tdr. Byg og 29 Tdr. 2 Skpr. Havre. I Søllested By laa 4 Gaarde og 5 Huse, i Troelse By 4 Huse, i Højreby 3 Gaarde og 4 Huse, i Skovlænge 10 Gaarde og 12 Huse, i Utterslev 11 Gaarde og 8 Huse, i Dre 2 Gaarde, i Lille Løjtøfte 3 Gaarde, i Sandbjerg 1 Gaard, i Øster Nordlunde 3 Gaarde og 1 Hus. Der ydedes i Almindelighed 1 Tde. Byg i Landgilde af hver Gaard; dog herfra gjordes Undtagelser, i det en Gaard i Utterslev paa 13 Tdr. Hartkorn ydede 8 Tdr. 4 Skpr. Byg, og en anden Gaard svarede ifkun Hoveripenge og ingen Landgilde. Huspengene var 4 Rdlr. for hvert Hus. Senere samlede Godsjet saaledes, at Byerne Søllested, Troelse, Skovlænge, Utterslev, Tjennemarke og Abbet udgjorde Gaardens Gods, hvilket maaste fandt Sted under den næst følgende Ejer.

Søllestedgaard folgte Kiegelsen 1759 til Baron Christian Frederik v. Knuth, hvis Forældre vare Grev Adam Christoffer v. Knuth til Knuthenborg og Fru 3de Margrete v. Reventlow. Han var født i Aaret 1728 og havde et Par Aar i Forvejen, efter at have været Ritmester ved et Rytterregiment, faaet Afsted med Oberstlieutenants Karakter. Den 2den August 1743 havde hans Moder af en af de mange laalandske Herregaarde, hendes Mand havde efterladt sig, nemlig Lundegaard og tilhørende Gods oprettet Baroniet Christiansdal for denne sin Søn; men hun beholdt det selv til sin Død 1757. Han ejede desuden andre store laalandske Herregaarde: Grimsted, der ligesom Christiansdal opkaldtes efter ham og fik Navnet Frederiksdal, Asferstrup og Raskov Ladegaard; men ifkun Christiansdal hørte til Baroniet. I Aaret 1752 giftede han sig med Anne Christine v. d. Osten, og efter hendes Død 1791 ægtede han Charlotte Mathilde v. Staffeldt. I Aarene 1782 og 1784 overlod han baade Baroniet og sine andre Godser til sin Søn Kammerherre Adam Christoffer v. Knuth, der var gift med en Datter af Grev A. G. v. Moltke til Bregentved. Selv flyttede han 1786 til Gaarden Kjøfomhed i Kjøbelev Sogn og boede der til 1798, da han ogsaa maatte sælge denne Gaard. Han døde i Aaret 1801. Det er imidlertid en Fejltagelse, naar det heder, at han døde yderst fattig og ikke havde andet at leve af end en Pension paa 1,200 Rdlr., som han fik af Staten; thi de 1,200 Rdlr. vare den Sum, som hans Søn skulde udrede til ham for Afstaelsen af Baroniet. Hans Søn Baron Adam Christoffer Knuth boede adskillige Aar paa Søllestedgaard, som en kort Tid var indlemmet i Baroniet, paa Grund af at Christiansdal ikke havde nogen herstabelig Hovedbygning. Han folgte 1804 Christiansdal og Aaret efter Søllestedgaard, efter at have indtaget Skovene til Fredning, banet ny Veje og udfikstet Bøndergodsjet. Søllestedgaard kjøbtes af Godsejer J. Bølle. Denne magefistede i Aaret 1810 med Jørgen Jørgensen til Vintersborg saaledes, at han selv fik Vintersborg og Jørgensen Søllestedgaard. Denne sidste var en af de Godsejere paa Laaland, der først ophævede Hoveriet; Bederlaget var billigt, nemlig 4 Tdr. Hvede og 4 Tdr. Byg af hver Bondegaard, og derved fremkaldtes der megen Bæftand paa Godsjet. Nogle Aar efter kom tunge Tider, og den Omstændighed, at han mere end en Gang havde gaaet i Borgen for andre, forværedede i

høj Grad hans Raar. Han døde imidlertid den 8de Maj 1827, og hans Enke Karen Margrete Elisabeth Jørgensen, født Rølle, overtog Gaarden. Hendes Klogskab og Økonomi, understøttet af en nidkær og dygtig Raadgiver, lykkedes det at ophjælpe Sagerne saaledes, at hun den 12te Maj 1836 kunde tilkjøbe sin ældste Søn, den nuværende Ejer Justitsraad Lavrids Jørgensen den hele Ejendom ubestaaen.

Den smukke Hovedbygning er opført af Grundmur og to Etager høj med et Taarn. Den er helt ombygget 1859 og var før den Tid kun en Etage. Ogsaa Udhusene ere ombyggede af den nuværende Ejer: Laden 1851, Faarestalden 1852, Kø- og Hestestalden 1863, alt tilbels af Grundmur. Denne Hovedgaards Fladeindhold er 520 Tønder Land Ager, 30

Tønder Land Eng, 9 Tønder Land Have og Gaardsplads og 535 Tdr. Land Skove, ialt 1,094 Tdr. Land. Hartkornet er 67 Tdr. 6 Skpr. „ Fdk. 1 Alb. Ager og Eng og 7 Tdr. 5 Skpr. 3 Fdk. 2 Alb. Skovsklyb. Bøndergodset udgjør 327 Tdr. 6 Skpr. 1 Fdk. „ 1/2 Alb. Ager og Engs Hartkorn, hvoraf de 202 Tdr. 6 Skpr. „ Fdk. 2 Alb. ere solgte til Arvesætte imod en aarlig Afgift af 3 Rdlr. 3 Mk. for hver Tønde Hartkorn af Gaardene og 2 Rdlr. 3 Mk. for hver Skjepe Hartkorn af Husene. Fæstegodset er saaledes endnu 125 Tdr. „ Skpr. „ Fdk. 1 1/2 Alb. Hartkorn og udgjør 15 Gaarde og 65 Huse. Til Gaarden hører Kongetienden af Sollested Sogn, hvis Tiende ydende Hartkorn er 221 Tdr. 2 Skpr. 3 Fdk. 2 3/4 Alb.



Idestrup Kirke og Sogn.

Sydøst for Nykjøbing udbreder sig Idestrup Sogn, omgivet af denne Kjøbsteds Landsogn, Systofte, Sønder-Kirkeby og Beggerløse Sogne. Det har Byerne: Sønder-Bedby imod Nord, Idestrup i Midten, Hillestrup, Sønder-Ørslev og Ulslev imod Øst, Tjæreby imod Sydvest, Sønder-Taastrup, Sillestrup og Elkenøre imod Syd. Landevejene fra Nykjøbing til Stubbejøbing og til Gjedserodde gaa igjennem Sognet. Dettets ældre Navn er Yderstrup. Sognets største Længde fra Nord til Syd er 1 Mil, dets største Bredde fra Vest til Øst er $1\frac{1}{4}$ Mil.

Kirken ligger i Idestrup By, $3\frac{1}{2}$ Tjeringvej fra Nykjøbing. Dens Chor har en Længde af $17\frac{1}{2}$ Alen, en Bredde af $12\frac{3}{4}$ Alen og en Højde af $8\frac{3}{4}$ Alen. Skibets Længde er 30 Alen, Bredden $17\frac{1}{4}$ Alen og Højden $9\frac{1}{2}$ Alen. Choret er stort og smukt, men trykket af det lave Tjæleloft. Altertavlen er et Maleri, der forestiller Frelseren i Gethsemane. Et stort gammelt Billede af Jesus paa Korset hænger for Enden af den midterste Gang nederst i Kirken. Skibet er for kort i Forhold til sin Bredde. Kirken er i det hele lys og venlig, men faar ved sit Tjæleloft megen Lighed med en stor Sal. Kirkestolene kunne rumme omtrent 300 Mennesker. Tidligere har der ogsaa været Stole i Choret; men ved en Istandsættelse for nogle Aar siden, da der lagdes nyt Flisegulv i hele Kirken, nedbrød man disse. For staaende er der desuden Rum nok i den brede Hovedgang og tildels i Choret, dog er det muligt, at Kirken maa udvides, hvilket vel bedst vil lade sig gjøre ved at gjennembryde Muren til Taarnet for Enden af den midterste Gang. Derved vilde man vinde en Plads, som nu ikke nyttes, og Kirken vilde tillige faa en kjønnere aflang Form. Nogle Billedhugger=Arbejder findes i denne Kirke, saasom: Jesus, der velsigner de smaa Børn, over Døbefonten imellem Skibet og Choret og et Par andre nederst i Kirken paa begge Sider af hint Billede af den korsfæstede Frelser; over Kirkedøren udvendig paa Baabehuset ses Johaannes, der døber Jesus. Kirken har smukke, buede Jærvinduer. Udvendig er den ret anseelig. Taarnet er henved 30 Alen højt, dog noget lavt i Sammenligning med den store Kirke. Kirken tilhører Hospitalet i Nykjøbing og har gode Indtægter.

Om Sognets Historie vides følgende. I November 1492 udstædtes Tingsvidne af Sønder Herreds Ting, meddelt Oluf Holgersen (Ulfstand), Høvedsmand paa Nykjøbing Slot, at der var gjort Skovstjel i Ulslev Egeskov den Gang,

da Hr. Evert Moltke havde Nykjøbing Slot i Bærg. Omtrent paa samme Tid eller mulig noget senere gav Kong Hans Yderstrup Kirke til Hospitalet i Nykjøbing, hvilket man ser af et yngre Kongebrev, udstædt af Frederik den første. I Juli 1528 gjordes næmlig vitterligt, at Mester (Magister) Lavrids Olmand, Forstander for Hellig Aands Kapel i Nykjøbing — Munkene af den Hellig Aands Orden skulde bære Omsorg for syge og fattige — havde været tilstede ved Hove med en Skrivelse fra Kong Hans om, at denne havde givet Kirken til hint Kapel, imod at der skulde holdes en Martid eller aarlig Sjælemesse m. m. Dette Brev stadfæstedes i alle sine Punkter af Frederik den anden i Oktober 1570. En Maanedes Tid senere udstædtes der et nyt Kongebrev herom. Den daværende Hospitalsforstander i Nykjøbing Mavrids Eriksen kærede over, at en tidligere Forstander for adskillige Aar siden havde til sin egen Nytte indgaaet en Forening med Præsten, hvormed de fattige ikkun lidet vare tjente. Da Kirken jo af fremfarne Konger er givet til Hospitalet, tillader Frederik den anden, at den fremdeles altid maa høre under Hospitalet med al sin Indtægt og Herlighed; Forstanderen skal gjøre Regnskab herfor og nytte den til de fattiges Tarv og til intet andet. Han skal forsyne Sogneboerne i Yderstrup med en lærd Mand, som er duelig og godkjendes af Bispen, til Sognepræst; end videre skal han bygge og forbedre Kirken med Præstegaarden og holde den ved Magt og Hævd.

I Aaret 1539 udstædte Kronen i Følge Magestifte Skjøde paa Gods i Ørslev til Arild Ulfstand. 1554 overlod Hans Mortensen i Ulslev Gert Ulfstand til Asferbo (i Nordsjælland) og hans Hustru Fru Gjerrild Gyldenstjerne noget Gods i Ulslev By. 1560 fik Kronen ved Magestifte med Otte Rud noget Gods i Sønder-Bedby og 1570 ved Magestifte med Fru Ollegaard Valkendorf Gods i Sønder-Ørslev, og 1579 udstædtes af Erik Rosenfrands Skjøde paa nogle Gaarde i sidst nævnte By. 1632 fik Kronen ligeledes af Christoffer Urne Skjødebrev paa Gods i Sønder-Bedby.

Efter Matriklen af 1662 hørte der til Yderstrup Sogn: Sønder-Bedby med 16 Fæstegaarde og 4 Fæstehuse uden Uvl. Gaardenes Landgilde=Hartkorn var meget ulige, paa Udsæden derimod var der ikke saa stor Forskjel. Den største af disse Gaarde havde 14 Tdr. 3 Skpr. Hartkorn, en Udsæd af

5 Tdr. Rug, 5 Tdr. Byg og 3 Tdr. Havre og en Høavl af 6 Læs; den næststørste havde 14 Tdr. Hartkorn, en Udsæd af 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg og 2 Tdr. 3 Skpr. Havre og en Høavl af 8 Læs, imedens 1 anden Gaard i denne By, der nyttedes af Nykjøbing Hospitals Forstander, havde 10 Tdr. Hartkorn, Udsæd af 4 Tdr. 2½ Skpe. Rug, 4 Tdr. 2½ Skpe. Byg og 2 Tdr. 4 Skpr. Havre og en Høavl af 6 Læs, og 1 Gaard paa 10 Tdr. 1½ Skpe. Hartkorn havde en Udsæd af 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg, „ Tde. 2 Skpr. Havre og Avl af 6 Læs Hø. 1 Gaard paa 6 Tdr. 4 Skpr. Hartkorn havde Udsæd af 2 Tdr. 3½ Skpe. Rug, 2 Tdr. 3½ Skpe. Byg, 2 Tdr. 2 Skpr. Havre og Avl af 4 Læs Hø, imedens 1 Gaard med samme Landgilde-Hartkorn havde en Udsæd af 4 Tdr. 2 Skpr. Rug, 4 Tdr. 2 Skpr. Byg og 3 Tdr. „ Skpe. Havre og Avl af 8 Læs Hø, og 1 Gaard paa 8 Tdr. Hartkorn havde samme Udsæd af Rug og Byg, 1 Tde. mere af Havre og kun 6 Læs Hø. 2 Halvgaarde havde hver 4 Tdr. Hartkorn og Udsæd af 2 Tdr. 1 Skpe. Rug, 2 Tdr. 1 Skpe. Byg og 2 Tdr. Havre og Avl af 3 Læs Hø. Byens hele Hartkorn var 129 Tdr. 3 Skpr., Udsæden 58 Tdr. 3 Skpr. Rug, 58 Tdr. 3 Skpr. Byg, 36 Tdr. 5 Skpr. Havre (1 Tde. havde paa Fælster 6 Skpr.), og Høavlen var 86 Læs. Med Undtagelse af tre, hvoraf den ene en Halvgaard, vare disse Gaardes Bygninger ved Magt eller nogenledes ved Magt; men kun den ene var ødelagt under Krigen 1658—59, de andre Bygninger havde været nedbrudte længe før Krigen. Til Sønder-Bedby hørte Skoven Bedby-Have til 30 Svins Olden eller 1 Tde. 1½ Skpe. Hartkorn Skovskyl.

Drupgaard var den Gang en almindelig Bondegård, som dreves under et med 2 andre Gaarde; det samlede Hartkorn var 24 Tdr., Udsæden var 10 Tdr. Rug, 10 Tdr. Byg og 10 Tdr. Havre, Høavlen 20 Læs. Iderstrup By udgjorde: Præstegaarden med en Udsæd af 7 Tdr. 3 Skpr. Rug, 7 Tdr. 3 Skpr. Byg og 1 Tde. 2 Skpr. Havre, Høavl 8 Læs; Degnebolet havde Udsæd af 1 Tde. 2 Skpr. Korn af alle Slags i to Aar, i det tredie laa Jorden i Fællig; 3 Fæstegaarde: 1 Gaard med 11 Tdr. 3 Skpr. Hartkorn, Udsæd af 6 Tdr. 3 Skpr. Rug, 6 Tdr. 3 Skpr. Byg, 8 Skpr. Havre og Høavl 8 Læs, 1 Gaard paa 16 Tdr. 3 Skpr. havde samme Udsæd og Høavl, og 1 Gaard paa 17 Tdr. 3 Skpr. Hartkorn saae 1½ Skpe. Rug og 1½ Skpe. Byg mere. 1 Bolsted paa 2 Tdr. 3 Skpr. Hartk. havde Udsæd af „ Tde. 2 Skpr. Rug og 3 Tdr. 2 Skpr. Havre og Avl af 4 Læs Hø. 1 Vejrmølle uden Avl havde „i den gode Tid“ svaret 12 Tdr. Mel. I alt var der 4 Gaarde, 2 Bolsteder, 1 Vejrmølle og 6 Huse uden Avl. Hele Byens Landgilde-Hartkorn var 48 Tdr. 4 Skpr., Udsæden 28 Tdr. Rug, 27 Tdr. 3 Skpr. Byg og 8 Tdr. 4 Skpr. Havre, Høavlen var 36 Læs. Sønder-Drølev havde 15 Gaarde paa 6 til 12 Tdr. Hartkorn, Udsæd af 3 Tdr. 3 Skpr. Rug, 3 Tdr. 3 Skpr. Byg, 2 Tdr. 4 Skpr. Havre og Høavl af 4 Læs hver; 2 Halvgaarde, tilsammen 8 Tdr. Hartkorn, Udsæd og Høavl ligesom 1 Helgaard; en af de øde Helgaarde var nu tillagt Præsten, som havde den uden Afgift. Af Gaardene vare i det hele 7 øde, og deraf ikkun en som Følge af Krigen. Byens hele Hartkorn var 140 Tdr. 2 Skpr., Udsæden 56 Tdr. Rug, 56 Tdr. Byg, 42 Tdr. 4 Skpr. Havre og Høavlen 64

Læs; til Byen hørte 1 Vejrmølle, som „i den gode Tid“ svarede 12 Tdr., nu 6 Tdr. Mel, og 3 Huse uden Avl. Hüllerstrup By udgjorde: 5 Fæstegaarde med 12 Tdr. 3¾ Skpe. Hartkorn, Udsæd af 6 Tdr. 1 Skpe. Rug, 6 Tdr. 1 Skpe. Byg, 1 Tde. 4 Skpr. Havre og Høavl 6 Læs hver, 1 Bolsted med Udsæd 7 Skpr. Korn, hvis Fæster svarede Landgilde til Sønder-Kirkeby og Alslev Kirker, 1 Hus med Jord, i alt 64 Tdr. Hartkorn, Udsæd af 31 Tdr. 2 Skpr. Rug, 31 Tdr. 2 Skpr. Byg, 8 Tdr. 3 Skpr. Havre og Høavl 30 Læs. Alslev By med 19 Fæstegaarde, 1 Bolsted, 5 Huse uden Jord og 3 med Jord. Den største af Gaardene havde 18 Tdr. Hartkorn, Udsæd af 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg, 3 Tdr. 2 Skpr. Havre og Høavl 4 Læs, 1 Gaard paa 16 Tdr. 1¼ Skpe. Hartkorn, havde Udsæd af 3 Tdr. 1 Skpe. Rug, 3 Tdr. 1 Skpe. Byg, 2 Tdr. Havre og Høavl 4 Læs; ogsaa i denne By var Landgilde-Hartkornet meget ulige, i det 2 Gaarde paa 10—11 Tdr. Hartkorn hver ikkun havde Udsæd af 1 Tde. 4½ Skpe. Rug, 1 Tde. 4½ Skpe. Byg, 1 Tde. Havre og Høavl 1½ Læs hver, hvorimod 2 Gaarde paa 8 Tdr. Hartkorn hver havde Udsæd 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg og 2 Tdr. Havre og 3 Læs Hø hver. Af Gaardene vare 5 øde; de 4 havde ikke haft Bygninger i mange Aar; 1 Gaard var afbrændt under Krigen, men tildels genopbygget. Hele Byens Hartkorn var 210 Tdr. 1 Skpe., Udsæden 58 Tdr. 2 Skpr. Rug, 58 Tdr. 2 Skpr. Byg, 39 Tdr. Havre og Høavlen 56 Læs. Elkenør var 8 lige store Gaarde, hvoraf de 7 havde 20 Tdr. 1¼ Skpe. Hartkorn hver, en ikkun 14 Tdr. 4 Skpr., og hver en Udsæd af 4 Tdr. 3 Skpr. Rug, 4 Tdr. 3 Skpr. Byg, 3 Tdr. 2 Skpr. Havre og Høavl 6 Læs, i alt 156 Tdr. Hartk., 36 Tdr. Rug, 36 Tdr. Byg, 26 Tdr. 2 Skpr. Havre og 48 Læs Hø. Alle Gaarde med Undtagelse af Halvdelen af en vare ved Magt. Langø (den nordlige Del af Bøtø) havde 3 Fæstehuse uden Avl. Sillestrup Bymænd og 3 Bønder i Elkenør havde Høavlen der. Sønder-Tastrup var 7 Gaarde og 1 Hus uden Avl. De 2 største Gaarde havde hver 14 Tdr. 1¼ Skpe. Hartkorn, Udsæd af 7 Tdr. Rug, 7 Tdr. Byg, 1 Tde. Havre og Høavl 12 Læs, 3 paa 12 Tdr. hver havde Udsæd 5 Tdr. Rug, 5 Tdr. Byg, 2 Tdr. 4 Skpr. Havre og Høavl 6 Læs, 2 vare mindre og øde, den ene som Følge af Krigen. Hele Byens Hartkorn var 74 Tdr. 4 Skpr., Udsæden 32 Tdr. Rug, 32 Tdr. Byg, 12 Tdr. 2 Skpr. Havre og Høavlen 51 Læs. Sillestrup udgjorde 9 Gaarde, 1 Bolsted og 2 Huse, hvoraf det ene uden Jord. Gaardenes Hartkorn var ogsaa her meget ulige: 1 Gaard med 14 Tdr. 1 Skpe. Hartkorn havde en Udsæd af 3 Tdr. 3 Skpr. Rug, 3 Tdr. 3 Skpr. Byg, 4 Tdr. 2 Skpr. Havre og Høavl 6 Læs, 1 Gaard med 14 Tdr. Hartkorn havde Udsæd 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg, 2 Tdr. Havre og Høavl 6 Læs, imedens 1 Gaard paa 5 Tdr. 5 Skpr. Hartk. havde Udsæd 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg, 3 Tdr. 2 Skpr. Havre og Høavl 8 Læs og 1 Gaard paa 13 Tdr. Hartkorn havde Udsæd 2 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg, 2 Tdr. 2 Skpr. Havre og Høavl 8 Læs. Hele Byens Hartkorn var 85 Tdr. 2 Skpr., Udsæden var 26 Tdr. 3 Skpr. Rug, 26 Tdr. 3 Skpr. Byg, 22 Tdr. Havre og Høavlen 54 Læs. Tjæreby havde 20 Gaarde, 1 Bolsted og 2 Huse uden Jord. Gaardene havde 6—12 Tdr. Hartkorn, og den almindelige Udsæd var

4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg, 1 Tde. 4 Skpr. Havre og Høavl 6 Læs. Tre af Gaardene var aldeles øde, den ene som Følge af Krigen; en af disse øde Gaarde var Kringelborg, hvis Udsæd tidligere havde været 7 Tdr. 1½ Skpe. Rug, 7 Tdr. 1½ Skpe. Byg, 4 Tdr. Havre og Høavl 7 Læs. Hele Byens Hartkorn var 214 Tdr. 1 Skpe., Udsæden 78 Tdr. 3 Skpr. Rug, 78 Tdr. 3 Skpr. Byg, 41 Tdr. 3 Skpr. Havre og Høavlen 102 Læs. Gaardenes Tal var i alt 106, hvoraf 19 øde, Bolstedernes 6 og Husenes 30. Hele Landgilde-Hartkornet var 1,147 Tdr., Udsæden 415 Tdr. 3 Skpr. Rug, 415 Tdr. Byg, 248 Tdr. 1 Skpe. Havre og Høavlen 550 Læs. Dette Sogn var altsaa stærkt opdyrket, Udsæden stor, og Gaardenes Tal var større end nu. Af Hartkornet ydedes den allerstørste Del til Kronen, 6 Gaarde svarede den hele eller en Del af Landgilden til Hospitalet i Nykjøbing, hvortil mange ydede Biskops-tiende og mange 1 Tde. eller ½ Tde. Mnissekorn. Til Universitetet ydedes 33 Tdr. Hartkorn, og til Nykjøbing lærde Skole 4 Tdr. Hartkorn. Til Sognet hørte foruden de nævnte Byer ogsaa Stobby, der ikke omtales her, eftersom den nu hører til Bøggerløse Sogn.

Sognets hele opmaalte Fladeindhold er 6,473 Tønder Land; efter den gamle Matrikel var dets Ager og Engs Hartkorn 704 Tdr., og efter den ny er det 734 Tdr. 5 Skpr. 2 Fdk. $\frac{3}{4}$ Alb.; naar Fredskoven fradrages, har Sognet 5,960 Tdr. Land Ager og Eng; der gaar altsaa omtrent 8 Tdr. Land paa hver Tde. Hartkorn. I Juli 1861 vare 3,193 Tdr. Land tilsaade og tilplantede og omtrent det hele Areal nyttet til Agerdyrking, Udsæden var: 620 Tdr. Hvede, 303 Tdr. Rug, 913 Tdr. Byg, 782 Tdr. Havre, 539 Tdr. Urter og anden Bælgfæd, 76 Tdr. Blandkorn og 275 Tdr. Kartofler. Besætningen var: 509 Heste, 1,049 Stykker Hornkvæg, 2,712 Faar og 363 Svin; der var altsaa 1 Stykke Hornkvæg paa omtrent $5\frac{1}{10}$ Tde. Land. Bistadernes Tal var 84. Den største Gaard i Sognet er Hovedgaarden Drupgaard med 137 Tdr. Hartkorn og 950 Tdr. Land gode Agerjorder og 66 Tdr. Land Eng, en Udsæd af 89 Tdr. Hvede, 124 Tdr. Byg, 170 Tdr. Havre, 78 Tdr. Urter, 23 Tdr. Bønner og 8 Tdr. Blandkorn. I Aaret 1867 var Afgrøden: 12½ Fold Hvede, 12 Fold Byg, 23 Fold Havre, 12 Fold Urter, 15 Fold Bønner og 15 Fold Blandkorn, i Gjennemsnit 15 Fold. Besætningen er: 42 Arbejdsheste samt 12 Plage og Føl, 225 Malkekøer og 4 Tyre, 330 Faar og 200 Svin. Præstegaarden har 8 Tdr. 7 Skpr. 2 Fdk. 1 Alb. Ager og Engs Hartkorn og 61 Tdr. Land gode Jorder, samlede syd for Gaarden. Omtrent 30 Tdr. Land tilsaades aarlig 1856, Afgrøden var omtrent 10 Fold, og Besætningen var: 5—6 Heste og 12—14 Køer. Den er bortforpagtet for 3 Tdr. Byg af hver Tønde Land, hvilket er den almindelige Forpagtningsafgift i Sognet. En Del Gaarde have 40—50 Tdr. Land, enkelte 80—100 Tdr. Land, i Gjennemsnit noget over 50 Tdr. Land og Udsæd af omtrent 30 Tdr. Korn af alle Slags og en Afgrøde af omtrent 12 Fold, Høavlen er kun liden; Besætningen er: 4—6 Heste, 8—10 Køer og nogle Faar. Jordsmonnet hæver sig lidt hølgformigt fra Drupgaards Mark over Idestrup By imod Sydvest; det sænker sig stærkt imod Stranden. Det er leret, kalk- og sandbandlet. Sognets Skove have et Flade-

indhold af 513 Tdr. Land (Besterflov, Østerflov, Folehaven, Øverflov, Lindeskov, Hallerup Skov med Inderluffet og Idestrup Skovhaver), der er Fredskov. Henimod 500 Tdr. Land heraf hører under Drupgaard, det øvrige tilhører især de tre største Selvejere i Idestrup By. Bøgen er det mest udbredte Træ, der findes ikke megen Eg, adskillige Asketræer og nogen Naaleskov. Siden Aaret 1800 er der ryddet omtrent 50 Tdr. Land Skov, deraf den større Del paa Præstegaardens Grund. Krog-Mose er 69 Tdr. Land stor. I Sognet findes nogle Kæmpehøje, af hvilke især mærkes en paa det højeste Punkt af Præstegaardens Grund, fra hvilken man har et yndigt Skue ud til Vandet paa begge Sider og imod Syd til Bøggerløse Kirke, imod Nord til Systofte, Sønderkirkeby og Sønder-Åslev og i Forgrunden Drupgaard med sit højtliggende Jordsmon og en Krans af Skove lige fra Guldborg Sund til Korselitse Hovedgaard.

I Aaret 1852 var Gaardenes Tal følgende: af større Hoved- og Avlsgaarde 3, Selvejergaardene vare 31, nemlig 4 paa 8—12, 11 paa 4—8, 6 paa 2—4 og 10 paa 1—2 Tdr. Hartkorn. Fæstegaardene vare 53, nemlig 15 paa 8—12, 36 paa 4—8 og 2 paa 2—4 Tdr. Hartkorn, i alt 84 Bøndergaarde. Af Selvejerhuse var der 52, hvoraf 29 jordløse, og af Fæste- og Lejehuse 106, hvoraf 23 jordløse, i alt 158, hvoraf 52 jordløse. I Aaret 1856 havde Idestrup By 5 Gaarde, 8 Huse, Sønder-Bedby 8 Gaarde, 22 Huse, Sønder-Taasstrup 6 Gaarde, 2 Huse, Sillestrup 8 Gaarde, 6 Huse, Hillestrup 5 Gaarde, 1 Hus, Sønder-Ørslev 11 Gaarde, 8 Huse, Åslev 17 Gaarde, 16 Huse, Elkenøre 8 Gaarde, 8 Huse og Tjæreby 15 Gaarde og 9 Huse, i alt 83 Bøndergaarde og 80 Huse med Jord, og disse Tal ere de samme nu for Tiden. De 2 større Avlsgaarde ere: Kringelborg med 27 Tdr. og Røjsomhed med 16½ Tde. Hartkorn. Af Bejrmøller er der ligesom 1662 en i Idestrup og en i Sønder-Ørslev. Desuden have nogle Gaardmænd og Husmænd bygget smaa Møller til eget Brug. Der findes ogsaa nu mange Huse uden Jord. Siden 1852 har Selvejernes Tal tiltaget, for saa vidt som Gaardene vare Fæstegaarde under Hospitalet i Nykjøbing eller under Universitetet; det sidste Livsfæstere ere nu Arvesfæstere; men den større Del af Gaardmændene er endnu Fæstere under Drupgaard. Disse Fæsterees Kaar vare ikkun højt tarvelige, da denne Herregaards nuværende Ejer for 28 Aar siden købte Gaard og Gods; nu ere deres Kaar meget gode, efter at han har lært dem at drive Jorderne paa en langt bedre Maade end før; ogsaa har han uden Bederlag ydet Tømmer og Sten, og Fæstevillaarene ere forholdsvis billige, i Indfæstning 800—1,000 Rdlr. og aarlig Afgift af 1 Tønde Hvede, 2 Tdr. Rug, 1 Tde. Byg og 1 Tde. Havre af hver Tønde Hartkorn. Værdien af 1 Tønde Land er endnu ikkun omtrent 350 Rdlr.

Indbyggernes Tal var i Aaret 1801: 1,042, 1834: 1,317, 1840: 1,400, 1845: 1,490, 1855: 1,680 og 1860: 1,707. Det havde altsaa siden det 19de Hundreedaars Begyndelse tiltaget med omtrent 66 af Hundrede. Det sidst nævnte Aar var Familiernes Tal 358, Mandfolkens 877 og Kvindfolkens 830; der var saaledes 6 af Hundrede flere Mandfolk end Kvindfolk. Agerdyrking og Skovarbejde er Hoved-

næringsvejen. Af Kroer er der ingen, derimod et Par Høfere. Sognet har et Fattighus i Idestrup. Her ligesom paa Syd-Falster i Almindelighed have Bønderne haft en særegen Klædning, som endnu bæres af de gamle længer syd paa, og som skriver sig fra den hollandske Nybygd, der kom hertil under Christiern den anden. Af den hollandske Oprindelse har man endnu Spor i enkelte Navne, som Adrian Adriansen. En Særegenhed i dette Sogn er det, at der med Gaarden følger et Tilnavn, som har været baaret af tidligere Beboere, saasom: Hovdrenge, Kylling, Kæmpe, Krog, Morten, Pollik, Mønbo o. fl. Ved Gaardens Tiltrædelse maa vedkommende udtale, om han vil bære sit eget Efternavn eller optage Gaardens Tilnavn, og i første Tilfælde maa der gives et Afgilde. I det hele leve Bønderne fedt og godt. Bøndergaardene ere for det meste nyopbyggede med gode Boliger og smukke Bærelser med godt Bohave, Havestuer og Gæsteskamre; baade Gaarde og Husmænd have gode, vel dyrkede Urtegaarde. Der er i dette Sogn som i det hele paa Syd-Falster større kirkelig Sans end paa Nord-Falster. Idestrup Sogn hører til Nykjøbing Herreds Retsomraade, Nykjøbing Amtstue- og Lægedistrikt, Amtets 4de Valgkreds og er dets 14de Lægd. Det udgjør en egen Kommune. Sognet grænses imod Vest til Guldborg-Sund, imod Ost til Østersøen, og alligevel findes der ikkun nogle faa Fiskerjoller, de fleste ved Alslev Strand.

Af Sognets Præster i den katholske Tid kendes ingen andre end Hr. Anders, der nævnes i Aaret 1530. Den første lutherske Præst var Hr. Frans, som havde været Munk og døde 1548. Aaret efter var Hans Andersen Sognepræst; han døde sandsynligvis 1582. Kapellan hos ham var Bent Hansen 1560; allerede den Gang var han tiltalt for sin usømmelige Adfærd, og 1571 maatte han af samme Aarsag forlade Sognet. Efter at have været Sognepræst paa Fæj, hvor hans Opførsel ikke var bedre, kaldedes han 1583 til Sognepræst for Idestrup Menighed. Her var han ligesaa kvindelig som tidligere og dømtes 1589 fra sit Embede. Hans Eftermand var Jens Pedersen, der efterfulgtes af Albert Christensen, som var Præst her i Februar 1610; han havde tidligere været Kapellan i Nykjøbing; naar han døde, vides ikke. Eftermanden Rasmus Henriksen paadrog sig i December 1629 en Affættelsesdom, fordi han i Madveren havde uddelt Vinen før Brødet. Den følgende Sognepræst Niels Jensen Klyne, der var født 1600, indviet som Kapellan for Gloslunde og Græshave Menigheder paa Laaland 1626 og kaldet 1629 til residerende Kapellan i Nykjøbing; om Sommeren 1630 kaldedes han til Idestrup og døde her i Marts 1638. Den næste Præst Peder Nielsen Stub, vist nok en Sønderejyde, var født i Februar 1612; efter en kort Tid at have været Hører og derpaa fra 1636 Vice-Rektor i Nykjøbing, valgtes han af Idestrup Menighed, fik Stadsfæstelse af Prins Christian, Kongens ældste Søn, der boede paa Nykjøbing Slot, og præsteviedes den 8de April 1638 i Odense. Han døde af en Smitte i Aaret 1654. Hans Hustru, der efter en Barselsfeng var bleven sindssyg, døde før end han. Niels Pedersen Bredal, født 1627 i Rjettinge paa Laaland, hvor Faderen var Præst, var øverste Hører ved Nykjøbing Skole, da han kaldedes til Idestrup og fik den præstelige Vielse i Odense den 3die August 1654. Han døde 1681, og den 30te April s. A.

kaldedes Abraham Salomon, født 1653, Student fra Bordingborg Skole 1673 og theologisk Kandidat 1680. Han døde den 20de Februar 1690. Hans Hustru Karen Christensdatter var fra Beggerløse, hvor hendes Fader Christen Jakobsen var Præst. Efter ham kom Frans Jørgensen Skobhy, Student 1681 fra Nykjøbing Skole, Præst i Vigs-næs paa Laaland 1685 og s. A. gift med Margrete Mejer, hvis Fader var Færgemand i Guldborg. Han døde i Idestrup den 20de Oktober 1695. Faa Dage efter kaldedes Præsten i Falkerslev Mads Damsberg til hans Eftermand, men døde allerede 5te November s. A., hvorpaa Frederik Jessen strax efterfulgte ham. Denne Mand var født 1665 i Nykjøbing og Søn af Sognepræsten Jesse Jessen, Student 1682 og 1687 kaldet til Medtjener (Kapellan) hos Mads Damsberg i Falkerslev, paa hvilket Kald han fik Bæntebrev, og samme Dag da hin kaldedes til Idestrup, fik han Bæntebrev paa dette Kald. Magistergraden fik han i Aaret 1706, og han forlod denne Verden i Maj 1731. Hans Enke Maren Valentinsdatter, hvis Fader Valentin Christensen var Sognepræst til Østtofte paa Laaland, døde i Nykjøbing i Januar 1740. De havde 11 Børn, af hvilke Datteren Elisabeth Anne Marie Jessen 1752 giftede sig med sin Faders Eftermand, der 1751 mistede sin første Hustru. Hans Navn var Peter Lotharius Mohr v. Waldt, tidligere Sognepræst til Sønner-Kirkeby og Sønner-Alslev. Han døde i Idestrup den 8de Febr. 1757.

Hans Eftermand var Peter Esraim Monrad, født 1712 i Tømmerup Præstegaard i Sølland, hvor Faderen Peder Manasses Monrad var Sognepræst; hans Moder Gunild Børkop var en Bryggerdatter fra Kjøbenhavn. Hans Fader forberedte ham selv til Universitetet; efter at have været Student siden 1730 antoges han 1740 til Lærer for de kongelige Piger. Først efter at han 1743 var kaldet til residerende Kapellan for Hillerød og Herlev Menigheder, tog han theologisk Examen (med laveste Karakter). Den mægtige Hofpræst Barth. Bluhme maa altsaa have haft store Tanker om ham og vidst, at hans Hoved og Sind hang til den rette Side. To Aar efter fik han Sognekaldet for Nysted og Herridslev (paa Laaland) og den 9de April 1757 kaldedes han til Idestrup. Hans Hustru var Christine Dorthea Berg, hvis Fader var Postmester i Helsingør. Den 23de Maj 1766 kaldedes han til Stiftsprovst i Aarhus, og den 25de Juli s. A. fik Augustinus Henriksen Kaldsbrev som hans Eftermand. Denne Mand var Halbroder til den store Bogsamler Henrik Henriksen, adlet under Navnet Hjelmstjerne og Justitiarius i Højesteret. Faderen var Viceborgemester Niels Henriksen i Kjøbenhavn, Moderen hed Augusta Henriksen. A. Henriksen var født 1709, gift 1728 fra Sorø Skole til Universitetet og tog theologisk Examen 1730. Efter en Udenlandsrejse paa 3 Aar kaldedes han 1738 til Sognepræst i Fardrup (ved Ribe) og 1753 til Sognepræst for Rise og Marstal (paa Værø). Han døde i Idestrup den 27de April 1770. Eftermanden var Johannes Sewel, hvis Kaldsbrev er udstædt den 1ste Juli s. A. Han var født paa Nygaard ved Ribe 1724, Student fra denne Bys Skole 1745, Kandidat 1748 og kaldet til personel Kapellan for Kholmte Menighed (i Sølland) 1753. Aaret efter fik han Kholmte Sognekald og giftede sig med sin Formands Datter Ingeborg Rasmussen.

Af deres 10 Børn kaldedes to Sønner til Præster. Efter hans Død den 6te Oktober 1787 fik Hans Pontoppidan den 30te November s. A. Kaldsbrev som Præst for Idestrup Menighed. Han var født 1730 i Torfildstrup, hvor hans Fader Christian Pontoppidan var Præst; Moderen hed Anne Flindt. 1746 gik han fra Aarhus Skole til Universitetet, tog 2 Aar efter theologisk Examen, kaldedes 1758 til Præst for Dalby og Thureby, 1770 til Stiftspræst paa Ballø, 1777 til Sognepræst i Rønne og 1785 til Præst for Frederiksberg og Hvidovre Menigheder. I Aaret 1792 udnævntes han til Provst for Falsters Sønder Herred og døde den 28de Juni 1802. Hans Hustru var Anne Katrine Mikkelsen, død 1792. Den 28de April 1800 udnævntes Peter Vilhelm til personel Kapellan. Han fik 1803 Simmerbølle Præstekald (paa Langeland). Den følgende Sognepræst for Idestrup Menighed var Philip Henrik Friedlieb, Søn af Præsten Samuel Friedlieb i Mariager og Magdalene Elisabeth Stampe, Søster til den lærde Henrik Stampe, der døde som Statsminister. Han var født i Mariager 1751 og Student fra Randers Skole 1767. Først lagde han Bind paa Lovkyndighed; men senere efter sin Morbroders Dnske studerede han Theologi og tog UEmbedsexamen 1774. Tre Aar efter fik han Kaldsbrev som residierende Kapellan for Vestenskov og Kappel Menigheder (paa Laaland), 1781 som Sognepræst for Arninge (paa Laaland), 1786 kaldedes han til Skjelby og Gjedeshøj og den 1ste Oktober 1802 til Idestrup, hvor han døde i Marts 1806. „Han var almindelig bekjendt som en saare værdig Præst, der med en videnskabelig Fremadstræben forbandt christelig Alvor“ (J. Barfod, „Den Falsterke Gejstligheds Personals Historie“. 1851). Han var tre Gange gift; hans første Hustru, med hvem han havde 4 Børn, var Anne Marie Seehusen, hvis Fader var Ejer af Dllingsjøgaard (paa Laaland). Deres ældste Datter Marie Magdalene Friedlieb var gift med Helten fra 2den April 1801 Lieutenant Michael Wille, død 1845 som Kontreamiral. Efter Provst Friedlieb stod UEmbedet længe ledigt, thi den 1ste April 1808 udnævntes Eftermanden; men det styredes af en personel Kapellan Knud Scriber, udnævnt den 27de Decbr. 1805. Ved Friedliebs dødelige Afgang paabødtes det, at Tienden af 352 Tdr. Hartkorn, altsaa endog over Halvdelen (det hele Tiende ydende Hartkorn var 703 Tdr.) skulde henlægges til Fondet for Amtsprøbsternes Lønning. Dette havde til Følge, at Kaldet stod saa længe ledigt; den 26de Marts 1808 indstilledes Eftermanden til UEmbedet. Det var Magister Søren Lemvigh Fog, født 1762 i Højelse (i Sælland), hvor Faderen Søren Fog var Præst; Moderen Edle Lemvigh var Præstedatter. Han afgik 1780 fra Herlufsholms Skole til

Universitetet, tog 1785 theologisk Examen og vendte Aaret efter tilbage til Herlufsholm som Hører. Han tog derpaa Magistergraden og kaldedes 1789 til Præst i Sørbymagle og Kirkerup (i Sælland) og 1791 til Præst for Herlufsholm. Han var gift med Riborg Dorteia Tybring; de havde 11 Børn, af hvilke en Søn blev Præst og en ugift Datter endnu nyder Understøttelse af Idestrup Sognekald. Magister Fog døde den 4de August 1819, og først den 5te Januar 1820 udnævntes Eftermanden Johan Frederik Ahrends, født 1775 i Kjøbenhavn, hvor Faderen var Skræder, Student 1791, Kandidat 1802 og Regimentspræst 1808, Sognepræst i Hørsholm 1810 og for Nykjøbing og Rørdig Menigheder 1813. Han døde i Idestrup den 1ste Juni 1831. Hans Eftermand Johan Christoffer Ambrosius Krebs, hvis Kaldsbrev var af 17de August 1831, havde tidligere været Sognepræst til St. Nikolaj Kirke i Svendborg og Thure. Han døde den 2den Februar 1848, efter den 8de April 1847 at have faaet Karl Edvard Klein til personel Kapellan. Den 8de Maj 1848 udstædtes der Kaldsbrev for Frederik Oldenburg, tidligere Præst til Marslev og Birkende (i Fyn), som Sognepræst til Idestrup. Den 30te Septbr. 1861 udnævntes Lars Simon Hansen, tidligere Hjelpepræst i Hjortkær (i Sønderjylland) til personel Kapellan; men da han kort efter kaldedes til Sognepræst for Ollerup Menighed (i Sønderjylland), tilbagekaldtes hans Udnævnelse, og Andreas Holm fik en ny den 12te Januar 1862. F. Oldenburg døde den 20de Decbr. 1866, og den 13de Marts 1867 kaldedes den nuværende Sognepræst Gomme Frederik August Graae, fra 1851 til 1864 Sognepræst for den fri danske Menighed i Flensborg og Medlem af den sidste Slesvigske Stænderforsamling.

Præstekaldets Indtægter ere: Tiende 53 Tdr. Hvede, 103 Tdr. 7 Skpr. 2 Fdk. Rug, 151 Tdr. 5 Skpr. 2 Fdk. Byg, 64 Tdr. Havre, 61 Tdr. graa Urter og i Penge 36 Rdlr. 5 Mk. 8 Sk.; Offer og Accidenser udgjøre omtrent 350 Rdlr. m. m. Præstekaldets Reguleringssum er 1,952 Rdlr., de virkelige Indtægter 3,649 Rdlr.

Sognet har tre Skoler: i Idestrup med henimod 100, i Elkenøre med omtrent 50 og i Sønder-Bedby med 30—40 skoleføgende Børn. Den sidst nævnte Skole er oprettet 1854, og Dørupgaards Ejer har dertil givet et Stykke Jord til Byggetomt og Skolelod. Reguleringssummen for det første Skolekald var tidligere 603 Rdlr. og er nu 759 Rdlr., for det andet tidligere 436 Rdlr., nu 553 Rdlr. og for det sidste tidligere 423 Rdlr., nu 527 Rdlr. Desuden findes en Haandgjærings-skole paa Dørupgaard.

Drupgaard.

Ved Salget af de store Krongodser paa Falster i Aaret 1766 oprettedes den tidligere Bondegaard Drupgaard til Herregaard. Den kjøbtes tillige med Nolsgaarden Kringelborg og et stort Gods, i det hele 489 Tdr. Hartkorn af alle Slags, for 30,000 Rdlr. dansk Kurant eller 48,000 Rdlr. Rigmønt. Kjøberen var Kjøbmand i Nykjøbing Christian Hincheldey, der senere fik Tittel af Hofagent. Efter ham tilhørte Gaarden hans Broder, senere Justitsraad. Dennes Enke ejede Gaarden i Aaret 1796. Den afhændedes i Aaret 1809 for 402,000 Rdlr. til Baron Charles de Selby, ved hvis Død 1823 Gaard og Gods tilfaldt Sønnen Baron Chr. Borre de Selby, der i mange Aar var Sendemand ved det hollandske Hof. I Aaret 1840 folgte han Drupgaard med Gods og Kringelborg, der ligeledes har været en almindelig Bondegaard, for 330,000 Rdlr. til den nuværende driftige Ejer Etatsraad Tesdorpf (fra Tyffland).

Denne Hovedgaards ældste Stuehus var opført omtrent 1770 af Chr. Hincheldey, en nyere Hovedbygning, 2 Etager stor, var bygget i Aarene 1812—14, den nuværende, der ligeledes er 2 Etager og har et Taarn og Sidesløje, er opført af en tykt Bygmester og fuldenbt i Aaret 1867. Gaardens Fladeindhold er 1,016 Tdr. Land Ager og Eng. Til Gaarden høre i alt 667 Tdr. Land Skov, hvoraf Sydstofte Skov, Ravnstrup Skov og Bjørup Have ligge i Sydstofte Sogn.

Til Gaarden høre et Teglværk med 2 Ovne, hvilket drives ved 15 Arbejdere med 4 Heste og aarlig yder omtrent 450,000 Mursten og 500,000 Affrivningsrør, og en Bendampningsfabrik, som yder 350,000 Pbd. surfosforsur Kalk og drives ved Hjælp af 6 Arbejdere med 2 Heste. Raacæmnerne, der nyttes hertil, ere omtrent 400,000 Pbd. Kreaturben, 110,000 Pbd. Svovlsyre og 200 Tdr. Stenful.

Drupgaard's Gods udgjør 70 Bøndergaarde med 510 Tdr. 4 Skpr. 2 Fdk. $\frac{1}{4}$ Alb. Ager og Engs Hartkorn og 172 Leje- og Fæstehuse, dels med 3 Tdr. Agerland, dels uden Jord. Fæsteafgiften af en almindelig Bondegaard er: Indfæstning eller Stedsmaal 800 til 1,000 Rdlr. og aarlig 1 Tde. Hvede, 2 Tdr. Rug, 1 Tde. Byg og 1 Tde. Havre (eller 25—30 Rdlr.) af hver Tønne Hartkorn. Foruden Kringelborg hører ogsaa Nolsgaarden Bøtø-Fang i Beggerløse Sogn med 11 Tdr. 1 Skpr. 2 Fdk. 1 Alb. Hartkorn under Drupgaard. De 3 Gaarde drives af Ejeren. I Aaret 1852 var det samlede Ager og Engs Hartkorn 719 Tdr. $\frac{1}{4}$ Skpr. 2 Fdk. $\frac{1}{4}$ Alb. Deraf udgjorde Godset: 71 Fæstegaarde med 515 Tdr. 2 Skpr. $\frac{1}{4}$ Fdk. $2\frac{3}{4}$ Alb.; 119 Lejehuse med 22 Tdr. 1 Skpr. $\frac{1}{4}$ Fdk. $1\frac{1}{2}$ Alb.; 21 Fæstehuse med 4 Tdr. 4 Skpr. 2 Fdk. $\frac{1}{4}$ Alb. Hartkorn og 10 Lyendehuse, i alt 150 Huse. Selve Hovedgaarden har 137 Tdr. 6 Skpr. 3 Fdk. $\frac{2}{5}$ Alb. Ager og Engs Hartkorn. Skovskylde-Hartkornet er 41 Tdr. 5 Skpr. $\frac{1}{4}$ Fdk. $1\frac{1}{4}$ Alb.

Sønder-Alslev Kirke og Sogn.

En Mil øst for Nykjøbing begynder Sønder-Alslev Sogn, hvis største Længde fra Nord til Syd og største Bredde fra Øst til Vest er omtrent en halv Mil. Det er omgivet af Idestrup, Sønder-Kirkeby, til hvilket det er Annex, Horreby og Sønder-Karleby Sogne. Det har ifkun en By.

Kirken, der ligger vestlig i Sognet og i Sønder-Alslev By, har Taarn, Høj- og Lavkirke med Chorslutning. I Aaret 1861 istandsattes Kirken, der tilhører Dorrupgaards Ejer, og fik da en ny og smuk Altartavle; 1866 prydedes den med en ny Prædikestol. Den kan rumme omtrent 160 Personer. Om Vinteren opvarmes den.

Med Hensyn til Sognets Historie vides ifkun følgende. Ved Mageafkiste med Fru Ollegaard Balkendorf til Korselitse Hovedgaard fik Kronen 1570 Gods i Sønder-Alslev By, hvorimod Fru Ollegaard fik Gods i Korselitse By. I Aaret 1575 udstødte Morten Venstermand Skjøde til Kronen paa Gods i Sønder-Alslev By. Ved Mageafkiste med Kronen afstod Erik Rosenkrands 1662 3 Gaarde i Sønder-Alslev By. I Følge Matriklen af Aar 1662 hørte der til Sognet: Sønder-Alslev By, 16 Gaarde og 2 Huse uden Jord. De 2 største Gaarde, af hvilke den ene havde Hartkorn 17 Tdr. 3 Skpr. og den anden ifkun 12 Tdr. 1 Skpe., havde hver en Udsæd af 5 Tdr. 1 Skpe. Rug, 5 Tdr. 1 Skpe. Byg, 6 Tdr. 1 Skpe. Havre og Høavl 5 Læs. De fleste Gaarde havde 8—11 Tdr. Hartkorn, Udsæd af 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg eller lidt mere og 4—5 Tdr. Havre og Høavl 3—4 Læs; enkelte havde noget mindre. Til Præstefaldet hørte 2 Annex-gaarde, der hver havde Udsæd 4 Tdr. 2 Skpr. Rug, 4 Tdr. 2 Skpr. Byg, 4 Tdr. 1 Skpe. Havre og Høavl 3 Læs; den ene var ikke sat til Landgilde-Hartkorn, den anden til 8 Tdr., og den sidst nævnte var øde som Følge af Krigen. I alt vare 6½ Gaarde øde, hvoraf en havde været øde i mange Aar; de andre havde mistet sine Bygninger under Krigen. Det hele Landgilde-Hartkorn var 145 Tdr. 3 Skpr., Udsæden: 64 Tdr. 3 Skpr. Rug, 64 Tdr. 3 Skpr. Byg, 64 Tdr. 5 Skpr. Havre, Høavlen 57 Læs. Korselitse By udgjorde 5 Gaarde, 1 Bolsted og 2 Huse uden Jord, der alle vare ved Magt. Fæstegaardene havde meget forskjelligt Hartkorn, i det 1 Gaard havde 3 Tdr. 3½ Skpe. og 3 andre havde 8 Tdr. 2¾ Skpe., hver af disse havde Udsæd: 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg, 5 Tdr. Havre og Høavl 6 Læs; 1 Gaard havde 10 Tdr. 1¾ Skpe. Hart-

korn og Udsæd af ifkun: 3 Tdr. 2 Skpr. Rug, 3 Tdr. 2 Skpr. Byg, 2 Tdr. Havre og Høavl 4 Læs. Byens Hartkorn var i alt 39 Tdr., Udsæden 20 Tdr. 2 Skpr. Rug, 20 Tdr. 2 Skpr. Byg, 22 Tdr. 3½ Skpe. Havre og Høavlen 29 Læs. To andre Gaarde havde i mange Aar været øde med Hensyn til Bygninger, og Jorderne vare lagte under Kronens Hovedgaard Korselitse, der ellers ikke omtales i Matriklen. Hele Sognets Landgilde-Hartkorn var saalunde 184 Tdr. 3 Skpr., Udsæden 84 Tdr. 5 Skpr. Rug, 84 Tdr. 5 Skpr. Byg, 87 Tdr. 2½ Skpe. Havre og Høavlen 86 Læs. I dette Sogn var der faaet lige meget af Rug og Byg ligesom i Idestrup Sogn, men mere af Havre end af de 2 andre Kornsorter, imedens Havren udgjorde en langt mindre Del af Udsæden i sidst nævnte Sogn. Bispetienden ydedes til Nykjøbing Hospital. Sognet udgjorde: 21 Gaarde, 1 Bolsted og 4 Huse.

Sognets hele opmaalte Fladeindhold er 1,967 Tdr. Land og med Fradrag af Fredskoven ifkun 1,337 Tdr. Land. Efter den gamle Matrikel var Sognets Ager og Engs Hartkorn 196 Tdr., og efter den ny er det usforandret, eftersom det udgjør 196 Tdr. 7 Skpr. 2 Fdk. ¼ Alb.; der gaar saaledes ikke fulde 6¾ Tde. Land paa hver Tde. Hartk. Af de 1,337 Tdr. Land vare Aar 1861 812 Tdr. Land tilsaade og tilplantede og alt nyttet til Agerdyrking. Udsæden var 144 Tdr. Hvede, 36 Tdr. Rug, 270 Tdr. Byg, 210 Tdr. Havre, 111 Tdr. Ørter og anden Bælgfæd, 79 Tdr. Blandkorn og 59 Tdr. Kartofler. Jordsmonnet er leret og særdeles frugtbart; det ligger noget højt, men ned imod Østersøen daler det efterhaanden. En Bæk, der falder ud i Østersøen, gennemløber Sognets midterste Del.

Hele Sognets Besætning var 1861: 118 Heste, 286 Køer, 777 Faar og 121 Svin. Der var saaledes 1 Stykke Hornkvæg paa 4⅔ Tde. Land. Bistadernes Tal var 15. I Aaret 1852 hørte der til Sognet: Hovedgaarden Korselitse med 88 Tønder Hartkorn, 5 Selvejergaarde, nemlig: 1 paa 8—12, 1 paa 4—8, 2 paa 2—4 og 1 paa 1—2 Tdr. Hartkorn, og 8 Fæstegaarde paa 8—12 Tdr. Hartkorn hver. Af Selvejerhuse med og uden Jord var der 2 og af Fæste- og Lejehuse 15, i alt 17 Huse, hvoraf 8 jordløse. 1857 havde Sognet 13 Bøndergaarde og 13 Huse i og ved Sønder-Alslev By og 6 Huse paa Korselitse Hovedgaards Mark; nu er Husenes Tal 28, hvoraf 7 jordløse. Sønder-Alslev By havde saaledes flere Gaarde 1662 end den nu har (14). Sognet har 630 Tdr.

Land (Hovedskoven) med ifkun 2 Tdr. 1 Skpe. 2 Fdt. Skovskylb, imedens Idestrup Sogn med 513 Tdr. Land Skov har henimod 13 Tdr. Skovskylb.

Indbyggernes Tal var i Aaret 1801: 170, 1834: 249, 1840: 264, 1845: 262, 1855: 284 og 1860: 287. Fra dette Hundrebaars Begyndelse har det altfaa tiltaget med omtrent 69 af Hundrede; nu antages Tallet at være lidt mindre

end for 8 Aar siden. 1860 var Familiernes Tal 48, Mandfolkene 138 og Kvindfolkene 149. Hovednæringskilden er Agerdyrkning og Skovarbejde.

Sognet har en Skole, i Sønder-Mslev By, med 73 skoleføgende Børn. Skolekaldets Reguleringsfum var tidligere 451 Rdr., men er nu noget større.

Sønder-Kirkeby Kirke og Sogn.

Vest for Sønder-Mslev Sogn og omgivet af dette, Drølev, Horreby, Sjøstøfte og Idestrup Sogne, ligger Sønder-Kirkeby Sogn. Det begynder 3 Fjerdingvej øst for Nykjøbing, og dets største Længde fra Nord til Syd er lidt over en halv Mil, dets Bredde fra Vest til Øst overalt lidt over en Fjerdingvej. Det har Byerne: Sønder-Kirkeby i Midten af Sognet og Egebjerg imod Syd. En mindre Landevej fra Nykjøbing til Stubbekjøbing og Grønsund gaar igjennem Sognet.

Omtrent midt i Sognet og henimod 1 Mil fra Nykjøbing ligger Kirken, der har Taarn og Tjæleloft. Den er ikke stor, men venlig og vel holdt ved Lige. 3 Kirkestolene er der Rum for omtrent 200 Mennesker, og nytter man tillige de brede Gange, kan der være 220 til 230 Mennesker i Kirken. Denne tilhører det Classenske Fideikommiss.

Hvad angaar Sognets Historie, da vides ifkun følgende. I Aaret 1539 skjødede Arild Ulfstand ved Magesfiste til Kronen noget Gods i Sønder-Kirkeby. 1575 fik Kronen paa samme Maade Gods af Mogens Venstermand, 1579 af Erik Rosenkrands og 1585 ligeledes 2 Gaarde af Peder Gyldenstjerne, alt i Sønder-Kirkeby. I Følge Matriklen af 1662 hørte der til Sognet: Byen Sønder-Kirkeby med 16 Gaarde, 4 Bolsteder, 1 Bejrmølle og 1 Hus, begge uden Avl. De 2 største Gaarde havde 19 Tdr. Hartkorn hver, en Udsæd af 8 Tdr. Rug, 8 Tdr. Byg, 2 Tdr. Havre og Høavl 14 Læs hver. 1 Gaard paa 14 $\frac{1}{2}$ Tde. Hartkorn havde Udsæd 6 Tdr. 1 Skpe. Rug, 6 Tdr. 1 Skpe. Byg, 1 Tde. 4 Skpr. Havre og Høavl 8 Læs, 1 anden Gaard paa 10 Tdr. 5 Skpr. Hartkorn havde Udsæd 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg, 1 Tde. 5 Skpr. Havre og Høavl 6 Læs; imedens der til 2 Gaarde paa 12 Tdr. Hartkorn hver ifkun saeedes 2 Tdr. 3 Skpr. Rug, 2 Tdr. 3 Skpr. Byg og $\frac{1}{2}$ —1 Tde. Havre til hver, Høavlen var 3 Læs. 2 Gaarde paa i alt 22 Tdr. Hartkorn med Udsæd 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg, 2 Tdr. 5 Skpr. Havre og Høavl 6 Læs vare øde; Præsten havde Nyttens af

Markerne. Selve Præstegaarden havde Udsæd 5 Tdr. Rug, 5 Tdr. Byg, 5 Tdr. 1 Skpe. Havre og Høavl 7 Læs. Gaarden Bjærgegaard paa 12 Tdr. 5 Skpr. Hartkorn, med Udsæd 5 Tdr. 2 Skpr. Rug, 5 Tdr. 2 Skpr. Byg, 5 Tdr. Havre og Høavl 10 Læs, tilhørte Borkard Rud; ellers var Godsset Kronens. Øde med Hensyn til Bygninger vare i alt 6 Gaarde, hvoraf 3 som Følge af Krigen. Bejrmøllen ydede 10 Tdr. Mel i aarlig Afgift. Hele Byens Hartkorn var 157 Tdr. 1 Skpe., Udsæden 62 Tdr. 2 Skpr. Rug, 62 Tdr. 2 Skpr. Byg, 31 Tdr. Havre og Høavlen 93 Læs. Egebjerg udgjorde 8 Gaarde, 1 Bolsted og 1 Hus uden Jord. De 8 Gaarde vare af samme Størrelse og havde hver: Hartkorn 11 Tdr. 2 $\frac{1}{2}$ Skpe., Udsæd 3 Tdr. 4 Skpr. Rug, 3 Tdr. 4 Skpr. Byg, 3 Tdr. Havre og Høavl 6 Læs. Hele Byens Hartkorn var 95 Tdr. 2 Skpr., Udsæden 30 Tdr. 1 Skpe. Rug, 30 Tdr. 1 Skpe. Byg, 24 Tdr. Havre og Høavlen 49 Læs. Af Gaardene vare 3 øde, de to som Følge af Krigen. Til Sognet hørte saaledes i alt: 24 Gaarde, 5 Bolsteder, 1 Bejrmølle og 2 Huse uden Avl; af Gaardene vare 9 øde. Hele Sognets Hartkorn var 252 Tdr. 3 Skpr., Udsæden: 92 Tdr. 3 Skpr. Rug, 92 Tdr. 3 Skpr. Byg og 55 Tdr. Havre, og Høavlen var 142 Læs. Ogsaa i dette Sogn saeedes lige meget af Rug og Byg og mindre af Havre, dog mere Havre i Egebjerg end i Sønder-Kirkeby. Til Sognet havde tidligere hørt Byen Huseby, 4 Gaarde, der hver havde kunnet saa 6 Tdr. 2 Skpr. Havre; men den havde Frederik den andens Enkedronning Sofie ladet nedbryde. Landgilden 19 Tdr. $\frac{1}{2}$ Skpr. Hartkorn havde senere været ydet af Gaardsæsterne i Sønder-Kirkeby, Sønder-Bedby og Egebjerg; nu vare disse Jorder aldeles øde. Til Sognet hørte Kirkeby, Egebjerg og Drørup Skove, hvilke, naar fuld Olden var, kunde fede 30 Svin eller udgjorde 1 $\frac{1}{4}$ Tde. Hartkorn.

Sognets hele opmaalte Fladeindhold er 1,832 Tønder Land og, naar Fredskoven fradrages, 1,788 Tdr. Land. Efter

den gamle Matrikel var Hartkornet 127 Tdr., efter den ny er det 229 Tdr. 1 Skpe. 2 Fdk. 2 Alb. Hartkorn; der gaar altsaa nu omtrent $7\frac{3}{4}$ Tde. Land paa hver Tde. Hartkorn. Heraf vare i Juli 1861 708 Tdr. Land tilsaade og tilplantede og i det hele 1,353 Tdr. Land nyttede til Agerdyrking. Udsæden var: 122 Tdr. Hvede, 71 Tdr. Rug, 258 Tdr. Byg, 159 Tdr. Havre, 109 Tdr. Urter og anden Bølgfæd, 15 Tdr. Blandkorn og 27 Tdr. Kartofler. Besætningen var: 135 Heste, 335 Køer, 834 Faar og 125 Svin. Der var saaledes 1 Stykke Hornkvæg paa $5\frac{1}{3}$ Tønde Land. Bistadernes Tal var 56. Fredskoven er 44 Tdr. Land og Skovskylben „ Tde. 2 Skpr. 2 Fdk. 2 Alb. Jordsmonnet er leret, mergel- og kalkblandet; i Sognets Midte er det højt (Møllehøj). I Aaret 1852 var der i Sognet af større Avskaarde 2, af Selvejergaarde 5 paa 8—12 Tdr., 3 paa 4—8, 2 paa 2—4 og 3 paa 1—2 Tdr. Hartkorn, i alt 13, og af Fæstegaarde 6 paa 4—8 Tdr. Hartkorn, i alt 19 Bøndergaarde; af Selvejerhuse var der 42, hvoraf 29 jordløse, og af Fæste- og Lejehuse 29, hvoraf 15 jordløse, i alt 71 Huse, hvoraf 44 jordløse. I Aaret 1857 havde Sønder-Kirkeby 10 Gaarde og 44 Huse, Egebjerg 6 Gaarde og 13 Huse, paa Dvrupgaard's Mark laa 6 Huse og paa Bellinge og Korselitse Mark 3 Huse. Bøndergaardernes Tal er for Tiden 20, Husenes er 26 med og 35 uden Jord. De 2 større Gaarde ere: Bjærggaard, tidligere en almindelig Bondegaard, med 18 Tdr. Hartkorn og 190 Tdr. Land Ager og Eng, og Bellingegaard med 43 Tdr. Hartkorn. Endnu i Slutningen af det 16de og Begyndelsen af det 17de Hundrebaar laa her i Sognet Herregaarden Bellinge; men denne Gaard forsvandt snart, efter at den var kommen under Kronen. Udsæden til en almindelig Bondegaard paa 6 til 9 Tdr. Hartkorn og paa 45 til 65 Tdr. Land er 6 til 7 Tønder Hvede og Rug og 18 til 20 Tdr. Baarkorn; den almindelige Afgrøde er 12—16 Fald. En saadan Gaard har i Almindelighed kun liden Eng; men der avles af Kløverhø og Rajgræs imellem 25 og 30 Læs. Besætningen er 4—6 Heste, 10—14 Stykker Hornkvæg og nogle Faar. Præstegaardens Fladeindhold er lidt over 55 Tdr. Land, hvoraf selve Marken er $45\frac{1}{2}$ Tde. Land og en liden Eng eller rettere Mose 6 Tdr. Land; det øvrige Fladeindhold optages af Have, en liden Skov og Gaardsrum. Jorderne ere tildels stærkt lerede og vanskelige at dyrke. Besætningen var 1857: 4 Heste, 10 Køer, 2—3 Stykker Ungkvæg og 10—12 Faar. Udsæden var 6 Tdr. Land med Vintersæd, især Hvede, 6 Tdr. Land med Byg, 6 Tdr. Land med Urter og 6 Tdr. Land med Havre, i alt 24 Tdr. Land tilsaade; Afgrøden var 8—12 Fald efter Fladeindholdet. Paa Engen kunde der høstes 10—14 Læs Hø. Hartkornet er 7 Tdr. 5 Skpr. „ Fdk. $2\frac{1}{4}$ Alb. Præstegaardens Avling er bortforpagtet for 3 Tdr. Byg af hver Tde. Land, de kommunale Afgifter, der paahvile Hartkornet, og nogle mindre Ydelsler. Værdien af 1 Tde. Land i Sognet er endnu ikkun 350 Rdlr., Forpagtningsafgiften deraf 3 Tdr. Byg, Indfæstning af en Bondegaard 1,000 Rdlr., og den aarlige Fæsteafgift er ogsaa i dette Sogn 1 Tde. Hvede, 2 Tdr. Rug, 1 Tde. Byg og 1 Tde. Havre for hver Tønde Hartkorn.

Sognets Folkemængde var i Aaret 1801: 323, 1834: 406, 1840: 446, 1845: 458, 1855: 590 og 1860: 609.

Det har altsaa siden dette Hundrebaars Begyndelse tiltaget med 88 af Hundrede. I det sidst nævnte Aar var Familiernes Tal 123, Mandfolkene 297 og Kvindfolkene 312. Siden har Folkemængden snarere aftaget lidt end tiltaget. Agerdyrkingen er Hovednæringsvejen; ogsaa Skoven afgiver nogen Lejlighed til Arbejde. Det under Dvrupgaard omtalte Teglværk ligger i dette Sogn. I Sønder-Kirkeby findes et for begge Sogne fælles Fattighus. Sønder-Kirkeby og Sønder-Alslev Sogne høre under Falsters vestre Herreds Retsomraade, Nykjøbing Amtstue- og Lægedistrikt og Maribo Amts 4de Valgkreds. Sønder-Kirkeby Sogn er Amtets 16de, Sønder-Alslev dets 19de Lægd. Begge Sogne udgjøre en Kommune.

Siden Reformationen have disse to Sogne haft fælles Præster. Den første af disse, som man kender, er Hans Mortensen, der var Præst her i Aaret 1549. Christoffer Povelsen var Sognepræst i Aaret 1584 og var her endnu i Februar 1610. Bellinge Hovedgaard tilhørte 1584 Anders Bjelke, der havde Strid med sin Møstersøn Jens Falster til Korselitse, hvori Præsten indvildedes, eftersom han ikke vilde prædike hver Søndag første Gang i Sønder-Kirkeby, hvilket Anders Bjelke æfede af ham. Avindsmanden ankede ogsaa over, at Præsten skulde have medvirket til, at en af hans Tjenere (Bønder) rømmede bort, og paastod, at Præsten havde tiltalt ham med Spotteord i Byfogedens Hus i Nykjøbing og da ingenlunde været ædru. Som Følge heraf paalagdes det Præsten indtil videre ikke at varetage Embedet, hvorpaa Herremanden selv antog en Kapellan til at træde i Hr. Christoffers Sted. I August 1585 paadømtes Sagen paa Stadagergaard af Kansleren Niels Raas til Thaarupgaard, Marsken Peder Gyldenstjerne til Thim, Hak Alfstand til Hillebjerg, Stiftslensmanden Henning Gjæ til Kærstrup og Fyns Biskop Niels Jespersen. Retten frikendte Præsten og gav ham Medhold i de fleste Anker, han fremsførte imod Anders Bjelke, og det fastsattes, at der hver Søndag skulde skiftes i begge Kirker med Først- og Sidst-Prædiken. I den sidste Tid havde Sognepræsten til Medhjælper Isak Pedersen, senere Præst i Nykjøbing. Magister Gregers Christensen Humble, Præstesøn fra Humble (paa Langeland), født 1597, efterhaanden residerende Kapellan i Odense og Nykjøbing, fik 1624 Kaldsbrev som Sognepræst for disse to Menigheder og døde i Sønder-Kirkeby 1657. Han var 2 Gange gift; den første Hustru, med hvem han havde 3 Døtre, blev sindssyg. Eftermanden Lavrids Nielsen Roholt, født 1627, var Præst her fra 1657 til sin Død 1688. Den 10de Novbr. 1688 udstædtes Kaldsbrev for Lavrids Fiil, Præst i Nørre-Alslev, men dette tilbagekaldtes den 13de April 1689, og s. D. udstædtes et nyt for Daniel Jensen Winther, Student fra 1681; han tog Magistergraden 1702 og døde 1713. Han hører til de danske Poeter som Oversætter fra Tysk af „Bibelsk Virak“. Hans Hustru Karen Fiske var Præstedatter fra Baabensted (paa Laaland). De havde 3 Sønner, der kaldedes til Præster, og 2 Døtre, der bleve Præstekoner.

Eftermanden Kavs Forbus, hvis Kaldsbrev er af 30te Septbr. 1713, var født i Søllested (paa Laaland) 1683, theologisk Kandidat 1705, derefter Regimentspræst; i Sønder-Kirkeby døde han i Septbr. 1724. Han var gift med Sofie v. Ahlefeld, hvis Fader var Amtsforvalter over Laaland.

Hun var 3 Gange gift med Præster. Den næste Sognepræst var Peter Lotharius Mohr v. Waldt, hvis Fader var en tyff Krigsmand, der i Odense havde ladet sig omvende fra den katholske Lære og giftet sig med Ingeborg Wichmann, hvis Fader var Raadmand i Odense. Sønnen, f. 1696, afgik 1715 fra denne Bys Skole til Universitetet, tog theologisk Examen 1725 og fik 1ste Decbr. f. A. Kaldsbrev som Præst i Sønder-Kirkeby. Han var her i 6 Aar, søgte derefter paa Bers om Ibestrup Sognekald og fik det. I Ansøgningen siger han, at han er Hyrde for den mindste Menighed paa Falster, for 29 Mænd, og dog to Sogners Byrde. Den 22de Juni 1731 kaldedes Christian Andersen Hortulan, født 1692 i Aalborg, hvor Faderen var Bodemester eller Urtegaardsmand, hvoraf denne *Uet* har faaet sit latinske Tilnavn. Han blev Student 1712, Kandidat 1717, var nogen Tid Hører ved Aalborg Skole, kaldet 1723 til Kapellan ved Bjugnens Kapel i Throndhjems Stift; i Kirkeby døde han i Febr. 1743. Fire Aar i Forvejen var han tiltalt for Druffenskab og maatte skriftlig love Bod og Bedring. Oluf Lavridsen Brasen, født i Stubbekjøbing 1698 og theologisk Kandidat 1724, fik den 15de Marts 1743 Kaldsbrev som hans Eftermand og døde i Kirkeby den 1ste Marts 1748. Han var 3 Gange gift og havde 12 Børn; en af Sønnenne blev tilsidst Degn i Sønder-Kirkeby. Den 13de April 1748 udstædtes der Kaldsbrev for Jørgen Busch, Præsteføn fra Vester-Ulslev (paa Laaland), Student fra Nykjøbing Skole 1704, Hører og Kantor 1712, siden tilige Organist og endelig 1726 residerende Kapellan i denne By. Han var 5 Gange gift, men havde kun 3 Børn. I Kirkeby døde han i April 1761, og den 26de Juni f. A. kaldedes Niels Gregorius Stub, født 1717 i Kjøbenhavn, hvor Faderen var Skibstømrer. Fra Frue Skole afgik han til Universitetet 1738, tog theologisk Examen 1743, studerede nogen Tid i Tyssland og fik 1750 Afsk. Sognekald. Han var Herredsprovst fra 1780 til 1792 og havde Kapellan fra det sidst nævnte Aar til sin Død i September 1801. Han roses som en god,

jævn Mand med simple Sæder, der dyrkede Videnskaben, saa længe han levede. Han havde efterhaanden tre Kapellaner: Gotfred Becker fra 20de April 1792, Hans Christian Clausen fra 17de Oktober 1794 og Benjamin Sidenius fra 30te Avgust 1799. Eftermanden Ebbe Jakobsen Paludan, født 1768 i Kalundborg, hvor Faderen var Præst og Provst, Student 1787, Kandidat 1798, Aaret efter Skibspræst, kaldedes den 27de Novbr. 1801 til Præst i Kirkeby, hvor han døde i Novbr. 1815, og først 2den Maj 1816 kaldedes hans Eftermand Hans Peter Bang, hidtil residerende Kapellan i Rjøbelev (paa Laaland), til Sognepræst. Efter hans Død i April 1824 fik Peter Jensenius Sundorph, tidligere Præst i Navr og Sir (i Ribe Stift) dette Kald; i April 1837 kaldedes han til Sognepræst for Karslunde og Karlstrup (i Sølland), og Peter Andreas Heiberg Jürgensen, hidtil Sognepræst for Kold og Vebbestrup (i Viborg Stift) fik Kaldsbrev som hans Eftermand den 24de Juni 1837. I Juni 1843 kaldedes han til Sognepræst for Nørre-Vedby og Nørre-Ulslev Menighed og efterfulgtes den 18de Avgust f. A. af Hans Peter Gyllembourg Koch, hidtil Sognepræst i Vodder (Ribe Stift), og da han 1860 ligeledes forflyttedes til Nørre-Vedby, udstædtes der den 15de Oktbr. 1860 Kaldsbrev for Ferdinand Baumann, som den 18de November f. A. fik Tilladelse til at blive i Tanderup (i Fyn), og f. D. kaldedes den nuværende Sognepræst Christian Kasmus Aagaard, hidtil Sognepræst til Aaby og Bjærgsted i Aalborg Stift.

Præstekaldets Indtægter ere: Tiende 29 Tdr. Hvede, 43 Tdr. Rug, 145 Tdr. Byg, 51½ Tde. Havre og 35 Tdr. graa *Uerter*, i Penge omtrent 200 Rdlr., Offer og Accidenser omtrent 220 Rdlr. Kaldets Reguleringssum er 1428 Rdlr., de virkelige Indtægter ere 2,492 Rdlr.

Sognet har en Skole, i Sønder-Kirkeby, med omtrent 80 skolejgørende Børn. Den tidligere Reguleringssum var 487 Rdlr., nu er den noget større.

Korselitse.

Paa de tre Sider næsten helt omgivet af Skove, ligger Herregaarden Korselitse i den østlige Del af Falster i Vester (før: Sønder Herred) og Sønder-Ulslev Sogn. Denne Gaard, hvis Navn minder om Bønderne, som fra den sydlige Del af Østersøen i Middelalderen jævnlig hærgede Laaland og Falster og stundum bosatte sig der, er maaske ældre end Begyndelsen af det 15de Hundrebaar og tilhørte i en lang *Narrække* den

gamle *Uet* Falster. I Aaret 1425 forseglede Lars Falster i Korselitse et Afskaldsbrev, som Hans Grubendal udstædte til sin Broder Henneke Grubendal. Hans Søn eller Sønnesøn Hr. Peder Falster ejede Korselitse, da han i Aaret 1462 tillige med Hr. Hans Pøiske, Lensmand paa Alholm, af Dronning Dorothea fik det Hværv at være *Volgiftsmand* i en *Retstrætte* om *Markefjæl* vedkommende *Maribo* Kloster.

1472 satte disse to Mænd til Bitterlighed sine Segl under et Skjøde. Hr. Peders Hustru var Fru Inger Daa Christensdatter, og deres Søn Oluf Falster var Landsdommer paa Falster og Gaardens Ejer, da han 1506 tillige med Hr. Eskild Gjøe til Krenkerup satte sit Navn og Segl under et Aktstykke. Den 18de Oktober 1513 vare han og Høvedsmanden paa Nykjøbing Slot Gregers Holgersen Ulfstand efter Kong Christierns Paabud tilstede paa Stegehus for at dømme i en Retsstrid imellem Hr. Anders Wille, Slottets Høvedsmand, og en Borger i Stege By. 1516 maatte han paa Grund af et Laan af 80 Mark danske pantsætte 1 Gaard i Overup i Thingsted Sogn til velbyrdig Svend Lavrids Hansen i Overup. Han døde omtrent 1532. Hans Enke modtog nogen Tid efter et Kongebrev. Hendes afdøde Husbonde havde for nogle Aar siden indgivet sin Datter Jomfru Dortha Olufsdatter i Kongens Kloster i Roskilde, paa det at „hun der skulde fortjene sig Himmerige“. Fru Anne har imidlertid mærket, at Datterens Salighed ikke stander i slikt Klosterleved, hvortil hun heller ikke længer har Lyst, hvisaarfag Fruen og dennes andre Børn ønske at faa hende ud af Klosteret, da de ville tage hende hjem og forsørge hende ærlig og lade hende nyde Arv efter sine Forældre. Kongen tog derfor denne Jomfru Dortha og hendes Gods under sit kongelige Værn, sin Fred og Beskjermelse, dog saalunde at det Gods, som havde fulgt med hende, da hun indgaves i Klosteret, ikke skulde tages fra dette igjen. Oluf Falsters og Fru Anne Bings Søn Peder Falster fik i Juli 1532 Kongens Tilladelse til fra sin Faders andre Arvinge at indløse det Gods i Sømark paa Møn, som Faderen havde haft i Pant, og at beholde det sin Livstid med al kongelig Rente og Rettighed. Han ejede Korselitse, da han i Aaret 1535 fik et Lejdebrev for sig, Hustru og Børn af Christian den tredie; men om ham vides i øvrigt intet. Han var død den 4de Marts 1569; thi da gjorde hans Enke Fru Allegaard Balkendorff Magestifte med Kronen, hvorved hun fik til Ejendom en Kronens Skov, Bispestoven, som altsaa tidligere maa have tilhørt Fyns Bispestol, imod at afstaa andet Gods. Den 26de Oktober 1570 fik hun af Kongen Lensbrev paa 1 Gaard i Sønder-Alslev; hun døde 1575. Korselitsets sidste Ejer af Witten Falster var Sønnen Jens Falster, der forlod denne Verden i Aaret 1601. Han var gift med Fru Anne Hansdatter (Baden), der havde været Enke efter Eustachius von Thymen. En meget kort Tid ejede derpaa Axel Brahe Gaarden, og han skjøbde den i Aaret 1603 til Kronen.

Tillige med de andre Hovedgaarde paa Den var Korselitse derpaa Krongods i en lang Aarrække. Om denne Tid er der intet at meddele før Aaret 1721. Krongodsset havde siden Christian den femtes Tid været udlagt til et Rytterregiment. Regimentschefen Oberste Niels Rosenkrands von Schack kærede jævnlig, — saaledes den 4de Juli 1721 — over, at Græsningen var saa slet, at allerede nogle af Rytternes Heste vare i en maadelig Tilstand, og at man ængstede sig for at skulle se dem alle ødelagte. Han udbad sig nu, at Rytteriets Kommissærer skulde tage Græsningen i Sjælland og overveje, hvad der var at gjøre herved. Som Følge af disse Kæremaal tog man da den Beslutning, at Ladegaardene paa Laaland og

Falster skulde bortforpagtes og Regimentets Garnisonssteder forandres, hvorom der den 21de Avgust 1723 udstædtes Kongebrev til Konferensraad v. Reichou og Justitsraad Landorff; dermed skulde det efter Kongens Villie have sit Forblivende. Endelig foretog man sig at undersøge Forholdene, og det viste sig da, at Bondestanden i høj Grad forurettedes paa Rytterdistriktet. Kommissionen paa Falster, der bestod af selve Oberste v. Schack, Tolderen Jakob Nahr og Niels Fuglede til Besterbygaard, indsendte den 19de og den 27de Marts 1726 sine to første Beretninger til Obersekretæren i Kancelliet von Möinichen og Overkrigssekretæren von Körbitz. Hidtil havde den ikkun haft Nørre Ladegaard for; men allerede da vare store Misbrug komne for Dagen, ej alene af Forpagteren Jørgen Lundsgaard, men af selve Amtmanden Justitsraad Landorff og Regimentskriveren (Amtsforvalteren), især med tallose Uegter. En Bonde havde en Gang maattet kjøre i Forspand for Regimentskriverens Døtre til et Bryllup i Stubbekjøbing og ved den Lejlighed kjørt en Hest ihjel, som han ingen Godtgjørelse kunde faa for; jævnlig havde Regimentskriveren gjort sig ulovlige Indtægter, og Amtmanden havde ikke, uagtet det var ham paalagt i sin Instrux, to Gange om Aaret besøgt Bønderne i disses Boliger. Det var forbudt at plage de under Ladegaarden hørende Bønder med Hovpløjning; men desuagtet var denne Pløjning en tung Byrde, som Forpagterne saaledes imod Ret og Billighed lagde paa dem, og iblandt disse havde Oberste v. Schack selv været, da han siden 1723 havde for en Tid overtaget Nørre Ladegaard (ved Nykjøbing) til en Afgift af 800 Rdlr. Kurant og 736 Læs Hø; senere havde han overladt Forpagtningen til Jørgen Lundsgaard. Korselitse havde Peder Simonson Alrø for 805 Rdlr. Kurant og 356 Læs Hø. Den 3die April skrev Kommissærerne en ny Beretning til de to før nævnte Mænd, hvori det heder, at ved de ny Forhør komme flere og flere Misligheder for Dagen; Bønderne have maattet age og gjøre Tjeneste for mange flere end man hidtil har troet, endog for Oldfrue, Tapetmager og Urtegaardsmand. Især have Kjørsler til Stenbroen tynget stærkt paa dem, og en Bonde havde derved mistet 8 Heste. Man mishandlede dem med Hug og Slag, og da de skriftlig havde kæret over denne Medfart, slog Regimentskriveren en af dem med de Ord: „Jeg skal lære dig at skrive Bønnskrifter under!“ I et Brev af 13de April s. A. fra Oberste v. Schack til Möinichen udtales Ønsket om, at Regimentskriveren Jakob Jørgensen maa indtil videre fratænde sit Embede, og Kapitajn Ellermann ved Dragonerne vorde flyttet til et Kompagni i Sølland, eftersom hans Kone har Kjøbmandskab i Nykjøbing og derved kommer i mere end ønskelig Forbindelse med Soldaterne. Regimentskriveren fjærnedes dog ikke, og Obersten skrev derfor den 23de s. M. til Möinichen, at Mandens Hidkomst uden at være fjærnet fra Embedet havde gjort Bønderne saa rædde, at de nu ikke torde komme med flere Anker eller Underretninger; saa Dage før havde de dog begyndt at mælde sig. En Søndag Aften, da Jakob Jørgensen uden Kommissærernes Vidende kom hjem samme Nat, havde de sendt et Brev til Amtstuen til Hans Sadolin i Næs, hvilket strax skulde afgaa, og hvori denne fik Paabud om at tage Syn paa noget Hø til Dyrene, hvilket

sagdes at være ødelagt. Brevet kom brudt og atter sammenlukket Manden i Hænde, og i Mellemtiden havde Jakob Jørgensen ladet Sognefogeden uddele Høet til Bønderne, saa at det var borte, da det skulde synes. En Mand i Nykjøbing havde gaaet Kommissionen til Haande og givet Underretning om adskillige Ting; for ham havde Regimentskriverens Maag Husfoged Gynnis ladet beslaglægge og forsegle en liden Senepskværn, som de paastode var en Haandkværn, ikkun for at gjøre Manden Fortræd og stille ham ved Lyften til at aabenbare mere. Alt dette havde Brevskriveren mældt til Kongen; indtil videre borde dog en anden forestaa dette Embede. Kommissærerne have ikke fremstillet Amtmanden Landorphan i det bedste Lys. Til Gjengæld gjør han i et Brev til Möinichen af 1ste Maj 1726 opmærksom paa, hvor misfornujet Oversten en Gang havde været med Hø og Græsning, som efter hans Paastand da vare højt utilstrækkelige. Man kan, heder det, derfor ikke begribe, hvorledes han nu kan forestille Kongen, at der aarlig har været 3,000 til 4,000 Ræs Hø; thi i dette Tilfælde ville han og hans Officerer komme til at svare Kronen til flere Tusende Rigsdaler efter de Vidnesbyrd, de selv have udstædt, og som ligge ved Regimentskriverens Regnskaber, saa at denne Undersøgelse vil vorde Regimentet til større Skade end andre vedkommende. Om de øvrige Ankeposter skal han udtale sig, naar de vorde ham tilstillede, og han skal nok befindes at have handlet som en ærlig Mand. Tilladelse til at rejse bort for at saa Kongen og Oversekretæren i Tale ønsker han meget. Hvilket Udfald Sagen har faaet, vides ikke; men heraf kan man se, at den ene næppe har været meget hæderligere end den anden, og i at forurette Bønderne have de nok alle været enige. Kort i Forvejen havde Kommissærerne faaet et Brev fra Regeringen, hvori det paalagdes dem ogsaa i Fremtiden at vise tilbørlig Strængighed og ikke lade de skyldige som Al slippe ud af Hænderne. Jørgen Lundsgaard ankede over, at han ej fik Lov til at overvære Forhørene, naar Bønderne fremkom med sine Forklaringer; men dette havde sin Grund i, at de, naar de saa ham, ikke ret torde komme frem med, hvad der laa dem paa Hjærte. Bøndernes Kaar bleve næppe bedre, saa længe Gaardene vare Krongods. Den 15de Avgust 1763 kundgjorde Regeringen, at det falsterke Rytterdistrikt skulde sælges, og 9de til 12te September 1766 stilledes det til Salg, hvorefter Korselitse i en kort Tid tilhørte Landgrev Karl af Hessen. For Korselitse og Karlsfeld Hovedgaarde med Bøndergods, i alt 1,225 Tdr. Hartkorn, var Prisen ved det offentlige Salg 102,200 Rdlr. Noget senere kjøbtes disse Godser af Generalmajor Johan Frederik Classen, født 1725, død 1792; i hans Tid maa Bøndernes Kaar have været langt bedre end før.

Denne ædle Mand har stiftet det Classenske Fideikommiss af sine paa Falster liggende Godser. Han fastsatte end videre i sin sidste Billie af 28de Januar 1789, at alle Bønderne paa disse Godser skulde være Arvefæstere, og at deres

Goveri skulde fastsættes „paa den allerømmeste og lemfældigste Maade, endog mildere end Love og Forordninger foreskrive, og i Tilfælde af Tvivl udtolkes til Bøndernes Fordel.“ Bønderne skulde hjælpes til at udgaa af Fællesskab og til at indrette sit Fordebrug paa den bedste Maade. Al Atterstade hos Gaardmænd og Husmænd, der hæftede paa Godserne ved hans Død, skulde eftergives. Til Testamentet søjedes et Tillæg af 23de Marts 1792, hvorved Frederiksværks Gods, som i Testamentet var indlemmet i Fideikommisset, overlodes til Landgrev Karl imod en aarlig Afgift af 7,000 Rdlr. aarlig. Kapitalen var 380,000 Rdlr., og til Fideikommisset hørte desuden en Gaard i Amaliegade i Kjøbenhavn og en Ejendom uden for Kjøbenhavns Østerport. Djemedet med Stiftelsen er, at Classens hele Formue skal være en altid samlet Fond, ved Hjælp af hvilken nyttige Mennesker kunne uddannes til Statens Gavn, Bindskibeligbed og Arbejdsomhed fremmes og Fattigdom og Elendighed lindres.

Korselitsets Hovedbygning er af Grundmur og 2 Etager høj og omgivet af en smuk Have. Den er opført af Generalmajor Classen, som ogsaa har bygget Udhufene, hvoriblandt en stor Kornlade, 190 Alen lang, der er en af de største i Danmark. Hovedgaardens Areal er henimod 800 Tdr. Land Ager og Eng, og Hartkornet er 90 Tdr. 3 Skpr. „ Fdk. 1 $\frac{1}{4}$ Alb.

3 Aaret 1852 var det hele under Korselitse hørende Ager og Engs Hartkorn 963 Tdr. 6 Skpr. „ Fdk. „ $\frac{1}{4}$ Alb.; deraf hørte der under Korselitse, Bellinge og Bjærgegaard Hoved- og Avlsgaarde 146 Tdr. 3 Skpr. 2 Fdk. 2 Alb. Godset udgjorde 102 Fæstegaarde med 749 Tdr. 4 Skpr. 3 Fdk. 1 $\frac{1}{4}$ Alb., 2 Arvefæstegaarde med 13 Tdr. 2 Skpr. Ager og Engs Hartkorn; Arvefæstehufene vare 4, Lejehufene 36, Fæstehufene 135 og Dyendehufene 12, og af disse 187 Huse vare 62 jordløse. Karlsfeld og Avlsgaarden Næsgaard havde 119 Tdr. 6 Skpr. 2 Fdk. 2 $\frac{1}{4}$ Alb. Hartkorn, og derunder hørte 58 Fæstegaarde med 442 Tdr. 1 Skpr. 2 Fdk. 1 Alb. og 3 Arvefæstegaarde med 26 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdk. „ $\frac{1}{4}$ Alb. Ager og Engs Hartkorn. Husenes Tal var 150: 1 Arvefæste-, 35 Leje-, 111 Fæste- og 3 Dyendehuse, hvoraf 38 vare jordløse. Skovskylben er i alt 211 Tdr. 5 Skpr. 3 Fdk. 1 Alb. Hartkorn, og Skovarealet er 3,363 Tdr. Land.

Først den 6te Januar s. A. udstædtes der Tilladelse for Fideikommissets Bestyrelse til at afhænde Bøndergods og Tiende til fuldstændig Ejendom; denne Tilladelse, der er fornyet 1857 og 1863, gælder indtil 1872. Som Følge af denne Tilladelse var der 1865 ikkun 676 Tdr. Hartkorn Ager og Eng tilbage, hvoraf de 277 Tdr. Hartkorn hørte under Hoved- og Avlsgaardene og 399 Tdr. Hartkorn under Bøndergodset. Den rentebærende Kapital var da 976,189 Rdlr. foruden et Reservecapital af 177,552 Rdlr. og over 30,000 Rdlr. i Penge, Kornvarer, Brænde m. m.

Engestofte Kirke og Sogn.

Engestofte Sogn, der er Annex til Baabensted Sogn, udbreder sig lidt over en Fjerdingvej sydlig for Maribo. Det er omgivet af Baabensted, Slemminge og Hunseby Sogne, Maribo Sø og Hejrede Sø. Sognets største Længde fra Nord til Syd er omtr. 3 Fjerdingvej, dets største Bredde fra Øst til Vest er omtr. $\frac{1}{2}$ Mil. Gjennem Sognet gaar Landevejen fra Maribo til Nysted. Det har Byerne: Forneby imod Nord, Engestofte imod Syd, og Olstrup imod Øst.

Kirken, hvis Afstand fra Hovedkirken og fra Maribo er en halv Mil, er opført af store røde Mursten; Taget er af almindelige røde Tagsten. Til Støtte for Murene findes der udbendig 7 Piller med forskjelligt Mellemrum. Skibets Længde er 21 Alen, Bredden 12 Alen. Det buedannede Chor har en Længde af $8\frac{1}{2}$ Al. og en Bredde af 12 Al. Kirken har smukke Hvalvinger i Spidsbuestil og 5 buede Jærnvinduer med farvede Ruder, hvori Figurer ere indbrændte. Gulvet i Gangene og i Choret er af Fliser, i Stolene af Mursten. Imellem Kirken og Baabenhuset ind til Kirken er der en meget høj buet Dør, prydet med Billedskærerarbejde, og ud til Baabenhuset en Jærngitterdør. Paa den søndre Væg lige for Indgangen er der et Mindesmærke af poleret Kalksten for Stifteren af Stamhuset Engestofte Frøgen Wichfeld. Altertavlen findes i den østre Ende, er af fortrinligt Billedhuggerarbejde, lueforgyldt og fremstiller Jomfru Maria med Barnet, som Himmeldronning, omgiven af en Krans af Roser. Dette Arbejde, der i sin Tid prydede Højalteret i Maribo Klosterkirke, solgtes i Aaret 1648 for 45 Daler til Fru Barbara Wittrop, som den Gang ejede Engestofte Hovedgaard. Prædikestolen med Lydhimlen er fortrinligt Træskerarbejde, udført af Billedskærer Wille i Kjøbenhavn og Suedker Krøyer i Maribo og rigt forgyldt. Paa Lydhimlen findes af Billedskærerarbejde: Kristus med de fire Evangelister. Døbefonten, der er udhuggen af Sten med paamalede Prydelser, staar i Chorets nordre Side; Døbebakkenet er af Messing. Baabenhuset imod Nord er grundmuret og har hvalvet Loft, fra hvis Kuppel Lyset falder ned. I Aarene 1856 og 1857 lod den nuværende Ejer Kirken helt istandsætte under Architect Zeltner's Ledelse. Kirken, der synes at være bygget i det 15de Hundrebaar, paa samme Tid som Maribo Kirke, med hvis Bygningsmaade den har meget tilfælles, hører under Stamhuset Engestofte.

Sognets ældre Navn er Ingestofte. Om dets Historie vides ikkun følgende. I Aaret 1421 gav Hr. Jens Oluffsen Lunge Maribo Kloster Brev paa Gods i Engestofte Sogn, hvilket det dog først maatte indløse. Ved Hr. Niels Pedersen Gyldestjernes sidste Villie af Januar 1456 fik Ingestofte Kirke 2 Skilling Grot. Til Hr. Palle Rosenkrands til Krenkerup udstædte Kronen 1629 i Følge Magefliste Brev paa Gods i Forneby.

I Følge Matriklen af 1662 hørte der til Sognet: Engestofte By, som udgjorde 9 Fæstegaarde, af hvilke de sex

vare øde; hver ydede 7 Tdr. $3\frac{1}{4}$ Skpe. Landgilde-Hartkorn; Udsæden til hver var: 7 Tdr. 1 Skpe. Korn i god Jord og „ Tde. 2 Skpr. i Havrejord, og Høavlen var 8 Læs. Hele Byens Hartkorn var saaledes 67 Tdr. $5\frac{1}{4}$ Skpe., Udsæden 64 Tdr. 3 Skpr. Korn i god Jord og 3 Tdr. i Havrejord, Høavlen 72 Læs. Til Byen hører 8 Gadehuse, hvoraf ikkun to vare ved Magt. Engestofte Hovedgaard regnedes til 48 Tdr. $2\frac{1}{3}$ Skpe. Hartkorn, Udsæden var 144 Tdr. Korn i god Jord og 12 Tdr. $1\frac{1}{3}$ Skpe. i Havrejord og Høavlen 100 Læs. Til Gaarden hørte en Skov paa 200 Svins Olden eller $8\frac{1}{3}$ Tde. Hartkorn Skovskylt og en Bejrmølle, der den Gang var øde; den ydede ellers 3 $\frac{1}{2}$ Mel. Forneby udgjorde 8 Bøndergaarde, af hvilke de to vare jordegne, de sex andre Fæstegaarde. De jordegne Gaarde havde den største Høavl, den ene 10, den anden 16 Læs; deres Hartkorn var 5—6 Tdr. hver, og til hver saadedes der i god Jord $9\frac{1}{2}$ Tde., hvorimod den ene saadede 4 Tdr., den anden 7 Tdr. i Havrejord. Fæstegaardene vare af forskjellig Størrelse, i det den mindste havde 4 Tdr., den største 8 Tdr. Hartkorn; den mindste Udsæd var $4\frac{2}{3}$ Tde., den største $10\frac{5}{6}$ Tde. i god Jord; i Havrejord var den mindste Udsæd $1\frac{1}{2}$ Tde., den største $3\frac{1}{2}$ Tde.; den mindste Høavl var 2 Læs, den største 8 Læs. To af Fæstegaardene vare øde. Hele Byens Landgilde-Hartkorn var 49 Tdr. $5\frac{1}{2}$ Skpe., Udsæden 59 Tdr. 3 Skpr. i god Jord, 27 Tdr. 1 Skpe. i Havrejord, og Høavlen var 64 Læs. Af Skove havde den ene Selvejergaard 6 Svins Olden eller $\frac{1}{4}$ Tde. Hartkorn, den anden 16 Svins Olden eller $\frac{2}{3}$ Tde. Stk. Olstrup By var 3 Fæstegaarde, hvoraf de to vare øde; de vare af lige Størrelse: 10 Tdr. $4\frac{1}{8}$ Skpe. Hartkorn, med en Udsæd i god Jord af 8 Tdr., i Havrejord af 4 Tdr. 4 Skpr. en og Høavl af 6 Læs, i alt 32 Tdr. $\frac{3}{8}$ Skpe. Hartk., 24 Tdr. Korn i god Jord, 14 Tdr. i Havrejord og 18 Læs Hø. Olstrup Gaardmænd havde tilsammen 2 Svins Olden eller $\frac{1}{2}$ Skpe. Hartkorn. Hele Sognet udgjorde: 1 Hovedgaard, 20 Bøndergaarde, hvoraf Halvdelen var øde, 8 Huse og 1 Bejrmølle, hvoraf ikkun 2 Huse vare ved Magt. Tilstanden var saaledes ingenlunde god. Hele Landgilde-Hartkornet var 198 Tdr. $1\frac{1}{2}$ Skpe., Udsæden 293 Tdr. Korn i god Jord, 56 Tdr. $2\frac{1}{3}$ Skpe. i Havrejord, og Høavlen var 254 Læs. Skovskyllden var 9 Tdr. 2 Skpr. I Aaret 1774 vare der i Sognet 19 Bøndergaarde.

Engestofte Sogns hele opmaalte Fladeindhold er 1596 Tdr. Land, og med Fradrag af Fredstønen er det 1346 Tdr. Land; efter den gamle Matrikel var Sognets Alger og Engs Hartkorn 162 Tdr., efter den ny er det 152 Tdr. 7 Skpr. 1 Fdk. $\frac{1}{4}$ Alb. Der gif saaledes før 1844 lidt under $8\frac{1}{3}$ Tde. Land paa hver Tønde Hartkorn, imedens Forholdet nu er $8\frac{3}{4}$ Tde. Land paa 1 Tde. Hartkorn. Af det hele Areal vare i Juli 1861 de 560 Tdr. Land tilfaaede og tilplantede og 1194 Tdr. Land i alt nyttede til Algerdyrking. Udsæden var: 103

Tdr. Hvede, 50 Tdr. Rug, 187 Tdr. Byg, 120 Tdr. Havre, 78 Tdr. Urter og anden Bølgfod, 14 Tdr. Blandkorn og 33 Tdr. Kartofler. Kreaturholdet var: 119 Heste, 248 Køer, 514 Faar og 107 Svin. Der var saaledes 1 Stykke Hornkvæg paa $5\frac{5}{12}$ Tde. Land. Hovedgaarden Engestofte har et Areal af 450 Tdr. Land; den almindelige Udsæd er 30 Tdr. Hvede, 15 Tdr. Rug, 45 Tdr. Byg, 50 Tdr. Havre og 25 Tdr. Urter. Kartofler dyrkes ej, da Jorden ikke egner sig dertil. Afgrøden kan i et almindelig godt Aar sættes til 12—15 Fold af alle Kornsorter; Markerne ere helt rørlagte. Til Gaarden høre gode Enge, som tillige med en Kløvermark paa omtrent 40 Tdr. Land sædvanlig yde 150—200 Læs Hø om Aaret. Der holdes 21 Arbejdsheste, 75 Maltkøer foruden Tyre og 20 Stykker Ungkvæg, 50 Moderfaar foruden Bædere, Bedder og Lam og som oftest 7 Svin. En almindelig Bondegård har et Areal af omtr. 50 Tdr. Land, hvoraf sædvanlig lidt mere end Halvdelen er tilfaaet med Hvede, Byg, Havre, Urter og Rug; med Rug tilfaas ifkun mindre Stykker Land og ene til Nytte i Gaardens egen Huusholdning. Afgrøden kan sædvanlig sættes til 10—12 Fold af alle Kornarter. Høavlen er kun liden, da ingen af Gaardene har god Eng; Kløvermarken er almindelig 6—7 Tdr. Land stor. Der holdes sædvanlig 4—5 Heste, 8—10 Køer og 6—8 Moderfaar. I Aaret 1852 var Bøndergaardenes Tal 16, der alle vare Fæstegaarde; 1 Gaard havde 8—12 Tdr. Hartkorn, de andre 4—8 Tdr. hver. Husenes Tal var 25, hvoraf 1 Selvejerhus med Jord, af Fæste- og Lejehusene vare 6 jordløse. Nu er Gaardenes Tal 14, hvoraf største Delen Selvejendom, Husenes med og uden Jord 40. Til Engestofte By hører en Bejrmølle. Den gennemsnitlige Verdi af en Tønde Land kan sættes til 300 Rdlr. og Forpagtningsafgiften deraf til 10—12 Rdlr. Denne Egn er lidt mere bakket end Laaland i Almindelighed; især omgives en Del af Maribo Sø af en bred Skrant, hvis Højde er omtrent 30 Fod. Sognets Fredskov udgjøre omtrent 250 Tdr. Land; med Undtagelse af Egeskoven

Nørrestov er alt Bøgeskov. I denne Bøgeskov ligge 3 Ræmpehøje, i hvilke man har fundet Oldsager fra Bronsealderen. Til Sognet hører Den Borgø, der ligger i Maribo Sø og er omtrent 12 Tdr. Land stor. Paa dens vestre Ende, der udgjør en liden Højslette omtr. 150 Fod i Kvadrat og hæver sig brat 15—20 Fod op af Vandet, har der i Oldtiden ligget en Borg, hvis Levninger af Muren kaldes Slotspladsen. De to Søer Maribo og Hejrede Sø ere ifkun adskilte ved den smalle Landstrimmel Sømod. Tidligere gif en Vig af Hejrede Sø helt op til Engestofte, saa at det Jordsmon, som nu hører til en Del af Gaardens Marker, til Skovgaardene og Fredskoven, den Gang har været et Næs imellem denne Vig og Maribo Sø. De to Søer, omgivne af Skov og prydede med flere større og mindre skovklædte eller med Krat tilgroede Øer, hvoraf Borgø og Skjelsnæs ere de største, fremkalde ikke liden Afvevling i det ellers saa flade og ensformige Landskab.

Engestofte Sogns Folkemængde udgjorde i Aaret 1801: 236, 1834: 273, 1840: 288, 1845: 320, 1855: 344 og 1860: 361 Mennesker. I dette Hundreaar har altsaa Tilvæksten været: 53 af Hundrede. Sidst nævnte Aar var Familiernes Tal 75, Mandfolkens 182 og Kvindfolkens 179. Agerdyrkning er den almindelige Næringsvej; desuden leve enkelte Familier af Fiskeri og Skovarbejde.

Sognet hører under Saxkjøbing Kjøbsteds og en Del af Musse Herreds Nætsomraade, Maribo Amtstue- og Lægedistrikt og Maribo Amts 3die Folketings-Balgkreds. Det udgjør Amtets 59de Lægd. Sognet ejer et Hus med en Jordlod, hvilket nyttes som Fattighus.

Engestofte Sogn har en Skole, hvis skolegængende Børns Tal er 53. Til Skolen hører en Jordlod paa ifkun $2\frac{1}{2}$ Tde. Land, og Lærerens Indtægter ere: $45\frac{1}{4}$ Tde. Byg, 6 Tdr. Rug, 6 Favne Brænde, Skolepenge 26 Rdlr. og som Kirkesanger 20 Rdlr.; Offer og Accidenter udgjøre sædvanlig 75 Rdlr. Reguleringssummen var før 422 Rdlr. og maa nu være noget større.

Baabensted Kirke og Sogn.

Omtrent en halv Mil nordøst for Maribo udbreder sig Baabensted Sogn, der er omgivet af Engestofte, Huseby og Slemminge Sogne, Saxkjøbing Landsogn og Saxkjøbing Fjord. Dets største Længde fra Nord til Syd er henimod 1 Mil, dets største Bredde fra Øst til Vest omtrent 3 Fjerdingvej. Byerne ere: Kraarup imod Vest, Budderup og Baabensted imod Syd. Hovedlandevejen fra Maribo til Saxkjøbing gaar igjennem Sognet.

Kirken ligger i Baabensted By en halv Mil fra Saxkjøbing og 3 Fjerdingvej fra Maribo. Den er imod Vest for-

synet med et Taarn, der er opført i Aaret 1674 af Rone Lins Perche til Nielstrup, imod Nord har den en Udbygning til Baabenhus og imod Syd en Udbygning til Hvilested for Otten Flindt, som har ejet Nielstrup fra 1732 til 1798. Denne Begravelse er aldeles tilmuret.

Kirkens Chor er indvendig 24 Fod langt og $18\frac{1}{2}$ Fod bredt. Loftet er gipset. I den nordre og den søndre Sidemur er der en Binduesaabning i Rundbuestil, hvorimod Binduerne ere i Spidsbuestil. Gulvet er af Murstens Fliser. Alteret er tæet ved Kirkens østre Gavl; Altartaalen er pyntelig udfaaen

af Træ, og i Midten findes et Maleri, som forestiller den hellige Nadderens Indstiftelse, og over dette Billede er der et andet, som forestiller Herrens Opstandelse. Midt for Kirkegangen staar en Døbefont af Cement med Messing Døbebakken. Ved en gjenembrudt Mur, hvori Præstens og Kirkesangerens Stole findes, er Choret skilt fra Skibet. Dette har indvendig en Længde af $40\frac{1}{2}$ Fod og en Bredde af 24 Fod. Loftet er gipset. Den nordre og den søndre Sidemur have hver 3 Vinduesaabninger, ligeledes i Rundbuestil med Vinduer i Spidsbuestil. Kirkegangen er $5\frac{1}{2}$ Fod bred; paa den søndre Side deraf er der 15 Stolestader, paa den nordre 14. Prædikestolen er prydet med ypperligt Træskærerarbejde, hvilket ogsaa er Tilfældet med Rydhimlen. Taarnet er 66 Fod højt, skilt fra Skibet med en i Kirken gjenembrudt Mur; det er 22 Fod langt og 18 Fod bredt. Paa den søndre Side er der 8, paa den nordre 9 Stolestader. I Taarnet staar Orgelet, som er en Gave af en Del af Menighedens Medlemmer og givet i Aaret 1863. I Taarnet hænge 2 Malinklokker, som udsende sin Nøst igjennem 8 Rydhuller. Baabenhuset er $14\frac{1}{2}$ Fod langt og 11 Fod bredt. Her ere 2 Ligstene indmurede; den ene er til Minde om Hr. Johan Dye, der under Grevens Fejde saaredes dødelig paa sit Herresæde Nielstrup, hvilket han forsvarede med Gævhed imod Almuen, der kæmpede for Christiern den anden. Indskriften lyder saalunde: 1544. Under denne Sten ligger Hr. Johan Dye, salig med Gud, Ridder til Nielstrup, som døde paa Nielstrup Torsdag før Jul i Herrens Aar 1534. Den anden Sten er til Minde om en af Sognets Præster og har følgende Indskrift: Denne Sten og Grav haver ærlig og velbyrdig Ejler Gyldenstjerne til Bistrup med sin elskelige og velbaarne Frue Sofie Bernekov paa Nielstrup ladet bekoste over hæderlig og velærverdigg Mand Jøer Nielsen, fordum Sognepræst til Bognsted og Ingestofte i 10 Aar. Døde ubi sin Alders 50. Aar den 15. Septbr. Aar 1618. Hans Sjæl Gud have! Paa Taarnets nordre Side findes en Sandsteinstavle, af hvis Indskrift det ses, at Cornelius Lerche i Aaret 1670, imedens han var dansk Sendemand i Spanien, tillige med sin Hustru Fru Anne Kirstine Friis havde lovet at yde to Tusende Rdlr. til at istandsætte Kirken, gjenindkjøbe dens bortkomne Prydelser og fra Grunden opbygge Taarnet, og at dette hans Løfte indfries i Aaret 1674. Kirken, der endnu hører under Hovedgaarden Nielstrup, som er indlemmet i Grevskabet Hardenberg-Reventlow, kan rumme henved 300 Menneker. Ved Tiendeforening af 10de Maj 1851 fastsattes Kirketienden til 1 Td. Byg af hver Tønde Hartkorn for Gaardenes Vedkommende og til 4 Skpr. Byg af hver Huslod, hvilket udgjør omtrent 380 Tdr. Byg.

Sognets ældste Navn er Bapnustade, senere kaldtes det Bognsted; om dets Historie vides følgende. I Aaret 1417 udstædte Oluf Hemmingsøn et Skjødebrev til Skeminge (Maribo) Kloster paa Gods i Agerp. Elleve Aar senere fik Klosteret af Jep Olufsen Skjøde paa 1 Gaard i Sognet, og 1457 fik det af Christiern den første Stadfæstelse paa 1 Gaard, som tidligere var afstaaet til det. Om Græsgang var der i Aaret 1449 en Retsstrid imellem Almuen i dette Sogn og Borgemeistere, Raadmænd og menige Borgere i Særljøbing. 1463 vidnede Hr. Anders Gjøre til Kærstrup

o. fl., at de efter kongeligt Raabud havde paa Musse Herreds Ting indført Bent Bille paa dennes Faders Hr. Torben Billes Vegne i alt det Gods Fru Anne Lunge af Thorstorp (nu: Christianssæde) og hendes Børn ejede i dette Sogn. Ved Søskendeskifte fik Peder Bille 1507 Gods i Buderup. Aaret efter udstædte han til Johan Dye Skjøde paa sin Lod i Nielstrup Hovedgaard, nemlig 3 $\frac{1}{2}$ Korn af Baabensted Sogn og paa 1 Gaard i Buderup imod andet Gods til Bederlag. I sidst nævnte By fik Maribo Kloster 1550 ved Magekifte med Hr. Anders Bille 1 Gaard. 1606 fik Kronen paa samme Maade 1 Hus af Knud Bille, og 1638 1 Gaard i Buderup af Sorø Akademi paa det da ophævede Maribo Klosters Vegne.

I Følge Matriklen af 1662 hørte der til Sognet: Bognsted By, hvis Bønder alle vare Fæstere under Nielstrup. Den største Gaard i Byen var Præstegaarden med en Udsæd af 13 Tdr. Korn i god Jord og 5 Tdr. 2 Skpr. i Havrejord og en Høavl af 9 Læs. Den næst største Udsæd i god Jord var 9 Tdr. Korn, som 2 Gaarde havde, og den største Udsæd i Havrejord var 9 Tdr. $1\frac{1}{2}$ Skpe. Kun 1 Gaard avlede 8 Læs Hø, de andre imellem 3 og 7 Læs. Den med Hensyn til Landgilde-Hartkornet største Gaard havde 11 Tdr. $5\frac{1}{2}$ Skpe. Hartkorn og en Udsæd i god Jord af 6 Tdr. $\frac{1}{2}$ Skpe., i Havrejord af 6 Tdr. 2 Skpr. og avlede 7 Læs Hø. Den mindste Gaard havde 4 Tdr. 1 Skpe. Hartkorn, en Udsæd af 4 Tdr. 2 Skpr. Korn i god Jord, 1 Tde. 1 Skpe. i Havrejord og 3 Læs Hø. Degnebolet havde en Udsæd af 2 Tdr. 1 Skpe. Korn i god Jord, 1 Tde. 1 Skpe. i Havrejord og avlede 3 Læs Hø. Med Præstegaarden og Degnebolet havde Byen 21 Gaarde; af disse vare 3 Gaarde øde, 2 havde ødelagte, 1 havde forfaldne Bygninger, 1 var afbrændt og et Hus opført i Steden; de andre vare mer eller mindre ved Magt. Til Byen hørte 2 Fæstehuse med Jord og 5 Gadehuse uden Jord, i alt 7 Huse, alle ved Magt. Hele Byens Hartkorn var 143 Tdr. 4 Skpr., Udsæden var 125 Tdr. 4 Skpr. Korn i god Jord, 65 Tdr. 2 Skpr. i Havrejord, og Høavlen var 107 Læs. Kraarup By havde 16 Gaarde, hvoraf 2 vare øde; hver havde 6 Tdr. $1\frac{1}{2}$ Skpe. Hartkorn, en Udsæd af 5 Tdr. Korn i god Jord, 2 Tdr. $4\frac{1}{2}$ Skpe. i Havrejord og avlede 4 Læs Hø. Byens Landgilde-Hartkorn var saaledes 99 Tdr. $2\frac{1}{2}$ Skpe., Udsæden 80 Tdr. i god Jord og 44 Tdr. i Havrejord, og Høavlen 64 Læs. Til Byen hørte 1 Bejringsmølle, der siden Krigen 1660 havde været øde og før havde skyldt 3 $\frac{1}{2}$ Mel, og 5 Gadehuse, hvoraf 1 var øde. Kragevig havde 13 Fæstebolsteder, hvoraf 1 øde og nedbrudt, hvert med 4 Skpr. til 2 Tdr. Hartkorn, Udsæd 1 Skpe. i god Jord; til den største saadedes i Havrejord 15 Skpr., og dets Høavl var 5 Læs. Byens Hartkorn var 17 Tdr. 3 Skpr., Udsæden 2 Tdr. 1 Skpe. i god Jord og 19 Tdr. 4 Skpr. i Havrejord, og Høavlen var 24 Læs. Til Byen hørte en Skov med 1 Tde. Skovskyl. Gaarden Maltrud ydede 6 Tdr. 4 Skpr. Hartkorn, Udsæden var 2 Tdr. 1 Skpe. i god Jord og ligesaa meget i Havrejord, Høavlen var 7 Læs. Trundstrupgaard ydede 14 Tdr. 4 Skpr. Hartk. og havde en Udsæd af 12 Tdr. i god Jord, 10 Tdr. i Havrejord og avlede 20 Læs Hø. Til Gaarden, der var Fæstegaard under Hovedgaarden

Nørregaard (i Slemminge Sogn), hørte en Skov med 12 Svins Olden eller 3 Skpr. Skovskylb. Lejerupgaard, der hørte under Hovedgaarden Dvrebysgaard (i Saxkjøbing Landsogn), havde 5 Tdr. 2 Skpr. Hartkorn, og til den saædes 8 Tdr. 5 Skpr. i god Jord, 2 Tdr. 2 Skpr. i Havrejord, og Høavlen var 15 Læs. Agerup By havde 6 Fæstegaarde under Dvrebysgaard, hvoraf 2 vare øde; hver Gaard ydede 13 Tdr. Hartk. og saæde 8 Tdr. $1\frac{1}{2}$ Skpe. i god Jord, 1 Tde. $1\frac{1}{2}$ Skpe. i Havrejord og avlede 8 Læs Hø, i alt 78 Tdr. Hartkorn, en Udsæd af $49\frac{1}{2}$ Tde. i god Jord og $7\frac{1}{2}$ Tde. i Havrejord og Høavl 48 Læs. Til Byen hørte 3 Fæstehuse med Jord, og den havde Skov til 6 Svins Olden eller $1\frac{1}{2}$ Skpe. Skovskylb. Buderup By havde 4 Gaarde, hvoraf 1 Fæstegaard under Kronen, 1 under Sæbygaard (i Haldsted Sogn) og 2 under Dvrebysgaard. De 2 største havde hver en Udsæd af 10 Tdr. 4 Skpr. i god Jord, $4\frac{1}{2}$ Tde. i Havrejord og avlede 14 Læs Hø, i alt 34 Tdr. $2\frac{1}{2}$ Skpe. Hartkorn, Udsæd af 36 Tdr. i god Jord og 14 Tdr. i Havrejord og Høavl 30 Læs. Sognet havde i alt 63 Gaarde og Bolsteder, hvoraf 7 vare helt øde, 1 Bejrmølle, der var øde, og 15 Huse, hvoraf 1 var øde. Hele Sognets Landgilde-Hartkorn var 402 Tdr. 3 Skpr., Udsæden var 316 Tdr. 3 Skpr. Korn i god Jord, 168 Tdr. i Havrejord, og Høavlen var 315 Læs. Fæstegodsset havde Skov til i alt 56 Svins Olden eller 2 Tdr. 2 Skpr. Skovskylb. Hovedgaarden Nielstrup omtales ikke i Matriklen.

Baabensted Sogns hele opmaalte Fladeindhold er 3989 Tdr. Land og med Fradrag af Fredskoven 3664 Tdr. Land; efter den gamle Matrikel var dets Ager og Engs Hartkorn 340 Tdr., efter den ny er det 376 Tdr. „ Skp. „ Fdk. „ $\frac{3}{4}$ Alb.; tidligere gif der altsaa omtrent $10\frac{2}{3}$ Tde. Land, nu gaar der henimod 10 Tdr. Land paa hver Tønde Hartkorn. Af Areallet vare i Juli 1861 i alt 1761 Tdr. Land tilsaæde og tilplantede og 3374 Tdr. Land nyttede til Agerdyrking. Udsæden var: 261 Tdr. Hvede, 205 Tdr. Rug, 506 Tdr. Byg, 413 Tdr. Havre, 176 Tdr. Urter og anden Bælgfæd, 80 Tdr. Blandkorn og 139 Tdr. Kartofler. Kreaturholdet var 283 Heste, 702 Køer, 1482 Faar og 259 Svin. Der var saaledes 1 Stykke Hornkvæg paa omtr. $5\frac{1}{2}$ Tde. Land. I Aaret 1852 var der i Sognet: 4 større Gaarde med i alt 151 Tdr. Hartkorn, og foruden Præstegaarden 35 Bøndergaarde, alle Fæstegaarde: 32 paa 4—8 Tdr., 2 paa 2—4 Tdr. og 1 paa 1—2 Tdr. Hartkorn; af Selvejerhuse var der 1 med Jord og af Fæste- og Lejehuse 52, hvoraf 27 uden Jord, i alt 53 Huse. Nu er Bøndergaardenes Tal 33. En Helgaard har sædvanlig 50 Tdr. Land med 5—6 Tdr. Hartkorn. Hovedudsæden er Hvede og Byg; Havre, Rug og Urter saas efter Husets eget Tarv. Almindelig Afgrøde er 8—10 Fold. Høavlen er i Hovedsagen Kløverhø. Den almindelige Besætning paa en Bøndergaard er 4—5 Heste, 5—8 Køer og 10 Faar. Af Bøndergodsset er der solgt til Selvejendom 17 Gaarde foruden de 2 større Avlsgaarde Agerup med 28 Tdr. og Trudstolpe med 15 Tdr. Hartkorn og 135 Tdr. Land, 16 Gaarde foruden Avlsgaarden Stenstrup med 14 Tdr. Hartk. ere endnu Fæstegods; men ved indtrædende Fæstledighed skulle ogsaa disse sælges. To af Gaardene have endnu Navnene Maltrud og Lejerup. Af Huse med Jordtilliggende af

omtr. 3 Tdr. Land med 3—4 Skpr. Hartk. hvert er der 51; af Huse uden Jord er der 26, i alt 77 Huse. Den største Gaard i Sognet er Hovedgaarden Nielstrup med omtrent 860 Tdr. Land Ager og Eng og 90 Tdr. Hartk. Præstegaarden har hidtil haft 80 Tdr. Land med Hartkorn 11 Tdr. 1 Skpe. 1 Fdk. „ $\frac{1}{2}$ Alb., og der har været avlet aarlig 400—500 Tdr. Korn af alle Slags. Den 1ste Juni d. A. er der heraf med Kirkeministeriets Tilladelse offentlig bortsolgt omtr. 43 Tdr. Land; Budet var: 200 Rdlr. i Penge og en aarlig Afgift af $1\frac{1}{2}$ Tde. Byg, i alt omtr. 400 Rdlr. for hver Tønde Land; men Ministeriets Samtykke dertil er endnu ikke opnaet. Jordsmønnet i Sognet er i det hele jævnt, henimod Fjorden er det noget bølgefornigt, og den østlige Del er noget højere end den vestlige og den sydlige. Ved Trudstolpe ligge adskillige Kæmpehøje, som alle ere udgravede. I det oldnordiske Museum findes en ved Baabensted i Aaret 1849 funden Guldring, hvis Pengeværdi er 90 Rdlr. Foruden Byerne: Baabensted, Buderup og Kraarup findes 3 Samlinger af Huse: Kragevig, Rikop og Rødeleds Huse. Sognet har 1 Bejrmølle: Bentepose eller Nielstrup Mølle. Fredskovens Størrelse er 325 Tdr. Land; den har Navnene: Store og Lille Dyrehave o. fl.

Folkemængden var i Aaret 1801: 600, 1834: 704, 1840: 773, 1845: 834, 1855: 870, 1860 var den mindsket til 860; i dette Hundrebaar har saaledes Tilvæksten været omtr. 44 af Hundrede. Sidst nævnte Aar var Familiernes Tal 181, Mandfolkene 404 og Kvindfolkene 456; de sidste havde altsaa et Overtal af 13 af Hundrede. Agerdyrking og Skovarbejde ere Hovedindtægtskilder; i Fjorden drives lidt Fiskeri, og der fanges Torst, Flynner, Al og især Rejer. Sognet har 3 Fattighuse. Dette Sogn hørte tidligere under Grevskabet Hardenberg-Reventlows østre Distriks Birk, nu hører det under Musse Herreds Retsomraade. Det er Amtets 58de Læg.

Baabensted og Engestofte Sognes sidste katolske og sandsynligvis første lutheriske Præst var Hr. Jens, der havde dette Kald i Aaret 1527. Mads Hansen, som fulgte efter ham, døde af Pest 1565. Eftermanden Christen Oluffsen afgik 1572 ved Døden, saa fattig, at Ejeren af Nielstrup Hovedgaard maatte sørge for hans Forførsel. Efter ham fulgte Simon Pavridsen fra 1573 til 1598; han var født i Odense, døde 75 Aar gammel og kaldes en „munter og smuk Mand.“ Iver Nielsen, hvis Gravmæle i Kirken er omtalt, var efter ham Sognepræst; han færdedes meget paa Nielstrup, og sig hørtes han sidste Gang hjem derfra. Til Kirken gav han 1616 en Klokke. Eftermanden Niels Christensen var en Præstesøn fra Nørre-Drøsløv (paa Falster), var Præst her fra 1618 indtil sin Død 1630 og efterfulgtes af sin Broder Oluf Christensen Drøsløv, der siden 1627 havde været Kapellan i Landet Sogn (paa Laaland); han døde 1661. Ham efterfulgte Provst Sten Mikkelsen Fasse, der tidligere skal have været Præst i Skaane. Paa Grund af Sygelighed ønskede han efter adskillige Mars Forløb en Medhjælper, og som Følge deraf udstædte Christian Perche til Nielstrup den 2den Marts 1688 Kaldsbrev som Kapellan ved disse Menighed for Anders Jakobsen Hjortelund. Denne attraaede tillige at saa Løfte om Præstekaldet, naar Sten Fasse havde

forladt denne Verden; men dette kunde Christian Lerche ikke give uden sin Formynders Eggert Christoffer v. Knuths (til Marsmarke) Samtykke, hvilket først gaves den 12te Septbr., og endelig fulgte derpaa den kongelige Stadsfæstelse den 8de Decbr. f. A. Imellem Kapellanen og Præsten, hvis Datter hin synes at have været gift med, var stadig Strid. Kapellanen skal have kærret over, at den Løn han fik, ikke var stor nok til at holde Tjenestepige for, hvorimod Sognepræsten paastod, at 50—60 Dlr. om Aaret var tilbørlig Løn for en Medhjælper. 11 Aar var Anders Jakobsen senere Sognepræst. Sten Fasse forlod næmlig denne Verden 1702, og den 10de Oktbr. 1713 udstædte Christian Lerche Kaldsbrev for Peder Rasmussen Østrup i Anders Jakobsens Sted, eftersom denne for Sygeligheds Skyld havde frasagt sig Kaldet, og den 27de f. M. gaves der Stadsfæstelse herpaa. Peder Rasmussen var født 1680 i Odense og døde i de sidste Dage af Aaret 1630. Den 8de Maj f. A. havde Knud Pedersen Sølling faaet Stadsfæstelse som hans Eftermand; men denne Udnævnelse var uden Betydning, thi Niels Hjort kaldedes af Kornelius Johan Lerche til Nielstrup den 24de Januar 1731 til Sognepræst, og den 2den Marts udstædtes Stadsfæstelsen. Allerede den 16de Septbr. 1633 fik Johan Norman Stadsfæstelse som hans Efterfølger; men dette Kaldsbrev var ogsaa uden Betydning. Da Niels Hjort 1760 kaldedes til Slemminge og Hjelde, gav Henrik Flindt til Nielstrup

Baabensted og Engestofte Kald til Edvard Hinkeldej, hvilket den 30te Maj f. A. stadfæstedes af Kronen. Denne Mand var født 1727 i Nykjøbing, hvor hans Fader var Raadmand, og blev Student 1747. Ved hans Død 1777 kaldede Jørgen Wichmann til Engestofte sin Frænde Povel Wichmann til Sognepræst. Denne var født 1749 i Flemløse (ved Alsens), hvor Faderen den Gang var Præst. Han havde netop faaet Udnævnelse til residerende Kapellan for Søllested o. fl. Menigheder, da han fik dette Kald. I Aaret 1785 giftede han sig med sin Frænke Bolette Wichfeld. Den 9de April 1813 fik han til Kapellan Johan Adam Braes, der siden giftede sig med en af hans Døtre. Ved hans Død 1818 kaldedes Mogens Nikolaj Thune den 12te Oktober f. A. til hans Eftermand, og ved dennes Hedengang den 16de April 1843 fik disse Menigheder 1ste Juni f. A. sin nuværende Præst Carl Ludvig Ehrenreich, der 10 Aar havde været Præst i Vindeby.

Præstekaldets Indtægter ere: Tiende 81 Tdr. Hvede, 181 Tdr. Byg, 11 Tdr. Rug og 10 Tdr. Havre. Offer og tilfældige Indtægter ere: 200 Rdlr. Embedets Reguleringssum er 1470 Rdlr., og de virkelige Indtægter 2859 Rdlr.

Sognet har to Skoler: i Baabensted med 90 skolepøgende Børn og i Kraarup med 50 Børn. Det først nævnte Embedes Reguleringssum var tidligere 557 Rdlr., men er nu 609 Rdlr., det sidst nævntes Reguleringssum var tidligere 349 Rdlr., nu er den 505 Rdlr.

Engestofte.

Herregaarden Engestofte, hvis ældre Navn er Ingestofte, ligger i Sognet af samme Navn, Muses Herred og Maribo Amt. Den har været Herregaard før Midten af det 15de Hundreaar og tilhørte da Hr. Niels Pedersen Gyldenstjerne til Agaard, som i sin sidste Villie, udstædt den 13de Januar 1456, gav sin Foged paa Ingestofte Tjelluf (Ditlev) et Par Øren. Han var dog ikke Herre til Ingestofte, saa længe han levede; thi i Aaret 1459 fradømtes den ham til Kronen, og Gaarden var derpaa Krongods henimod 30 Aar; 1496 overlodes den ved Mageflifte til Jørgen Olsen af Egebjerg. Dennes Enke Fru Elsebe til Marsmarke skjøbde 1529 nogle Gaarde i Ingestofte Sogn til sin Mostersøn Hr. Johan Urne, som den 11te Juni f. A. fik Herlighedsretten til Sognets Kirke. Saa Aar efter fik hans Enke Fru Anne ved Kjøb selve Hovedgaarden; den 25de April 1537 udstædtes der næmlig en Tingsvidne af Laalands Landsting, at Rasmus Agesen den Dag var sendt did paa Fru Annes Begne, og at han da lod læse et Skjødebrev, hvorved Fru Elsebe havde tilskjødet hin Ingestofte Gaard og Gods og faaet Guld, Sølv

og Bendinge derfor. Hendes Søn Jørgen Urne ejede efter hende Gaarden og havde den i Aaret 1555; han var gift med Fru Anne Glob, hvem Gaarden tilhørte efter hans Død. Fru Anne Glob havde i Aaret 1561 en Retsfag imod 12 Mænd, der havde gaaet i Borgen for, at en Manddraber skulde møde for Retten, naar det æfledes. Hendes Datter Jomfru Anne Urne giftede sig 1580 med Peder Hvitfeld, der saaledes blev Gaardens Ejer. Efter ham arvedes Gaarden atter paa Kvindefiden, næmlig af hans Datter Anne Hvitfeld, der giftede sig med Hans Wittrop, efter hvem hun den 31te December 1599 var Enke. Gaarden ejede hun da i Samlag med Hans von Grabow, Høvedsmand paa Christianopol (i Blekingen), som 1598 havde giftet sig med hendes Søster Fru Barbara Hvitfeld; de viduede da, at de efter Sognepræstens Hedengang med Provstens Raad havde kaldet Jver Nielsen til sin rette Sjælesørger. Fru Barbara døde 1602, og hendes Husbonde 1625. Fru Annes Datter Jomfru Barbara Wittrop giftede sig 1614 med Christian Friis til Kragerup, senere Kongens Kansler, der døde 1639. Som

Ejer eller Medejer af Engestofte købte han 1624 af Fru Anne Hansdatter (Baden) til Nørregaard, Eustachius v. Thymens Enke, 3 Gaarde i Olstrup (Engestofte Sogn), og 1637 fik Hr. Christian Friis ved Magestifte med Kronen ligeledes Gods i Forneby i dette Sogn. Sin fæderne Gaard ejede Fru Barbara endnu i Aaret 1646, og efter hende tilfaldt Engestofte Datteren Anne Katrine Friis, der 1649 blev gift med Tønne Juel til Thaarupgaard, som derved fik Engestofte.

Om Krigsfolkets Raahed i den Tid og den Strid, der kunde opstaa paa Grund af Hvervingen til Soldater, haves der et Vidnesbyrd fra Engestofte. Den 15de Juli 1675 udstædtes et Tingsvidne paa Maribo Byting af Byfogeden Hans Jensen Mindst og Byfriveren Christen Mortensen, at Tønne Juels Fuldmægtig Peder Knudsen fremstillede to Kaldsmænd (Stævningsmænd), som vidnede, at de havde indstævnet Lieutenant Martin Hansen Møller og fire Mænd af Maribo By, iblandt hvilke var Rektoren Simon Hansen, og af disse fremstod Gilbert Andersen og vandt (afslagde) sin højeste Helgens Ed med oprakte Fingre, at sidstledne 4de Juli sad han til Bords med Lieutenanten; da kom en af Tønne Juels Bønder Jens Sørensen ind i Stuen for at spørge efter en Soldat for Hovedgaarden Engestofte ved Navn Hans Olsen; Lieutenanten spurgte da, hvad Bonden vilde denne; da svarede Jens Sørensen, at han vilde tale med ham og paalægge ham at drage ind til Nakskov til sin Lieutenant. Martin Møller sagde da, at han selv den næste Dag vilde gaa til Nakskov med Soldaten, og tilføjede „Men I haver intet godt deraf“. Bonden spurgte da, af hvilken Aarsag? Hertil svarede Lieutenanten, at han havde givet Karlen Kongens Penge paa Haanden, førend de fik ham indskreven til Soldat paa Herremændens Begne. Bonden lod nu falde de Ord, at det vilde de drages om, efterdi Karlen stod i deres Kulle; Lieutenanten udbrød da, at han vilde tale med Karle og ikke med Dreng. Jens Sørensen sagde hertil, at det var lige godt, enten han var Karl eller Dreng; thi han røgtede sin Husbondes Vrende. Da tog Martin Møller en Tallerken af Bordet og slog ham dermed for Brystet og gav ham to Drefigen; men Jens Sørensen bad dem, der vare i Stuen, drages til Minde det Optrin, de her havde været Vidner til; nu raabte Lieutenanten: „Drages til Minde, jeg skjælder en „Bernhytter“ (d. e. Bärenhäuter, Usling) for en Hundsfot“. De andre vidnede ligesaa, hvorom Tønne Juels Fuldmægtig nu efter sit Dødsfald fik et Tingsvidne.

Efter sin Egtfælles Død 1684 ejede Fru Anne Kirstine Friis sin fæderne Gaard, men solgte den 1694 eller 1695. Fra den Tid haves et Brev til hende, skrevet af hendes Søsterdatter 3de Marie Belov, hvori Fruen faar det Raad at sælge sin Gaard til Christian Lerche, eftersom denne byder 25 Rdlr. for hver Tønne Hartkorn; hvis hun ikke vil tage imod dette Tilbud, gaar han fra Handelen. Fru Anne Kirstine Friis fastsatte 1698, hvilket Aar var hendes Dødsaar, en Gave af 8 Tdr. Byg aarlig til Sognets fattige. Christian Lerche købte Engestofte; hans Enke Fru Sofie Ulrikke von Reichou fik 1721 Gaarden sig overladt af de andre Arvinge, hvorefter hun indgik et nyt Giftermaal med

Overste Christian Ulrik von Hausmann. Denne havde Kommando over et Regiment i Norge og kunde derfor ikkun bo en kort Tid ad Gangen paa sin Hovedgaard, hvisaarfaa han 1727 solgte Gaarden for 15,000 Kroner til Kjøbmand Bertel Wichmann i Nykjøbing paa Falster. Denne Mand vedblev, efter at han havde købt Engestofte, at drive den Kjøbmandshandel, hvorved han havde samlet sig Rigdom. Hans Søn Landsdommer Jørgen Wichmann arvede tillige med sine Søskende Gaarden, men blev Gneejer ved at udløse den af dette Fællesskab; han fik senere Statsraadstitel, optoges 1777 i Adelfstanden under Navn af Wichfeld og døde ugift 1798. Gaard og Gods efterlod han til sin Brodersøn Kapitajn Henning Wichfeld, senere Overstelieutenant og Kammerherre, imod at han oprettede et Stamhus af Engestofte og Ulriksdal, hvilken sidste Gaard, tidligere kaldet Bispens D., henimod Slutningen af det 18de Hundrebaar var kommen i Landsdommerens Eje. Stamhuset oprettedes den 8de November 1799. Henning Wichfeld opnaaede den høje Alder af 80 Aar og døde paa Engestofte i Aaret 1847. Ved hans Død arvedes Stamhuset af hans Søn, den nuværende Besidder Kammerherre Jørgen Wichfeld.

Engestoftes Hovedbygning, der er 2 Etager høj, er opført i Aaret 1807 af Henning Wichfeld. Den er omgivet af smukke Haveanlæg og har en skjøn Beliggenhed ved Maribo Sø. Udhusene ere gjenopbyggede af den nuværende Besidder 1858 og 1859, efter at Fjdsvaade 1857 havde ødelagt dem. Dertil hører en Husholdningsbygning med en Skupelbygning ved hver Ende, en Lade og flere Staldbygninger og et Bogrum. Midt paa disse Bygninger er der en hvælvet Port, som danner Indkjørselen til Gaarden. De ere opførte af røde Mursten med fremspringende buede Gavle, der ere indbyrdes forenede ved Ringmure. Til disse smukke Bygninger har Arkitekt Winstrup givet Tegningen. Midt imellem Hovedbygningen og Ladegaarden ligger Engestofte Kirke.

I Aaret 1852 udgjorde det til Stamhuset hørende Ager og Engs Hartkorn 516 Tdr. „ Skpr. 1 Fdk. 1½ Alb., hvoraf selve Hovedgaarden Engestofte var skyldsat for 43 Tdr. 7 Skpr. 2 Fdk. 2¾ Alb. Godset bestod af: 30 Fæstegaarde med 200 Tdr. 6 Skpr. 3 Fdk. 1¼ Alb. Ager og Engs Hartkorn og 40 Huse, nemlig 12 Leje- og 28 Fæstehuse, hvoraf 6 jordløse. Hovedgaarden Ulriksdal var og er endnu skyldsat for 45 Tdr. 6 Skpr. „ Fdk. 1 Alb.; Godset udgjorde 27 Fæstegaarde med 189 Tdr. 3 Skpr. „ Fdk. ½ Alb. og 39 Huse, 4 Leje- og 35 Fæstehuse, hvoraf 1 jordløst. Nu er Engestoftes Skyldsatning 56 Tdr. 7 Skpr. 1 Fdk. ¼ Alb. Hartkorn, og Bøndergodset udgjør i alt 203 Tdr. 1 Skpr. „ Fdk. 2¾ Alb. Det øvrige er solgt til Selvejendom for en Gjennemsnitspris af 776 Rdlr. for hver Tønne Hartkorn. Det matrikulerede Tiende-Hartkorn er 84 Tdr. „ Skpr. 3 Fdk. 1½ Alb. Til Stamhuset høre 215,000 Rdlr. i Fideikommisskapitaler foruden 3,800 Rdlr. i Bankaktier og 3,783 Rdlr. i Bankhæstelsesobligationer.

Engestofte har et Areal af 450 Tdr. Land, og Ulriksdals Fladeindhold er 459 Tdr. Land Ager og Eng. Skovenes Fladeindhold er i alt omtrent 570 Tdr. Land, for største Delen Bøgeskov.

Skjelby Kirke og Sogn.

Omtrent $2\frac{1}{4}$ Mil syd for Nykjøbing udbreder sig Skjelby Sogn, der er omgivet af Ammeret Gjeddesby, Beggerløse Sogn, Bøtø Nor og Østersøen. Sognets Længde fra Nord til Syd er $\frac{3}{4}$ Mil, dets Bredder fra Øst til Vest en Fjerdingvej med Undtagelse af den sydligste Del, hvor Bredden er noget mindre. Landevejen fra Nykjøbing til Gjedser gaar midt igjennem Sognet i dets hele Længde; i Byen Skjelbys vestre Ende bøjer den imod Øst, men indtager paa den anden Side af Kirken sin sydlige Retning. Sognet har Byerne: Stavreby imod Nord, Fiskebæk omtrent midt i Sognet og Skjelby imod Syd.

Skjelby Kirkes Afstand fra Nykjøbing er lidt over $2\frac{3}{8}$ Mil. Selve Byen ligger efter falsterk Maalestok noget højt, Kirkegaarden hæver sig atter over den som en liden Bakke, paa hvis højeste Flade man ser Kirken, omtrent 16 Fod over Landevejen, som imod Nord løber langs med Kirkegaardssiget, en Kampestensmur. Selve Kirken er fra ny af bygget i Aaret 1857; Taarnet er gammelt. Dette nyttes som Baabehus, Indgangen dertil er imod Nord ad en Dobbeltport, den er ny og tager sig godt ud. Fra Vest til Øst er Taarnet indvendig 7 Aln 6 Tom. og fra Nord til Syd 9 Al. 13 T. Midt i dets Gulv ligger en Sandsten med Indskrift, til Minde om Sognepræsten Thøger Stistrup (d. 1786); den har før ligget tæt neden for Knæfaldet ved Alteret, men flyttedes ved Kirkens Ombygning til sit nuværende Sted. Taarnets Ydermure have en Tykkelse af 2 Al.; fra Foden til Tagkanten er det 26 Al. højt. Oven over denne hæver det sig som en firkantet Pyramide, og øverst har det en forgyldt Fløj, hvori Aarstallet 1857 er udhugget; ligesom Kirken er det tækket med Skifer. I Baabehuset findes 2 Vinduer, det ene imod Vest, det andet imod Syd. Muren imellem Taarnet og Kirken er 2 Al. 7 Tom. tyk, og deri er en Glasdør, som fører ind til Kirken. Dennes Skib er $19\frac{3}{4}$ Al. langt og 12 Al. 19 Tom. bredt indvendig. Paa hver Side findes 14 Stolestader, hvoraf hver kan rumme 7 Personer; Dørene ere af Fyrretræ og malede med noget, der skulde ligne Egemaling. I Stolene er der Fjælegulv, ellers er Gulvet af brændte Fliser. Imod Nord findes 4 Vinduer og imod Syd lige saa mange; de ere af støbt Jærn med mange smaa Ruder, i det hele vel smaa efter Kirkens Størrelse, hvorfor denne ogsaa nu og da kan synes lidt stummel. Paa den midterste Væg imod Nord er der indmuret en Sten, hvorpaa der staar indhugget med store latinske Bogstaver nogle Mindeord om Sognepræsten Niels Amager (død 1781). Lige over for paa Væggen imod Syd findes et Oliemaleri i forgyldt Kamme; det er et Brystbillede i lidt overnaturlig Størrelse af denne Præst og Herremand. Paa denne Væg hænger et Billede af Kong Frederik den syvende; men det er ifkun Stentryk og i en fort Kamme. Kirkens Sidevægge have til Bjælkelaget en Højde af 8 Al. 20 Tom. Fra Nederdelen af Bjælken til Midtloftet er der 3 Al. Loftet

er et Fjæleloft, og Fyldningen er i Kammer. Kirkemuren har en Tykkelse af 28 Tom., Muren imellem Skibet og Choret, der vender imod Øst, er 30 Tom. tyk. Aabningen i denne Tværmur er for neden 6 Al. 19 Tom. Tæt uden for Indgangen til Choret staar Prædikestolen imod Syd og paa den modsatte Side en Kaffelovn, der ikke er stor nok til ret at opvarme Kirken; nu og da udsender den mere Røg end Varme. Længst imod Øst i Choret staar Døbefonten, der er en udhuggen Sandsten, ottokantet; dens Billedhuggerarbejde er øjensynlig fra Kunstens Barndomstid. Den ene Side er skjult af Muren, paa to Sider ses Hjemfærden fra Ægypten, og her er bl. a. en Port, hvorigjennem Josef og hans Ledsagere skulle drage ind i en By; men Manden er dobbelt saa høj som Porten; paa en tredje ses Hudstrygelsen, paa en fjerde Korsfæstelsen, paa en femte sandsynligvis de dødes Opstandelse, da Jorden skjælv, den Gang Frelseren opgav Manden, paa en sjette de hellige tre Konger og paa en syvende Frelserens Moder med Barnet paa Skjødet. Inde i Choret tæt ved Prædikestolen findes Degnestolen, som staar saaledes, at Folk i Kirken ikke kunne se Kirkesangeren, hvortil Nedgangen fra Prædikestolen yderligere hjælper. Altertavlen er ny, malet af Professor Lund; Billedet forestiller Frelseren i Samtale med den samaritanke Kvinde ved Jakobs Brønd. Altertavlens Kamme og Alterbordet ere af poleret Egtræ og smukt nyt Arbejde; det samme gælder ogsaa om Prædikestolen, dens Himmel og Dypgang. Choret har et Vindue imod Nord og et imod Syd, begge i Lighed med Skibets Vinduer. I Choret ses ogsaa Bjælkelaget; men det har her en noget simplere Skikkelse end i Skibet. Paa Alterbordet staa to Messingstager. Under Altertavlen ere disse Ord: „Hvo, som drikker af det Vand, jeg vil give ham, skal til evig Tid ikke tørste“, indhugne forgyldte i en Kamme af Egtræ; Bogstaverne ere kantede med Smirkeltræk. Den gamle Altertavle var en Gave af Jens Rask, Borger i Nysted; den var malet paa ny 1698.

Om Sognets Historie vides følgende. I Aaret 1398 stadfæstede Kong Erik (af Pommern) et Gavebrev paa 1 Gaard i Skjelby Sogn til Maribo Kloster. 1415 udstædtes Pantebrev paa Gods i Sognet til Jes Falster af Hans Frobøse, som 1438 ved Dom af Kong Erik fik 1 Gaard i Skjelby. Af Ludeman i Egebjerg (i Sønder-Kirkeby Sogn) modtog Hr. Mogens Gjøe 1445 Skjøde paa 1 Gaard i Skjelby og kort efter paa 1 øde Jord, og af Fru Anne Nielsdatter fik han 1446 1 øde Gaard sammesteds. I sidst nævnte Aar lod denne Hr. Mogens Gjøe optage Sognevidne om sit Gods i Skjelby Sogn; 1448 gav han Maribo Kloster en af sine Gaarde i Sognet, og Aaret efter øgedes hans Gods her med 1 øde Gaard, hvortil han ved Dom af Kong Christiern den første fik Ejendomsret. I August 1589 tilkjendegav Fru Elisabeth Friis, Enke efter Jakob

Hvitfeld til Berridsgaard (paa Laaland), at Kong Frederik den anden i sin Tid havde ladet tage 1 Gaard i Stavreby, som tilhørte hendes senere afdøde Husbonde, hvorimod Rigens Hovmester Peder Dye paa Kronens Begne havde ublagt til ham 1 Gaard i Øster-Taars (paa Laaland), uden at der var foretaget noget virkeligt Mageskifte. Et slikt Mageskifte ønskede hun nu, og deri samtykte Regeringen.

3 Følge Matriklen af 1662 hørte der til Sognet: Stavreby med 25 Gaarde og 13 Huse, hvoraf 2 havde Jordtilliggende. Af Gaardene havde 8 hver 6 Tdr. 2 Skpr. Hartkorn, en Udsæd af 2 Tdr. 5 Skpr. Rug, 2 Tdr. 5 Skpr. Byg, 3 Tdr. 2 Skpr. Havre og en Høavl af 6 Læs, 6 havde hver 10 Tdr. Hartk., en Udsæd af 4 Tdr. 1 Skpe. Rug, 4 Tdr. 1 Skpe. Byg, 4 Tdr. 4 Skpr. Havre og Høavl 8 Læs, 2 havde hver 8 Tdr. Hartk., en Udsæd af 3 Tdr. 3 Skpr. Rug, 3 Tdr. 3 Skpr. Byg, 3 Tdr. 4 Skpr. Havre og Høavl 5 Læs, 2 havde hver 12 Tdr. 4 Skpr. Hartk., Udsæd: 5 Tdr. 4 Skpr. Rug, 5 Tdr. 4 Skpr. Byg, 6 Tdr. 4 Skpr. Havre og Høavl 12 Læs; den største Gaard havde 15 Tdr. Hartk., Udsæd: 6 Tdr. 2 Skpr. Rug, 6 Tdr. 2 Skpr. Byg og 7 Tdr. 1 Skpe. Havre; Høavlen var 12 Læs. Hele Byens Landgilde-Hartkorn var 190 Tdr. 1 Skpe., Udsæden: 81 Tdr. 4 $\frac{1}{2}$ Skpe. Rug, 81 Tdr. 4 $\frac{1}{2}$ Skpe. Byg, 101 Tdr. 1 Skpe. Havre, og Høavlen var 157 Læs. Fiskebæk med 8 Gaarde af lige Størrelse, nemlig hver 9 Tdr. $\frac{1}{4}$ Skpe. Hartk., Udsæd: 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg og 4 Tdr. 2 Skpr. Havre og Høavl 6 Læs, i alt: 72 Tdr. 2 Skpr. Hartkorn, Udsæd: 24 Tdr. Rug, 24 Tdr. Byg og 34 Tdr. 4 Skpr. Havre og en Høavl af 24 Læs. Skjelby med 31 Gaarde, af hvilke den ene var Præstegaarden og den anden tilhørte Torfildstrup Kirke. Præstegaarden, der var den næst største Gaard i Byen, havde en Udsæd af 5 Tdr. Rug, 5 Tdr. Byg og 6 Tdr. 4 Skpr. Havre; Høavlen var 12 Læs; 1 Gaard var lidt større, efterfom Havreudsæden var 7 Tdr. 2 Skpr., ellers vare de lige store; denne Gaard ydede 14 Tdr. 4 Skpr. Hartkorn. 3 Gaarde havde hver 11 $\frac{1}{2}$ Tde. Hartk., en Udsæd af 3 Tdr. 4 $\frac{1}{2}$ Skpe. Rug, 3 Tdr. 4 $\frac{1}{2}$ Skpe. Byg, 5 Tdr. 3 Skpr. Havre og en Høavl af 9 Læs; 4 Gaarde havde hver 7 Tdr. 5 $\frac{1}{4}$ Skpe. Hartk., Udsæd: 2 $\frac{1}{2}$ Tde. Rug, 2 $\frac{1}{2}$ Tde. Byg, 2 Tdr. 4 Skpr. Havre og Høavl 6 Læs. Det hele Hartkorn var 235 Tdr. 1 Skpe., Udsæden var 76 Tdr. 5 Skpr. Rug, 76 Tdr. 5 Skpr. Byg og 127 Tdr. Havre; Høavlen var 198 Læs. Til Byen hørte 8 jordløse Gadehuse. Hele Skjelby Sogn udgjorde saaledes: 64 Gaarde og 21 Huse, af hvilke sidste de 19 vare jordløse. Sognet ydede i Landgilde-Hartkorn 497 Tdr. 4 Skpr.; Udsæden var: 182 Tdr. 3 $\frac{1}{2}$ Skpe. Rug, 182 Tdr. 3 $\frac{1}{2}$ Skpe. Byg, 262 Tdr. 5 Skpr. Havre, og der avledes 379 Læs Hø. Nogle enkelte Gaarde vare øde; men Markerne nyttedes dog; Tilstanden var altsaa i det hele god. Alle Bønderne vare Fæstere, og med Undtagelse af en vare de Fæstere under Kronen. Stavreby og Fiskebæk havde tilsammen en Skov, der ikkun regnedes for 5 Svins Olden eller omtr. $\frac{1}{3}$ Tde. Hartkorn. 3 Aaret 1774 var Bøndergaardenes Tal 41, Husenes 40; men da havde Sognet nylig faaet en Hovedgaard, Gjedsergaard, hvis Hartkorn var 68 Tdr.

Sognets hele opmaalte Fladeindhold er 2272 Tønder Land og med Fradrag af Fredstoven 2214 Tdr. Land; efter den gamle Matrikel var dets Ager og Engs Hartkorn 296 Tdr., efter den ny er det nedfat til 292 Tdr. 4 Skpr. 2 Fdk. $\frac{1}{4}$ Alb. Der gaar saaledes noget over 7 $\frac{1}{2}$ Tde. Land paa hver Tønde Hartkorn. 3 Juli 1861 vare af hele Arealet 1220 Tdr. Land tilfaaede og tilplantede og i alt 2120 Tdr. Land nyttede til Agerdyrking. Udsæden var: 237 Tdr. Hvede, 85 Tdr. Rug, 361 Tdr. Byg, 216 Tdr. Havre, 243 Tdr. Urter og anden Bælgfæd, 9 Tdr. Blandkorn og 52 Tdr. Kartofler. Kreaturholdet var 208 Heste, 494 Køer, 841 Faar og 233 Svin. Der var altsaa et Stykke Hornkvæg paa lidt over 4 $\frac{1}{2}$ Tde. Land. Bistadernes Tal var 74. Paa Hovedgaarden Gjedsergaard holdes der 26 Heste, 112 Stykker Hornkvæg, 400 Faar og 100 Svin. Sædklistet er 7 Marker, hvoraf 1 Brakmark, 1 til Vintersæd, 1 til Byg, 1 Fodermark (Urter, Bønner, Blandkorn og Køer), 1 til Havre, 1 til Kløver og 1 Græsmark. Høavlen er 200 til 250 Læs. Der avles sædvanlig 14—18 Fald Hvede, 14 Fald Byg, 12 Fald Urter og 20 Fald Blandkorn, 20—26 Fald Havre og 200—300 Tdr. Køer paa 1 Tde. Land. Gaardens Jorder have et Fladeindhold af 509 Tdr. Land. En Helgaard har i Skjelby Sogn omtrent 45 Tdr. Land med 6—7 Tdr. Hartkorn; ved nogle af disse drives Jorderne i 5, ved andre i 6, men ved de fleste i 7 Skifter, og Udsæden er i sidste Tilfælde: 5—6 Tdr. Hvede, 1 Tde. Rug, 6—7 Tdr. Byg, 6—7 Tdr. Havre og 6 Tdr. Urter. Hvede og Rug give i begge Sogne sædvanlig en Afgrøde af 12—14 Fald, Byg 10—12 Fald, Havre 16—18 Fald og Urter 8—10 Fald paa hver Tønde Land. Kreaturholdet er 4 Heste, 9 Køer og 8 Faar. Der haves ingen Engbund af Betydning. En Kant langs med Bøtø Nor er udtørret af et Bolag (Aktieselskab) og udlejes hvert Aar til Græsning. En Halvgaard har sædvanlig 28 Tdr. Land. Præstegaarden har omtr. 54 Tdr. Land med 8 Tdr. $\frac{1}{2}$ Skpe. 1 Fdk. $\frac{1}{2}$ Alb. Hartkorn. Markerne ere delte i 7 Skifter, et Stykke drives for sig selv, da det ligger meget lavt; dette Stykke er det eneste af Præstegaardens Mark, som ej er rørlagt. Af Hvede og Byg avles sædvanlig 12 Fald, af Havre 16 og af Urter 8 Fald. Gaarden har ingen Eng. Besætningen er 4—6 Heste, 10—12 Stykker Hornkvæg og 12 Faar. 3 Aaret 1852 havde Sognet 24 Selvejergaarde: 4 paa 8—12 Tdr., 11 paa 4—8, 3 paa 2—4 og 6 paa 1—2 Tdr. Hartk., 19 Fæstegaarde: 12 paa 4—8 og 7 paa 2—4 Tdr. Hartk., i alt 43 Bøndergaarde. Husenes Tal var: 44 Selvejerhuse, hvoraf 15 jordløse, og 33 Fæste- og Lejehuse, hvoraf 6 jordløse; i alt 77 Huse, hvoraf 21 uden Jord. Skjelby har nu foruden Præstegaarden 10 Helgaarde, 6 Halvgaarde og 17 Bolsteder, i alt 34 Bøndergaarde, 8 Huse med og 15 uden Jord, i alt 23 Huse; i denne By ere Bønderne Selvejere. Fiskebæk har 5 Helgaarde, 5 Huse med og 2 uden Jord; Stavreby har 14 Halvgaarde, 16 Huse med og 2 uden Jord; i disse to Byer ere Bønderne Fæstere under Gjedsergaard. Der er altsaa nu i hele Sognet: 53 Bøndergaarde og ikkun 48 Huse. 1860 var Husenes Tal 61; det havde saaledes i 8 Aar aftaget med 16, og i de sidste 8 har det atter aftaget med 13. Gaardenes Tal var 1860: 47. Værdien af 1 Tønde Land i Sognene er

i Gjennemsnit 250 til 300 Aldr. Ingen Gaard i de to Sogne er bortforpagtet. Af Fæstegaardene ydes sædvanlig i Indfæstning 125 Aldr. af hver Tønde Hartkorn og i aarlig Afgift 3—7 Skpr. Byg af hver Tønde Land. I Skjelby Sogn findes 1 hollandsk Bejrmølle; 2 Bejrmøller, hvoraf den ene paa Gjedsergaard, ere ifkun byggede til Ejerens egen Nytte; hist og her findes der desuden hos Bønderne en Kværn, som drives fra Tærsemasfinens Hestegang. Sognets Fredskov er 58 Tdr. Land med Skovfjelds-Hartkorn ifkun 1 Fdk. Ved Byen Fiskebæk findes nogle Levninger af en forud stor Skovstrækning. Af Ræmpehøje findes der to i Skjelby og en paa Gjedsergaard Mark; flere ere ubjævnede. Jordsmønnet er noget bakket og ujævnt; det er stærkt leret og kalkblandet. Af Søer mærkes: Fiskebæk Sø, der er 30 Tdr. Land stor, og fra den løber en liden Na ud i Bøtø-Nor. Bolaget, som i Marebæk By (i Beggerløse Sogn) har gravet en Kanal fra Noret ud til Guldborg-Sund, har derved sænket Vandstanden saa meget, at der nu langs med Noret, som oven omtalt, haves en Græsstrækning, og tænker saa smaat paa, ved Hjælp af en Dampmasline at sænke Vandet yderligere.

Folkemængden var i Aaret 1801: 476, 1834: 513, 1840: 570, 1845 ligeledes: 570, 1855: 618 og 1860: 637. Den har altsaa siden dette Hundreedaars Begyndelse tiltaget med ifkun 36 af Hundrede. Det sidst nævnte Aar var Familiernes Tal 144, Mandfolkene 328 og Kvindfolkene 309; hine havde saaledes et Overtal af 6 af Hundrede. Agerdyrkning er Hovednæringsvejen; ogsaa Fiskeri og Skovarbejde ere Indtægtskilder for adskillige Familier i Skjelby og Gjeddesby Sogne. Hvert af disse Sogne har et Hus med en liden Have, der nyttes som Fattighus.

Begge Sogne høre under Nykjøbing Herreds Retsomraade, Nykjøbing Amtstue- og Lægedistrikt og Amtets 4de Folketings-Valgkreds. Skjelby Sogn er Amtets 12te, Gjeddesby Sogn dets 15de Lægd. De udgjøre en Kommune. I Aaret 1868 ydedes der til Kommunen 7 Aldr. og 1866—67 til Amtet 2 Aldr. 4 Mk. af hver Tønde Hartkorn.

Af Skjelby Sogns katolske Præster kjendes ifkun disse. I Aaret 1483 var Hr. Peder Munk, Præst i Skjelby, en af Boldgiftsmændene i en Trætte imellem Præsterne i Errindlev og Fuglse (paa Laaland) om en Tiende. Jørgen Skodborg frattraadte 1525 sit Præstekald, og ti Aar senere var Hans Pedersen Sognepræst, vist nok den sidste katolske eller den første lutheriske Præst.

Efter Kirkeformyelsen 1536 have de to Sogne haft følgende Præster. Niels Justesen var Præst her i Aaret 1549, og hans Eftermand Clemens Hansen skal være kaldet 1550. I Februar 1569 var Mads Andersen Beske Præst i Skjelby; 1588 udnævntes han tillige til Provst i Falsters Sønder Herred, og han skal være død 1604, i hvilket Aar hans Efterfølger Hans Povelsen skal være kaldet. Denne havde 1626, 1628 og ti Aar senere adskillige Retsfager. Til Medhjælper fik han 1631 sin Søn Mads Hansen Prip, som den Gang i 4 Aar havde været Rektor ved Latinskolen i Nysted; men først 1638 kaldedes og indviedes han til Faderens Medtjener og Efterfølger, og ved dennes Død 1644 overtog han selv Præstekaldet. Den 5te November 1668

fik han Tilladelse til at aftræde dette til sin Dattermand Jens Lavridsen Bruun, og 1669 omtales som hans Dødsaar. Jens Lavridsen, der var født 1635, sandsynligvis i Nakkov, kom 1660 til Universitetet fra Slagelse Skole og efter at have taget theologisk Examen indviedes han til Sognepræst i Februar 1669; han var i Skjelby til sin Død i Decbr. 1678. Hans Hustru hed Hanne Madsdatter. Efter Jens Lavridsen fulgte Niels Madsen Hommel, Søn af Præsten Mads Gregersen i Rippinge (paa Nord-Falster) og født i denne Landsby 1633. I Novbr. 1660 indviedes han til Kapellan i Eskildstrup, og 1664 valgte denne Menighed ham til Sognepræst. Efter Enkedronning Sofie Amalies Indstilling kaldedes han den 18de Decbr. 1678 til Præst i Skjelby, og her døde han i Maj 1691. Han var tre Gange gift og havde sex Børn med sine to første Hustruer. Christian Hansen Falster, der 1672 var kommen til Universitetet fra Roskilde Skole og 1682 kaldet til Præst i Branderslev (ved Nakkov), fik den 9de Maj 1691 Kaldsbrev som Præst i Skjelby. Han døde her i Vaaren 1695. Han var to Gange gift og havde fem Børn. Eftermanden Ejler Christian Hansen Wolf, født 1637, kaldedes til Kapellan i Maribo 1675, til Sognepræst i Hillested (ved Maribo) 1678 og den 19de Marts 1695 til Skjelby Sognekald, hvor han døde 1711. Han var to Gange gift, og hans ældste Søn Hans Ejleresen Wolf fik Kaldet efter ham. Denne Mand var født i Hillested 1683, blev Student fra Nykjøbing Skole 1700 og theologisk Kandidat 1703. Fem Aar senere kaldedes han til Faderens Medhjælper. Han døde som Præst til Skjelby og Gjeddesby i Maj 1745. Med sine tre Hustruer havde han sexten Børn. En af Sønnerne døde som Skolelærer i Stavreby. Den følgende Sognepræst Magister Hans Mossin Lange var født 1711 i Randers, hvor Faderen var Kapellan. Efter at have gaaet nogle Aar i Frederiksborg Skole kom han til Universitetet 1729, tog theologisk Examen 1735 og drog 2 Aar efter til Udlandet, hvor han studerede 3 Aar. I Aaret 1743 indviedes han til Præst ved et Regiment, og den 1ste Juli 1745 kaldedes han til Sognepræst i Skjelby, i hvilket Kald han var, indtil han i Følge Regeringens Tilladelse af 3die Marts 1752 byttede med Præsten i Tjæreby og Alsfønderup (ved Hillerød) Niels Haar, som derpaa den 24de Marts fik Kaldsbrev som hans Eftermand. Denne sidste var født i Bogense 1694, tog theologisk Examen 1725, var i nogle Aar Kapellan i Norge og kaldedes 1732 til Præst i Tjæreby. I sit ny Kald var han ifkun en kort Tid; thi han døde inden Udgangen af Aaret 1756.

Niels Amager, der fik Kaldet efter ham, var født 1722 i Fredericia, hvor hans Fader Frederik Amager var Borgemester og Postmester; hans Moder hed Anne Samsøe. Sønnen gik 10 Aar i sin Fødebys Skole og sendtes derfra 1740 til Universitetet. I en Tid af næsten 15 Aar var han Medhjælper hos Præsten ved Kirken i Kastellet Frederikshavn, tog 1749 Embedsexamen og kaldedes den 18de Februar 1757 til Præst for Skjelby og Gjeddesby Menigheder. Den 14de April 1774 fik han Tittel af Konfistorialraad og omfisktede den 31te Januar 1781 Tiden med Evigheden. Hans Billede i Skjelby Kirke fremstiller en smuk og venlig Mand med et fylbtigt

Uafsyn. Han døde ugift som en meget rig Mand. Efter manden Thøger Stistrup var Søn af en Gaardejer, der boede i Viborg Egne, født 1729 og kom 16 Aar gammel i Viborg Skole og blev Student 1751; efter at have taget anden Examen var han i mange Aar Huslærer, baade før og efter at han 1756 var vorden theologisk Kandidat. Til Sognepræst paa Bogø kaldedes han 1765, til Præst i Gundslev (Nord-Falster) 1779, og den 25de April 1781 fik han Skjelby Sognekald; her døde han den 11te Septbr. 1786. Han var to Gange gift og havde tre Døtre. Den 24de Novbr. f. A. fik Philip Henrik Friedlieb Kaldsbrev som hans Efterfølger; 1802 forflyttedes han til Idestrup Sogn, iblandt hvis Præster han er omtalt. Han efterfulgte Peder Adolf Knudsen, Søn af Hans Christian Knudsen, Arkivar under Danske Rancelli, og Birgitte Sofie Frich; han var født 1761 i Kjøbenhavn, gif i Helsingørs Skole og blev Student 1778, theologisk Kandidat 1786 og allerede Aaret efter Præst for Snoldelev og Tune Menigheder (ved Roskilde). Den 12te Novbr. 1802 kaldedes han til Skjelby, og her døde han den 18de Januar 1820. Han var to Gange gift og Fader til tolv Børn. Hans Eftermand Jens Peter sen var Søn af en Gaardmand i Lejrskov Sogn (ved Kolding), født 1771 og Student fra Kolding Skole i Baaren 1799; han tog anden Examen i Høsten f. A. og allerede i Januar 1802 theologisk Examen med Udmærkelse. Til Præst i Sandby (paa Laaland) kaldedes han 1810, fik Udnævnelse til Provst 1819 og den 31te Maj 1820 Kaldsbrev paa Skjelby Sognekald; her døde han den 18de Novbr. 1828. Den 27de Febr. 1829 kaldedes Christian Balthasar Porth Holst til hans Eftermand. Han var født 1778 i Skjelbjærg i Wissembjærg Sogn, hvor hans Fader var Skolelærer, blev Student fra Odense Skole

1797 og tog i Juli 1802 theologisk Examen med Udmærkelse efter at have været Huslærer henved tre Aar hos en Præst i Fyn. Han var senere Adjunkt ved Nakslov Skole og Katechet stt., blev 1816 Sognepræst paa Fæms og 1823 Præst til Stadager og Nørre-Kirkeby (paa Nord-Falster). I Skjelby døde han allerede den 23de August 1830. Eggert Christoffer Brygmann, hvis Kaldsbrev som Præst for Skjelby og Gjeddesby Menigheder er af 1ste Decbr. f. A., havde siden 1816 været residerende Kapellan ved Aarhus Domkirke, og han døde i Skjelby den 7de Febr. 1835 i samme Alder som Formanden. Den næste Præst var Andreas Jørgen Billeschou, hidtil Præst for Kjettrup og Gjøtrup (i Vendsyssel); han fik Kaldsbrev den 6te Maj f. A. Paa Grund af sin høje Alder (83 Aar) fratraadte han i Baaren 1859 sit Præstekald. Fra den 20de Oktbr. 1849 havde han til personel Kapellan Jeremias Wøldike, tidligere Kapellan i Nysted. Den nuværende Sognepræst er Christen Begtrup Friis; han var Præst til Tversted, Uggerby og Bindslev Menigheder (i Vendsyssel), da han den 14de August 1859 kaldedes til Sognepræst for Skjelby og Gjeddesby Sogne.

Præstekaldets Indtægter ere: Tiende 45 Tdr. Hvede, 26 Tdr. Rug, 330 Tdr. Byg, 11 Tdr. Havre, 35 Tdr. Urter og 3 Tdr. Biffer. Offer og Lejlighedsindtægter udgjøre i det højeste 300 Rdlr. Kaldets Reguleringssum er 1804 Rdlr., de virkelige Indtægter derimod ere 3349 Rdlr. Sognet har to Skoler: i Skjelby med et Børnetal 35 og i Stavrebby med 54 Børn. Reguleringssummen for det første af disse Skolekald var for nogle Aar siden 433 Rdlr. og er nu 628 Rdlr., imedens den for det sidst nævnte var 420 Rdlr. og er nu 589 Rdlr. Paa Gjedsergaard er der en Systske, hvis Lærerinde lønnes af Gaardens Ejer.

Gjeddesby Kirke og Sogn.

Omtrent $2\frac{3}{4}$ Mil syd for Nykjøbing udbreder sig Gjeddesby Sogn, der er Annex til Skjelby Sogn og er omgivet af dette, Bøtø Nor og Østersøen. Sognets største Længde fra Nord til Syd er 1 Mil, dets største Bredder fra Øst til Vest er $\frac{1}{2}$ Mil. Det har ifkun en By: Gjeddesby, der ligesom Kirken ligger nær ved Sognets nordøstlige Grænse. Igjennem Sognet gaar Landevejen fra Nykjøbing til Gjedde. Kirken, hvis Afstand fra Nykjøbing er 3 Mil og 500 Alen, ligger omtrent midt i den imod Øst og Vest langstrakte By, dog nærmest ved dens østlige Ende. Med Undtagelse af den nederste Del af Muren er den bygget i Aaret 1854 af den nuværende Ejer. Indgangen er nu imod Vest igjennem

Baabenhuset, der er $5\frac{1}{3}$ Alen langt og $9\frac{1}{4}$ Alen bredt. Imellem Baabenhuset og selve Kirken er der et Skillerum med store Glasruder, og herigjennem fører en Dør ind i Kirken, der er særdeles lys og venlig med 5 Vinduer, 4 Al. høje og $1\frac{3}{4}$ Al. brede, og hvoraf tre vende imod Syd og to imod Nord; et halvrundt Vindue over Indgangen fra Baabenhuset oplyser „Lægteret“ (Pulpituret), hvor Sognets Ungkarle have sit Plads; desuden er der 1 Vindue paa hver Side af Alteret. Kirkens Indre har en Længde af 32 Al. 11 Tom.; ved Døren er Bredden 9 Al. 14 Tom., men noget længer inde i Kirken er den 12 Alen. Imellem Skibet og Choret er der ingen Afskillelse. Kirken har 19 Stolestader paa hver Side af Kirke-

gangen, og foran disse til venstre Side er Præstestolen, ved hvilken findes Døbefonten, som er ottekantet, sammensat af 3 Stykker og af brændt Lø. Døbebækket, der er af Messing, har en plattydsk Indskrift med Aarstallet 1645. Til højre Side foran Stolestaderne er Kirkesangerens Stol, og bag denne er Døren til Prædikestolen, der er ottekantet og af Egetræ. Alteret, der staar i den østlige Ende, er 2 Al. 18 Tom. langt og 1 Al. 13 Tom. bredt. Altertavlen er 2 Al. 18 Tom. høj og 2 Al. 1 Tom. bred med et Fodstykke, hvis Højde er $16\frac{1}{2}$ Tom.; dette Fodstykke har en latinsk Indskrift fra Aaret 1573 om Menneskenes Frelse ved Troen paa den korsfæstede Jesus. Alttermaleriet forestiller Herren paa Korset imellem de ligeledes korsfæstede Novere. Ved Korsets Fod vise sig de Personer, Skriften omtaler som nærværende; de ere meget uheldig malede, med Undtagelse af de rommeste Soldater, der kaste Lod om Herrens Kjortel. Andre Krigsfolk vise sig til Høft og til Fods, ligeledes adskillige Tilskuere. Bag ved ser man Stejle og Hjul og Galger med henrettede Mennesker. I Baggrunden ses Jerusalem og oven over Sol og Maane. Altertavlen har to Fløje paa Hængsler, som nu ere fastgjorte til Muren; fordem have de kunnet lukkes sammen. Fløjen til højre Side bærer Indskriften: Ezechiel, 33. Kap. 11. Vers og derunder Joh. 3. Kap. 16. Vers; Fløjen til venstre: Fjerde Mose Bog 21. Kap. 8. V. og derunder Joh. 3. K. 14. V., alt paa Latin. Nederst paa den højre Fløj staar Navnet: Fru Birgitte Rud paa begge Sider af hendes adelige Vaaben, og til venstre staar paa samme Maade Navnet: Absalon Urne. Paa Kirkens nordre Væg hange to Malerier; det ene, der er over 3 Alen højt og bredt, er malet paa Lærred og viser et Vgtespar med 5 Børn, næsten i Legemstørrelse; oven over ses Frelseren paa Korset. Aarstallet er 1690. Dette er til Minde om en Mand ved Navn Matthias Jensen Hofst og hans Hustru Anna. Paa det andet, der er malet paa Træ, ses en Mand, en Kone og en Dreng knælende paa Huder under aaben Himmel uden for en Spjlegang. Bagved ses et Landskab. Oven over er der et mindre Affnit, hvor man ser Frelserens Nedtagelse af Korset. Det har Aarstallet 1646 og er ligesom det oven nævnte et Minde om en Kromand i Sognet og hans Kone. Begge Indskrifter ere tykke. Paa den søndre Væg hænger et Træbillede, $1\frac{1}{4}$ Al. højt og $1\frac{1}{2}$ Al. bredt; det viser et mindre Skib paa et oprørt Hav og fremstiller Sejlsadsen paa Genesareth Sø, da Herren laa og sov. Oven over staa Ordene: „Herre, hjælp os, vi forgaa.“ Matth. 8. Neden under staar der: Lars Hansen 1693. Efter Sagnet er dette Billede en Gave til Kirken af en Mand, der en Gang i Havsønd imellem Gjedser og Nostod havde gjort Løfte om at yde et slikt Skib. Paa denne Væg hænger der ogsaa et nogenlunde stort og ret heldig udsjort Træbillede af Frelseren paa Korset. Midt i Kirken hænger et Skib, tiltaklet som en Skonnertbrig, lavet af en Mand i Nysted og kjøbt af en Del af Sogneboerne i Aaret 1859. Kirkegulvet er lagt med sekskantede Teglsfliser. Loftet, der overalt er lige højt, er delt i Ruder med Tværtræer imellem Bjælkerne. Fra Gulvet til Tagryggen er Højden 17 Alen. Kirken er tækket med almindelige Tagsten. Taarnet er omtrent i Firkant og stiger op bag en Gavl, der er prydet med et Kors af Sandsten over

Indgangen. Taarnet er af Træ og tækket med Spaan. Spiret er en Jærnstang, hvorpaa findes en Kugle, over hvilken der er en Fløj med Frederik den fjerdes dobbelte Navneciffer med Krone over og Aarstallet 1722; øverst er der et lidet Kors. Spiret er forgyldt. Taarnet med Spiret er 32 Alen højt. I Taarnet hange 2 Klokker, hvoraf den mindre har en latinsk Indskrift, der viser, at den er støbt i Lybel 1703; den større er efter Indskriften omstøbt 1851. Kirken kan rumme omtrent 210 Mennesker. Den tilhører Gjedsergaard's Ejer, og Tienden er 1 Lønde Byg af hver Tde. Tiende ydende Hartkorn.

Om Sognets Historie vides meget lidt. I Vaaren 1562 udstedtes Kongebrev til Klavs Hvitefeld med det Spørgsmaal, om han vilde som Lensmand beholde Kronens Gaard Gjedsergaard paa de ham foreskrevne Vilkaar, og i Juni Maaned s. A. svarede han, at han var villig til at adlyde Kongens Raad i den Henseende. Denne Kronens Gaard, paa hvilken Hertuginde Elisabeth af Mecklenborg, Dronning Sofies Moder, paa Tilbagevejen fra et Besøg hos sin Datter døde i Oktober 1586, omtales ikke i Matriklen af 1662 og maa altsaa den Gang have været nedlagt.

I Følge denne Matrikel hørte der til Gjeddesby Sogn: 25 Gaarde hver paa 9 Tdr. $\frac{1}{4}$ Skpe. Hartkorn med Udsæd $3\frac{1}{2}$ Tde. Rug, $3\frac{1}{2}$ Tde. Byg, $2\frac{1}{2}$ Tde. Havre og Høavl 6 Læs. 4 Gaarde havde hver $13\frac{1}{2}$ Tde. Hartkorn, en Udsæd af 5 Tdr. $1\frac{1}{2}$ Skpe. Rug, 5 Tdr. $1\frac{1}{2}$ Skpe. Byg og 2 Tdr. $5\frac{1}{2}$ Skpe. Havre og en Avl af 8—9 Læs Hø; 1 Gaard paa 13 Tdr. Hartkorn havde en Udsæd af $3\frac{1}{2}$ Tde. Rug, $3\frac{1}{2}$ Tde. Byg, 6 Tdr. 4 Skpr. Havre og en Avl af 26 Læs Hø. Hele Sognets Landgilbe-Hartkorn var 367 Tdr. 4 Skpr., og Udsæden var: 141 Tdr. $4\frac{1}{2}$ Skpe. Rug, 142 Tdr. $4\frac{1}{2}$ Skpe. Byg og 94 Tdr. 5 Skpr. Havre; Høavlen var 269 Læs. Sagnet havde 37 Fæstegaarde, der alle tilhørte Kronen med Undtagelse af Præstens Amnærgaard, og 30 Kronens Huse uden Jord. Tilstanden var her den samme som i Skjelby Sogn. I Aaret 1774 havde Sagnet ifkun 29 Gaarde, alle i en By.

Hele Sognets opmaalte Fladeindhold er 2,627 Tdr. Land; efter den gamle Matrikel var dets Ager og Engs Hartkorn 255 Tdr., og det er efter den ny 278 Tdr. 2 Skpr. „Fod. $1\frac{1}{2}$ Alb.; der gik saaledes tidligere lidt over 10 Tdr. Land paa hver Tde. Hartkorn; nu er Forholdet: henimod $9\frac{1}{2}$ Tde. Land paa 1 Tde. Hartk. I Juli 1861 var Udsæden: 246 Tdr. Hvede, 111 Tdr. Rug, 323 Tdr. Byg, 285 Tdr. Havre, 227 Tdr. Urter og anden Bølgfæd, 5 Tdr. Blandkorn og 21 Tdr. Kartofler; i alt vare 1210 Tdr. Land tilsaade og tilplantede og 2375 Tdr. Land nyttede til Agerdyrking. Kreaturholdet var: 229 Heste, 501 Køer, 1560 Faar og 163 Svin. Bistadernes Tal var 61. Der var saaledes 1 Stykke Hornkvæg paa omtrent $5\frac{2}{3}$ Tde. Land. I Aaret 1852 hørte der til Sagnet: 1 større Avlsgaard paa 26 Tdr. Hartkorn, 49 Selvejergaarde: 2 paa 8—12 Tdr., 26 paa 4—8 Tdr., 14 paa 2—4 Tdr. og 7 paa 1—2 Tdr. Hartkorn. Husenes Tal var 72; af disse vare 65 Selvejershuse og deraf 5 jordløse, Fæste- og Lejehuse 7, alle jordløse. Den først nævnte Gaard er Frisenfeld, en Afbyggergaard fra Gjedsergaard; den har nu 30 Tdr. $3\frac{3}{4}$ Skpe. Hartkorn og 300 Tdr. Land

Ager og Eng og ligger sydlig i Sognet. I Sognet er der nu: 17 Helgaarde, 16 Halvgaarde og 19 Bolsteder, i alt 52 Gaarde; af Huse er der i alt 89, med Jord 67, uden Jord 22, hvoraf 3, der høre til Frisenfeld, ere Boliger for Dagslejere. Nær ved Gjeddesby ligger 1 Bejrmølle. En liden Samling af Huse og 1 Gaard nær ved Frisenfeld, kaldes Gjeddesffov. Falsters Sydende kaldes Gjeddsør-Odde; 1200 Alen indenfor denne ligger Gjeddsør-Fyr, et sexkantet enlig liggende Fyrtaarn, der er bygget i Aaret 1802. Flammens Højde over Havet er 62 Fod, og Lyshvidden er $3\frac{1}{4}$ Mil. Ved Taarnet ligger Tilhynsmandens Bolig. I Sognet er der Enge, hvoraf hver Gaard sædvanlig har sin Del, som oftest paa 2 forskjellige Steder. Om Gaardenes Størrelse og Ud-sæden gælder omtrent det samme, som hvad der er meddelt under Skjelby Sogn; i den nordligere Del af Gjeddesby Sogn er Jordens Godhed den samme som i Hovedsognet; i den sydlige Del er Forholdet tildels noget anderledes. Fordum har der her været store Skove; men de ere langt tilbage i Tiden bort-huggede. Skoven Gjeddesffov paa den sydsøstligste Side er plantet i den senere Tid. Jordsmønnet i Sognet er jævnt og leret. Syd for Byen findes ikke faa Spor af en Slotsbanke, Gravene

ere endnu fulde af Vand, og i Grunden findes Murbrokker. Fra Gravene er der endnu et Vandløb ud til Stranden imod Vest, og fordum skal der have været Sejlads fra Næsset Kroghagen til Gravene. Denne Banke kaldes Svinehave Boldsted. Af Søer mærkes: Gjeddesby Koble-Sø, der nu staar i Forbindelse med Bøts-Nor, og vest for den Svinehave Sø.

Sognets Folkemængde var i Aaret 1701: 388, 1834: 503, 1840: 542, 1845: 548, 1855: 604 og 1860: 607. Siden dette Hundrebaars Begyndelse har den altsaa tiltaget med 56 af Hundrede. I sidst nævnte Aar var Familiernes Tal 146, Mandfolkene 309 og Kvindfolkene 298. Gjeddsør-boerne bære endnu tildels hollandsk Klædebon.

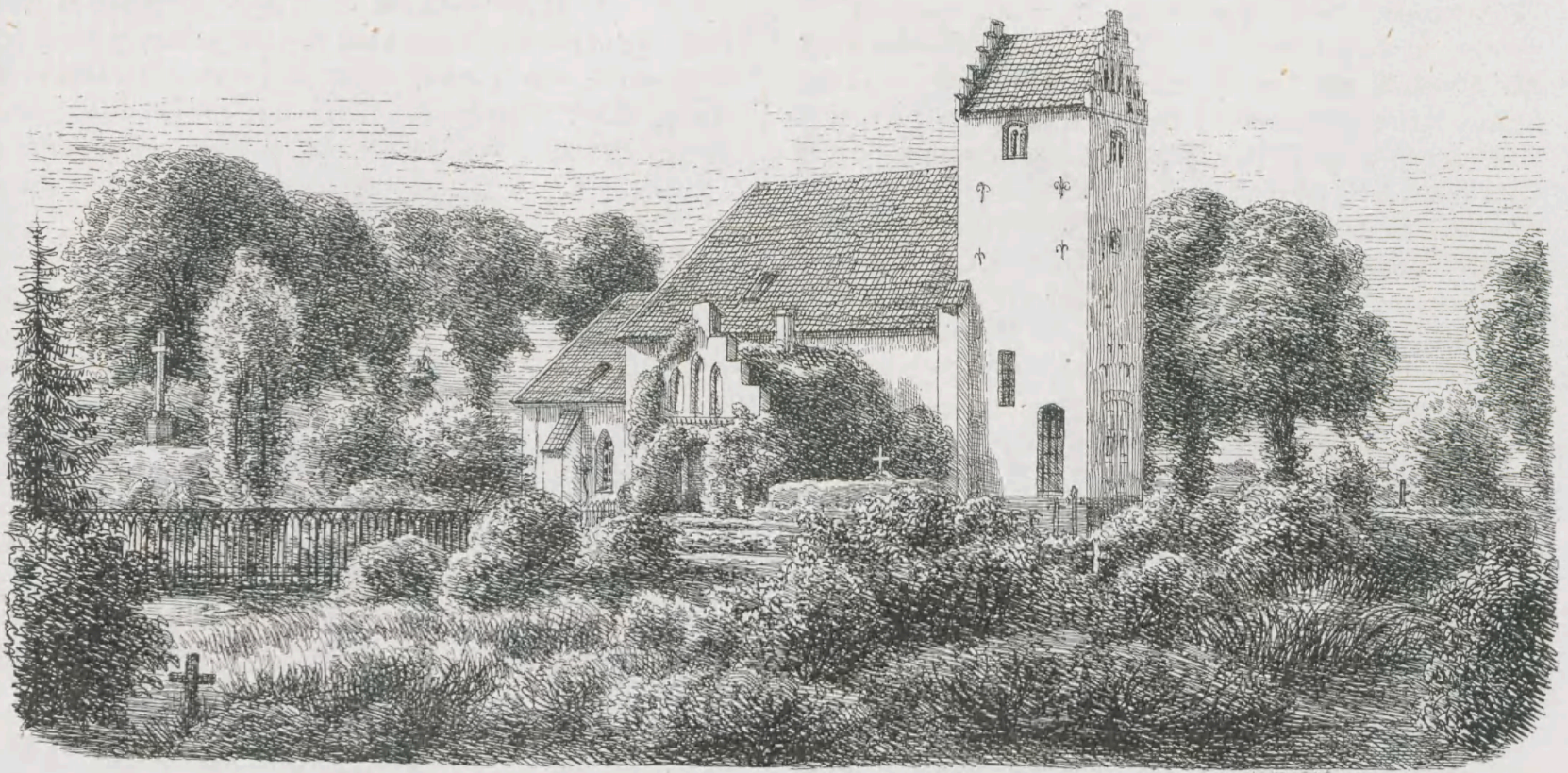
Hidtil har Sognet ikkun haft en Skole, i Gjeddesby, hvis Børnetal for Tiden er 79. Tidligere var Regulerings-summen for dette Skolekald 471 Rdlr., nu er den 735 Rdlr. Fra 1ste Oktober d. A. vil der paa Gjeddsør-odde vorde oprettet et nyt Skolekald med Bolig for en ugift Lærer, hvis aarlige Indtægter ere fastsatte til 220—250 Rdlr. Af de Børn, der høre til Gjeddesby Skoles Omraade, skulle 16 for Fremtiden søge den ny Skole.

Gjedsergaard.

Ved Salget af Krongodsferne paa Falster i September 1766 oprettedes Hovedgaarden Stavrebygaard, som kort efter fik Navnet Gjedsergaard. Der tillagdes dette Gods i det hele 643 Tdr. Hartkorn af alle Slags. Kjøberen var Grev Gustav Holck, og Kjøbesummen var ikkun 39,000 Rdlr. dansk Kurant. Greven afhændede en Del af Bøndergodset til Fæsterne, og i Aaret 1773 købte Sognepræsten Niels Amager Hovedgaarden med det Gods, som endnu hørte dertil. Efter denne Ejers Død 1781 folgtes Gjedsergaard for 49,410 Rdlr. med Skjelby og Gjeddesby Kirke-Tiender til hans Arvinge: Agent Bruun, Præsten Fenger, Apotheker Ingversen og Toldkontrolør Bagh; disse afhændede kort efter Gaard og Gods til Jakob Melzing og Johan Henrik Friis. Den først nævnte døde 1789, hvorpaa Kammerraad Friis var Enejer indtil sin Død 1822. Sønnen Etatsraad Cristian Frederik Friis ejede efter ham Gaarden til sin Hedengang 1845, og to Aar efter folgte hans Enke Fru Katrine Friis, født Olsen, denne Ejendom for 310,000 Rdlr. til Statsraad

Tessdorpf, hvem den endnu tilhører. Med Gaarden fulgte ogsaa begge Sognes Kongetiender. Stuehuset, 1 Etage med Kvist, er maasse bygget den Gang, da Hovedgaarden oprettedes, og Forvalterens Bolig vist nok samtidig dermed. En Del af Laden og Kostalden ere fra den Tid, de andre Udhuse derimod ere opførte af den nuværende Ejer.

Gjedsergaard har 70 Tdr. 4 Skpr. „ Fdk. „ $\frac{1}{4}$ Alb. Ager og Engs Hartkorn og 509 Tdr. Land Ager og Eng. Afbyggergaarden Frisenfeld, der er oprettet af Kammerraad J. H. Friis eller hans Søn, har 30 Tdr. 3 Skpr. 3 Fdk. Hartkorn og 300 Tdr. Land. Avlsgaarden Nøjsomhed har 13 Tdr. 4 Skpr. 1 Fdk. $1\frac{1}{4}$ Alb. Hartkorn og $120\frac{1}{2}$ Tdr. Land. Bøndergodset er: 27 Fæstegaarde med 142 Tdr. 7 Skpr. „ Fdk. $2\frac{1}{4}$ Alb. Hartkorn og 57 Huse med 4 Tdr. 7 Skpr. 2 Fdk. „ $\frac{3}{4}$ Alb. Gaardens Skove ere: Lindeskov 170 Tdr. Land, Fissebæk Skov og Dyrevænget 70 Tdr. Land, i alt 240 Tdr. Land.



Nr. 1



Nr. 2.

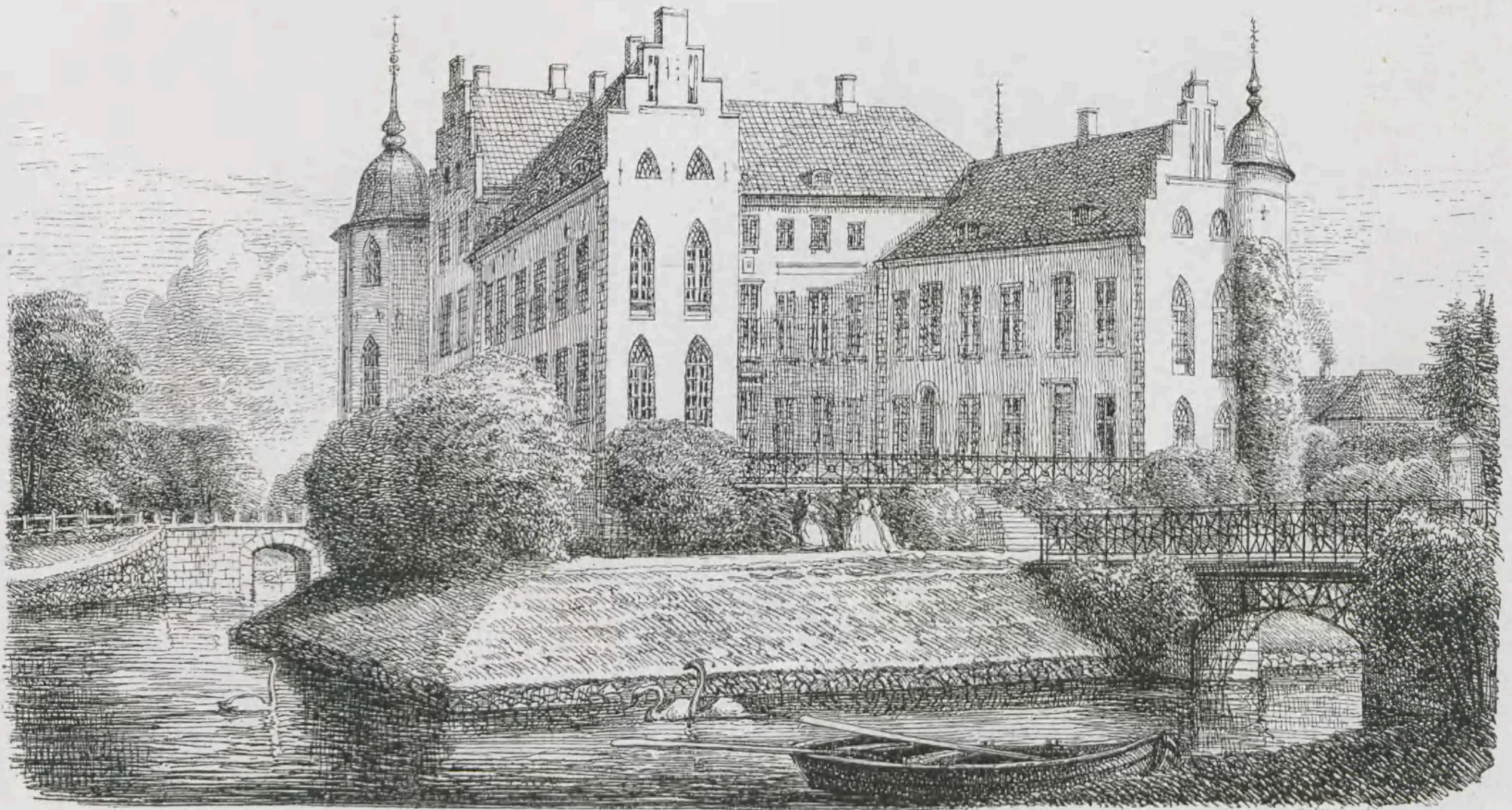
Nr. 1. Hunseby Kirke,



Eriksvolde, Nr. 2.



Nr. 3.



Nr. 4.

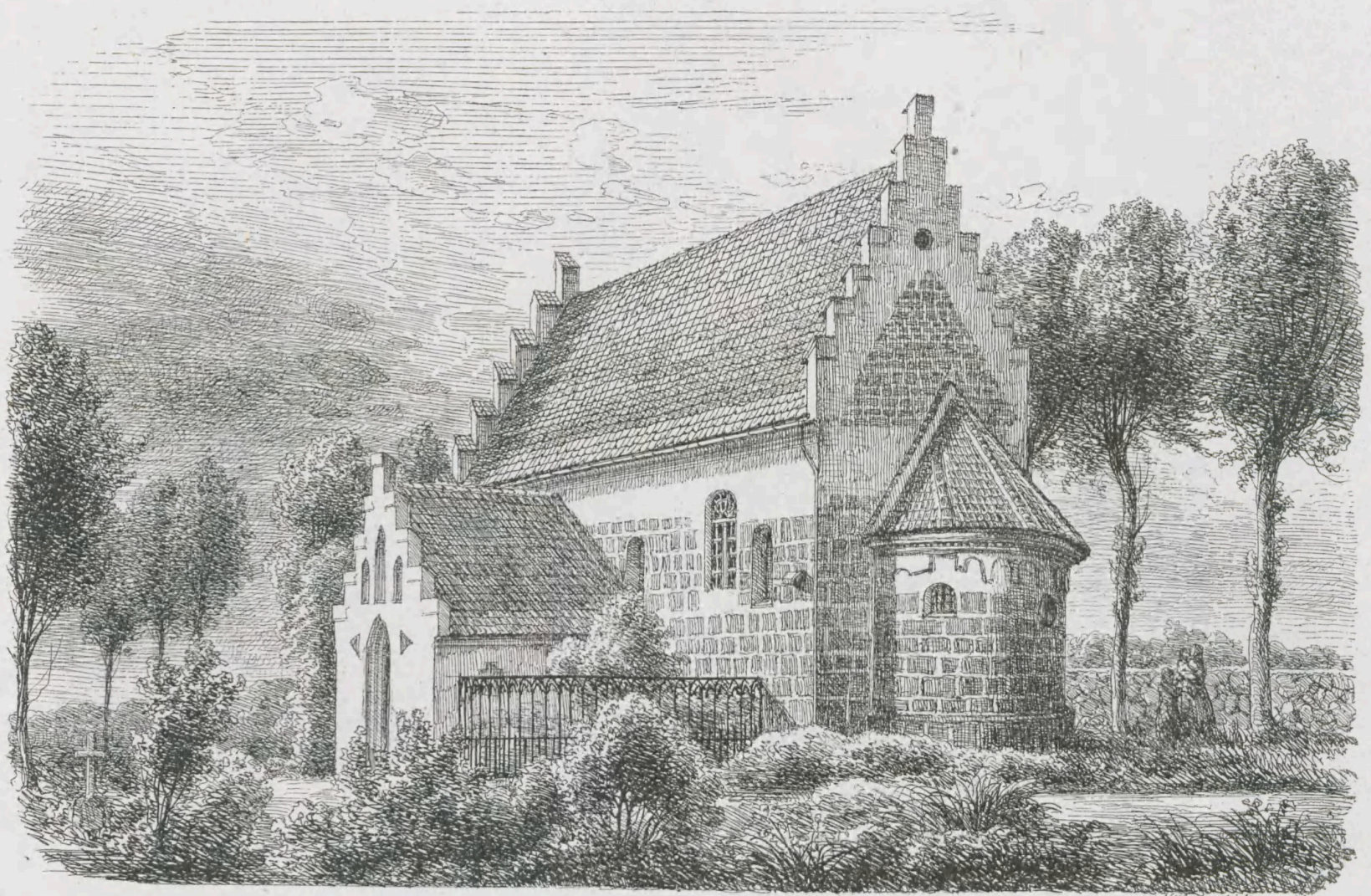
Nr. 3. Badsted Kirke,

1866 NØ ← → V 1631 1866

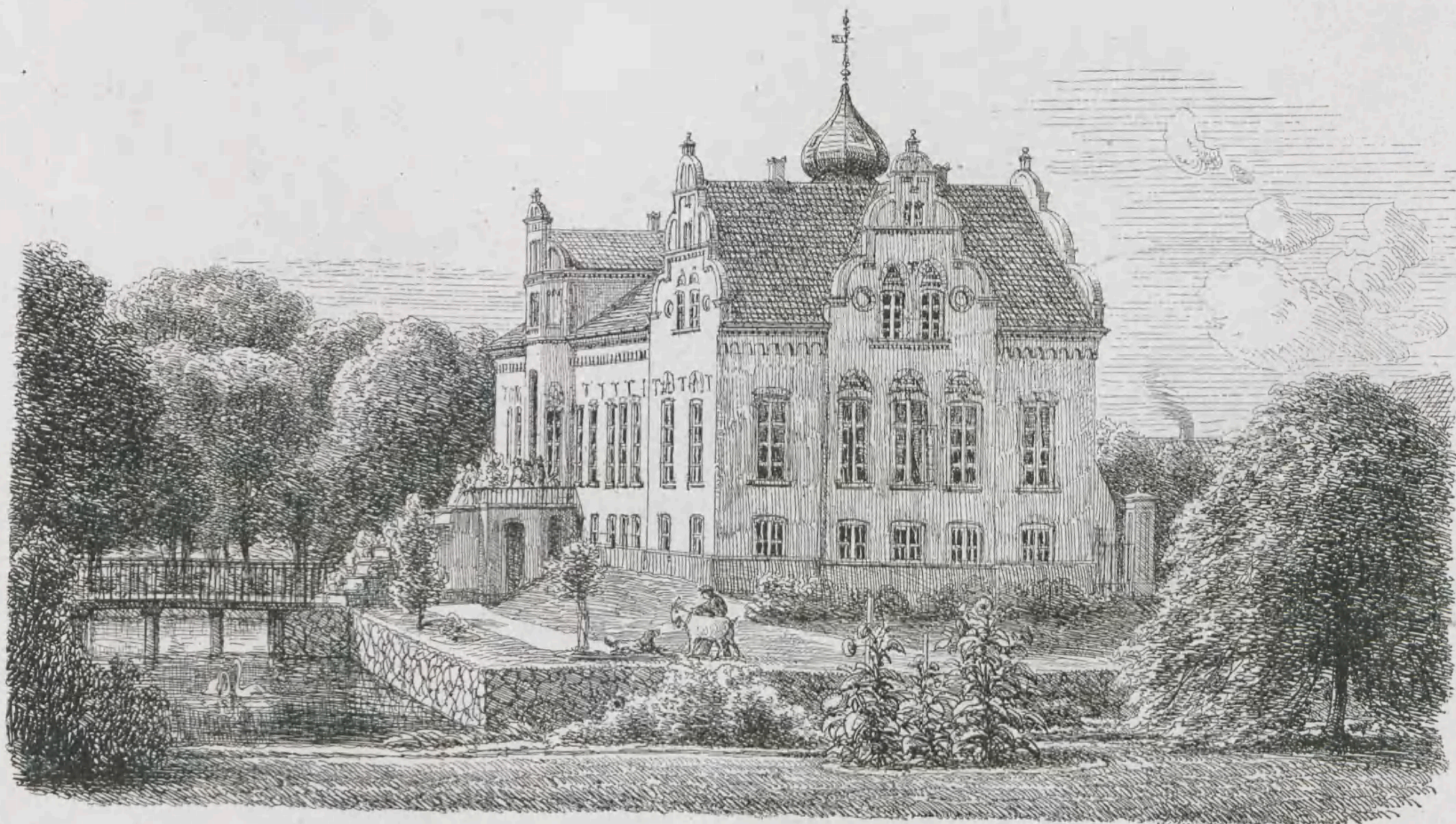
Hardenberg, Nr. 4.

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS



Nr. 5.



Nr. 6.

Nr. 5, Sølsted Kirke,

1866 SØ ← → NØ 1859
1866

Sølstedgaard, Nr. 6.



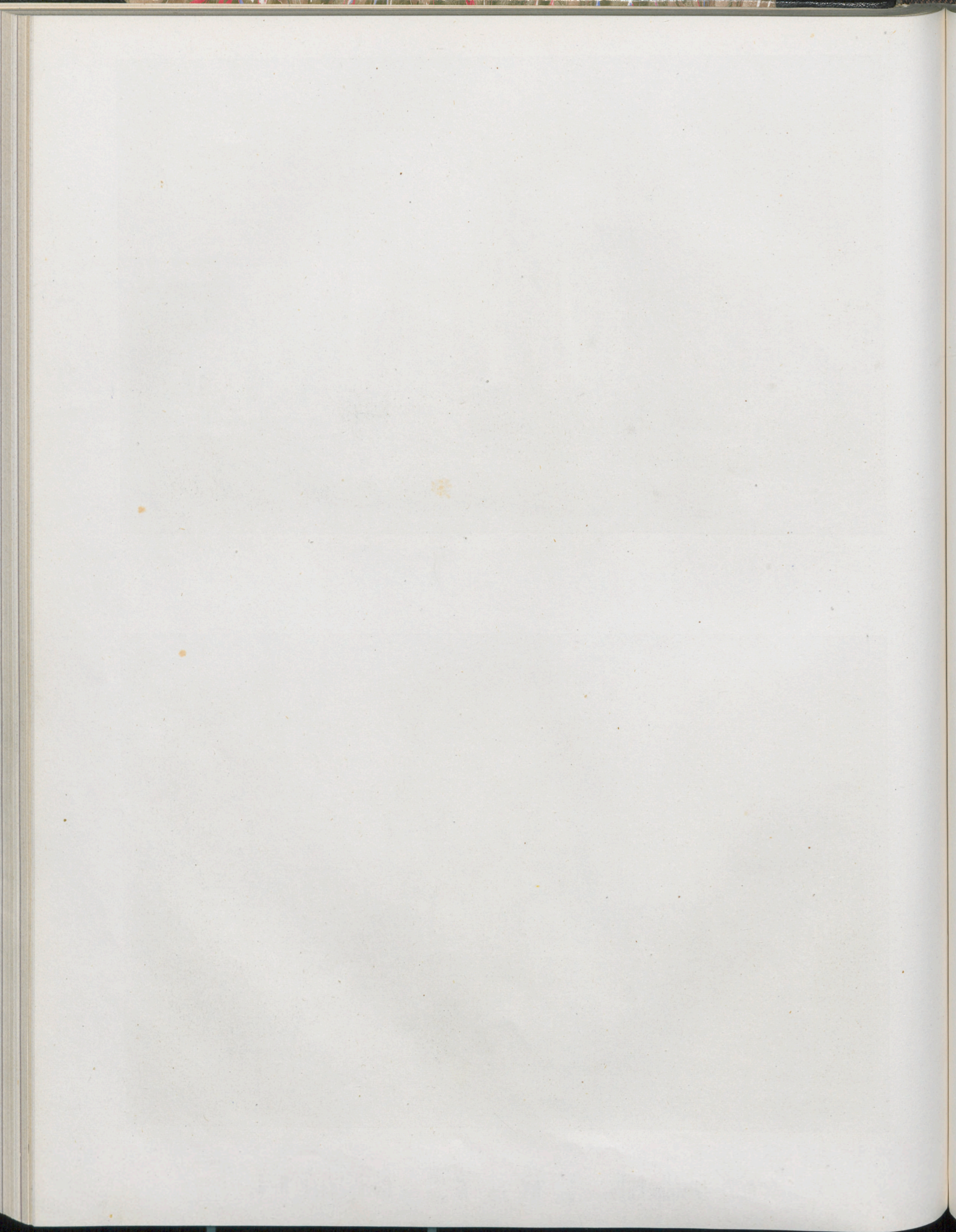


Nr. 7



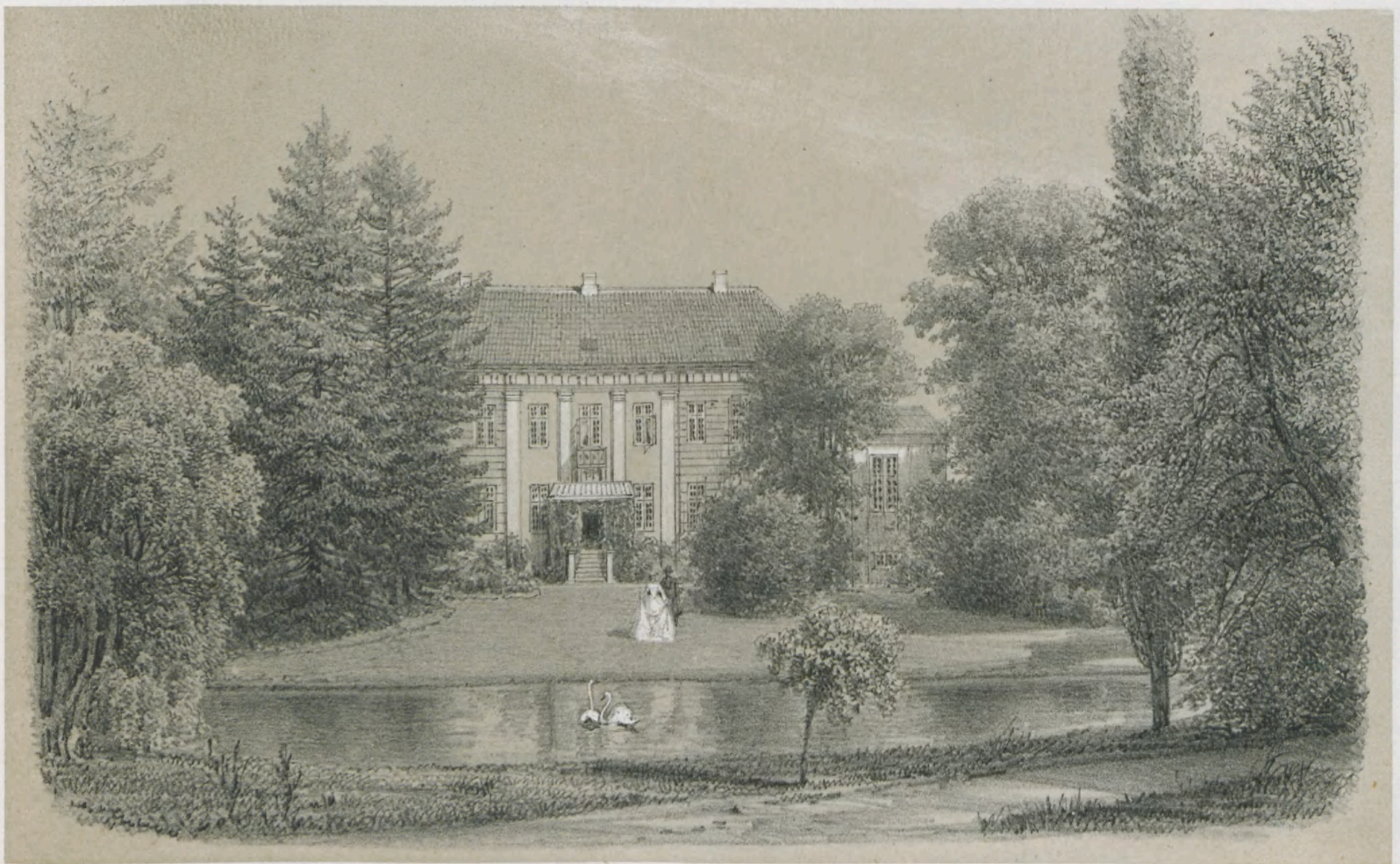
Nr. 8.

Nr. 7. Idestrup Kirke. $\frac{1867.}{1867.}$ N.V. $\leftarrow \star \rightarrow$ Ø $\frac{1867.}{1867.}$ Ovrupgaard Nr. 8.





Nr.9.



Nr.10.

L.W. Tejner & Kjøttendorff lith. huet.

Nr.9. Sönder Alslev Kirke.

1867.

SØ.



V.

1867.

Kørselitse. Nr.10.

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS



Nr.11.



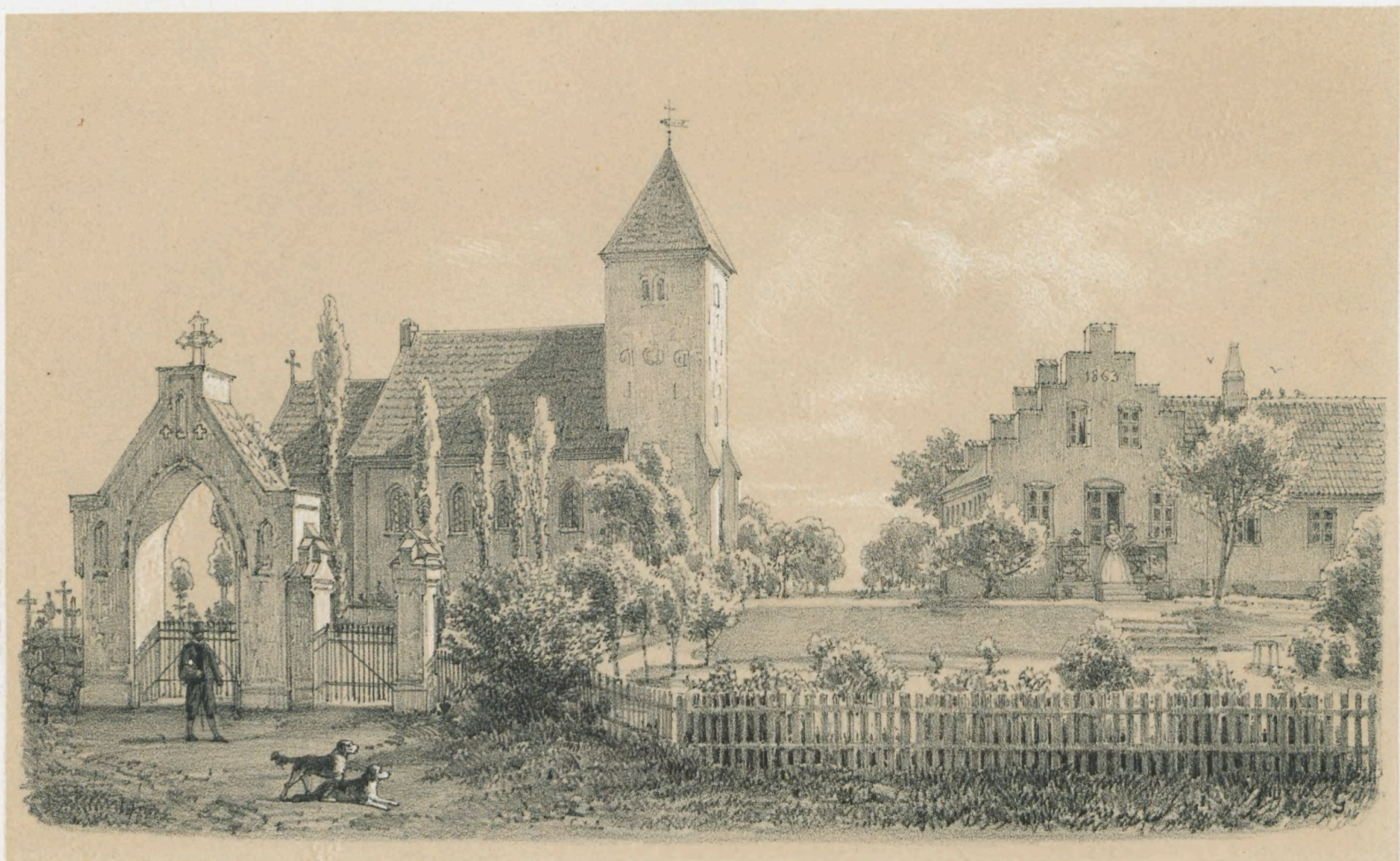
Nr.12.

L.W. Tegner & Kittendorff lith. Just

Nr.11. Engestofte Kirke. 1867 NQ $\leftarrow \star \rightarrow$ N $\frac{1807}{1867}$ Engestofte. Nr.12.

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS



Nr.13.



Nr.14.

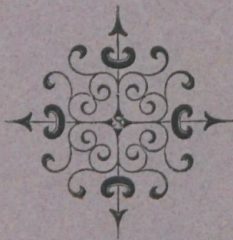
I.W. Tegner & Kittendorff's lith. Inst.

Nr.13. Skjelby Kirke. 1867. N.V. ← → S. 1867. Gjedsergaard. Nr.14.

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS

DANSKE

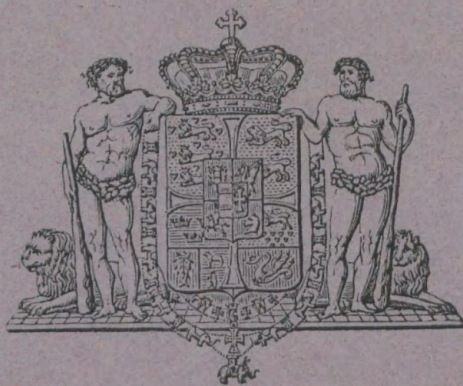


Kirker, Slotte, Herregaarde og Mindesmærker.

Tegnede

af

FERD. RICHARDT,
Landskabsmaler.



Beskrevne

af

C. E. SECHER,
Cand. mag.

1867.

2^{det} Hæfte.

Fra Jylland.

Nr. 1. Dyrehavegaard.
S., optaget 1866.

Nr. 3. Nørup Kirke.
S. Ø., optaget 1866.

Nr. 5. Jællinge Kirke.
S. V., optaget 1866.

Nr. 2. Koldinghus.
N. V., optaget 1866.

Nr. 4. Engelsholm.
V., optaget 1866, bygget 1592.

Nr. 6. Jællinge Høje.
S. Ø., optaget 1866.

Zinkraderingerne rettede af J. C. Nielsen og trykte i Thieles Trykkeri.

Kjøbenhavn.

I Kommission hos N. B. Kousgaard, Nørregade 36, 2. Sal.
Subskription kan tegnes i alle Boglader.

C. J. Elvius's Tryk, Nybrogade 6.

Subskriptionen er bindende for en Aargang (8 Hæfter), som koster 4 Rdlr.
Aargangen bestaar af 48 Prospekter, 6 i hvert Hæfte.

Enkeltte Aftryk faas hos F. Richardt og N. B. Kousgaard.

NB. Kun for Subskribenterne.

DANSKE



Kirker, Slotte, Herregårde og Mindesmærker.



E. K. SECHER

FERD. RICHARDT

1867

Fra Jylland.

Nr. 2. København
Nr. 4. Lyngbyholm
Nr. 6. Løngård Høje

Nr. 1. Dyrehavegrund
Nr. 3. Nørre Kilde
Nr. 5. Jællinge Kilde

Udgivet af H. H. Borchsenius
I Kommission hos N. H. Borchsenius, Nørre Kilde
Subskription kan bestilles i alle Boghandl.
Ligeledes kan bestilles i alle Boghandl.
Ligeledes kan bestilles i alle Boghandl.
Ligeledes kan bestilles i alle Boghandl.

DANSKE

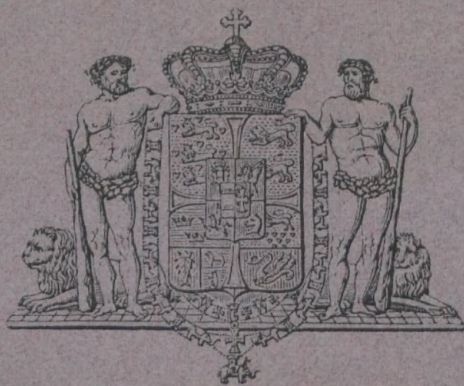


Kirker, Slotte, Herregaarde og Mindesmærker.

Tegnede

af

FERD. RICHARDT,
Landskabsmaler.



Beskrevne

af

C. E. SECHER,
Cand. mag.

1867.

6^{te} Hæfte.

Fra Jylland.

- | | |
|---|---|
| Nr. 7. Ulvborg Kirke.
S., optaget 1867. | Nr. 8. Nørre Vosborg.
Ø., optaget 1867. |
| Nr. 9. Davgaard Kirke.
S., optaget 1867. | Nr. 10. Villiamsborg.
S. Ø., optaget 1867. |

Lithograferne udførte hos **J. W. Tegner & Kittendorff.**

Kjøbenhavn.

I Kommission hos N. B. Kousgaard, Nørregade 36, 2. Sal.
Subskription kan tegnes i alle Boglader.

Trykt hos C. J. Elvius's Enke, Nybrogade 6.

Subskriptionen er bindende for en Aargang (8 Hæfter), som koster 4 Rdlr.
Aargangen bestaar af 32 Prospekter, 4 i hvert Hæfte.

Enkelt Aftryk faas hos F. Richardt og N. B. Kousgaard.

N.B. Kun for Subskribenterne.

DANKSKE

Ritter, Hottel, Bortogard, Niederwahrer

A. 2. 1898

1898

1898

1898

1898

1898

1898

1898

DANSKE

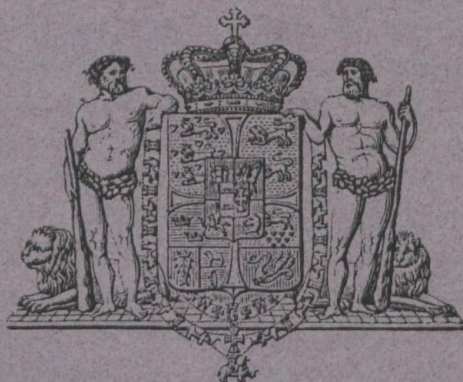


Kirker, Slotte, Herregaarde og Mindesmærker.

Tegnede

af

FERD. RICHARDT,
Landskabsmaler.



Beskrevne

af

C. E. SECHER,
Cand. mag.

1868.

2^{det} Hæfte.

Fra Jylland.

Nr. 11. Ryde Kirke.

S. V., optaget 1867.

Nr. 13. Thorstrup Kirke.

S. Ø., optaget 1867.

Nr. 12. Rydhavn.

Ø., optaget 1867.

Nr. 14. Nørholm.

N. V., optaget 1867.

Lithografierne udførte hos **J. W. Tegner & Kittendorff.**

Kjøbenhavn.

I Kommission hos N. B. Kousgaard, Nørregade 36, 2. Sal.

Subskription kan tegnes i alle Boglader.

C. J. Elvius's Bogtrykkeri, Nybrogade 6.

Subskriptionen er bindende for en Aargang (8 Hæfter), som koster 4 Rdlr.

Aargangen bestaar af 32 Prospekter, 4 i hvert Hæfte.

Enkelte Aftryk faas hos F. Richardt og N. B. Kousgaard.

NB. Kun for Subskribenterne.

DANSKE

Kirker, Slotte, Herregårde, Mindesmærker.



H. E. SEEBER

FERD. RICHARDT

1868

Fra Jylland.

Nr. 12. Jylland.

Nr. 11. Jylland.

Nr. 11. Jylland.

Nr. 12. Jylland.

Udgivet af H. E. Seeber & Ferd. Richardt.

Udgivet af H. E. Seeber & Ferd. Richardt.
København.
1868.

Dyrehavegaard.

Til de fleste af Kronens Slotte hørte foruden andre Skove en Dyrehave, som laa tæt ved Kongsgaarden. I en saadan Dyrehave fandtes der en stor Mængde Vildt, baade Kronvildt og andet. De fleste af Skovene paa de bedre Fjorde vare Egeskove, og mange af disse havde saa store Stammer, at de nyttedes til Tømmer for Flaaden. I den til Koldinghus hørende Dyrehave var det ikke sjældent, at Egetømmeret nyttedes i dette Djemed, og Christian den fjerde omtaler dette i sin Skrivekalender for Aaret 1614. Statens usle Finanser noget efter Midten af det 18de Hundrebaar fremkaldte Salget af Ryttergodset i Koldinghus Amt; Gjennemsnitsprisen for en Tønde Hartkorn var ifkun omtr. 150 Rdlr. Ved denne Lejlighed solgtes ogsaa de dertil hørende Skove; disse vare den Gang endnu rige paa Egetræer, hvilke siden den Tid derimod kun findes meget faatallige i Skovene imellem Vejle og Kolding-Fjord. Store Skovstrækninger kom i Hænderne paa Mand, som ved disse Skove næsten udredede hele Kjøbesummen; saaledes forsvandt ogsaa de stolte Ege i denne Dyrehave. I Aaret 1766 var det, at Dyrehaven med Skovfogedhuset og noget Bøndergods, i alt omtr. 70 Tdr. Hartkorn, solgtes til Borgemeesteren i Fredericia Kammeraad Richter for 10,470 Rdlr. Den derefter oprettede Aulsgaard, der nogen Tid kaldtes „Christineberggaard“, solgtes 1775 til Amtsforvalter Lund i Kolding for 6,600 Rdlr. Godset maa den Gang have været afhændet. 1788 kjøbte den næste Ejer Nasmus Nasmussen Gaarden for 8,800 Rdlr. 1812 steg Kjøbesummen til 26,000 Rdlr., og Kjøbereren var Generalkrigskommisær Adolf Hein, som derpaa 1834 solgte Gaarden til sin Søn, der ogsaa hed Adolf Hein og var Krigsassessor; han gav sin Fader ifkun 13,500 Rdlr. for „Dyrehavegaard“, men solgte den allerede to Aar efter for 26,000 Rdlr. til Kammerjunker Ludolf Sehested. 1847 skiftede „Dyrehavegaard“ atter Ejer, i det Karl Frederik Lorens Petersen kjøbte Gaarden for 49,000 Rdlr., og han solgte den igjen 1862 for 62,600 Rdlr. til Fru Karoline Amalie Ræder, Enke efter den 1853 afdøde Oberste (paa Tyff: Oberst) Jakob Tode Ræder, der har efterladt sig et hæderligt Minde som Kriger og Skribent, og hun overlod 1866

Gaarden for samme Pris til sin Søn Hr. G. Ræder, den nuværende Ejer.

Gaarden udmærker sig ved sin yndige Beliggenhed. Mod Syd skraane Haven og Skoven ned imod Byen og Fjorden, mod Ost begrændses Gaardens Omraade af Skovmøllen med den dejlige Mølle-dam, der har sit Tilløb især fra den ved Dyrehave-Fællesstoven imellem høje, skovgroede Bakker ud-springende Hellig-Kilde, hvis jærnholdige Vand i sin Tid ansaas for et kraftigt Lægemiddel; endnu den Dag drager St. Hans Aften en Mængde Mennesker til Kilden for ved tændte Baal at nyde Vandet, dog sjældent ublandet saaledes som i gamle Dage. Dyrehavegaard ligger i Kolding Landsogn og ifkun en halv Fjerdingvej fra Byen. Landsognet har Skole- og Fattig-væsen fælles med Byen, men danner ellers en liden Kommune for sig selv. Gaardens Stuehus, der udgjør en Etage med Kvist, er af den nuværende Ejer indvendig forskjønt, ligesom ogsaa Udhusene i hans Tid tilbels ere opførte fra nyt af. Da han overtog Gaarden, udgjorde Arealet 192 Tdr. Land, hvoraf 150 Tdr. Land Ager, 4 Tdr. Land Eng og 38 Tdr. Land Skov. Allerede i Fjor tilkjøbte han 2 umiddelbart nord for Gaarden liggende Ejendomme paa Byens Mark med i alt 48 Tdr. Land, saa at det hele Fladeindhold nu er 240 Tdr. Land. Hvis disse Kjøbstedjorder havde været satte i Hartkorn, vilde Gaarden have haft over 20 Tdr. Hartkorn; men da dette ikke er Tilfældet, har den ligesom hidtil ifkun 15 Tdr. 3 Skpr. „Fdk. 1 Alb. Hartkorn. Kjøbesummen for Gaarden var 1862 næsten 330 Rdlr. for hver Tønde Land, de 36 Tdr. Land, der tilkjøbtes 1866, kostede 13,000 Rdlr., hver Tønde Land 361 Rdlr., og de andre 12 Tdr. Land kostede 5,600 Rdlr., en Tde. Land altsaa 466 Rdlr. Udsæden var 1866: 20 Tdr. Hvede, 10 Tdr. Rug, 28 Tdr. Byg, 62 Tdr. Havre, 12 Tdr. Blandsæd, og i 5 Tdr. Land nedlagdes der Koer. Der avles i Gjennemsnit 10 Fold Hvede og Byg, 12 Fold Rug og 16 Fold Havre, og omtr. 350 Tdr. Koer paa 1 Tde. Land. Besætningen er 10 Heste og omtr. 60 Malkekøer af Tønder-Racen, 1 Ko paa 3 til 4 Tønder Land. Al Mælken sælges i Kolding.

Koldinghus.

Tæt ved Kolding By og paa en Høj lidt nord for denne hævede sig i en Tid af 560 Aar en stolt Kongeborg, hvoraf der nu ikkun ses nogle Levninger. Der er megen Sandsynlighed for, at her endnu tidligere lidt nord for det senere Slot og Slotsøen har ligget en Borg, som har hedet „Schindelborg“, hvilket Navn endnu er tilbage i Engen „Schindelborglykke“, som folgtes 1767, og „Schindelborghave“. Det var 1248, Aaret efter at Kolding var gaaet op i Luer under den sørgelige Broderkrig imellem Kong Erik Ploppening og Hertug Abel af Sønderjylland, at Grunden lagdes til Koldinghus, i det den sidst nævnte her byggede en Borg som Bærn for sit Fyrstedømme. Dens ældste Navn var Arensborg eller Orneborg, senere kaldtes den Middelfborg, men efter 1448 har den altid haft Navnet Koldinghus. Den hørte til Sønderjylland, indtil den indløstes af Kong Erik Glipping, som derpaa ombyggede og befæstede den stærkere; ny Fæstningsværker kom hertil i Aarene 1268, 1283 og 1313, og 1320 var dette Slot et af de tre jyske, der undgik den Ødelæggelse, som vederfores de andre af Kronens Borge i dette Land. Christoffer af Baiern nedbrød og gjenopbyggede Slottets nordre Fløj i Tiden imellem 1440 og 1448. Kort efter Frederik den førstes Død 1533 synes Slottet igjen at være stærkere befæstet, eftersom Regeringen ventede Angreb syd fra. Christian den tredie opførte 1546 til 1558 Slottets østre, vestre og søndre Sidesløje, hvortil han lod hente i det mindste en Del af Kalken fra Mariager-Egnen. Saaledes paalagde han i et Brev af 10de Januar 1549 Borgemester og Raad i Thisted at lade alle Byens Skuder løbe ind i Mariager-Fjord og tage om Bord al den Kalk, Kongen havde bestilt i Mariager til Bygningens Tarrv paa Koldinghus, og derefter lade dem løbe ned til Kolding; Lensmanden Iver Krabbe skulde betale dem Fragten. Hvis de selv vilde købe Kalk og føre den did, da skulde han ogsaa udrede Pengene derfor til dem. Efter at Slottet nu var ombygget efter Tidens Tarrv, opholdt Kongerne sig ikke sjælden og stundum længe her. Christian den tredie boede saaledes her fra Slutningen af September 1558 til sin Død, her udstædte han den 13de December en Række Forordninger, der kaldes den Koldingiske Reces, og her døde han Nytaarsdag 1559. Hans Enke Dronning Dorothea, der 1547 havde faaet Slottet og Lenet til Livseje, boede her nogen Tid og anlagde

Haven og Dyrehaven. Adskillige Kongebørns Fødsel ligesom andres Trolovelse har fundet Sted her. I et Brev fra Skanderborg Slot af 19de Marts 1573 gav Frederik den anden sine to Hofpræster Mester Niels Nielsen Kolding og Mester Christoffer Knopf og Kapelmesteren Arnoldus de Fine Ret til at nyde Provstegaarden ved Kolding med den lille hosliggende Toft, ligesom Mester Povel tilforn havde haft, og beholde den, saa længe de vare i Kongens Tjeneste, paa det de kunde have sit Ophold der, saa tit som Kongen kom til Koldinghus, og Kapelmesteren skulde have hos sig de Børn, han skulde uddanne til Sangere, „de smaa Sinker i Kongens Kantori“. I November 1582 modtog Hertugerne Adolf og Hans den yngre her Forleningen af Slesvig. Aaret efter hjemjogtes Slottet af Albsvaade, den vestre og nordre Side afbrændte, og 1597 ligeledes Kjøkken, Bagers og Bryggeri m. m. I Christian den fjerdes Tid opførtes det 76 Fod høje og 24 Fod brede saakaldte Kæmpetaarn i Slottets nordvestlige Hjørne; i dets fire Hjørner hævede sig fire Kæmpestatuer, bærende hver sit Baabenkjold, Hannibal det danske, Scipio det norske, Herkules de tre Kroner og Hector det jyske Skjold. Fra dette Taarn, som var sladt ovenpaa, belagt med Blyplader og forsynet med et Stenrævbærk, havde man et vidt og smukt Skue ud over Dmøgen. Over Dypgangen saa man Kong Christians og Dronning Anna Sofies Navnetræk, Kongens Valgsprog og Aarstallet 1598, i hvilket Aar vist nok denne Bygning var fuldført; 1586 havde Frederik den anden begyndt paa den. Under Kæmpetaarnet var Slotskirken, paa hvis Bygning der begyndtes i Aaret 1601, hvilket ses af et Kongebrev af 4de Decbr. d. A., hvori det heder, at Stenhugger Hans Barchman var antagen til at bygge den Kirke, som nu var paabegyndt paa Koldinghus, efter den Skabelum, han derpaa havde afridset. Stenene skulde smukt og net hugges, og i alle Maader skulde den bygges ligesom Kirken paa Haderslevhus, Pillerne udsmykkes for nede og for oven, alt paa Mandens egen Koft, dog skulde derfra undtages Prædikestol, Alter og nogle Stykker af Skibet. For alt dette var der lovet ham en Sum af 2,000 Daler, alle de Færn, som dertil udkrævedes, skulde stærpes paa Kronens Bekostning, og naar Værket var rejst, skulde han have de fornødne Murere til Hjælp og den Dagløn, han tilforn havde faaet. Med Bygmester Herkules

von Oberbergs Hjælp skulde han inden 2 Aar, fra Mikkelsdag 1601 at regne, udføre dette Arbejde og derfor have 150 Daler paa Haanden og det øvrige i 9 Terminer, og, naar Kirken var fuldført, en Vresklædning; det paalagdes Lensmanden Kaspar Markdanner at spørge for, at han fik alt dette. Kirken var et smukt lidet Kapel paa 7 Fag og igjennem to Etager, og dens Hvalving bares af to Rader kantede Sandstenspiller; Prædikestolen stod ved Alteret, og Altertavlen var af hvidt Marmor; paa Gulvet var der 34 Stole af Egetræ. Ogsaa i andre Henseender tænkte Kongen paa at forsfjønne Slottet. Saaledes indgik han en Overenskomst med Klavs Lavridsen, Billedhugger og Borger i Kolding, om at denne imod at faa det Hus paa Rendebanen, hvori han boede, med Bord, skulde gjøre 4 Billeder af et fuldvorent Menneskes Størrelse af gullandsk Sten, hvilke skulde forestille de fire Aarstider; hvert Billede skulde han hugge for 30 Daler, dernæst opstille en Skorsten ogsaa af gullandsk Sten efter den Skabelun, Kongen derpaa havde givet ham, for 150 Daler, og af sit eget Tømmer lade gjøre en Bindeltrappe i Slottets Kirke; dog skulde Lensmanden forsyne ham med Træ til den store Pille og Trappetrinene. Naar det hele var udført, skulde Summen 320 Daler affortes i Husets Kjøbesum 350 Daler; Skjødet paa dette Hus udstædtes til ham samme Dag, som han lovede at paatage sig Arbejdet paa de omtalte Vilkaar, den 2den April 1614. Den store Sal paa Slottet trængte i Septbr. 1611 til at gipses og hvidtes, hvilket Rentemesteren fik Underretning om. Kongen havde sendt sin Kalksnider did for at bese Leiligheden, og Lensmanden skulde udtale sig om Arbejdet, hvad det vilde koste, og om han havde alt fornødent dertil. 1614 gav Kongen Kalksnideren 100 Daler paa det Arbejde, han skulde gjøre paa denne Sal. Den 2den December 1616 foregik atter her den sørgelige Højtidelighed, at en af Danmarks Fjender Hertug Frederik af Gottorp belenedes med Slesvig, og da slog Kongen tolv Adelsmænd til Riddere „af den væbnede Arm“ for Tapperhed i Kalmarskrigen.

Midt i Slotsgaarden stod et Springvand, som opfattes i Aaret 1596. Den 29de Februar d. A. tilskrev Kongen næmlig Lensmanden paa Kronborg Ditlev Holk, at der var givet Kaspar Markdanner Paabud om paa Koldinghus at lade opsætte en ny Brønd af hugne Sten, hvisaarsag der strax fra Helsingør skulde sendes en Stenhugger did, at han kunde tage Pladsen i Djeslyn og komme overens med Lensmanden om Betalingen. Fandtens der ikke en saadan Mand i Helsingør, skulde Ditlev Holk opspørge en Stenhugger i Kjøbenhavn og strax sende ham til Kolding. Stenhuggeren synes ikke at have været saa let at finde; thi først den 30te April gav Kongen Kaspar Markdanner Paabud om at lade Tønnes Stenhugger gjøre en Post af hugne Sten til Slottet og opsætte den der, hvor den gamle Post stod, og den 14de Maj paalagdes det Rentemesteren at udrede til ham 400 Daler for den Post eller Brønd, han skulde opsætte efter den Skabelun, han derpaa havde vist og angivet. Ogsaa senere nævnes der Udgifter til denne Post. Saaledes udstædte Frederik den tredie fra Flensborghus 1654 Paabud om at sende Hr. Sten Bille 200 Render til Postens Fornødenhed, og denne fik paa samme Tid det Paalæg at bestille 150 trinde Fyrretræer til Vandkunstens Istandsættelse.

Endnu 1779 istandsattes Springvandet; men ikke længe efter forfalbt det aldeles.

Christian den fjerdes ukloge Deltagelse i Trediveaarskrigen, uden at han i Forvejen vilde indgaa Forbund med Sveriges store Konge Gustav Adolf, hans senere helt umordiske Politik og den hemmelige Understøttelse, han ydede den lutheriske Læres Fjender, paadrog Danmarks Rige i Aarene 1627 og 1643 haarde Krige, der ogsaa førte Ødelæggelse over Koldinghus, saa at man siden maatte tænke paa dets Istandsættelse. 1635 gav Kongen saaledes 2,300 Rdlr. til de „Embedsfolk“ (Haandværkere) som havde bygget og arbejdet paa Koldinghus. Under den sidste Krig ødelægges Haderlevhus aldeles, og de Mure, der havde blevet staaende, toges til Koldinghus's Istandsættelse. Men endnu i Aaret 1649 saa man her Ødelæggelsens Bederstygghed. Den 16de Marts d. A. skrev næmlig Lensmanden Ebbe Gyldenstjerne til Regeringen, at Slottets Ladegaard, der var aldeles nedbrudt i den sidste Krig og endnu ikke gjenopført, nu endelig maatte opbygges, hvisaarsag han udbad sig at maatte tage det nødvendige Tømmer af Lenets Skove, og at det fornødne Langhalm maatte ydes af Bønderne, omtrent 2 Traver af hver Helgaard. Faa Aar efter maa selve Slottet have været i god Stand; thi den 20de Maj 1652 udstædtes der Kongebrev til Wenzel Rothkirch, Lensmand paa Andvordskov Slot (ved Slagelse), at den derværende Oldfrue skulde strax fremtage saa meget Linned og Sengetøj, som Dronningens Overhofmesterinde vilde have, da dette skulde benyttes paa Koldinghus. Imidlertid maa den myndige og herskesyge Dronning Sofie Amalie vel ikke have været ret tilfreds med Slottets Værelser; thi en Hovedforandring foretoges kort efter dermed, og i Septbr. f. A. fik Billedhugger Hans Nielsen i Middelfart Tilfagn om Fritagelse for Skatter, imod at han for Betaling efter Villighed udførte alt Billedhuggerarbejdet paa Koldinghus. Det var stundum Tilfældet, at Haandværkere, der havde fast Arbejde paa et Slot, fik sliig Fritagelse for al Skat og Tynge; dette havde saaledes nogle Aar i Forvejen en Hjulmand paa Koldinghus opnaaet. 3 Juli 1653 ventede man et nyt Besøg af Hoffet, hvisaarsag Lorens Bojsen, der synes at have været Slottets Fisker, af Lensmanden udbad sig et nyt Vaad til at fiske med i dets Søer, for at de Damme, som ej allerede vare forsynede med Fisk, kunde faa disse, paa det at man dermed kunde forsyne Kongens Bord, naar han og andre fyrstelige Personer kom did. Der var intet Vaad, og han bad derfor Lensmanden tage sig af Sagen hos Kongen; thi endog om en sliig ubetydelig Sag maatte en Lensmand gjøre Indstilling til Regeringen. Naar Frederik den tredie saaledes opholdt sig fjærnt fra Hovedstaden, hvor han ikke havde Rigets store Embedsmænd i Nærheden til at fremskynde Sagernes Gang, overgav han sig ret af Hjærtens Lyst til sin Magelighed, og hans øverste Sekretær Erik Krag til Bramminge (nær ved Ribe) skrev da mere end en Gang til Rigets Hofmester Hr. Tokum Gersdorff: „Kongen bryder sig slet ikke om Statsager, han tænker kun paa Ballet og Fyrværk,“ og det samme Skudsmaal fik han stundum af den her værende svenske Sendemand. Nagtet Danmark ingenlunde havde forvundet Følgerne af den sidste Krig med Sverige, tænkte Kongen og især Dronningen allerede paa en ny. Den udbrød faa Aar efter, og da besatte Svenskerne atter

Koldinghus 1658; men Julemorgen d. A. indtog Polakkerne under General Czarniczki det med Lethed; det var ikke saaledes befæstet, at der kunde gjøres synderlig Modstand. De paa den Tid endnu meget vilde polske Krigere gjorde sig her skyldige i stor Grusomhed, og ved en Dragons Skjodesløshed kom der Ild i det svenske Krudtoplag, da han kom hen til dette med en tændt Lunte, og derved sprængtes Ræmpetaarnet i Luften. Efter denne Krig tænkte man atter paa at istandsætte Slottet. Kongen var nu eneraadig over Statens Indtægter; men der vare saa mange uundgaaelige Udgifter, at man for det første ikke kunde faa noget tilovers til Koldinghus. Et Kongebrev af 24de Marts 1663 paalægger den tyffe Amtmand over Koldinghus Amt Wulff von Buchwald, at han tillige med Slotsfogeden Jakob Lavridsen skal synse Slottet, for at det kan afgjøres, hvad dets Istandsættelse med Binduer og Døre og anden uundgaaelig Udbedring vil koste, ligesom de og skulle synse Slottets Fiskedamme, der i sidste Krigstid vare helt ødelagte, saa og Kenderne og Posterne; de skulle tage i Overvejelse, hvad der udkræves til deres Istandsættelse og Forsyning med tilbørligt „Fisketøj,“ og om alt dette sende nøje Underretning til Rentekammeret. I denne Konges Tid fik Slottet en Materialsriver; den udnævnte var naturligvis en Tykker, hans Navn var David Fenz, og han skulde have i aarlig Løn og Kostpenge 100 Rdlr. (Specier). Det var dog den Gang meget lettere at faa Løste om en Ansættelse i Statens Tjeneste end at opnaa Lønningen; dette fik David Fenz at føle. For en Tid af fem Aar fik han til gode 260 Rdl., altsaa mere end Halvdelen af den Løn, der tilkom ham, og da han ikke paa anden Maade kunde vænte Godtgjørelse, søgte han om at maatte gjøre Indførsel i en for Atterstade (Restance) Kronen tilfalden Del i en Bondegaard i Hverring Sogn og By, Nim Herred, som havde tilhørt Arild Gjeddes og Fru Margrete Paz's Opbudso, og som omtrent var 4 Tdr. Hartkorn stor og 198½ Rdlr. værd. Renteskriver Samuel Biener, der skulde undersøge denne Sag, fandt det nødvendigt først at henstille til Regeringen, om Manden virkelig skulde have noget, eftersom Reglementet af 1671 intet mældte om en Materialsriver. Om han har faaet sit Dnske opfyldt, vides ikke; men det er dog sandsynligt nok, efterdi Manden var en Tykker og som saadan nok har haft en eller anden Talsmand ved Hove.

Om man end ikke kunde faa Penge til at lønne Materialsriveren, saa kunde man derimod nok faa Penge til Slottets Istandsættelse, eftersom Christian den femte i en længre Mærække kostede 3,000 Rdlr. aarlig herpaa, og Frederik den fjerde kunde ligeledes, uagtet alle de umaadelige Udgifter til Krigen fra 1709 til 1720 og uagtet Undersaatternes store Nød som Følge af de forfærdelige Skatter, faa Penge til at give Koldinghus en skjønnere og bekvæmmere Indretning; over Hovedindgangen i den af ham opførte nordvestre Sidelænge saa man denne Konges Navnetræk og Aarstallet 1720. Medens Pesten i Aaret 1711 hærgeede Hovedstaden, opholdt Kongen sig her med største Delen af Hoffet; derimod rejste Dronningen og hans Moder Enkedronningen til Odense. Man skulde tro, at imedens en saadan Landplage herskede og en ødelæggende Krig førtes, kunde „Landets Fader“ ikke tænke paa at more sig. Dette var imidlertid saa langt fra at være Tilfældet, at Hof-

fester ingenlunde vare sjældne, og under en Maskerade paa Slottet holdt Kongen sig skadesløs for sin Egtehustrus Fraværelse ved at forelske sig i Anna Sofie v. Reventlow; Aaret efter gjorde han sig endog, for at vinde hende, skyldig i Tvegifte. Kirkens Indre istandsattes 1726, og i dette Aar omtales Koldinghus som ombygget og i fuld Stand. Men desuagtet skulde det vist nok ligesom saa mange andre Slotte have været udvidet og yderligere forskjønt af Christian den sjette, hvis denne havde levet længer, end Forsynet tillod ham; thi i et af hans Breve til Minister v. Schulin antydes noget saadant. Efter den Tid har Slottet ikke været forandret. Det var tre Etager højt, var tækket med Skifertavler og havde foruden Ræmpetaarnet inde i Gaarden fem smaa ottekantede Taarne, hvoraf de tre vare flade ovenpaa, tækkede med Blyplader og omgivne med Rækværker, og de to havde Spir. Murene vare tykke, især Kjeldermurene under Ræmpetaarnet, hvilke havde en Tykkelse af 5 til 6 Alen; i nogle Kjeldere vare der ligesom paa andre gamle Slotte skumle Fængsler. Iblandt de Fanger, der havde siddet her, var Christiern den andens navnkundige Tilhænger Skipper Clement, som førtes herfra til Viborg for at lide Døden. Koldinghus var bygget i en skæv Firkant og saa uregelret, at den vestre Sidesøj inde i Gaarden var over 20 Alen længre end den østre. Slottet havde en Mængde, for største Delen smaa Værelser. I et af disse fremviste man ligesom paa saa mange Herregaarde en Plet paa Gulvet, der sagdes at være en Blodplet, som aldrig kunde aftvættes; det hed, at en adelig eller fyrstelig Kvinde her skulde være danset ihjel i Følge sin strænge Faders Bud, fordi hun havde elsket en Mand af borgerlig Byrd; men dette Sagn, som man endog stundum henfører til Aaret 1558, favner aldeles historisk Hjemmel; derimod har nok en og anden adelig Kvinde, som var en overdreven Ynder af Dansen, paa dette Slot saaledes hengivet sig til denne Lyst — man havde saa saa Fornøjelser i gamle Dage —, at hun derved har tilsat Rivet eller i det mindste forkortet sin jordiske Tilværelse.

Den sidste Konge, der har boet paa Koldinghus, var den sidskyge Christian den syvende, der tillige med hele Hoffet 1807 ved Engländernes Nærmelse sendtes did fra Kjøbenhavn. Han kom hertil den 15de August og opholdt sig her til den 11te September s. A. Saa Maaneder efter afbrændte Koldinghus. Paa dette Slot boede i de Dage den franske Marskalk Bernadotte, senere Sveriges Konge. Han var Overgeneral for de franske og spanske Tropper, som Keiser Napoleon havde sendt her ind i Landet. Marskalken havde været paa en Rejse i den vestlige Del af Sønderjylland ned til Frederiksstad for at udvælge de bedste Steder til Anlæg af Batterier imod Engländerne, af hvem man ventede Landgang. De spanske Tropper, der laa dels paa Slottet og dels i Byen, maatte staa opstillede nogle Timer om Dagen den 29de Marts 1808, da de skulde mønstres af ham. De bleve herved gennemfrusne og vilde til Gjengæld opvarme sig for Alvor. Til Bagstuen paa Slottet havde de faaet vaadt Bøgebrænde, og for i Hast at faa Ild deri stoppede de Kaminen fuld af Halm. Snart blussede Ilden op i Rørene, der krydsede hverandre i forskjellige Retninger imellem Gulvene, Klokken 4 om Morgenen slog Luen ud af to Binduer, og samme Aften var Koldinghus en Ruin. Det halve Ræmpe-

taarn faldt; den anden Halvdel, som mulig er ældre end Branden 1658, staar endnu; i den senere Tid har man gjort nogen Befæstning paa at vedligeholde og støtte Ruinerne, som dog mer og mer forfalde. Indtil 1842 nyttedes Staldbygningerne af de 2 Ryttereskadroner, som laa i Garnison i Kolding, siden har Staten haft et Stodhold (Landstutteriet) her.

Endnu staar tilbage at nævne Slottets Hovedsmænd, for saa vidt man kjender dem, og endelig Amtmændene over Koldinghus (Bejle) Amt. I Aaret 1279 nævnes Hr. Peder som Foged paa Koldinghus. 1326 fik Marsken Ludvig Albrechtsen (af en tyff Slægt, der førte samme Løve i sit Vaaben som Slægterne v. Gleichen og v. Eberstein) dette Slot til Len som Løn, fordi han havde hjulpet Hertug Baldemar af Sønderjylland til at fordrive Christoffer den anden; han døde 1328. 1340 nævnes Hr. Timme Gadendorp som Slotshovedsmand, og noget senere synes andre Tyffere at have haft dette Len. Fra Begyndelsen af det 15de Hundrebaar have derimod danske Adelsmænd været Slotshøvdinger, 1406 Hr. Mogens Munk til Holbækgaard (i Jylland), 1436 Hr. Morten Jensen Gjersting, 1452 Hr. Timme Nielsen Rosenkrands til Engelsholm, 1475 og 1479 Mogens Ebbesen Galt. 1487—1516 havde Hr. Niels Eriksen Rosenkrands til Bjørnholm (nu Høgholm, i Jylland) Slottet i Pant, og efter ham havde hans Søn Oluf Nielsen det paa samme Maade en kort Tid. Mogens Bille til Svandholm (i Sølland) var Lensmand her 1523 og havde Lenet til 1537 med Undtagelse af 1525 og et Par Aar derefter, da Hr. Holger Rosenkrands havde Koldinghus. Christoffer Johansen Lindenov var Hovedsmand 1542 til 1546 og efter ham Iver Krabbe til 1555; dennes Eftermand var Jørgen Rosenkrands til Rosenholm, som 1559 afløstes af Povel Svitsfeld; Morten Svendsen Druing til Bosnæsgaard fra 1563 til 1574; Vincens Suel til Hesselmed (i Jylland) til 1577, Henrik Belov til Spøttrup (i Jylland) indtil 1585; efter ham fulgte Caspar Markdanner til Rønningesø-

gaard (i Fyn), der var Hovedsmand her i 32 Aar; Otte Brahe til Krogholm (i Skaane) fra 1617 til 1623, derpaa Gunde Lange til Brejninggaard (i Jylland) indtil 1631, Ernst Normand til Selsø (i Sølland) indtil 1643, Mogens Bille til Tirsbæk indtil 1648, Ebbe Gyldenstjerne til Tyrrestrup (i Jylland) indtil 1651, Jørgen Seefeld til Bisborggaard (i Jylland) indtil 1653, og Sten Bille til Kærsgaard (i Fyn), der havde Koldinghus fra 1653 til 1662, da Lenet indtoges og forandrede til Koldinghus Amt. Det viste sig nu strax, at en ny Tid var kommen, i det Tyffheden havde opnaaet en Værdighed som aldrig før. Amtmændene vare i lang Tid af adelig Byrd; dog er det ikkun undtagelsesvis, at et dansk adeligt Navn findes iblandt dem, men desto flere tyffe Navne. Den første var Wulff von Buchwald 1662, derpaa Sieghard v. Lüchow 1667; nu kommer der en dansk Adelsmand, nemlig Otte Bille 1672 og 1676, og Generalmajor Ditlev Raunau 1679—1684; dernæst kom Simon Schwarz, maasse en borgerlig, 1684—1699, efter ham Konferensraad L. E. v. Woida indtil 1724, J. v. Jesen, Statsraad, til 1733, Eggert v. Linstow til 1737, Grev Fr. v. Ders til 1746 og L. W. v. Bülow til 1773. Efter ham var Konferensraad Hans de Hofman (af nyere dansk Adels) her til sin Død 1793, hæderlig bekjendt som nidker Uembedsmand og som Forfatter, ligesaa og hans Eftermand Konferensraad Benjamin Georg Sporon, død 1796. Konferensraad K. F. Helfried var Amtmand over Bejle Amt indtil 1803, F. Chr. Selmer til 1820, H. G. de Treschow til 1826, K. G. Rosenørn til 1828, P. F. Hoppe indtil sin Død i Maj 1848. Kort Tid efter udnævntes Chr. Ployen, hidtil Amtmand paa Færøerne, til Amtmand over Bejle Amt, men tiltraadte ikke Uembedet, hvorimod Orla Lehmann fik det i December s. A., og da denne 1861 blev Indenrigsminister, udnævntes K. B. A. Dahl, hidtil Departementsdirektør i Indenrigsministeriet, til Amtmand i Bejle Amt.

Nørup Kirke og Sogn.

I Vejle Amt og Tyrild Herred ligger Nørup Sogn omtrent et Par Mile vest for Vejle. Det er omgivet af Sogneene Ranbøl, Lindeballe, Gabbjærg, Jællinge og Bresten, og det stilles fra Jerlev Herred ved Vejle Na. Til Sognet hører Byerne: Søgaard og Limskov imod Syd, Nørup, Gjødinghuse og Lille Lime imod Vest, Nørup og Spdover i Midten, Førstballe og Trolderup imod Nord, Tyrild, Gammelby og Store Lime imod Øst.

Omtrent midt i Sognet ligger Nørup Kirke, 2 Mile og 1 Fjerdingvej fra Vejle. Den er en af Danmarks smukkeste Landsbykirker og har et anseeligt Taarn med en stor Kuppel, som ender med et højt Spir. Højkirken har en Længde udvendig af $26\frac{1}{2}$ Alen og en Bredde af $15\frac{3}{4}$ Alen. Den har to høje og smukke Hvælvinger, fra hvilke Murkranse (Tykt „Gesims“) udgaa i Straaleform og ende paa 4 Piller, to paa hver Side af Kirken. Øverst i Højkirken paa den søndre Side findes Prædikestolen; den er prydet med malet og forgyldt Billedhuggerværk, hvoraf især maa fremhæves 7 Menneskefigurer, der tankebilledlig fremstille: Tro, Haab, Kærlighed, Næstfærdighed m. m. Over Prædikestolen er der en Himmel eller Krone, ligeledes smykket med Billedhuggerarbejde og Forgyldning. Paa Kirkens nordre Side er Engelsholms Kirkestol, en Pulpiturbygning, prydet med 7 Malerier, Billedhuggerarbejde og Forgyldning. I den nordre Side er indmuret et Gravmæle over Christen de Linde og hans Hustru Gedstke de Lichtenberg. Ved Dypgangen fra Højkirken til Lavkirken findes to Figurer i menneskelig Størrelse, som forestille Engle med Binger og Flammeværld (en Cherub og en Seraf). I Højkirkens vestre Ende er bygget et Pulpitur, der strækker sig ind under Taarnet, og midt paa Pulpituret staar Orgelet, der er befestet i Aaret 1730 af Grev Danneberg og siden forbedret af G. de Lichtenberg og prydet med forgyldt Billedhuggerarbejde. Det Bærn eller Næstværk, der er for Orgelet, er buetformet og er paa den østre Side prydet med 9 smukke Malerier, hvis Emne er Saligheden, med Text over hvert, tagen af Matthæus 7de Kap. (Bjærgprædiken). Lavkirken har en udvendig Længde af $12\frac{1}{2}$ Alen og Bredde af ligeledes $12\frac{1}{2}$ Alen, og den har ogsaa en Hvælving. I Baggrunden er Alteret med en høj Altartavle, pyntelig udstyret med Forgyldning og Billeder af Træ, især tre Grupper, der forestille Nadverens Indstiftelse, Korsfæstelsen og Himmelfarten. Ved den nordre Side findes Døbefonten, som er en stor, udhulet og i Bæseform dannet Sten, der ej heller

savner Udsmykning. Fonten er indeluffet i et Rum, hvorover findes en af 4 Spjler baaren Himmel med Prydelser, saasom Aanden, der daler ned som en Due. En fra Lavkirkens Nordside udgaaende Sidebygning er et Kapel, opført 1621 af Fru Margrete Lange. I dette Kapel er et Gravmæle, hvorpaa man ser Jens Raas og Fru Margrete Lange i fuld Legemsstørrelse. End videre findes her et stort Mindesmærke af Sten, hvorpaa Knud Brahe og Fru Margrete Lange sidde paa Knæ og ere omgivne af sine 16 Aner. Denne Kirke kan rumme 400 til 500 Mennesker. Nadvergæsternes Tal i Sognet er 700 til 800 aarlig. — Kirkens Indtægt er 68 Tdr. Rug, 33 Tdr. Byg og 63 Tdr. Havre aarlig i Tiende. Den tilhører Engelsholms Ejer.

Om Sognets Historie i ældre Tider vides ikke meget. I Aaret 1306 folgtes Byen Lim eller Lime til Ring Kloster (i Hylke Sogn, Vor Herred.) Kronen havde i det 16de Hundrebaar en Del Fordegods i dette Sogn, hvoraf det meste efterhaanden afstodes til Ejerne af Engelsholm. Saaledes fik Erik Lange 1556 og hans Enke Fru Anne Gjordsdatter 1573 ved Magestifter med Kongen Gods i Lime By. Den yngre Erik Lange fik 1578 i Magestifte med Kronen Herligheden af 6 Selvejergaarde i Lime og 1 Bol i Limskov tillige med et Stykke Krastkov og Hede, der hed Bastlund og Bastlunds Uesper. 1582 afstodes ham paa samme Maade Fæstegods i Tyrild Herred. 1632 fik Jørgen Brahe ogsaa ved Magestifte med Kronen noget Fæstegods i Raaberbøl. I Følge den i Aaret 1662 optagne Matrikel hørte der til Sognet følgende Byer og Gaarde m. m.: Hovedgaarden Engestholm, hvis aarlige Udsæd var 80 Tdr. Rug, 30 Tdr. Byg, 80 Tdr. Havre og 8 Tdr. Boghvede; paa Gaardens Enge kunde der avles 800 Læs Hø, og til Gaarden hørte en Sø, en Mølle, hvoraf der ydedes i Landgilde 56 Tdr. Mel og $\frac{1}{2}$ Td. Mal, og Skov til 138 Svins Olden; Gaardens hele Hartkorn udgjorde 120 Tdr. 6 Skpr. Præstegaardens Hartkorn var 5 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdk. 2 Alb., og Udsæden 8 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg, 4 Tdr. Havre og 1 Tde. Boghvede. Nørup By udgjorde 2 Gaarde, hvoraf den ene øde, med 5 Tdr. Hartk. hver; Udsæden for hver Gaard var 3 Tdr. Rug, $1\frac{1}{2}$ Tde. Byg, 1 Tde. Havre og 6 Skpr. Boghvede; og 2 Bol. Disse Gaarde og Bolsteder tilhørte Hovedgaardens Ejer. Søgaard udgjorde 3 Gaarde, der ogsaa tilhørte denne, alle ubesatte og øde; til hver af de 2 Gaarde, hvis Hartkorn var 5 Tdr.

3 Skpr. 1 Fdk. 1 Alb., kunde der saas 2½ Tde. Rug, 2 Tdr. Byg, 4 Tdr. Havre, 4 Skpr. Boghvede og avles 10 Læs Hø; hver Gaard havde Skov til 4—6 Svins Olden; den tredie var mindre. Til Limskov hørte 3 Engesholms Fæstegaarde paa 7 Tdr. Hartkorn hver; til hver af disse kunde der saas 6 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg, 2 Tdr. Havre og 2 Skpr. Boghvede, avles 40 Læs Hø, og Skov til 9 Svins Olden havde hver Gaard, men den ene af Gaardene var øde og ubesat; end videre ejede Engesholm 1 Bolsted, der nylig var besat, og hvis Hartkorn var 5 Skpr. Til Lime By hørte 4 jordegne Bøndergaarde med 3—6 Tdr. Hartkorn; til en saadan Gaard kunde der saas 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg, 3 Tdr. Havre og 6 Skpr. Boghvede og avles 40 Læs Hø, og dertil hørte Skov til 8 Svins Olden; en af Gaardene var delst i to Halvgaarde, hvoraf den ene var øde og ubesat. Til disse jordegne Bøndergaarde havde Hovedgaardens Ejer Herligheden; 6 Fæstegaarde tilhørte Engesholm, af hvilke hver var skyldsat for 6 Tdr. 6 Skpr. Hartkorn, og deraf vare de 4 ubesatte og øde, ogsaa ejede denne Gaard 2 Gadehuse, der skyldte 1 Rdlr. aarlig hvert. Raaberbøl var 1 Gaard paa lidt over 3 Tdr. Hartkorn, der tilhørte Engesholm og var ubesat og øde. I Mørup By var der 6 Fæstegaarde, hver omtr. 4 Tdr. Hartkorn, alle ubesatte og øde, 2 Bolsteder, hvert 1 Tde. 2 Skpr. Hartkorn, og 2 Gadehuse, hvoraf det ene aldeles øde, det andet nylig besat, de skyldte hvert 1 Rdlr., og hele Byen tilhørte Engesholm. Til Førstballe hørte 3 Fæstegaarde, af hvilke de to vare skyldsatte til 5 Tdr., den tredie til 6½ Tde. Hartk., alle ubesatte og øde; til den største kunde der saas 2 Tdr. Rug, 1½ Tde. Byg og 4 Skpr. Havre og avles 20 Læs Hø. Sydover udgjorde 10 Gaarde, hvoraf de 6 vare øde og afbrudte; til hver kunde der saas 2 Tdr. Rug, 1 Tde. Byg, 2 Tdr. Havre og 4 Skpr. Boghvede og avles 6 Læs Hø; i Byen laa 4 Gadehuse, og det hele tilhørte Engesholms Ejer, som havde største Delen af Sognet. I Tyrild havde han 2 Fæstegaarde, hver skyldsat for omtr. 3½ Tde. Hartk. Trolderup var 2 Halvgaarde, der tilhørte Henrik Thott og tilsammen havde 6 Tdr. Hartk. Gammelby (1 Gaard) og Sellegaard, ubesat og øde, hørte begge under Hovedgaardens Taxt. Landgilden af hele Sognets Bøndergods var beregnet til 225 Tdr. 7 Skpr. 1 Fdk. Hartkorn. I Sognet laa altsaa 37 Bøndergaarde, 5 Bolsteder og 6 Gadehuse; men deraf vare 27 Gaarde, 1 Halvgaard og 1 Hus øde, saa sørgelige Følger havde den da nylig endte Krig med Sverige, og saa meget havde Almuens her ligesom i mange andre Sogne maattet bøde for Kongens eller rettere Dronningens Higen efter at udvide Kronens Magt. Hvor længe denne sørgelige Tilstand varede, ses deraf, at Præsten Alexander Falk, der kom til Sognet i Maret 1679, har optegnet, at dette den Gang næsten var øde. Lidt over tyve Aar derefter indførtes Stavnsbaandet, som end mere ødelagde Bøndestanden, og der maa have gaaet en meget lang Tid endnu, inden Bøndernes Raar have kunnet sammenlignes med dem, de havde før den sørgelige svenske Krig 1657, og dog havde denne Egn lidt en haard Medfart i de foregaaende Krige 1627 og 1644. Dette var vel nogenlunde forvundet 1657; men Velstanden maa have været større før 1627. Et Sagn fortæller, at den nordre Del af Mørup Kirkegaard er opfyldt af Lig af polske Soldater, som døde her af Smitsot

under denne Krig. De vare indkomne som Hjelpetropper imod Svenskerne; men baade de og Brandenborgerne vare meget værre Gæster end Fjenderne.

Med Hensyn til Sognets Historie i den senere Tid er der intet andet at omtale, end at de Bønder, der vare Fæstere under Engesholm, 1785 begyndte at kære over Mishandling af Herremanden, hvoraf Følgen var en langvarig Retsstrid, som nærmere vil vorde beskrevet under Hovedgaardens. 1786 var der i Sognet 53 Gaarde og 12 Bolsteder. I Slutningen af det 18de og i Begyndelsen af det 19de Hundrebaar bleve Fæsterne efterhaanden Selvejere; men det er først i de senere Aar, at større Opdyrkning og Udstykning have fundet Sted. Da Mørup Sogn og Ammet Ranbøl have megen Lighed med hinanden, maa de her tildels omtales under et. Boderne ere af højst ulige Godhed, og der er ikke liden Forskjel paa Almuens Liv, eftersom Markerne ere mer eller mindre ufrugtbare; dette er jo i mange Henseender afhængigt af den Jord, hvorpaa Bonden voxer op; dens Dykning er hans daglige Gjerning, og dens Afgrøde er hans daglige Brød. Den nordvestlige Del af Mørup og den sydvestlige Del af Ranbøl Sogn have sandede og magre Boder, der dels ligge i Hede, dels ere tilplantede med Naaleflov, dels dyrkes og give meget tarvelig Afgrøde og dels ere udyrkelige Flyvesandsbanker, hvorpaa ifkun voxer Hjelum (Senegræs). Det skorter næsten overalt paa Mergel, og man maa derfor hente „Kalk“ 1½ til 2 Mile borte i Bresten Sogn. Denne Kalk er et Slags Mergel, som er stærkt blandet med Kalk og desaarfag gjør god Virkning; men paa Grund af den lange Vej, man maa føre den, kan den ifkun sparsomt nyttes. Alderdyrkningen giver kun liden Indtægt, da den „æder sig selv op;“ det er næsten ene Kartofler, man har noget at sælge af. Afskillige Aar tilbage i Tiden var Studen det almindelige Trækdyr; men siden man har begyndt at age Kalk, er Hesten for det meste kommen i Steden. Jaareavl og Kvægopdrætning give Hovedindtægten. En liden Indtægtskilde have Bønderne i de store og fortrinlige Løvemoser, der findes i denne Del af Sognene. Ranbøl har den større Del af disse magre Boder, hvis Værd kan sættes til imellem 2 og 25 Rdlr. for en Tønde Land. Her ere ingen Indfiddere; enhver har lidt Jord enten til Eje eller Leje, hvorpaa han holder en Ko eller to. Bygning, Klæder og hele Levemaaden bære Præget af den yderste Tarvelighed, og der er i den Henseende ingen synlig Forskjel paa den fattige Husmand og Gaardmanden, der dog ikke sjælden har sparet sig en 2,000 til 3,000 Rdlr. sammen. Strængt Arbejde er Dagens Orden, da der maa saas vidt, for at der kan høstes lidt, og det i Regelen skorter paa gode Arbejds kræfter. „At nyde Livet“ er en Talemaade, der aldeles ikke kan benyttes med Hensyn til denne Egns Indbyggere; det skulde da være Brændevinet, som kunde gjøre dens Anvendelse mulig. Det er altsaa, siger den Mand, der har meddelt Udgiveren denne Skildring af de to Sogne og deres Beboere, meget ugunstige Livsvilkaar, som Eggen frembyder, og dog finder man hos mange af dens fattige Beboere, og ikke mindst i Ranbøl Sogn, en Sans for Menneskelivets aandelige og hjærtelige Sager, som man maaske forgæves skal søge der, hvor de ydre Livsvilkaar ere meget heldigere. Den sydøstlige større Del af Mørup og den nordøstlige mindre Del af Ranbøl Sogn have frugtbare, tildels lermuldede Boder. Her er en Del Skov, især Eg og Bøg. Betydelige Engstrækninger

findes langs med Ranbøl Na. Bøndernes Bygninger, Klæder m. m. tyde i Regelen paa større Velstand. Paa Jordernes Godhed er der imidlertid ogsaa her saa stor Forskjel, at Værdien af en Tønde Land er imellem 25 og 200 Rdlr. Forpagtningsafgiften af en Tde. Land i begge Sogne kan i Gjennemsnit sættes til næppe 2 Rdlr. aarlig. Ranbøl-Nadalen har adskillige skønne Partier at fremvise, og en af vore Malere, der var her sidste Sommer, paastrød, at han ingensteds i Udlandet havde set en saa smuk Dal, maaske med Undtagelse af Moseldalen.

Nørup Sogns opmaalte Fladeindhold er 9,472 Tdr. Land. Efter den gamle Matrifkel var Hartkornet 242 Tdr., saa at der gik næsten 40 Tdr. Land paa en Tønde Hartkorn; efter den ny Skyldsatning har det 376 Tdr. 2 Skpr. og over 25 Tdr. Land til hver Tønde Hartkorn. Det er, som oven omtalt, et af Thyrlid Herreds magre Sogne, Jorderne i den vestlige og det meste af den nordlige Del ere Sandjorder, imedens det meste af Øst- og Syd siden har gode muldrige Jorder, og ved Engelsholms Ladegaard og Byen Store Lime ere der lerede Jorder. Jordsmønnet er tildels meget bakket, især langs med Vejle Na og den Hovedarm heraf, der kommer fra Engelsholms Sø og med stærkt Fald løber igjennem en dyb Dal tildels langs med Grændsen af Ranbøl Sogn. Enge findes kun ved Naen. Af hele Areallet vare i Aaret 1861 i alt 6,624 Tdr. Land benyttede, deraf vare 3,189 Tdr. Land tilsaade og tilplantede; Udsæden var 28 Tdr. Hvede, 745 Tdr. Rug, 501 Tdr. Byg, 1,616 Tdr. Havre, 148 Tdr. Boghvede og 362 Tdr. Kartofler. I Aaret 1857 var Gaardenes Tal 100 og Husenes 127, der var altsaa i Sognet 227 selvstændige beboede Ejendomme; for Tiden er disses Tal 256; deraf have 102 over 1 Tønde Hartkorn og ere Gaarde, de 154 ere Huse, og af disse have 70 over 4 Skpr. Hartkorn. En almindelig Bondegaaards Hartkorn er 2 Tønder eller lidt over. I Juli 1861 havde Sognet 316 Heste, deraf 6 Hingste, 1,363 Stykker Hornkvæg, 2,340 Faar og 299 Svin. Den almindelige Besætning paa en Bondegaaard er 2 til 3 Heste, 6 til 8 Køer og 6 til 8 Faar; der er altsaa, da Fladeindholdet er 50 til 60 Tdr. Land Ager, en Ko paa omtr. 7 Tdr. dyrket Land. Hovedgaarden Engelsholm, hvis Areal er henimod 500 Tdr. Land Ager og Eng, har en Besætning af 20 Heste, 6 Plage og 7 Køer, 100 Malkekøer, 20 Stykker Ungkvæg og 6 til 8 Faar. Udsæden er 15 til 20 Tdr. Hvede, 20 til 25 Tdr. Rug, 80 Tdr. Byg, 120 Tdr. Blandkorn og Havre og 10 til 12 Tdr. Kartofler. Af Engene, hvis Afgrøde er 130 til 140 Læs Hø, ere 12 til 13 Tdr. Land vandede ved kunstig Engvanding (Nyganlæg). Engelsholms Ladegaard har 8 Heste, 3 Plage og 7 Køer, 40 Malkekøer, 6 Stykker Ungkvæg, 10 Faar og 6 til 8 Svin; Gaardens Hartkorn er 15 Tdr., og dens Fladeindhold er 150 Tdr. Land Ager og Eng. Af de andre Gaarde i Sognet mærkes Gjødinggaard, der er Skovriderbolig, og Raaberhølggaard. Møllerne i Sognet ere: Gjøding Vandmølle og Engelsholms Bejr- Vand- og Bemmølle. Sognet har en Kro, Gjøding Kro ved Landevejen imellem Vejle og Varde, og et Fattighus i Lime. Byen Thyrlid, som allerede for to hundrede Aar siden var ubetydelig, maa i Oldtiden have været meget større, eftersom Herredet er opkaldt derefter. Den hed oprindelig Thyrlide, Thyres Bæld. Søndover har sit Navn af det oldnordiske Ord Suddi, der betyder Bæde.

Om Skovene heber det i en Beskrivelse af Thyrlid Herred fra 1766: „De bestaa i hele Herredet for det meste af Bøg, nogen Eik, Pil, Hasfel og flere saadanne Træarter; dog findes der Eg paa sine Steder, og det endnu saa meget, at ved en nøjsom Husholdning kunde ikke alene den nulevende Slægt, men ogsaa dens Efterkommere nogenlunde have det fornødne heraf og af andre Slags. Men Skovene i dette Herred have haft samme Skæbne som næsten overalt: de ere nu ikke nær det, de tilforn, endog i Mands Minde have været. God Jagt er der paa Raadhyr, Harer og Ræve; Hjorte ses her sjældn, og naar dette finder Sted, da ere de Udvandrerne andensteds fra; Vildsvin ere endnu sjældnere. Ulvene, som fra gamle Tider have været en Plage for denne og andre Egne i Jylland, hører man nu sjældn noget til. Kommer en frem, bliver den strax ænten dræbt eller forjagen, saa den ej faar Tid til at opholde sig længe eller gjøre megen Skade.“ Siden den Tid er der i Nørup og Ranbøl Sogne og i hele Herredet ryddet megen Skov; men i de senere Aar er der atter foretaget megen Tilplantning. Staten ejer i de to Sogne et Skovareal af 1200 Tdr. Land, hvoraf de 400 Tønder Land ligge i Nørup Sogn og udgjøre Gjødinggaards Plantage; denne er helt tilplantet og deraf omtrent Halvdelen i dette Hundrebaar. Af Plantagerne i de to Sogne kan der aarlig sælges af Udflugt, Lægter og Tømmer for 1600 til 1700 Rdlr. Engelsholm Hovedgaard har en Bøgestov paa 120 Tdr. Land, og desuden skulle 56 Tdr. Land tilplantes; til Engelsholms Ladegaard hører der 50 Tdr. Land Skov, og adskillige Bønder i Lime, Rimskov og Søgaard eje nogle Skovstrækninger, hvis Fladeindhold dog ikke er stort, og nogle Kratstrækninger findes i begge Sogne. Nørup Sogns Skove udgjøre saaledes 600 til 700 Tdr. Land, og Skovstylden er 7 Tønder. I Nørup Sogn findes Engelsholms Sø, 74 Tdr. Land stor. Den er temmelig fiskerig og har de sædvanlige Slags Fisk, Gjedder, Aborrer og Aal, men ikke Brasen. Fra denne Sø udløber en Hovedarm af Vejle Na, og i Naen findes Foreller. Møllestylden er 8½ Tde. Indbyggernes Tal var i Aaret 1801: 598, 1834: 1182, 1840: 1241, 1845: 1329, 1855: 1523 og 1860: 1660, hvoraf Mandkjønnet udgjorde 811 og Kvindekjønnet 849, Familiernes Tal var 352. Folkemængden maa nu være mindst 1800 og er saaledes tre Gange større, end den var i Begyndelsen af dette Hundrebaar, og i de første 33 Aar var den allerede næsten fordoblet. For en Snes Aar siden fandtes her adskillige Mormoner, hvilke dog allerede 1857 næsten alle vare dragne til Amerika. Kvægavl og Agerdyrking ere, som omtalt, de vigtigste Næringsveje, nogle af Befolkningen have tillige en Indtægt ved at lave Træsko. Af Tilladelser til at drive Handel vides ingen at være givet før 1847, da en Gaardmand i Nørup Sogn fik Ret til at handle med nyvallet Mælk, Brød og nogle andre Fødevarer. Igjennem Rancelliet er der før 1848 ikke udstædt nogen Bevilling til Haandværksdrift i disse to Sogne. Nørup og Ranbøl Sogne høre under Nørvang og Thyrlid Herreders Jurisdiktion (Vejle), til Vejle Amtstue- og Lægedistrikt og Amtets 4de Valgkreds; Nørup Sogn udgjør Amtets 44de og 45de og Ranbøl dets 46de Lægd. Nørup Sogn udgjør to Sognesogedistrikter, Ranbøl Sogn et. Begge Sognes Fattigvæsen ejer to Legater: det Lindeske paa 40 Rdlr. og det Fermiønske paa 64 Rdlr. aarlig.

Af de to Sognes Præster kjendes følgende i den katolske Tid: Jens Sørensen, der levede i Aaret 1492. Hans Eftermand var sandsynligvis Anders Pedersen, der nævnes som Præst i Nørup 1501. Aaret efter den 9de Juli var han tilstede paa Tyrild Herredsting og udstædte tillige med 4 Bønder et Tingsvidne om en Markesjæls-Strid; han var da ogsaa Provst. Maaſke var Anders Thomesen, der levede Aar 1523, hans nærmeste Efterfølger. Efter Reformationen vides ingen før den første Halvdel af det 17de Hundrebaar. Henrik Henriksen Maribo døde nemlig som Præst i Nørup i Aaret 1648. Hans Eftermand var Mogens Jensen Rosenvinge, der forlod denne Verden 1679. Den 19de Juni d. A. udstædtes der Kongebrev til Preben Brahe til Engelsholm, at den Person, som han monne kalde til Kapellan i Følge sin Kaldsbrev, ogsaa maatte betjene Ranbøl Sogn og følge efter den daværende Præst, naar Kaldet atter skulde besættes, saa fremt Manden efter foregaaende Prøve fandtes dygtig til Prædikeembedet. Fra den Tid af har Ranbøl været Annex til Nørup. Godsejerens Valg faldt paa Alexander Jakobsen Falk, som altsaa ikke mange Uger derefter blev Sognepræst. Den 10de Juli 1722 fik hans Søn Falk Alexanderſen Kaldsbrev paa at efterfølge sin Fader paa Grund af dennes Ansøgning og „i Henseende til hans høje Alder og paafaldende Skrøbelighed saa og fornemmelig til det gode Skudsmaal og Vidnesbyrd, som hannem af hans Biskop og Provst er givet om hans gudfrygtige og kristelige Forhold i sit Embede samt exemplariske Liv og Levned.“ Saa længe den gamle Præst levede, skulde Sønnen altsaa intet have at gjøre med Embedet. Dennes Moder var Præstens anden Hustru Karen Spøtoft. Faderen døde 1724, og Falk Alexanderſen, der var født 1691 og Student fra Kolding Skole 1708, var hans Eftermand ifkun til 1730, da han døde sidst i November eller først i December Maaned. Allerede den 11te December udstædte Grev Danneſkjold Kaldsbrev til Mikkel Christensen Dvergaard, og dette stadfæstedes den 12te Januar 1731. Han var født 1702 og døde den 27de Januar 1737. Hans Enke Maren Skaarup giftede sig det følgende Aar med hans Eftermand Peder Jørgensen Stauning, der var født i Ringkjøbing 1710, blev Student 1728 og Kandidat fire Aar efter. Han fik den 22de Februar 1737 Stadfæstelse paa det ham den 9de s. M. af Kommerceraad Lichtenberg givne Kaldsbrev. Hans Hustru døde 1740, og han ægtede siden Dorothea Fogh, Enke efter Præsten i Skjolde Peder Müller. Peder Stauning, der nedenfor omtales som Poet, døde som Provst den 20de Juni 1749, og hans Enke Aaret efter. Hans Eftermand var Gert Carstensen, som den 8de August s. A. fik Stadfæstelse paa sit Kaldsbrev af 11te Juli. Han var født i Kjøbenhavn 1723, blev Student 1744 og Kandidat to Aar efter, hvorpaa han rejste en tre Aars Tid i Udlandet. Han døde allerede i Begyndelsen af August 1755. Hans anden Hustru, som han havde ægtet et halvt Aar

før sin Død, giftede sig med Eftermanden Rasmus Eskildsen Haunstrup, der den 12te August, Dagen efter Carstensens Begravelse, kaldedes af Christen de Linde og den 19de Septbr. fik den kongelige Stadfæstelse. Han var født i Skanderborg, hvor hans Fader var Kjøbmand, Student fra Aaret 1742 og Kandidat fra 1747. Han døde som Provst den 1ste April 1799, og hans Enke i Aaret 1800. Tre Dage efter Haunstrups Død fik Hans Arentsen Steenstrup Kaldsbrev af Kapitajn Niels Termini, og Stadfæstelsen udstædtes den 26de s. M. Han var født i Gjødning Mølle 1771; hans Fader var Arent Steenstrup, Byfoged i Vejle og Herredsfoged i Nørvang-Tyrild Herreder, Moderen hed Vilhelmine Kesen. Han blev Student fra Kolding Skole 1791 og Kandidat 1795. 3 August 1799 stadfæstedes en Overenskomst imellem ham og Sogneens Tiendehydere om Præstetienden. Den 7de April 1820 kaldedes han til Sognepræst for Ubeltoft og Draaby Menigheder. Povel Sveistrup, siden 1803 Sognepræst for Malt og Falding Menigheder, kaldedes den 27de Septbr. 1820 til hans Eftermand. Han var født 1768 i Sveistrup, Dover Sogn i Aarhus Stift, hvor Faderen var Husmand og Smedker, blev Student fra Aarhus Skole 1792 og Kandidat 1798. Han var gift med Dorothea Margrete Krarup, der døde 1826. Selv forlod han denne Verden den 21de April 1840. Han havde i sine sidste Aar fra den 26de Septbr. 1837 en Kapellan, Jens Warming, tidligere Kapellan for Lejrskov og Jorderup Menigheder. 3 Nørup forestod Warming Embedet paa eget Ansøg og Tilsvær; hans Indtægter vare 160 Rdlr. aarlig og en Offerdag af Menigheden. Den 17de Juli 1840 blev den afdøde Præsts yngste Søn Hans Christian Janus Nikolaj Balthasar Krarup Sveistrup Faderens Eftermand. Den 30te Juni 1861 kaldedes han til Sognepræst for Rødding og Skrave Menigheder i Tjörning Len, og den 6te Septbr. s. A. blev Karl Berner Blume, hidtil Sognepræst i Snebjerg og Tjörning, hans Eftermand.

Dette Præstekalds Indtægter ere: 125 Tdr. Rug, 9 Tdr. Byg, 24 Tdr. Havre og Godtgjørelse for Tiende 12 Rdlr. 64 Sk., Offer og Accidenser omtr. 580 Rdlr. Præstegaardens Have er stor og smuk og staar i Forbindelse med et Krat, der ligger paa en høj og lang Bakkestrækning. Arealen er 69 Tdr. Land med 4 Tdr. Hartkorn. Kaldets Reguleringssum er 1061 Rdlr.; men de virkelige Indtægter have i de sidste Aar været i Gjennemsnit 2,146 Rdlr.

Sognet har fem Skoler: Nørup Skole med 65 Børn, Lime med 100 Børn, Limskov med 45 Børn, Tyrild med 40 og Nørup Skole med 30 Børn under en Lærer. Reguleringssummerne have hidtil været: 489 Rdlr. 22 Sk. for det første, 343 Rdlr. 82 Sk. for det andet, 242 Rdlr. 29 Sk. for det tredje og 157 Rdlr. 61 Sk. for det fjerde Embede. Den sidst nævnte Lærer har hværken Bolig eller Jordlod.

Ranbøl Kirke og Sogn.

Ranbøl Sogn er Annex til Nørup Sogn og omgivet af dette, Berlev Herred, Ribe Amt og Lindeballe Sogn. I Sognet ligger Byerne: Vandel, der ligger temmelig højt, imod Nord, Lille og Store Almstok, Lille og Store Nyghjærg imod Vest, Ranbøl og Dalbover imod Øst, Hofmanslyst, Olgaard og Vindeballe imod Syd.

I den østlige Del af Sognet ligger Ranbøl Kirke, der er bygget af Grundmur og Kampestenmur med Ege-Tømmerværk og helt tækket med Bly. Taarnet staar ved Siden til Højkirkens vestre Ende, saa at dets Tag vender imod Øst og Vest, men Taget paa Høj- og Lavkirken imod Nord og Syd. I øvrigt er Kirkens Bygningsmaade meget simpel og frembyder intet mærkeligt; men hvad ænten Djet dvæler ved dens ydre eller indre Skikkelse, har man dog et ret tækkeligt og hyggeligt Skue. Taarnet har en Hvalving, i øvrigt har Kirken Brædeloft. I Højkirkens vestre Ende ligger et Pulpitur. Prædikestolen staar i dens sydøstlige Hjørne og er ret smukt udstyret med Billedskærerarbejde, Forgylning og kirkelige Malerier med tilsvarende Indskrifter. Døbefonten, der staar ved Chorsdøren, er en Vase af Kampesten med et Døbefad af Messing. Alttertafelen, der er pyntelig udstyret med Billedskærerarbejde, fremstiller i et større Billede den hellige Nadveres Indstiftelse og i et mindre, oven over det, Frelserens Lidelse i Gethsemane. Et Rim, der findes imellem disse Malerier, hentyder til de to Begivenheder. Under det større Maleri har den forudoms Sognepræst Stauning ladet sætte følgende Rim for dermed at hædre Kirkens og Engelscholms daværende Ejere (1738):

„Vor Cancelliets Raad Hr. Lichtenberg vi yde
vor skyldig tusind Tact for hand lod Kircken pryde,
og Kirkens gamle Muur forbedre og fornye,
Ja Skolen sætte nye her udi Ranbøll Bye.
En ret Patron hand er, gib Mange var Hans Eige,
Befee kuns Nørup-Kirck og Skole, du skal siige,
Beg ej flaterit har, Thi alt, hvad findes der,
udaf Hr. Lichtenberg opbyggt og prydet er.“

Paa Højkirkens nordre Væg findes en signende Udgydelse; men om denne har slydt af samme Kilde, vides ikke; det nyere Udseende, Retskrivningen har, kan maasse hidrøre fra en senere Opmaaling. Den lyder saaledes:

„Paa Kirkens Begue!

Saalkenge findes kan i Kirken Muur og Stene,
Saalkenge som en Mand paa gode funde Bene
Til Ranbøll Kirke gaaer, skal Eierne faae Priis,
Som lader mig fornøye, at jeg ta'er ei Forliis.
De tænker vel paa mig, at jeg bli'er ei forfalden,
Hvorfor de ogsaa nu, min Forsvar vorder kalden,
Gud pryde deres Huus i mange gode Aar,
Indtil de aldermæt i Evighed indgaaer.“

Indtil Aaret 1769 tilhørte denne Kirke Engelscholms Ejere. Da fulgtes den med ikke ubetydelige Fordejendomme til fire Mænd af Sognet for 2,000 Rdlr. Disse fire overlode Aaret efter alle Sognets Hartkornsejere Del i Kirken efter Størrelsen af det Hartkorn, de havde. Nu er Kirken brandforsikret for 14,324 Rdlr.

Paa Kirkegaarden nord for Kirken ligger en bred, men noget lav Kæmpehøj, i Folkemunde kaldet „Kong Kans Høj.“ Den udgrov man 1840 og fandt da foruden andet en mindre og en større Urne, den sidste med Laag over, og den indeholdt en Del Ben, en Tang og en Kniv af Bronze. Tre andre der gjemte Urner gif i tu, da man vilde tage dem frem for Dagens Lys. Da Ordet Bøl vil siige Bolig eller Bopæl, maa den første Del af Sammensætningen være en Mands Navn, og hele Ordets Betydning være Kans eller Kanes Bolig. Den sædvanlige Skrivemaade „Ranbøll“ kan derfor ikke være den rette. Kong Ran, saaledes fortæller et Sagn, hvilket har hjemme paa mange Steder, havde Krig med Kongen i Aast i Lindeballe Sogn. Da hændedes det en Dag, at den sidst nævnte lod sine Mænd hugge Grene af Træerne for dermed at skjule sin Fremrykning; men Kans Mænd mærkede i Tide Uraad og mældte sin Herre, at Skoven nærmede sig; han fik da Tid til at gribe til Vaaben og møde sin Fjende i „Kongens Dal,“ en Fjerdingvej nord for Ranbøl, for der at finde den Død, der sønmede sig en Kæmpe. Paa Marken omkring Kirken kan man tælle omtr. 60 Kæmpehøje, af hvilke den fjærneste ikke ligger mer end en god Fjerdingvej fra Kirken. En af de største og den, der ligger Kirken nærmest, kaldes „Dronningens Høj,“ og Sagnet fortæller, at Kans Dronning er begravet i den.

Om Sognets ældre Historie vides ifkun følgende. I Aaret 1471 gav Biskop Jens i Aarhus til Kapitlet i Ribe, for sin Sjælemesse i Broderens Jey Jensens Kapel hver Onsdag, iblandt mere Gods 2 Gaarde i Dallover. I Mageskifte med Niels Stygge til Nøragergaard fik Kronen 1582 1 Gaard i Ranbøl By og en Halvgaard i Vandel By. I Følge Matriklen af 1662 var der i Ranbøl By 3 Gaarde, af hvilke den ene tilhørte Preben Brahe, den anden Jørgen Due og den tredje var Annexgaard; hver af disse stod for 4—5 Tdr. Hartkorn, og Udsæden for hver Gaard var 2½ Tde. Rug, 1½ Tde. Byg, 4 Skpr. Boghvede, og hver avlede 1 Læs Hø. I Dallover laa 2 Gaarde, som tilhørte Preben Brahe, og til hver af dem kunde saas 4 Tdr. Rug, 2½ Tde. Byg og 6 Skpr. Boghvede og avles 16 Læs Hø; hvers Hartkorn var 5½ Tde.; hans 2 andre Gaarde i Byen vare øde og ubeboede; de havde 4—6 Tdr. Hartkorn hver, og de 4 Gaarde havde hver Skov til 2—4 Svins Olden. I Byen var der end videre 1 Hus. I Bindeballe var der en Halvgaard, som tilhørte Øverste Benfeld; dens Hartkorn var 7 Tdr., og den ydede 7 Rdlr. (Specier) aarlig i Landgilde; paa dens Marker saedes der 4 Tdr. Rug, 2½ Tde. Byg, ½ Tde. Boghvede, og der høstedes 15 Læs Hø, og dertil hørte Skov til 4 Svins Olden; 1 jordegen Bondegaard, hvoraf Herligheden tilhørte Fru 3de Lindenov, var af samme Størrelse som den foregaaende, men høstede 30 Læs Hø, dens Hartkorn var 14 Tdr., og den ydede 7 Rdlr. aarlig i Afgift; 2 Gaarde af samme Størrelse som den sidste tilhørte ligeledes Fru 3de, men vare øde og ubesatte, og 1 Gaard tilhørte Fru Christense Lindenov. I Rygbjærg By vare der 8 Helgaarde, Kannike- og Gejstligheds Gods, næsten alle afbrudte og alle øde; i Landgilde ydede hver 10 Skpr. Rug og 1½ Mk. i Penge, og til hver kunde der saas: 2 Tdr. Rug, 1½ Tde. Byg, 1 Tde. Boghvede, og der kunde høstes 3 Læs Hø; deres samlede Hartkorn var 16 Tdr. Hartkorn. I Allemstok laa 1 Gaard, som tilhørte Preben Brahe, dens Hartkorn var 5 Tdr. 3 Skpr., og den aarlige Udsæd var 4 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg, 4 Skpr. Boghvede, og der kunde avles 20 Læs Hø; 2 Halvgaarde af samme Størrelse og 1 Gaard paa 3 Tdr. Hartkorn, hvilke tilhørte Øverste Benfeld. I Vandel By var der 7 Gaarde paa 3—4 Tdr. Hartkorn, hver Gaards Udsæd var 5 Tdr. Rug, 1½ Tde. Byg, 1½ Tde. Boghvede, og der kunde avles 6 Læs Hø, 2 andre Gaarde havde hver den halve Udsæd og Høhøst; de tilhørte alle Preben Brahe, og de 8 vare øde. Hele Sognets Landgilde beregnedes til 159 Tdr. 3 Skpr. 2 Fdk. ½ Alb. Hartkorn. Boligernes Tal var 30 Helgaarde, 3 Halvgaarde og 1 Hus, hvoraf Kronen intet ejede; de 21 Gaarde vare øde. Tilstanden var altsaa 1662 ikke værre her end i Nørup Sogn; dog fortæller en gammel Optegnelse af en herværende Præst, at Indbyggerne aldeles uddøde paa Grund af Smitte, imedens Polakkerne under den kort i Forvejen endte Krig hjemsogte Sognet, saa at der i tre Aar ikke holdtes Prædiken i Ranbøl Kirke; deri maa der være megen Overdrivelse. Det kan gærne være, at der slet ikke er prædikat i Kirken i den Tid; men Aarsagen har sandsynligvis været den, at de fremmede Krigssfolk have taget Kirken i Besiddelse.

Om Agerdyrkingen i Tyrild Herred siges i den omtalte Beskrivelse fra 1766: Rug og lidt Boghvede ere næsten den eneste Udsæd i Ranbøl Sogn og i en Del Byer i Nørup Sogn;

i de andre Sogne imod Øst saas mest Havre, hvortil Jorden er villigst og bekvæmest. Nogle Aar tidligere, næmlig 1759, havde Frederik den femte paa tre forskjellige Steder sat tykke Nybyggere, i alt 18 Familier, paa Ranbøl Hede; men Udfaldet svarede ingenlunde til de Haab, man havde nærret om Hedens Opdyrking, og allerede 1766 vare danske Bønder komne i de tykkes Sted. Et Minde efterlode disse sig i Kartoffelavlens Herom heder det i hin Beskrivelse: „De saakaldte Potatos eller Jordæbler ere forsøgte af de tykke Kolonister paa Ranbøl Hede, ja endog af nogle Landets egne indfødte i denne Egn, og de skulle nogenledes betale baade den Jord, de plantes i, og den Umage, som gives med dem“. Den Mand, der skrev dette, var Præst noget over en Mil fra Ranbøl Sogn, og han kjendte dog ikke denne Plante uden af Omtale. Høavl havde Ranbøl By slet ikke, men maatte i Steden tage til Takke med Heden. Om Bøndernes Tilstand i Herredet heder det, at de med Undtagelse af de faa Selvejere ingenlunde vare velhavende, og at det var ønskeligt, om de ikke maatte regnes iblandt de allerfattigste i Landet. Kvægsygen, som den Gang saa ofte hærgede Danmark, havde et Par Aar i Forvejen hjemsogt en Del af Bøndergaardene, og visse Ting, saasom Hoveri m. m., trykkede Bønderne saaledes, at deres Kaar ingenlunde vare saa gode som de kunde være, og man maatte vente, at de daglig vilde vorde værre. Af Korn kunde de i Almindelighed intet undvære fra Husholdningen, og adskillige maatte endog kjøbe. Noget Indtægt havde de fleste gærne ved at sælge en eller to unge Stude eller Kvier hvert Aar eller i det mindste hvert andet. I Aaret 1786 boede der i Bindeballe By ifkun Selvejere; dens Jorder vare da „skarpt Land med Banker, som dog var udsiftet.“ I Vandel og Almstok, som den Gang vare under Opmaalning, boede dels Selvejere, dels Nybyggere. Byen Frederikshaab, der 1759 var kommen i Steden for den nedlagte By Rygbjærg og da havde faaet 14 Gaarde og 4 Huse, havde 1786 20 Gaarde, hvis Beboere vare Nybyggere.

Efter at Bønderne i Ranbøl Sogn imod Slutningen af det 18de eller i Løbet af det 19de Hundrebaar ere blevne Selvejere, have de opdyrket en stor Mængde Hedejord, især i de sidste tredive Aars Tid. Sognet er et Hedesogn, i hvilket Store Rygbjærg By har den fletteste og Vandel By den bedste Slags Hedejord; Bindeballe By, der har ret god Jord, maa fraregnes. Sognets Hedejorder bestaa i Almindelighed af hvidt Sand og Maar med et Underlag af graat Sand eller Al. Tidligere fandtes her flere Flyvesandsstrækninger, Rygbjærg- og Almstok-Sande og Ranbøl Hede med sine lynngrøede, højt ensformige Flader. Nu maa Flyvesandet betragtes som standset, „det ryger ikke mere“; af dette Udtryk har „Rygbjærg“ faaet sit Navn. Nybyggerne vare Fæstere, indtil de ved Lov af 31te Marts 1852 fik sine Gaarde og Huse til Ejendom for en Kjøbesum af 150 Rdlr. for hver Tønde Hartkorn, d. e. 200 til 300 Rdlr. for hver Gaard.

Sognets Fladeindhold udgjør 13,064 Tdr. Land, og dets Ager og Engs Hartkorn 179 Tdr. 3 Skpr. ½ Alb. Af hele Arealet vare i Juli 1861 5,476 Tdr. Land nyttede, og af disse vare 1,555 Tdr. Land tilsaede og tilplantede. Udsæden var 11 Tdr. Hvede, 574 Tdr. Rug, 118 Tdr. Byg, 658 Tdr. Havre, 205 Tdr. Boghvede og 358 Tdr. Kartofler. Efter

Matriklen henregnes de 8,550 Tdr. Land til Jerlev Herred, og disse ere de magreste Jorder; thi deraf gaa i Gjennemsnit omtr. 80 Tdr. Land paa hver Tønde Hartkorn, i det de ere skyldsatte for 105 Tdr. Hartkorn. Af de Jorder, der høre til Tyrild Herred, gaar der i Gjennemsnit 61 Tdr. Land paa hver Tønde Hartkorn; disse ere næmlig skyldsatte for 74 Tdr. Hartkorn. Efter Matriklen af 1688 vare hine Jorder skyldsatte for 77, disse for 48 Tdr. Hartkorn, i alt 125 Tdr. Sognet havde 172 Heste, hvoraf 6 Hingste, 849 Stykker Hornkvæg, 1,817 Faar, 157 Svin, og af Bistader var der ligesom i Nørup 149. Der var saaledes ogsaa her et Stykke Hornkvæg paa 6 til 7 Tdr. Land af det hele nyttede Areal. For ti Aar siden var der i Sognet 51 Gaarde og 56 Huse; nu ere her i alt 125 selvstændige Ejendomme, hvoraf 58 Gaarde paa over 1 Tde. Hartkorn og 67 Huse, af hvilke 21 have over 4 Skpr. Hartkorn hvert. Størrelsen af en almindelig Bondegaard og dens Besætning er omtr. den samme som i Hovedsognet. Af Gaardene mærkes: Guldbergsminde, Karolinesynde, Mariesnaade, Christians-Ejegod og Reventlowshede. I Vindeballe By er der en Mølle og et Fattighus, og i Ranbøl og Ryghjærg en Kro. Af Fabrikker er der en, den saakaldte Engelsholms Fabrik, der i det 18de Hundrebaar af Godsejer Lichtenberg anlagdes som Papirfabrik. Den afbrændte for omtrent 20 Aar siden og omdannedes derefter til et Bomuldsvæveri, som for 10 Aar siden sysselsatte omtr. 40, især kvindelige Arbejdere. Sidste Sommer indrettedes den til Klædefabrik for simplere Sorter Klæde; Arbejdernes Tal kan ikke angives, da Fabrikken næppe er ret i Gang endnu; Vandkraften er stor. I Ranbøl Sogn holdes der Kvægmarked en Gang om Aaret i Maj Maaned. Skovene i Sognet ere: Frederikshaabs Plantage paa 800 Tdr. Land, hvoraf imidlertid Halvdelen optages af Sandflugtsstrækninger, hvis Tilplantning er paabegyndt; til Engelsholms Fabrik hører der 18 Tdr. Land Skov, ligesom ogsaa nogle Bønder i Vindeballe eje nogen Skov, hvis Areal dog ikke er stort. Skovstylden er 4 Tdr. 2 Skpr. Sognet har en Sø, Dallover Sø.

Indbyggernes Tal var i Aaret 1801: 406, 1834: 512, 1840: 548, 1845: 627, 1855: 689 og 1860: 764. Familiernes

Tal var 165, Mandkjønnet udgjorde 405 og Kvindekjønnet 359 Personer; det første havde altsaa et Flertal af næsten 13 af Hundrede, imedens Kvindekjønnet havde et Flertal af næsten 5 af Hundrede i Nørup Sogn. For Tiden maa der være en Befolkning af omtrent 860 Mennesker i Sognet, og denne har da fordoblet sig siden 1801, men har altsaa tiltaget langt mindre end i Nørup Sogn.

Sognets Skoler ere: Ranbøl Skole, der ligger tæt ved Kirken; Læreren har følgende Indtægter: 6 Tdr. Rug og 26 Tdr. Byg efter Kapittelstart, omtr. 35 Rdlr. i Skolepenge, 10 Rdlr. i Kirkesangerløn, omtr. 118 Rdlr. i Offer og Accidenser, for Kirkeklokkens Ringning 3 Traver Havre og 3 Tdr. Kartofler, Mælk til Ost af Ranbøl Skoledistrikt, det ved Lov fastsatte Foder og Brændsel. Boligen er indskrænket, og Haven er liden, Jordlodden er paa omtr. 16 Tdr. Land med 2 Skpr. 2 Fdk. $2\frac{3}{4}$ Alb. Hartkorn, temmelig fjærent liggende og maadelig Jord. Skolen har ingen Brønd, og Vand maa derfor stundum hentes fra Ranbøl Na, mindst en Trediedel Fjerdingvej borte. Børnetallet er 80, og Embedets Reguleringssum har hidtil været 416 Rdlr. 24 Sk.; men ved den sidste Sommer foretagne Omregulering har Læreren foreslaaet den sat til 470 Rdlr. Ryghjærg Skole har faaet det nyere Navn Frederikshaabs Skole; men dette høres næsten aldrig. Dens Lærer har følgende Indtægter: 124 Rdlr. i Løn af Statskassen, $2\frac{3}{4}$ Tdr. Rug efter Kapittelstart, 12 Rdlr. i Godtgjørelse for Foder, $3\frac{1}{2}$ Tde. Kartofler, 26 Rdlr. i Skolepenge; Jordlodden er 25 Tdr. Land daarlig Jord, Boligen er ret god med Have. Børnetallet er 60, og Reguleringssummen, der hidtil har været 227 Rdlr. 14 Sk., er nu af Læreren sat til 296 Rdlr. I Vindeballe og Almstok Biskoler undervises der i de fem Vintermaaneder fra 1ste November til 1ste April af en 3ffe-Seminarist. Denne faar i Løn og Kostpenge 12 Tdr. Byg efter Kapittelstart, Skolepenge 8 til 9 Rdlr. Børnenes Tal, der er omtrent 40, er medtaget ved Optællingen for Ranbøl og Ryghjærg Skoler, hvor disse søge hen de syv Maaneder af Aaret. Reguleringssummen, der hidtil har været 54 Rdlr., er nu foreslaaet at skulle sættes til 60 Rdlr.

Engelsholm.

En af vore skjønneste gamle Herregaarde er Engelsholm, der ligger i Nørup Sogn to Mile vest for Vejle, i en Dal og ved den Sø, der har faaet Navn efter Gaarden. Til venstre Side og lige for Gaarden paa den modsatte Bræd udbreder sig en stor Skov, og Søen danner en yndig Modsatning til de høje og nøgne Bakker og Skoven. Gaarden er bygget paa helt opfyldt Grund; ved en muret Bro, der hviler paa to Buer, staar Hovedbygningen i Forbindelse med Ladegaarden, og den er omgivet af Grave, som faa Tilløb fra Kildevæld i Bunden. Vandet staar her flere Alen over Søens Overflade.

Allerede i Aaret 1392 nævnes Engelsholms Enemærker iblandt det Gods, som Adelsmanden Mattes Kerstensøn solgte til Henneke Limbek; der er nogen Sandsynlighed for, at det er denne Gaard, der menes; i Midten af det 15de Hundrebaar tilhørte den nemlig Kongen, og mulig er Engelsholm tillige med det andet Gods, der tilhørte Metten Limbek i disse Egne, kommet under Kronen. 1452 fik Hr. (Ridder) Timme Nielsen (Kosfrands) til Stensballegaard (i Bor Herred, Vær Sogn ved Horsens) Engelsholm med noget Gods, nemlig Rosdorp (Rosstrup), 1 Bol m. m. i Spdover og Ruelholm; derimod fik Kronen 2 Gaarde i Ejstrup, Harte Sogn, Bruff Herred ved Kolding, hvilke ydede 1 Tønde Smør aarlig i Landgilbe. Man ser heraf, at Engelsholm den Gang har været en liden Gaard; dog varede det ikke længe, førend dens Omraade udvidedes ved Kjøb og ved Opdyrkning af Jorder, der hidtil havde ligget i Fællig og ifkun nyttedes til Græsning. Af St. Hans Kloster i Ribe kjøbte han noget Gods i Tyrild Herred. Hr. Timme Nielsen var Søn af Hr. Niels Jensen til Lange, en for mange Tider siden forsvunden Herregaard i Højbjerg Sogn, Rysgaard Herred. 1453 var han Hovedsmand paa Koldinghus og nævnes ved enkelte Lejligheder i de følgende Aar indtil 1457; da var han død, og Kongen tog da hans Enke Fru Karine, der var Datter af Hr. Markvard Rønnow og Fru Anne von der Wisch, tillige med hendes Børn og hendes Gods i sit Værn. Efter sin Fader arvede Erik Timmesen Gaarden. Han opnaaede en høj Alder og ejede Engelsholm i det mindste i et halvt hundrede Aar. 1465 var han Kongens Hoffinde (Hoffunker) og fik da alle 40 Marks Sager og derunder paa alt sit Gods, d. e. Ret til at høve de Bøder paa 40 Mark Penge, som hans Bønder og undergivne dømtes til at udrede. I hans Tid kom Gjøding Gaard og Mølle under Engelsholm; han fik nemlig 1476 et Tingsvidne om, at

Hr. Povel Korsbroder i Ribe, havde tilskjødet ham disse Ejendomme. 1484 gav Jep Stage, Rannik og Forstander i den Hellig Aands Gaard i Ribe ham Skjøde paa 1 Gaard i Rime, som aarlig ydede i Landgilbe 3 Tdr. Korn og 1 Faar, og 1 Byggested paa Sjødore (Spdover) Mark, hvorimod Erik Timmesen overlod Domkapitlet 2 Gaarde i Vorbasse Nybil (Nebel), Slags Herred. I Aaret 1501 fik han et Tingsvidne om det Gods i Bynnebalig (Bindeballe) og Daldover, som hans Fader i sin Tid havde faaet til Bederlag af Jens Persøn. Erik Timmesen levede endnu i Aaret 1511, og hans Enke, den rige Fru Margrete Bosdatter Høj, overlevede ham i det mindste til 1523. Da de ingen Sønner havde, arvedes Engelsholm af Datteren Fru Bege (d. e. Elisabeth) Eriksdatter, hvis Ægtefælle var Erik Nielsen Lange. Denne faldt i Sverige omtrent 1519; hans Enkes Dødsaar ved man ikke. I Aaret 1540 havde hun en Retstrætte med to Bønder i Bindeballe om et Skifte i Bindeballe Skov, hvorom de indgik Forlig. Sønnen Erik Eriksen Lange, Lensmand paa Dronningborg (i Randers) blev efter hende Gaardens Ejer. Med sin Hustru Fru Anne Gjordsdatter fik han Hovedgaarden Solvig i Sønderjylland; han døde 1572. Om ham ved man ikke stort mere, end at han gif i Borgen for andre Adelsmænd, saasom Jørgen Bernekov til Kjellerup (i Onsild Herred, Svenstrup Sogn ved Mariager) og Folmer Kosfrands til Stensballegaard, for ret betydelige Summer. Nogle Maaneder før sin Død opgjorde Erik Lange Regnskabet med en Mand i Nørup Sogn, der i en Tid af 33 Aar havde været hans Foged paa Engelsholm, og denne kom da til at skylde ham 773 Daler, som han lovede at udrede, naar hans Husbonde eller dennes Arvinge krævede det. I Regnskabet sættes 1 Tønde Smør til en Værdi af 10 Daler, 1 Tde. Rug til 1 Daler og 1 Væst Korn til 30 Daler.

Sønnen Erik Eriksen Lange, der arvede Engelsholm, er langt mere bekendt end nogen af Gaardens tidligere Ejere. Ogsaa han kunde i sine yngre Aar sige god for andre; men senere maatte andre gaa i Borgen for ham. 1582 gjorde han Mage-skifte med Kronen, hvorved han fik Gods i Tyrild Herred af Kronen imod at afstaa andet Gods i Jerlev Herred. 1583 folgte han den oven nævnte Herregaard Solvig, som han ogsaa havde faaet ved Arv, til Kronen for en Sum af 58,000 Daler; men heraf estergav han Kronen 22,000 Daler imod at vorde Lensmand paa Bygholm Slot ved Horsens for Livstid. Allerede

den Gang var han i Gæld; Albert Friis til Haraldskær (i Skibet Sogn) gav ham nemlig i Januar dette Aar Kwittering for 60 Rdlr., Renten af 1,000 Rdlr., som han skyldte hin. 1586 fik Erik Lange Kalbs- og Herlighedsretten til Nørup Kirke, og i Steden overlod han Kronen 2 Gaarde i Sønderjylland. Snart gik det saaledes tilbage med hans store Formue og med hans Styrelse af Lenet, at han i Januar 1590 fik Kongebrev om at holde „Indlager“ (Husarrest) i Kjøbenhavn fra 1ste Marts d. A., indtil han havde udredet 1,831 $\frac{1}{2}$ Daler, han var Kongen skyldig som Lensmand. Dette Fængsel synes han dog at have været fritagen for, men ikke af den Aarsag, at han havde udredet disse Penge; tværtimod voxede snart Gælden ham saaledes over Hovedet, at han for at undgaa sine Kreditorens paatrængende Krav forlod sit Fædreland, i det han foregav, at hans Djemed hermed ikkun var Fortsættelse af sine videnskabelige Studier, hvortil han havde forsynet sig med Regeringens Pas. Det ene Aar gik efter det andet, uden at han kom tilbage. Endelig fradømtes ham 1596 Bygholm Len. Naar man spørger om, hvad der dog kunde være Skyld i, at Erik Lange ikke alene satte en stor Formue overstyr, men endog kom i saadan Gæld til Kronen og til flere af sine Standsfæller, at han derfor blev landsflygtig, da bliver Svaret: Han vilde gjøre Guld, og det gik ham ligesom saa mange andre Dyrkere af Alchemien. I den Tanke, at de kunde omgjøre andre Metaller til Guld, derved worde Verdens Herrer og tillige finde „de vises Sten“ eller et Middell til at fjærne hvert Sygdomsæmne fra Legemet og forny Livet, have mange tilintetgjort hele Formuer, ej alene sine egne, men ogsaa andres; Erik Lange var et af Ofrene for denne Idee, hvilken imidlertid har været til Gavn for Videnskaben. For at søge alchemistisk Visdom hos Tyge Brahe drog han til Hven, og her trolovede han sig 1590 med dennes Søster Fru Sofie Brahe, der var Enke efter Otte Thott til Eriksholm (i Skaane) og i en Alder af 34 Aar. Hun udmærkede sig ved sin Lærddom, i det hun havde mærkværdige Kundskaber i Latinen, den rommeste Literatur, i Chemi og Mathematik; allerede i en Alder af 17 Aar havde hun hjulpet sin Broder med Sagtagelsen af en Maaneformørkelse. Nitten Aar gammel, havde hun giftet sig med Otte Thott, men var efter saa Mars Forløb bleven Enke. Siden hendes Broder havde bygget det navnkundige Uranieborg, opholdt hun sig jævnlig hos ham og deltog vist nok atter nu i hans astronomiske Arbejder. Efter at have trolovet sig, vendte Erik Lange tilbage til Jylland, og det varede hele tolv Aar, inden Giftermaalet fandt Sted. Som ovenomtalt, rejste han saa Aar efter til Udlandet og var her ofte nær ved at sætte Livet til dels ved kemiske Forsøg og dels derved, at Hestene en Gang skennede (løb løbst) for hans Vogn. Imidlertid sad hans trolovede hjemme og udtalte stundum sin Længsel efter ham i latinske Vers, der endnu kunne vække Beundring. Det Gaab, hun i det eneste af disse Breve, som endnu haves, har udtalt om, at hun snart skulde gjense ham paa Eriksholm, gik ikke i Opfyldelse. Hendes Broder forlod nogen Tid efter Fædrelandet, hendes Søn var paa Rejser, og selv kunde hun nu ikke længer udholde at sidde hjemme. Hun kom snart i stor Nød for Penge og maatte pantsætte alt, hvad hun ejede af Værdi. I Følge Broderens Indbydelse vilde hun efter et længre Ophold i Hamborg drage til Prag, hvor han boede; men heraf blev

intet, eftersom Broderen døde, inden hun kunde komme did. Endelig fandt hun da sin elskede Erik Lange i Nordtyskland, og de holdt derpaa Bryllup i Egernfjord 1602. I denne slesvigke By synes de at have levet nogle Aar og i yderst trange Aaar. Medens Nøden nu en Gang var meget stor, kom just to af Fruens Veninder til Byen; da de saa, hvor fattig hun var, delte de alt sit Rimed med hende, og en af dem lod om Matten sprætte Livet fra sin egen Kjole og sy til Fru Sofies, eftersom det gamle, hun bar, ikke længer vilde holde sammen. En Guldkæde og et Ur satte de ud for at indløse Erik Langes Klæder, og efter at de vare komne hjem, sendte de hende noget Lærred og andre gode Ting. Det var saa langt fra, at hendes Mand nu var klog af Skade, at han tværtimod havde lige travlt med at fare omkring og at gjentage sine Forsøg paa at gjøre Guld, og hans Hustru, der i det oven nævnte Brev udtaler nogen Rædsel for „Kullenes forte Kunst,“ gik ham til Haande hermed; hun skriver saaledes en Gang: „Jeg har meget at gjøre, jeg skriver, jeg studerer og destillerer, hvad jeg kan strabe sammen, jeg gjør, hvad jeg har Lyft til, noget andet kan jeg ikke give mig af med.“ Efter saa Mars Ugteskab døde Erik Lange, man ved ikke hvor; hans Enke flyttede derpaa tilbage til Eriksholm og opnaaede naagtet sin Engeligthed og sine mange Gjenordigheder den høje Alder af 87 Aar. Paa Grund af sin Mand, Lærddom og Skæbne og som Tyge Brahes Søster og Mandssfælle vedblev hun at være en usædvanlig Kvinde for enhver, som satte Pris paa Højind og Snille. I Aaret 1589 skal Erik Lange have bygget Latinskolen i Horsens. Allerede den Gang maa hans Aaar have været trange, og kort efter maatte han stille sig ved sin fæderne Gaard.

Gaarden kom dog ikke i fremmede Hænder; thi den ny Ejer var hans tidligere Medejer Knud Brahe, hvis Hustru var hans Søster Fru Margrete Lange. Denne havde tidligere været gift med Jens Raas til Gudumlund (i Gudum Sogn, Høllum Herred, Aalborg Amt), der døde 1579 i en Alder af 63 Aar. Fru Margrete var efter hans Død Enke endnu i Aaret 1582; men et Par Aar efter ægtede hun Knud Brahe, som derved blev Medejer af Engelsholm. Efterhaanden udløste han sin Hustrus Broder af Fællesskabet og blev i det seneste 1592 Eneejer. Han opførte en ny Hovedbygning, hvortil hans Broder Tyge Brahe skal have givet ham Tegningen, og indviede den Nytaarsdag 1593. I Aaret 1602 fik Knud Brahe Bygholm Len og havde det til sin Død 1615; da var han 60 Aar gammel. Fru Margrete Lange var ogsaa en Kvinde, der lagde Vind paa lærde Sager, dog ikke paa Mathematik eller Chemi, men paa Theologi; hun har oversat to gudelige Skrifter fra Fransk, af hvilke det ene er en Samtale om Troens og den christelige Religions Artikle og det andet en Undervisning om et christeligt Liv og Levned; de udkom samlede 1608, og Professor Hans Povelsen Resen skrev Fortalen dertil. Som Knud Brahes Enke byggede hun Kapellet ved Nørup Kirke og lod Choret hvælve. For at Præsterne ved denne Kirke for Fremtiden skulde prædike i Fasten over Christi Lidelse, til lagde hun dem 1621 en Gaard i Byen Uve eller Uge i Ringgive Sogn. Aaret efter døde Fru Margrete, hvilket man ser af hendes Gravskrift i Kirken. Da hun var barnløs, tilfaldt Gaarden Jørgen Brahe til Hvedholm (i Fyn), Søn af

Sten Brahe til Knudstrup og Fru Birgitte Rosenkrands. Han blev senere Ridder og Rigsraad og var gift med Fru Anne Gyldenstjerne; i Fyn havde han megen Indflydelse i sin Tid. Nogle Aar før sin Død (1661) overlod han Gaarden til sin Søn Preben Brahe, der 1657 skrev sig til Engelsholm. Denne Mand var gift med Fru Susanne Gjøe, Datter af Falk Gjøe til Hvidkilde og Fru Karen Bille. Han opnaaede den høje Alder af 81 Aar og døde 1708; i Nørup Kirkes Kapel fandt ogsaa han sit sidste Hvilested. Sønnen Kapitaen Henrik Brahe arvede Gaarden efter ham, men var den sidste Ejer af denne gamle og udmærkede Met.

Hans Enke Fru Henrikke Sofie Bille, Datter af Knud Bille til Skjerildgaard og Fru Mette Gyldenstjerne, folgte Gaarden til Grev Frederik Dannefskjold-Samsø, der overtog Engelsholm den 1ste Maj 1727. Da han fire Aar efter drog til Kjøbenhavn for at styre Flaadens Sager, folgte han Gaarden til Gert Hansen, en Kjøbmands søn fra Horsens, der 1739 lod sig adle med det tyske Navn Lichtenberg og tilsidt blev Statsraad. Han var en meget rig Mand og købte efterhaanden en Mængde jyske Gods. Af den Tids Godsejere var han en af de bedste, og han viste megen Omhu for at forbedre Bøndernes Kaar, saa vidt det lod sig gjøre uden at ophæve Hoveriet. Han byggede nogle Skoler og Hospitaller, Nørup og Ranbøl Kirker ombyggede han for største Delen, ligesom han og forsynede først nævnte Kirke med Blytag og Hvalvinger og gav Taarnet et smukt Spir. Forgyldningen, Malerierne og Indskrifterne i denne Kirke ere ogsaa fra hans Tid. 1732 anlagde han et Teglværk ved Engelsholm og 1733 Papirmøllen i Ranbøl. Han døde 1764, hans Dattermand Christen de Linde fik da Gaarden, og efter ham kom Justitsraad de Lichtenberg, der var Broder til dennes Hustru og Afsesfor i Højesteret. Kun en kort Tid havde ogsaa han Gaarden, hvis næste Ejer var Kammerraad Duus, som begyndte at sælge Godset og at ødelægge Skoven, hvilket sidste General-krigskommisær Hjelmkrone, der 1773 købte Engelsholm, tildels fik fuldført. Indtil 1784 havde Engelsholm foruden denne tre Ejere efter hverandre, af hvilke den første var Kammerherre Christian Frederik Tønne v. Lüttichau til Nakker (i Falling Sogn, Hads Herred, Aarhus Amt). Denne Mand blev senere bekendt ved sin Kamp for Stavnsbaandets Bevarelse; medens han ejede Engelsholm og i nogen Tid boede der, havde han en Retsdag med en Huslærer, som paadrog ham Ubehageligheder. Siden den gamle danske, i Sandhed nationale Adels ved den sørgelige Enevældes Indførelse var trængt til Side af en indvandret tysk Adels, var det jævnlige Tilfældet, at man i de mange hel- og halvtyske fornemme Familier holdt tyske Huslærere; nu lader man sig dog i Almindelighed nøje med tyske Lærere. Valget af disse Huslærere var naturligvis ingenlunde altid heldigt; man trostede sig da alligevel med, at en Tysker altid maatte være bedre end Danmarks egne Børn. Lüttichau havde ogsaa faaet en saadan Tysker, F. Chr. von Gritsch, der var nogle og fyrgetyve Aar gammel, da han omtrent 1780 kom til Engelsholm som Huslærer. Hvad enten nu Tyskeren foruden at være en Vventyrer ogsaa har været en maadelig Person, eller og Herremanden ved sin stolte Adfærd har været Skyld i det spændte Forhold imellem dem, nok

er det, at de fremsørte Ukvæmsord imod hverandre, hvoraf der opstod en Retsdag. Herremanden lod ham tilsidt sætte i Slutteriet, hvor den tyske Huslærer døde 1786. Under denne Sag indsendte Lüttichau en Ansøgning eller Memorial til Regeringen, og en Kabinetsordre af 2den April 1784 paalagde da Kancelliet at tilskrive ham følgende Svar: „Vi ville af Medlidenhed med ham ikke alene fritage ham for de 26 Skill. daglig til en Arrestants Underholdning, som han efter sin egen Fortælling saare ubesindig har bragt Os ind i Landet og betroede sine Børn, men endnu det, som er meget mere: Vi ville af Medlidenhed med hans Hustru og Børn for denne ene Gang tilgive ham hans daarlige Dumdriftighed, som hans Memorial indeholder. Derfor han ikke skulde føle denne Vor faderlige Skaansel, faa Vi at lade Vor kongelige Retsfærdighed virke. Vor Ordre, som ikke indeholder uden Vor sømme Omhu for Rettens Pleje efter Loven, bliver i alt øvrigt uforanderlig.“

Før denne Kabinetsordre udstædtes, havde Engelsholm faaet en ny Ejer, Kammerherre Juul til Billeshave (i Fyn), som ikkun havde Gaarden en meget kort Tid, eftersom Justitsraad Hans Henrik Tønder købte den i Maret 1784. Lüttichau, der var alt for adelsstolt til at tro, at Bønderne havde Ret til at nyde samme Frihed som deres Medborgere, havde dog Ord for at være en menneskelig Godsejer imod sine egne undergivne; nu fik Engelsholms Bønder en Herremand, der kun ansaa dem for sine Trælle. Allerede Maret efter Kjøbet af Gaarden viste han, at han ikke brød sig det mindste om deres Belfærd, i det han i Høstens Tid paalagde dem saa meget Hoveri, at deres eget Korn tog Skade og raadnede. Snart kom den Tid, da Regeringen indsaa, at ogsaa Bønderne havde Krav paa at behandles som Mennesker, og Engelsholms Fæstere fandt sig ikke længer i at være Herremandens Trælle. I Maret 1788 kærede de over hans haarde Adfærd imod dem: at de maatte dyrke mere Jord baade til Hoved- og Ladegaarden, efter at han var kommen til Engelsholm, end tilforn og end det ved Hoverireglementet var fastsat; at Gaardmændene havde maattet holde Gaardens Have og Borgegaard rene; at de i den travleste Tid fik Tilføjelse til lange Vgter med Herremandens Korn og andre Ting; at nogle Bønder en Gang havde været nær ved at sætte Livet til, da de vare tilfagte at age Korn for Herremanden; at de maatte tørste Tiendekorn, som Tønder havde forpagtet, og age det til Kjøbstederne; at de maatte gjøre Hoveri til de fjærneste af Hovedgaardens Marker; at nogle af dem maatte age Grødsel og Staver til Gaardens Have; at han af ubillige Marsager havde udpantet hos en Bonde og frataget ham de til hans Avl nødvendige Heste og Redskaber og derpaa uden videre fordelt dennes Hoveri paa de andre Bønder. Hertil kom 1790 Ræremaal over, at han den nærmest foregaaende Sommer havde paalagt mange af Fæsterne at hugge en Mængde Træ, sætte det i Favn og kjøre det til hans Teglværk, alt som nyt Hoveri. Desuden ankede de over, at han fandt paa den ene ulovlige Adfærd efter den anden. I Oktober 1788 paalagde Regeringen to Mænd Justitsraad Junghans og Borgemester Bang, at de som Kommissærer skulde undersøge og paakjende denne Sag; men det gik, som det sædvanlig var Tilfældet, meget langsomt med Sagens Paakjendelse, og endnu i Oktober 1793 fik de ligesom nogle Gange før Forlængelse af den dem givne

Tidsfrist. Hvad Udsaldet af Sagen blev, vides ikke; meget behagelig for Tønder har den næppe været; han har faaet at mærke, at Bønderne ikke længer vilde finde sig i at behandles som Trælle, og at de nu kunde faa Medhold hos Regeringen, naar de forurettedes. Dette har vist nok i det mindste været en medvirkende Aarsag til, at han efterhaanden solgte største Delen af Bøndergodset til Selvejendom, og hans haarde Fremfærd har altsaa dog haft gode Følger for Engelsholms Fæstere. Den næste Ejer Kapitajn Fermiin afskændede det øvrige af Godset, og han gik saa vidt i sin Lyft til at sælge, at han endog frasolgte 420 Tdr. Land af Hovedgaardens egne Marker. Det Fladeindhold, han beholdt tilbage, var ikke større, end at han paa sine Græsmarker ikkun kunde græsse sine Husholdningskøer og Gaardens Heste, og om Vinteren holdt han en Del Stude til at æde Halmen. Fermiin døde 1807, og hans Enke Christense Hansen giftede sig 1810 kort før sin Død med Generalkrigskommissær Petersen, der saaledes fik Engelsholm og siden tilbagekjøbte 60 Tdr. Land af de gamle Hovedgaardsmarker. I en Tid af tre Aar havde Gaarden en ny Ejers ved Navn Suhl; men Petersen tog den da igjen. Denne døde 1841, og hans anden Hustru, der overlevede ham, folgte kort efter Gaarden til Hr. G. Krøyer, senere Jægermester, som endnu er dens Ejers. Han har ogsaa tilbagekjøbt 60 Tdr. Land af Engelsholms gamle Marker, hvorpaa der udstædtes ham 6 Skjøder; saaledes vare disse Jorder udstykkede.

Engelsholms Hovedbygning udgjør et stort grundmuret Hus med 2 Etager foruden høje, hvælvede Kjeldere, der altid ere tørre og luftige; paa hvert af Husets Hjørner staar et 3 Etager højt Taarn med smuk Kuppel og Spir, hvorved Bygningen faar et anseeligt Ydre. Værelserne ere store og smukke, og et i Salsetagen er endnu beklædt med forgyldte Lædertapeter ligesom i gamle Dage. En stor Sal, der gaar igjennem Stuetagen har et Gulv, der bestaar af Mastetræer, hvis Længde er 24 Alen; de vare indstrandede ved Vesterhavet, kjøbte der og førte til Engelsholm. Hovedbygningen er, som omtalt, opført 1592 af Knud Brahe, og indvendig meget forskjønned af Dannefskjold og G. Lichtenberg. Haven, der i sin nuværende Skikkelse i Hovedsagen er anlagt af den sidst nævnte Ejers, er i gammel fransk Stil med klippede Hækker og lange Alleer; en Del af den er opfyldt Jord i Spen. Imod den skarpe Vestenvind er den vel dækket ved Lætræer, og den staar i Forbindelse med Skoven, der strækker sig langs med den ene Side af Spen. Ladegaarden, der ligger foran Stuehuset, udgjør 3 Længer, som tildels ere grundmurede. Den nuværende Ejers, der ogsaa har anlagt Gaardens før omtalte Benmølle ved dens Bejr- og Vandmølle, har fra nyt af opbygget en Del af selve Hoved-

gaarden. Ved Læden findes i en Bakkestrænt en Kilde, som ved Kender under Bygningen forsyner en Vandkumme midt i Gaarden med Vand, og derfra forsynes igjennem andre Kender baade Kvægstalden og Springvandet i Haven med Vand. Gaarden har ikkun en Post, der staar i den hvælvede Kjelder under Stuehuset.

Hovedgaardens nuværende Hartkorn er 39 Tdr., hvoraf Gaardens eget Tilliggende udgjør de 36 Tdr. og det øvrige er udlagt til Husmandslokker. Det hele Fladeindhold er 656 Tdr. 4 Skpr. Land Ager, Eng, Skov, Mose og Husmandslokker. Skoven er Bøgeskov med saa spredte Ege; imod Vest efter en liden Afbrydelse fortsættes den langs Bakkerne ved Aaen af Egekrat, hvilket længst imod Vest opløses i saakaldte Egepurrer (Buske) paa lynchlædte Bakker. Bøndergodset, hvoraf der intet er tilbage, udgjorde 1660 517 Tdr. 3 Skpr. 2 Fdk. 2½ Alb. Hartkorn, det vil sige, at Landgilden deraf udgjorde saa mange Tønder haardt Korn, Rug eller Byg, eller hvad der beregnedes lige hermed. Dette er noget helt andet end Hartkorn efter Aaret 1688, hvorved Jorderne skylsfattes efter sin større eller mindre Godhed. Af det nævnte Hartkorn skulde de 403 Tdr. 2 Skpr. 3 Fdk. 1½ Alb. været ydede af øde Gaarde; der var altsaa tilbage ikkun 114 Tdr. „ Skpr. 3 Fdk. 1 Alb. Gaarden selv fattes til 112 Tdr. 1 Skpr. 1 Fdk. 1 Alb. Hartkorn. Godset laa i Nørup, Ranbøl, Lindeballe og Gabbjærg Sogne og udgjorde i alt 74 Gaarde og 20 Bol og Huse. 1785 var den fri Hovedgaardstaxt næsten 40 Tdr., hvortil kom Søgaard med ufrit Hartkorn 9 Tdr.; foruden den egenlige Hovedgaard hørte Præstegaarden, Gjøding Gaard og Mølle, Gammelby og Sellehus, Engelsholms Ladegaard, Søgaard med 3 Bolsteder og 10 Huse paa Udmarkerne og alle disse Ejendommens Tilliggende ind under de 49 Tdr. Hartkorn. Aaret efter vare Gjøding Gaard (med 5 Tdr. 2 Skpr. Hartk.) og Mølle folgte. Før 1844 udgjorde Hovedgaardens eget Hartkorn ikkun 15 Tdr. 4 Skpr. 2 Fdk. fri Hovedgaardstaxt. Skovskyllden, der 1785 havde været 1 Tde. 5 Skpr., var 1844 ikkun 5 Skpr., og saadan er den endnu. Til Gaarden hører Nørup Kirke med Kirketiende 24 Tdr. 4 Skpr. matrikuleret Tiende-Hartkorn og efter den gamle Skylsætning 183 Tdr., nu 252 Tdr. Tiende ydende Hartkorn. 1785 hørte tillige dette Sogns Kongetiende af samme Størrelse som den matrikulerede Kirketiende med til Gaarden, og da var Bøndergodset 268 Tdr. 3 Skpr. Hartkorn og udgjorde 77 Gaarde og 33 Huse i Nørup, Ranbøl, Bresten og Gabbjærg Sogne. I Aaret 1769 var Hovedgaardstaxten 59 Tdr. 4 Skpr., og Bøndergodsets Hartkorn 339 Tdr. 5 Skpr., det matrikulerede Tiende-Hartkorn var 189 Tdr. Det ovennævnte Sellehus har sit Navn af Selle (Sille, Selje) et Slags Piletræ.

Jællinge Kirke og Sogn.

Lidt Øst for Nørup Sogn og nordvest for Vejle ligger Jællinge Sogn, som foruden af hint Sogn er omgivet af Høver, Skibet, Bresten og Gadhjærg Sogne, Nørvang Herred og Kollerup Sogn. Til Sognet høre Byerne: Skoobølling imod Nord, Hørup og Hopballe imod Øst, Rugballe og Hornstrup imod Syd, Stypel imod Vest og Jællinge i Midten.

I en Afstand af 1 Mil og 1 Fjerdingvej fra Byen Vejle ligger Jællinge Kirke. Den har været en af Danmarks ældste Kirker; men det er kun Murene af den gamle Kirke, der staa tilbage efter dens Brand i Aaret 1679; den er temmelig uanseelig. Indvendig er Choret's Længde 12 Alen, Bredden $7\frac{1}{2}$ Alen, Skibets Længde 27 Al., Bredden $13\frac{1}{4}$ Al., og Højden $8\frac{3}{4}$ Al., Taarnbygningen, der er i et med Kirken, er $9\frac{1}{2}$ Al. lang og $8\frac{1}{2}$ Al. bred. Udvendig er Choret's Længde $14\frac{3}{4}$ Alen, dets Bredder $11\frac{5}{8}$ Al., Skibets Længde 27 Al., dets Bredder $16\frac{3}{8}$ Al., Taarnbygningen er $12\frac{1}{8}$ Al. lang, $12\frac{1}{4}$ Al. bred, og dens Højde er omtr. 15 Alen. Taarnet hæver sig næppe 1 Alen over Højkirken; paa dets vestre Ende er der en Fløj. Kirken er paa den søndre Side tækket med Bly, paa den nordre med Tagsten. Vaabenhuset er udvendig $8\frac{1}{4}$ Alen fra Nord til Syd, 9 Alen fra Øst til Vest. Choret har to Hvalvinger, hver med to hinanden i Toppunktet overstørende Buer. Tæt ved Choret er Prædikestolen med Egetræsmaaling ligesom Himmelen over den. Døbefonten er en udhulet Granitsten i Bæseform, og i denne er der et Messingfad. I Choret hænger en mindre Lysekrone, der for en halv Snes Aar siden gaves til Kirken af en Mand, som derved vilde vise sin Taknæmmelighed imod Menigheden, der tidligere, da han var fattig, havde venlig kommet ham i Møde. I Skibet hænger en større Lysekrone, kjøbt for frivillige Gaver; begge ere af Bronse eller bronseret Jærn. Loftet i Skibet er perlemalet Brædeloft; deri er der 4 Luftklapper. Seminariet holder et Orgel i Kirken, hvilket nyttes til Guds-tjenesten; det findes paa et Pulpitur i Kirkens nederste Ende. Oprindeligt vare Kirkens Vinduer spidsbuede; senere er der indsat firkantede Vinduer med smaa Ruder; dog ere Buerne tilstede inden for. Paa Altartavlen findes tre Malerier, i Midten Kristus med de to Disciple i Emaus, til venstre Herrens Lidelse i Gethsemane og til højre hans Opstandelse. Imellem disse er der tynde, spiralsnoede og forgyldte Søjler, over hvilke ses de fire Evangelisters Tankebilleder: Engelen, Løven, Øxen og Ornen.

Øven over er der et Billede af den korsfæstede, og øverst oppe ses Frelseren med Korset, trædende paa en Drage eller Lindorm. Desuden er Altartavlen smykket med 9 hvidmalede Figurer, sandsynligvis Apostle; i det mindste er den ene St. Peder med Nøglerne. Altartavlen er ret smuk. Paa Alteret staa to Messing-Lyfestager. Bag det er der en Gang, hvor ogsaa Præsten har sin Stol. Under Billederne i Midten staa Ordene af Lukas 24de Kapittel 29. til 31. Vers („Bliv hos os; thi det er imod Aften, og Dagen hælber“ o. s. v.); under det til venstre Ordene af Matthæus 26, 39: („Min Fader er det muligt, da gaa denne Kalk fra mig“ o. s. v.) og under det til højre Ordene af Brevet til Rom. 4, 25 („Christus er givet hen for vore Overtrædelser“ o. s. v.) Af Ligestene findes der en stor firkantet ved Chorsdøren og en ved Alteret, der vedkomme hedengangne Præster i Sognet. I Muren er indsat en stor sort firkantet og ligesidet Sten, der rundt om er besat med 16 adelige Vaabner; men paa Stenen er der intet udhugget. Den har hørt til en adelig Begravelse, som har været udbygget ved Kirken før dennes Brand. Af Vaabnerne ses, at det maa have været en Begravelse for Jakob Hardenberg af Matstrup og hans Hustru Fru Marine Skram til Faarupgaard. Kirkens hellige Kar ere fra 1699 og en Gave af den tyfste Overste v. Boyneburg til Brant-hjærg (i Kollerup Sogn), som den Gang ejede Kirken. Kirken har to Klokker, af hvilke den mindre har en latinsk Indskrift og Aarstallet 1692. Kirkegaarden er 1862 jævnet og affivet og har faaet en ny Indgangsport af Jærn, hængt paa 4 Stenstøtter. En Mand i Sognet har givet 500 Rdlr. dertil. Kirken tilhører Sogneboerne.

Navnet Jællinge (Jalang, Jalinge) forekommer meget tidlig i Historien. Allerede i den graa Oldtid nævnes Jællinge Hede; det heder nemlig i Sagnet om Kong Fredsrode, at der i hans Tid ikke fandtes nogen Thy eller Ransmand, saa at der længe laa en Guldring paa denne Hede, uden at nogen rørte den. Senere hen faar Jællinge en meget større Betydning, i det Sagnene om Oldtidens Konger jævnlig staa i nær Forbindelse med dette Sted, hvor der var en Kongsgaard, som sandsynligvis har været Hovedsædet for Gorm den gamle og hans Søn Harald Blaatand, og efter Jællinge fik et Sysselet sit Navn. Dette var et lidet Sysselet; thi dertil hørte ifkun Jællinge (Thyrb) og Nørvang Herreder og den nordlige Del af det 1552 oprettede Slags Herred. Jællinge hører i Baldemars

Fordebog til Krongodsset (Kroningslef) og har sandsynligvis været Tingsted for dette Sysfel, indtil Vejle blev Hovedstedet. Marfken Ludvig Albrechtsen fik i Aaret 1326 ogsaa dette Sysfel som Len. Denne Egn har i Oldtiden og den tidligere Middelalder været stærkt opdyrket, hvilket man kan slutte af de mange Gravhøje, som findes her, og deraf, at en stor Del af den Jord, som senere er bleven Heide, har været Agerland, og ligeledes deraf, at to smaa Herreder have kunnet udgjøre et Sysfel. Efter et gammelt Sagn skal Vællinge Kirke være bygget af Svend Tveskæg, altsaa senest i Begyndelsen af det 11te Hundrebaar; med Visshed vides intet om den Tid, da den første Gang byggedes. Paa Vællinge Heide slog Kong Niels sin Broder Erik Emune (1132), og en gammel Krønike fortæller, at det var paa Kongsgaarden i Vællinge, at Kong Erik Emune lod myrde sin Broder Harald Kesja og dennes Sønner. Fra Dronning Margretes Tid, altsaa fra Slutningen af det 14de eller Begyndelsen af det 15de Hundrebaar, vides det, at Vællinge Mølle nedlagdes efter Bymændenes Dnske, imod at disse til Kronen skulde yde 12 Tdr. Rug aarlig. Aar 1439 skjødede Fru Inger Hermandsdatter Pennov, Enke efter Niels Bogusen, til Maribo Kloster 1 Gaard i Høtorp (Hørup). 1510 overlod Fru Ingeborg Fokumsdatter, Hr. Hans Valkendorfs Enke, 3 Gaarde i Forderup (Faarup) til Hr. Henrik Knudsen af Røstrup (Nørholm Sogn, Hornum Herred, ved Ribe). Den 21de Marts 1572 udstædtes et Kongebrev om, at Præsten ved Hospitalet i Kolding skulde have Kronens Korntiende af Vællinge Sogn. I lige Maade fik Kapellanen ved Kolding Bykirke og de to Hørere ved Latinskolen, den første Korntienden af Rørup og de to sidste Korntienden af Ranbøl Sogn. Ved Mageffikste med Hans Skovgaard til Gunderstrup fik Kronen 1574 1 Gaard i Forderup og Forderup Mølle. 1578 overlod Kronen ved Mageffikste Herligheden af 2 Selvejergaarde i Skovbølling til Dve Skram til Hammergaard (en nedlagt Herregaard i Hammer Sogn, Brads Herred), og paa samme Maade fik Kronen af Peder Munk til Estvadgaard (Estvad Sogn, Ginding Herred, ved Skive) 1 Gaard i Faarup By og 1 Mølle. 1579 overlod Hans Brun paa lignende Maade Kronen noget Fæstegods i Skovbølling By. I Juli 1589 udstædtes et Kongebrev om, at Kronen havde overladt Faarup Mølle i Fæste til Fru Marine Bille, Enke efter Lavrids Skram, saa at hun skulde svare den aarlige Landskyld til Albert Friis til Haraldskær, Lensmand over Tyrild Herred og Vællinge Birk. Dmtrent paa den Tid var Faarupgaard oprettet til Herregaard, og den tilhørte Fru Marine Bille. Endelig overlod Kronen ved Mageffikste 1617 denne Mølle til Fru Marine Skram til Faarupgaard.

Hvor længe Vællinge By har haft den omtalte Kongsgaard, vides ikke; men endnu 1511 forekommer Jens Suel i Vællinggaard. I det 17de Hundrebaar var her en „Høvdingsborg“, som laa i Præstegaarden. Vællinge By laa paa den alfare Vej for Kongerne, naar de drog fra Koldinghus til Skanderborg, af hvilken Marsag Frederik den anden 1585 skrev et Brev til Høvedsmanden paa Koldinghus Kaspar Markdanner, at han havde gjort Aftale med Albert Friis, at han vilde lade gjøre en Bro over Aaen ved Haraldskær for at kunne have en Gjenvej imellem de to Slotte, naar hans

Vej faldt der forbi. Han hød nu, at Høvedsmanden skulde lade gjøre en Vindebro og for den sætte en Laas, hvortil der skulde være to Nøgler, af hvilke Albert Friis skulde have den ene. Denne Bro vilde Kongen snarest mulig have færdig, og ingen uden de, han selv vilde give Tilladelse dertil, maatte benytte den. Christian den fjerde gav 1636 Præsten 4 Sognes Kvægtiender, for at han skulde holde Værelser rede til Kongen, naar denne kom til Vællinge.

Otte Aar i Forvejen havde Sognet været haardt hjemføgt af de kejserlige tyffe Soldater, der her udøvede mange Boldsjerner. Sognet følte atter 1644 Krigenes Byrder, og det samme var Tilfældet 1659, dog ingenlunde i saa høj Grad som man hidtil har troet. I Følge Matriklen af 1662 hørte der til Sognet følgende Byer og Gaarde m. m.: Vællinge By, hvori var Præstegaarden, til hvilken der kunde saas: 5½ Tde. Rug, 5 Tdr. Byg, 24 Tdr. Havre og avles 30 Læs Hø; den havde Skov til 6 Svins Olden; 1 Gaard havde Herredsfogeden Oluf Thommesen i Fæste, men i Følge sin Stilling fri for Afgifter, Hartkornet var 6½ Tde., og der kunde til den saas 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg, 16 Tdr. Havre og avles 20 Læs Hø, og dertil hørte Skov til 4 Svins Olden. Herredsskriveren Jørgen Folmersen havde i Fæste paa samme Maade 1 Halvgaard, der i et og alt havde den halve Størrelse af den sidst nævnte. Kronen, der ejede hele Byen, havde 17 andre Fæstegaarde, alle af samme Størrelse som den, Herredsskriveren havde, og en af dem var fæstet af Kapitajn Jonas. To af Gaardene vare ubesatte og to andre besatte, men Fæsterne forarmede. I Byen laa end videre 1 Bolsted, 2 Gadehuse og Skovdal Mølle, hvis Møllestyld var 5½ Tde. Hartkorn; den var uden Aol, og dens Afgift var 13½ Tde. Mel; men den var aldeles øde. For et Stykke øde Jord Stjuls (Styvels) Mark gave Bymændene, efter Kronens derom udgivne Brev, til Sognepræsten 1½ Tde. Rug og 1½ Tde. Byg. I Skovbølling By laa 2 Halvgaarde, hver styldsat for 2½ Tde. Hartkorn, og til en saadan Gaard kunde der saas 6 Skpr. Rug, 6 Skpr. Byg og 4 Tdr. Havre og avles 8 Læs Hø; den ene Gaards Fæster var forarmet, og den anden Gaard var øde og ubesat; 4 Gaarde, dobbelt saa store som disse Halvgaarde, deraf var den ene aldeles øde, og Halvdelen af hver af de andre ligesaa, den anden Halvdel af en af Gaardene nylig besat, og Fæsteren forarmet; 5 Bolsteder, til hvert kunde der saas 2 Skpr. Rug og 4 Skpr. Havre, de 4 vare øde, og et havde en forarmet Fæster. I Høpalle var der 3 Gaarde, hvoraf den ene øde; hver havde 5 Tdr. 5 Skpr. Hartkorn og en Udsæd af 1½ Tde. Rug, 1½ Tde. Byg, 6½ Tde. Havre, en Aol af 14 Læs Hø og Skov til 8 Svins Olden. Tøstby Have var 1 Gaard af samme Størrelse, men øde. Skovbølling, Høpalle og Tøstby Have tilhørte Grev Rantzau. I Hørup By laa 11 Halvgaarde, hvoraf de 7 dels vare afbrændte, dels ødelagte, 3 andre nylig besatte med 3 Aars Skattefrihed for Fæsterne, altsaa ikkun 1 i god Stand; til en saadan Gaard kunde der saas 1 Td. Rug, 4 Skpr. Byg og 6 Tdr. Havre; end videre 1 Bolsted og 3 Gadehuse, hvilke sidste vare øde og nedfaldne. Byen, som tilhørte Erik Brokkenhus til Verbæk, havde Skov til 128 Svins Olden, d. e. 5½ Tde. Hartkorn Skovstyld. Hornstrup udgjorde 2 Gaarde, som hver kunde saa 4 Tdr. Rug, 2 Tdr.

Byg, 6 Tdr. Havre og $\frac{1}{2}$ Tde. Boghvede og avle 10 Læs Hø. Stjuls By var 2 øde Gaarde, der vare lidt mindre end disse, 3 øde Bolsteder og 1 øde Gadehus. Høpballe var 1 nylig besat Gaard og Ridje 1 øde Halvgaard. Høpballe var 15 Halvgaarde, hvoraf de 4 øde, de tilhørte ligesom Høpballe Mølle og 1 Gadehus Fru Helvig Arenfeld. 3 Sognet var Sædegaarden Faarupgaard, under hvilken hørte Hornstrup, Stjuls By, Høpballe og Ridje, og som med tilliggende Skov til 6 Svins Olden, 1 liden Mølle og 4 øde „Bolhuse“, hvilke kunde tilsammen faa 1 Tde. Rug, 1 Tde. Byg og 3 Tdr. Havre, udgjorde i alt 30 Tdr. Hartkorn; til Gaarden kunde der saas 16 Tdr. Rug, 10 Tdr. Byg, 40 Tdr. Havre og 2 Tdr. Boghvede og avles 100 Læs Hø; i Faarup Sø var der Fiskeri. Faarupgaard tilhørte Henrik Thott. 3 Sognet var der altsaa foruden Hovedgaarden 51 Gaarde, 14 Bolsteder, 7 Huse og 3 Møller, hvoraf 21 Gaarde, 11 Bolsteder, 4 Huse og 2 Møller vare øde. Dette viser tydelig, hvor stor Overdrivelse der er i den Beretning, at Sognet skulde have været saaledes hærget af fremmede Krigsfolk og Smitsot, at der 1660 næsten ikke var nogen Mand tilbage i Jællinge Sogn, skjønt den er tagen af Jællinge Birks Tingbog for 1663. Det siges jo udtrykkelig, at ifkun 3 Gaarde vare nylig besatte.

Ret længe derefter var hele Jællinge By ikke Krongods. Anders Madsen, der havde været Amtsskriver paa Koldinghus, havde 1664 en Sum af 4,356 Rdlr. til gode, og som Godtgjørelse ønskede han sig udlagt foruden noget mere Gods 10 Gaarde og 3 Huse i Jællinge By og den da endnu øde Skovdal Mølle. Hans Dnske opfyldtes; men det Gods, der udlagdes til ham, var i alt 92 Tdr. Hartkorn til en Værdi af 4,594 Rdlr., saa at han maatte „lægge fra sig“ 237 Rdlr., og han fik det ifkun paa det Vilkaar, at Kronen kunde indløse det for samme Sum, naar den vilde. Nogle Aar senere (1679) overgik der Jællinge By en stor Ildbrand, hvorved foruden Kirken mange Gaarde og Huse lagdes øde. Endnu to Aar efter var en Del af Byen øde, hvilket ses af det følgende. Jens Lavridsen Nisom til Nebbegaard (i Gaarslev Sogn, Holmans Herred) havde 3 Halvgaarde i Jælling med de da oprettede Nyttedistrikter, hvilke man paastod, han skulde afstaa til Kronen; til Bederlag udbad han sig ligesaa mange Tønder Hartkorn, 19 Tdr. 6 Skpr., i Jællinge, der for Kronen var „langt afliggende og uden for Bildtbanen.“ Til Byen hørte desuden 54 Tdr. $3\frac{1}{2}$ Skpe. Hartkorn; adskillige af vedkommende Gaarde vare øde og afbrændte, hvisaarsag han ønskede sig hele Byen imod Bederlag af Gods, der kunde udlægges til Nyttehold, og end videre udbad han sig 2 Aars Skattefrihed for det øde Gods, paa det at han kunde faa gjenopbygget det. Det Gods, han ønskede sig, var 2 Halvgaarde, 1 Bol og 1 Møllested, hvoraf ifkun den ene Gaard var besat, 14 Nyttergaarde, af hvilke de 9 vare afbrændte 1679, hvorfor der var tillagt dem tre til fire Aars Skattefrihed; de fleste vare vel opførte igjen, men næsten alle maadelige; disse Ejendomme tillige med 1 Degnehus og 1 Gadehus udgjorde 75 Tdr. 2 Skpr. Hartkorn. Ved Mageskiftet fik han 5 Skpr. „Fdk. $2\frac{1}{2}$ Alb. Hartkorn mindre end han afstod. 3 Maj 1682 afgjordes Sagen; men til at indløse det ham overlodte Gods maa Kronen have forbeholdt sig Ret. Om en Jord paa Faarup Mark opstod der 1713 en Retsstrid; i Følge Kirkens Indtagts-

og Udgiftsbog havde Jorden i 132 Aars Tid tilhørt Kirken som fri Ejendom med Fæste og Landgilde, indtil Ejeren af Faarupgaard Overste v. d. Brinchen havde tiltaget sig Ret til denne Jord uden Fæste og Landgilde for Aarene 1673 til 1679. Ved Højesteretsdom af 5te April 1680 paalagdes det ham at lade Kirken beholde sin Ejendom, hvormed senere ingen af Faarupgaards Ejere havde givet sig af. Ved Skjøde af 11 Febr. 1699 havde Kronen afhændet Kirken med alle sine Rettigheder til Overste v. Boyneburg, og som Ejer af Brantbjerg var Niels Morville ogsaa Kirkens Ejer. Denne Mand tilkjendtes der nu ved Dom af Herredsfogeden i Tyrild Herred Niels Pottrup Ret til at gjøre sig Kirkens Jorder, Skov og Mark saa nyttige som han kunde og til at have Tiltale imod dem, som understode sig at nytte dem uden at svare Fæste eller Afgifter deraf. Dommen fældedes den 26de August 1713, indstævnedes siden for Landstinget og paakjendtes der den 19de April 1714 af Landsdommerne Mathias Povelsen til Sæbygaard, Tøger Keenberg til Nistrup og Christen Bram til Skovgaard. Derved kjendtes det for Ret, at den hos Axel Bille til Faarupgaard krævede Indfæstning ikke efter saa lang Tid kunde paalægges denne, især fordi man ikke kunde fremlægge den Højesteretsdom, man henholdt sig til. Dermed var Sagen imidlertid ikke afgjort, og endelig den 12te Juni 1717 underkjendte Højesteret Landstingets, men godkjendte Hjemtingets Dom, og det paalagdes Faarupgaards Ejer at udrede Sagens Omkostninger med 80 Rdlr. til Niels Morville. Indtil 1688 havde Jællinge By sit eget Birketing, der holdtes om Mandagen; det sammenlagdes da ligesom Tyrild Herred med Nørvang Herred; men omtr. 1718 forandredes dette saaledes, at det tillige med det andet Krongods i Amtet lagdes under Koldinghus Birk, hvilket endnu 1766 var dets Bærning.

Den Ret, Kronen havde forbeholdt sig til at indløse det i Jællinge afhændede Gods, maa den nogen Tid efter have benyttet, uden Tvivl til liden Glæde for Ejerne; thi senere ejede Staten atter hele Jællinge By. 3 den før nævnte Beskrivelse af Tyrild Herred heder det: „Kronen ejede Jællinge By indtil 1743, da den solgtes, de fleste Gaarde og Bolsteder kjøbtes af selve Bønderne, og største Deelen deraf er endnu Selvejere. Vel kan Jællinge ikke lignedes med det, Byen i gamle Dage har været; men den er endnu en god, velbygget Landsby, har god Mark og taalelig Høbjærgning. 3 forrige Tider havde den prægtig Skov; men denne har Aar for Aar kjendelig aftaget, siden den kom under Bøndernes eget Bærgemaal, da mange ikke have taget i Betænkning at hugge alt for stærkt bort. Dog ere der endnu nogle, som omgaas bedre med sin Skov, saa dog en Del er i Behold.“ Foruden Præstegaarden havde Byen 75 Tdr. 2 Skpr. 1 Fdk. 1 Alb. Hartkorn Ager og Eng og 4 Skpr. 3 Fdk. Skovstyld. Havhus (før: Tøstby Have), lidt øst for Jællinge By, var et „lystigt Selvejersted“ ved Siden af Skoven med 1 Tde. 5 Skpr. Hartkorn; det havde et Stuehus med smukke Værelser og sin Mark indhæget rundt omkring Gaarden. Hørup By med 53 Tdr. 3 Skpr. 3 Fdk. Ager og Engs og 1 Tde. 4 Skpr. 3 Fdk. Skovstylds Hartkorn hørte helt under Verbæk Hovedgaard, hvilket ogsaa var Tilfældet med Høpballe By, hvis Hartkorn var 20 Tdr. 2 Skpr. A. og E. og 4 Skpr. 1 Fdk. Skovst. Til disse to Byer var der god Skov.

Hornstrup havde tidligere ikkun haft en Beboer, men havde nu tre eller fire, og af disse var den ene Fæster under Faarupgaard, de andre under Højgaard (i Grejs Sogn). Marken var høj og skarp, men dog ret god og frugtbar, naar Sommeren ikke var altfor tør. Hartkornet var 11 Tdr. „ Skpr. 1 Fdk. 1 Alb. Skovdallund var et lidet Sted med Skoven paa den ene, grønne Enge paa den anden og Faarup Sø paa den tredie Side. 1748 folgtes det fra Faarupgaard tillige med noget af denne Gaards Mark; Hartkornet, 10 Skpr., var frit baade for Tiende og Soldaterhold. Den til Skovdallund hørende Skovdal Mølle havde 3 Tdr. 1 Skpe. 2 Fdk. Møllestyld og 2 Alb. Jordstyld. Kugballe hørte under Faarupgaard med Undtagelse af Amexgaard; Hartkorn 23 Tdr. „ Skpr. 2 Fdk. Faarupgaard havde 25 Tdr. 3 Skpr. „ Fdk. 1 Alb. Hartkorn, hvori den før nævnte Kirkejord var medregnet; Skovstylden var 3 Skpr. og Møllestylden 3 Tdr. 1 Skpe. Paa Gaardens Grund stode Afbyggerstederne Faaruphus, Baggesholm og Moslund med ikke ubetydeligt Jordtilliggende. Selvejergaarden Riddegaard havde 4 Tdr. 2 Skpr. Hartkorn. Styvelgaard hørte under Hovedgaarden Raage (i Sindbjerg Sogn, Nørvang Herred) og stod for 6 Tdr. Hartkorn. De kunde begge tildels henregnes til Hedeegnen, men havde dog god Mark. Skovhølling By hørte under Skovgaard (i Kollerup Sogn) og var styldsat for 26 Tdr. „ Skpr. 1 Fdk. Hartk. Der udtales Forundring over, at denne By forud var lagt til Jællinge Sogn, efterdi dens Beboere havde en halv Fjerdingvej til Hvejsel, en Fjerdingvej til Kollerup og derimod en halv Mil til Jællinge Kirke, saa at de hver Helligdag maatte gaa igjennem to Sogne for at komme til sin egen Kirke. Om Præstegaarden heder det, at Christian den femte opholdt sig der (som Prins) i Juni 1669 og i Septbr. 1687, at Frederik den fjerde havde været der i Aarene 1704, 1717 og 1721, naar han mønstrede Soldater — dette var hans kæreste Syssel —, og at han siden ogsaa nogle Gange havde været der; senere havde Jællinge Præstegaard ikke været besøgt af nogen Konge. Men der stod stadig en Stue, et Gæsteskammer og en Stald rede som Godtgjørelse for de kaldet tildele 4 Kvægtiender.

Da Christian den femte 1681 under sit Ophold i Byen havde set den afbrændte Kirke, gav han 300 Rdlr. dertil, i hvilken Anledning Sognets Præst satte nogle latinske Vers over Kirkedøren. Kongens Halbroder U. F. Gyldenløve, Oversekretæren i Kancelliet Bolle Lurxdorf og hans andre Ledsagere gave i alt 265 Rdl.; Kirken blev færdig 1682. Den afbrændte Kirke havde i Følge hin Beskrivelse været langt anseeligere og var bl. a. ligesom Kjøbenhavns Raadstue prydet med Portrætter af de danske Konger. Den havde et stolt Taarn med Sejerværk (Ur) og var overalt takket med Bly. Et Sejerværk havde Kirken ogsaa 1766; men det havde den Gang staaet stille mange Aar. Den daværende Ejer af Kirken havde nylig sat den i god Stand, og man ventede, at han ogsaa vilde sørge for Uret. Efter at Kirken længe havde hørt under Brantbjerg, folgte Krigsraad og Kirkeinspektør Morville den til Frederik den fjerde, og Kronen havde derpaa ejet den til 1765, da den folgtes til Mogens Nellesmann til Verbæk. Iblandt dens Udgifter, som i alt foruden Skatterne vare 14 Rdlr. 5 Mk. 14 Sk., vare 5 Rdlr. 4 Mk. 12 Sk. til Præsten

for Brød og Vin, 3 Rdlr. 2 Mk. til Jællinge Skole og 2 Mk. 14 Sk. til den danske Kirke i London. I en kort økonomisk Beskrivelse af Roldinghus Amt af den før nævnte Amtmand Hans de Hofman (1786) heder det om Jællinge: I Sognet ere der 53 Gaarde og 17 Bolsteder og deraf i Jællinge By 17 Gaarde. De 17 Gaardmænd i Jællinge By og Beboeren af Havhus ere Selvejere, og deres Gaarde ere 1782 udfæstede af Fælleskabet. Jorderne omtales som skarpe, men dog som godt Hede-land, og Skoven som temmelig stor. I hele det øvrige Sogn vare der ikkun tre Selvejere, de andre Bønder vare derimod Fæstere til Verbæk, Faarupgaard, Skovgaard o. fl. Hovedgaarde. Nogle Aar senere bleve ogsaa i dette Sogn alle Bønderne Selvejere.

Det hele opmaalte Areal er 6,680 Tdr. Land, hvoraf 1861 2,644 Tdr. Land vare tilsaade og tilplantede og i alt 5,490 Tdr. Land vare nyttede. Efter den gamle Matrikel var Hartkornet 255 Tdr., og der gik da 26 Tdr. Land paa en Tde. Hartkorn; men efter den ny Matrikel er Sognets Ager og Engs Hartkorn 383 Tdr. 1 Skpe. 3 Fdk. 2³/₄ Alb., og der gaar 17¹/₄ Tde. Land paa en Tde. Hartkorn. 1861 saedes her 90 Tdr. Hvede, 513 Tdr. Rug, 621 Tdr. Byg, 1,750 Tdr. Havre og 62 Tdr. Boghvede. Havre er altsaa endnu ligesom for 200 Aar siden den Kornart, som dyrkes mest. Befætningen var 324 Heste, 1,363 Stykker Hornkvæg, 2,262 Faar og 301 Svin. Af Bistader havde Sognet 66. Præstegaardens Areal er nu, efter at Udmarken (omtr. 56 Tdr. Land) i Fjor er bortfolgt, ikkun 22 Tdr. Land Ager, 8 Tdr. Land Eng og omtr. 1 Tde. Land Skov. Udsæden er nu 2¹/₂ Tde. Rug, 5 Tdr. Byg, 9 Tdr. Havre, og der høstes 9 til 10 Fold. Af Hø avles sædvanlig 8 Læs Kløverhø og 18 Læs Enghø. Befætningen er 3 Heste, 8 Køer, 3 til 4 Faar, 1 til 2 Svin. Paa en Bondegaard i Jællinge By af almindelig Størrelse, hvis Areal foruden 11 Tdr. Land Skov er 38 Tdr. Land Indmark, 14 Tdr. Land Udmark, alt opdyrket, og 5 Tdr. Land Eng, altsaa i alt 57 Tdr. Land foruden et Mosefiske i Byens Mose med tilstrækkeligt Tørveskær, holdes der 3 Heste, 12 Malkekøer og et Par Kvier, altsaa 1 Stykke Hornkvæg paa omtr. 4 Tdr. Land, 12 Faar og 2 Svin; den sædvanlige Udsæd til en saadan Gaard er: 7 Tdr. Rug, 7 Tdr. Byg, 16 til 17 Tdr. Havre, 1 Tde. Boghvede, 3 Tdr. Kartofler og et Par Skpr. Hør. Der avles almindelig 7 Fold Rug, 8 Fold Byg og Havre og 9 Fold Boghvede. Høafgrøden er sædvanlig 16 Læs Enghø og 7 til 8 Læs Kløverhø. Hovedgaarden Faarupgaard har omtr. 30 Tdr. Hartkorn og henimod 500 Tdr. Land Ager og Eng; til Gaarden høre nogle Huse og 1 Mølle. Avlsgaarden Havhus har nu 14 Tdr. Hartkorn; andre Gaarde ere: Styvelgaard, Riddegaard, Høballgaard, Eliseholm, Bøgelund og Dalsgaard. I Sognet vare der 1857 94 Gaarde og 115 Huse; nu ere der 99 Gaarde og 138 Huse med Jord; de jordløse Huses Tal vides ikke. En Tønde Lands Værd kan i Gjennemsnit sættes til omtr. 250 Rdlr., i den frugtbarere Del af Sognet er den næmlig omtr. 300 Rdlr. og i den magrere, den tidligere Hedeegn, omtr. 200 Rdlr. Forpagtningsafgiften af en Tønde Land regnes i Gjennemsnit til ikkun omtr. 1¹/₂ Tde. Byg aarlig. Jorderne ere for største Delen flade, muldede Sand-

jorder, der have et fortgraat Udseende, hvilket viser, at Mulden har sin Oprindelse af Maar, en fortagtig Sand, som jævnlig findes i Sletterne i Nørre- og Sønder-Jylland og stundum danner det øverste Jordlag. Agerforpnen er især øst for Jællinge By tynd, og som oftest er Underlaget gruset eller graat Sand. Sognet ligger paa Grændsen imellem den smukke Egn og Hedeegnen. En halv Fjerdingvej syd for Jællinge By ligger Jællinge Skov, der er 300 til 400 Tdr. Land stor og udbreder sig paa Skrænten af det højere Jordsmon, hvorpaa Byen ligger, ned ad i den Dal, som begynder med den skønne Faarup Sø sydvestlig i Sognet og senere fortsætter sig som Grejsdalen ind til Vejle. Skoven har ikke mange store og høje Træer, men udmærker sig ved sit meget gennemskaarne Jordsmon, sine Bakker og dybe Kløfter, og man har derfra paa mange Steder et yndigt Skue især til Faarup Sø. Denne Sø, der indtager et Fladeindhold af omtr. 50 Tdr. Land, indesluttet af Jællinge, Bresten og Hover Sogne og har sin Oprindelse fra de omliggende høje og kilderige Bakker. Den skal være meget fiskerig. Øst for Søen findes store Engstrækninger, og dens Afløb, der senere faar Navn af Grejs-Mølleaa, danner paa en Strækning Grændsen imod Hover Sogn. Sognets Skovskyl er 2 Tdr. 2 Skpr. 3 Fdk. 2½ Alb., og Møllestylden 6 Tdr. 3 Skpr.

Jællinge Sogn havde i Aaret 1801: 759, 1834: 1,208, 1840: 1,304, 1845: 1,366, 1855: 1,528 og 1860: 1,697 Indbyggere, hvoraf Mandkjønnet udgjorde 910, Kvindeskjønnet 787; det første havde altsaa en Flerhed af 15 af Hundrede. Familiernes Tal var 320. Nu maa der være omtr. 1,900 Mennesker i Sognet; Folkemængden er altsaa henimod 3 Gange større, end den var 1801. Agerdyrkning afgiver Hovedindtægten, adskillige af Beboerne have ogsaa en Indtægt ved Seminariets Elever. I Sognet har en Mand i Dagleje Vinter og Sommer 4 Mk. paa egen Koft, 2 Mk., naar Kofsten gives med; en Kvindes Dagløn er for Markarbejde 1 Mk. 8 Sk. og Kofsten, for lettere Arbejde omtr. 1 Mk. og Kofsten. Bondestanden holder fast ved de gamle Sæder, og den gamle Tarvelighed er ej heller fortrængt; i Almindelighed findes der en vis Gævhed og Retfærdighed i Tænkemaade og Færd, som har været mærkelig for mange, der ere komne hertil andensteds fra. Bønderne ere ikke lidet oplyste, hvilket især kan siges om selve Jællinge Bys „Mænd“; de have ikke liden Sans for Kundskab, Begreb om og Interesse for det aandelige Liv. Om Seminariet har haft nogen Indflydelse i den Henseende, lader sig ikke let afgjøre; allerede langt tilbage i Tiden skulle de have været en kraftig og dygtig Vægt; man kan med Sandhed sige „Vægt“, efter som ej alene de nuværende „Mænd“ paa mangfoldige Maader ere i Slægt med hverandre, men dette ogsaa har været Tilfældet med deres Forfædre i længst henrundne Tider. Den Umstændighed, at Stavnsbaandet ikkun til 1743 kuede dem, kan maasse ogsaa have haft nogen Virkning med Hensyn til deres Karakter. Bønderne i Hover Sogn bo nær ved Kjøbsteden, hvilket har udøvet nogen Indflydelse paa dem. Jællinge og Hover Sogne høre under samme Jurisdiktion, Amtstue- og Lægedistrikt som Nørup og Ranbøl Sogne, men til Amtets 3die Valgfreds. Jællinge udgjør Amtets 47de og 48de og Hover dets 51de Lægd. Begge Sogne udgjøre tilsammen en Kommune.

Jællinge Seminarium stiftedes i Aaret 1841 og begyndte sin Virksomhed den 29de Novbr. s. A. med 15 Elever og 2 Lærere foruden Forstanderen, der er Sognets Præst. Tre Aar efter udnævntes der en Fjerdelærer især i Naturvidenskaberne, 1859 kom hertil en Femtelærer, der da overtog dette Væbne, og 1863 en militær Gymnastilærer. Forstanderen har en ordineret Medhjælper, der tager Del i Undervisningen, og Læreren ved Byens Skole vejleder Seminariets Elever i praktiske Lærerelevser. Læreammerne ere: Religion, Katekisation og praktisk Dvælse, Boglæsning med Modersmaalets Sproglære og Literaturkundskab, skriftlig Udarbejdelse i Modersmaalet, Historie, Geografi, Regning, Mathematik, Naturhistorie, Naturlære, Opdragelses- og Undervisningslære, Skrivning, Sang, Musik, Tegning og Gymnastik. Seminariets Bygning er en Etage høj og ligger ved Siden af Præstegaarden paa dens Omraade og tæt ved en liden Lund. Eleverne bo i Jællinge By hos Bønderne og sørge selv for sin Koft. Elevernes Tal har været følgende: 1843—44: 32, 1850—51: 38, 1854—55: 50, 1859—60: 95, 1865—66: 85, og for Tiden er det 78. Med Bidnesbyrd for bestaaet Prøve ere i alt afgaaede 518 Seminarister, af hvilke 32 have været Privatister. Af Eleverne have 8 faaet Hovedkarakteren Udmærket duelig, 251 Meget duelig, 216 Duelig og 11 Ej uduelig; af Privatisterne have 5 faaet M. duelig, 16 Duelig og 11 Ej uduelig; desuden have 10 Privatister faaldet igjennem. I de 25 Aar, Seminariet har bestaaet, er der til de 24 Afgangstider afgaaet i Gjennemsnit 21 til 22 Seminarister aarlig. De fleste Elever ere Bondesønner, ikke faa ere Skolelærersønner, og i de senere Aar ere flere end tidligere komne fra Kjøbstederne. Paa Seminariet er der ikke lidet Liv. Eleverne have en Læseforening og en Taleforening, i hvilken de øve sig i at tale om det, der ligger dem paa Sinde; i Møderne deltager stundum en og anden af Lærerne. Hvert Aar gjøres der gerne en Udflugt til Grejs, Ranbøl eller andre seværdige Punkter af Fædrelandet; et Aar drog man til Himmelbjerget, et andet til Skamlingsbanken.

Af Præsterne i Sognet kendes Navnene paa ti fra den katolske Tid: Jens Kp, Jens Sul, Peder Kallefen, Oluf Jørgensen, Jens Gjødese, Jens Bredal, Broder Asfer, Peder Skibet, Mas Butsen og Simon Jonsen; men om deres Levetid vides intet nærmere. Den første Præst efter Reformationen var Niels Smed eller Smet; han døde den 23de Avgust 1575 i en Alder af 65 Aar, og med sin Hustru Karen Mogensdatter blev han begravet under en stor Sten i Choret. Paa Stenen ses kjendelig en Hesteskod huggen til Minde om, at han var Søn af en Grovsmed; han var født i Vejle. Han skal have haft tolv Sønner, som alle indtraadte i Kirkens Tjeneste; to af dem vare Præster i Tyrild Herred. Hans Eftermand Anders Nielsen var den ene af disse hans Sønner. Ved et Kongebrev af 15de Septbr. 1587 tillagdes der denne Kongetienden af Gjellerup Sogn i Hammerum Herred; men efter hans Død kom Tienden atter fra Kalbet. Anders Nielsen nævnes 1593 som Provst i Tyrild Herred. Den tredje lutheriske Præst var Søren Steffensen Berst, hvis Fader var Hr. Steffen, Sognepræst i Berst ved Kolbing. 1614 blev han Rektor i Vejle og Præst til Bindinge og 1619 Præst til Jællinge og Hover. Han var her, da den tydske Kejsers

Nøverhorder hjemsogte Jylland. Som en god Fædrelandsven gav han den danske Regering al den Underretning, han kunde om Fjendens Foretagender; hans Bud grebes af Fjenden, og Brevet, der var skjult i en udhulet Kjepe, kom for Dagens Lys. Man kastede Præsten i et haardt Fængsel, i hvilket han døde. Fjenden hængte til Spot hans affjælede Legeme op paa en Høj; men hans Hustru lod nedtage og begrave det. Hans Eftermand blev 1629 Jørgen Pedersen Lemvig, der var født i Lemvig By, først var Fuldmægtig hos Bispen i Ribe, derpaa Rektor ved Vejle Skole og Sognepræst til Bindinge og tilsidst Præst i Vællinge. Med sin Hustru Maren Jørgensdatter Blok, der var Formandens Enke, fik han sit sidste Hvilested under en nu forsvunden Sten i Choret. Han var i nogen Tid Herredsprovst, gav 1666 sit Kaldsbrev tilbage til Biskop Peder Krage-lund og døde den 13de Januar 1679. Sønnen Søren Jørgensen kaldedes den 6te April 1664 til hans Medtjener, og da han nedlagde sit Embede, blev Sønnen hans Eftermand den 24de Juli 1666 og fik Kongens Stadsfæstelse den 11te Novbr. 1667 tillige med Halvdelen af Kaldets Indtægter; men han døde allerede 1668. Hans Enke Maren Svane, hvis Fader var Borgemeister Hans Svane i Ribe, giftede sig med Magister Lavrids Gonsager, der blev Søren Jørgensens Eftermand imod ogsaa at afstaa Halvdelen af Indtægterne til den gamle Præst. Han var en Mand, „der, saa vidt man endnu kan spørge efter ham, har været baade fyndig og myndig“. Han var født 1638 i Ribe, og Forældrene vare Anders Jensen Gonsager og Anne Asfersdatter. Fra sin Fødeby's Latin-skole afgik han 1659 og drog i Maj s. A. til Kjøbenhavn, hvor han blev Student; den Gang belejredes Kjøbenhavn, saa at han ikke kunde komme did. I Kjøbenhavn blev han et Aars Tid, besøgte derpaa Amsterdam og flere fremmede Stæder og kom 1662 til Kjøbenhavn, hvor han tog theologisk Examen med bedste Karakter, var derpaa et Par Maaneder øverste Høyrer ved Ribe Skole og blev samme Sommer Rektor ved Rolding Skole; 1667 blev han Magister. Den præstelige Indvielse modtog han den 4de Oktober 1668. Efter sin første Hustrus Død 1687 giftede han sig med Anne Jørgensdatter Jaaborg, som overlevede ham. I over ti Aar maatte han dele Embedets Indtægter med Jørgen Pedersen, og dennes Ophold i Præstegaarden voldte ham en Gang et stort Tab. Jørgen Pedersen havde nemlig den 3die April 1673 Malt paa Køllem, og da han kaldte sin Pige derfra til anden Husgjerning, greb Ilden saaledes om sig, at hele Præstegaarden, saaledes ogsaa Høvdingsborgens, der var Gaardens Stuehus, brændte, dog med Undtagelse af det Hus, hvori den gamle Præst boede, da dette laa noget affides. Til et Minde om denne Begivenhed satte Sognepræsten en latinsk Indskrift over et Vindue i sin ny Storstue, hvori han hentydede til den Skade, hans gamle Formand havde voldet ham, og til, at denne selv intet havde lidt derved. Da Lynild den 1ste Juli 1679 ødelagde baade Kirken og Halvdelen af Vællinge By, brændte atter en Del af Præstegaardens Stuehus. Uagtet det Tab, Præsten havde lidt ved disse to Ildsvaader, var han dog ved sin Død en velhavende Mand. „Han skal for Resten have været en afholdt Mand, der havde baade Uerbødighed og Kærlighed hos sine Tilhørere“. Han døde den 5te Februar 1703 i sit 65de Aar og Biskop Chr. Muns holdt Rigtalen over ham til

Text af 2den Krøn. Bog 24, 15—16: „Og Fojada blev gammel og mæt af Dage og døde“ o. s. v. Den 17de s. M. kaldede Grevinde Sofie Dorothea v. Schack paa Brigadeer v. Boynenburgs Begne og efter hans Fuldmagt Lavrids Gregersen Fog — Søn af Magister J. Fog, Præst i Ribe, og Magdalene Foss, født 1671, Student fra sin Fødeby's Skole 1687 og siden 1692 Præst i Sol i Frøs Herred i Sønderjylland — til Sognepræst i Vællinge, og den 3die Marts fik han kongelig Stadsfæstelse, men døde allerede den 14de Septbr. 1704. Det varede nu nogle Maaned, inden Præstefaldet atter blev besat; thi der opstod en Retsfag om, hvem der havde Kaldsretten. Kancelliraad Mik. Nissen til Rugballegaard vilde som Ejer af Høyer Kirke udøve Kaldsretten denne Gang; men Vællinge Kirkes Ejer gjorde Indsigelse herimod. Endelig afgjordes Sagen ved Højesteret, og Kaldsretten tilfjendtes Rugballegaards Ejer. Denne udstødte da den 14de Juni 1705 Kaldsbrev til Lavrids Høyer, der den 19de s. M. fik den kongelige Stadsfæstelse og den 13de Juli modtog den præstelige Indvielse. Han var født i Aaret 1679 paa Kærbygaard (i Kåsted Sogn, ved Aarhus), som da tilhørte hans Fader Lavrids Høyer; Moderen hed Gjertrud Borchard. 1697 blev han Student fra Aarhus Skole og i Novbr. 1699 theologisk Kandidat. Strax efter at han havde bosat sig i Vællinge, giftede han sig med sin Formandens Enke Sofie Dorothea Wandal, hvis Fader Hans Wandal var Raadmand i Ribe. 1709 blev han Herredsprovst og beholdt dette Embede i Følge Herredets Præsters Dufte indtil 1733, da han blev Provst i Nørvang Herred. I hans Tid besøgte den kongelige Familie flere Gange Vællinge, og i August 1721 var Frederik den fjerde her med Dronning Anna Sofie og Prinsesse Charlotte Amalie. Præsten fulgte dem da op paa begge Højene og gav dem den Forklaring, han kunde om Sognets Mindesmærker, og sin haandskrevne Beretning derom tilegnede han Dronningen. Den 5te August 1724 kaldedes han til Sognepræst for Vejle og Hornstrup, og s. D. kaldede Kongen Mikkel Schjotte eller Schytte til hans Eftermand. Han var her indtil sin Død den 26de Maj 1743, og den 5te Juli s. A. kaldede Kongen Magister Peder Henrik Moss til hans Eftermand. Han var født 1688 i Kjøbenhavn, hvor Faderen var Landinspektør, blev Student 1708, Kandidat 1717 og var i mange Aar Lærer for de kongelige Bager. Efter hans Død den 17de Maj 1750 kaldedes den 9de Oktbr. s. A. Povel Wedel — Søn af Præsten Peder Wedel i Stavning (Bjalling Herred) og Maren Povelsdatter Stanning og født i Stavning 1723, Student 1743 og Kandidat 1748 — til Præst i Vællinge. Det paalagdes ham at yde til Formandens tre umyndige Børns Opdragelse og Underhold 60 Rdlr. Aarant aarlig. Han er Forfatter af den ofte omtalte Beskrivelse af Tyrild Herred. Efter hans Død 1782 kaldedes Kaj Lorentzen Stallknecht, en Præstesøn fra Øster-Nykirke, født 1755, Student 1773 og Kandidat 1779, til hans Eftermand. Efter dennes Død 1795 udnævntes Magister Kaspar Møller, der tilsidst blev Biskop over Laaland-Falsters Stift og har efterladt sig et højt hæderligt Minde som Præst og Skribent, den 5te Februar 1796 til Præst i Vællinge; han var den Gang Præst til Aldum og Langskov. Ved hans Forflyttelse til Kjøbelev og Vindeby Menigheder paa Laaland den 26de Marts 1802 blev Christian

Linnov Ferslev, residierende Kapellan ved Frue Kirke i Aalborg og Sognepræst til Sønder-Tranders, den 21de Maj hans Eftermand. Ved Skjøde af 18de Februar 1804 overlodes Kaldsretten endelig til Kronen. Ferslev fik den 30te Januar 1830 And. Henr. Stibolt til personel Kapellan paa eget Ans og Tilsvær imod en aarlig Løn af 200 Rdlr. Sølv, en Dfferdag af Menighedens og frit Ophold i Præstegaarden. Den 4de Marts 1831 døde Ferslev, og den 4de Juni s. A. efterfulgtes han af Johan Christian Julius Zahle, Adjunkt ved Herlufsholms Skole. 1836 blev han Provst for Nørvang og Tyrild Herreder og den 21de Februar 1837 Sognepræst til Hvejsel og Givskud Menigheder. Den 25de April 1837 blev Peter Frederik Nielsen, hidtil Katechet og Førstelærer ved Borgerstolen i Slagelse, hans Eftermand og 1841 den første Seminarieforsøger. Den 7de Oktober 1848 blev han Præst til Frørup (i Fyn), og den 12te Januar 1849 kaldedes Karl Emil Kemp, Præst for Brøndum og Hvidberg (i Viborg Stift) til Sognepræst for Vællinge og Høver Menigheder og Forstander for Seminariet; han var her ikkun i sex Aar og døde den 17de Septbr. 1855 i Kjøbenhavn. Eftermanden er Hans Jørgen Marius Svendsen, tidligere Katechet og Førstelærer ved Borgerstolen i Ringkjøbing og kaldet hertil den 25de Januar 1856. Ved Udnævnelserne paalagdes det ham at lønne en ordineret Medhjælper i det dobbelte Embedes Udførelse og at underkaste sig de Vilkaar, der maatte foreskrives med Hensyn til Behandlingen af den til Kaldet hørende Skov. Mathias Theodor Matzen udnævntes den 20de Marts 1858 til ordineret Medhjælper, og hans Eftermand er Peder Jessen Bertelsen, udnævnt den 15de Juni 1864.

Præstekaldets Indtægter ere: Korntiende 87 Tdr. Rug efter Kapittelstaxt, Kvægtiende af Høver Sogn 7 Rdlr. og af Gadsbjerg, Lindeballe og Skibet Sogne 12 Rdlr., Smaaredsel 22 Lpd. Ost, Dffer og Accidenser omtr. 700 Rdlr., Renter af Embedskapitaler 131 Rdlr. og af Bankaktien 13 Rdlr., Godtgjærelse af Verbaek Hovedgaard for nedlagte Bøndergaarde 6 Tdr. Byg

og 5 Tdr. Rug, Vandgilde af et Hus paa Præstegaardens Mark 16 Rdlr., af Vællinge Bymænd skiftevis 20 Skpr. Rug eller 20 Skpr. Byg aarlig; 14½ Tde. Byg for bortarvefastet Præstegaardsjord, hvortil kommer den aarlige Godtgjærelse for den 1866 frasolgte Udmark. Skatter og Afgifter ere omtr. 560 Rdlr. Reguleringssummen er 1,450 Rdlr., og de virkelige Indtægter ere omtr. 2,281 Rdlr. aarlig. Enkepensionen er nu: 12 Tdr. Rug, 12 Tdr. Byg og 23 Rdlr.; for hundrede Aar siden var Enkepensionen, som Præsten Wedel betalte til sin Formands Schyttes Enke: 5 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg, 10 Tdr. Havre, 2½ Lpd. Ost og 21 Rdlr. i Penge, imedens Embedets visse aarlige Byrder og Afgifter vare 17 Rdlr. 2 Mk. 5 Sk.

For hundrede Aar siden havde Sognet en Skole, i Vællinge By, der i Aaret 1742 var ordenlig indrettet til Undervisning for Børnene i Sognet med Undtagelse af Rugballe og Skovbølling Byer, hvoraf den første var henlagt til Jennum, den sidste til Hygum Skole. I Steden for Degnetraben havde Degnen 7 Tdr. Rug, hvoraf han igjen skulde udrede 6 Skpr. til den lærde Skole i Fredericia. Af Verbaeks Ejer havde han 1 Tde. Rug og 1 Tde. Byg for de nedlagte Gaarde. Som Skoleholder havde han 5 Tdr. Rug, 7 Tdr. Byg, 12 Rdlr. i Penge, 1 Læs Brænde af hver Halvgaard, 1 Lpd. Hø og 1 Lpd. Halm af hver Tde. Hartkorn i Skoledistriktet og Græsning paa Vællinge Bys Mark til 2 Aker og 6 Aar. 1766 var Degnen saaledes tillige Lærer; men ved Skolens Indretning havde den daværende Degn ikke været kyndig nok til at give Undervisning. For en halv Snes Aar siden havde Sognet to Skoler: i Vællinge og Frørup; Reguleringssummen for det første Embede var da 461 Rdlr. 94 Sk. og for det sidste 381 Rdlr. 23 Sk. Nu har det tre Skoler, nemlig foruden disse to ogsaa en i Styvel; Vællinge Skole søges for Tiden af 100 Børn, Frørup Skole af 47 og Styvel Skole af 45 Børn, og følgende Reguleringssummer ere foreslaagne sidste Sommer: for det første Embede 809 Rdlr. 64 Sk., for det andet 487 Rdlr. 77 Sk. og for det tredje 333 Rdlr. 83 Sk.

Høver Kirke og Sogn.

Høver Sogn ligger Øst for Jællinge Sogn og er omgivet af dette, Skibet Sogn og Nørvang Herred, fra hvilket Grejsdalen skiller det. Til Sognet høre Byerne: Høver imod Nord, Høgs- holt imod Vest og Ure imod Syd.

Høver Kirke ligger højt, hvilket man især kan se fra den nordøstre Side, og sydvest for Høver By, omtr. en halv Mil nord-nordvest for Vejle og midt i Sognet. Hele Kirken har indvendig en Længde af 41 Alen, en Bredde af 11 Alen og en Højde af 8 Alen. Choret, der har murede Hvælvinger, er 11 Al. langt og 8½ Al. bredt. Skibets Loft er beklædt og malet i Tavl, saa at det ser ud, som om ogsaa dette var hvælvet. I Aaret 1850 istandsattes og maledes Kirken, hvilket staaer optegnet paa den vestre Gavl. Midten af Altertavlen, hvilken istandsattes s. A., forestiller Nadverens Indstiftelse med Indstiftelsesordene derunder, paa venstre Side ses foroven Jesu Daab og fornedet hans Lidelse i Gethsemane; paa højre Side ses foroven Herrens Korsfæstelse og fornedet hans Opstandelse. Hele Altertavlen har 4 store hvidmalede og forgyldte Søjler og øverst oppe nogle udskaarne Prydelser med 2 store Baabensfjølde. Over Døbefonten, der er en udhulet Granitsten, hænger en stor malet Krone af Træ med Englefigurer, med den Indskrift: „Skjenket til Kirken af Maren Jensdatter. Hver, som bliver døbt, haver isøret sig Christum.“ Udvendig er Døbefonten prydet med tankebilledlige Figurer. Paa Prædikestolen er iblandt andet udskaar et Baaben, som forestiller en Hjort kommende ud af en Skov, derunder staaer „Nicolaus Nissen“, og ved Siden af det et andet Baaben med Lillier og 3 Bjælker i Skjoldmærket og derunder „Fru Magdalene Nissen. Anno 1684“. Oven over staaer: „Salige ere de, som høre Guds Ord og bevare det“. Paa Prædikestolens Himmel ser man en Due neddale. Indskriften, der er paa Latin, betyder: „Dr. M. Luthers Valgsprog. Herrens Ord vedvarer til evig Tid“. I Midten af Højkirken hænger en Messing-Lysekrone. De hellige Kar ere tilbels fra det 17de Hundrebaar, Kalken er en Gave af Erik Brokkenhus 1652. Kirken er uden Taarn. Ved den nordre Side findes Spor af en Udbygning, der forudm var Gravkapel for Slægten Nissen; endnu 1759 var dette Kapel i god Stand. Kirken har før tilhørt Ejerne af Herregaarden Verbæk; men i Begyndelsen af dette Hundrebaar folgtes den efterhaanden til Sogneboerne.

Om Sognets Historie vides følgende. Fra Tyrild Herredsting haves et Tingsvidne af 4de Juli 1478, i Følge

hvilket Hr. Jens Assersen, Sognepræst i Vejle, mødte paa Tinget og fik et Vidne af 8 Mænd, at 8 Sandmænd havde svoret Holmsgaard i Høver Sogn med al sin Rettighed, Skov og Mark, Møllested m. m. til Hellig Korsens Alter i Vejle Kirke. Et Tingsvidne af 6te August 1485 er udstædt paa Herredstinget af Hr. Anders Friis til Haraldsker, Erik Timmesen til Engestholm o. fl. om den Laghævd, d. e. den ved Kettens Dom opnaaede Stadfæstelse, som Klavs Bryske til Lygismose (i Fyn) havde paa Guds i Høver Sogn, og som Mogens Skriver havde taget paa hans Begne. Den 22de August 1495 fik Jes eller Jens Vinter i Vejle et Tingsvidne af 8 Synsmænd, som vare tilkaldte paa Tinget og havde synet den vestre Gaard i Høgesholt, og de vidnede, at denne Gaard var ilde medfaren, og at det der stod „i onde Maader“ baade inde og ude. Høgesholt eller Høgesholt (d. e. Høgeskoven) tilhørte ogsaa det oven nævnte Alter i Vejle Kirke, og der haves et Tingsvidne af 17de Marts 1499, udstædt af Anders Gjødesen, Alterets Vikar (Præst) og Jens Vinter, som da var Borgemeister i Byen, at de havde fæstet Christiern Bertelsen og Billum Terkelsen hver en Trediedel af al Høgesholt Mark og Skov paa Alterets Begne for Skuld og Afgift, og de for- bød Alterets Tjenere (Fæstere) at nytte mere af denne Mark og Skov end de nu havde faaet, saa fremt de vilde have at gjøre med Alterets Guds. I Juli s. A. fik den først nævnte Fæstebrev paa sin Gaard, og de to Mænd forbyde da Hr. Anders Friis at sætte ham fra Gaarden, gjøre ham nogen Uret eller sætte nogen ind i eller ud af Alterets Guds. Ikke længe efter gjorde Alterets Præst Peder Griis vitterligt, at han var denne Christiern Bertelsens rette Hjemmelsmand til Gaarden og for- bød alle og enhver at gjøre ham nogen Uret og ligeledes Hr. Anders Friis at stævne ham for den Sag, som var imellem ham og en anden Mand for en „Bordag“ (et Slagsmaal). Hr. Anders Friis var en meget upaalidelig Værges for Alterets Guds; thi kort efter bad Kapellanen ved dette Alter Jens Bredal den omtalte Borgemeister og Raadmændene Nis Jensen og Jes Bertelsen om at ride med ham til Koldinghus til Hr. Niels Erikson (Kosentrands), hvilket de og gjorde. Da bade de denne Lensmand om for Guds og det hellige Korsens Skuld at værges dem imod den store Uret, Hr. Anders Friis gjorde imod Alteret, i det han baade havde frataget Alteret Marker og stattede de fattige Mænd, der sad paa dets Guds,

mere end han borde, og de bade ham om at tage sig af denne Sag. Den 9de Januar 1500 udstædtes et Tingsvidne paa Vejle Byting af Peder Brokkenhus, Landsdommer i Nørrejylland, Niels Munk, Hartvig Limbek, Bøvnere, Jes Winter o. fl. om, at Præsten Peder Griis havde læret over, at Hr. Anders Friis ikke havde villet fyldestgjøre det Brev, han havde modtaget af Præsten, vedkommende Alterets Gods. Den 25de Juni s. A. udstædte Jens Bredal en Kundgjørelse om, at de to oven nævnte Fæstere skulde have hver en Trediedel af Alterets Gods i Høgsholt, og han forbyd alle og enhver at forurette dem under Kirkens Band og Guds Brede, og især forbyd han Ove Asersfen i Høgsholt at give sig af med Alterets Gods. Striden varede et Par Aars Tid. 3 Oktober 1503 kundgjorde Pæredbjørn Pødebusk tillige med flere andre Adelsmænd og adskillige Bønder, at de havde været samlede i Sortebrødre Kloster i Kjøbsteden Vedel (Vejle), hvor de for sig havde stævnet i Rette Hr. Niels Eriksen, Høvedsmand paa Koldinghus, paa den ene og Hr. Anders Friis paa den anden Side paa Grund af den Trætte, der var imellem dem om Bærgemaalet for det Gods, som tilhørte hint Alter, og hvoriblandt vare 3 Gaarde i Høgsholt. Af Tiltale og Gjensvar havde de faaet at vide, at dette Gods var „forarget“ og Skovene forhugne, og at Hr. Anders med Urette havde svoret nogen Jord fra Klosteret og til sig, hvisaarsag de i Følge kongeligt Paabud og efter Lovens Kjendte for Ret, at den, som saaledes havde hærget, ikke borde være Bærg, hvorimod Hr. Niels Eriksen skulde overtage Bærgemaalet for dette Gods. Inden det 16de Hundreedaars Udgang kom dette Alterets Gods under Haraldskær, efter som Kronen i Aaret 1578 ved Magekifte overlod det til Albert Friis. 3 Novbr. 1582 fik Skolemesteren (Rektoren) i Vejle Jens Farsfen kongeligt Tilsagn om at nyde Kronens Del af Hover Sogns Korntiende kvit og frit til sit Underhold, indtil Kongen anderledes paahjød. Under Krigen med den tyffe Kejser led Hover Sogn meget, og nogle af de til Lerbæk hørende Bøndergaarde ødelagdes og nedbrødes; Johan Brokkenhus, der ejede denne Herregaard, vilde ikke gjenopbygge Gaardene, efter som han havde i Sinde at lægge Markerne til Hovedgaardens. Som Følge heraf undersøgte Lensmanden paa Ribehus Gunde Lange og Biskop Jens Dinesen Tersin, hvilken Tiende der hidtil havde gaaet af disse Gaarde, og ved at adspørge Præsten og andre i Sognet fandt de, at Gaardene havde ydet 15 Skpr. Rug, 13 Skpr. Byg og 27 Skpr. Havre, og de foreslog derfor i Decbr. 1630 en dertil svarende Afkortning i Sognets Præstetiende.

3 Følge Matriklen af 1662 udgjorde Sognet følgende Gaarde og Byer: Lerbæk Hovedgaard, hvis Ejer var Erik Brokkenhus, og hvortil der kunde saas 16 Tdr. Rug, 16 Tdr. Byg, 40 Tdr. Havre og 2 Tdr. Boghvede, avles 150 Læs Hø og hørte Skov til 40 Svins Olden eller $1\frac{2}{3}$ Tde. Skovskylb; Lerbæk Mølle ydede i aarlig Afgift 24 Tdr. Mel, og Møllestylden var 10 Tdr.; Hovedgaardens hele Hartkorn var 37 Tdr., og til Gaarden var der Fiskeri i Gravene omkring den. Rugballegaard, der tilhørte Fru Helvig Arenfeld, Manderup Abildgaards Enke, var meget mindre og først oprettet 50 Aar i Forvejen; dens Hartkorn var ifkun 12 Tdr., Udsæden var 6 Tdr. Rug, 6 Tdr. Byg, 20 Tdr. Havre

og 1 Tde. Boghvede, og Høavlen 40 Læs; Skov til 50 Svins Olden hørte til den. Hover By, der tilhørte Erik Brokkenhus, udgjorde 9 Halvgaarde med 5 Tdr. 3 Skpr. Hartkorn hver, og til en saadan Gaard saadedes 1 Tde. Rug, 1 Tde. Byg, 3 Tdr. Havre og avledes 12 Læs Hø; 4 af disse Gaarde vare øde og ubesatte; end videre 7 Gadehuse, og til Byen hørte Skov til 40 Svins Olden. Ure By udgjorde 4 Gaarde, hvoraf de to tilhørte Fru Helvig, og de to hørte under Grundet Hovedgaard (i Hornstrup Sogn); de havde hver 4—6 Tdr. Hartkorn, og til en saadan Gaard kunde der saas 1 Tde. Rug, 1 Tde. Byg og 8 Tdr. Havre og avles 20 Læs Hø, 3 af Gaardene vare øde; 2 Bølsteder, der hørte under Grundet, og Holloms Mølle, der skylbte 24 Tdr. Mel og 6 Tdr. Malt, og hvis Møllestyld var 13 Tdr. Hartkorn. Byen Høgsholt, som tilhørte Fru Helvig, udgjorde 4 Gaarde, af hvilke 2 vare øde, 2 besatte, dog Fæsterne forarmede; de vare aldeles af samme Størrelse som Gaardene i Ure; end videre 2 Huse, som hvert skylbte 1 Rdrl., og til et saadant Hus kunde der saas 1 Skpe. Rug og 1 Skpe. Byg. Hele Sognets Hartkorn, uden at de to Hovedgaarde medregnedes, var 116 Tdr. $3\frac{1}{2}$ Skpe., og Bøndergaardenes Tal var 17, hvoraf de 9 øde; af Bølsteder var der 2 og af Huse 9. 3 Januar 1666 udlagdes Sognets Kongetiende tillige med mange andre til Ottilia Meyer, hvis Fader havde været Hofapoteker og haft mange Penge til gode hos Kronen. Denne Kongetiende kom atter under Kronen i Aaret 1720, men afhændedes kort efter til Lerbæks Ejer.

3 Aaret 1766 havde Hover Sogn saa godt som ingen Lyngheide og kun hist og her noget smaat Lyngspring paa de gamle Skovbanke, men derimod større Skovstrækninger efter sit Omraade end noget andet Sogn i Thyrlid Herred. Jordbunden var „frugtbar, dog noget leragtig“. Kirkens aarlige Skatter og andre Udgifter vare 6 Rdrl. 3 Mk. 8 Sk., hvoraf 1 Mk. 6 Sk. til den danske Kirke i London, 2 Mk. til Konrektoren i Ribe og 3 Rdrl. 2 Mk. til Skolen i Jemum. Lerbæks fri Hovedgaardstaxt var 45 Tdr. 2 Skpr. 1 Fdk. Ager og Eng, 4 Tdr. 7 Skpr. 2 Fdk. 2 Alb. Skovskylb og 4 Tdr. 2 Skpr. Møllestyld. Det underliggende Bøndergods var skylbsat for 220 Tdr. Hartkorn. Baade Gaarden og Godsset havde god Skov, og Godsset var efter den Tids Forhold i ret god Stand. Af Læge- og Drred-Fiskeriet i Vejle Na havde Lerbæks Ejer en aarlig Forpagtningsafgift af 50 Rdrl., og ved Gaarden selv var der godt Fiske af Gjedder, Karudser m. m. i Parke og Gaardens Grave. 3 Skoven var der god Jagt, stundum endog paa store Dyr. Rugballegaard stod for 16 Tdr. 4 Skpr. 2 Fdk. Ager og Eng og for 1 Tde. 4 Skpr. 3 Fdk. Skovskylbs Hartkorn. Jorderne vare temmelig frugtbare; men Skoven havde lidt meget, dog havde den gode unge Træer i skjøn Fremvæxt. Siden 1750 havde denne Herregaard slet intet Bøndergods, og Høpalle Mølle var ogsaa frasolgt. Hover By tilhørte Lerbæk; den havde 27 Tdr. 6 Skpr. Hartkorn Ager og Eng og 6 Skpr. 1 Fdk. Skovskylb. Ure By hørte under Lerbæk og Grundet; den havde 32 Tdr. 5 Skpr. Hartkorn Ager og Eng og 3 Tdr. 5 Skpr. 3 Fdk. Skovskylb. Bejen til Vejle ned ad Ure Banke var vanskelig at færdes ad „for Bjærgenes Højdes Skyld“ og indjog let fremmede et Slags Rædsel. Høgsholt By hørte under Lerbæk og havde 26 Tdr.

5 Skpr. 2 Fdk. Ager og Engs Hartkorn og 4 Skpr. 1 Fdk. Skovsk. Gaarde var et enligt Sted med 7 Tdr. „ Skpr. 2 Fdk. Ager og Engs Hartkorn og 2 Fdk. Skovskuld, ligeledes under Lerbæk. Sofielund hed før Tagkærhus, havde sin Mark indhægnat og tilhørte en Mand uden for Bondestanden; dette Sted havde 1 Tde. Hartkorn. Holms Mølle tilhørte Grundet og havde 10 Tdr. 5 Skpr. Møllestyld og 1 Tde. „ Skpr. 2 Fdk. 2 Alb. Jordstyld; foruden Maleværket var her en Stampemølle. 1786 var der i Sognet 26 Gaarde og 13 Bolsteder. Den største Del af Sognet hørte under Lerbæk og andre Hovedgaarde. Efterhaanden bleve ogsaa her de fleste Fæstere Selvejere.

Sognets hele opmaalte Fladeindhold er 2,234 Tønder Land, hvoraf i Juli 1861 de 1,066 Tdr. Land vare tilfaaede og tilplantede og i alt 1,889 Tdr. Land nyttede. Efter den gamle Matrifkel var Hartkornet 122 Tdr., og der gik over 18 Tdr. Land paa en Tde. Hartkorn; nu derimod er Sognets Ager og Engs Hartkorn 215 Tønder 3 Skpr. 3 Fdk. „³/₄ Alb., og der gaar altsaa ifkun 10¹/₃ Tønde Land paa hver Tønde Hartkorn, og i Virkeligheden endnu mindre, eftersom Sognet har megen Skov med 11 Tdr. 6 Skpr. „ Fdk. „¹/₂ Alb. Skovstyld. Udsæden var 1861: 96 Tdr. Hvede, 250 Tdr. Rug, 284 Tdr. Byg, 805 Tdr. Havre, 22 Tdr. Boghvede og 78 Tdr. Kartofler. Befætningen var: 187 Heste, 800 Køer, 923 Faar og 249 Svin. Af Bistader var der 35. Der var altsaa et Stykke Hornkvæg paa mindre end 3 Tdr. Land af det hele Areal. Hovedgaarden Lerbæk har 500 Tdr. Land Bløjeland og lidt over 100 Tdr. Land Eng. Dens Befætning er: 32 Heste, 140 Kvæghoveder og 200 Faar. Dens Marker ere inddelte i 8 Bange, hver paa noget over 60 Tdr. Land. Udsæden er i Almindelighed: 60 Tdr. Rug og Hvede, 60 Tdr. Byg, 150 Tdr. Havre, kun lidet af Kartofler, der ikke godt kunne trives i det lerede Jordsmon, 1 til 2 Tdr. Hørfry og 6 Tdr. Urter. Gjennemsnits-Afgrøden er omtrent 10 Fald; af Havre noget mere, men en Del deraf opfodres i Straaet. Rugballegaard har 15 Tdr. Hartkorn og omtrent 160 Tdr. Land Ager og Eng; Skovstylden er 1¹/₂ Tde., og til Gaarden hører der et Par Huse. Andre Gaarde ere: Havrestoft, Petersminde, Gaarde, Bavngaard, Sofielund og Urskovgaard, hvilken sidste ligger højt, og fra en Bakke ved Gaarden har man et smukt Skue ud over Vejle By. Bøndergaardene have sædvanlig 2 til 3, højest 4 Tdr. Hartkorn og ere altsaa i Almindelighed ifkun paa omtr. 30 til 40 Tdr. Land, og den almindelige Befætning paa en saadan Gaard er 4 Heste, 12, 14 til 16 Køer og nogle Faar. I Aaret 1857 var der i Sognet 44 Gaarde og 84 Huse; nu ere her 47 Gaarde og 55 Huse med Jord og mindst 40 uden Jord. Sognet har 2 Vandmøller, Lerbæks og Holms Mølle; de ligge begge romantisk skjunt ved Grejs-Mølleaa. Deres Møllestyld er 21 Tdr. 1 Skpe. Høver har langt mere Skov end Vællinge Sogn, og deraf ere 250 Tdr. Land Fredskov. Til Lerbæk hører der over 300 Tdr. Land Skov, der bestaar af Bøg, Eg, Æl, Ask, Alnbøg og Rødgran. Denne Skov er meget bakket og har dybe Kløfter. Sognets Jordsmon er afvekslende fladt og bakket;

Jorderne ere for største Delen lerede med en temmelig tynd Dverfkorpe. Gjennemsnitsprisen for en Tønde Agerland er 300 Rdlr. Med Hensyn til Stedsnavnenes Forklaring maa det anføres, at Høver, hvis ældre Form er Hofre, har sin Oprindelse fra det oldnordiske Hof, et Gudetempel, og at Ære er det oldnordiske Urd, det norske Ur, Stengrund, en med Sten opfyldt Mark; baade ved Byen Ære og ved Urskovgaard findes der endnu en usædvanlig Mængde Sten.

I Aaret 1801 var Indbyggernes Tal: 345, 1834: 640, 1840: 728, 1845: 835, 1855: 925 og 1860: 984, nemlig 493 af Mandkjønnet og 491 af Kvindekjønnet; Familiernes Tal var 208. Folkemængden var 1840 mere end fordoblet, men har siden 1845 tiltaget langt mindre; nu maa den være omtr. 1,070 eller mere end 3 Gange større end den var ved dette Hundrebaars Begyndelse. Af Agerdyrkningen og Skovene have Indbyggerne sin Hovedindtægt. I Sognet findes 3 Teglværker, af hvilke Lerbæk Teglværk i en lang Række har været bekjendt ved sine røde Mursten. Skjønt Vejle Bys Nærhed ikke har været uden Indflydelse paa Befolkningen, kjender man dog ikke her saaledes til Luxus som i mange Sogne syd for denne By.

I Aaret 1766 var her en Skole i Høgsholt By, der ogsaa nyttedes af den nordre Del af Skibet Sogn. Den var oprettet omtrent tolv Aar i Forvejen, men var først for nylig kommen i „fuldkommen Skik og Orden“, i det Ejeren af Lerbæk som største Lodssejer havde skrevet Fundatsen derfor. Skolen skulde holdes hele Aaret igjennem, og Skoleholderen skulde tillige hver Søn- og Helligdag ej alene, naar Præsten havde prædiket og ej selv havde Lejlighed dertil, katechisere med Ungdommen, men ogsaa i Degnens Fraværelse udføre hans Tjeneste med Læsning og Sang i Kirken. Derfor var der tillagt ham: 7 Rdlr. 1 Mk. i Penge, 4 Tdr. 7 Skpr. 1 Fdk. Rug, ligesaa meget Byg, Græsning paa Høgsholt Mark til 1 Ko og 6 Faar og til Vinterfodring 157 Lph. Hø og ligesaa megen Halm, 1 Læs Brænde af hver Halvgaard i Skoledistriktet og desuden den forefætrene Godtgjørelse for at gaa Degnen til Haande. Noget over hundrede Aar tidligere havde Johan Brokkenhus til Lerbæk bygget et Skolehus tæt ved Kirken for Bønderne paa sit Gods, og hans Søn Erik Brokkenhus udstødte 1655 en Fundats derfor; den aarlige Løn var fastsat til 12 Rdlr. (Specier); men denne Skole var for længe siden gaaet til Grunde. 1766 boede der i Huset en Mand, som skulde holde Skole, men ikke gjorde det, efterdi han ikke fik nogen Løn. Nu er Sognets Skole i Høver By. Den søges for Tiden af 125 Børn og har derfor to Lærere. Reguleringssummen for dens Førstelærer fattes for en halv Snes Aar siden til 470 Rdlr. 78 Sk. og for dens Andenlærer til 170 Rdlr. Sidste Sommer forandredes disse Summer til henholdsvis 669 Rdlr. 49 Sk. og til 233 Rdlr. 22 Sk. En af Lerbæks tidligere Ejere, Kammerraad Nellesmann, har givet et Stykke Jord fra Hovedgaardens Mark til Skoleloddens Forøgelse og en Kapital, hvis Rente 30 Rdlr. er henlagt til Lønningen for Skolens Andenlærer. For ti Aar siden var Sognets Skole endnu i Høgsholt By.

Jællinge Høje.

Jællinge Kirke ligger midt imellem to efter hedensk Sæd opkastede Gravhøje, de største, der findes i vort Fædreland. Et Sagn fortæller, at de for en Del Aar siden, inden den ene af dem paa Grund af de foretagne Udgravninger sank noget sammen, havde en saadan Højde, at man ved at lægge sig ned paa den ene kunde se over til den anden uden at opdage Spor af Kirken. Naar to Mennecker nu stille sig, en paa Toppen af hver Høj, kunne de se hinandens Overkrop over Kirkens Chor. Foroven frembyde Gravhøjene en stor Flade, hvorfra man har et vidt Skue ud over en Egn, der nu er næsten helt opdyrket, men fordom var lynggroet. De to Gravhøje ere opkastede til Minde om Kong Gorm den gamle og hans Hustru Thyre Danebod eller Danmarksbod, de Danstes eller Danmarks Bryd eller Trøst, den ædle Dronning, der lod opføre Danevirke til Værn for Danmark og hele Norden.

Paa den sydlige af disse Gravhøje har der indtil Aaret 1586 ligget en stor Runesten, nedsunken i Jorden; den optoges da ved Kaspar Markdanners Omhu og flyttedes til det Sted, hvor den endnu staar paa Kirkegaarden. Denne Mindesten er af Granit, dens Grundflade danner en Trekant, hvis ene Side med Hoveddelen af Indskriften forneden har en Bredde af 8 Fod 10 Tommer, den anden Side, hvorpaa der er udhugget en Drage, som maaske indeholder en Hentydning til Kong Haralds Sejrvindinger, er 5 Fod 2 Tom., og den tredie, hvorpaa en Kristusfigur, 5 Fod; den hele Sten er saaledes 19 Fod i Omkreds forneden. Stenen, der har en Højde over Jorden af 8 Fod 2 Tom., gaar op i en Spids. Paa den anden Side er foroven til venstre et stort Stykke borte, omtr. 1 Fod i Højde, 13 Tom. i Længde og 8 Tom. i Bredde. Største Delen af Indskriften findes paa den første Side i fire ved dobbelte Tværstreger fra hverandre adskilte Linier. Indskriften lyder i Sammenhæng i vort nuværende Tungemaal saaledes: „Kong Harald bød gjøre disse Høje efter sin Fader Gorm og efter sin Moder Thyre, den Harald, som sig vandt hele Danmark og Norge og antog Christendommen (eller christnede sit Folk).“ En mindre Sten er til Minde om Dronning Thyre; den er ligeledes af Granit, 5 Fod høj og 3 Fod bred. Den forreste Side, som er flad, har tre Runelinier, den anden Side er buget og har ligesom tre Flader, paa den midterste af hvilke findes Indskriftens Slutning, en Linie. Indskriften er følgende: „Gorm gjorde denne Høj efter sin Kone Thyre Danmarksbod.“

Disse Jællingestene ere mærkeligere end de andre danske Runestene, eftersom de ikke alene give et tro Billede af den gamle danske Tunge i Hedenold, men ogsaa ved sit Indhold stadfæste Historiens Vidnesbyrd. De findes nu begge paa Jællinge Kirkegaard.

Den mindre Gravhøj, der ligger nordøst for Kirken og almindelig kaldes Thyres Høj, er efter den i Aaret 1861 foretagne nøjagtige Opmaaling $25\frac{5}{6}$ Fod høj, og dens Omkreds er 646 Fod. Gravkammeret er 10 Alen 19 Tom. langt, 4 Alen $3\frac{1}{2}$ Tom. bredt, 2 Al. 8 Tom. højt; Gulvet er 4 Fod 5 Tom. over Jordsmønet, og det var ved en 7 Tom. bred Planke, som fra Gravkammerets vestlige Ende strakte sig $6\frac{2}{3}$ Al. i Længden, skilt i to Dele, hvoraf man med Grund har sluttet, at mulig baade Gorms og Thyres Kister have staaet i denne Gravhøj. Langt tilbage i Tiden antages Højen allerede at have været undersøgt, eftersom de overhugne Eggestokke i Gravkammerets Loft hentyde dertil. I Aaret 1704 lod Frederik den fjerde Højen for en Del udgrave. Oven paa Højen var der en tragtformet Fordybning, hvori der stod Vand som i en Brønd, hvisaarsag man troede, at der i Højen maatte være en Kilde, hvorfra Vandet udvældede. 1766 heber det, at Brønden meget sjælden udtørres, endog i de varmeste Somre. Stundum samledes Vandet i saadan Mængde, at det flød ned ad en Kende paa Højens sydlige Side til en Kumme paa Kirkegaarden. Man troede endnu i det 17de Hundrebaar, at Vandet havde Lægedoms Kraft; men denne Kraft forsvandt, da en Mand en Gang toede sin blinde Hests Øjne dermed. Hesten kom vel til at se igjen; men Manden mistede sit Syn. Omegnens Folk kom dog siden langt borte fra for at hente af det gode Vand. Dette vedvarede indtil 1819, da Sommeren var meget tør, og Vandet syntes nu helt at udtørres. Bønderne i Byen ventede, at de ved en ny Gravning atter kunde faa Vandet til at flyde, og derfor enedes de om at rydde „Brønden“. Man støbte da paa Kampestenene, hvorfra den maaske tidligere havde været omgivet, og efter at man havde taget dem op, kom man til stærke Egebjælker, der vare lagte paa tværs. Igjennem en snæver Aabning gik man ned og fandt da i den vestlige Side et Aflukke, forsynet med stærke Egebjælker og Loft af sammenpløjede Egeffæle; en af disse var 2 Al. lang, 11 Tom. bred og 1 Tom. tyk. Fire af Bjælkerne viste sig da fra ældre Tid at være overhugne. I Kammeret fandtes et liden Fjæl, hvori der var to

smaa Sølvsm. Graven undersøgtes derpaa nærmere af sagkyndige. Siden udvidede man Abningen og forsynede den med en Kamme af Bræder, for at der ikke skulde falde Jord ned derpaa, og for at man lettere kunde udrense Højen. Aaret efter undersøgtes denne atter af sagkyndige, og man fandt da under Gulvet og bag Sidevæggene en leragtig Jord, som syntes at have været fast stampet. Oven paa disse tykke Lervægge, der bare Loftet, laa et Lag af 2 til 3 Stene efter de derpaa hvilende Tværbjællers Længde, 2—4 Alen fra Sidevæggene. Side-Egeplanterne vare 14 Tom. brede. I Højen fandt man ved den første Opgravning efter Vand en Stump hvidt Børllys, hvis Væge var tilintetgjort af Vilde og Bæde. I den østlige Side fandt man et Væger, der er støbt af Sølv og indvendig udfodret med en Guldblade, som er tykkere end sædvanlig Forgyltning; udbvendig er det prydet med to Figurer, der synes at forestille Drager, snoede i hinanden. Ved Vægeret fandt man et hensmulkende Skrin, der lignede en rund Kuffert, 3¼ Alen langt; det var tættet med Haarfletninger i Bunden og sammensat med Klinknagler; deri sad to Jærnringe; Laaget bestod af to halv-runde Fjæle, hvorimellem der vare Lag af Haar. Uden paa Skrinet var der Spor af Lærred og en Stump af en smal Riste, der lignede Sølv. Ved Skrinet fandtes et større og et

mindre Fuglehoved af Kobber og beklædt med tyndt Guld. Ogsaa fandtes nogle Træsager, hvilke ved kemisk Undersøgelse viste sig at have været oliemalede, et Stykke Kobber af gjennebrudt Arbejde med et Kors i Midten, en Del Brudstykker af Metal, især opløst Jærn m. m., hvilket alt indsendtes til Museet for nordiske Oldsager i Kjøbenhavn. Paa de Planter, hvormed Sidevæggene vare beklædt, havde man fundet et hvidt hensmulkret Stof, som ved kemisk Undersøgelse viste sig at være Levninger af uldent Tøj. Endelig lod Kong Frederik den syvende i Aaret 1861 foretage en omhyggelig Undersøgelse af begge Gravhøjene, som varede fra 1ste Juli til 6te Oktober, og hvorom der vil udkomme en udførlig Beskrivelse. 1863 fandtes i den nordlige Gravhøj et Kors af Bronse, omgivet af et meget tyndt Lag Guld, hvilket maaske har tilhørt Dronning Thyre, der værnede, saa godt hun kunde, om Christendommen og dens Dyrkere; det er da det ældste Kors, der findes i Danmark. Gravkammeret, som siden denne Udgravning er forsynet med nyt Egetømmer, er nu aabent og besøges af mange Menneſker. I Højen syd for Kirken, der kaldes Gorms eller Kongens Høj fandt man intet uagtet de næjsommeligste Udgravninger og Undersøgelser i Aaret 1861. Dens Højde er 39½ Fod, og dens Omkreds 703 Fod.

Ulborg Kirke og Sogn.

Midt imellem Rjøbstederne Ringkjøbing, Lemvig og Holstebro ligger Ulborg Sogn i Herredet af samme Navn og Ringkjøbing Amt. Sognets sydlige Grændse begynder $2\frac{1}{4}$ Mil nord for Ringkjøbing. Det omgives af Stor- og Lille-Naen, Raasted og Bind, Thorsted og Madum Sogne og en Del af Staby Sogn samt Nissum Fjord.

Kirken ligger $2\frac{1}{4}$ Mil sydvest for Holstebro og $3\frac{1}{4}$ Mil nord for Ringkjøbing omtrent midt i Sognet, en god halv Mil fra hver af dets Grændser. Det er en anseelig og smuk Kirke uden Hvalving, med høje Kampestensmure, Egebjælleloft og Blytag. Det er sandsynligt, at denne Kirke er bygget omtrent samtidig med Gjellerup Kirke i Hammerum Herred eller i Midten af det 12te Hundrebaar. Et Mandehoved er udhugget i en Sten paa den udvendige Side af Choret, og Sagnet fortæller, at det er Billedet af den Kampe, som har bygget Kirken; Stenen sidder 6 Alen over Jorden. Kirken bestaar af Skibet, Choret, der er noget lavere og snævrere end dette, imod Øst, Taarnet imod Vest og endelig Korskirken imod Syd for Skibet, hvortil kommer et Kapel for Uctten Gyldenstjerne. Af hugne Kampesten er ikkun den nederste Del af Taarnet opført; ellers er dette af store, tykke og røde, kun lidt brændte Mursten. Ogsaa Korskirken er opført af Kampesten for neden og Mursten for oven; der findes Spor af Hvalvinger i denne Del af Kirken; de ere borttagne paa Grund af Skrøbelighed, og et Bjælleloft af Fyr er indlagt i Steden, maaske den Gang Kirken istandsattes i Aaret 1763. Taarnet er lidt over $32\frac{1}{2}$ Alen højt; dets Tag, der ogsaa er af Bly, vender i den Kirken modsatte Retning, hvilket sidste ellers næsten ikke er Tilfældet med Kirkerne nord og syd for Ringkjøbing. Fra Chorets søndre Side gaar det oven nævnte smukke Kapel indtil Korskirken; ogsaa dette har ikkun faa Kampesten. For oven er der et stort og smukt Gravmæle over Rigens Raad Pæredbjørn Gyldenstjerne; det er af lys Sandsten, med Mindetavlen i Midten af sort Marmor og ved Siden af denne 2 joniske Spjler af spraglet Marmor med rigt udsmykket Fodstykke. I Kjelderens under Kapellet staa flere af denne Uctes Ligkister tillige med H. F. v. Schwanvedes og Fru Christense Dyres. Under Choret var der tidligere en Gravhvalving, i hvilken Medlemmer af Uctten Ulfstand vare begravne, og hvortil hørte en Marmorplade med Gravskrift. Da Bønderne i Begyndelsen af dette Hundrebaar bleve Kirkens Ejere, borttog

de efter eget Tykke denne Plade. I Kirken ere ogsaa flere Præster begravne, og i Korskirken findes en Gravskrift over tyve af Sognets Præster efter Reformationen. Altertavlen, hvis Hovedfigur er Frelseren paa Korsset, er uden synderligt Kunstværk. Tværs over Kirken imellem Choret og Skibet gaar et Pulpitur, hvorpaa Prædikestolen findes midt over Gangen. Paa Siden af Choret ud imod Kirken findes bibeliske Stykker baade fra det gamle og det ny Testamente, malede med stærkt fremtrædende Farver. Rige over for hint Pulpitur gaar et andet og større tværs over Kirken, det saakaldte Karleloft, hvor Ungkarlene sædvanlig sidde under Gudstjenesten; ogsaa dette er smykket med Billeder, der forestille Jakobs 12 Sønner. Stolestaderne, hvis Tal er 72, og som afgive Sæder for 360 Mennesker, ere udsmykkede med Træskererarbejde, især Herregaardsstolene. I gamle Dage har der paa Bæggene været Indskrifter og Valgsprog, hvilke nu ere overkalkede; de udmærkede sig for det meste ved Smagløshed, som:

Degnens Kone sidder her
Guds Ord at høre paa,
Per Bromands ligesaa.

Baabenhuset, hvis Højde er 15 Fod, Længde 16 Fod og Bredde 14 Fod, er ligeledes blytækt. Kirkegaarden er stor og indhægnat med Kampestensdige, hvori 3 murede Stænter; i den vestre af disse er en Ulv udhugget. Paa Kirkegaarden hvile flere Mænd og Kvinder uden for Bondestanden. I den sydlige Side findes Begravelsesstedet for den Uct, der nu ejer Bosborg, en hvalbet Kjelder, dækket med Jord og Grønsværd. Foruden Kirken var der forud et Klosterkapel ved Skarum, og Sagnet fortæller, at der har været et Kapel i Byen Lystlund, som laa 3 Fjerdingvej sydpst for Kirken, og hvis Indbyggere uddøde i Pesten.

Taarnets Længde er udvendig 21 Fod 4 Tommer, Bredden 17 Fod 13 Tommer. Skibets Højde fra Gulvet til Tagryggen er 34 Fod, hvoraf de 17 Fod 5 Tommer ere Afstanden fra Gulvet til Loftet, Bredden er 27 Fod 4 Tommer, Længden 57 Fod 10 Tommer, og Murens Tykkelse er 3 Fod 8 Tommer. Chorets Højde fra Gulvet til Tagryggen er 29 Fod 10 Tommer, deraf fra Gulvet til Loftet 16 Fod, Bredden er 23 Fod og Længden 22 Fod 5 Tommer. Murens Tykkelse er 3 Fod $4\frac{1}{2}$ Tomme. Korskirken har en Højde fra Tagryggen til Gulvet af 31 Fod, hvoraf 17 Fod 4 Tommer fra Gulvet til

Løftet, Bredden er 28 Fod 9 Tommer og Længden fra Syd til Nord 25 Fod. Kapellet har en Højde af 31 Fod 2 Tommer, en Bredde af 15 Fod 2 Tommer og en Længde af 26 Fod 6 Tommer.

Om Skærum Kapels Nedbrydelse haves følgende Sagn. Da Knud Gyldenstjerne i Aaret 1553 bød, at Kapellet skulde ødelægges, samlede mange Haandværksfolk for at nedbryde det; men ingen havde Kraft nok til at afbryde den første Sten. Herremanden paalagde da sin Ladefoged at gaa ud og gjøre denne Gjærning; Ladefogeden sagde intet derimod, men tog en Staalstang med sig og slog tunge Slag imod det øverste af Kirkens Mur, dog uden Nytte; Stenen vilde ikke springe. Da udbrød han tilsidst i Fortvivlelse: „Saa da i Satans Navn.“ Nu sprang den første Sten, derpaa fulgte de andre Sten, og snart var Kapellet nedbrudt. Men Ladefogeden forfærdedes over sin Gjærning, gik hjem til sit Kammer paa Herregaarden og hængte sig. Derefter skar man ham ned, kastede ham paa en Møgvogn, og to røde Kvier, der aldrig havde været i Tøjlet før, spændtes for Vognen og løslodes derpaa. De fore nu i vild Fart ud over Engene, der den Gang ikke vare grøftede saaledes som nu, gennem Stor-Naen og over paa den anden Side, hvor de standsede imellem de to Sand-Gaarde; Folkene, der skulde besørge denne ynkelige Jordefærd, fulgte efter, saa snart de kunde, og da de kom til Stedet, hvor Kvierne stode med den døde Mand, vilde de have henkastet ham her; men Sandmændene bønfaaldt dem om dog ikke at gjøre dette, da de ikke vilde have ham til at spørge paa dette Sted. Man drev altsaa paa Kvierne, som atter fløj afsted og endelig stode stille paa Korsvejen i Heden, hvor Nør-Gjærding og Øster-Bemb, Vester-Bemb og Møborg Beje krydse hverandre. Her grov man en Grav og kastede Ladefogeden deri; men han spøgede ved Nattetide, indtil man fik flyttet Vejen og fik pløjet og saet over ham. Paa Kirketomten lod man Alterstenen ligge; den kom derved i Djævelens Bold, hvoraf der opstod meget Spøgeri, iblandt andet med en sort Hund, som lagde sig der om Natten. Denne Sten flyttedes siden til Nørre-Bosborgs Teglværk, hvorved Spøgeriet fulgte med til denne Gaard. Om Sognets ældre Historie vides i øvrigt ikkun lidet. 3 Maj 1492 udstædtes et Tingsvidne af Ulborg Herreds Ting, at Gaarden Korsgaard, hvoraf der udrededes Leding, var ret Bondegods. Ved Skjædebrev af Aar 1550 fik Knud Gyldenstjerne til Nørre-Bosborg af Oluf Munk til Tvis, Danmarks Riges Raad, Skærum Gaard og Mølle, Gaardhus, 4 Gaarde i Lillelund, Tangen (Nør-Tang), Gaarden Femhøve (Femhøj, i Naasted Sogn) hvilket alt han selv tilforn havde kjøbt af Kongen, med Virkeret, Fiskeri eller anden Frihed, som nævnes kunde, tillige med al den Ret, Oluf Munk kunde have til Skærum Kapel efter det Brev, han havde derpaa. Aar 1632 fik Jens Juel til Kjeldgaard og Nørre-Bosborg ved Mageffiste med Kongen et Bolsted, kaldet Korsgaard. 3 Septbr. 1692 ønskede Generalmajor H. F. v. Schwanwede til Nørre-Bosborg af Ryttergodset i Ulborg Sogn sig udlagt Gaardene Melgaard, 7 Tdr. 6 Skpr. „ Fdk. 1 Alb., og Hede, 2 Tdr. 4 Skpr. 2 Fdk., i alt 10 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdk. 1 Alb. Hartkorn, hvorimod han tilbød 2 andre Gaarde med over 11 Tdr. Hartkorn.

Imod Øst i Sognet gaar en Højderyg, der gjør Grændsen imellem Ulborg og Naasted Sogne. Denne Højderyg begynder ved Kolden Femhøj, som Lille-Naen gaar tæt forbi, og ender ud i Syd paa Bosborg-Hede, ved Lærkehøj og Guldknap. Derfra har man et vidt Skue ud over hele Vesteregnet med dens Kirker, Byer, Søer og Fjorde lige fra Ringkjøbing til Lemvig og langt øster paa forbi Holstebro. Denne Højde er for største Delen Hedeland med Sand og Grus, og her har Sognet sine Hede-lodder. Fra dens sydlige Hjørne, ved hvilket der ligger nogle Moser og Kær, gaar der en anden Højderyg imod syd i Sognet, som snart gaar over til store Sandklitter, hvorimellem ret betydelige Høje hæve sig, saasom Stjernehojen og Tinghojen. Den gaar ind imod Staby Sogns Grændse. Nord for Klitterne findes først den lille By Lystlund, som nu kun har 2, men tidligere havde 12 Gaarde, og derfra gaar der imod Vest langs med Klitterne og Heden et Kær, Mose og Engdrag, som synes i gamle Dage at have været en Fortsættelse af Nissum Fjord, til hvilken den støder i lave Nor-Enger. Syd for denne Lavning gaar et højere Jordsmon, tilbels af meget sandede Jorder, hvori ligger den mindst befolkede Del af Sognet, en halv Snes Gaarde, hvoriblandt Øster- og Vestergaard og Melgaard; denne Egn kaldes Sønderkær. Vest for den østre Højderyg gaar en taalelig dyb Dal fra Syd til Nord, i hvilken Alembækken har sit Løb, og vest for denne Dal kommer en Højderyg, omtrent 150 Fod høj, der ogsaa løber fra Syd til Nord; dens sydlige højeste Punkt er Præstegaardsbakken, det nordlige Lillelundbakken og nordligste Munkbjærget, under hvilket Lille-Naen har sit Løb. Denne Bakkestrækning har en Del af Sognets bedste Jorder, med Hældning til begge Sider, og vest for den i en halv Mills Bredde gaar Hældningen trinvis ned imod Nissum Fjord, hvorfra mange tidligere Bugter, der nu ere Enger og tilbels Marske, slyde sig ind i denne Flade, saa at ved Højvande Havet kan gaa tæt op til Landvejen, der gaar langs med denne Slette. Her findes ogsaa gode Gjenomme, om end Jordsmonnet er noget sandet; Sletten har tilstrækkelig Væde og gjødes ved de omliggende Kær og Enger; Marsken gjødes sig selv. Imod Nord ved Skærum Bro gaar i en Længde af 1,000 Alen en stejl, 25 Fod høj Strækning langs med Naen, hvorigennem en mindre Landvej er staaen. Dels paa Grund af sin Beliggenhed, sine mange Enger, sine opdyrkede og indgrøftede Kær (Fenner) og dels paa Grund af sine store Gaarde er Ulborg Sogn et af Vesteregnet's bedste Sogne. 3 Omkvædet af en gammel Folkevise heder det ogsaa:

„Ulborg Adel,

Thorsted Skradel“ o. s. v.

Af disse større Gaarde ere de tre i Sønderkær, der for en Del ere udstykkede, allerede omtalte. Nord for Kæret eller tilbels som en Ø i Kæret ligge de 3 Holm-Gaarde med store Kær, Moser og Enger, der tidligere skulde have været en Gaard og været beboede af Adelsfolk. Nede imod Fjorden — som en Lerp i den sydlige Slette — ligger Gaarden Vester-Tang, paa hvilken Kvægholdet er 60 Stykker Hornkvæg. Øst for den ligger Rytterup, der har været den største By i Sognet, men nu ikke er By mere, eftersom den er udflyttet rundt omkring paa Markerne; tidligere hørte der 14 Gaarde til Rytterup, nu er der ikkun 7, da flere Gaarde ere sammenlagte; Rytterup-

gaard har 50 Kvæghøveder. Imod Øst derfra ligge hinsides Landevejen nogle mindre, men gode Gaarde: Smedegaard, Vester-Nævsgaard, Vejlsstrupgaard, Damgaard og Ebbensgaard, hvilken sidste tilhører den gamle, hæderlig bekjendte Stænderdeputerede Ole Kirk; de 2 sidste Gaarde have omtr. 40 Stykker Hornkvæg hver. Endnu længer imod Øst under de østlige Højder ligger Kærgaard, hvis Jordsmon tildels er Mose, med en Besætning af omtr. 40 Kvæghøveder. Sydøst derfor ligger Stenum-Mosegaard i det østlige Hjørne af Dalstrøget op imod Lyftlund, hvilken Gaard har 20—30 Stykker Hornkvæg og er opdyrket af Nørre-Bosborgs Ejere; tidligere var her en god Mose. Henimod Klembækken i Dalen imod Nord ligger Øster-Nævsgaard, en Mose- og Kærgaard, som i sin Tid haardt medtoges af Ulvene, med en Del god Agerjord. Ogsaa andre Gaarde i Sognet have stundum været saaledes hjemløse af Ulve, at deres Afgifter desaarfsag nedfattes. Paa Siden af Præstegaardsbækken finde vi den mindre Gaard Bodde med tildels gode Jorder. Imod Syd ligger her Præstegaarden, der er en af de bedste Aulsgaarde i Sognet, og paa Bakkerne nord for Præstegaarden ligge Bukbjærggaardene, imod Øst de 3 Biumgaardene, af hvilke den største har 40 Kvæghøveder og længe har været beboet af Familier uden for Bondestanden. Paa Bakkerne længer imod Nord ligger Bak- og Lillelundgaardene og i Dalen ved Klembækken Hvolby og Nør-Tang, den sidste med en Besætning af omtr. 50 Kvæghøveder. I den nordvestlige Del af Sognet ligger Hovedgaarden Nørre-Bosborg og den tidligere Hovedgaard Sønder-Bosborg, der nu er en almindelig Bondegård med $7\frac{3}{8}$ Tde. Hartk. De Kær- og Mosestrækninger, som forud udbredte sig fra den gode frugtbare Egn imod Øst op imod Munkbjærg, ere nu opdyrkede. Paa Sognets Nordside ind imod Stor- og Lille-Naen ligger Skærum Mølle med Brænderi og desuden en Kro af samme Navn; under disse 2 Forpagtergaarde hører ogsaa en Del af Hovedgaardsmarkernes nordlige Omraade. Under Hovedgaarden høre ogsaa nogle Afhyggersteder med omtr. 200 Tdr. Land. Paa hele dette Omraade er Besætningen omtr. 200 Kvæghøveder.

Sognets Areal er 12,636 Tdr. Land; dets Skuldsætning var efter Matriklen af 1662: 486 Tdr. 5 Skpr., efter Matriklen af 1688: 356 Tdr., og efter den ny Matrikel er den: 345 Tdr. „ Skpr. 1 Fdk. „ $\frac{1}{2}$ Alb. Der gaar altsaa omtrent $36\frac{1}{2}$ Tde. Land paa hver Tønde Hartkorn. Af dette Fladeindhold vare i Aaret 1861: 2,012 Tdr. Land tilsaade og tilplantede og i alt 5,743 Tdr. Land nyttede til Agerdyrking. Udsæden var: 4 Tdr. Hvede, 441 Tdr. Rug, 358 Tdr. Byg, 1,059 Tdr. Havre, 25 Tdr. Boghvede, 8 Tdr. Blandkorn og 347 Tdr. Kartofler. Besætningen udgjorde 253 Heste, 1499 Stykker Hornkvæg, 1971 Faar og 339 Svin. Der var altsaa 1 Stykke Hornkvæg paa 8 Tdr. Land. Bistadernes Tal var 67. Præstegaarden har et Areal af 60 Tdr. Land Ager, i det hele meget gode Jorder med Undtagelse af et lidet Stykke, som er sandet, 60—70 Tdr. Land Eng og Kær og en Hedelod paa omtr. 40 Tdr. Land. Dens Besætning er 6 Heste, mindst 35 Kvæghøveder og 20—30 Faar; den er en af de bedste Aulsgaarde i Sognet. Udsæden er: 8—10 Tdr. Rug, 8—10 Tdr. Byg og 25—30 Tdr. Havre, og Afgrøden er: 7 Fold

Rug, 9—10 Fold Byg og 5—6 Fold Havre. Engen giver omtr. 90 Læs Hø. Hartkornet er 9 Tdr. 2 Skpr. 3 Fdk. I Aaret 1852 var der i Sognet: 6 Selvejergaarde med 8—12 Tdr. Hartkorn, 16 med 4—8 Tdr., 20 med 2—4 Tdr. og 12 med 1—2 Tdr. Hartkorn; der var saaledes 54 Selvejergaarde og Bolsteder. Af Fæstegaarde var der 1 paa 8—12 Tdr., 5 paa 4—8 Tdr., 2 paa 2—4 Tdr. og 1 paa 1—2 Tdr. Hartk., i alt 9 Fæstegaarde og Bolsteder; i det hele 63 Gaarde og Bolsteder. Af Selvejerhuse var der 39, hvoraf 5 jordløse, og af Fæste- og Lejehuse 21, hvoraf ingen jordløse, i alt 60 Huse. Gaardenes Tal er nu 65, Husenes Tal er ikke forøget. Alle Byerne ere udflyttede. Sognet udmærker sig i det hele ved sine store og smukke Bygninger; Stuehuset med mange Værelser er sædvanlig opført af Grundmur, en høj Lade lige over for er ligeledes som østest af Grundmur.

Indbyggernes Tal var i Aaret 1801: 579, 1834: 769, 1840: 799, 1845: 839, 1855: 906 og 1860: 921; Forøgelsen har saaledes omtr. været 60 af Hundrede. Familiernes Tal var 1860: 170; Mandfolkene vare 461 og Kvindfolkene 460. Om Befolkningens Karakter og Levemaade har Udgiveren faaet følgende Meddelelse. Som Følge af at der i lang Tid næsten ikkun har været Selvejere i Sognet, udmærker Almuens sig ved Selvfølelse, der styrkes ved jævn Velstand. Naar man møder Befolkningen med Tillid, vinder man den let, og Tilliden gjengældes med en høj Grad af Trofasthed. Da Nationalismen ingensinde ret har kunnet faa Fodfæste her, finder man en stærk gammeldags Rettroenhed, som ikke taaler den mindste Forandring i Ceremonierne ved Gudstjenesten. Skoleundervisningen baade i Hovedskolerne og Biskolerne har længe været almindelig god, skjønt Biskolelærerne med Undtagelse af en (i den nordre Skole) ikkun ere Lærere om Vinteren, men om Sommeren deltage i Bondearbejde, og som Følge heraf og af Almuens Lyst til Kundskab udmærkede Soldaterne fra dette Sogn sig allerede i Krigen 1848—1850 ved de Breve, de skrev til Hjemmet, baade med Hensyn til Skriften og til Indholdet. Hver Bondemand læser sin Avis, om han ikke læser to. Paa Grund af Almuens Vedhængen ved det gamle have de saakaldte jyske „Bondevener“ ingensinde kunnet faa Indgang her i Sognet; men paa Følelse for Fædrelandet skorter det ikke dets hjærve Bønder. Sogneboernes Hovedsyssel er Agerdyrking og Fædrift, hvortil kommer Salget af store og smukke Heste, af hvilke dette Sogn har flere end de omliggende Sogne i Almindelighed. Handelsaanden er meget fremtrædende hos Bønderne ligesom hos Bestyrelsen i det hele taget; mange Mænd have herfra draget til Kjøbenhavn og til England, Holland og meget fjærrere Egne og der samlet sig Rigdom. Fra Gaarden Nør-Tang udgik forud sex Søskende, der bleve Ejere af 6 store Herregaarde og Godser imellem Ringkjøbing, Lemvig og Holskebø. Fra Husted ved Aalborg Kirke kom en talrig Kjøbmandsæt, der endnu har sine Efterkommere i de to største Handelshuse i Ringkjøbing. Af Haandværksfolk findes her: Tømrere, Murere, Skrædere, Skomagere, ogsaa en Bager, Slagter, Farver og Maler; der er endog en Fotograf (Bondesøn fra Sognet). Læge- og Aalegaardene ved Skærum Bro have tidligere været betydelige; men i de senere Aar er dette Fiske meget aftaget; det tilhører Nørre-Bosborg. Paa Fjorden drives og

faa en Del Fiskeri af Flynder, Aal, Gjedder og Aborrer, hvilket dog mest finder Sted ved Vintertid og under Isen og er da stundum af megen Betydning. Ved Nørre-Bosborg findes et stort Teglblænderi, der yder omtr. 300,000 Mursten aarlig foruden Tagsten og Afsviningsrør og lign.; en Del mindre Teglovne har der ogsaa været før, men nu staa de for det meste stille. Ved Skærum Vandmølle findes et stort Dampbrænderi, som aarlig yder omtr. 100,000 Potter Brændevin. Fra 3 Steder drives Landhandel. Fire Gange daglig gaar Personposten igjennem Sognet; den har Holdeplads ved Ulvkær og Skærum Kroer. Igjennem Sognet gaar Hovedlandevejen fra Ringkjøbing til Holstebro og den mindre Landevej fra Ringkjøbing til Lemvig, som her skiller sig fra Hovedlandevejen. Ved den først nævnte af Kroerne holdes sidst i August Maaned et stort Marked med Heste, Kvæg, Kramvarer og Husflidsarbejder.

Om de første Præster efter Reformationen vides ikke andet end deres Navne: Knud Lavridsen, Peder Andersen og Kjeld Pedersen. Niels Pedersen var Sognepræst til Ulvborg og Raasted den 5te April 1617, da Holger Gregersen Ulfstand forlod denne Verden paa Sønder-Bosborg. Han beredede Herremanden til Døden og holdt over ham en Rigtale, der er trykt i Kjøbenhavn 1620. Kort efter sin Ægtefælles Død fritog Fru Mette Hardenberg ham for den tredie Prædiken, han som Præst til Nørre-Bosborg skulde holde om Søndag Eftermiddag i denne Gaards Kapel. Hans Eftermand var Kjeld Nielsen, som maaske var hans Søn. Af Indskriften paa Ligstenen, der ligger over Hr. Kjelds og hans Hustrus Grav i Sognekirken, ses, at han var Sognepræst til Ulvborg og Raasted Sogne i 27 Aar og Herredsprovst i 23 Aar. Han bortkaldtes den 14de Februar 1646 i sin Alders 52de Aar; han var altsaa født 1594. Hans Hustru var Anne Andersdatter, der døde den 9de Marts 1675, 68 Aar gammel. De vare Ægtefolk i 25 Aar og havde i den Tid 11 Døtre og 1 Søn. Ligesaa rig som han var paa Børn, ligesaa fattig var han paa jordist Gods. Hans og hans Hustrus Gravsted er i Kirkegangen uden for Chorsdøren. Den næste Sognepræst var Lavrids Christensen Bording, hvis Grav er i Kirkens Hovedgang. Han fik den præstelige Indvielse den 14de April 1646, var 29 Aar Præst og 22 Aar Provst. Han var Søn af Christen Bording, i sin Tid Livlæge hos Christian den fjerdes ældste Søn, den udvalgte Prins Christian, og senere Stads læge i Ribe og Verkedegn i Domkapitlet. Moderen hed Ingeborg Klein og var Datter af Raadmand Anders Sørensen Klein. Lavrids Bording gav sig af med at skrive Vers og var Broder til den bekendte Digter Anders Bording, der levede nogle Aar i hans Præstegaard; de drøftede da med hinanden alt, hvad der vedkom Rimkunst, og øvede sig meget i at skrive baade danske og latinske Vers. Lavrids Bording døde den 20de Marts 1675. Hans Hustru var Maren Kjeldsdatter, hvis Fader sandsynligvis var Formanden Kjeld Nielsen. De vare gifte i 29 Aar. Hans Eftermand var Sønnen Christen Lavridsen Bording, der fik den præstelige Indvielse den 29de Juni 1675, men i Aaret 1682 døntes fra Kaldet paa Grund af ublu Dm gang med Forpagter Peder Andersens „Kæreste“ (Kone) paa Nørre-Bosborg.

Den 18de Juni 1682 kaldede Kronen Johan Dam, født i Norge, til Sognepræst i Christen Bording's Sted; han var tillige Provst. Hans Hustru hed Anne Marie Mavors, som efter hans Død (i Juni 1689) giftede sig med Eftermanden Hans Hansen Roagger, der kaldedes til Sognepræst den 23de Juli 1689. I begge Ægtefæber havde hun flere Børn. Den følgende Præst var Bjørn Christian Drachart, kaldet af Fru Elisabeth von Schwanwede den 29de Januar 1707 ved Formandens Død (den 1ste samme Maaned) og stadfæstet den 22de Februar; han var her længer end hans Formænd; død 1742. Han kaldtes sædvanlig Hr. Bjørn, var en dygtig og driftig Mand, der flyttede Præstegaarden fra Dystrup By øst for Ebbensgaard og Damgaard, hvor dens Tomt endnu ses, til det yderste Hjørne af den vestre Udmark paa Kammen af Præstegaardsbjærg, og i Samlag med sin Degn opbrød han den Gang et øde men godt Stykke Jord, som endnu kaldes Brøde. Med sin Hustru Margrete Kop, der døde i Marts 1721 i en Alder af 35 Aar, havde han 1 Søn og 3 Døtre; to af disse nævnes i mange Aar som indbudne Faddere ved alle Barseler i Ulvborg Sogn.

En af de mere bekendte Præster er Hans Lassen, der var født i Karleby paa Morsø i Aaret 1709; hans Forældre vare Præsten Lavrids Lassen og Magdelone Krampe, hvilke begge han mistede i sin Ungdom. Han var først Præst paa Alrø (ved Horsens) i 4 Aar, kaldedes hertil 19de April 1742 af Matthias eller Mads Lassen til Sønder-Bosborg og fik Stadsfæstelse af Kronen den 29de Juni s. A.; i sine 9 sidste Aar var han tillige Herredets Provst. Den 10de Oktober 1757 forlod han denne Verden i en Alder af 48 Aar. Hans Hustru var Anne Christiane Friis, der var Moder til 8 Sønner og 2 Døtre. Han fik sit sidste Hvilested lige ud for Korskirken; men den Ligsten, der lagdes over ham, er for over 60 Aar siden solgt til Ejeren af et af Sønder-Bosborgs Afhyggersteder. Ligstenen roser ham som en sandhedskærlig og mild Mand og Husfader, hvorimod Sagnet kalder ham haard og streng. Strax efter sin Tiltrædelse af Kaldet kom han i en heftig og langvarig Strid med Henrik de Leth paa Nørre-Bosborg. Til denne Strid var Oprindelsen følgende: Fru Maren Linde havde en Gang lagt en Kalkunhøne paa Æg i Kapellet, og da Præsten den næste Søndag havde bestaget Prædikestolen og begyndt sin Tale, gav Hønen sig til at „jappe“. Harmfuld gif Præsten ned igjen og søgte Regeringen om Fritagelse for at prædike i Bosborgs „Hønsehøns“, hvilken ogsaa gaves ham, da Sagen var opløst. Hidtil havde Herremanden paa Bosborg udredet 3 Tdr. Rug aarlig til Sognekaldet under Navn af Kapelrug, som han antog, for Præstens Prædiken i Kapellet; denne Ydelse søgte Henrik Leth nu paa Moderens Begne at vorde fritagen for, i det han henholdt sig til, at Gudstjenesten paa Gaarden jo var til Ende; men Præsten paastod, at Rugen var Godtgjørelse for den nedlagte lille By Skærum, hvis Jorder vare tagne ind under Hovedgaardens. Skjønt Herremanden virkelig havde Ret i denne Henseende, efter som Skærum allerede var nedlagt før Delingen 1551, tilkendte Regeringen dog Præsten de 3 Tdr. Rug. Herover forbitredes Henrik Leth i den Grad, at han ved et stort Gilde paa Sønder-Bosborg hos „Junker“ Mads Lassen den 22de Marts 1744 udfældte

Præsten og paastod, at denne ved en „lægnagtig Erklæring“ havde faaet de 3 Ddr. Rug. Præsten gav ham ikke noget efter i Skældsord, og tilsidst skal han have kastet sin Præstekjole og sagt: „Der ligger Præsten, her staar Manden.“ Deraf opkom en lang Retstrætte, hvorom tykke Akter i Gaardens Arkiv bære Vidnesbyrd. Af samtidige fortælles, at Henrik Leth aldrig kunde komme i sin Sognekirke, uden at Præsten modtog ham med haarde Ord. En Gang, heder det, efter at han i flere Aar ikke havde hørt en Prædiken, listede han sig, da Præsten var gaaet ind i Sakristiet, ind i Gaardens Karlestol bag ved Kirkedøren. Hans Lassen besteg Prædikestolen og talede i Førstningen som sædvanlig; men næppe havde han faaet Dje paa Herremanden, før han forandrede sin Tale til en Skændeprædiken imod denne, hvori han sagde: „Skal jeg træffe dig i Dag igjen her, dig min Fjende, som jeg ikke har set i mange Aar“. Dog maa der vist nok have fundet en Udsoning Sted før Herremandens Død (1754) eller i det mindste ikke længe efter; thi 1755 opkaldte Provsten en af sine Sønner med Leths fulde Navn Johan Henrik, dennes Enke holdt Barnet over Daaben, og hele Familien paa Nørre-Bosborg stod Fadder.

Hans Eftermand var Jakob Schou, Søn af Præsten Rasmus Schou og Augusta Dorothea Pedersdatter og født i Føvling Præstegaard i Aarhus Stift i Aaret 1706. Efter nogle Aars Undervisning i Hjemmet kom han i den senere nedlagte lærde Skole i Mariager, hvorfra han 1723 afgik til Universitetet. Samme Aar døde hans Fader, og han selv „optoges“ af Dronning Anna Sofies Brødre, Sønner af den afdøde Storkansler Konrad v. Reventlow til Klavsholm, „til videre Forfremmelse“; hans Moder havde været i Dronningens Tjeneste. 1724 tog han anden Examen og 1726 theologisk Embedsexamen, efter at have levet et Par Aar i Professor Søren Lintrup's Hus. 1729 kaldedes han til Sognepræst i Gjellerup (i Hammerum Herred), og her giftede han sig s. A. med Jomfru Marie de Leth fra Nørre-Bosborg, der efter sin Faders Hedengang var antagen til Opfostring af sin Moster Fru Margrete de Linde, gift med Major Janus de Friedenreich til Palstrup (Højbjerg Sogn, Pysgaard Herred). I 28 Aar var han Præst i Gjellerup og kaldedes derpaa den 28de Oktober 1757 af Christian Daniel de Friedenreich til Sønder-Bosborg til Sognepræst for Ulborg og Naasted Menigheder, og Stadsfæstelsen paa dette Kaldsbrev er af 18de Novbr. s. A. Henimod 10 Aar derefter blev Sønnen Janus Karl Schou hans Medhjælper med Ret til at efterfølge ham i Kaldet; dette Kaldsbrev er udstædt af E. D. Friedenreich den 11te Juli 1767 og stadfæstet den 25de Marts 1768. Han og hans Hustru havde desuden 4 Sønner, der alle døde spæde, og 4 Døtre, af hvilke tre giftedes med Præster og den fjerde med Rektoren ved Latinskolen i Næstved. Efter 41 Aars præstelig og retsfindig Virksomhed døde Jakob Schou den 8de Juli 1770 i sit 65de Aar. Hans Enke fulgte ham i Graven 1780. Sønnen Janus Karl Schou, som altsaa nu overtog Præstekaldet, var født i Gjellerup Præstegaard den 4de Juli 1742. Hans Forældre sendte ham allerede i sit 7de Aar ud iblandt fremmede, næmlig til Hovedgaarden Tandrup (Snejbjerg Sogn, Hammerum Herred), som tilhørte en Mand af hans møderne Uet, for der at undervises af Student

Povel Amtrup, og efter 2 Aars Ophold her kom han til sin haardhjertede Morbroder Henrik de Leth paa Nørre-Bosborg for tillige med flere andre Drengene at modtage Vejledning af Jens Windfeld, senere Præst i Navr. Tre Aar efter kom han i et nyt Hus, næmlig til Præsten Christian Eriksen i Idum (Nabosogn til Naasted), hvis Undervisning han ikkun nød et Aars Tid; dernæst var han i Nøvling (i Hammerum Herred), hvor Student Stendorf (senere Degn i Ulborg og tilsidst Præst i Gjording) var hans Lærer. Endelig kom han i Viborg Latinskole, hvorfra han 1762 i en Alder af 20 Aar afgik til Universitetet, og 2 Aar efter tog han theologisk Attestats. Derpaa drog han hjem til Ulborg Præstegaard, gik strax sin Fader til Haande i dennes Embedsgjerning, og 25 Aar gammel modtog han den præstelige Indvielse. Strax efter Faderens Død 1770 brændte Præstegaarden, hvilken Janus Schou derpaa opbyggede helt og godt; men han ankede meget over, at han ikke kunde faa nogen Hjælp til Bygningen og ej en Gang Formindskelse i Indløsningssummen af Faderens Dødsbo. Ungkarl var han indtil 1776, da han giftede sig med Anne Katrine Olgaard, Datter af Kjøbmand i Varde Rasmus Olgaard, der tillige var By- og Naadstuskriver, Kirkeværg og Hospitalsforstander og desuden Ejer af Hovedgaardene Bramminge og Sneumgaard. Allerede 1778 bortkaldtes hans Hustru fra denne Verden, og først 1786 giftede Præsten sig igjen. Hans anden Kone var en Søsterdatter af den første og hed Ingeborg Margrete Andrup; hun var fra Lemvig, og med hende havde han adskillige Børn. Han døde den 20de Marts 1799. Hans Menigheder mindedes ham mange Aar som en dygtig og nidkær Præst; god Orden indførtes i Sognet, og Kirken besøgtes flittig. De Embedsbøger, han har efterladt sig, vidne om megen Ordenssans. Ogsaa var han en kyndig Landmand, der udgrøftede og magelagde en Del af Jorderne og forbedrede Vejen over Markerne.

I Kaldet fulgte ham Klavs Bertelsen, der var født paa Laaland i Januar 1763, Student 1783 og Kandidat 1787. Aaret efter kaldedes han til Præst ved Hæren og 1789 til residierende Kapellan i Holstebro og Sognepræst til Maabjerg. Her vandt han mange Hjerter ved sin Livlighed og Godmodighed og ved sin Dygtighed som Taler. Da Ulborg Sognekald var ledigt, og et Bolag havde kjøbt Sønder-Bosborg af H. de Hofman for at udstykke denne Ejendom tillige med Kirken, kunde dette Bolag udøve Kaldsretten, for saa vidt som et enkelt Medlem var Rangsperson. Hovedmanden boede i Holstebro og fik en fordums Regimentskvartermester Grøn, som boede der i Byen, til af Navn at indtræde i Bolaget, for at han kunde kalde Præst og Degn. Underhaanden folgte man den sidst nævnte Rettighed til den højest bydende; men til Præsteembedet ønskede man at kalde den yndede Kapellan, dog paa det Vilkaar, at han skulde aflægge en Skrøbelighed, der havde begyndt at tage Overhaand hos ham. Løfte derom afgav han, og han kaldedes altsaa i December 1799 til Præsteembedet; samtidig dermed folgtes Kaldsretten til Kronen. I nogle Aar holdt Præsten sit Løfte, og i den Tid var han meget afholdt af sin Menighed; men senere kom den sorgelige Vane igjen: Lysten til stærke Drikke, hvorved han forfordede sine Dage, og han døde i den kraftige Alder af 44 Aar den 8de Maj 1807. Han efterlod sig

alligevel et elsket Minde i sin Menighed, og den almindelige Dom om ham var, at han havde været en „rare“ Mand, hvis han ej havde haft hin Lyde. De bitre Vebredelser, Eftermanden udslyngede imod ham, have i Virkeligheden ingen anden Grundvold end den, at han forsmættede Udsdriften. Han efterlod sig en talrig Familie i trange Kaar; men denne kom ikke til at savne Forsørger.

Eftermanden Ernst Philip Heinrich Stegmann var en Tysker, som var født 1771; men Fødestedet var efter hans egen Beretning snart Kassel, snart Altona eller Marburg. Han havde i høj Grad den tyske Lyst til at fortælle Krøniker til sin egen Vre, saasom, at han før den Tid, da han fra Halle (i Preussen) sendtes som Missionær til Frankvebar (1796), havde været Universitetslærer i hin By. I Indien var han nogle faa Aar og levede derpaa, efter at have faaet dansk Borgersret, som Privatmand i Kjøbenhavn, indtil han den 13de April 1808 kaldedes til Præst i Ulvborg. Efter det Krav, han gjorde paa Livsnydelse, og de Fortjenester, han tillagde sig selv, kunde han umulig føle sig hjemme i en vesterjysk Egn. Mildest talt var han en højst upaalidelig Mand, og en værdig Præst var han aldrig, men derimod en kyndig Landmand, som ved at udleje et Aar eller en Udsod i mindre Stykker paa det Vilkaar, at Lejerne skulde opdyrke disse, og ved at nytte de Forbedringer, man paa den Tid havde indført i Agerdyrkningen, gavnede Præstekaldet. Menigheden gjorde flere Forsøg paa at faa en anden Sjælesørger, og endelig kaldedes han 1824 til Præst i Hesselager (i Fyn).

Hans Eftermand Erhard Christian Assens var født 1783 i Marslev (ved Aarhus), hvor Faderen, den som Præst og Botaniker hæderlig bekjendte Rasmus Assens var Sognepræst. Han afgik til Universitetet fra Aarhus Skole 1801 og tog theologisk Examen 1806. Senere var han Kapellan hos Stiftsprovsten i Viborg og derefter Præst til Drøslø Kloster og Drum (i Viborg Stift), indtil han den 1ste Oktbr. 1824 kaldedes til Præst i Ulvborg. Her var han 13 Aar og i de sidste Aar tillige Provst. Han kaldedes 1837 til Præst i

Nørre-Naby (i Fyn) og efterlod sig et højst hæderligt Minde hos sin jyske Menighed. Efter ham fulgte Ove Thomas Nikolaj Krarup, født 1799 i Male Præstegaard (Aarhus Stift). I Aaret 1818 blev han Student og 1823 Kandidat. Til Præst i Navr og Siv kaldedes han 1825 og til Ulvborg den 26de Septbr. 1837. Senere var han tillige Provst i Ulvborg og flere Herreder og kaldedes 1852 til Præst i Flødstrup (i Fyn). Han var en ligesaa nidker Præst og Sjælesørger som dygtig og virksom Landmand. Lavrids Kastberg Bergenhømer, der efterfulgte ham, havde i 9 Aar været Sognepræst til Ullits og Føvling, da han den 7de Maj 1852 udnævntes til Præst i Ulvborg. Han var allerede den Gang en sygelig Mand, og i August 1854 fik han sin Broder Mads Peter Bergenhømer til Medhjælper; han døde allerede i Sommeren 1855 paa en Rejse. Jakob Frederik Ingerslev var Adjunkt i Sorø, da han den 14de Septbr. 1855 fik dette Kald. 1863 forflyttedes han til Bestervig (i Aalborg Stift), og den nuværende Sognepræst Lavrids Trap Gjerløff, Kapellan paa Samsø, blev hans Eftermand den 25de Septbr. 1863.

Dette Præstekalds Indtægter ere: 93 Tdr. 5 Skpr. 1 Fdk. Rug, 59 Tdr. 1 Skpe. 1 Fdk. Byg og 3 Tdr. Havre m. m. Offer og Accidenser udgjøre 350 til 400 Rdlr. Reguleringssummen er 1,143 Rdlr., de virkelige Indtægter derimod: 2,079 Rdlr.

I Sognet er der, som omtalt, 4 Skoler, en Hovedskole ved Kirken og tre Biskoler; Børnetallet er i det hele 118. Der undervises om Vinteren af fem Lærere; om Sommeren underviser Skolelæreren, der tillige er Kirkesanger, i 3 Skoler. Biskolelærerne, der i de senere Aar have faaet sin Dannelse paa Staby Bondehøjskole, hvor der om Sommeren uddannes Almuelærere, antages ifkun for den følgende Vinter; men har man faaet en god Lærer, beholder man ham helst flere Vintre efter hverandre. Til Skolelærerkaldet hører nu en Indtægt af 548 Rdlr. aarlig; for ti Aar siden var Reguleringssummen 466 Rdlr.

Raasted Kirke og Sogn.

Raasted Sogn, der er Annex til Ulvborg Sogn, ligger i en Længde af 5 Fjerdingvej norden og østen om Ulvborg og har en Bredde af $\frac{1}{2}$ Mil til Grændsen af Idum Sogn. Imod Sydsiden grændser det til Bind Sogn, og imod Nord skiller Stor-Naen det fra Bemb og Bur Sogne i Hjerm Herred.

Raasted Kirke ligger omtrent midt i Sognet, $1\frac{3}{4}$ Mil vestsydvest for Holstebro og $3\frac{3}{4}$ Mil nordnordøst for Ringkjøbing. Den har et fladt Loft, i det kun Taarnet har Hvælving. Dette har en Højde af 60 Fod, en Længde af 22 Fod og en Bredde af 20 Fod; Muren er indtil 3 Alen fra Jorden opført af Rampesten, for Resten af Mursten. Imod Syd og Nord har Taarnet Tegltag. Skibet er $52\frac{1}{2}$ Fod langt, $27\frac{1}{2}$ Fod bredt og 16 Fod højt fra Gulvet til Loftet og ligeledes 16 Fod fra Loftet til Tagryggen. Murene ere opførte af hugne Rampesten, Bjælkerne ere af Eg og skulle være hentede fra den Skov, som fordum laa øst for Kirken. Loftet er af Fyrretræ, Taget af Bly. Choret har en Længde af 20 Fod, en Bredde af 23 Fod og en Højde til Loftet af 16 Fod og derfra til Tagryggen af $14\frac{1}{2}$ Fod. Muren er af Rampesten, Bjælkerne af Eg og Taget af Bly. Waabenhuset, der gaar sydlig ud fra Kirken, er $15\frac{1}{2}$ Fod langt, $10\frac{1}{2}$ Fod bredt; Murens Højde er 8 Fod og Tagets $8\frac{1}{2}$ Fod. Muren er af brændte Sten, Tømmeret af Fyr og Taget af Teglsten. Kirken er meget tarvelig udstyret med Prydelser; men den har 30 Stolestader med siddende Pladser til 150 Mennesker, altsaa til flere end Halvdelen af Folkemængden.

Om Sognets ældre Historie vides ifkun lidt. I Aaret 1579 fik Hans Johansen (Lindenov) i Magekifte med Kronen Gaarden Ormstrup i dette Sogn. 1606 fik Mikkel Bognsen paa samme Maade Bolet Knudsig og Kronens Retighed i den østre jordegne Bondegaard i Lille-Stenum, og 1638 fik Kronen ved Magekifte med Jakob Grubbe til Hvilebjerg atter Lille-Stenum. Af de større og mindre Gaarde i Sognet mærkes følgende. Ved Kirken ligger den gamle Præstegaard Mosegaard, som har ret anseelige Bygninger. Længer imod Vest og Nord ligger Hulbalsgaardene, og ved Lille-Naen og ned imod Stor-Naen de 3 Lille-Stenum-Gaarde, Gammel-Stenum og 2 Knudsiggaarde. Syd for Landevejen i Hedebalen ved Naen ligge ifkun Smaagaarde: Gammel-Raasted-Gaardene, Blæsebjerg og Arnbjærg; andre Gaarde ere: Hvaldal, Hvalby, Femhøj, Vorms-

trup, Snerp o. fl. Den største Gaard i Sognet er Hovedgaarden Stenumgaard, som har 17 Tdr. 4 Skpr. Hartkorn, og den næststørste er Aulsgaarden Dgelstrup med 13 Tdr. 4 Skpr. Hartkorn. I Aaret 1852 var der i Sognet: 25 Selvejergaarde og Bolsteder, nemlig: 3 med 4—8 Tdr., 16 med 2—4 Tdr. og 6 med 1—2 Tdr. Hartkorn. Af Selvejerhuse var der 11, hvoraf 1 jordløst, og af Fæste- og Lejehuse 4 med Jord, altsaa i alt 27 Gaarde og 15 Huse, hvilket ogsaa omtrent er det samme Tal som nu. Sognets hele opmaalte Fladeindhold er 6,356 Tdr. Land, hvoraf i Aaret 1861 810 Tdr. vare tilsaaede og tilplantede og i alt 2,291 Tdr. Land nyttede til Agerdyrking. Sognets Hartkorn var før 105 Tdr. og er efter den ny Matrikkel 112 Tdr. 5 Skpr. 1 Fdk. $2\frac{1}{2}$ Alb. Der gaar saaledes 56 Tdr. Land paa hver Tønde Hartkorn. Udsæden var 1861: 1 Tde. Hvede, 247 Tdr. Rug, 70 Tdr. Byg, 313 Tdr. Havre, 6 Tdr. Boghvede, 8 Tdr. Blandkorn og 197 Tdr. Kartofler. En Gaard paa 3—4 Tdr. Hartkorn er Blæsebjerg, hvis aarlige Udsæd er: 7—8 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg, 20 Tdr. Havre og 5—6 Skpr. Spermel; i et Middelaar avles: 5 Fold Rug, 7—8 Fold Byg, 4 Fold Havre, 6—7 Læs Spermel; Høavlen er omtr. 30 Læs. Besætningen er: 4 Heste, 18 Kvæghoveder, hvoraf 8 Malkekøer, og 20 Faar. En anden Gaard af samme Størrelse i Lille-Stenum har en aarlig Udsæd af: 5 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg, 8 Tdr. Havre, 6 Skpr. Spermel og 5 Tdr. Kartofler, og Afgrøden er: 5 Fold Rug, 8 Fold Byg, $3\frac{1}{2}$ Fold Havre, 6 Læs Spermel og 50 Tdr. Kartofler; Høavlen er 25 Læs. Besætningen er: 3 Heste, 14 Stykker Hornkvæg og 10 Faar. I Aaret 1861 udgjorde Besætningen i hele Sognet: 82 Heste, 500 Stykker Hornkvæg, 646 Faar og 134 Svin. Bistadernes Tal var 54. Af Hornkvæg var der altsaa 1 Stykke paa 12—13 Tdr. Land af det hele Areal. Kvægvæden giver ikke saa stort et Overskud i dette Sogn som i Ulvborg, der ogsaa i denne Henseende har Fortrinnet. Af de større Gaarde har Stenumgaard et Fladeindhold af 233 Tdr. Land Ager, 63 Tdr. Land Eng, 37 Tdr. Land Mose, 650 Tdr. Land Hede og $1\frac{1}{2}$ Tde. Land Krat, i alt $984\frac{1}{2}$ Tde. Land. Hartkornet var efter den gamle Matrikkel 16 Tdr. og er nu, som omtalt, lidt større. Dgelstrup har 622 Tdr. Land, hvoraf 150 Tdr. Land Ager, 60 Tdr. Land Eng, 12 Tdr. Land Mose og 400 Tdr. Land Hede. Sognet er et Hedesogn, indtil man kommer ned imod Sletten ved

Stor=Naen, hvor de største Ejendomme findes; disse have vel skarp Agerjord, men stundum med Lerunderlag, gode Enge og Moser ved denne Na og tilbøls ved Lille=Naen. Paa sine Steder er Heden end ikke dækket med Lyng, og der findes da Indsande (Flyvesand). Gjennem Raasted Sogn gaar Hoved=landevejen til Holstebro i nordøstlig Retning omtrent en halv Mil til den østlige Grændse, hvis Afstand fra denne By er omtrent 5 Fjerdingvej.

Stenumgaard havde i længre Tid Ejere fælles med Hovedgaarden Krogsdal af Uetterne Juel og de Linde; den havde derfor tidligere ikkun maadelige Bygninger; nu ere de ret gode. Det var den første Gaard, som Christen Linde den ældre fik i Eje; om ham lyder Sagnet saalunde: I Pinnet By i Asp Sogn boede en arbejdsom og flittig Mand ved Navn Frans; men Gaardens Jorder vare skarpe og gave usel Afgrøde, derfor valgte han at opgive sit Fæste og flytte til Holstebro. Her begyndte han at holde Værtshus og drive Små=handel, og da han var meget driftig, kom han snart til at staa sig godt. Hans Søn Christen lignede ikke Faderen, da han var doven og ikke gad tage sig noget nyttigt for. Saa snart han havde naaet den voksne Alder, fik han Kræmmerposen paa Raffen og drev nu om som Bispekræmmer; men derved kom han ikke til Velstand. En Sommeraften kom han til den omtalte Gaard Blæsebærg og bad om Mattely. Han fik da Lov til at ligge i den vestre Stue, efter at have mættet sig ved Grødfadet. Næste Morgen tidlig var der Liv i Gaarden, da Folkene skulde ud i Engen. Konen mindedes langt om længe, at Kræmmeren var deres Gæst; hun gik da ind til ham, bebrejdede ham hans Svinnighed, efter som hun fandt ham sovende, og sagde, han kunde have godt af at faa Bank; thi den, der vilde frem i Verden, maatte ikke spille Tiden med Svinn. Christen lagde sig hendes Ord paa Hjerte, var snart en god Morgenmand, og det varede ikke længe, inden han fik Navnet „den rige Kræmmer“. Slige Handelsmænd kjøbte paa sine Færder omkring i Nørrejylland Svin, som de toge med til Sønderjylland og Holsten og folgte der; i Steden kjøbte de Kramvarer, som de smuglede over Grændsen ved Konge=Naen og derpaa folgte i Nørrejylland, hvor de da atter kjøbte Svin. En Gang kom han paa Harboøre (nordvest for Lemvig) ind i et Hus, hvor Konen ene var hjemme, da Manden var til Havs. Han spurgte hende, om hun vilde sælge et Svin, han havde faaet Dje paa. Svinet løb hen til et tomt Trug, som Kræmmeren snart lagde Mærke til; imedens han snakkede med Konen, bankede han med sin Kjepp paa Truget. Han fik Lyft til at kjøbe det og spurgte Konen, hvorfra de havde faaet det. Hun svarede: „fra Havsiden“, og da han ønskede at kjøbe Truget, lod hun ham vide, at det kunde faas for 24 Skilling Kurant, og at hun ikke vilde lade sig afprutte en Skilling. Kjøbereren gav hende de 24 Skilling og gik bort med Truget; men det var saa tungt, at han næppe kunde bære det; ved nærmere Eftersyn viste det sig at være et Guldrug. Christen fik derved mange Penge og gav sig nu til at kjøbe Herregaarde, hvilke paa den Tid, i anden Halvdel af det 17de Hundrebaar, ikke vare dyre. Begyndelsen gjorde han med Stenumgaard, hvormed fulgte meget

Gods i Raasted Sogn og deriblandt ogsaa Blæsebærg, hvor den oven omtalte Kone levede som Enke; han gjorde nu hendes Fæstegaard hoverifri. Derefter skulde han have bedre Bygninger paa sin Herregaard; han fandt da, ved at rive en Skorsten eller Duv ned, en stor Sum Penge og kunde nu kjøbe den ene Herregaard efter den anden.

Om Dgelstrup fortæller Sagnet følgende. Til Palle Juel, som 1348 ejede denne Gaard, kom en fremmed vespjærende Mand og bad om Natteherberg; men da Herremanden havde udspurgt ham, opdagede han, at det var en Bendelbo, som havde forladt sin Hjemstavns for Pestens Skyld. Desaar sagde han ej laane Manden Hus, men henviste ham til Præstegaarden, hvor man nok vilde modtage ham. Kort efter var det Juleaften, og Sognefolkene drog nu til Kirken ved Midnatstide for at høre Messe efter gammel Sæd. Men did kom ingen Præst, og da Palle Juel næste Morgen lod en af sine Svende ride til Præstegaarden, vare alle Døre lukkede. Uden Nytte bankede Svenden længe paa Vinduerne, indtil han endelig hørte en svag Røst. Han slog en Kude ind, og en gammel Kvinde, der laa i sit sidste Vandedræt, sagde: „D Bof og Be! hvilken Gæst Palle Juel dog sendte os. Her ligge de alle døde i Gaarden. Jeg er den sidste, som er tilbage, og ligger nu halv død!“ Herremanden lod nu Pæle slaa for Døren, for at ingen skulde komme ind; men Farsoten hjemstogte lige fuldt Sagnet.

Indbyggernes Tal var i Aaret 1801: 192, 1834: 232, 1840: 246, 1845: 269, 1855: 287 og 1860: 280; Familiernes Tal var i det sidst nævnte Aar 53, Mandfolkene vare 145 og Kvindfolkene 135. Da Bønderne i dette Sogn meget længer have været Fæstere end i Hovedsognet, Gaardene ere mindre og ikke nær saa gode som hist, er Selvsplølsen ogsaa langt mindre, og Karakteren har ingenlunde et saa ejendommeligt Præg. Hovednæringskilden er Agerdyrking og Kvægavl. Ved Vandmøllen Gammel Mølle, som ligger vest for Hovedlandevejen, er der et Brændevinsbrænderi, som for nogle Aar siden ydede 45,000 Potter Brændevin om Aaret. I Heden ligger en anden Vandmølle øst for Landevejen, Ny Mølle, der ligesom hin har god Vandkraft; men den har i den tyndt befolkede Egn ikkun liden Spgning, hvortil kommer, at der nu er opført Vejrmøller paa flere Steder i Sagnet; den har derfor sin Hovednæring af et Balke= eller Stampeværk. Begge Sogne høre under Ulborg Herreds Retsomraade, Holstebro Amtstue og Lægedistrikt og Amtets 1ste Valgkreds. Begge Kirker tilhøre Sogneboerne. Sognene udgjøre Amtets 67de og 68de Lægd, og hvert danner en egen Kommune. Afgifterne til Sognekommunen ere i dette Aar for Hovedsognet 1,167 Rdlr. og for Raasted 756 Rdlr. 2 Mk. og til Amtet 1,549 Rdlr. for Ulborg og 510 Rdlr. for Raasted Sogn, hvortil kommer 5 Rdlr. 59 Sk. (Ulborg) og 1 Rdlr. 70 Sk. (Raasted) til Amtsfattigkassen.

I Sagnet er der en Hovedskole, hvis Lærer tillige er Kirkefanger. Embedets Reguleringssum fattes for en halv Snes Aar siden til 334 Rdlr. og er nu 461 Rdlr. De skolespgende Børns Tal er 34, af hvilke nogle om Vinteren gaa til Hovedskolen, andre til 2 Biskoler i den østre og vestre Del af Sagnet, hvor en Biskolelærer underviser 3 Dage om Ugen i hver Skole.

Nørre - Vosborg.

Nær ved Stor-Naens Udløb i Nissum Fjord ligger en af Danmarks ældste og mærkeligste Herresæder, Vosborg eller, som det fordmum jævnlig kaldtes, Dseborg, Borgen ved Naens Munding (Ds). Gaarden ligger i Ulvborg Sogn og Herred, Ringkjøbing Amt, midt imellem Ringkjøbing og Lemvig, omtrent 3½ Mil fra hver af disse Byer, og Afstanden fra Holstebro er ligeledes 3 Mile. Allerede i Aaret 1299 nævnes Vosborg; iblandt det Gods, som Kong Erik Menved lovede at afstaa til sin bitre Fjende Erkebiskop Jens Grand, var ogsaa en Ottendedel af „Vosborg“. Gamle Slægtbøger fortælle, at den navnkundige Hr. Niels Bugge opførte Dseborg som sin rette fæderne Borg adskillige Aar før han grundlagde Hald. Han byggede Borgen ved Naens Udløb i Fjorden, Borgegaarden nord og Ladegaarden syd for Naen, og imellem dem var der en Lægegaard. Af Borgegaarden ses endnu Boldstedet; indvendig har den været 40 Alen lang og 32 Alen bred og haft 4 Fløje og et Taarn. Levninger af Gravene findes i en Afstand af indtil 200 Alen fra Boldstedet. Sagnet fortæller, at han, da der ikke i Fædrelandet fandtes nogen Mand dygtig nok til at bygge en saadan Borg som den han vilde have, indkaldte en Bygmester fra England, som arbejdede derpaa i tre Aar, og at der da stod en Borg paa den jyske Strand saa stor og saa fast, som man ikke før havde set Mage til, og som især udmærkede sig ved sit Kæmpetaarn. Tiden kom, da Bygmesteren skulde have sin Løn, og han krævede nu en saa stor Godtgjørelse, at den vakte Ridderens Harm. Hr. Niels Bugge udredede vel Summen, men bød en af sine Svende at følge efter Bygmesteren; naar han var kommen tæt bag ved denne, skulde han raabe: „Mester, Mester! Taarnet hælver!“ Hvis Manden da saa sig tilbage, skulde Svenden dræbe ham og føre hans Penge hjem med sig; det vilde næmlig være et Vidnesbyrd om, at han ikke havde skilt sig godt ved Arbejdet. Men Bygmesteren saa sig ikke tilbage; derimod sagde han: „Nej, Taarnet lunder ikke imod sit Fald; men der skal komme en Mand fra Besten i en blaa Kappe, og han skal tvinge Taarnet og hele Borgen til at falde“. Et andet Sagn fortæller, at kort efter Engländerens Bortfærd kom der en Urtegaardsmand fra Udlandet og tilbød sin Tjeneste. Ridderen, der endnu var vred i Hu ved Tanken om Engländeren, gav ham det Svar, at han havde givet nok ud til fremmede Landløbere og nu ikke vilde koste mere paa dem; men Urtegaardsmanden lod da de Ord falde,

at Ridderen havde givet meget ud for at faa sig et Herresæde, hvilket dog ifkun var til Djeslyst; hvis han derimod vilde modtage en kyndig Urtegaardsmand, vilde denne faa ham to nyttige Slags Sæd, som aldrig skulde gaa ud. Den fremmede naaede sit Dnske, og nu saaede han trindt om Borgen Hvidløg og Kommen, af hvilke Væxter der den Dag i Dag findes mange omkring det gamle Vosborg. Sit Ridderind lagde Hr. Niels for Dagen, da han i Følge Kæmpevisen tog sig af den engelske Kongesøn, som havde lidt Skibbrud i Sylland; noget historisk ligger uden Tvivl til Grund for denne Vise. Den omtalte Kongesøn, hvormed der maa menes en ung Mand af god Herkomst, maatte taale en ond Medfart af Esge Frost, som røvede al hans Ejendom fra ham; men da sendte Hr. Niels Bugge sine to Sønner til den unge Mand's Hjælp, tog ham hjem til sin Borg og viste ham Omhu. Af Taknemmelighed udsmykkede den skibbrudne Staby Kirke. Vel heder det i Visen, at Ridderen boede paa Hald; men man maa i Steden for Hald sætte Vosborg, der ligger et Par Mile fra Strandingsstedet (Dvenbjærg) og en Mils Vej fra Staby Kirke, imedens Hald ligger 10 Mile inde i Landet. Ridderens senere Levned vedkommer nærmest hans anden Borg Hald. Efter hans Død i Aaret 1359 arvedes Vosborg af hans Datter Fru Kirstine og hendes Husbonde Niels Vendelbo, og efter dem tilhørte den Sønnen Christen Vendelbo, der nævnes i Aaret 1376 og havde til Hustru Fru Ellen Høg. Deres Datter Fru Ingeborg Vendelbo var gift med Predbjørn Podebusk, som ved dette Giftermaal fik Vosborg, og hans Æt ejede denne Gaard i en lang Aarrække.

I det mindste fra Aaret 1407 var Predbjørn Podebusk Gaardens Ejer, hvilket ses af et Brev fra en tyff Skipper, der anker over, hvorlunde han har maattet overlade Herren til Dseborg en Del Klæde i Bjærgeløn, da han havde strandet nær ved denne Borg, og desuden havde han maattet sælge Herremanden noget mere Klæde, hvilket han skulde udredet til Dronning Margrete som Afdrag paa en Danziger Borgmesters Gæld. Predbjørns og Fru Ingeborgs Søn Klavs Podebusk var gift med Fru Bytte Moltke, og deres Søn Predbjørn Podebusk, der 1488 forekommer som Herre til Rjørup i Fyn, ejede Vosborg i mange Aar. I længre Tid havde der været Strid imellem Herrene til Vosborg og Tvis Klosters Abbeder, og denne Trætte vedvarede ogsaa under den sidst

nævnte. Klosteret, der laa i Tvis Sogn, Hammerum Herred, havde Enge imod Vest indtil Stor=Naen, de endnu saakaldte Munkehaver, der naaede lige ned til Vosborgs Volde. Imellem Borge og Ladegaarden var der, som før omtalt, en Lægegaard, d. e. et Stemmeværk tværs over Naen, som hindrede Lægen i at gaa højere op ad denne, saa at den kunde fanges af Vosborgs Folk. Senere flyttedes Lægegaarden nogle hundrede Alen imod Ost; men Lægen kom derfor ikke i andre Hænder. Ved et Forlig i Fabjærg Kirke Aar 1506 imellem Hr. Predbjørn Podebusk og Abbeden i Tvis Kloster jævnedes denne Strid ved en Kjendelse af Biskop Iver Munk af Ribe, Jens Raas, Mogens Munk, Peder Skram og andre Adelsmænd. Man streedes ogsaa om Iken og Ikenstov med mere Gods i Kfast Sogn, som Hr. Predbjørn havde Kong Hans's Brev paa, og man enedes da om, at Klosteret skulde nyde det nævnte Gods imod at afgive den halve Eng Munkhaven; den anden halve Eng var afstaaet i Forvejen. I lige Maade forbandt Abbeden Hr. Niels Andersen sig til ikke mere at lære eller gjøre nogen Tiltale paa Lægegaarden. I Klosteret skulde der hvert Aar holdes en Sjælemesse for Hr. Predbjørn, hans Hustru Fru Bibeke Rosenkrands og deres Børn til evig Tid. Som Efterkommer af Hr. Niels Bugge troede Hr. Predbjørn at have Ret til Halv Slot med tilhørende Gods; Biskoppen i Viborg, hvem Slottet tilhørte, ønskede denne Sag afgjort i Mindelighed, og i Aaret 1502 kjendte Hr. Predbjørn sig ingen yderligere Ret at have til Halv. Faa Aar før sin Død fik han Tranekær Len, og i sit Dødsaar 1541 modtog han af Christian den tredje et Brev, hvori Kongen kjender sig skyldig til ham at udrede 2,000 Rdlr. Kapital og 100 Rdlr. i aarlig Rente, saadanne, „som en god Mand kan en anden her udi vort Rige Danmark til Takke med betale og fuldgyøre,“ hvilken Sum Kongen forbinder sig til at udrede til Hr. Predbjørn, Danmarks Riges Raad, eller hans Arvinge i Kjøbenhavn eller et andet Sted i Danmark Midfaste Søndag om et Aar, hvis han ikke længer vil lade denne Sum staa hos Kronen. I Borgen for Kongen gif Jørgen Tidemand til Hellerup, Klavs Daa til Ravnstrup og de to Hoffinder (Kivdrabanter) Eskild Gjøe til Græsstedgaard (i Nordsjælland) og Jørgen Rud. I Hr. Predbjørns Tid opfyldtes Bygmesterens Spaadom om den gamle Borgs Udbyggelse, hvilket maa have fundet Sted i Aaret 1532, da Vandfloden var usædvanlig høj. Borgegaarden flyttedes nu oven for de Rær og Enge, som kunne overstyldes af Vesterhavets Bølger ved en mindre Vandflod. Paa de tre Sider omgaves Gaarden af Rær og Eng og paa den fjerde Side af Agerland. Her opkastedes to Jordvolde, den ene uden for den anden, i en Højde af indtil 10 Alen imod den vestre Side. Det var paa den Tid, da Borgerkrigen ænten havde taget sin Begyndelse eller var nær ved at udbryde, saa at der nok kunde være Trang til et slegt Børn. Gravene havde en Bredder af 32 til 64 Alen. Hr. Predbjørn Podebusk efterlod sig ingen Sønner, men to Døtre: Fru Zytte og Fru Anne. Den første havde været gift med Niels Brok til Gammel=Estrup, der faldt 1534 i Slaget ved Alsborg imod Bønderne; senere giftede Fru Zytte sig med den tidligere Biskop i Fyn Knud Gyldenstjerne, Brodersøn af Fru Anne Gyldenstjerne, Hr. Predbjørns

anden Hustru. Fru Anne Podebusks Egtefælle var Holger Gregersen Ulfstand, der døde 1550, hvorpaa Sønnen Gregers Holgersen arvede hans Del af Vosborg. De to Frænder enedes i Aaret 1551 om at dele Gaard og Gods imellem sig, medens Engene, Fædriften og Lægefisket skulde være fælles Ejendom. Gregers Holgersen byggede sig nu en Hovedgaard paa det Sted, hvor den af Vandfloden ødelagte Borgegaard havde staaet; den kaldtes Sønder=Vosborg, hvorimod den gamle Hovedgaard, som Knud Gyldenstjerne beholdt, fik Navnet Nørre=Vosborg.

Imellem Ejerne af Vosborg og den tidligere Biskop i Ribe Oluf Munk var der Strid om en Jord nær ved Gaarden, og 1546 fik Oluf Munk udstædt et Kongebrev til Peder Ebbesen, Niels Juel til Astrup, Peder Iversen i Staby, Jens Spend i Rammegaard o. fl. Adelsmænd samt Herredsfogederne Oluf Simonsen i Ulvborg Herred og Mads Mørk i Skodborg Herred, at de skulde granske om, hvem denne Jord virkelig tilhørte. Ogsaa med Fru Ermegaard, Hr. Jørgen Podebusks Enke, og hendes Medarvinge havde Knud Gyldenstjerne Retstrætte om nogle Enge i Vosborg Mark, som deres Bønder i Kjøtrup og Gjording nyttede, efter Knud Gyldenstjernes Mening med Urette, og af den Aarsag fik han udstædt et Kongebrev til Jens Grøn til Nørager, Niels Juel til Albjærg, den oven nævnte Jens Spend o. fl. Herremænd, at de skulde udgranske den Sag. Af Oluf Munk, der 1547 havde faaet Tvis Kloster som Ejendom, kjøbte Knud Gyldenstjerne Skærum (i Ulvborg Sogn) og lagde Markerne under Nørre=Vosborg, som derved fik et stort Fladeindhold. Den katolske Biskop synes, som man kunde vente, ikke at have vist stor Nidkerhed for den ny Lære, han havde antaget; derpaa tyder et strengt Kongebrev, han fik fra Kolding Slot den 19de Oktober 1553 paa Grund af den katolske Guds-tjeneste, man stjal sig til at holde i Skærum Kapel. Kongen havde hørt, heder det deri, „at for en søje Fordels Skyld tilstædes at bruge Afguder og anden Ufikkilighed i samme Kapel“, og desaarssag byder han, at Knud Gyldenstjerne først skal tilfredsstille Hospitalet i Ribe med Hensyn til dets Ret til Kapellet og derpaa lade det afbryde og bortføre, for at den Ufikkilighed, man der har drevet, kan vorde nedlagt. Sagnet fortæller, at det store østre Hus i Vosborg Borgegaard er bygget af Kapellets Mur og Træværk, og Tomten paa nogle høje Bakker ved Stor=Naen, hvor hin Bygning har staaet, svarer ogsaa i Størrelse til dette Hus. Længden af Tomten er omtrent 40 Alen og Bredden 14 Alen. Tømmerværkets Udseende og Sammensætning i det store Hus tyder ogsaa paa, at det tidligere har været nyttet til en anden Bygning. Knud Gyldenstjerne var Lensmand paa Vestervig Kloster, og her døde han den 8de December 1568; hans Enke Fru Zytte fulgte ham i Graven 1573. Den næste Ejer var Sønnen Predbjørn Gyldenstjerne, født paa Estrup i Aaret 1548, senere Rigsraad og Hovedsmand paa Bøvlings Slot. Han synes jævnlig at have boet paa Vosborg, hvis østre Hus han forskjønnede; det er sandsynligt, at han her indrettede det smukke Kapel og fik udvirket, at Præsten i Ulvborg skulde prædike deri hver Søndag, naar denne ikke hindredes af nogen anden Uembædsgjæring. Han døde paa Vosborg 1616 og blev begravet

i et Kapel ved Ulvborg Kirke, og til Bedligholdelsen af dette Kapel og hans derværende Gravskrift er der givet en ikke ubetydelig Eng, hvoraf Sognepræsten nyder Afgrøden. Aaret efter Pæredbjørn Gyldenstjernes Død fulgte Holger Gregersen paa Sønder-Bosborg ham i Graven; Forholdet imellem dem havde været særdeles venstabeligt, og de omtales begge i de over dem holdte Rigtaler og andensteds som gæve, hæderlige og gudfrygtige Mænd, der paa en venlig Maade omgiffes sine Bønder og sit Tyende. Fru Mette Hardenberg (død 1629), der var Pæredbjørn Gyldenstjernes anden Hustru, og med hvem han havde Bryllup 1588, forlod efter sin Mands Hedengang Nørre-Bosborg og drog til sin fæderne Gaard Skovsbo; men da hendes Frænde paa Sønder-Bosborg Aaret efter laa paa sin Sotteseng, kom hun over til ham for at trøste ham. Sønnen Knud Gyldenstjerne fik efter sin Faders Død Nørre-Bosborg; han kom i Gæld, døde tidlig og efterlod sig mange Børn; hans Hustru var Fru Christense Juel. Børnenes Formyndere blev deres Farbroder Henrik Gyldenstjerne til Svandholm i Staane; de kunde ikke beholde Gaarden, som derfor gik over til en anden *Uet*.

Den næste Ejer var nemlig Jens Juel til Kjeldgaard, Rigsraad og Lensmand paa Bøvling, der var gift med Fru 3de Lange, som efter hans Død (1634) levede paa Bosborg indtil sin Hedengang i Juli 1649 i en Alder af 65 Aar; hun var en virksom, from og hjælpsom Kvinde. Hendes Død var en Følge af et Fald paa Stentrappen, hvorved hun forsløg sit Skinneben. I hendes Tid brændte Ladegaarden ved Lynild den 5te August 1647. Jens Juel og Fru 3de Lange havde haft elleve Børn, af hvilke de sex døde før Moderen. En af hendes hedengangne Døtre Fru Maren Juel havde været gift med Ove Bjelke til Østeraad i Norge, Lensmand paa Bergenhus, og deres Datter 3de Sofie Bjelke, der skrev sig til Bosborg, skulde vel have haft Gaarden; men dette fandt ikke Sted, hvorimod Klavs Juel, der den Gang var Ejer af Sønder-Bosborg, nu ogsaa fik Nørre-Bosborg; han var gift med Fru Sofie Gyldenstjerne; ved hans Død i November 1673 skiltes atter de to Gaarde, i det Nørre-Bosborg tilfaldt Fru Marie Bjelke, Søster til den oven nævnte 3de Sofie Bjelke, og hendes Mand Joakim Vind. Denne boede ikke paa Gaarden, hvis Forpagter Peder Andersen, der ogsaa synes at have været Ridfoged — efter at Klavs Tang, som havde været Fru 3de Langes Foged, var bleven Herredsskriver i Ulvborg Herred — udøvede Ejerenes Rettigheder. Han var idelig i Strid med den haarde og trættekære Øverste Schwanwede, der var Ejer af Sønder-Bosborg. Peder Andersen ønskede, at Nørre- eller Store-Bosborg skulde have Lægesifket alene for sig. Læregaarden laa sandsynligvis i Skjellet imellem begge Gaarde, da Trætten begyndte imellem de to stridslystne Mænd. For at forebygge Gjennembrud af Laen havde Hr. Pæredbjørn Podedbusk ladet opkaste en Vold paa det Sted, hvor den efter at være kommen ud for Vester Bemb By snøede sig imod Syd og Sydvest. Denne Vold skulde holdes ved Rige, og da Gaarden deltes, vedtoges det af Knud Gyldenstjerne og Gregers Ulfstand, at Udgifterne dertil skulde bæres af begge Herremændene. Peder Andersen fandt for godt at lade Volden aldeles forfalde paa den ene Side,

endstjænt han flere Gange ved Raldsmænd modtog Advarsel om at opfylde Øverenskomsten, og Følgen blev, at Stor-Laen i Øbet af Vinteren eller Vaaren 1685 brød igjennem Dæmningen, saaledes som det kan ses af et Syn, der er optaget i April s. A. Ved Gjennembruddet ødelagdes en stor Engstrækning, og Peder Andersen opførte derpaa en ny Læregaard der, hvor den nu staar lige ind til Skærum Bro. Heraf udspandt sig en lang Retstrætte imellem Peder Andersen og Schwanwede, hvorom 44 Tingsvidner og Domme, som gjemmes i Nørre-Bosborgs Arkiv, ere et talende Minde. At den først nævnte aldeles havde Ret, er indlysende, og hans voldsomme Færd vidner end mere derom. Raldsmændene lod han afbanke foran Vindebroen, naar de vilde hjemsege ham med Stævning, og i Retten lod han falde Ukvæmsord imod Dommerne; han tabte Sagen ved Hjemting og Landsting, hvorefter han søgte Oprensning ved Højesteret. Hans Modstander lod det heller ikke skorte paa Voldsdaad; han lod saaledes borttage Grinderne (de Spoler, der værne imod Lærens Gang højere op i Laen) af den ny Læregaard og sønder slog dem; en anden Gang brændte han Grinderne og var ikke mindre stærk end hin i Ukvæmsord, og han var den klogeste. Joakim Vind, der da var Rancelliraad og Amtmand over Throndhjems Amt, var endelig led og kjed af al denne Strid og lod ved Amtmanden over Silkeborg og Mariager Amter Knud Gjedde Nørre-Bosborg paa ny bortforpagte, og Peder Andersens Eftermand var ingen anden end selve Ejeren af Sønder-Bosborg; Afgiften sattes til 500 Rdlr. (Spec.) i gode ubeskaarne danske Kroner aarlig fra 1ste Maj 1687. Forpagtningen varede kun meget kort; thi den 3die Juni 1688 omstiftede Joakim Vind Tiden med Evigheden. Denne Mand var født i Kjøbenhavn den 11te Marts 1624 og Søn af Rigens Raad og Amiral Jørgen Vind til Gunnerup og Fru Ingeborg Ulfstand til Harrested. I sit 20de Aar drog han til Udlandet og var nogle Aar Højunker; som frivillig tog han Del i Krigen imod Sverige 1658. Fire Aar derefter holdt han Bryllup med Anne Katrine Budde, efter hvis Død han 1668 giftede sig med Else Urup; deres Samliv var meget kort, eftersom han i Aaret 1671 fik sin tredie Hustru Marie Bjelke, hvorved han blev Bosborgs Ejer. Han havde ligesom tidligere Jens Juel Del i Styrelsen af Sølvsærket ved Kongsberg, og ligesom denne roses han for Duelighed og gavnlig Virksomhed i sin Stilling. Han var desuden Stiftamtmand over Throndhjem Stift og døde i dette Embede paa Kongsgaarden i Throndhjem By.

I en Tid af henved 400 Aar havde saalunde Bosborg gaaet fra den ene *Uet* af gammel dansk Adels til den anden, og Godsets Bønder havde i den Tid haft bedre Dage, end de derefter fik i en hel Arrække. Naar man skal dømmes efter Sagnene, synes deres Aar vel ikke at have været saa haarde under den nærmest følgende Ejer, som de senere bleve. Gaarden folgtes nu til en Tytter, den ofte omtalte Schwanwede, der da var Generalmajor. Kjøbesummen var ifkun 10,000 Rdlr. (Specier); men han gjorde Vanskeligheder med Udredelsen af denne Sum. Efter hans Paastand havde man lovet ham 700 Tdr. Hartkorn, og dem kunde han ikke faa; men de 700 Tdr. maa have været gammelt Hartkorn, og inden Summen udrededes, regnede man efter den ny Matrikel. Til Gaarden hørte

den Gang et meget stort Bøndergods i Åsp, Olby, Husby og Bind Sogne, saa og i Skodborg og Baudfuld (tidligere Bendlefolk) Herreder i Dybe, Kamme, Tørring, Hove, Hygum, Trans, Baudborg, Engbjerg og Ferring Sogne, hvoraf en Del senere folgtes til Baron Rüse til Rysensten. Da han ikke vilde udrede Kjøbesummen, vexledes der adskillige Breve imellem ham og Fru Marie Bjelke allerede i Aaret 1688 og det følgende Aar imellem ham og de Mænd, der paatog sig at jævne Sagen; men Retten maatte ogsaa lægge sig derimellem, og i Følge Højesteretsdom af 1690 gjordes der Indførsel hos Schwanwede. Hvorledes det til syvende og sidst gik med Sagen, vides ikke; men vist er det, at Generalmajoren dog fik denne Gaard i lovlig Eje. Herman Frans Schwanwede var af en gammel bremisk Slægt, der tidligere havde været i Danmark. Han var ved den skaanske Krigs Begyndelse Oberste i Rytteriet og tildrog sig almindelig Opmærksomhed som djærv Partigænger, og efter Slaget ved Lund 1676 var Omegnen ved Landskrone Skueplads for hans æventyrlige Foretagender, som ofte gjorde Svenskerne megen Skade. I Slaget ved Landskrone 1677 kæmpede han som Generalmajor paa højre Fløj og tog før og siden Del i andre vigtige Kampe; men det var dog især ved mindre Angreb og djærve Æventyr paa egen Haand, at han i Særdeleshed vandt sig et berømt Navn. Sagnet fortæller, at han bradt kunde omdanne sine Krigere til Siv og Sivene igjen til Krigsmænd. At en saadan Mand ikke kan være glemt paa Bøsborg og i Omegnen, er en Selvfølge; ogsaa der ved man noget om hans Æventyr under Krigen. Der siges saalunde, at han en Gang i Sverige med sit Rytterier gik ud paa Æventyr uden Maal og Mød, indtil han den tredie Dags Aften stod foran den svenske Hær med udmattede Folk og Heste. Han bød da, at Folkene skulde stige af Hestene, give disse Foder og selv søge sig Mad og Hvile. Hans Officerer gik strax til ham og bade ham vel overveje, hvad han gjorde; Fjenden kunde jo falde over dem om Natten og nedhugge dem alle. Men han svarede: „Gaar I kun til Hvile, som jeg har budet, jeg skal nok selv vaage.“ Om Natten fremtoglede han da en Mængde danske Soldater og gik med dem fra den modsatte Kant ind paa den svenske Hær. I Lejren blev der nu stort Røre, man drog ud mod den danske Hær, som man troede at se for sig, udmattede sig og skjød sit Krudt bort om Natten imod disse Skyggebilleder; i Mellemtiden udhvilede hans virkelige Soldater sig, og næste Dag vandt de en let Sejer. Disse Trolddomskunster glemte han heller ikke i Freden, hvorom følgende Optrin vidner: I sit jystke Hjem kjædede han sig, og sin Abling brød han sig ikke om; men den tog hans gode og fromme Hustru Fru Christense Dyre, af gammel dansk Adel, sig med Omhu af. En Dag, kort før Høstens Tid sad Generalen paa Bøsborg; da kom der en af disse heftige Storme fra Vesterhavet, som stundum kun alt for ofte tilintetgjøre Landmandens Haab om en fuld Lade. Fru Christense udtalte da sin Ængstelse for, at Bygget skulde blæse af. „Åa,“ sagde Schwanwede, „sig Bønderne til, at de komme og skære det af (man skar da Kornet af med Segle).“ „Åk nej,“ svarede Fruen, „naar vi tilfuge Bønderne til vort Arbejde, slaas deres eget Byg af derhjemme for dem, og de kunne ikke taale et saadant Tab, det kunne vi dog!“ „Åa,“ udbrød han, „lej da

Folk til at skære det.“ „Hvor skulde vi faa alle de Folk fra!“ sagde hun. „Åa! vil du skaffe Mad, skal jeg nok faa Folk; men sæt dygtig store Gryder paa Ilden; thi sørger jeg for Folk, saa kommer der mange.“ Fruen tænkte, hun skulde vel faa lavet Mad nok og gik ud i Kjøkkenet; men da hun var kommen ind i Stuen igjen og saa ud over den store Ladegaard, fik hun et uvæntet Skue: Ladegaarden var helt fuld af Folk, baade Karle og Piger, enhver med sin Segel. Ved dette Syn slog Fru Christense sine Hænder sammen og udbrød: „Nej, Gud, hvorledes skulde jeg kunne faa Mad til saa mange Menneker!“ Men Troldmanden lo; thi det var Menneker, som ikke sølte Trang til Mad; skære Kornet af kunde de alligevel, og inden mange Minutter vare gaaede, laa Bygget paa Skaar. Schwanwede var en barsk og streng Mand, der holdt langt mere af knyttede Næver og skarpe Baaben end af Ord, og naar hans Bønder og Tyende kom til ham for at kære over en Uret, som nogen havde ladet dem vederfares, saa udbrød han gerne: „Slaa ham ihjel, den Kjeltring!“ Om Værefistet og Bøsborgs udelukkende Ret dertil har der altid været Strid; men ingen har paa en saa „saaende“ Maade som han afgjort Sagen; thi han sendte sine Ryttere ud paa Baade for at afsænke dem, der dreve ulovlig Fangst. Som Ejere af Sønder-Bøsborg havde han Bøndergods i Sønder-Nisum, og Præsten i Husby ejede ogsaa 3 Gaarde der. En af Præstens Bønder var en „snaas“ Karl, hvis Lyft det var at pløje fra sin Nabo, og dette kunde i Fællesskabets Tid saare let finde Sted. Den forurettede Bonde var en af Generalens Fæstere; han gik til sin Husbonde med sit Kæremaal og fik da strax det sædvanlige Raad: „Slaa ham ihjel, den Kjeltring!“ Bonden havde en vis Følelse af, at sligt dog ikke lod sig saa godt gjøre; men Herremanden satte Mod i ham med de Ord: „Jo, det gaaer an, naar han pløjer fra dig; jeg skal forsvare det.“ Paa Hjemvejen saa Manden, da han var kommen nær ved sin Gaard, at Præstens Bonde kom pløjende ned ad Kenen imellem deres Agre og derved tog en bred Fure fra hans Mark og kastede den over paa sin. Bøsborgs Fæster forbitredes derover, sprang ind i sin Gaard, løsne en Bogkæp og kom ud til sin Uven, just som denne havde vendt Ploven. Strax løstede han Bogkæppen og gav den pløjende Bonde dermed et Slag i Baghovedet, saa at denne faldt død ned for hans Fødder. Deraf opstod nu en alvorlig Retsfag; det var Husbonden, som paa den Tid skulde lade tiltale eller forsvare sin Fæster, og saaledes kom Schwanwede og Mester Niels i Husby til at føre Sag imod hinanden. Ved Herreds- og Landstinget tabte Generalen, og Sagen kom nu for Højesteret. Kongen sad, som han den Tid stundum gjorde, selv i Retten; da Schwanwedes Sag kom for, og Dommerne vilde fælde Dom efter Retsfærdighedens Krav, stod Kongen op og truede ad dem med de Ord: „Stæk mig ikke Svanens Vinger, saa den ej mer kan flyve.“ Dommerne ræddedes saare og dømtte, at Generalen og hans Bonde ikke alene skulde være angerløse og Præstens Bonde ligge paa sin Gjerning; men Præsten skulde endog, fordi han havde yppet denne Riv, have forbrudt sin Kjole og Krave til hin. Saa snart Dommen var Præsten forkyndt, red denne over til Bøsborg for at overgive sin Kjole og Krave til Herremanden; som rimeligt var, kunde han ikke

lade være at sige: „Mig tykkes dog, jeg havde en retfærdig Sag.“ „Ja,“ svarede Generalen, „men min Sag var retfærdigere; dog være det langt fra mig, at jeg skulde fratage Eder Eders Embede, behold I det fremdeles, men lov mig en Ting, og det er: Naar jeg er død, og der kommer Bud efter Eder, kom da strax over til mig.“ Mester Niels, der kjendte Generalens Trolddomskunster og var en lærd og velstuderet Mand, lovede dette. Schwanwede sølte tidlig Alderdommens Byrder, men udtraadte derfor ikke af Krigstjenesten, og den 15de Maj 1695 udstædtes der af Kongen et tykt Brev til ham, at han skulde være rede til, med sine 4 Rytterregimenter at drage i Krig, naar han fik nærmere Tilsigelse. Da han just en Dag sad ved Binduet og saa ud over Gaarden, kom der en Svane med hængende Vinger flyvende, og ved dette Syn udbroød han: „Nu er min Søn falden i Krigen, og det vil heller ikke være længe med mig.“ Han modtog kort efter den Tidende, at hans Søn var falden i Udlandet, og forlod nu selv denne Verden den 26de Januar 1697; han var da 60 Aar mindre end 2 Maanedev gammel. Indtil videre hensatte man hans Lig i Gaardens Kapel, og to af hans „Hofkarle“ fik Paalæg om at holde Vagt der Dag og Nat. En Dag kom hans Datter Jomfru Birgitte ind i Kapellet; den ene Karl havde lagt sig til Hvile, og hun sagde da til den anden, at han ogsaa godt kunde gaa bort, eftersom hun nok skulde være saa længe hos sin Fader. Han gik, men havde næppe lukket Døren efter sig, førend den døde rejste sig i Kisten og sagde: „Send Bud efter Mester Niels.“ Der gik da strax et ridende Bud til dennes Præstegård; men der stod allerede Præsten i Husdøren, isørt sin Præstekjole, imedens hans Hest stod sadlet i Stalden; thi da han havde hørt, at Generalen var død, ventede han hvert Dieblik Bud fra denne. Præsten red nu saa stærkt, at Karlen, der strax skyndte sig hjemad, næppe havde tilbagelagt Trediedelen af Vejen, førend han saa Mester Niels ride sønden ind paa Herregaarden. Saa snart Præsten var kommen, indlod man ham i Kapellet; man hørte da strax en vældig Støj der en Times Tid, og en styg Lugt bredte sig ud over Gaarden; men lidt efter lidt sagtnedes Larmen, og Mester Niels traadte nu ud af Kapellet, aldeles forkommen og saa gjennemvaad af Sved, at Vandet løb i Strømme neden af hans Præstekjole; men han sagde: „Nu skal den salig Herre vel saa Ro i sin Grav.“ Man hørte heller ikke siden, at Generalen spøgede efter sin Død, hvilket man ikke uden Grund havde ventet. Men denne Kamp havde saaledes taget paa Mester Niels, at han sygnede hen, og ikke længe efter var ogsaa hans Livsllys udslokt. Saa vidt Sagnet. Man nedfattede Generalens jordiske Levninger i Vitten Gyldenstjernes Kapel ved Ulvborg Kirke, hvor hans Kiste endnu er i en ret god Stand med Pladen og hans Naarde paa Kiste-Laaget. Han efterlod sin Hustru begge Gaardene. Denne døde paa Nørre-Bosborg den 24de Marts 1705 og fik sit sidste Hvilested ved Mandens Side, hvor ogsaa hendes Kiste endnu staar; men Fløjet er revet af og skal være stjaalet. Efter Fru Christense Dyres dødelige Afgang arvede Fru Elisabeth, Enke efter Generalens Søn Major Schwanwede, Sønder-Bosborg, hvorimod Nørre-Bosborg af Fru Birgitte Schwanwede, gift med Niels Benzou til Havns, og hendes Søster Jomfru Katrine Margrete folgte Nørre-Bosborg med et stort Gods til Niels Leth; men

nu gik det ligesom den Gang, da deres Fader købte Gaarden; der opstod en Ketsstrætte, som i mange Aar førtes ved Højesteret og først endtes 1726.

Niels de Leth, der synes at have hørt til en Væt, som imod Enden af det 17de Hundrebaar forekommer i Ringkjøbing, havde været Student og Huslærer hos Christen de Linde paa Pallesbjerg. Her forelskede den ældste Datter Jomfru Maren sig i ham; de holdt Bryllup, og Manden optoges tilsidst den 30te Januar 1708 i Adelfstanden. Hans Hustrus Fader købte først til ham den lille Hovedgaard Lindtorp i Asp Sogn ved Holstebro. Fra 1707 boede de paa Nørre-Bosborg; men Niels Leth opnaaede ikke at faa Skjøde paa Gaarden. Han døde allerede 1711, og hans Enke ejede Gaarden i mange Aar, indtil hun ved Skjøde af 24de August 1746 overlod den til sin Søn Henrik Johan de Leth. Fru Maren de Linde var i sig selv en god og velvillig Kvinde, men lod sig alt for meget styre af sin Søn i det mindste i sine sidste Aar, til lidet Vaade for hende selv og for Godssets Bønder. Hun ligesom hendes afdøde Mand boede i den søndre Fløj af Borgegaarden, hvorimod hendes Søn, der var gift flere Aar før han modtog Gaarden som Ejendom, havde den nordre Fløj til Bolig. Fru Maren Linde døde paa Bosborg. Henrik de Leth er den af Bosborgs Ejere, hvis Minde vist nok vil leve længst i Egnen, men ikke for hans Dyds Skyld; tværtimod var han den værste Bondeplager, Godssets Bønder have kjendt. Han var en dygtig Landmand, der opdyrkede Kær- og Hedestrækninger; men denne hans Virksomhed gik ud over de stakkels Bønder, som maatte gjøre Arbejdet, skjønt de ofte hvarken havde Heste eller Redskaber til at udføre det med. Man har stundum kunnet sige til en Sunne Undskyldning for en sliq haardhjærtet Herremand i Modsætning til de ældre Ejere af den gamle Adel, at han havde betalt Gaarden dyrt og nu maatte se at faa saa meget som muligt ud af den; men end ikke dette kan gælde med Hensyn til Henrik de Leth, eftersom han jo arvede Gaarden efter sine Forældre, der vel endog vare rige. Hidtil havde man ikke rørt ved Skerum gamle Kirkeplads og Kirkegaard; nu vilde han indtage den til Mark. Da ved Bløjningen af Kirkegaarden Hestene sank ned i Gravene til Bringen, lod han sig ikke afholde fra videre Forsøg; men da han kom til selve Kirketomten og vilde begynde der, brødes Plovjærnene i tu, den indviede Jord vilde ikke lade sig gjøre til Ugerland. I de sidste Ejeres Kontrakter med sine Forpagtere har det ligesom været forbudt disse at pløje Kirkepladsen, hvilket dog ikke har været for Plovjærnenes, men for Stedets Skyld som et gammelt ærværdigt Minde. Ogsaa lod Henrik Leth rydde Karpedammen og age Dyndet op paa den tilgrændsende Mark, hvilket var en stor Byrde for Bonden; men i Steden for den ventede større Afgrøde fik han kun Tidsler og Ugræs. Hans Trætte med Sognepræsten i Ulvborg er allerede omtalt. Ogsaa med sin egen Morbroder og sin Hustrus Fader Frans de Linde havde Henrik Leth en lang Ketsstrætte. Linde havde ladet bjærge Lyng i Ulvborg Hede paa sine to Gaardes Pallesbjergs og Stabylkærgaards Vegne, hvortil Leth mente, han ingen Kets havde, eftersom han boede i et andet Sogn. Her havde Leth aldeles Uret, da i Følge en Forening af 24de November 1689 Ejeren af Pallesbjerg havde

Lov til hvert Aar at bjærge Lyng i Ulvborg Klitter. Han tabte derfor ogsaa Sagen. Henrik Leth døde 1754. Da han var saa haardhjertet og saa ilde lidt af Almuen, er det intet Under, at denne ikke lader ham finde Ro i Graven. Hver Midnatstid ses han næmlig agende i fuld Fart med 4 sorte Heste for Kareten opad „Kirkevasen“ (en Vase er en ophøjet Vej over et dyndet eller lavt Sted) over „Vindebroen“ og lige igjennem det store østre Hus, hvor fordem Portindkjørselen til Borgegaarden var. Ved Broen lænede han sig ud af Bognen, greb Lænehunden, som stod paa dette Sted, og slængede den ud over Broens Rækværk, og om Morgenen hang da det stakkels Dyr her i sin Lænke som et Vidnesbyrd om, at Gjenfærdet ikke havde glemt en Morskab, han i sit Liv særdeles meget havde yndet. Endnu i den første Tid, da Niels Tangs Hustru havde taget Bolig paa Gaarden, havde man hver Morgen dette Syn, hvilket først forsvandt, da Hunden flyttedes ind i Ladegaarden. Der gives ogsaa de, som vide, at Henrik Leth ofte i Nattens Timer ses til Hest og i Følge med en anden Rytter i fuldt Firspring ride fra Vosborg til Ulvborg Kirke, og Marsagen til denne Færd siges at være følgende: Paa Vosborg tjente en Dreng, Søn af en fattig Kvinde i Skytterup. En Gang savnedes der en Spilse fra Ejerens Bord, og Mistanke faldt paa denne Dreng; men han paaftod haardnakket, at han var uskyldig, og med god Grund, eftersom Skeen fandtes i Grisetrugget. Men Mistanke havde man, og han skulde vedgaa Tyveriet. Altsaa bandt man Drengen med et Reb, hvilket Herremanden, staaende paa en flad Sten, som endnu vises i Ladegaarden, holdt fast i den anden Ende. Ladefogeden stod ved Siden med en Svøbe i Haanden og lod Slagene regne ned over den stakkels Dreng, af hvis pinefulde Løb Sporet længe saas i en affveden Kreds rundt om hin Sten. Dog vedgik han ikke den Brøde, hvori han ej havde gjort sig skyldig, skjønt Ladefogeden havde skilt sig saa godt ved sit Hærv, at Drengen døde den følgende Nat. Hans Moder blev vanvittig af Sorg; sin Søn kunde hun ikke faa igjen, hvor meget hun end bønfuldt den onde Herremand om at give ham tilbage. Det heder, at de to Mordere have kastet Liget op paa Loftet over Ulvborg Kirke. Da denne for en 40 Aar siden istandsattes, skal man paa Hælvningen over Vættens Gyldestjernes Kapel have fundet Skelettet af et halvvozent Menneske i hvid Badmelskoste, i hvilken der endnu saas Læderknapper. At denne Dreng ikke var den eneste af Tyendet, som maatte undgælde for Herrens Ondskab og Hævngjerrighed, ses deraf, at denne ogsaa stundum viser sig paa Volden, slæbende med sig Liget af en myrdet Urtegaardsmand, indtil han endelig finder et Hul under et Træ, i hvilket han da kaster den dræbte ned. Men ikke nok hermed; endog hans egen Hustru forfulgtes af ham. Hun mindes endnu med Ærlighed som „den gamle Frue“, om end hendes overdrevne Flid har haft til Følge, at hun stadig høres spindende paa sin Rok. Kun i et Bærelse kunde hun være tryk for Hjemfølgelse af ham; en Gang i Gjenfærdstimen kom han uforvarende over hende i et andet Kammer, og nu gjaldt det for hende om saa snart som muligt at frelse sig. Hun undløb ogsaa; men saa nær var han hende, at han kunde gribe hende i Forklædet i selve det Øjeblik, da hun snurrede sig rundt for at smække den Dør i, som førte til hendes Fristed. Naar han kom ind i Borgegaarden, gjorde han megen Ufred der.

Man haabede at kunne forebygge gjentagne Besøg af ham ved at tøjre hans Ridehest, som han holdt meget af, tværs over Bejen; men Hesten fandtes hver Morgen løbende hen over Marken. Tilfidsst, heder det, manede man ham. Hans Dygtighed som Landmand nyttede ham ikke; Godset forarmedes, som man kunde vente, og paa selve Hovedgaarden kom der efterhaanden til at hæfte en stor Gæld. Desaarfag brød hans Enke Fru Sofie Lunde sig ikke om at eje Gaarden, og allerede den 28de August 1757 overlod hun den til sin Søn Christen de Leth, som hun længe overlevede, da hun først i Aaret 1788 bortkaldtes fra denne Verden.

Christen de Leth var lovkundig og fik i en ung Alder Udnævnelse til Landsdommer i Viborg; en Gang om Maanedens skulde han møde der. Hans Uenbede var til liden Glæde for Godsets Husmand, da disse idelig maatte „gjøre Løb“ did i hans Urende. I lige Maade maatte de Gaardmænd, som i hans Tid fik Fæstebreve, finde sig i at gjøre to Reiser paa 4 Mile som Kortrejse til en af de nærmeste Kjøbsteder eller en Langrejse til Viborg. Det saa kun maadelig ud med Gaard og Gods, da han overtog Ejendommen, og Tilstanden forbedredes ej heller i hans Tid, skjønt der vist nok vare enkelte velstaaende Bønder, især de saakaldte Fribønder, som ikke gjorde Hoveri og havde de største Gaarde i Fæste. I Faderens Tid havde Livet paa Vosborg været alt andet end smukt og godt, og bedre var det ikke, imedens Sønnen ejede Gaarden, hvortil kom, at dennes Hustru ingenlunde var en hæderlig Kvinde. En Skole for adelige Drengene havde der været i hele Henrik Leths Tid, og den vedvarede ogsaa i Sønnens Tid. Man maa undres over, at Forældre vilde overlade sine Børn i slige Hænder; thi de stakkels Drengene hudflettedes formelig, naar de havde baaret sig lidt galt ad eller ikke til Punkt og Prikke kunde opramsse sine latinske og andre Lektier. De havde til Huslærere Kandidater i Theologien, der udmærkede sig ved Haardhed; især saar Hr. Søren, der dog allerede af Fru Maren Lunde kaldedes til Præst for Gjording, Bemb og Bur Menigheder, dette Skudsmaal. Drengene fik ikke saa megen Mad som de trængte til, hvisaarfag de som en Flok sultne Hunde omringede Hovbønderne for at faa noget af deres Madposer. Gaarden var i de Dage næsten altid fuld af Gæster; var der ingen fremmede, sølte Fruen stor Tomhed; men naar der kom et Par Kareter ned ad Kirkevejen til Gaarden, glædede hun sig. Ved Bordet gik det lystig til. Øverst sad Herkabet, og ved den nederste Bordende stod der 2 Stole til Ridefogeden og Huslæreren, hvilke først kom ind, naar Herkabet havde sat sig, og Læreren drev da sine Drengene ind foran sig; disse maatte staa ved Bordet, efter at de først havde opramsset Bordbønnen. Naar nu Ridefogeden og Læreren havde nydt de to første Retter, som ogsaa i karrigt Maal tilbødtes Drengene, stode de op og gik med disse bort fra Bordet. Det andet Selskab blev siddende ved Bordet, og snart gav man sig til at drikke, især en stor Mængde Brændevin af forskjellige Slags. Tilfidsst gik Kvinderne ogsaa; nu toge Mændene sine lange Kridtpiber frem, og længe sad man endnu for at smøge og drikke. Justitsraad Christen de Leth havde ikke længe Uvne til at afholde saadanne Udgifter, og Gaarden skulde været solgt for Gæld, da han døde. Han var, saa længe han levede, Landsdommer, men var udnævnt til

By og Herredsfoged i Holstebro, hvilket Embede han ikke kom til at overtage. Da han en Dag i Aaret 1778 red hjem fra Landstinget og efter et Ophold i Holstebro havde sat sig ikke aldeles ædru til Hest, kom han ikke længer end en Mils Vej imod Vest ud paa Heden; her faldt han af og slog sig ihjel. Hans Bortoges nu under Skiftebehandling af Kommissærer, og Nørre-Bosborg med Gods og Kirker stillede til offentligt Salg den 19de Maj 1779 og afhandedes for 40,000 Rdlr., hvortil kom 1,500 Rdlr. i Omkostninger.

Kjøberen var Christen Linde de Friedenreich, der allerede var Ejer af 7 vesterjyske Gods, hvoriblandt Pallesbjærg, som ifkum gave ham smaa Indtægter; men alligevel pnskede han at faa dette Gods i Eje. Ved Auktionen mødte adskillige andre lysthavende, som ikke stode tilbage i at byde; da han tilsidst sejrede, skal han have sprunget op fra sit Sæde og raabt: „Lad Helvedes Engle kun sværme (efter en gammel Psalme), saa er Bosborg dog mit.“ Junker Christen, som han i daglig Tale kaldtes, var højt forskjellig fra de to sidste Ejere, da han var en godmodig og humoristisk Mand; Kundskaber havde han kun faa af, og hans Vittigheder vare som oftest noget platte. Som en jævn Vesterjyde kunde han gjøre Løjer med sine undergivne, og han holdt af dem. Strandingsauktioner vare rene „Karnevals-dage“ for ham, naar der havde fundet en god stor Strandings Sted, og sliq Fornøjelse kastede end ikke Præster Brag paa den Gang. Han drog omkring fra den ene af sine Gaarde til den anden, men boede helst paa Sønder-Bosborg, skjønt de derværende Bygninger vare tarvelige. Her havde han sit Godskontor og sin Ridefoged, den snedige Mikolaj Bisping, der bar sig ad med Ejendommene som han fandt for godt. Kun faa Aar var Christen Friedenreich Bosborgs Ejer. Han fik næmliq en brad Død i Februar 1786, og efter hans Hedengang solgtes hans Gods og deriblandt Bosborg ved offentligt Salg. De derved indkomne store Summer forsvandt som Dugg for Solen; endog de Legater, den afdøde havde udsat for sit Tyende og for andre, som han godt kunde lide, formindskedes, saa at vedkommende enten intet fik eller maatte lade sig nøje med en Del af det, der var udsat for dem. Kun en Mand stod sig godt ved alt dette, og det var Ridefogeden, som havde faaet det Hærv at styre Voets Sager. Han havde Penge nok til at kjøbe Krogsdal (i Nørre-Felding Sogn, Ulvborg Herred) med Gods; men hans store Formue blev senere til Delæggelse for hans eneste Arving.

Begge Gaardene stillede nu til offentligt Salg, og som lysthavende mælbte sig to Brødre, der vare udgangne fra Bosborgs Gods. Det var Kjøbmand Peder Tang fra Ringkjøbing og Kancelliraad Søren Tang til Thimgaard (i Hind Herred). Om denne Vets Opkomst fortælles følgende Sagn. Henimod Enden af det 17de Hundrebaar havdes Gaarden Melgaard i Ulvborg Sogn i Fæste af to Mænd, hvilket ikke var sjældent i hine Tider. I den vestre Del af Gaarden boede en ung sliq Mand ved Navn Peder Simonsen og hans Kone Maren, hvilken sidste var fra den østre Del af Gaarden; hendes Broder, der havde denne Del i Fæste, var derimod trættekær og søgte at gjøre Søsteren og hendes Mand det onde, han kunde afftedkomme. En Søndag kom Maren hjem fra Kirke, iført sin gode Søndagspynt: Gyldestykkets Hue, en bræm-

met Raabe af Damask, røde Hoser m. m. Da mødte hun uheldigvis sin Broder lige for Møddingpølen; han løb til hende, saa at hun faldt baglængs ned i Pølen, og hele hendes dyre og fagre Klædebon, der ellers kunde have gaaet i Arv igjennem flere Vtled, ødelagdes. Den Gang var Øverste Schwannede Herre til Sønder-Bosborg, og hans Ryttere, der vare indlagte omkring i Eggen, kunde omtrent gjøre, hvad de vilde. En Aften kom tre af disse Ryttere ind til den „østre“ Mand: de vare drukne og grove, men lode ham dog snart have Fred, efter at han havde raadet dem til at hjemføge hans Medfæster, hos hvem de efter hans Paastand vilde faa det langt bedre end hos ham selv. Peder taalte deres kaade og bydende Adfærd, indtil de fornærmede hans Hustru; men da var det ude med hans Taalmod, og de tre Ryttere kom snart paa Døren og ud i Møddingpølen. Peder og hans Hustru gif nu til Sengs; men Manden kunde ikke sove, da han ikke ventede sig gode Følger af sin Djærvhed. Konen trostede ham med, at hun næste Dag vilde gaa til Husbonden og forklare ham Sagen. Sit Løfte holdt hun, og hun talte saa godt for sig, at Øversten fandt, at Soldaterne ifkum havde faaet Løn som forskyldt; desuden gav han hende sit Ord paa, at de for at komme bort fra hendes onde Broder, skulde faa den største og bedste fæstleedige Gaard paa Godset. Kort efter fik de efter den før nævnte Klavs Tang den store Gaard Nørre-Tang i Fæste. De første Aar gif det mindre heldig for dem, efterfom der skulde nogen Formue til for at drive Gaarden; men da fortælles det, at imedens Maren en Aften stod i Bryggerset, kom der en liden besynderlig krogrygget Kone til hende og bad om faa et Brød til Laans; thi Konen havde intet at leve af. Maren gif ned i sin Kjelder, tog det største Brød, hun havde, og gav Kvinden det, sigende: „Der har I et Brød, og det skal I ikke bryde Jer om at godtgjøre; det skal være Jer givet.“ Da sagde den gamle: „Det Brød skal komme dig og dine Efterkommere til gode i 4de og 5te Led.“ Ved saadan Tale opstode allehaande Tanker hos Bondekonen, som derfor sagde: „Men hvo er du? Mig tykkes ikke, jeg kjender dig.“ Svaret var: „Kjender du mig ikke, og jeg har dog været din Nabo i 5 Aar; jeg er Bjærgmandens Kvinde heroppe fra den store sorte Høj østen for Jer.“ Med det samme var Kvinden borte; men fra den Dag af trivedes alt godt i Peder Tangs Gaard. Denne havde adskillige Børn; af Sønerne vare en eller to vansøre, hvorimod Døtrene vare karste og vakre. En af dem, der hed Maren tjente i adelige Huse og giftede sig siden med Lavrids Christensen fra den sydvestlige af de 3 Holmgaarde. De fik Nør-Tang i Fæste, og deres Børn havde et sjældent Held med sig. Peder Tang var den ældste Søn og født 1737. Forældrene lode dem i Tide lære at læse og skrive, saa at Peder i en Alder af tolv Aar kunde tjene som Skriverdreng paa Hinfels paa Thyholm. Indtil han forlod Hjemmet, vogtede han jævnliq Kvæget paa de høje Bakker 1½ Fjerding Vej øst for Nørre-Bosborg, og han tænkte da ofte: „Hvo der dog kunde bo paa saadan en Gaard.“ En Dag kom han drivende med sin Faders Stude igjennem Nørre-Bosborg Ladegaard fra Engen, hvor de havde græsset, efter at Væred var opgivet. I Ladegaarden holdt en gammel Kone fra Østerjylland med Væbler, som hun faldt til Hovbønderne, der vare samlede i Gaarden. Drengen løb

hen til Konen, rakte den flade Haand ud imod hende og raabte: „Mor, Mor, giv mig et Øble!“ Konen, der var „hynst“, svarede: „Du stygge Dreng, vil du have et Øble til Gave af mig, fattige Kone? Du ser ikke det store Guldbæle, der staar i din Haand.“ Efter at have været Skriversdreng kom Peder Tang i Kjøbmandslære hos Christen Noe i Ringkjøbing; men før han kunde komme hid, maatte han være løst fra Stavnsbaandet, og Faderen gik desaarfsag til sin daværende Husbonde Henrik Peth. Hos ham havde Lavrids Christensen Tang eller Holm ofte været, da han havde Mod nok til stundom at minde Husbonden om, at denne dog ikke kunde gjøre og lade aldeles som han havde lyst, og en sliq alvorlig Samtale havde ofte endt med, at Bonden fik Indbydelse til Middag ved Herremændens Bord. Da Lavrids Tang nu kom for at tinge med ham om et Fribrev for Sønnen, havde han i Kommen de 100 Rdlr., som et saadant den Gang sædvanlig kostede; men Herremænden sagde til ham: „De 100 Rdlr. ere gode nok; dog jeg vil tillige have det Stykke Eng, som ligger ved Øgelstrup Bad, midt inde i Vosborgs Jorder.“ Bonden udtalte vel, at han ikke kunde undvære dette Stykke Eng; men det nyttede intet, vilde han have Sønnen løst ud af Trældommens Nag, maatte han give Afkald paa Engen. Denne Afstaaelse var ham saa tung, at han paa Hjemvejen over Engen gav sig til at græde. Sønnen kom nu i Kjøbmandslære og vandt saaledes sin Husbondes Yndest ved sin gode Dypførelse, at denne, da han 1761 flyttede til Kjøbenhavn som Grosferer og Brygger, overlod sin Handel i Ringkjøbing til Peder Tang, der snart var en holden Mand. I Samlag med Broderen kjøbte han 1786 Sønder-Vosborg, imedens Nørre-Vosborg kjøbtes af Peder Tang alene. Da han modtog Gaarden, var denne i en maadelig Tilstand, efterfom Bønderne vare meget fattige. Hertil kom, at Misvæxt indtraadte to Aar efter hinanden, saa at Ejeren ligefrem maatte spøde mange Familier; meget Korn maatte han hente fra Østersøen. Ladegaarden paa Nørre-Vosborg laa næsten paa Jorden, og den nordre Fløj af Borgegaarden, hvor Fru Sofie de Linde havde sin Bolig, var yderst brøstfældig. Den gamle Fru glædede sig meget over, at Gaarden nu var kommen i gode Hænder; hun havde kjendt den ny Ejer fra hans Barndom af og udtalte, da han første Gang strax efter Kjøbet hilfede paa hende, det Haab, at han ikke vilde lade Huset falde ned over hende. Derpaa gav han sit Ord, hvilket han ogsaa holdt til liden Glæde for Ridesfogeden, der endelig vilde have Udhusene først istandsatte. I øvrigt boede den ny Ejer for det meste i Ringkjøbing, hvor han stadig drev Handel. Naar han kom til Herregaarden, hvilket oftest fandt Sted om Søndagen, tog han gjerne til en af Godssets Kirker nord for Stor-Naen for at deltage i Guds-tjenesten, og derefter gik han med Bønderne ud paa deres Marker; den træge Bonde, hvis Agre vare maadeligt Korn, fik da alvorlige Paamindelser, imedens den flinke Fæster fik Ros. Peder Tang døde 1826 næsten 90 Aar gammel. Han havde været gift med Mette Kiaer, hvis Fader var Borgemeister i Ringkjøbing; men deres Samliv varede ifkun 10 Maanedere. I August 1767 døde den unge Hustru 25 Aar gammel, efterladende sig en spæd Søn, og hendes Ægtefælle følte dette Tab saa dybt, at han aldrig siden vilde gifte sig. Ret længe var

han ikke selv Vosborgs Ejer; thi da hans eneste Søn efter nogle Aars Forløb kom hjem fra Universitetet, gav Faderen ham Valget imellem Nørre-Vosborg som Ejendom kvit og frit eller en stor Kapital, dersom han vilde gaa den juridiske Embedsvej. Sønnen, hvis Navn var Niels Tang, valgte det første og levede siden paa Nørre-Vosborg, hvor han traadte i sin Faders Fodspor. Han var gift med Marie Katrine Meinert, Datter af Kontorchef i Toldkammeret A. E. Meinert og Datterdatter af Grosferer Christen Noe, hans Faders gamle Husbonde i Ringkjøbing. Niels Tang døde i Aaret 1814 i en Alder af 47 Aar. Siden hans Død har Gaarden tilhørt hans Søn Statsraad Andreas Ewald Meinert Tang, som med Omhu og Kærlighed har fredet om denne gamle Borg, der saaledes har undgaaet den Stæbne, som har rammet de fleste andre Herresæder i denne Egn. Han har tilbagekjøbt adskillige Stykker af Gaarden, der have været frasolgte. Sine rige Samlinger til Gaardens Historie har han med den største Nedbonhed overladt Udgifveren til Benyttelse.

Foruden de allerede omtalte Sagn maa endnu nævnes følgende om Gaardens Nisse. At Nissen længe har nydt stor Anseelse paa Vosborg, ses blandt andet deraf, at da Peder Tang i sin Tid ombyggede Broen over de indre Grave, fandtes Murfordybningerne fulde af gamle Tydepotter med mange Aars Levninger af Nissens Julegrød. Det fortælles ogsaa om Vosborg (som om flere andre Steder), at da Pigen en Gang havde lagt Smørklumpen i Bunden af Grøden, og Nissen altsaa ikke kunde finde den, blev han vred over den Uret, der saaledes var gjort imod ham, gik over i Koladen og vred Hovedet om paa en af Kjøerne. Da han nu dog igjen gav sig i Færd med sin Grød, fandtes Smørret, og Nissen angrede strax bitterlig sin Gjerning. Saa tog han da den dræbte Ko paa Nalken, slæbte den over til Sønder-Vosborg og førte den bedste Ko derfra over til Nørre-Vosborg, hvor han satte den i den dræbtes Baas. Det var da ikke andet, end hvad man kunde vente, at der var stort Uvenskab og megen Skinsyge mellem Nisserne paa de to Gaarde, saa at de tilsidst enedes om en Dvekamp. Nissen paa Nørre-Vosborg gik nu til Gaardens Herre, fremstillede Sagen for ham og bad ham om Vaaben. Hvad han fik, var kun Fordelen af en Bogu; men da Sønder-Vosborg Nissen paa samme Maade mødte med Bagdelen af en Bogu, var Partiet nogenlunde lige. Kæmperne mødtes paa „Korsløj“ tæt ved „Kirkevasen“, og saa haard var Kampen, at Højen derved blev lav og nedtraadt, saaledes som den endnu er. Men Nørre-Vosborg Nissen sejrede, i det han løb Bogustangen gennem sin Modstander.

Men ikke altid dansede Nis paa Roser. Da han saaledes en Dag sad i sine Tanker paa „Ladet“ over Kostalden og lod det ene Ben hænge ned, gav Nøgterdrengen ham et vældigt Slag med Nøggreben over Benet. Som nu Drengen om Aftenen ved Nadveren frydede af det Smæk, han havde givet Nis, hørte man, at denne raabte: „Ikke et Slag, men tre Slag,“ da der jo var 3 Grene paa Greben. Og om Natten, som Drengen laa i sin bedste Søvn, løftedes han ud af Sengen, og 3 Gange efter hverandre kastedes han over Tagryggen, saa at han tilsidst blev liggende paa Møddingen. Et andet Skarnsstykke lod Nis gaa ud over en Pige, der skulde

hente Tørv nede i Ladegaarden. Som hun kom ind i Tørvehuset og saa Tørven staa opstablet lige til Loftet, udbrød hun: „Ja hvo der dog havde de Tørv hernede paa Jorden!“ Knap var det sagt, før Tørven trillede ned, saa at hun let og snart fik sig „Løven“ (Kurven) fyldt og drog afsted med den op til Borgegaarden. Men jo længer hun gik, des tungere blev Kurven, saa at hun knap orkede at faa den baaret over i Kjøkkenet. Saa vidt naaede hun dog; men lige som hun sætter Kurven fra sig, springer Nissen ud af den, danser og griner ad hende. Det var altsaa ham, hun havde baaret i Kurven, og hun maatte da pænt gaa tilbage for at faa den fyldt igjen.

Nørre-Bosborgs Hovedbygning er, som omtalt, for en Del opført i det 16de Hundrebaar af Hr. Predisbjørn Gyldenstjerne; men det østre Hus er nu kun 2 Etager højt og har intet videre mærkeligt ved sig; den nuværende Ejer har gjengivet det sine Trappegange og givet det en Tilbygning. 3 Borgegaarden ligger desuden 3 Huse paa 1 Etage hver, der ere byggede 1640, 1770 og 1838. Boldene ere indtil 10 Alen høje og omgivne af Grave; paa den ene Side er Graven dobbelt, og udenom dem gaar en Udenværksvold af indtil 5 Alens Højde. Ved Indkjørselen til Ladegaarden staar et Porttaarn, bygget af Peder Tang i en nyere Stil, og uden for dette ligger et smukt Lyststed „Bosborglille“, som er bygget af den nuværende Ejer til hans ældste Broder; det er i samme Stil som Hoved-

gaarden, og i Righed hermed ere ogsaa adskillige af de smukke og stærkt byggede Fæstegaarde paa Godset opførte. Udenom Borge- og Ladegaarden findes smukke Haver og Plantninger med store Træer paa 16—17 Tdr. Land; men af egenlig Skov hører der intet til Gaarden, hvilket derimod tidligere har været Tilfældet, som man kan se af Striden imellem Bosborgs Ejere og Tris Kloster, hvor der er Tale om Gaardens Skov i Hammerum Herred, Skast Sogn. Om ældre Skove vidne ogsaa de store Krat i Bur Sogn ved Burgaard og Rødsgaard paa Kanten af Bakkerne imod Eyd ved Stor-Naen og Stedsnavnene paa Lund og Skov. Krattene bestaa for det meste af Eg og Bæverasp, gennemflettede med Hvidtjørn og Gedblade.

Gaardens Marker have et Fladeindhold af 600 til 700 Tdr. Land Ager og Eng, i det hele taget gode Jorder. Til Bosborg hører desuden omtrent 800 Tdr. Land Hebe.

Det til Gaarden hørende Bøndergods udgjorde Aar 1852: 46 Fæstegaarde med 164 Tdr. 7 Skpr. 1 Fdk. 1 1/4 Alb. Ager og Engs Hartkorn, 4 Arvefæstegaarde med Ret til at sælge og pantsætte med 16 Tdr. 2 Skpr. „ Fdk. „ 1/4 Alb. og 44 Fæstehuse, alle med Jord. Selve Hovedgaardens Ager og Engs Hartkorn var og er endnu 45 Tdr. 2 Skpr. 1 Fdk. 1 3/4 Alb. og det hele Ager og Engs Hartkorn er 245 Tdr. 4 Skpr. 1 Fdk. 1 Alb. Til Gaarden høre Gjording, Bemb og Bur Kirker med Kirke- og Kongetiender.

Davgaard Kirke og Sogn.

En Afstand af omtrent 2 Mile nordøst for Vejle ligger Davgaard Sogn, omgivet af Drum Sogn og af Stouby o. fl. Sogne i Bjerge Herred, Engum og Hedensted Sogne i Hattings Herred og Vejle Fjord. Til Sognet hører iffl. en By. Den største Længde fra Nord til Syd og den største Bredde fra Øst til Vest er omtrent en halv Mil. En af de mindre Landeveje imellem Vejle og Horsens gaar igjennem begge Sogne, og Jærnbanen imellem disse Byer gaar over den vestlige Del af Davgaard Sogn med Station paa Davgaard Mark.

Davgaard Kirke, der ligger i Davgaard By, har et anseeligt Ydre og et 24 Alen højt Taarn. Med Undtagelse af Baabehuset er den tækket med Bly. Den har oprindeligt iffl. været 22 Alen lang, hvoraf de 4 Alen hørte til Choret. Denne Del er bygget af et Slags kalkagtig, brungraa Materiale uden Mursten og antages at være fra Midten af det 13de Hundrebaar. Senere er Choret forlænget med 4 Alen og den vestre Ende mod Taarnet med 13 Alen Mur af Mursten, saa at Kirken har en indvendig Længde af 39 Alen, af hvilke de 8 Alen ere Choret, Bredden af Langhuset er $9\frac{3}{4}$ Alen, af Choret $8\frac{1}{4}$ Alen. Hele Kirken er hvælvet. Baabehuset er 49 Alen i Kvadrat. Naar Tilbygningen og Baabehuset ere opførte, vides ikke. Udvendig i Muren paa det nordøstlige Hjørne ses en langagtig Sten med en højt utydelig Indskrift. Under Taarnet er der en Begravelse med 6 Kister, hvori findes 1 mandligt, 3 kvindelige og 2 Børne-Lig, af hvilke de fire ere de jordiske Levninger af Mads Lavridsen v. Baden, i sin Tid Godsinspektør paa Bryksesborg, hans Hustru og to Børn; han gav i Aaret 1692 Kalk og Dist til Davgaard Kirke. En Sten indvendig over Kirkedøren viser, at Kirken i Aaret 1792 er istandsat af den daværende Ejer af Williamsborg. Altertavlen er et ret smukt Maleri, der forestiller Frelserens Opstandelse. Døbefonten er en tilhuggen Sten med Messingbækken. Kirken er lys og venlig og har ny Jærnvinduer. Gangen i Midten er dog noget smal, og en stng Herkabsstol, som tilhører Williamsborgs Ejer, møder Blikket, naar man vil se hen til Alteret. Kirken kan rumme henimod 300 Mennesker. I Taarnet er der en god Kirkeklokke. Kirken har hørt under Drumgaard fra 1698 til 1792, da den afhændedes til Ejeren af Williamsborg, og den hørte nu under denne Gaard, indtil Aaret 1810; siden den Tid har den tilhørt Sogneboerne. Det Tiende ydende Hartkorn er 161 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdk. $2\frac{1}{2}$ Alb., og Tienden

fastfattes for tolv Aar siden til en Afgift af 2 Skpr. Rug, 2 Skpr. Byg og 3 Skpr. Havre efter Kapittelstart af hver Tønde nyt Hartkorn; men den opkræves aldrig, idet iffl. de uundgaaelige Udgifter paalignes Sogneboerne af Kirkeværgerne. Nogle Afgifter til Præsten, hvilke tidligere paahvilede Hovedgaardens Ejer, ere ved Afhændelsen overførte paa Kirken, næmlig Landgilden af den udslyttede og solgte Annexgaard, 1 Tde. 2 Skpr. Rug, 3 Tdr. Byg, 2 Tdr. 4 Skpr. Havre, Tiendeafgiften af denne Gaard 22 Rdkr. 5 Mk. 7 Sk. og for Brød og Vin til Kirken 1 Tde. 2 Skpr. Rug, 1 Tde. 4 Skpr. Byg og 2 Tdr. 4 Skpr. Havre. Vel er Davgaard Kirke Annexkirken; men den er større og smukkere end Drum Kirke, og Davgaard Sogn har før Reformationen været Hovedsognet, ligesom det ogsaa er større end Drum Sogn. Derfor er Prospektet af Davgaard Kirke valgt.

Om Sognets Historie vides ikke meget. I Aaret 1546 fik Peder Ebbesen (Galt) til Balsgaard ved Magestifte med Kronen Gods i Davgaard Sogn. Kronen ejede den Gang i det mindste største Delen af Sognet. 1578 fik saaledes Iver Lunge til Tirsbæk (i Engum Sogn) ved Magestifte Kronens Ret i 8 jordegne Bøndergaarde og 1 Kirkegaard (en Kirken tilhørende Gaard) i Davgaard og Tilladelse til at handle med Bønderne om Afstaaelse af hine Gaardes Selvejendomsret; Aaret efter fik han atter ved Magestifte Gods af Kronen i dette Sogn. Paa samme Maade fik Kronen 1580 1 Halvgaard af Gjord Pedersen (til Thyrestrup), Søn af den oven nævnte Peder Ebbesen. 1631 fik Jens Mogenssen (Hvide) til Sindinggaard, Landsdommer i Nørrejylland, 1 Bolsted i Davgaard ligeledes ved Magestifte. Under den sørgelige Krig med Sverige under Frederik den tredie laante Heinrich Würger i Lybek Kronen store Summer, ligesom han og paatog sig at forsyne Flaaden med Planker og Skibstømmer, og i Godtgjørelse herfor fik han ibl. a. dette Sogns Kongetiende, som Mikkel Sørensen i Davgaard havde i Fæste. I Oktober 1667 fik Hr. Henrik Ranzau til Møgelker i Godtgjørelse for sine Krav paa Kronen ibl. a. 1 Gaard i Davgaard.

I Følge Matrifikationen af 1662 hørte der til Sognet: 1 adelig Hovedgaard, 24 Fæstegaarde, 1 Bolsted og 11 Huse. Hovedgaarden Bryksesborg Ladegaard var øde og nedbrudt; den var med sine Enemærker foruden Skoven i Søffendestifte tæxeret for 30 Tdr. 7 Skpr. 3 Fdk. 1 Alb. Hartkorn, hver Tønde

regnedes til 60 Rdlr. (Spec.), og Gaardens Værdi var saaledes 1,858 Rdlr. 4 Mk. 8 Sk. Udsæden var efter Jordebogen af 1656: 11 Tdr. Rug, 11½ Tde. Byg, 40 Tdr. Havre, og Høavlen var 45 Læs. Udsæden til en almindelig Bondegaard, der i Matriklen ikkun kaldes Halvgaard, var 1½ Tde. Rug, 1½ Tde. Byg, 3 Tdr. Havre, og Høavlen var 8 Læs. Til den største Gaard i Sognet var Udsæden 2 Tdr. 4 Skpr. Rug, 3 Tdr. Byg, 6 Tdr. Havre og Høavlen 12 Læs. Præstens Ammergaard var den anden i Størrelse, i det Udsæden var 1 Tde. 6 Skpr. Rug, 2 Tdr. Byg, 3 Tdr. Havre og Høavlen 10 Læs; den havde Skov til 20 Svins Olden. Gaarden Afkebærg havde ikkun liden Ager, efterfom hele Udsæden var 5 Skpr. Rug og 5 Skpr. Byg og Høavlen ingen; men til Gaarden hørte der Skov til 48 Svins Olden eller 2 Tønder Hartkorn Skovskylb; ogsaa et Par andre Gaarde vare smaa og uden Høavl, men med Skov til 20 Svins Olden. En anden liden Gaard, der tilhørte Kronen, havde en Udsæd af 6 Skpr. Rug, 3 Skpr. Byg og 4 Skpr. Havre, og den havde hværken Høavl eller Skov. Af de andre 22 Gaarde tilhørte 6 Ejeren af Bryllesborg Sten Bille, som ogsaa ejede Bolstedet, hvis Udsæd var 1 Skpe. Byg, og 9 Huse, hvoraf det ene var Bolig for den sidst afdøde Degns Enke. Hans Søstre Jomfruerne Hilleborg, Gjertrud og Biveke Bille ejede tilsammen 9 Gaarde, til hvilke alle der hørte Skov. Hr. Henrik Ranzau til Møgelkær (i Naarup Sogn) ejede 6 Gaarde med Skov og 2 Huse, og 1 Gaard hørte under Aarhus Domkapittel; den havde Skov til 3 Svins Olden. Til Fæstegaardene hørte omtrent Skov til 300 Svins Olden eller 12½ Tde. Hartkorn Skovskylb. Sognets Bøndergods ydede i alt 190 Tdr. 6 Skpr. Hartkorn i Landgilbe, hver Tønde regnedes til 50 Rdlr., og Værdien af Bøndergodsset var saaledes 9,538 Rdlr. 3 Mk. 4 Sk. Hele Hartkornet, var 221 Tdr. 6 Skpr., og Pengeværdien i alt 11,397 Rdlr. (Spec.) 1 Mk. 12 Sk. Sognets hele Udsæd var 42 Tdr. 4 Skpr. Rug, 43 Tdr. 3 Skpr. Byg, 98 Tdr. 4 Skpr. Havre, og Høavlen var 205 Læs. Saadan var Tilstanden under almindelige Forhold; men 1662 saa det noget anderledes ud, i det Udsæden for Aaret 1661 var meget mindre end sædvanlig: for Hovedgaardens Bedkommende ikkun 1 Ørte (10 Skpr.) Rug, 9 Skpr. Byg, 4 Tdr. Havre, og Høavlen var 30 Læs. Til Bøndergaardene var Udsæden i Almindelighed ikkun Fjerde-, Tredie- eller Halvdelen imod 1656, og til 2 Gaarde var der intet faaet, skjønt de ikke kaldes øde; de avlede noget Hø. Helt øde vare der imod 4 Gaarde og 2 Huse. Kirkens Korntiende var oprindelig 7 Ørte Rug, 6 Ørte Byg og 6 Ørte Havre; men heri afdroges 1 Tde. 4 Skpr. Rug, 1 Tde. 4 Skpr. Byg og 2 Tdr. 4 Skpr. Havre for de 3½ nedlagte Bøndergaardene og den samme Afgift som nu til Præsten for Brød og Vin, saa at den virkelige Kirketiende var 4 Ørte 8 Skpr. eller 6 Tdr. Rug, 4 Ørte eller 6 Tdr. Byg og 4 Ørte eller 10 Tdr. Havre. Af Matriklen og Præstebereetningen for 1662, af hvilken sidste man bedst lærer at kjende den virkelige Tilstand, ses det, at Sognet har lidt en Del i den sørgelige svenske Krig, men dog ingenlunde saa meget som man hidtil har troet. Der er endnu Sagn om, at Bønderne mistede sit Kvæg; dog var det ikke Svenskerne, men derimod Forbundsfællerne, de polske Soldater,

som øvede sliig Stordaad. En Mand i Davgaard, der udmærkede sig ved sin Styrke, havde saalunde efterhaanden mistet sine Kreaturer med Undtagelse af en ung Kvie, hvilken han til sidst tog med sig, naar han gik ud, for at være vis paa, at Polakkerne ikke skulde stjæle den i hans Fraværelse. Imedens han saalunde en Dag gik og pløjede med Kvienes Tøjr i Gaarden, kom en Polak, der strax greb Tøjret for at trække det bort fra Manden; men denne var ikke sen, greb sin Plovstang og slog Kjøveren dermed til Døde; kort efter kom andre Polakker til, skjød Manden og toge baade Kvien og Plovhestene med sig. Omtrent et hundrede Aar derefter (1772) var der i Sognet: 11 Helgaardene og 5 Halvgaardene, 1 Bolhus (Afkebærg) og 8 Huse med Jord. I Krigen 1864 viste Fjenden i de to Sogne en haard Udfærd og brændte saaledes af ren Havnlyst et Pakhus ved Davgaard Strand.

Jordsmonnet i begge Sogne er tildels meget bakket med større og mindre Skovstrækninger, Bække, Kløfter og Dale; alle vegne har man et smukt Skue især over den Dal, der gjennemløbes af Roden Na imellem de to Sogne og over Davgaard Strand, Syd siden af Vejle Fjord og til Fyn. Davgaard Strand gaar brat ned til Vejle Fjord. Davgaard Sogns hele opmaalte Fladeindhold er 2,340 Tdr. Land; Hartkornet udgjorde efter den gamle Matrikel (af 1688) 147 Tdr. Ager og Eng, og er efter den ny 180 Tdr. 6 Skpr. „ Fdk. 2¼ Alb.; der gik saaledes tidligere omtr. 16 Tdr. Land paa hver Tønde Hartkorn; nu er Forholdet 13 Tdr. Land paa hver Tønde Hartkorn eller rettere 12 Tdr. Land, naar Skovarealet fradrages. Dette kan ikke nøjagtig opgives, men maa være omtr. 140 Tdr. Land, efterfom de fleste Bøndergaardene i Sognet have nogen Skov, skjønt næsten intet Brænde til Salg; før Selvejendoms Indførelse i Begyndelsen af dette Hundrebaar var Skovarealet langt større, baade langs med Roden Na, som her danner Herredets Østgrændse, og langs med Kysten af Fjorden; men deraf er den sidst nævnte Skovstrækning næsten borthuggen, og af den først nævnte ligeledes en Del, efterfom Bønderne maatte have Penge til at gjøre Afdrag paa Kjøbesummerne. Skovskyllden er 2 Tdr. „ Skpr. 3 Fdk. „ ¼ Alb. Af det hele Areal vare i Juli 1861 944 Tdr. Land tilfaaede og tilplantede og i alt 1,920 Tdr. Land nyttede til Agerdyrkning. Udsæden var: 113 Tdr. Hvede, 134 Tdr. Rug, 299 Tdr. Byg, 651 Tdr. Havre, 9 Tdr. Boghvede, 8 Tdr. Bølgfæd, 3 Tdr. Blandkorn og 90 Tdr. Kartofler. Hovedgaarden Williamsborg med et Areal af 190 Tdr. Land Ager og 26 Tdr. Land Eng har en Udsæd af: 8 Tdr. Land med 8 Tdr. Hvede, 9 Tdr. Land med 9 Tdr. Rug, 34 Tdr. Land med 34 Tdr. Byg, 35 Tdr. Land med 60 Tdr. Havre, 6 Skpr. Land med 6 Tdr. Kartofler, og den almindelige Afgrøde er 12 Fold Hvede og Rug, 13 Fold Byg, 9—10 Fold Havre og 6 Fold Kartofler. Til Gaarden høre 48 Tdr. Land Ager og 2 Tdr. Land Eng, der ere delte i Huslodder; Udsæden til disse er: 6 Tdr. Rug, 8 Tdr. Byg, 20 Tdr. Havre og 8 Tdr. Kartofler, og Afgrøden 10 Fold Rug og Byg, 7 Fold Havre og 6 Fold Kartofler. Til Hovedgaarden avles i Almindelighed 50 Læs Kløver paa 17 Tdr. Land og 70 Læs Enghø. Til Huslodderne avles omtrent 7 Læs Hø. Til en almindelig Bondegaard paa 5 Tdr. Hartkorn og omtrent 60 Tdr. Land er i

begge Sogne Udsæden: 7 til 8 Tdr. Rug og Hvede, 10 Tdr. Byg og 18 til 20 Tdr. Havre, og Afgrøden er imellem 8 og 12 Fold og stundum derover. Meget Høavl er der ikke til de to Sogne; kun til nogle Gaarde i Davgaard og til enkelte i Drum er der større eller mindre Engstykker. 3 Juli 1861 var Befætningen i Sognet: 133 Heste, 668 Stykker Hornkvæg, 549 Faar, 149 Svin. Af Bistader var der 14. Der var altsaa 1 Stykke Hornkvæg paa omtrent $3\frac{1}{3}$ Tde. Land Ager og Eng. Paa Williamsborg var der i Aaret 1824: 60 Malkekøer, 1 Tyr og 12 til 14 Stykker Ungkvæg, nu er Kvægbesætningen forøget med 6 Malkekøer; af Heste er der 11 og af Svin 30. Paa de dertil hørende Huslodder holdes der 14 Køer, 30 Faar og Lam og 9 Svin. 3 Aaret 1852 var der i Sognet 28 Selvejergaarde: 13 med 4—8 Tdr. Hartkorn, 12 med 2—4 Tdr., 3 med 1—2 Tdr. og 1 liden Fæstegaard eller 1 Bolsted paa 1 Tde. Hartkorn, i alt 29 Bøndergaarde; af Selvejerhuse var der 56, hvoraf 4 jordløse, og 11 Fæste- og Lejehuse, hvoraf 1 jordløst, i alt 67 Huse. 1857 var der 29 Gaarde og Bolsteder og omtrent 70 Huse med og uden Jord. Nu er Gaardenes og Bolstedernes Tal steget til 32, med Hovedgaarden 33, og Husenes Tal til 74. 3 Sognet er der ifkun en By; men paa enkelte Steder ligge Gaarde og Huse tildels samlede paa Markerne. Den næststørste Gaard er Davgaarden paa 14 Tdr. 2 Skpr. „ Fdk. $1\frac{1}{2}$ Alb. Hartkorn Ager og Eng og 4 Skpr. 3 Fdk. „ $\frac{1}{2}$ Alb. Skovsklyd. Den tilhørte allerede 1719 Johan Ludvig v. Müllen, hvis Efterkommere ejede den indtil 1808; iblandt dens senere Ejere maa nævnes Herredsfoged i Bjærg og Hatting Herreder Jesper Peter With, den bekendte jyske Stænderdeputerede, der ejede Gaarden fra 1827 til 1842. Efter ham tilhørte den indtil 1858 L. Ernst, der herfra drev en stor Kornhandel og udfibede Kornet ved Davgaard Strand. Nu er der paa denne Gaard en Landbrugsskole, der styres af Hr. J. B. Krarup, som har flyttet Skolen hid fra Skaarupgaard (ved Aarhus). Den har omtrent 20 Elever. Disse optages i en Alder af 17 til 24 Aar og maa tidligere have haft nogen Vejledning i Landbruget. Den hele Undervisning i Skolen varer 2 Aar; om Vinteren gives den theoretisk, om Sommeren praktisk. Gaardens Jorder ere i det hele gode og staa ikke tilbage for Williamsborgs. Til Gaarden hører 30—40 Tdr. Land Skov i Davgaard og Hedensted Sogne; deraf har den sidste Ejer ryddet en Del imod Tilplantning andensteds. Paa Davgaard Mark

ligger Hastendal, den gamle Ammergaard, med 10 Tdr. 3 Skpr. 3 Fdk. Hartkorn; Espekær har $7\frac{1}{2}$ Tde. Hartkorn, Ulbæk 6 Tdr. Hartkorn; begge ligge paa Davgaard Mark; Afkebjerg har 4 Tdr. 5 Skpr. Hartkorn. Børdien af 1 Tde. Land i begge Sogne er omtrent 300 Rdlr.

3 Aaret 1801 havde Sognet: 367, 1834: 506, 1840: 563, 1845: 587, 1855: 646 og 1860: 647 Indbyggere; Tilvæksten har saaledes været næsten 80 af 100 Mennesker; det sidst nævnte Aar var Familiernes Tal 133, Mandfolkene 316 og Kvindfolkene 331; nu antages Indbyggernes Tal at være henimod 700. Agerdyrking og Kvægavl ere Hovednæringsvejene i begge Sogne. Her leve forskellige Haandværkere, Strædere, Skomagere, Smede (tre i hvert Sogn), Hjulmænd, Bøvere, Murere og Malere (en i hvert Sogn); i Davgaard er der en Bager. 3 denne By er en stor Kro, hvorfra der ogsaa drives Kjøbmandshandel, og desuden en kvindelig Manufakturhandler; i Drum er der to Høkere. Ved Davgaard Strand ligger et stort Teglværk, som aarlig yder omtr. 1 Million Mursten og Affiningsrør; det sysselsætter 12—14 tyske Arbejdere. Fra Davgaard Strand drives Fiskeri i Vejle Fjord; men ifkun en Mand er Ejer af Bundgarn; de andre Fiskere nytte Anglekrogen. Der fanges Sild, Makrel, Torst, Flyndere o. s. v. 3 Roden Aa fanges Foreller. Siden 1859 have de kommunale Afgifter til Sognet været 4 til 5 Rdlr. for hver Tønde Hartkorn, men ville nu vist nok formindskes noget, eftersom Gælden for en ny Skolebygning i Drum og et nyt Jordermoderhus er helt afbetalt, og kostbare Broer ere byggede. Et Sprøjtehus er 1867 bygget i Davgaard. 3 dette Sogn ere der 2 Fattighuse, det ene med 2, det andet med 4 Stuer. Til Amtet har Afgiften siden 1859 været 4 Rdlr. 8 Sk. til 4 Rdlr. 72 Sk. aarlig af hver Tønde Hartkorn. Gaardmændenes Aar ere gode i begge Sogne, og især i Davgaard Sogn maa adskillige kaldes formuende. Begge Sogne høre under Hatting Herreds Retsomraade, Vejle Amtstuedistrikt, Horsens Lægedistrikt og Vejle Amts 5te Valgkreds. Drum Sogn udgjør Amtets 92de og Davgaard dets 113de Lægd. De udgjøre tilsammen en Kommune.

Davgaard Sogn har en Skole med en Lærer. Amtsbædets Reguleringssum var tidligere 477 Rdlr. og er nu 637 Rdlr. Læreren har en Jordlod paa omtrent 5 Tønder Land. Børnetallet er henimod 100.

Drum Kirke og Sogn.

Drum Sogn, til hvilket Davgaard er Annex, ligger noget over 2 Mile fra Horsens og Vejle. Sognet er omgivet af Davgaard, Hedensted, Store-Dalby, Urlev, Hornum og Stobby Sogne. Dets største Længde er omtrent en halv Mil, dets største Bredde omtrent $1\frac{1}{2}$ Fjerdingvej. Til Sognet hører ifkun en By.

Drum Kirke, der ligger i Drum By, er uden Taarn, og Taget er af Teglsten. Den er lys og venlig og er hvælvet. Skibets Længde er 21 Alen, Bredden $9\frac{1}{2}$ Alen, Choret's Længde $8\frac{1}{4}$ Alen og dets Bredde $7\frac{1}{2}$ Alen. Kirkens udvendige Længde er 35 Alen, Bredden imod Vst 11 Alen, imod Vest 13 Alen; Waabenhuset imod Syd er indvendig 7 Alen langt, udvendig $8\frac{1}{4}$ Alen, dets Bredde indvendig er $7\frac{1}{2}$ Alen, udvendig $9\frac{1}{4}$ Alen. Stolestadernes Tal er 31, og i Kirken rummes omtrent 200 Mennesker. En ny Altertavle, malet af Historiemaler Th. Wegener, forestiller Frelseren i siddende Stilling og sigende: „Søger Guds Rige!“; den har Kirken faaet i Aaret 1857. Under Choret findes en hvælvet Begravelse, hvori staa 6 store og 1 liden Kiste, og i fire af disse gjemmes Støvet af Medlemmer af Witten Bille, som i en Aar-række indtil henimod Midten af det 18de Hundrebaar ejede Drumgaard; paa en af Kisterne ligger et gammelt Sværd. Tre af Kisterne indeholde de jordiske Levninger af Povel og Peder Marcussen, som senere efter hinanden ejede Drumgaard, og af den efterfølgende Ejers Birkedommer Jansens Hustru, der døde 1788. Tidligere hang Kirkekloffen i den vestre Gad; men da den vanskelig kunde høres, er den sidste Aar ophængt i et dertil opført Klokketaarn. Kirkegaarden er ret venlig og blev 1866 jævnet. I Kirken indestaar Peder Marcussens Legat paa 500 Rdlr., af hvis Rente den ene

Halvdel tilfalder Sognets Skolelærer og den anden Sognets fattige. Det til Drum Kirke Tiende ydende Hartkorn er omtrent 77 Tdr., og Tienden er 14 Tdr. Rug, 22 Tdr. Byg og 29 Tdr. Havre. Kirken har i lang Tid hørt under Drumgaard og tilhører nu Enken efter en af Gaardens tidligere Forpagtere.

Om Sognets Historie vides ifkun følgende. I Aaret 1423 udstædte Peder Madsen i Davgaard Skjøde paa 1 Gaard i Drum til Mikkel Storm af Nakær. I Aarene 1458 og 1459 boede Bøvneren Dve Schale i Drum, og han var da med at underskrive Tingsvidner paa Bjerge Herreds Ting. 1525 udstædte Biskop Dve Bille i Aarhus et Til-ladelsesbrev til Svend Pedersen (Bøvner) paa Drumgaard, at hans Moder maatte nytte den Jord, som laa til Drum Kirke, imod at svare Leje deraf. Den 12te Maj 1573 fik Præsten Niels Eriksen i Føvling Kronens Del af Rug- og Bygtienden af Drum Sogn kvit og frit indtil videre, eftersom han ingen Præstegaard havde i sit Sogn. Ved Magekifte med Kronen fik Hans Stygge 1581 2 Gaarde i Sognet. Ogsaa Kongetienden af dette Sogn, hvilken Sten Bille til Drumgaard den Gang havde i Fæste, udlagdes 1661 til Heinrich Bürger.

Efter Matriklen af Aaret 1662 hørte der til Drum Sogn: 1 adelig Sædegaard, 11 Fæstegaarde, 2 Bølsteder, 6 Huse og 2 Vandmøller. Hovedgaarden Drumgaard var med sine Enemærker, sin Skov og Mark og Svends Mølle i Søffendeskifte vurderet til 44 Tdr. Hartkorn, og Gaardens Værdi var 2,640 Rdlr. Udsæden var 12 Tdr. Rug, 12 Tdr. Byg og 30 Tdr. Havre, og Høavlen 40 Læs. Af Gaardene hørte

5 under Drumgaard, hvis Ejer var Sten Bille Henriksen, 5 tilhørte Preben Gyldenstjerne og 1 var udlagt af Kronen til en Mand af den hollandske Slægt Marselis, der havde laant Staten mange Penge. Til ham var ogsaa Røde Mølle udlagt; dens Udsæd var 4 Skpr. Rug, og dens sædvanlige Landgilde var 24 Ørte Mel eller 15 Tdr. Hartkorn. Svends Mølle havde en Udsæd af 2 Skpr. Rug og 2 Skpr. Byg; Landgilden var 15 Ørte Rug og Byg. Den almindelige Udsæd til en Bondegaard (Halvgaard) var $1\frac{1}{2}$ Tde. Rug, $1\frac{1}{2}$ Tde. Byg og 3 Tdr. Havre ligesom i Davgaard; men Høavlen var ifkun 3 Læs. Til en enkelt lidt større Gaard saaedes 2 Tdr. Rug, $1\frac{1}{2}$ Tde. Byg, 5 Tdr. Havre og avledes 6 Læs Hø. Præstegaarden var den største Gaard, og til den saaedes 4 Tdr. Rug, 5 Tdr. Byg og 10 Tdr. Havre; Høavlen var 10 Læs. Bøndergodssets Hartkorn var 101 Tdr. 1 Skpe. $3\frac{1}{3}$ Fdk., hvilket til 55 Rdlr. Tønden var 5,567 Rdlr. 3 Mk. 10 Sk.; hele Sognets Værdi i Penge var saaledes 8,207 Rdlr. 3 Mk. 10 Sk. Sognets hele Udsæd var: 33 Tdr. 2 Skpr. Rug, 32 Tdr. 4 Skpr. Byg og 73 Tdr. Havre; Høavlen var 86 Læs. Saadan var Tilstanden 1656; men 1662 var den anderledes, dog ikke lidet bedre end i Davgaard Sogn, eftersom Udsæden 1661 havde været omtrent de to Trediedele af den sædvanlige. Ingen Gaard var øde; de 2 Bolsteder, hvis Udsæd ellers var 1 Skpe. Rug og 2 Skpr. Byg hvert, havde intet saet. Svends Mølle havde ej heller saet noget, og Røde Mølle var øde. Præstegaarden var ved god Magt, saa at dens Udsæd var den sædvanlige med Undtagelse af, at der var saet 7 Tdr. Havre i Steden for 10 Tdr.; Høavlen var endog større end sædvanlig, nemlig 16 Læs. Paa Præstegaardens Grund vare nu 3 Gadehuse byggede, saa at Husenes Tal var 9. Kirkens Korntiende var: $1\frac{1}{2}$ Ørte Rug, $3\frac{1}{2}$ Ørte Byg og 2 Ørte Havre, og den samme Afgift svarede ogsaa til Præsten. I Aaret 1772 var der i Drum By 10 Helgaard, hver paa 7 Tdr. 4 Skpr., 1 Helgaard paa 7 Tdr. 3 Skpr., 2 Huse med Jord og desuden 3 Huse, hvoraf der gaves Tiende; Røde Mølle havde 1 Skpe. 2 Fdk. Ager og Engs Hartkorn; Tiendeyderne vare 17 i Tallet.

Drum Sogns hele opmaalte Fladeindhold er 1,444 Tdr. Land; efter den gamle Matrifkel var Ager og Engs Hartkornet 115 Tdr., og det er efter den ny 116 Tdr. „ Skpr. „ Fdk. $2\frac{1}{2}$ Alb. Skovsklyden er 1 Tde. 3 Skpr. 3 Fdk. „ $\frac{3}{4}$ Alb. Naar Skovarealet fradrages, er der henimod 1,300 Tdr. Land Ager og Eng; der gaar altsaa omtrent $11\frac{1}{2}$ Tde. Land paa hver Tønde Hartkorn. Af Fladeindholdet vare i Aaret 1861 753 Tdr. Land tilsaede og tilplantede og i alt 1,212 Tdr. nyttede til Agerdyrking. Jorderne ere muldrige, lerblandede Sandjorder med tildels gruset Underlag. I Juli 1861 var Udsæden: 74 Tdr. Hvede, 95 Tdr. Rug, 239 Tdr. Byg, 416 Tdr. Havre, 7 Tdr. Boghvede, 22 Tdr. Ørter, 31 Tdr. Blandkorn og 34 Tdr. Kartofler. Hovedgaarden Drumgaard, der har 270 Tdr. Land Ager og 18 Tdr. Land Eng, har en Udsæd af: 20 Tdr. Hvede, 10 Tdr. Rug, 50—60 Tdr. Byg, 50 Tdr. Havre, 50 Tdr. Ørter og Blandkorn, og 15 Tdr. Land tilsaas med Kartofler og Roer. Afgrøden er: 10—14 Fold Rug og Hvede, 12—15 Fold Byg, 15—16

Fold Havre, 16—22 Fold Blandkorn og 8—10 Fold Ørter. Af Rodfrugter avles 250—450 Tdr. paa 1 Tde. Land og af Kartofler 50—80 Tdr. paa 1 Tde. Land. Af Enghø avles omtrent 80 Læs og af Kløverhø 30—100 Læs. Gaardens Jorder ere gode og muldrige, men meget bakkede, med Lerunderlag paa de to Trediedele og lettere Underlag paa den ene Trediedel; den mindre Del er derfor ikke rørlagt, hvilket derimod er Tilfældet med de andre Marker. Engene ere overrislede, og en Del deraf er rørlagt. Gaardens Ager og Engs Hartkorn er 29 Tdr. 6 Skpr. 1 Fdk. Præstegaarden har et Areal af 72 Tdr. Land god Jord, næsten alt merglet og rørlagt. Udsæden er: 8—10 Tdr. Rug og Hvede, 15 Tdr. Byg og 28—30 Tdr. Havre. Afgrøden er: 8—12 Fold Rug, Hvede og Byg, af Havre noget mere. Engen er ubetydelig. I Aaret 1861 var Besætningen i Sognet: 95 Heste, 417 Stykker Hornkvæg, 297 Faar og 112 Svin. Bistadernes Tal var 16. Der er saaledes 1 Stykke Hornkvæg paa omtrent 3 Tdr. Land. Paa Drumgaard holdes: 16 Heste, 110—120 Stykker Hornkvæg, 8 Faar med Yngel og 70 Svin. Præstegaarden har: 6 Heste, 16—17 Køer, 4 Stykker Ungkvæg, 11 Faar og Beder foruden Lam. Sognets Skove udgjøre omtrent 160 Tdr. Land; til Drumgaard hører der omtrent 140 Tdr. Land god Skov, næsten udelukkende Bøg og Eg, og til Præstegaarden 14 Tdr. Land, hvoraf de 9 Tdr. Land Bøg og Eg, og desuden er der Lind, Ask, Åsp; et Stykke er tilplantet med Grantræer. Nogle Bøndergaarde have ogsaa lidt Skov. Af det hele Areal ere omtrent 113 Tdr. Land Fredskov. Af Selvejergaarde var der i Sognet i Aaret 1852: 4 med 8—12 Tdr. Hartkorn, 4 med 4—8 Tdr., 3 med 2—4 Tdr. og 6 med 1—2 Tdr. Hartkorn; af Fæstebol var der 1, i alt altsaa 18 Gaarde og Bolsteder. Af Selvejerhuse var der 21, hvoraf de 2 jordløse, og af Fæste- og Lejehuse 13, i alt 34 Huse. 1857 var Husenes Tal steget til 46. Af Bøndergaarde og Bolsteder med over 1 Tde. Hartk. er der nu 16, Husenes Tal er 53; 1 Bolsted og 12 Huse med og uden Jord høre under Drumgaard. Paa Drum Mark ligge 2 Gaarde, der kaldes Ny-Drum, af hvilke den ene nu har 13 Tdr. 3 Skpr. Hartkorn og henved 40 Maskkøer, den anden ifkun henimod 3 Tønder Hartkorn; de vare oprindelig lige store. Withsminde er en større Bondegaard paa 8 Tdr. 1 Skpe. 2 Fdk. Hartkorn, som i nogle Aar tilhørte Herredsfoged J. P. With, og her døde han den 5te Februar 1854; efter hans Død har Gaarden faaet sit nuværende Navn. Af de 2 Vandmøller ligger Svends Mølle med Bygninger og Marker i begge Sogne ved Naen, som adskiller Sognene, Hartkornet er 2 Tønder 6 Skpr.; Røde Mølle har Jorder med 2 Tønder Hartkorn i Drum Sogn og med omtrent 4 Tønder Hartkorn i Hedensted Sogn. Den første af disse Møller ligger meget smukt.

Indbyggernes Tal var i Aaret 1801: 196, 1834: 302, 1840: 321, 1845: 346, 1855: 400, 1860: 370, men har nu atter omtrent naaet Tallet 400. Det har altsaa omtr. fordoblet sig siden dette Hundreaars Begyndelse. 1860 var Familiernes Tal 78, Mandfolkernes 180 og Kvindfolkernes 190. Ved Røde Mølle findes et stort Dampbrænderi, der sysselsætter 4 til 5 Arbejdere.

I begge Sogne har der været adskillige Mindesmærker fra Oldtiden; saaledes en Mængde Stendysser, ved hvis Underfølgelse man fandt ikke faa Oldsager fra Stenalderen; for faa Aar siden var der endnu enkelte Gravhøje tilbage, faa som paa Præstegaardens og paa en Bondes Mark ved Drum By. Tæt syd for Davgaard By bortryddedes 1834 to Dysser, der vare meget lave og omgivne af en liden Rød af Stene. I Midten var der Stenkamre af et Par Aens Tvermaal og omtrent af samme Højde. I disse Kamre fandtes foruden en Verkruffe mange Stenredskaber, som Ører og Knive. Ved at lægge Grund til et nyt Stuehus i Præstegaarden i Aaret 1857 fandt man 11 Sølskeer med Aarstallet 1649 og 1653 og nogle mindre Sager, hvilke indsendtes til Oldnordisk Museum. En af disse havde en latinsk Indskrift, der syntes at vise, at den har været en Brudegave. Da Præstegaarden brændte under Krigen 1658, er Fundet sandsynligvis fra den Tid.

Af de katolske Præster i Davgaard Sogn, hvortil Drum og Engum Sogne vare Annexer, kendes Peder Skaaning, Sognepræst, og Anders Henriksen, Kapellan, 1480. Om de to Sognes lutheriske Præster vides der intet spænd omtrent 50 Aar efter Reformationen. Eskild eller Esge Mathiesen var Sognepræst her i Aaret 1584, da han satte sit Navn under det til den udvalgte Kong Christian (den fjerde) udstædte Hyltingsbrev; han døde 1593. Hans Eftermand Søren Nielsen fik Kaldsbrev 1593, men affattes 1610. Søren Pedersen kaldedes 1610 og var Sognepræst indtil sin Død den 20de April 1661. Den 10de November 1651 fik Jens Jensen Zuel, født i Vejle, Kaldsbrev som hans Medhjælper med Ret til at efterfølge ham. Jens Zuel var ikkun 4 Aar Sognepræst, død 1665. Hans Hustru hed Anne Klemensdatter; de havde tre Døtre, der alle giftedes med Præster. Niels Christensen Sommer kaldedes den 19de November 1665 „af syv menige Sognemænd, hvoraf de fem stemte paa ham“. Hans Fader var Præsten Christen Nielsen i Hornslet (Aarhus Stift), og hans Hustru hed Dorthæa Andersdatter. Han døde den 3die Marts 1701.

Hans Eftermand Bertel Jensen Bay var en Præsteføn fra Bør (i Bør Herred), kaldedes den 30te Marts 1701 af Axel Bille til Drumgaard og fik kongelig Stadsfæstelse den 12te April, modtog den præstelige Indvielse den 29de samme Maaned og holdt den 1ste Maj Bryllup med Inger Christensdatter Toldorff, som var lidt yngre end han og født i Maj 1676; de havde 4 Sønner og 4 Døtre, af hvilke to Sønner kaldedes til Præster, og Datteren Birgitte Kirstine Bay var gift med sin Faders Eftermand. Bertel Bay og hans Hustru bleve begravne samme Dag i Aaret 1736. Fem Aar i Forvejen, den 10de Februar 1731, havde Mathæus Hansen Plesner, Søn af Præsten Hans Plesner i Skjellerup og Ellinge (ved Nyborg), og Else Mathiasdatter, en Præstedatter fra Ryslinge, af Axel Bille faaet Kaldsbrev som Bertel Bays Efterfølger; men først den 11te Maj 1736 fik han den præstelige Indvielse og var da 35 Aar gammel. Samme Aar giftede han sig. I dette Kald var han

indtil 1761, da han kaldedes til Ørsted og Estruplund Sogne (i Røgsø Herred, Randers Amt).

Hans Eftermand Christian Bloch, der kaldedes af Kronen den 7de Juli 1761, var født i Christiania 1727, Student 1747, Kandidat 1750 og havde derpaa nogen Tid været Skibspræst. 1770 giftede han sig med Eleonore Lang, hvis Fader var Ridesoged paa Hovedgaarden Rosenvold (i Stouby Sogn); de havde 9 Børn. Bloch døde den 28de August 1796. Den følgende Præst var Christian Frederik Laulund, født 1758 paa Hovedgaarden Lindenberg (i Blenstrup Sogn, Høllum Herred), hvor Faderen var Ridesoged; fra Aalborg Skole blev han Student 1778, Kandidat 1784. Strax efter blev han Degn i Skagen, 1786 residerende Kapellan og 1788 Sognepræst sammesteds. Den 26de Oktober 1796 kaldedes han af Kronen til Sognepræst i Drum, hvor han var i en Tid af 8 Aar. Den 21de September 1804 tilskrev Kancelliet Biskop Janson i Aarhus, at Præsten Laulund efter Ansøgning maatte fratæde sit Embede imod en aarlig Pension af 200 Rdlr. (Kurant), som Eftermanden skulde udrede til ham med 50 Rdlr. hvert Fjerdingaar efter Naadsens Aarets Udløb. For Præstegaarden skulde der ikke gives mere end den sædvanlige Godtgjørelse af 500 Rdlr. Laulund døde i Søby 1808.

Allerede den 24de samme Maaned kaldede Williamsborgs Ejer til Præst i Drum og Davgaard Emil Christian Worm, som 4 Dage senere fik kongelig Stadsfæstelse og modtog præstelig Indvielse den 30te Oktober samme Aar. Han var født 1774 i Svendborg, hvor Faderen var Trompeter. Fra Odense Skole afgik han 1793 til Universitetet, tog theologisk Examen 1799 og blev Hører ved Horsens Skole 1803. Han var Præst i dette Kald over 50 Aar og døde den 15de April 1855. Den 22de Juli 1847 fik han til personel Kapellan Nikolaj Thomas Jespersen, senere ordineret Degn paa Romø. Sognenes nuværende Præst er Gustav Christoffer Engelsted, der siden 1844 havde været Sognepræst i Spandet (Hviding Herred, Haderslev Amt); den 24de Juli 1855 fik han dette Kald.

Om Præstekaldets Indtægter for hundrede Aar siden heder det i Præstens Meddelelse derom af Aaret 1772: Korn-tienden i begge Sogne havde i de første 6 Aar af hans Embeds-tid været forpagtet til Ejeren af Drumgaard Povel Marcusen for 4 Mk. 12 Sk. og et enkelt Aar for 5 Mk. af hver Tde. Hartkorn. Af Drum Sogn havde Præsten senere i 3 Aar haft Tienden; men Bønderne i Davgaard Sogn havde han overladt den for 4 Mk. 12 Sk. af hver Tønde Hartkorn. Nu vilde han selv have al Tienden i Kærven. Kvægtienden var end videre 7 Rdlr.; Offeret til de tre store Højtider var 80 Rdlr., Accidenserne vare 40 Rdlr., St. Hans Renten 1 Bund Ost af hver Tønde Hartkorn og 1 Par Kyllinger af en eller anden Tiendeheder, Paaskerenten 2 Sneve Eg af hver Gaard og 1 Sne af en og anden Husmand. Til Præstegaarden hørte en god Urte-, Kaa-, Frugt- og Humle-Have. Af 3 Huse, som

hørte til Præstegaarden, svarede der 4 Rdlr. og 2 Arbejdsdage i Hø- og 2 Dage i Kornhøsten. Annexgaarden ydede i aarlig Landgilbe til Præsten 10 Skpr. Rug, 3 Tdr. Byg og 20 Skpr. Havre. Ejeren af Tirsbæk havde Herligheden af denne Gaard. Af Drumgaard fik han 2 Rdlr. hver af de store Højtider, af Bryllesborg intet. Olden af sin Skov havde han til sine 2—3 Svin, men ikke saa meget Brændsel, som han maatte have til sin Husholdning, nogle Gange havde han faaet Bed af Drumgaards Ejere, og hvert Aar fik han noget af Bryllesborgs Ejere; men af Skoven til Annexgaarden fik han intet. Paa Kaldet hvilede følgende Byrder: Procentskat 20 Rdlr. 5 Mk. 12 Sk., Konsumptions- og Familieskat 7 Rdlr. 3 Mk. 4 Sk. og Studieskat 1 Rdlr. 2 Mk. 8 Sk., til Viborg Tugthus 10 Sk. og til Stiftslægen (Landsfysikus) 2 Mk. 4 Sk., i alt Skatter til Staten 30 Rdlr. 2 Mk. 6 Sk. Nu har Kaldet følgende

Indtægter: Korntienden af begge Sogne er omtrent 38 Tdr. Rug, 65 Tdr. Byg og 83 Tdr. Havre foruden det før omtalte Bederlag for den tidligere Annexgaard i Davgaard, Dffer og Accidenser omtrent 350 Rdlr. og desuden nogle mindre Indtægter 40—50 Rdlr. Skatter og Afgifter ere omtr. 175 Rdlr. Kaldets Reguleringsfum er 980 Rdlr., imedens de virkelige Indtægter ere omtrent 1,960 Rdlr.

Om Skoleundervisningen i de to Sogne heder det i Beretningen af 1772, at Degnen „forshner“ Skolen i Davgaard Sogn, „som bør holdes Aaret igjennem“, imedens der i Drum Sogn ikkun holdes Skole „fra November til Marts ved en Skoleholder efter Fundatsen“. Drum Sogn har en Skole med en Lærer. Børnetallet er omtrent 70. Til Embedet hører en Jordlod paa 6 Tdr. Land. Reguleringssummen var for 10 Aar siden 434 Rdlr. og er nu 547 Rdlr.



Williamsborg, fordum Bryskesborg.

I det nordøstlige Hjørne af Davggaard By ligger Herregaarden Williamsborg; dens Have støder umiddelbart op til Kirkegaarden. Denne Gaard kaldtes fra Begyndelsen af Bryskesborg Ladegaard og er oprettet i det 17de Hundrebaar af Fru Lisbeth Bryske i Steden for 3 $\frac{1}{2}$ afbrudte Bøndergaarde, der sandsynligvis vare ødelagte i den tyfste Krig eller den sidste Krig med Sverige under Christian den fjerde. Gaarden er ældre end Krigen 1658; thi den nævnes i en Fordebog af 1656. Den medtoges haardt under den sidst nævnte Krig, lagdes øde og nedbrødes; men den maa være gjenopbygget snart efter. Den var Avlsgaard under den større Herregaard Tirsbæk (i Engum Sogn) indtil Aaret 1775, da den tillige med Tirsbæk folgtes af Justitsraad Lindenpalm til dennes Dattermand, den kun alt for vel bekendte William Halling, som kaldte Gaarden efter sig Williamsborg. Denne Eventyrer havde i det engelsk-ostindiske Kompagnis Tjeneste opnaaet Brigadeers Rang og samlet sig store Rigdomme. Et Par Aar efter folgte han Gaarden til Christian Kallager, der havde Tittel af General-advitør i Sæetaten; han kaldtes paa Grund af sin løjerlige Færd „den gale Kallager“. Nogle Gange havde Sognepræsten ladet Ord falde om, at han gerne vilde følge med Herremanden til Horsens; deene indbød ham derfor en Dag til at kjøre med did, og da de kom til Byens Port, vendte han om og kjørte hjem; han havde ifkun lovet Præsten, at denne skulde se Horsens. En anden Gang indbød han den samme Præst til at age med i Kane. Præsten vilde først klæde sig paa til en saadan Kjørsel, men fik ikke Lov dertil, han skulde komme strax. Præsten satte sig i Kanen, som han gik og stod med Morgenfrakke paa. Kallager lovede ham, at han ifkun skulde komme til at kjøre en kort Tur. I en Fart gik det nu ad Horsens til, og da de kom Byen nær, vilde denne Gang Præsten vende om; men Kallager vilde intet høre derom. Sin maatte finde sig deri og lavede sig nu til Kette i Kanen, men faldt der ved tilbage med Benene op ad. Kallager jog nu paa sine Heste og raabte, i det han kjørte Gade op og Gade ned: „Her kjører jeg med min Sjælesørger!“ Da han havde moret sig nok hermed, kjørte han hjem med den stakkels Præst. Efter at have ejet Gaarden nogle Aar, folgte han den til Johan Frederik von Schmidten, der var Søn af Apotheker Schmidt i Horsens og adlet i Aaret 1783. Medens v. Schmidten tingede med Kallager om Kjøbet af Gaarden, opholdt han sig en Dag

til henimod Aften paa Williamsborg. Ejeren indbød ham til at blive der om Natten; men da han kjendte noget til den halvgale Mand, foretrak han at tage til den nærliggende Nimmerslund Kro; to Prangere, der ogsaa havde indfundet sig paa Gaarden, toge imod Indbydelsen. Om Natten maatte de imidlertid være glade ved at kunne faa Ly i Kroen, eftersom Kallager havde villet hælde kogende Vand i deres Støvler, hvilket han kaldte at give Folk Punsch. Han fandt ogsaa for godt, stundum at vække Bønderne ved Midnatstide, i det han skylbte dem for at være Syjsovere. Den 24de Septbr. 1783 kjøbte v. Schmidten Gaarden og fik Skjøde derpaa den 4de Juni 1784. Kjøbesummen var 38,150 Rdlr. Kurant, og Gaardens eget fri Hartkorn Ager og Eng var 19 Tdr. 6 Skpr. 2 Fdk. 1 Alb., Skovskyllden 1 Tde. 2 Skpr. 2 Fdk. 2 Alb., det matrikulerede Tiende-Hartkorn, Davggaard Sogns Kongetiende og Dalby Sogns Kirke og Kirketiende, var 33 Tdr. 2 Skpr. og Bøndergodset 205 Tdr. 6 Skpr. „ Fdk. 1 Alb. Ager og Engs Hartkorn og 4 Tdr. 2 Skpr. 3 Fdk. 1 Alb. Skovskyllds Hartkorn; Landgilden heraf var 794 Rdlr. 4 Mk. 15 Sk. Den ny Ejer var ifkun 21 Aar gammel, havde ikke synderligt Kjendskab til Agerdyrkingen, og han vidste heller ikke i Begyndelsen, hvad der tilhørte ham eller ikke. Denne hans Uvidenhed tvang ham til at udrede dyre Lærepenge, og det gik især ud over hans Skov. En Dag red han saalunde i Skoven, hvor nogle Tyve just havde fældet en stor Bøg, der laa tværs over Bejen, og som de vare i Færd med at save over. De forsærdedes, da de i det samme saa ham komme; løbe sin Vej kunde de ikke, da han var dem for nær. De ryddede Grenene af Bejen, for at han kunde komme frem, og ventede nu paa en streng Tiltale; men i Steden fik de Tak, fordi de havde gjort sig den Ulejlighed; thi Herremanden vidste ikke, at det var hans eget Træ, de havde fældet. Det varede imidlertid ikke længe, inden v. Schmidten lærte baade det ene og det andet; hans negennyttige og kloge Raadgiver var Godsforvalter Bröchner paa Rosenvold. Denne raadede ham til at udflytte Bøndergaardene og magesifte en stor Del af Jorderne med Hovedgaardens. Da Drumgaard's Ejer Mikkel Kjær ikke længe efter begyndte at sælge Gaardens Gods, kjøbte Williamsborgs Ejer i Aaret 1792, som før omtalt, Davggaard Kirke med Kirketiende og 4 Skpr. 3 Fdk. Hartkorn Kirkejord paa Davggaard Mark, Svends Mølle, et Skovskifte og et Par Enge

tillige med Træer og Skovhugst i et andet Skovskifte i Davgaard Skov; for Grunden gaves der Bederlag. Dette udgjorde alt sammen fri Hovedgaardstaxt 1 Tde. 3 Skpr. „ Fdk. 2 Alb. Ager og Engs Hartkorn, Skovsklyb „ Tdr. 2 Skpr. „ Fdk. 1 1/2 Alb., Mølleklyb 4 Tdr. 2 Skpr., matrikulerede Tiender 25 Tdr. 2 Skpr. og ufrigt Hartkorn „ Tdr. 4 Skpr. 3 Fdk. Det varede dog ikke længe, inden v. Schmidten selv begyndte at sælge Bøndergodset, hvilket laa i Davgaard, Hedenssted, Kemmerslund, Thorup, Gjesager, Stovby, Gammelby, Hyrup og Brigsted Byer, og allerede 1802 var største Delen af Godset solgt. Selve Gaarden afhændede han derpaa 1809 for 106,500 Rd. Kjøberen var Jeremias Müller Secher, der overtog Ejendommen den 1ste Maj 1810 og fik Skjøde derpaa den 21de Juni. Han havde i nogle Aar været Regimentskvartermester ved Norske Livregiment i Kjøbenhavn og derpaa i 6 Aar været Ejer af Store-Hovedgaard (i Ørriidslev Sogn, Vor Herred). Til Williamsborg hørte den Gang 20 Tdr. 3 Skpr. 1 Fdk. 1 3/10 Alb. fri Hovedgaardstaxt Ager og Eng, 1 Tde. 4 Skpr. 1 Fdk. 1 3/10 Alb. Skovsklyb, begge Davgaard Sogns Tiender og 45 Tdr. 1 Skpe. 3 Fdk. „ 2/5 Alb. ufrigt Hartkorn Ager og Eng, og „ Tdr. 3 Skpr. 3 Fdk. 1 1/6 Alb. Skovsklyb. Allerede 1810 fulgte den ny Ejer Kirken tillige med begge Tiender til Bønderne i Sognet, senere en stor Del af Skoven med 4 Skpr. 2 Fdk. 1 2/3 Alb. Hartkorn og desuden af Bønder-

godset 35 Tdr. 1 Skpe. 2 Fdk. Hartk. Snart kom Pengesforandringen og den Tid, da 1 Fjerding fint Herregaardsmør havde en Værdi af 6 Rd. og 1 Tde. Havre af næppe 1 Rd., og det gif ham ligesom saa mange andre især jyske Herremænd, der havde kjøbt sine Gaarde dyrt; han maatte i November 1824 sælge Gaarden, der kjøbtes for 14,600 Rd. af Stiftamtmand Thygeson til Bygholm; denne afhændede end videre 4 Tdr. Hartkorn Bøndergods, men ogsaa han maatte gaa fra den, og i Juni 1827 udlagdes den til Kammerjunker Karl Gustav Lillienchiold i Horsens for 17,000 Rd. Efter dennes Død 1830 ejede hans Moder og Søstre Williamsborg indtil 1837, da Søstrene efter Moderens Død fulgte den til Holsteneren Karl Henrik Martini; efter hans Hedengang for saa Aar siden har hans Enke ejet Gaarden. Den sidste Kjøbesum var 26,000 Rd. Gaardens Bygninger ere et trefløjet Stuehus paa en Etage, hvis midterste Fløj, der har Kvist, nyttes som Bopæl. Den er bygget af B. Halling. Udhusene ere ligeledes 3 Rænger og ligge saa Skridt fra Hovedbygningen. Gaardens Have er 5 Tdr. Land stor og er endnu i det mindste tildels i den gamle franske Stil. Det hele nuværende Ager og Engs Hartkorn er: 26 Tdr. „ Skpr. „ Fdk. 1 1/4 Alb., og Fladeindholdet er: 278 Tdr. Ager og Eng, hvori Husmands-lodderne ere medreguede. Skoven er 72 Tdr. 3 Skpr. Land med 1 Tde. 2 Skpr. 1 Fdk. 1 3/4 Alb. Skovsklybs Hartkorn.



... og det gif ham ligesom saa mange andre især jyske Herremænd, der havde kjøbt sine Gaarde dyrt; han maatte i November 1824 sælge Gaarden, der kjøbtes for 14,600 Rd. af Stiftamtmand Thygeson til Bygholm; denne afhændede end videre 4 Tdr. Hartkorn Bøndergods, men ogsaa han maatte gaa fra den, og i Juni 1827 udlagdes den til Kammerjunker Karl Gustav Lillienchiold i Horsens for 17,000 Rd. Efter dennes Død 1830 ejede hans Moder og Søstre Williamsborg indtil 1837, da Søstrene efter Moderens Død fulgte den til Holsteneren Karl Henrik Martini; efter hans Hedengang for saa Aar siden har hans Enke ejet Gaarden. Den sidste Kjøbesum var 26,000 Rd. Gaardens Bygninger ere et trefløjet Stuehus paa en Etage, hvis midterste Fløj, der har Kvist, nyttes som Bopæl. Den er bygget af B. Halling. Udhusene ere ligeledes 3 Rænger og ligge saa Skridt fra Hovedbygningen. Gaardens Have er 5 Tdr. Land stor og er endnu i det mindste tildels i den gamle franske Stil. Det hele nuværende Ager og Engs Hartkorn er: 26 Tdr. „ Skpr. „ Fdk. 1 1/4 Alb., og Fladeindholdet er: 278 Tdr. Ager og Eng, hvori Husmands-lodderne ere medreguede. Skoven er 72 Tdr. 3 Skpr. Land med 1 Tde. 2 Skpr. 1 Fdk. 1 3/4 Alb. Skovsklybs Hartkorn.

Ryde Kirke og Sogn.

En og en halv Mil nordøst for Holstebro Kjøbsted udbreder sig Ryde Sogn i Ginding Herred, der er omgivet af Sal og Sevel Sogne i dette Herred og af Annexet Højbjerg i Hjerm Herred. Sognets største Længde fra Nord til Syd er $1\frac{1}{2}$ Mil og dets største Bredde fra Øst til Vest $\frac{3}{4}$ Mil. Egenlige Byer har Sognet ikke.

Ryde Kirke, der ligger omtrent $1\frac{3}{4}$ Mil fra Holstebro og omtrent midt i Sognet, er en almindelig Kampestens Kirke med Vaabenhus paa Sydsiden og uden nogen Mærkelighed med Hensyn til Bygning. Den har Tjæleloft baade i Skibet og i Choret. Højkirken er 18 Alen lang, 15 Alen bred udbvendigt Maal; Højden indvendig til Loftet er $6\frac{3}{4}$ Alen. Det firkanterede Taarn er 10 Alen langt, 15 Alen bredt og 20 Alen højt indtil Tagstagget. Taarnets Tag er et sædvanligt Sadeltag med Tagsten, imedens Kirken selv er tækket med Bly. Altertavlen har et ret godt malet Billede, der forestiller Hyrdernes Tilbedelse, og oven over dette findes et mindre af Herrens Himmelfart. I Kirken ser man paa to Døre ved Siden af Alteret, i Præstens Stol bag ved Alteret, paa Rydhaves Herkabsstol og over Indgangen til Taarnet i alt 17 Billeder af bibelsk Indhold, ret godt malede paa Træ efter den samme gamle Billedbibel, hvoraf Tegningerne i C. J. Brandts „Bibelske Billedbog“ ere tagne. Døbefonten er gammel og af Granit. Af siddende Pladser har Kirken omtrent 200. — Det Kirketiende ydende Hartkorn er 157 Tdr. 4 Skpr., af hvilke 19 Tdr. tilhøre Hartkornsejerne. Den øvrige Kirketiende, der i Følge stadfæstet Tiendeforening udgjør 18 Tdr. 4 Skpr. Rug, 26 Tdr. 3 Skpr. Byg og 69 Tdr. 4 Skpr. Havre, tilhører to af Sognets Gaardmænd.

Om Sognets Historie vides ifkun følgende. I Aaret 1573 fik Præsten Hr. Jens i Sal Brev paa Kronens Løb i Ryde Sogns Tiende kvit og frit. I det Skjøde, Albret Rostrup til Staarupgaard 1615 udstædte til Fru Anne Lykke, Klavs Maltesen Sehesteds Enke, paa Rydhave, nævnes følgende Gods i Ryde Sogn som hørende under Hovedgaarden: Berggaard, Ligaard, Rødborg, i Ugelstrup 2 Gaarde og 2 Huse, Kofte, Rydlund, Hvalsbæks Mølle, Overbøge, Kofte 4 Gaarde, Sønderflov, Edflov, Østerflov, Fjelde, Svøbæk, Kirkeby, Nederbøge, Skovgaard og Sjægaard, end videre i Store Ulfø 1 Gaard, Ravnsbøje med 1 Hus, Mosgaard, i Kirkeby 1 Gaard og 1 Hus, i Stendis 2 Gaarde og Ryde Mølle.

Sognets hele opmaalte Fladeindhold er 3,979 Tdr. Efter den gamle Matrikel var Hartkornet 237 Tdr., imedens det efter den ny er nedsat til 203 Tdr. 6 Skpr. 2 Fdk. $1\frac{3}{4}$ Alb. Tidligere gif der saaledes $16\frac{1}{2}$ Tde. Land paa hver Tønde Hartkorn; nu derimod hører der $19\frac{1}{2}$ Tde. Land til en Tde. Hartkorn. Af det hele Areal vare i Juli 1861 i alt 1,050 Tdr. Land tilsaæede og tilplantede og 3,574 Tdr. Land nyttede til Agerdyrking. Udsæden var 13 Tdr. Hvede, 213 Tdr. Rug, 216 Tdr. Byg, 824 Tdr. Havre, 6 Tdr. Boghvede og 104 Tdr. Kartofler. Kreaturholdet var 146 Heste, 671 Kvæghoveder, 1353 Faar og 101 Svin. Der var saaledes 1 Stykke Hornkvæg paa omtr. 6 Tdr. Land. Af Bistader var der 10. Paa Hovedgaarden Rydhave med 308 Tdr. Land Ager og 86 Tdr. Land Eng er Udsæden: 40 Tdr. Rug, 40 Tdr. Byg, 60 Tdr. Havre og 6 Tdr. Kartofler; der avles i Gjennemsnit 10 Fold, og Høavlen er sædvanlig 300 Læs. Besætningen er 14 Heste, 100 Køer, 60 Faar og 30 Svin. Til Gaarden høre desuden 500 til 600 Tdr. Land Hede og Mose i Ryde, Vorbjærg, Sevel og Ejsing Sogne. Gaardens Hartkorn er 36 Tdr. 6 Skpr. Avlingen er bortforpagtet. Præstegaarden har et Areal af 28 Tdr. Land Ager og 13 Tdr. Land Eng med en Udsæd af 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg og 12 Tdr. Havre og et Kreaturhold af 2 Heste, 10 Køer og 16 Faar. Hartkornet er 4 Tdr. 3 Skpr. „ Fdk. 1 Alb. Avlingen er for Tiden bortforpagtet imod en aarlig Afgift af henimod 400 Rdlr., altsaa 9—10 Rdlr. af hver Tønde Land. En almindelig Bondegaard kan regnes til 2 Tdr. Hartkorn og 40 Tdr. Land med en Udsæd af 2 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg og 10 Tdr. Havre og en almindelig Afgrøde af 8 Fold. De fleste Gaarde have ved Ryde Na et Stykke Eng, hvis Høavl, omtr. 10 Læs til hver Gaard, er en god Hjælp ved Agerdyrkingen. I Aaret 1852 var der i Sognet: 47 Bøndergaarde, nemlig 45 Selvejergaarde, 15 paa 4—8 Tdr., 18 paa 2—4 Tdr. og 12 paa 1—2 Tdr. Hartkorn hver, og 2 Fæstegaarde paa 2—4 Tdr. Hartkorn hver. Selvejerhusenes Tal var 43, hvoraf 17 jordløse, og 6 Fæstehuse og Lejehuse, hvoraf 3 jordløse, i alt 49 Huse. Bøndergaardenes Tal er nu 40, af hvilke 3 have over 6 Tdr. Hartkorn hver, Husenes er 63, hvoraf de 55 med Jord. Til Rydhave høre 7 Fæstehuse, og paa „Højbjerg“ har Gaardens nuværende Ejer bygget 8 Lejehuse for at fremme Hedens Opdyrking. Siden 1852 er der saaledes nedlagt adskillige Gaarde, hvorimod mange tidligere

jordløse Huse nu have faaet et Stykke Jord hvert. Af de nedlagte Gaarde mærkes Ravnshøj og Hylbgaard, og Lille Ulfø er lagt under Store Ulfø. Gaardene i Sognet ligge spredte og ikke samlede i Byer; dog findes der nogle Samlinger af Gaarde med fælles Navn: Kirkeby med Præstegaarden og Skolen, Kjøvt, Felde og Stendis. Af enkelte Gaarde mærkes følgende: Ulstrup, Røjborg, Øster- og Vester-Bejsgaard, Hvolbæk (d. e. Bækken ved Højen), Mosgaard, Brændholm, Rærgaard, Rydlund, Ligaarde, Fedskov, Sønderskov og Over- og Neder-Bøge. I Sognet ligge 2 Vandmøller, Store og Lille Ryde Mølle. Flere af disse Navne ligesom selve Sognets Navn tyde paa, at her i tidligere Tider har været megen Skov. Til Rydhave hører der 56 Tdr. Land Skov, af hvilke de 20 Tdr. Land ere Fredskov (Rydhave Skov). Denne Bøgeskov er i meget god Væxt. Jordsmonnet er noget bakket, og paa Grændsen af Sevel Sogn udbreder sig Hedebraget Højbjerg med Ryde Bævehøj; fra denne Bakke, der har en Højde af 287 Fod, har man et meget vidt Skue; den regnes for det højeste Punkt i denne Egn af Nørrejylland. I Stendis ligger Kløvehøj, hvoraf næsten Halvdelen er sløffet og bortført; her fandtes for omtr. ti Aar siden et Par gamle Sværd. I Stendis Hede ligge 4 store Lynggroede Kæmpehøje ved Siden af hverandre. Jorderne ere dels sand-, dels lermuldede. En Lønde Land har en gjennemsnitlig Værdi af omtr. 200 Rdlr. Den oven nævnte Ryde La er Udlobet af Borbjerg Sø, hvor den driver den suukt liggende Store Ryde Vandmølle; den falder ud i Rimfjorden. Den gjør Skjellet imellem Ryde og Ejfing Sogne paa den ene Side og Hanbjerg paa den anden, ligesom imellem Ginding og Hjerm Herreder. Paa begge Sider af Laen findes gode Enge.

Indbyggernes Tal var i Aaret 1801: 345, 1834: 463, 1840: 491, 1845: 510, 1855: 587, 1860: 617. Siden dette Hundrears Begyndelse har Tilvæksten saaledes været 79 af Hundrede. Sidst nævnte Aar var Familiernes Tal 123, Mandfolkene 303 og Kvindfolkene 314. Agerdyrking er Hovednæringsvejen. Sognet har et Fattighus med 4 Stuer.

Ryde Sogn og Annexet Hanbjerg Sogn høre under Hjerm og Ginding Herreders Næstomraade, Holstebro Amtstue- og Lægedistrikt og Ringkjøbing Amts 3die Valgkreds. Ryde Sogn er Amtets 74de og Hanbjerg dets 90de Lægd. Hvert Sogn udgjør en Kommune. I Ryde Sogn kunne Kommune-Afgifterne sættes til 6 Rdlr., i Hanbjerg til 7 Rdlr. af hver Lønde Hartkorn. Ryde er et ret velhavende Sogn, Hanbjerg

Sogn derimod har tunge Fattigbyrder, der aarlig have tiltaget paa Grund af Udstykingen af Hedejorderne. Til Amtet er den aarlige Afgift i begge Sogne 5 Rdlr. af hver Lønde Hartkorn.

Tidligere var Ryde Sogn Annex til Borbjerg Sogn, og Hanbjerg Annex til Ejfing og 1819—31 til Vejrum Sogn; men ved Kancelliskrivelse af 19de Februar 1819 fastfattes det, at Ryde og Hanbjerg skulde udgjøre et Pastorat, hvortil kom en ny Skrivelse af 18de April 1821, i Følge hvilken Borbjerg og Ryde Sogne skulde være forenede, indtil Annexgaarden i Ryde havde været fæstelig. Dette fandt Sted i Aaret 1831, og den 4de Juni s. A. kaldedes Magnus Kruse Barfoed, hidtil Kapellan i Magleby og Holtug Sogne (Stevns Herred), til Sognepræst. Det paalagdes ham i Løbet af to Aar at ombygge Ryde Annexgaard til en Præstegaard efter en af Kancelliet samtykt Tegning, hvortil der af Ribe Stifts offentlige Midler gaves ham et Laan af 600 Rdlr., det til Bygningen indkjøbte Tømmer og Overstuddet af den tilbels dertil nyttede og Embedet tilhørende Kapital med Renter til 11te Juni 1831, 1229 Rdlr. 34 Sk. Indløsningssummen fastfattes til 500 Rdlr. Barfoed udnævntes den 21de April 1848 til Præst i Arninge (paa Laaland) og fik den 26de Juni til Eftermand Hans Adolf Sølling, hidtil Katechet i Rudkjøbing. Ved dennes Forslyttelse i Novbr. 1858 til Haslund og Ølst (i Aarhus Stift) fik David Karl Davidson, Adjunkt ved Herlufsholm Skole, den 8de Februar 1859 Kaldsbrev som Præst for Ryde og Hanbjerg. I Juni 1865 fik han Tavlov Kald (ved Rolding), og den 22de August s. A. kaldedes den nuværende Sognepræst Niels Georg Bugge, den Gang Præst og Skolelærer paa Dmø.

Præstefaldets Indtægter ere: Tiende, 39 Tdr. Rug, 84 Tdr. Byg og 136 Tdr. Havre, desuden 6½ Tde. Byg i Smaaredsel og 4⅓ Tde. Rug af den tidligere Annexgaard i Hanbjerg, Renter af en Embedskapital paa 932 Rdlr., Offer og Accidenser omtr. 270 Rdlr. Embedets Reguleringssum er 879 Rdlr., de virkelige Indtægter ere 1726 Rdlr.

Sognet har en Skole, i Ryde. Lærerens Indtægter ere: 12 Tdr. Rug, 28 Tdr. Byg og omtr. 200 Rdlr. i Penge. Jordlobden er omtr. 10 Tdr. Land med 1 Tde. Hartkorn. Reguleringssummen var tidligere 361 Rdlr. og er nu 671 Rdlr. Børnetallet er 76, af hvilke omtr. 10 om Vinteren søge en Biskole i Stendis.

Hanbjerg Kirke og Sogn.

Hanbjerg Sogn udbreder sig omtrent 5 Fjerdingvej nordøst for Holstebro og er omgivet af Ryde, Hjerm og Vorbjærg Sogne og Bøns Bugt. Dets største Længde er 3 Fjerdingvej, dets største Bredder 3 Ottendedel Mil. Det har kun en By.

Hanbjerg Kirke er bygget af tilhugne Granitsten. Den har Baabehuset paa Nordfiden, Fjæleloft i Skibet og Hvalving i Choret. Højkirken, der har Blytag, er 25 $\frac{1}{2}$ Alen lang, 14 $\frac{1}{2}$ Al. bred og 15 $\frac{1}{2}$ Al. høj til Tagmønningen. Choret, med Tag af almindelige Tagsten, er 10 $\frac{1}{2}$ Al. langt, 10 $\frac{1}{2}$ Al. bredt og 13 $\frac{1}{2}$ Al. højt til Tagmønningen. Taarnets Højde er 19 Al., dets Længde 10 $\frac{1}{2}$ Al. og Bredden 11 Al.; fra neden og 4 Alen op ad er det af Granit, ellers af Mursten. Taget er et almindeligt Sadeltag med Tagsten. Altertavlen er fra den katolske Tid og stg; i Midten ses Frelseren paa Korsfætt, Marie og Johannes, paa de to Fløje de tolv Apostle, udstaarne i Træ, men daarlig malede. Døbefonten er gammel og af Granit, hvorpaa med ophøjede Rune-Bogstaver findes Ordet Jesu, hvilket sandsynligvis er Stenhuggerens Navn. Paa Bæggen i Choret synes der at være Spor af et gammelt Bægmaleri, hvorefter ifkun en liden Firkant har undgaaet Overtalkning. Fra Skibet fører en udstaaren Dør ind til en Hvalving i Taarnet, hvor fordem Uden findes fælles Begravelse har været; nu staar den tom. Oven over denne er der i Taarnet et Pulpitur, aabent ud til Skibet. Kirkens Stole kunne rumme omtrent 200 Menneſter. — Kirken tilhører Sogneboerne. Det Kirketiende ydende Hartkorn er 93 Tdr. 6 Skpr., og der svares aarlig 1 Tde. 1 Skpe. Byg af hver Tønde Hartkorn.

Om Sognets Historie vides følgende. I Aaret 1486, da der afholdtes Skifte imellem Peder Nielsen til Thim og hans Søster Fru Ingerd Nielsdatter, Hr. Niels Timmens Enke, af det fæderne og møderne Gods fik Fru Ingerd 10 Gaarde i Hanbjerg Sogn. 1617 fik Kronen ved Mageſkifte med Niels Krag til Agerfrog 1 Gaard i Sønderby. Ved Mageſkifte med Kronen fik Iver Suel til Villestrup 1 lidet Bolsted kaldet Hansborg og et andet, der hed Husborg. 1670 ønskede Lægen i Ribe Dr. Ludvig Pouch sig udlagt i Godtgjørelse for det Kanniklegods, der var ham frataget og henlagt til Ryttergodset, foruden mere Gaarden Lindbjerg i dette Sogn.

Sognets hele opmaalte Areal er 2,265 Tdr. Land; efter den gamle Matrifikel var Sognets Ager og Engs Hartkorn

120 Tdr., efter den ny er det 125 Tdr. 5 Skpr. 2 Fdk. 2 $\frac{1}{4}$ Alb.; der gaar saaledes omtr. 18 Tdr. Land paa hver Tønde Hartkorn. Af Arealet vare i Juli 1861 845 Tdr. Land tilsaade og tilplantede og 2,018 Tdr. Land i alt nyttede til Agerdyrking. Udsæden var: 11 Tdr. Hvede, 157 Tdr. Rug, 143 Tdr. Byg, 685 Tdr. Havre, 3 Tdr. Boghvede og 60 Tdr. Kartofler. Kreaturholdet var: 89 Heste, 411 Stykker Hornkvæg, 766 Faar og 72 Svin. Der var saaledes 1 Stykke Hornkvæg paa 5 $\frac{1}{2}$ Tde. Land. Bistadernes Tal var 8. Til Hovedgaarden Hanbjerg-Hovgaard, hvis eget Hartkorn er 16 Tdr., men som drives under et med Gaarden Sølyst paa 8 Tdr. Hartkorn, saaledes at hele Arealet er omtr. 350 Tdr. Land Ager og Eng, er Udsæden: 26 Tdr. Hvede, 22 Tdr. Rug, 42 Tdr. Byg, 60 Tdr. Havre, 10 Tdr. Blandkorn og 10 Tdr. Kartofler; desuden tilsaas 5 Tdr. Land med Kaps; der avles i Almindelighed 10 Fold, og Høavlen er 300 Læs. Besætningen er: 13 Heste, 3 Plage, 80 Køer og 20 Stykker Ungkvæg, 100 Faar og 20 Svin. Gaardens Marker ere bortforpagtede. Til Gaarden hører der 18 Tdr. Hartkorn, som ere lagte til adskillige Fæstehuse. En almindelig Bondegård paa omtr. 2 Tdr. Hartkorn og 40 Tdr. Land har en Udsæd af 2 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg og 10 Tdr. Havre, sædvanlig en Afgrøde af 8 Fold og omtr. 10 Læs Hø aarlig fra Engene ved Ryde Aa. Besætningen er ligesom i Ryde Sogn: 2 Heste, 8 Køer og 16 Faar. I Aaret 1852 hørte der til Sognet foruden den oven nævnte Hovedgaard: af Selvejer-gaarde 4 paa 4—8 Tdr., 15 paa 2—4 Tdr. og 6 paa 1—2 Tdr. Hartkorn, i alt 25 Gaarde, og 5 Fæstebolsteder paa 1—2 Tdr. Hartkorn, i det hele 30 Gaarde, 12 Selvejerhuse med Jord og 15 Fæste- og Lejehuse, i alt 40 Huse, hvorefter 13 jordløse. For Tiden er der ligeledes 30 Bøndergaarde, hvorefter 3 have over 6 Tdr. Hartkorn og 20 have 1—2 Tdr. Hartkorn, Husenes Tal er 48, hvorefter nu ifkun 5 ere jordløse. Der findes kun en større Samling af Gaarde og Huse, Hanbjerg By. Af de enkelte Gaardes Navne mærkes: Storgaard, der er den største Bondegård i Sognet, Meldgaard, Søjborg, Horstoft, Bistrup, Hulgaard, Damgaard, Nedergaard, Nørre- og Sønder-Tingskov, Rusborg, Østergaard, Vestergaard, Søndergaard, Træholt, Ransborg, Katholm, Præstegaard, den tidligere Annexgaard, Strandby, Gydsbæk, Gammelby,

Hedegaard og Lindbjerg. Jordsmonnet er ler- og sandmuldet, imod Øst og midt i Sognet er det noget bakket, imod Limfjorden fladt. En Del Hede findes, som mer og mer opdyrkes. Værdien af en Tønde Land er omtrent 170 Rdlr.

Indbyggernes Tal var i Aaret 1801: 287, 1834: 398, 1840: 380, 1845: 387, 1855: 402, 1860: 417. Siden dette Hundredaars Begyndelse har det altsaa tiltaget med ifkun 45 af Hundrede; nu synes det at være ikke lidet øget paa Grund af den stærke Udstrykning af Hedejorderne. Agerdyrkning er Hovednæringsvej. Et Brændevinsbrænderi og et Teglværk, der for nogle Aar siden hørte til Hanbjerg-Hovgaard, ere nu nedlagte. Omtrent 10 Familier i Sognet have sit Udkomme ved Fiskeri i Limfjorden. Sædvanlig fanges der ifkun Flynder og Aal. I Sognet findes et Hospital, der 1759 er oprettet af Henrik de Linde til Hanbjerg-Hovgaard og yder 4 gamle og skrøbelige Mennesker Husly, Brændsel og en liden Hjælp i Penge og Korn. Det styres af Hovedgaardens Ejer, Præsten og Kirkeværgerne uden Forbindelse med Fattigvæsenet.

Af Præster i selve Hanbjerg Sogn efter Reformationen findes ifkun: Hr. Morten, der levede før 1650, Christen Pedersen Holgaard, der 1658 var Sognets Præst. Han var født i Holgaard, Tvis Sogn og var Rytter i nogle Aar. Fra Holstebro Skole afgik han til Universitetet, var tre Gange gift og døde i November 1695, men havde nogle Maaneder i Forvejen paa Grund af vedholdende Sygelighed afstaaet Kaldet, og den 23de April 1695 havde Thomas Henriksen Nyboe faaet Kaldsbrev som hans Estermand. Han giftede sig med sin Formands Enke, som døde 1732; Aaret efter giftede han sig atter. Da han var død den 19de August 1735, lagdes Hanbjerg Sogn som Annex til Ejfing ved Kongebrev af 14de Oktober 1735.

I Sognet findes en Skole, i Hanbjerg. Lærereis Indtægter ere: 22½ Tde. Byg og omtrent 130 Rdlr. i Penge. Jordlodden er 13 Tdr. Land med 7 Skpr. Hartkorn. Reguleringssummen var tidligere 367 Rdlr. og er nu 473 Rdlr. Børnetallet er 88.

R y d h a v e .

Lige ved Siden af Landevejen fra Skive til Holstebro, paa et Jordsmon, der straaner stærkt ned imod et stort Engdrag, med Limfjorden som lidt fjærnere Baggrund og omgivet af en Skov, der vel ikke er stor, men i kraftig Væxt, ligger Rydhave Hovedgaard i Ryde Sogn, Ginding Herred og Ringkjøbing Amt. Gaarden har et saa meget mere smilende og venligt Udseende, som Omegnen paa begge Sider er noget mørk og alvorstuld, og den er et af de mest indbydende Steder paa Nørrejyllands Vestkyst.

Rydhave forekommer allerede i anden Halvdel af det 14de Hundrebaar; i Februar 1377 pantsatte nemlig Albert Anderson til Aage Hidieson, kaldet Puder, sit Gods i Rydhave og i Ginding Herred. Dette Gods overlod Albert Anderson senere til Bispestolen i Ribe; men det affstodes i Marts 1422 af Biskop Christiern til Aage Puders Enke Fru Karine af Langtind tillige med mere Gods i Hjerm og Ginding Herreder imod Afstaaelse af adskillige Bøndergaarde i Sal og flere Sogne i sidst nævnte Herred. Bispen kjendte da Fru Karine og hendes Mands andre Arvinge fri for al Tiltale for den Tid, da de havde haft dette Gods i Hænde imod Bispernes Villie.

Senere tilhørte Rydhave den Gren af Metten Rosenkrands, som ejede Engelsholm og Stensballegaard. Axel Nielsen Rosenkrands til Langtind, Søn af Niels Timmesen til Stensballegaard og Fru Inger Gyldenstjerne,

ejede tillige Rydhave. Han var i Aaret 1497 i Kalmar som Kong Hans's Hoffinde. 1518 skulde han have været med Kongen i Sverige, men udredede i Steden 90 Gylden. 1542 indgik han og hans Hustru Fru Berete Knob, Datter af Lavrids Knob til Gyllebo og Fru Thale Drenstjerne, Magestifte om Gods i Sælland med hans Morbroder Knud Gyldenstjerne og dennes Hustru Fru Sidsel Alfstand. I Aaret 1546 gif hans Søn Folmer Axelsen ved Herredagen paa hans Begne i Rette med Christoffer Rosenkrands til Skjern angaaende Markeskjel imellem Dalsgaarde og Mammen By (Mammen Sogn, Middelfom Herred). Aaret efter tog denne hans Søn Laghævd paa Rydhave som Faderens Ejendom. Axel Nielsen og hans Hustru døde begge i Aaret 1551 og fik det sidste Hvilested i Ejfing Kirke. De to Herregaarde Langtind og Rydhave skiftedes endelig 1555 imellem Spunnerne Niels Rosenkrands, der havde overtaget Rydhave, og Erik Rosenkrands til Langtind, saaledes at den sidst nævnte udlagde 1 Gaard i Salling Nørre Herred, Grønning By, hvis aarlige Landgilbe var 3 Orte Rug, 3 Orte Byg, 2 Orte Havre, 1 Skovsvin, 3 Snefe Aal og 1 Ore at stalbe, for hvad Langtind med de 4 tilliggende Fæstegaarde var bedre end Rydhave med sine 7 Fæstegaarde. Naen ud for begge Ejendomme maatte de nytte; men Vandet maatte de ikke opstemme, Engene til Skade. Ligeledes skiftede de Skovene imellem sig. Rydhave Skove vare: Rombærker og Blaabærker, der laa til 2 Gaarde, den ene i

Nørre-, den anden i Sønder-Bjert, Grobæk, Kolunds Grob i Kolunds Mark og Bergaardlund; Langtind Skove vare: Geddelund, Rymmekær, Havlund, Vinterslund, Hestehaven ved Langtind Kær og Skortofte. Fædriften til begge Hovedgaardene og de derunder hørende Fæstegaarde maatte holdes paa begges Skovlodder undtagen paa Blodengene; men Oldengæld, Skovhug og Nishug skulde enhver have paa sit eget. En Del af Rydhave Skov udlagdes til Langtind paa det Vilkaar, at hvis denne Skovlod ryddedes, maatte Jorden ikke brydes til Agerjord; men den skulde være en fri Fædrift for Rydhave og dets Fæstebønder til evig Tid, hvilket ogsaa vedtoges for den til Rydhave hørende Del af Skoven. Ved dette Skifte vare den oven nævnte Folmer Rosenkrands til Stensballegaard, Niels Suel til Nabjærg og Hr. Jens Madsen, Sognepræst til Sal og Provst i Ginding Herred, tilstede. Niels Rosenkrands til Rydhave og Halkær var gift med Fru Maren Lunge, Datter af Ove Lunge og Fru Anne Friis. Han levede endnu i Maret 1575. Rydhave arvedes af Sønnen Timme Rosenkrands, hvis Hustru var Fru Karen Biffert, Datter af Christoffer Maltesen og Fru Bodild Friis; han døde efter 1590. Rydhave tilfaldt efter ham hans Datter, den uheldige Birgitte Rosenkrands, der var gift med Niels Raas. Efter hendes Henrettelse 1603 — paa Grund af utilladelig Forbindelse med Gjerd Raas til Thaarupgaard, hendes den Gang afdøde Mands Frænde, hvilken Forbindelse efter hin Tids Sæd regnedes for Blodskam — arvedes Rydhave af Datteren Fru Anne Raas, gift med Albret Røstrup, som 1615 folgte Gaarden til Fru Anne Lykke, Enke efter Klavs Maltesen Sehested til Højris, tillige med en Del Gods i Ryde og Sal Sogn; desuden tilkjøbte denne i de to følgende Aar adskillige Gaarde og Huse i Sal Sogn. Aar 1621 holdt Fru Anne Lykke Skifte med sine Børn, og da maa Sønnen Malte Sehested, der netop den Gang var kommen tilbage til Fædrelandet, have faaet Rydhave som sin Lod ænten ene eller i Samlag med Moderen.

Malte Sehested var født den 13de November 1596 paa Ahrensburg Slot paa Øsel, hvor Faderen (død 1612) var Lensmand. Efter at have faaet Undervisning i Hjemmet indtil sit 15de Aar drog han til Polen, eftersom en af de polske Generaler havde ubbedet sig af hans Fader, at en af dennes Sønner maatte overgives i hans Varetagt. Det fastsattes da som et usfravigeligt Vilkaar, at han ikke i kirkelig Henseende maatte lide nogen Forsølgelse, men at det skulde være ham tilladt to Gange aarlig at drage til Ryde Kirke for at gaa til Alters, hvilket overholdtes, saa længe han var i Polen, med mindre Krigen og dens Omstiftelser vare i Vejen derfor. Han deltog i mange Slag imod Moskovitter, Tyrker og Tartarer og fik 1614 som Ritmester sin Velynders Livkompagni. Siden 1612 havde hans Moder oftere udtalt Ønsket om at faa ham hjem igjen; men dette opfyldtes først, da han havde tjent i Polen ti Aar. Længe varede det ikke, førend han atter forlod Fædrelandet og tillige med sin Broder Hr. Mogens Sehested til Holmgaard drog til Frankrige for at øve sig i det franske Tungemaal. Til dette Land afgik 1624 Kongens Kansler Hr. Christian Thomesen Sehested som Sendemand, og da han havde udført sit Hværv her, drog han til Spanien, hvorhen

hans to unge Frænder fulgte ham for at se sig om i Landet og lære det spanske Tungemaal. Malte Sehested vilde derfra drage til Malta for at kæmpe imod Tyrkerne; men da paa samme Tid Danmarks Konge var kommen i Strid med Kejseren, skyndte han sig hjem og mældte sig til Tjeneste med 12 Ryttere, som han selv havde stillet. Efter det sørgelige Slag ved Lutter 1626 ledsagede han Kongen paa Vejen til Wolfenbüttel. Paa denne Færd faldt Kongens Hest en Gang i en Grøft, og da han ikke hastig nok kunde komme afsted igjen, vendte Malte Sehested sig med sine Ryttere imod en Afdeling Kroater og frelste derved Kongen fra at falde i Fjendens Hænder. Efter i en Tid af 16 Aar med ifkun korte Mellemrum at have levet som Kriger, tænkte han nu for Alvor paa fredelige Zdrætter, bejlede til Fru Sofie Brahe, Enke efter Peder Munk til Sæbygaard, og holdt Bryllup med hende i April 1627. Deres Samliv varede i 11 Aar; da bortkaldtes hans Hustru ved Døden. Han var derpaa Enkemand i to Aar og giftede sig i September 1640 med Jomfru Margrete Reedtz, Datter af Frederik Reedtz til Tygestrup og hans første Hustru Fru Birgitte Brahe; deres Bryllup holdtes i Viborg. Da Krigen med Sverige udbrød 1643, tog han atter Tjeneste som Ritmester og fik et jyst Kompagni, med hvilket han deltog i en heftig Strid ved Gudstj Mølle, hvor Kompagniet medtoges saa haardt, at det mistede sine Officerer paa Ritmesteren nær og største Delen af Mandstabet, hvorpaa han fik søllandske og laalandske Ryttere under sin Befaling. 1645, da Freden var gjenoprettet, fik han Stavanger Len og havde dette 8 Aar; men da det faldt ham vanskeligt at være saa langt fra sine jyske Gaarde, gav Kongen ham Aastrup Len i Vendsyssel i Steden. De sidste 7 Aar af sit Liv var han sygelig og maatte jævnlig søge Lægehjælp, og en Gang maatte hans Hustru drage til Kjøbenhavn for at spørge Hovedstadens kyndigste Læger til Raads, eftersom han selv ikke var stærk nok til at tage did. 3 Juni 1661 var han paa Aastrup for at varetage sit Hværv som Lensmand, hvorefter han opholdt sig nogle faa Dage paa sin Herregaard Voller i Vendsyssel og skyndte sig saa hjem til Rydhave. Den 13de Juli naaede han denne Gaard, og efter at være kommen ind i Stuen takkede han inderlig Gud, fordi han nu var i sit eget Hus, hvorpaa han omfavnede sin Hustru, sigende: „Gud være tusend Fold lovet, jeg er nu udi mit eget Hus, og for alle Ting, at han har givet mig dig, som jeg altid har haft saa stor Tjeneste og Omhyggelighed af i min Svaghed. Gud lønne dig igjen; nu er jeg tilfreds, hvordan Gud vil have dette med mig.“ Efter en kristelig Forberedelse forlod han denne Verden den 20de Juli 1661 og fik en Maaned senere sit sidste Hvilested i Viborg Domkirke, hvor Sognepræsten til Borbjerg og Ryde Menighed heder Knud Povelsen Golding holdt Rigtalen over ham; heri roses han særdeles for Gævhed som Kriger og for Venlighed og Godgjørighed i det daglige Liv. Med sin anden Hustru havde han haft fem Sønner og fem Døtre, af hvilke to Sønner og to Døtre vare gangne forud for ham. Imedens han ejede Rydhave, mageskiftede han 1646 med Kronen og fik da 3 smaa Stykker Jord, der laa til et Kronen tilhørende Bolsted i Bjert i Sal Sogn. 3 Maj 1653 fik han for en Sum af 2,123 Rdlr. 3 Mk. 8 Sk., han havde laant Kronen, Pantebrev paa adstil-

lige af Kronens Gaarde og Huse i Hjerm og Rinds Herreder. Fru Margrete Keedtz levede endnu i Aaret 1688, da hun af Fru Maren Fuel fik Hjørbygaard (i Sølland) i Pant for 4,000 Rdlr.

Efter Fru Margrete Keedtz ejede Sønnen Frederik Sehested Rydhave; han var gift med Fru Birgitte Sofie Sehested, Datter af Jens Sehested til Holmgaard og Fru Sofie Gyldenstjerne. Fru Birgitte Sofie var Enke, da hun i Aaret 1726 arvede Billestrup. Deres Søn Overstelientenant Jens Sehested, gift med Fru Elisabeth Sofie Sehested, Datter af Niels Sehested til Broholm og Fru Elisabeth Skeel, var den næste Ejer af Rydhave og døde 1773. Den Gang hørte der et Bøndergods paa 573 Tdr. Hartkorn til Rydhave og Halvdelen af Stubbergaard i Sevel Sogn. Gaarden tilhørte siden i nogen Tid Kammerherre Bülow og Herredsfoged Linnet, som den 30te Oktober 1783 udstødte Skjøde paa Rydhave Hovedgaard med lille Ryde Mølle, nogle Fæstesteder m. m. til Stiftamtmand Niels Sehested, hvis Hustru var Fru Birgitte Sofie Sehested, den sidst afdøde Ejers Datter. Han døde i Aaret 1821. Den 26de Marts 1825 holdtes der offentligt Salg over denne Ejendom, som udlagdes til Viborg Stiftsstyrelse paa Stiftets offentlige Midlers Begne for en Sum af 6,100 Rdlr., og Skjødets udstødtes den 14de December 1827. Den 31te December 1828 fik Henning Peter Bracht af Stiftsstyrelsen Skjøde paa Gaarden for 11,000 Rdlr. Han ejede den indtil

den 3die April 1856, da Karl Wilhelm August Christensen fik Skjøde paa den for 75,000 Rdlr., og to Aar efter folgte denne Rydhave til den nuværende Ejer Lensgreve Dr. phil. Gregers Christian Raben til Nalholm (paa Lolland) for 100,000 Rdlr. Skjødets er udstædt den 4de September 1858.

Hovedbygningen udgjør to Fløje, den søndre og den østre med 2 Etager og Kjelder. Borgegaarden har i alt 4 Fløje, af hvilke de to nyttes som Husholdningsbygninger. I Hovedsagen er Borgegaarden saadan som den antages at have været opført af Malle Sehested i Midten af det 17de Hundrebaar. I nordre Ende af østre Fløj er der tilbygget et stort Taarn med Spir, hvilket er istandsat af den nuværende Ejer, der ligeledes har opført en ny Mælkeri- og Husholdningsbygning paa 2 Etager. Gaarden er endnu tilbels omgivet af Grave.

Rydhave har et Fladeindhold af 394 Tdr. Land Ager og Eng og 56 Tdr. Land Skov. I Skoven vøjer Christtornen vild i stor Mængde. Til Gaarden hører en stor og smuk Have.

I Aaret 1852 hørte der til Rydhave i alt 43 Tdr. 5 Skpr. 2 Fdk. 1 Alb. Ager og Engs Hartkorn, hvoraf selve Gaardens Hartkorn var 38 Tdr. 7 Skpr. „ Fdk. 1 Alb. Godset var 1 Gaard og 7 Fæstehuse med i alt 4 Tdr. 6 Skpr. 2 Fdk. Hartkorn.

Thorstrup Kirke og Sogn.

Om trent en halv Mil nordøst for Varde Kjøbsted begynder Thorstrup Sogn, der er omgivet af Anneret Horne, Hodde og Listrup, Varde Landsogn, Næsborg og Øsse Sogne. Dets største Længde er henimod 1 Mil, dets største Bredde 3 Fjerdingvej. Til Sognet høre Byerne: Ovenbøl imod Nord, Yderik imod Øst, Thorstrup i Midten, Tange og Sig imod Syd. Hovedlandevejen fra Varde til Ringkjøbing gaar igjennem en liden Del af Sognet imod Nordvest, og Landevejen fra Varde til Vejle gaar igjennem dets østlige Del.

Med Undtagelse af Baabenhuset, der er opført af brændte Mursten og har Teglstens Tag, er Thorstrup Kirke bygget af hugne Kampesten og tækket med Bly. Høj-kirkens udvendige Længde er 22 Alen, Bredden 12 Al. og Højden 8 Al. Den har Fjæleloft, som er skjult med et fladt Gipsdække, og Flisegulv i Midtgangen, i Stolene derimod Fjælegulv med Panel ved Murene; Vinduerne ere af Jærn. Lavkirkens udvendige Længde er 8 Al., Bredden 9 Al. og Højden 8 Al.; imod Øst er den afrundet med en Chorgang,

der gaar bag om Alteret. Baabenhusets Længde er 9 Al., dets Bredde 7 Al. og Højden 3 Al. Taarnets nederste Del er opført af brændte Mursten, Murene ere udvendig 21 Al. høje, og Bredden er 9 Alen. Denne Del af Taarnet hører med til Kirkens Omraade og er adskilt fra dets mindre øverste Del ved en fager Hvælving. Taarnet har et lidet Spir, der er tækket med Bly. Paa Spirets Fløjstang sidder en Trane. Prædikestolen staar paa den højre Side i Højkirken med Opgang ad en støbt Jærntrappe fra Choret; den er af Egetræ og udvendig delt i 4 glatte Affnit med Spjler; den er egemalet med Forgyldning. Lyddækket over Prædikestolen svarer hertil. Altartavlen er af Fyrretræ uden Billedskærerarbejde og delt i 4 Affnit; øverst findes et Maleri, der forestiller Herrens Himselfart, i Midten et andet Maleri, den hellige Nadveres Indstiftelse, paa Siderne Moses og Aron. Døbefonten er Granit, uden Indskrifter og staar ved Indgangen til Choret. Stolene ere egemaalede. I Kirkens sydlige Mur findes indmuret en Mindetavle over Major Chr. Rosenørn-Teilmann (d. 1812)

og hans Hustru Fru Chr. M. Wormskjold (d. 1817) og i Kirkens nordlige Mur en Stentavle til Minde om N. Ch. Teilmann (d. 1796). — Kirkegaarden er tilplantet med Træer. — Kirken hører under Stamhuset Nørholm. Kirketienden er 45 Tdr. 7 Skpr. 3 Fdk. Rug, 4 Tdr. 4 Skpr. 1½ Fdk. Byg.

Om Sognets Historie vides ifkun følgende. 3 Septbr. 1578 fik Ove Suel til Kjeldgaard ved Mageskifte med Kronen paa Ribes Hospitals Begne 1 Gaard i Lange. S. A. fik Domkapitlet i Ribe ved Mageskifte med Kronen 2 Gaarde i Sig, hvorimod Kronen ved Magelæg 1579 fik 1 Gaard i Sognet af Anders Pedersen Galt til Birkelse. 1584 overlod Kronen paa denne Maade 1 Gaard i Sognet til Erik Lange til Engelsholm og 1609 Gaarden Lunding til Erik Rrag.

Sognets hele opmaalte Fladeindhold er 5,745 Tdr. Land; efter den gamle Matrifikel var Ager og Engs Hartkornet 159 Tdr., efter den ny er det 174 Tdr. 1 Skpe. 1 Fdk. ¼ Alb. Der gik saaledes før 1844 37¼ Tde. Land paa hver Tde. Hartkorn, imedens Forholdet nu er 33 Tdr. Land paa 1 Tde. Hartkorn. 3 Juli 1861 vare heraf 927 Tdr. Land tilfaaede og tilplantede og 2,942 Tdr. Land i alt nyttede til Agerdyrkning; Udsæden var: 3 Tdr. Hvede, 373 Tdr. Rug, 119 Tdr. Byg, 477 Tdr. Havre, 93 Tdr. Boghvede, 3 Tdr. Blandkorn og 235 Tdr. Kartofler, og Kreaturholdet: 137 Heste, 651 Kvæghoveder, 960 Faar og 163 Svin. Der var saaledes 1 Stykke Hornkvæg paa 8⅝ Tde. Land. Bistadernes Tal var 147. Paa Hovedgaarden Nørholm med 840 Tdr. Land Ager og Eng er Udsæden: 50 Tdr. Rug, 50 Tdr. Byg og 80 Tdr. Havre, og der avles i Gjennemsnit 7 Fold Rug, 8 Fold Byg og 11 Fold Havre. Til Gaarden hjaerges i Almindelighed 400 Læs Hø. Besætningen er 20 Heste, 110 Malkekøer, 16 Tyre, Stude og Stykker Ungkvæg og 400 Faar. Af Markerne ere omtr. 50 Tdr. Land bortforpagtede, og flere af de længst fraliggende Enge bortlejes. Gaardens hele Omraade, Heide, Moser og Overdrev medregnede, er 2,140 Tdr. Land. Præstegaarden har et Areal af omtr. 70 Tdr. Land Ager, 60 Tdr. Land Eng og en stor Hedelod, der godt kan opdyrkes; Agerjorderne ere højtliggende og sandede. Af Arealet have de 70 Tdr. Land Ager og omtr. 32 Tdr. Land Eng været bortforpagtede paa 8 Aar indtil 1863 for en aarlig Afgift af 12 Tdr. Rug, 5 Tdr. Byg, 4 Tdr. Boghvede, 20 Tdr. Havre, 8 Tdr. Kartofler, Græsning og Foder til 2 Heste og 5 Faar med Yngel, 12—14 Skippund Rugtag, 10 Læs Tørv, 25,000 Stkr. Klyne eller Mosetørv, 5 Kander Mælk daglig fra Maj til Novbr., 4 Kander daglig om Vinteren og 2 \bar{A} Smør ugenlig. Forpagteren udredede Halvdelen af Afgifterne og af Ydelserne til Sognet. Udsæden var 16 Tdr. Rug, 2 Tdr. Byg, 3—4 Tdr. Boghvede, 12 Tdr. Havre og 16—18 Tdr. Kartofler, og Kreaturholdet var 4 Heste, 14—16 Køer og 14—16 Faar. De 28 Tdr. Land Eng vare særskilt bortlejede, fra 1859—62 for 384 Rdlr. 80 Sk. aarlig. Fra 1ste Maj 1863 havde den nys afsdøde Præst selv overtaget det hidtil bortforpagtede Areal; Udsæden har været: 15 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg, 4—5 Tdr. Boghvede og 15 Tdr. Havre, og Besætningen: 4 Heste, 26—30 Køer og Stykker Ungkvæg og nogle Faar og Svin. Paa Præstegaardens Mark findes Mergel,

som endnu ikke var nyttet i Aaret 1863. Til Præstegaardens Have, der i alt er omtrent 1 Tde. Land stor, hører en liden Lund af Elletræer, som adskilles fra den øvrige Del af Haven ved en liden Bæk. I det hele er Haven god, og mange vilde Træer give Frugttræerne Læ. Vestlig i Sognet findes mindre Hedestænkninger; men de opdyrkes mere og mere. For største Delen er begge Sognes Fjordsmon sandet og skarpsandet med ret god Engbund. Flere Maløb som Barde-Na og Linding Na gennemløbe dette Sogn. Ved Højvande kan der om Høsten fra Præstegaardens Enge med Skydegarn fanges Ørreder og Lax i den først nævnte Na. 3 Aaret 1852 var der i Sognet foruden Hovedgaarden Nørholm: 18 Selvejergaarde, 1 paa 12 Tdr., 1 paa 4—8 Tdr., 13 paa 2—4 Tdr. og 3 paa 1—2 Tdr. Hartkorn, 27 Fæstegaarde, 1 paa 4—8 Tdr., 17 paa 2—4 Tdr. og 9 paa 1—2 Tdr. Hartkorn, i alt 45 Bøndergaarde, 6 Selvejerhuse, hvoraf 1 jordløst, og 14 Fæste- og Lejehuse, hvoraf 5 jordløse, i alt 20 Huse. Gaardenes og Husenes Tal er omtrent det samme nu for Tiden. Foruden de oven nævnte Byer Thorstrup, Lange, Sig, Ovenhøl og Yderik mærkes nogle Samlinger af Gaarde og Huse: Firhøj, Linding, hvortil hører en Vandmølle, Dilling og Sækbæk og Gaardene Højgaard og Stokbæk. Til Nørholm hører en Vandmølle, som drives ved 2 Underfalds-Vandhjul og har 3 Rugkvarne, 1 Pille- og 1 Boghvedekvarn og 1 Sigteværk. Ved Møllen findes et Laxe- og Ørredspring og et Maleskifte, som i gode Fiskeaar yder 400—500 Stkr. Lax og Ørreder og 600—800 \bar{A} Mal. Af Ferskvandsfisk fanges i Mølleaaen især Gjedder og Abborer.

I Aaret 1801 havde Sognet en Folkemængde af 431 Menneker, 1834 var Tallet ifkun steget til: 451, 1840 var det: 454, 1845: 465, 1855: 513 og 1860: 518. Hele Tilvæksten har saaledes ifkun været 87 eller omtrent 20 af Hundrede siden dette Hundrebaars Begyndelse. Familiernes Tal var 1860: 104, Mandfolkens 265 og Kvindfolkens 253. Agerdyrkning er Hovednæringsvejen. Tidligere lavedes der en stor Mængde sorte Lerkar eller Tjudepotter i begge Sogne; men denne Indtægtskilde har meget aftaget, efterfom det paa Grund af Hedens Opdyrkning nu meget storker paa godt Brændsel dertil.

Thorstrup og Horne Sogne høre til Vester- og Øster-Horne Herreds Retsomraade, Barde Amtstue- og Lægedistrikt og Ribe Amts 1ste Folketings-Valgkreds. Thorstrup Sogn er Amtets 64de, Horne Sogn dets 59de og 60de Lægd. Begge Sogne udgjøre tilsammen en Kommune.

De to Sognes Præster efter Reformationen have været følgende: Christen Nielsen, der var her i Aaret 1532 og døde 1542; han synes saaledes at have været den sidste katolske og første protestantiske Præst. Hans Eftermand var Niels Glambæk, der var af adelig Byrd og af usædvanlig Legemsstyrrelse; hans Dødsaar vides ej. Ham efterfulgte Lage Ravn, der døde i August 1579, dernæst Christen Christensen, død i Maj 1601, og efter denne kom Christen Mikkelsen, død 1633. Mads Hansen Trane, der kom efter ham, forlod denne Verden i August 1645. Ham efterfulgte Lambert Povelsen Barfod, hvis Fader var Præst i Øsse Sogn (Skabst Herred); han fik den

præstelige Indvielse i Oktober 1645. Efter at have været Præst her i tyve Aar fik han til Medhjælper Gregers Iversen Krabbe, som indviedes til Præst i November 1665. Lambert Barfod døde i Juni 1672, og Gregers Krabbe var derpaa Sognepræst indtil sin Hedengang den 27de Marts 1675.

Allerede den 6te April s. A. kaldedes Christen Mortensen Friis i hans Sted. Han var født 1650 i Ribe, hvor Faderen Morten Larsen Hellerup var Borgemester; Moderen hed Ingeborg Christensdatter Friis, hvilket Navn han optog. Han var Student fra Ribe Skole 1668, udnævntes 1683 til Provst og var gift med sin Næstformands Datter Karen Barfod, der døde 1713. Selv døde han i Aaret 1695. Eftermanden Bagge Christoffersen Carstensen var født i Ribe, hvor Faderen Christoffer Carstensen var Borgemester; Moderens Navn var Karen Baggesdatter. Han var Student fra Ribe Skole 1688 og giftede sig med Bibekke Nielsdatter Hoe, Præstedatter fra Ho Sogn, som den Gang var 15 Aar og senere efterhaanden var hans tre Eftermands Hustru. Han omskiftede det timelige med det evige i Aaret 1699. Eftermanden Thor Lavridsen Møller, hvis Kaldsbrev er udstædt den 4de April s. A. af Kammerassessor Povel Zacharisen Grønnevald, fik en Uge senere Stadsfæstelse af Kronen. Han var født i Varde, hvor Faderen Lavrids Thorsen var Borgemester, og døde den 15de Juni 1700. Tre Dage derefter kaldede P. B. Grønnevald til Sognepræst Morten Hansen Friis, der fik Stadsfæstelse den 26de s. M. Han var født i Aaret 1677 i Bilslev, hvor Faderen var Præst, og Student fra Ribe Skole 1695; han døde af Kopper den 20de Marts 1705. Eftermanden Klemens Lavridsen Weile fik den 15de April Kaldsbrev af Amiralitetsraad Jens Lassen til Grubbesholm og den 5te Maj Stadsfæstelse af Kronen. Han udnævntes til Provst og døde her i Februar 1728. Hans Enke Bibekke Hoe overlevede ham til 1755. Af Kronen kaldedes Christen Høst til Sognepræst den 16de April 1728, og da han allerede inden Udgangen af 1730 fik Helsing og Drosselbjerg Sognekald (i Sølland), udnævntes den 10de Februar 1731 Lavrids Lund, der i næsten tyve Aar havde været residerende Kapellan til St. Katharine Kirke i Ribe, til hans Eftermand. Ved at bytte med Oluf Hansen Bagger fik han i Aaret 1741 Bang Sognekald i Agerhus Stift. Oluf Bagger var Præsteføn fra Kvong (Vester-Horne Herred), født 1696, Student 1714 og Kandidat 1723, derpaa Hører ved Varde Skole og 1732 Rektor i Vejle og Præst til Binding og havde den 4de August 1741 faaet Kaldsbrev paa Bang Præstekald. Han var 2 Gange gift og døde her i Decbr. 1754. Ludvig Theosofus Pontoppidan, hidtil Tredie-Lektie-Hører i Aarhus, kaldedes

den 31te Januar 1755 og var her til Oktober 1777, da han kaldedes til Sognepræst i Hygum, hvorpaa Peder Klemensen Ussing, der den Gang var 60 eller 61 Aar gammel, fik Thorstrup og Horne Sognekald. Denne var Præsteføn fra Løsning (ved Horsens), Student fra Ribe Skole 1738, Kandidat 1745, personel Kapellan til Brørup og Lindkønd (Malt Herred) 1752, Sognepræst sammesteds 1754 og Provst 1769. Han var gift med Maren Henriksdatter Wederkinch, Præstedatter fra Nykjøbing paa Falster, død 1770. De havde 8 Sønner og 8 Døtre; tre af Døtrene bleve Præstekoner. Ussing døde den 31te Marts 1784. Christoffer Sølling, som efter ham fik Kaldet den 11te Juni 1784, var Søn af en Skomager i Kolding, født 1729, Student fra sin Fødebyss Skole 1749, Hører sammesteds 1755 og Kandidat s. A. Fem Aar senere kaldedes han til Hjælpepræst ved Kolding Hospital og 1767 til Sognepræst for Grindsted og Hejnsvig Menigheder og var senere Provst for Jerlev og Slags Herreder, ligesom han ogsaa udnævntes til Provst i Øster-Horne Herred før Udgangen af 1784. Han var gift med Anne Kathrine Juul og havde med hende 2 Sønner og 4 Døtre, hvilke sidste alle giftede sig med Præster, og den ene af Sønnerne fik Præstekald. Sølling døde i Maj 1809 og fik sit sidste Hvilested paa Thorstrup Kirkegaard nord for Kirken. Eftermanden var Søren Spandet Hjort, hidtil Sognepræst i Frøslev og Mollerup (paa Mors); han fik Kaldsbrev den 21de Juli s. A. og var Præst her, indtil han i Marts 1827 kaldedes til Jerne og Skadst Menigheder, og Jakob Brøgger Daugaard, Adjunkt i Sorø, udnævntes derpaa den 7de Juni 1827 til hans Eftermand. Han blev Provst 1839 og i Maj 1845 Stiftsprovst i Ribe. Christian Leberecht Tobiesen, hidtil Præst for Hodde og Tistrup Menigheder, kaldedes den 19de Juli 1845 til Præst for Thorstrup og Horne og til Provst. Da han i Maj 1858 havde faaet Dannemare og Tillitse Sognekald (paa Laaland), kaldedes Frederik Magnus Sommer, der havde været Hjælpepræst i Bordingborg, den 18de Juli s. A. til hans Eftermand. Han døde den 24de November 1868 i den kraftige Alder af 47 Aar.

Præstekaldets Indtægter ere: Korn-Tiende 128 Tdr. Rug, 12 Tdr. 5½ Skpe. Byg, hvoraf største Delen ydes i Kærven og kun lidet efter Kapittelstart, Midtsommer-Rente 11 Tdr. Byg efter Kapittelstart, Offer og Accidenser omtrent 500 Rdlr. aarlig m. m. Reguleringssummen er 1096 Rdlr., imedens de virkelige Indtægter ere 2315 Rdlr.

Sognet har to Skoler; Børnetallet er i alt omtrent 70. Reguleringssummen for Skolekaldet i Thorstrup fattes for nogle Aar siden til 363 Rdlr.; den anden Skole er senere oprettet.

Horne Kirke og Sogn.

Omtrent $1\frac{3}{4}$ Mil nord-nordøst for Varde udbreder sig Horne Sogn, der er omgivet af Thorstrup, Olgod, Listrup, Lunde, Kvong og Streluf Sogne. Dets største Længde er omtrent 1 Mil, dets største Bredde ligeledes omtr. 1 Mil. Igennem Sognet gaar Hovedlandevejen imellem Varde og Ringkjøbing. Sognet har Byerne: Horne, Hornelund, Rotbøl og Stundsig imod Syd og Sydvest, Malle, Bovnum og Bjalderup imod Nord og Bjerremose i Midten.

Kirken ligger henimod 2 Mil fra Varde og henimod 1 Mil fra Thorstrup Kirke. Dens Skib er af hugne Kampsten, er tækket med Bly og har en Længde af 27 Aln, en Bredde af 15 Al. og en Højde af 9 Al. og Hvælvinger. Choret er bygget og tækket som Skibet og er 11 Aln langt, 12 Al. bredt og 9 Al. højt; det er ligeledes hvælvet. Taarnets nederste Del er opført af brændte Mursten og forbundet med Skibet; det er hvælvet og har et lidet Spir, paa hvis Fløjstang sidder en Trane. Prædikestolen staar ved den søndre Side i Skibet, har Søjler og er delt i 5 Affnit med malede Figurer. Altertavlen er malet i 5 Affnit og prydet med Billedskærerarbejde. Paa en i Choret ophængt Trætafle læses: „Her neder for ligger begravet velbyrdig salig Mogens Krag til Algerkrog, hensev den 11te Septbr. 1582 udi hans Alders 79., og hans salig Frue velbyrdige Edel Juul, hensev 4. Maj 1575 udi hendes Alders 67. Vænter en glædelig Opstandelse paa Dommens Dag.“ Kirken er rummelig og kan optage henimod 400 Mennesker. Den tilhører Stamhuset Nørholm, og dens Tiende udgjør 54 Tdr. $2\frac{1}{2}$ Skpe. Rug og 37 Tdr. $4\frac{3}{4}$ Skpe. Byg.

Om Sognets Historie vides ifkun følgende. I Oktober 1532 udstædtes et Tingsvidne af Øster-Horne Herredsting, at Hr. Christiern Nielsen, Sognepræst for Thorstrup og Horne Menigheder, gjorde sin Laghævd paa Horne Præstegaard, kaldet Mosgaard, som den rette Præstegaard til Horne Kirke. 1584 fik Erik Lange til Engelsholm i Magesliste med Kronen Gaarden Asp. S. A. overlodes Sognets Kongetiende i Fæste til Lavrids Skram; den havde tidligere været overladt til Læsemesteren (Rektoren) i Ribe Peder Hegelund, indtil denne havde faaet et Kannikedsømme ved Domkirken. 1670 udlagdes af det til Dr. Ludvig Pouchs Kannikedsømme hørende Gods Gaardene Bonum og Hindsvig til Ryttergods.

Sognets hele opmaalte Fladeindhold er 8,106 Tdr. Land, dets Hartkorn var efter den gamle Matrikkel 157 Tdr. og er efter den ny 203 Tdr. „ Skpe. „ $\frac{1}{2}$ Fdk. Der gik saaledes før 1844 51 Tdr. Land paa hver Tønde Hartkorn; nu er Forholdet derimod $39\frac{1}{2}$ Tde. Land paa hver Tønde Hartkorn. Af det hele Areal vare i Aaret 1861 1,524 Tdr. Land tilsaade og tilplantede og i alt 3,558 Tdr. Land nyttede til Agerdyrkning. Udsæden var: 11 Tdr. Hvede, 431 Tdr. Rug, 198 Tdr. Byg, 752 Tdr. Havre, 123 Tdr. Boghvede og 431 Tdr. Kartofler, og Kreaturholdet var: 157 Heste, 871 Stykker Hornkvæg, 1492 Faar og 154 Svin. Der var saaledes 1 Stykke Hornkvæg paa omtrent $9\frac{1}{3}$ Tde. Land. I Aaret 1852 var der i Sognet: 35 Selvejergaarde, 5 paa 4—8 Tdr., 21 paa 2—4 Tdr. og 9 paa 1—2 Tdr. Hartkorn hver, og 28 Fæstegaarde, 1 paa 4—8 Tdr., 25 paa 2—4 Tdr. og 2 paa 1—2 Tdr. hver, i alt 63 Gaarde; Husenes Tal var 53, nemlig 48 Selvejerhuse, hvoraf 17 jordløse, og 5 Fæste- og Lejehuse med Jord. Gaardenes og Husenes Tal er omtrent det samme nu; men de sidstes tiltager efterhaanden som Heden opdyrkes. Sognets Hedebrug findes i den vestlige Del, hvor Jordsmonnet er skarpsandet; i den østlige Del er Jordsmonnet derimod mere muldet; i det hele taget er det højtliggende. I den nordlige Del udspringe 2 Aar, der imod Syd førene sig til Linding Aa. Foruden de oven nævnte Byer Horne, Hornelund, Rotbøl, Stundsig, Malle, Bjalderup, Bovnum og Bjerremose mærkes nogle andre Samlinger af Gaarde og Huse: Gunnerup, Transbøl, Lervad, Asp og Dejgaard og Gaardene Mosgaard og Stavskær.

Indbyggernes Tal var i Aaret 1801: 626, 1834: 666, 1840: 718, 1845: 709, 1855: 697, 1860: 753. Siden dette Hundrears Begyndelse har Tilvæksten saaledes været 127 eller ifkun 20 af Hundrede. Nu maa Folketallet være noget større paa Grund af Udstykningsen, der er en Følge af Selvejendoms Udbredelse. I det sidst nævnte Aar var Familiernes Tal 175, Mandfolkene 371 og Kvindfolkene 382.

Horne Sogn har to Skoler, i Horne og Malle. Børnetallet i begge Skoler er omtrent 100. Reguleringssummen for Horne Skolekald sattes for nogle Aar siden til 245 Rdr. Det andet er senere oprettet. En Del af Børnene søger om Vinteren en Biskole.

Nørholm.

I Midten af det 14de Hundrebaar tilhørte nogle Holme, Enge og Marker i Thorstrup Sogn, Øster-Horne Herred og det nuværende Ribe Amt, Hodde og Listrup Kirker; sandsynligvis have de oprindelig hørt til Guden Tyrs Hov (Gudehus). Jep Thomesen, hvis Fader var Thomas Iversen til Lydumgaard, og som var af den Vet, der førte 3 Roser i Baabenet og senere kaldte sig Pange og Munk, var den første Ejer af Hovedgaarden Nørholm; det er sandsynligvis ham, som har taget disse Ejendomme fra Kirkerne og opført Borgen Nørholm paa en af hine Holme. Hans Søn Jonas Jakobsen til Nørholm var 1389 Bæbner og 1399 Ridder. I Ribe Domkirke stiftede han et Alter, ved hvilket der skulde læses Sjælemesser for ham, Hustru og Børn. Han døde i Maj 1405. Aaret efter i August Maaned maatte hans Enke Fru Elisabeth Rosenkrands og hendes Søn Jens Jonsen paa Slottet i Varde møde for Dronning Margrete og Kong Erik, og da fradømtes dem paa Kongens Rætterting de Grunde, hvorpaa Hovedgaarden, Padegaarden og Møllen stode, hvilke tildømtes Kirken igjen; en anden Del af Ejendommen tildømtes Kronen som Skattejord, og Ketten tilsendt dem at udrede Byde til Kronen, fordi der saa længe havde været bygget her. Nørholm blev staaende, dog ikke i Følge Ejernes Ret, men af Dronning Margretes Raade. Denne afkjøbte Kirken dens Ret til Gaardens Grund og de nærmest liggende Jorder; Fæstningsværkerne nedbrød hun vist nok i Forvejen. I Aaret 1433 stadfæstede Fru Elisabeth sin afdøde Ugtefælles Gave til Domkirken og lagde mere Gods dertil. Hendes Sønner Jens og Klavs Jonsen havde vel allerede den Gang i det mindste Del i Gaarden; den sidst nævnte levede endnu 1440. Hans Datter Jomfru Anne giftede sig med Hr. Strange Nielsen, der saaledes allerede 1444 var Nørholms Ejer. Under Kongerne Christiern den første og Hans sendtes han stundum i Rigets Vreder til Sverige og Norge, ligesom han ogsaa havde andre vigtige Hverv. Skiftet efter ham holdtes 1490. Hans Sønner vare Ebbe Strangeesen, en af Rigens Hovmesters Hr. Povel Laumanns Mordere, og Klavs Strangeesen; af disse døde den første omtrent 1508, den sidste omtrent 1514, og hans Enke Fru Karine Pedersdatter Bæbner af Drumgaard ejede længe i Forening med sine Børn Nørholm Hovedgaard. I hendes Tid gjorde Lensmanden Ejler Bryske paa Kronens Begne Krav paa Nørholm med Tilliggende i

Følge et Tingsvidne af Øster Herreds Ting af Aar 1518. Vel traf man Sagen i Langdrag; men endelig fik Lensmanden 1522 kongeligt Raabud om at annamme Gaard og Gods. Dog kunde Fru Karine beholde denne Ejendom, hvis hun vilde afstaa som Godtgjørelse derfor 3 Gaarde i Besterby og 1 Gaard i Anum og udrede 1000 Gyllden. Kort efter forlod Kongen Riget; men lige fuldt maatte Fru Karine og hendes Sønner Niels og Thorkel Klavsen indgaa Mageffekte med Kronen, i Følge hvilket de fik al den Rettighed, Domkirken og Kapitlet i Ribe havde i de Bolde, som Nørholm laa paa, og i Agre og Enge deromkring, i Møllen, Møllestedet og Mølle-dammen neden for Nørholm, i Varde Na og i nogle andre Agre og Enge omkring Gaarden tillige med alt det, som Hr. Jonas Jakobsen og hans Enke Fru Else og deres Søn Jep Jonsen havde haft i sit Børge, al den Ret, Domkirken og Kapitlet havde i Gaardstedet Kvistbæk med tilhørende Agre og Enge foruden andre Agre og Enge foran Nørholm Mølle ved Varde Na og indtil Kyvad og endelig al den Ret, Listrup og Hodde Kirker havde i de omtalte Bolde, Agre og Enge og i Forborgen. Dermed var endelig Sagen afgjort.

Nørholm tilhørte derpaa Niels Klavsen og efter ham Broderen Otte Klavsen. Med Varde Borgere havde sidst nævnte Strid om en Mølle, de havde opført foran Byen, og som gjorde Skade paa hans Enge og Fiskeri; 1542 fældedes den Dom, at Nørholms Ejere skulde deraf nyde Halvdelen af Landgilde, Fæste og Herlighed og, hvis den forfaldt, have Ret til aldeles at afbryde den. 1558 havde han Strid med Biskop Hans Tausen, fordi han uden dennes Samtykke og de andre Sognemænds Medvirking havde kaldet en Præst til Thorstrup Kirke. Tidens Overtro kunde Otte Klavsen ikke frigjøre sig for. Nogle Troldefolk, heder det i et Kongebrev af 1563, havde udlagt en Mand ved Navn Bertel Nielsen som den, der havde forgjort Otte Klavsens Hustru og Børn, hvilket denne havde udsagt for Kongen; Bertel Nielsen havde et Aars Tid været borte, men var kommen igjen, greben og fængslet; Lensmanden skulde nu i Otte Klavsens Nærværelse lade ham pinlig forhøre og derpaa lade Dom gaa over ham. Otte Klavsen døde i Ribe den 7de September 1577 og fik sit sidste Hvilested i Listrup Kirke; paa en i Bæggen i denne Kirke indmuret Gravsten ere hans og hans Hustrus Figurer udhugne i Legemsstørrelse. Den sidst nævnte var Fru Dortha

Da, der efter hans Død giftede sig med Dve Juul til Kjeldgaard. Nørholm arvede Otte Klavens Søn Klavs Strangesen, der var den sidste af sin Vt. Han døde den 9de Marts 1596 og er begravet i Thorstrup Kirke under Alteret. Han havde 1589 givet en Altertavle til Kirken, imod at faa dette Gravsted for sig, sin Hustru og sine Børn. Hans Enke Fru Anne Skram gav 1599 en Klokke til Thorstrup Kirke. Ved sit Giftermaal med deres Datter Jomfru Karen, der efter en gammel Slægtebog ikke teede sig vel, blev hans Lange, hvis Fader var Christen Lange til Bramminge, Ejer af Nørholm. To af deres Børn bare sig endnu værre ad end Moderen, eftersom Sønnen maatte forlade Fædrelandet 1627 og Datteren mistede Livet ved Bøddelens Haand Aaret efter; de havde gjort sig skyldige i Blodskam. Aar 1631 solgte hans Lange Nørholm og flyttede til sin anden Hovedgaard Lunderup.

Kjøbereren var Iver Bind, senere Lensmand paa Dalum Kloster og Ridder. Han fik Skjøde paa Gaarden den 15de September 1631, tilkjøbte senere meget Bøndergods og ligeledes Agerkrog Hovedgaard, som derefter har hørt under Nørholm. Til dette sit Gods fik han Virkeret. Ved hans Død i Aaret 1658 arvede Sønnen Christian Bind Nørholm med 170 Tdr. 1 Skp. Hartkorn Bøndergods, hvilket led meget under Krigen; Ejerenes Kaar vare derfor ikkun maadelige. Han døde i Februar 1677 og fik sin Grav i Thorstrup Kirke. Hans Enke Fru Mette Krabbe, Datter af Hr. Iver Krabbe til Gunderslevholm, var senere gift med Frederik v. Lützow til Bispebjerg (i Skadst Herred) og døde 1681. Hendes Dattermand Christian Bille til Dybæk (i Staane) maatte den 14de Januar 1686 for Gæld udlægge Gaarden til Landsdommer Jens Lassen, der en kort Tid var Ejer af en stor Mængde Fordegods, hvoriblandt Dalum og St. Knuds Klosters Gods i Fyn; han døde 1706. Sønnen Kapitajn Frederik Lassen, hvem Nørholm tilfaldt ved hans Død, maatte i Følge Dom af 1717 afstaa 5 ham tilhørende Kirker og tillige udrede Kirkerens Indtægter siden 1701. I April 1716 pantsatte han Nørholm for 12,000 Rdlr. Kroner til Peder Benzou, hvis Dattermand Overste Povel Rosenørn til Mejlgaard 1725 opfagde denne Kapital, og eftersom den ikke udrededes, stilledes Gaarden til Salg den 19de og 20de November 1726. Da kjøbtes 395 Tdr. 3 Skp. „ Fdk. 2¼ Alb. Hartkorn for 14,220 Rdlr. Kroner. Den ny Ejer var Stefan Nielsen Ehrenfeld til Endrupholm og Lunderupgaard. Han havde ved at gjøre et rigt Giftermaal og ved Driftighed samlet sig en stor Formue og havde 1719 kjøbt sig et Adelsbrev; men hans Eftermæle var ingenlunde det bedste. I Marts 1741 fik han en brad Død paa Endrupholm og blev begravet i Nykirke.

Christian Frederik Teilmann, Justitsraad og Amtmand over Lundenæs og Bøbling Amter, giftede sig i November 1742 med hans Enke Marie Schulz, hvis Fader havde været Forvalter over Lundenæs Amt, og blev saaledes Ejer af store Godser. I sin Ungdom havde han været Huslærer hos Løjer Keenberg paa Nistrup, hvis ældste Datter Kirstine Marie var hans første Hustru; hun døde 1734. I Aaret 1711 blev han Sekretær i Kancelliet og kjøbte siden

Herregaarden Strunsager; 1724 blev han Amtmand. Med sin anden Hustru oprettede han et Testament 1744, i Følge hvilket hans Børn, om hun end overlevede ham, skulde arve hende. To Aar efter forlod hun denne Verden og blev begravet i Nykirke hos sin første Mand, hvorimod Teilmann, der døde i Januar 1749, fik sit sidste Hvilested ved sin første Hustrus Side i Sønder-Vork Kirke. Godserne deltes imellem hans tre Sønner, af hvilke Andreas Charles Teilmann arvede Nørholm, Lunderupgaard og Agerkrog. Tillige med sine Brødre fik han Adelsbrev den 31te Maj 1751. I sin Ungdom havde han studeret Theologi og blev senere en dygtig Landmand. Paa Nørholm var Besætningen omtrent 1760: 22 Heste, 56 Køer, 162 Stude og 200 Faar. Ved Gaarden anlagde han et Teglværk. 1768 vilde han sælge sine Gaarde, men fandt ingen Kjøber. Som Ven af Bondesfriheden deltog han i Striden om denne Sag og Fæstefagen baade 1771 og 1786 og de følgende Aar, ligesaa og om Udskiftning og lignende vigtige Spørgsmaal. Han døde som gammel Ungkarl den 27de Juli 1790, efter den 2den Februar s. A. at have oprettet Nørholm, Lunderupgaard og Agerkrog til et Stamhus for sine Søskendes Efterkommere paa Kvindesiden. Agerkrog er senere udstykket i 3 Bøndergaarde.

Hans Søsterdatter Christiane Marie Wormskjold, Datter af Henrik Wormskjold til Bramminge og Ingeborg Christiane Teilmann, arvede Stamhuset; hun var gift med Christian Rosenørn til Hersomgaard. Ved hendes Død i December 1817 tilfaldt Stamhuset Datteren Ingeborg Christiane Rosenørn Teilmann, født 1780, død 1861. Hun har efterladt sig et elsket Minde. Den nuværende Besidder Kammerherre Christian Peder Rosenørn Teilmann, for kort Tid siden Justitsminister, arvede ved hendes Død Stamhuset.

Nørholms Hovedbygning er opført af Andreas Charles Teilmann i Aaret 1780 af gule Mursten med Kampestenfod, Sandstensprydelser og blaat Tegltag; den er en Etage. Under hele Bygningen er der 4 Aen høje, hvælvede Kjeldere med Flisegulv. Ogsaa tidligere udgjorde Borgegaarden 3 Fløje, af hvilke det vestlige Hus var bygget af Kvadersten til Binduerne, og hvori der vare Gæstestuer og daglige Bærelser. Sidesøjene vare flyttede did fra Agerkrog, oprindelig af Bindingsværk og 2 Etager høje. Ved Enden af den søndre Fløj er der nu Indgang til Haven, og ved den nordre Fløj er der Gjennemkjørsel til Mælkeriet og Møllen. Borgegaarden har været omgivet af Grave, hvilke Teilmann skal have ladet fylde for at faa des bedre Plads til Kjøkkenhave. Den til Gaarden hørende Vandmølle er bygget 1792. Nørholm ligger smukt i en Dal ved Varde Aa; paa den venstre Side er Gaarden omgivet af Skoven, paa den østre af Haven. Aen løber omkring Borgegaarden og Haven og imellem Borge og Ladegaarden, hvilken sidste er bygget i Aarene 1759 til 1765 af A. C. Teilmann paa et Sted, hvor der tidligere laa en stor Banke; den udgjør 3 sammenbyggede, grundmurrede Rænger. Gaardens ældre Stuehus var bygget af Iver Bind. Nørholm ligger 1½ Mil nordøst for Varde ved den mindre Landevej imellem denne By og Vejle.

Gaardens Have er omtrent 3 Tdr. Land stor, tildels

i gammel Stil med lige Alleer. Foran Hovedbygningen er der et smukt engelsk Anlæg. Den ved Gaarden liggende Skov har en Størrelse af 29 Tdr. Land og bestaar af Eg, Ell, Bøg og flere Slags Naaletræer. En anden Skov paa omtrent 30 Tdr. Land nær ved Hodde Præstegaard hører ogsaa til Stamhuset.

Gaardens Fladeindhold er 600 Tdr. Land Ager, 240 Tdr. Land Eng og omtrent 1300 Tdr. Land Heide, Mose og Overdrev. Siden 1859 har den nuværende Besidder, der 1858 overtog Stamhusets Bestyrelse, drevet Gaarden for egen Regning og i den Tid foretaget store Forbedringer ved Markerne og Engene, saasom: Mergling, Indhægning, Engvanding m. m. I Nærheden af Gaarden ere 20 Tdr. Land tilplantede.

Ved Stamhusets Oprettelse udgjorde det samlede Hartkorn af alle Slags 877 Tdr. 3 Skpr. „ Fdk. $1\frac{2}{3}$ Alb., næmlig: frit Ager og Engs Hartkorn 64 Tdr. 1 Skpr. 3 Fdk., ufrit Hartkorn under Hovedgaardene 16 Tdr. 5 Skpr. 2 Fdk. $1\frac{2}{3}$ Alb., Møllestyld 14 Tdr. 6 Skpr. 3 Fdk. 1 Alb., Bøndergods: 624 Tdr. „ Skpr. 1 Fdk. 2 Alb. Ager og Engs Hartkorn, Møllestyld af 3 bortfæstede Møller 12 Tdr. 3 Skpr., Jordegods under Kirkerne 12 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdk. og matrifuleret Tiende-Hartkorn 132 Tdr. 7 Skpr.

Efter den ny Matrikel udgjorde Stamhusets Bøndergods i Aaret 1861: 693 Tdr. 4 Skpr. 1 Fdk. „ $\frac{1}{2}$ Alb. Ager og Engs Hartkorn, hvilket var delt imellem 225 Gaarde og 51 Huse, hvortil kom 8 Arvefæstegaarde med 42 Tdr. 2 Skpr. 3 Fdk. Hartkorn. Selve Nørholms Hartkorn var 1852 38 Tdr. 5 Skpr. „ Fdk. $2\frac{1}{2}$ Alb. Fra 1ste Juni 1861 til 1ste November 1867 har den nuværende Besidder afhændet til Ejendom: 180 Fæstegaarde med samlet Hartkorn 533 Tdr. 6 Skpr. 3 Fdk. „ $\frac{3}{4}$ Alb. Hartkorn og 40 Huse med 23 Tdr.

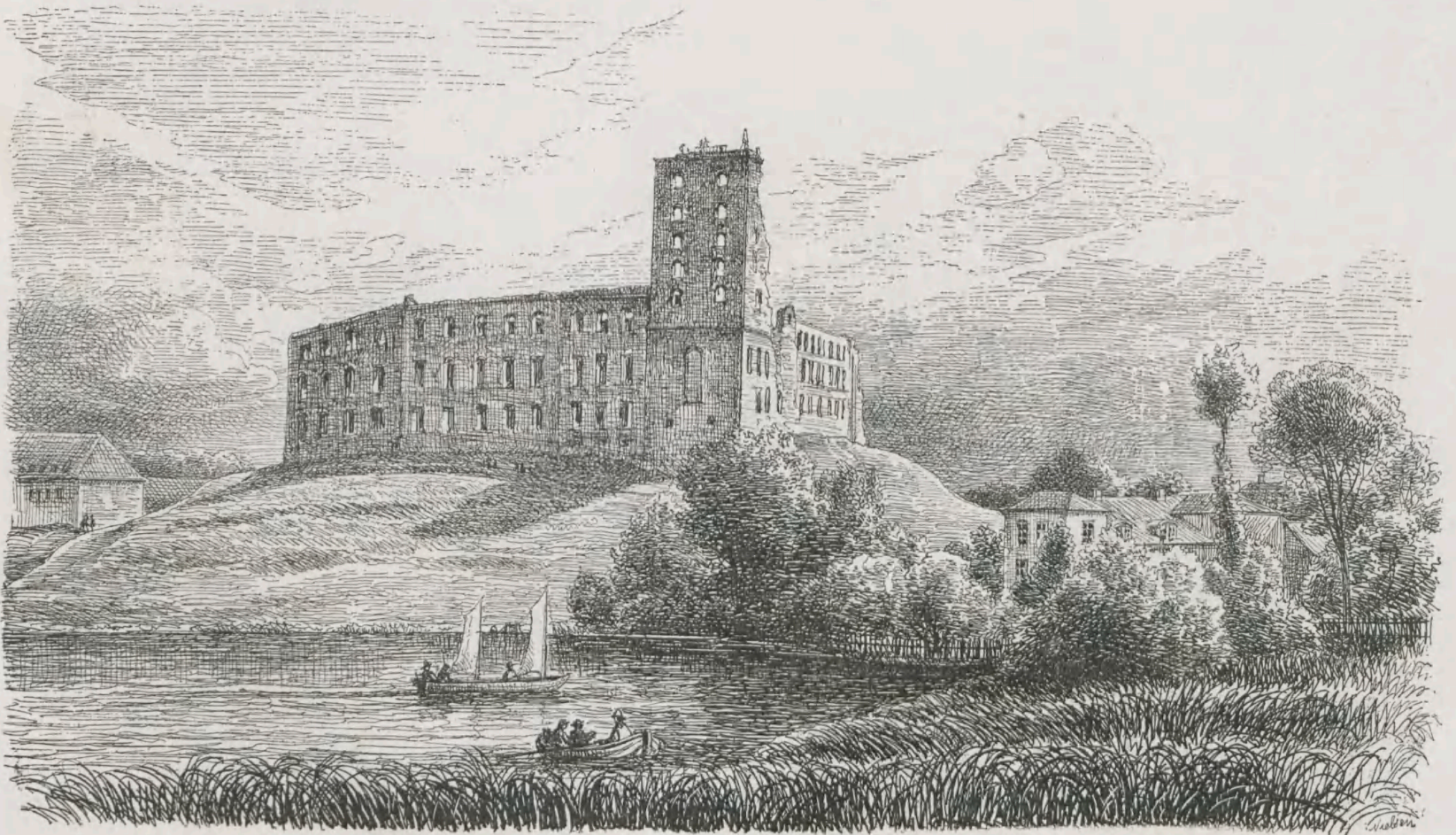
„ Skpr. 1 Fdk. for en Kjøbesum af omtrent 855 Rdlr. for hver Tønde Hartkorn. Af Arvefæstegaardene ere 7 gaaede over til hel Selvejendom for en samlet Kjøbesum af 7,050 Rdlr.

For Tiden udgjør Nørholm Hovedgaardens eget Ager og Engs Hartkorn 47 Tdr. 7 Skpr. 2 Fdk. $2\frac{1}{4}$ Alb., Lunderupgaard har 26 Tdr. „ Skpr. 1 Fdk. 1 Alb., Frisvad Mølle i Varde Landsogn har 2 Tdr. 4 Skpr. 3 Fdk. $1\frac{3}{4}$ Alb., i alt 76 Tdr. 4 Skpr. 3 Fdk. Fæstegodsjet, 45 Gaarde og 11 Huse, har 136 Tdr. 5 Skpr. Hartkorn; hertil komme nogle Jorder, der ere henlagte under Stamhusets Kirker, andre Jorder, som ere bortarvefæstede til disse Sognes Skoler, og 60 Tdr. Land Eng under Varde Kjøbsteds Matrikel, saa at det samlede Ager og Engs Hartkorn udgjør 228 Tdr. 6 Skpr. 2 Fdk. $2\frac{1}{2}$ Alb. Til Stamhuset høre Thorstrup, Horne, Hodde, Listrup og Andsager Kirker med Kirke-Tiende og Dsse Sogns Ronge-Tiende. Det Tiende ydende Hartkorn er omtrent 928 Tdr. De Stamhuset tilhørende Fideikommis-Kapitaler udgjøre 426,273 Rdlr., Bankaktierne 5,300 Rdlr.

En Kapital paa 12,000 Rdlr., hvoraf Besidderen skal svare 4 af Hundrede i Rente, indestaar i Stamhuset. Af denne Rente udredes 300 Rdlr. aarlig til fattige Børns Opdragelse og andre nødlidendes Understøttelse paa Godset, og 180 Rdlr. deles imellem de lærde Skoler i Ribe, Horsens, Randers, Viborg, Aarhus, Aalborg og Roskilde til Forøgelse af disses Bogsamlinger. Med Stamhuset er forenet et Familielegat paa 44,666 Rdlr., til hvilken Sum A. C. Teilmanns Løspre afhændedes, og som efter hans sidste Villie indfattes i Statskassen. Renterne uddeles af Stamhusets Besidder til trængende af Stifterens Forældres Efterkommere; den mindste Understøttelse er 20 Rdlr., den største 100 Rdlr.



Nr. 1.



Nr. 2.

Nr. 1. Dyrehavegaard.



Koldinghus Slot. Nr. 2.



Kilimans 200. Nr. 2

VI — 2

Nr. 1. 1840/1841



Nr. 3.



Nr. 4.

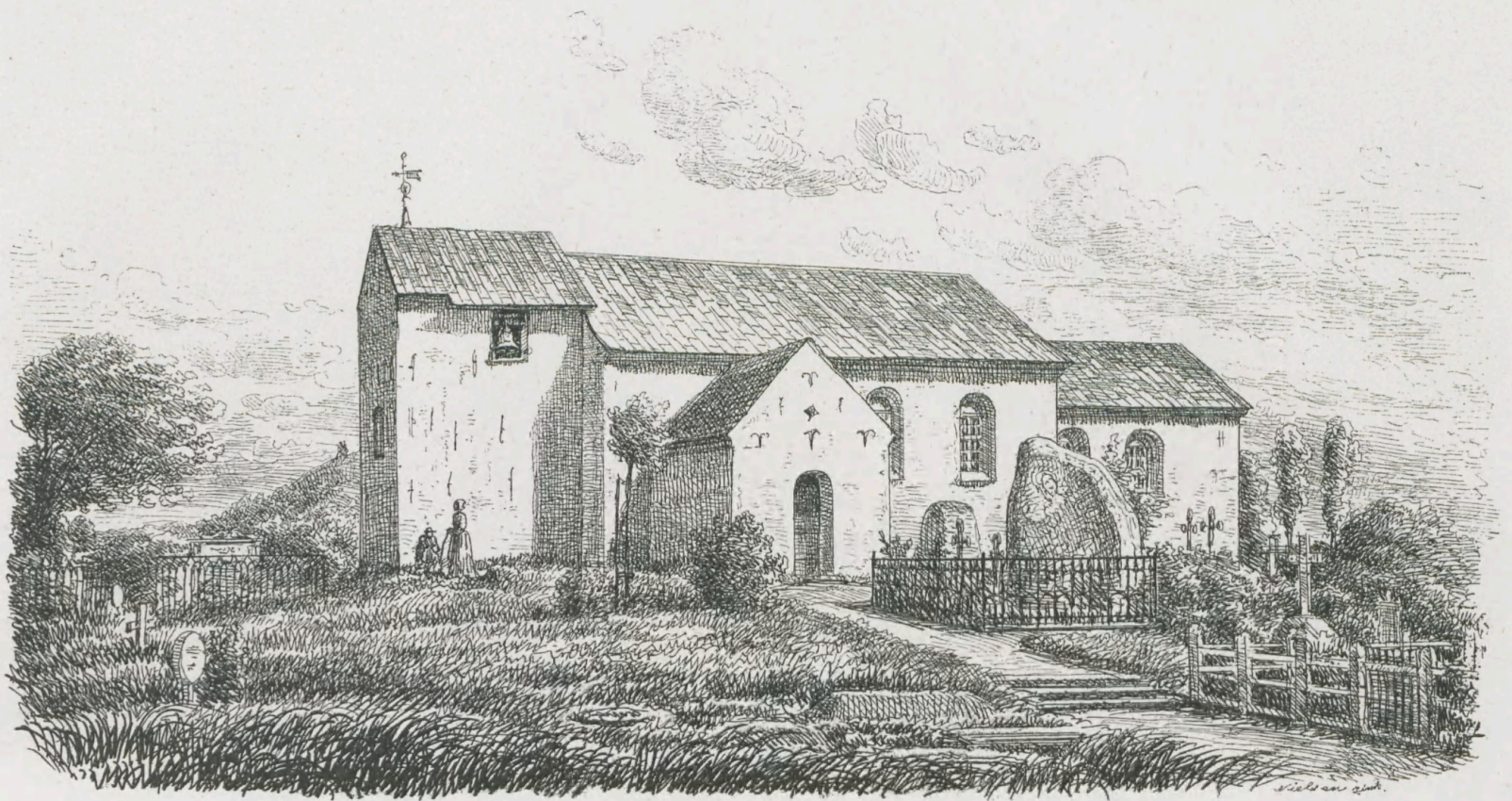
Nr. 3. Nørup Kirke.

1866 SØ ← → V 1592 1866

Engelsholm, Nr. 4.

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS



Nr. 5



Nr. 6.

Nr. 5. Jællinge Kirke.

1866 SV ← → SØ 1866

Jællinge Høje. Nr. 6.

Nielsens Linsgravsten



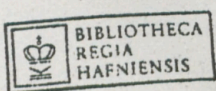


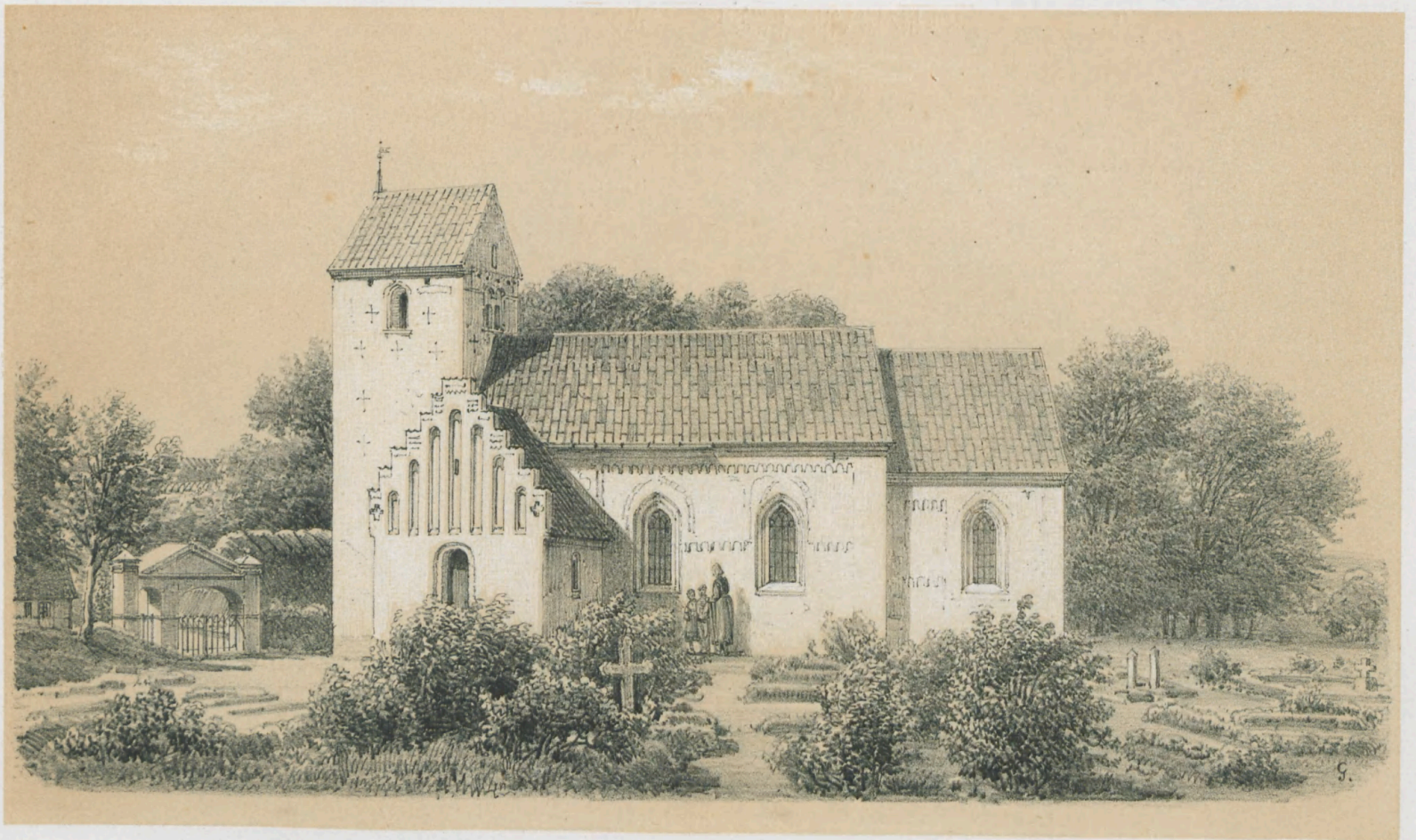
Nr. 7.



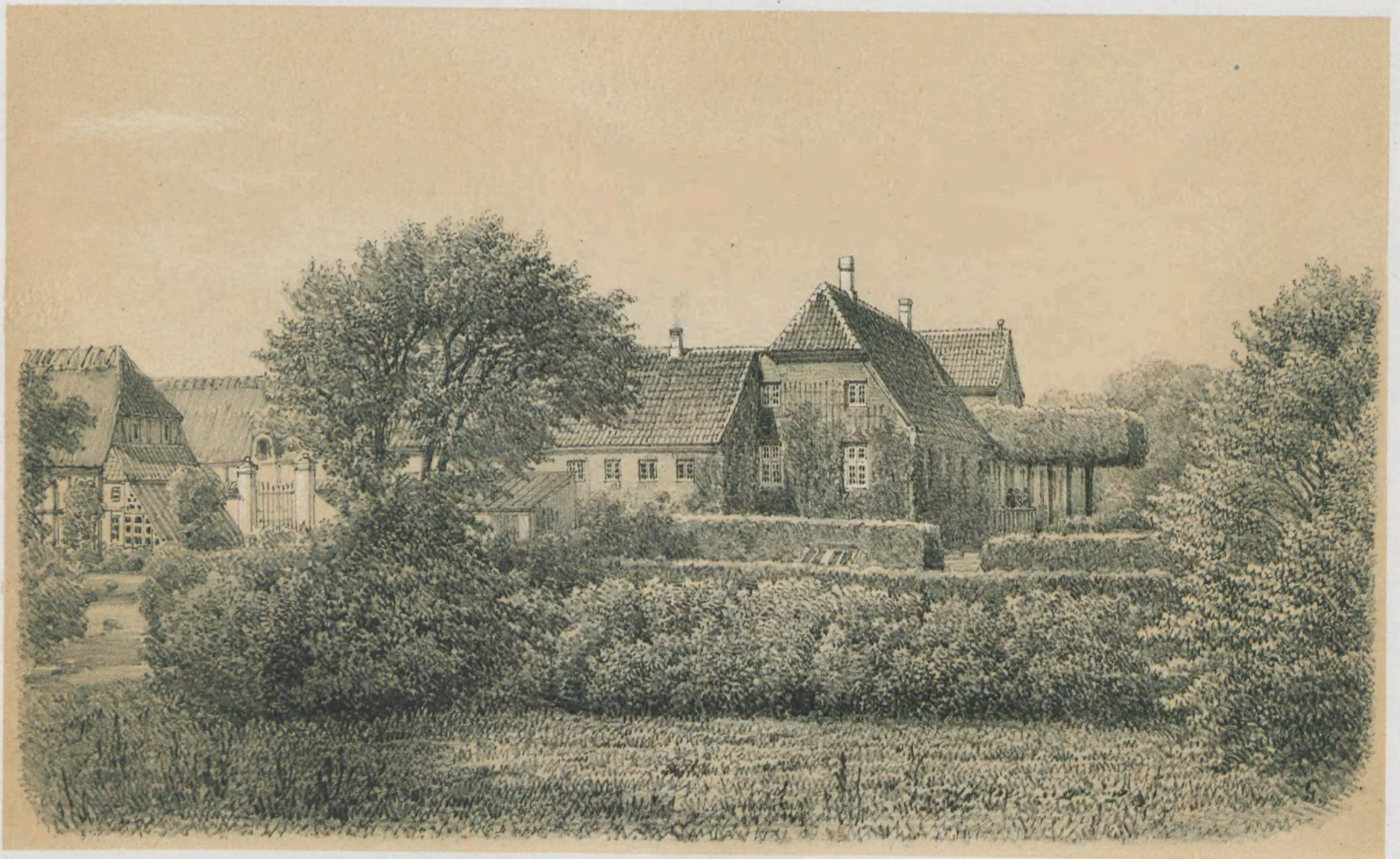
Nr. 8.

Nr. 7. Ulvborg Kirke. 1867 S. — Ø. 1867. Nørre Vosborg. Nr. 8.





Nr 9.



Nr.10.

L.W. Tegner & ravnemønstret billedst.

Nr.9. Davgaard Kirke. 1867. S. ← → SÖ. 1867. Villiamsborg Nr.10.

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS



Nr.11.



Nr.12.

I.W. Tegner & Kiltendorff's lith. Inst.

Nr.11. Ryde Kirke. 1867. SV.  Ø. 1867. Rydhave. Nr.12.

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS



Nr. 13.



Nr. 14.

L. V. Tegner & Kiltendorf's lith. Inst.

Nr. 13. Thorstrup Kirke. 1867. SØ. ← → NV. 1867. Nørholm. Nr. 14.

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS

 BIBLIOTHECA
REGIA
HAFNIENSIS

Tota 4638

